

TESI DOCTORAL

VOLUM I

Autora:

Sílvia Espinosa i Mirabet

Director:

Dr. Armand Balsebre

Departament De Comunicació Audiovisual i Publicitat

UAB

juliol 2008

LES LOCUTORES DE RÀDIO A CATALUNYA

1924-1939

TESI DOCTORAL

AUTORA

Sílvia Espinosa i Mirabet

DIRECTOR

Dr. Armand Balsebre

Girona, juliol de 2008

ÍNDEX

1.-INTRODUCCIÓ.....	17
2.-OBJECTE D'ESTUDI , ANTECEDENTS I OBJECTIUS.....	27
2.1.-Definició de l'objecte d'estudi.....	29
2.1.1.-Objecte d'estudi.....	29
2.2.- Objectius i fragmentació temporal.....	31
2.2.1.-Els objectius de la recerca.....	32
2.2.1.1.-Objectiu principal.....	32
2.2.1.2.-Objectius específics.....	33
2.2.2.-La fragmentació temporal i les emissores.....	35
2.2.2.1.-Les etapes d'estudi.....	35
1924-1930:Orígens i naixement de la ràdio a Catalunya.....	35
1931-1936: La II República.....	35
1936-1939: La Guerra Civil i l'inici de la postguerra.....	36
2.2.2.2.-Les emissores de ràdio.....	37
2.2.2.3.-L'ofici de locutor.....	42
2.3.-Antecedents.....	44
2.3.1.-La universitat i la història de la ràdio.....	45
2.3.2.-La història de la ràdio i el món professional.....	46
2.3.3.-Història de la premsa.....	49

2.3.4.-Dones i història.....	51
2.3.5.-Història oral.....	52
2.3.6.-Rescrivint la història.....	53
2.4.-Hipòtesis.....	54
3.-METODOLOGIA.....	57
3.1.-Propòsit i metodologia.....	59
3.2.-Justificació de la metodologia emprada.....	61
3.3.-Descripció de les eines utilitzades.....	62
3.3.1.-Tècniques qualitatives.....	65
3.3.1.1.-Fonts Orals.....	66
3.3.1.1.1.-Els Arxius Sonors: Fonts Orals i Documentals.....	66
3.3.1.1.2.-Els Protagonistes Vius.....	70
3.3.1.1.2.1.-Relació de radiofonistes entrevistats.....	71
3.3.1.1.3.-Les Tècniques Emprades.....	72
3.3.1.1.3.1.-Històries de Vida.....	72
3.3.1.1.3.2.-Entrevistes en profunditat.....	77
3.3.1.1.3.3.-Entrevistes dirigides.....	79
3.3.1.2.-Fonts Documentals.....	81
3.3.1.2.1.-El document sonor.....	81
3.3.1.2.2.-Documents escrits.....	86
3.3.1.2.2.1.-Egodocuments.....	86
3.3.1.2.2.2.-Revistes.....	89
3.3.1.2.2.3.-Altres documents.....	93
3.3.1.2.3.-Documents fotogràfics.....	94
3.3.2.-Tècniques quantitatives.....	97
3.3.2.1.-EO37.....	97

3.3.2.2.-Registre numèric comparatiu de locutors.....	97
3.4-Descripció dels principals problemes i les solucions aportades.....	99
3.4.1.- Arxius mal conservats.....	103
3.4.2.-Entrevistar gent gran.....	107
3.4.2.1.-Les coses de la gent gran.....	107
3.4.2.2.-Adequació de la durada de les entrevistes.....	109
3.4.3.-Problemes principals.....	111
3.4.3.1.-Manca de memòria.....	111
3.4.3.2.-Manca de veracitat.....	113
3.4.3.2.1.-per "vedetisme".....	114
3.4.3.2.2. -per por a les represàlies.....	115
3.4.3.2.3.-per divergència amb la realitat.....	116
3.4.3.3.-Mort de les fonts.....	118
3.4.3.4.-Fonts contradictòries.....	119
4.-LES LOCUTORES DE RÀDIO A CATALUNYA (1924-1939).....	123
4.1.- 1924-1930:Orígens i naixement de la ràdio a Catalunya.....	127
4.1.1.-Estructura politico-social: De l'era dels invents, als <i>ismes</i> i al <i>crack</i>	128
4.1.2.- Les primeres emissores de Catalunya, mirallant-se en la BBC.....	142
4.1.2.1.-La <i>febre</i> de la ràdio.....	142
4.1.2.2.-Les festes científicoculturals.....	148
4.1.2.3.-Les primeres estacions de ràdio: El model BBC.....	149
4.1.2.3.1.-Ràdio Barcelona.....	151
4.1.2.3.1.-Radio Catalana.....	154
4.1.3.-Programació de la ràdio dels pioners.....	157

4.1.3.1.-Poca programació i per franges horàries.....	158
4.1.3.2.-Els programes femenins.....	160
4.1.3.3.-Programes nous i formats estrangers adaptats.....	168
4.1.3.4.-Els programes de Radio Catalana: neix la radionovel.la.....	170
4.1.3.5.-Els programes de les altres ràdios.....	172
4.1.3.6.-La ràdio costa de sentir.....	174
4.1.3.7.-De la publicitat i la censura.....	178
4.1.4.-Locutors, speakers i anunciadors.....	182
4.1.4.1.-L'ofici de locutor.....	182
4.1.4.1.1.-Rafael del Caño.....	188
4.1.4.1.2.-Josep Torres Vilalta "Toresky".....	190
4.1.5.-Perfil biogràfic de les locutores.....	194
4.1.5.1.-Per què hi ha d'haver locutores?.....	194
4.1.5.2.-M ^a Cinta Balagué.....	198
4.1.5.3.-Rosita Cotó.....	202
4.1.5.4.-El cas Sabaté.....	204
4.1.6.-Quadre resum de locutors de ràdio als anys 20 a Catalunya.....	211
4.2.- 1931-1936: La II República.....	215
4.2.1.-Estructura politico-social: eleccions i convulsions.....	217
4.2.1.1.- La societat catalana dels trenta.....	218
4.2.1.1.1.-Ensenyament.....	219
4.2.1.1.2.-El món laboral i les dones.....	219
I.- Igual feina, igual sou?.....	225
II.- A la ràdio es cobra el mateix.....	227
III.- Les dones de la república que treballen a la ràdio.....	232

4.2.1.2.-La ràdio explica la vida política dels 30: els fets es coneixen i es segueixen per la ràdio.....	234
I.- La proclamació de la II República.....	234
II.- Els fets d'Octubre.....	240
III.- L'esclat de la Guerra Civil.	242
4.2.2.-Cens d'emissores: Neixen les <i>EAJ del 32</i>	245
4.2.2.1.-Les noves <i>EAJ</i> catalanes.....	245
4.2.2.1.1.-Neixen arran del Decret de 1932.....	246
4.2.2.1.2.-Col.laboració per sobre de tot.....	246
4.2.2.1.2.1.-Col.laboració tècnica entre emissores.....	247
4.2.2.1.2.2.-Compartint director.....	249
4.2.2.1.2.3.-Mobilitat de locutors.....	249
4.2.2.1.3.-Programacions molt semblants.....	250
4.2.2.1.4.- Dones fent antena.....	250
4.2.2.1.5.-Algunes emissores s'associen.	251
4.2.2.2.-Les <i>EAJ</i> que neixen.....	253
4.2.2.2.1.- <i>AEJ</i> -15, Ràdio Associació de Catalunya.....	256
4.2.2.2.1.1.-Els programes patrocinats.....	259
4.2.2.2.2.- <i>EAJ</i> -25, Ràdio Terrassa.....	265
4.2.2.2.3.- <i>EAJ</i> -11, Ràdio Reus.....	267
4.2.2.2.4.- <i>EAJ</i> -20, Ràdio Sabadell.....	268
4.2.2.2.5.- <i>EAJ</i> -33, Ràdio Tarragona.....	269
4.2.2.2.6.- <i>EAJ</i> -39, Ràdio Badalona.....	271
4.2.2.2.7.- <i>EAJ</i> -51, Ràdio Manresa.....	272

4.2.2.2.8.-EAJ-38, Ràdio Girona.....	274
4.2.2.2.9.-EAJ-42, Ràdio Lleida.....	275
4.2.2.2.10.-EAJ-35, Ràdio Vilanova.....	277
4.2.3.-Programació i programes femenins.....	279
4.2.3.1.-La programació de les estacions, característiques generals.....	279
4.2.3.1.1.-La música.....	281
4.2.3.1.2.-Els informatius.....	283
4.2.3.1.3.-Les emissions des d' exteriors.....	289
4.2.3.2.-Els nous gèneres radiofònics.....	292
4.2.3.2.1.-Les entrevistes.....	292
4.2.3.2.2.-Comentaris d'especialistes.....	294
4.2.3.2.3.-El reportatge.....	294
4.2.3.3.-Els programes per dones.....	296
4.2.3.3.1.-Cronologia dels programes femenins.....	297
4.2.3.3.2.-Els primers magazines són femenins.....	310
4.2.3.3.3.- Característiques comunes.....	312
4.2.3.3.4.-Les principals aportacions dels programes femenins.....	314
4.2.4.-Locutors i locutores.....	315
4.2.4.1.-El protagonisme de les dones en antena.....	323
4.2.4.2.-Els locutors i les locutores: cens.....	326
4.2.4.3.-Les categories laborals.....	332
4.2.4.4.-L'ingrés a la ràdio.....	336
4.2.5.-Perfil biogràfic de les locutores: joves, catalanes i de famílies conservadores.....	339
4.2.5.1.-EAJ-1, Ràdio Barcelona.....	339
4.2.5.2.-AEJ-15, RA de C.....	348

4.2.5.3.-EAJ-25, Ràdio Terrassa.....	357
4.2.5.4.-EAJ-11, Ràdio Reus.....	360
4.2.5.5.-EAJ-20, Ràdio Sabadell.....	363
4.2.5.6.-EAJ-33, Ràdio Tarragona.....	369
4.2.5.7.-EAJ-39, Ràdio Badalona.....	373
4.2.5.8.-EAJ-51, Ràdio Manresa.....	374
4.2.5.9.-EAJ-38, Ràdio Girona.....	377
4.2.5.10.-EAJ-42, Ràdio Lleida.....	384
4.2.5.11.-EAJ-35, Ràdio Vilanova.....	389

4.2.6.-Característiques comunes de les locutores que treballaven a la ràdio fins a la dècada dels 30.....	393
---	-----

4.3.- 1936-1942: La Guerra Civil espanyola i el primer franquisme.....401

4.3.1.-Estructura politico-social: la vida i la ràdio en guerra, al front i a la reraguarda.....	403
4.3.1.1.-Durant La Guerra: el protagonisme femení a la reraguarda.....	404
4.3.1.1.1.-Lluny del front, l'objectiu: menjar i evadir-se de la guerra.....	407
4.3.1.2.- <i>La Retirada</i>	410
4.3.1.3.-1939:Entren els franquistes.....	412
4.3.1.3.1.-Els soldats vencedors donen menjar.....	412
4.3.1.3.2.-Les crides "a presentar-se".....	414
4.3.1.3.3.-Arriben nous ciutadans.....	415
4.3.1.3.4.-El nou rol social de la dona.....	417
4.3.2.-Emissores de la societat de masses i de la propaganda.....	420
4.3.2.1.- La ràdio és el media massiu.....	420
4.3.2.2.-La ràdio que manipula el govern.....	422
4.3.2.2.1.-Les emissores que s'escolten d'amagat.....	423

4.3.2.2.2.-Fer-se càrrec de les emissores és car.....	428
4.3.2.3.-Les emissores: estructura i programes.....	431
4.3.2.3.1.-Cens d'emissores.....	432
4.3.2.3.1.1.- La propaganda en majúscules.....	434
4.3.2.3.1.2.-L'estructura de les emissores.....	436
4.3.2.3.1.3.-La programació.....	437
4.3.2.3.1.3.1.-Informació.....	437
1.-Els reporters radiofònics, del directe.....	438
2.-Els comunicats.....	439
3.-Els discursos propagandístics.....	439
4.-Les cròniques.....	440
5.- <i>Els altaveus</i> al front.....	441
6.-Programes d'ajut.....	442
7.-Els avisos de perill o cerca.....	443
4.3.2.3.1.3.2.-Oci i distracció.....	443
1.-Programes infantils.....	443
2.-Retransmissions de concerts.....	444
3.-Gal.les i festivals.....	444
4.-Música en discos.....	445
4.3.2.3.1.2.3.-Els programes femenins.....	446
4.3.3.- Locutors i locutores, durant la Guerra Civil.....	449
4.3.3.1.-Els locutors van a la guerra.....	450
4.3.3.2.-La feminització de l'antena.....	450
4.3.3.3.-A les emissores hi ha <i>molt moviment</i>	452
4.3.3.3.1.- A Radio Barcelona.....	452
4.3.3.3.2.-A Ràdio Associació de Catalunya.....	456
4.3.3.3.3.- A Terrassa.....	464

4.3.3.3.4.- A Reus.....	465
4.3.3.3.5.- A Sabadell.....	472
4.3.3.3.6.- A Manresa.....	474
4.3.3.3.7.- A Girona.....	480
4.3.3.3.8.- A Lleida.....	488
4.3.3.3.9.- A Vilanova.....	493
4.3.3.3.10.-A Tarragona.....	497
4.3.3.3.11.-A Badalona.....	501
4.3.4.-Les locutores: el somni estrocat.....	504
4.3.4.1.-Radio Barcelona i les seves locutores.....	504
4.3.4.2.-De Ràdio Associació a Radio España i les seves locutores.....	510
4.3.4.3.-De les locutores de les emissores locals de comarques.....	521
4.3.5.- 1939: Comença la postguerra: dies de gana i ràdio.....	521
4.3.5.1.-Les estacions de ràdio a partir del 1939: característiques.....	522
4.3.5.1.1.-Les estacions de Barcelona fan la mateixa programació.....	527
4.3.5.1.2.-RNE a Barcelona.....	530
5.-CONCLUSIONS.....	535
1.-Sobre qüestions metodològiques.....	538
2.-Resolent objectius marcats.....	539
2.1.-Qui eren les locutores.....	541
2.1.1.-Sabaté no n'era.....	543
2.1.2.-Què era una locutora segons l'estratificació temporal.....	544
2.1.3.-Diferències conceptuals entre locutor i locutora.....	548
2.1.4.-Els locutors no s'anuncien.....	554
2.1.5.- <i>Star system</i> republicà.....	555
2.2.-Pes de les locutores en la ràdio.....	557

2.3.-Per què hi ha locutores a la ràdio.....	559
2.4.-Per què es fan programes adreçats a dones.....	562
2.4.1.-Els programes femenins sempre han sigut conservadors.....	563
3.-'Descobertes' a partir de resoldre els objectius.....	567
3.1.-La veu de la M ^a Carme Nicolau.....	567
3.2.-Una nova locutora a la Ràdio Girona del 1938.....	569
3.3.-El personal es canviava d'estació.....	569
3.4.-Ràdio Girona pot emetre al final de la guerra.....	570
3.5.-La ràdio arriba més tard als indrets on no hi ha <i>febre</i>	571
3.6.-La catalanitat de la ràdio.....	573
4.-Canvis més significatius de la Ràdio Republicana a la Ràdio Franquista.....	574
6.-BIBLIOGRAFIA.....	584
6.1.-FONTS.....	602
1.-Entrevistes.....	602
7.1.1.-Entrevistes personals a radiofonistes.....	602
7.1.2.-Entrevistes personals a familiars dels radiofonistes.....	603
7.1.3.-Entrevistes personals per documentar la recerca.....	604
2.-Arxius.....	605
7.2.1.-Arxius públics.....	605
7.2.2.-Arxius privats o personals.....	606
3.-Internet.....	606
4.-Fonts hemerogràfiques.....	607
5.-Fonts filmogràfiques.....	610
7.-ANNEXES.....	VOLUM II
ANNEX 1.-Validacions per construir la vida d'una locutora.....	4

1.1.-A partir d'una conversa. El cas Tera i el funcionament de l'emissora de Girona.

1.2.-A partir d'una fotografia.

ANNEX 2.-Documents acreditatius.....21

2.1.-Carta de la Creu Roja enviada als Tera a Ràdio Girona.

2.2.-Carta de reclamació de sou per part dels treballadors de Ràdio Girona a la Generalitat.

2.3.-Cartes de Maria Sabaté i certificat sobre el seu ofici a Ràdio Barcelona.

ANNEX 3.-Estudi per conèixer la representació pública de gènere a partir del cas de les locutores de ràdio de Catalunya a la dècada dels 30.....27

ANNEX 4.-Dones periodistes als anys 30 a Catalunya.....52

ANNEX 5.-Qüestionari base emprat per confeccionar les Històries de vida i algunes entrevistes.....73

1.-INTRODUCCIÓ.

"Algunas veces cuando caminaba por la calle en dirección a otra entrevista, me sentía irreal ante mi mismo, vaciado de todo contenido excepto de las voces insistentes, inmediatamente identificables, íntimas. Parecía como si no tuviera otra vida que la de ellos y no estaba seguro de saber que hacer con ellas. Ese pensamiento solía asustarme.

No ha sido hasta muy recientemente cuando me he dado cuenta de lo importante que es tener esas voces en tu cabeza."

(FRASER, 1990:146)

La primera vegada que vaig veure la Maria Tera va ser a Lleida, a Ràdio Lleida, era l'any 1999. Em va produir una estranya impressió. Era menuda, arrugada i enèrgica, amb uns ulls vius que ho deien tot i amb un somriure que no amagava la satisfacció que li produïa l'homenatge que *la seva ràdio*, com sempre més li ha dit, li retia tants anys després d'haver-hi treballat. No tenia paraules per expressar el seu agraïment i jo que la coneixia d'haver-hi parlat per telèfon, d'haver-la interrogat una i mil vegades sobre la seva estada a Ràdio Lleida seixanta-cinc anys enrera i d'haver tingut a les meves mans unes fotografies tan fantàstiques com antigues que ella amablement m'havia enviat per correu, no entenia llavors, la magnitud d'aquella gran satisfacció en aquella senyora tan xica. Ara l'he entesa.

Aleshores jo en sabia ben poca cosa d'una dona de prop de 90 anys que caminava àgil com una daina. De fet la vaig trobar per casualitat, una d'aquelles casualitats que configuren el dia a dia dels periodistes. Jo treballava en el procés de documentació per l'edició d'un llibre sobre la Història de Ràdio Lleida (1999), i un descobriment fortuït va posar en evidència l'existència d'una noia que havia treballat a les primeries d'aquell nou mitjà de comunicació, el qual jo estava inventariant novament i que els llibres d'història que fins aquell moment s'havien publicat sobre aquella estació de ràdio, i que jo ja havia llegit, havien condemnat a l'ostracisme més absolut. Des dels primers contactes, presos en la distància, la Maria Tera cautelosa, va anar desgranant-me tot allò que a mi m'interessava conèixer de la història de l'emissora de ponent, però sense qüestionar mai, l'evidència més flagrant: ella no sortia als llibres sobre Història de Ràdio Lleida i en va ser primera locutora.

Jo ja havia contrastat les fonts, és una rutina periodística que em sabia de memòria, i sabia certament que ella i la seva germana Aurora havien estat les primeres locutores de la ràdio de Lleida. No sortien en els relats oficials, però si a totes les publicacions que sobre ràdio s'escriviren contemporàniament a l'època que les Tera van treballar a la ràdio: la II República.

Aviat una mena d'obsessió mig malaltissa em va portar a plantejar-me si elles serien les úniques. Això podia haver passat en altres emissores de ràdio?

Volia saber-ho tot d'elles, de les locutores i del seu moment històric i allò era molt més complex que un reportatge i que el meu primer llibre sobre la història de Ràdio Lleida. Fins aquell moment jo només havia fet de periodista i de professora i necessitava eines, llibres, orientacions, bases i saber com encaminar una recerca d'aquesta índole.

La sorpresa inicial, i l'obsessió dels primers dies per saber-ho tot en un moment, es van anar calmant quan vaig anar prenent consciència que m'endinsava en un mar de dades, dates, bibliografies, arxius, biblioteques i paraules. Sobretot de paraules de protagonistes de la ràdio d'aquells dies republicans que per trobar-los, sovint em demanaven una gran dosi d'energia (bona part de la qual compartien els meus dos nens petits). I amb tot el plaer del món, em dedicava a fer indagacions quasi policials per indrets repartits per tot el territori català. Però tot i així, el projecte era tan engrescador que valia la pena no esmerçar-hi esforços. Els ànims dels professors de les universitats on jo treballava i les indicacions que alguns d'ells em van donar *per trobar una agulla en un paller*, sempre em van resultar de molt profit. Igual que el respatllet que ha representat per a mi, poder tenir el Dr. Armand Balsebre, de director de l'estudi, una mena de supervisor silenciós que sense aclaparar-me però encoratjant-me a escriure aquest treball, em salvava de les aigües profundes quan jo em perdia nedant en mig d'un remolí de dades i pàgines velles .

Per tant, tot el meu esforç s'ha convertit en una recerca doctoral que haurà quedar plasmada en aquest treball. Per arribar fins aquí he enregistrat quasi 80 hores d'entrevistes, concentrades entre els anys 2001 i 2005. He entrevistat en total a 43 persones vinculades amb el món de la ràdio del temps on s'ubica la recerca. A 19 persones que en aquells temps eren a la ràdio fent de locutores, locutors, directius, tècnics de so, col·laboradors, músics i secretàries que

treballaven a les ràdios que existien a Catalunya¹ entre 1924 i 1939, el detall exacte dels quals trobareu indexat al capítol que descriu les fonts d'aquesta Tesi, i la vida de molts d'ells relatada en les pàgines que ara tot just comenceu a llegir.

També he hagut d'entrevistar-me amb familiars d'actors principals ja desapareguts (24 persones) i amb professors, històriadors i especialistes (11 persones) que m'ajudessin a entendre moments històrics i dades sociològiques, ja que el corpus principal dels subjectes amb els quals he estat en contacte per aquesta investigació m'ha demanat d'estudiar sobre memòria i record, i d'entendre maneres de fer de la gent gran i d'una època ben passada.

D'una entrevista en sortia un nom per a una altra. Les supervivents, algunes de les quals han mort en el procés d'aquesta investigació de camp que ha durat 4 anys, em posaven en contacte amb altres antigues companyes, sense saber sovint, que ni tant sols eren vives les dones a les quals m'adreçaven. Internet, guies de telèfons, arxius, padrons municipals històrics i publicacions d'història local m'han ajudat a dur a terme un rastreig que molts cops agafava matisos detectivescos.

Les entrevistes es varen fer d'acord amb els models de la Història de Vida en alguns casos, i seguint un qüestionari marc en d'altres. Sempre es van portar a terme a casa de l'entrevistat, domicili particular o geriàtric i, alguns cops en presència d'algun familiar: espòs o fill i quan fou així va ser només en les primeres vegades; ja que algunes de les entrevistes van tenir fins a quatre i cinc converses de més a més, per tal d'insistir o clarificar alguns punts de les declaracions que havia pres.

¹ Just abans que esclatés la Guerra Civil a Catalunya emetien, sota l'empara del decret de 8 de desembre de 1932 del govern espanyol (EZCURRA, 1974), que regula la instal·lació d'emissores de petita potència, 12 estacions locals de ràdio. Aquestes emissores són l'eix central de la recerca que es planteja aquest treball, i el lloc de feina de les locutores de ràdio objectes del nostre estudi: Ràdio Barcelona, Ràdio Catalana (tot i que va deixar d'emetre molt aviat és un dels referents històrics de la ràdio a Catalunya), Ràdio Associació de Catalunya, Ràdio Lleida, Ràdio Girona, Ràdio Tarragona, Ràdio Reus, Ràdio Terrassa, Ràdio Manresa (aquesta no tenia cap locutora treballant però hem de saber per què en fou l'única), Ràdio Sabadell, Ràdio Vilanova i la Geltrú i Ràdio Badalona.

Aquestes llargues entrevistes en profunditat em van servir sobretot per aprendre molt sobre la condició humana, arran de la Guerra Civil espanyola i els sentiments que ha obligat a amagar durant molts anys.

Les pors encara cuegen en alguns casos, i les llàgrimes aflorant en el decurs d'una entrevista eren mostra que trepitjàvem un terreny pantanós.

En total, com deia abans, he fet 80 hores de gravacions. A més he mantingut entrevistes per telèfon, i converses personals per aclariments puntuals que no s'han enregistrat. Vaig començar a buscar antics treballadors i a entrevistar-los al 2001. Les darreres entrevistes van ser al juny de 2005.

Segurament gràcies a la meva dedicació durant prop de 13 anys al periodisme professional, - bàsicament radiofònic- les entrevistes als meus subjectes objecte d'estudi donaven bon resultat de seguida. Tot i així, les segones o terceres converses establien un lligam de confiança, inexcusable en les Històries de Vida, entre entrevistat i entrevistadora que propiciava un clima molt més afavoridor per conèixer les confessions més íntimes. En molts casos el fet d'explicar a les entrevistades que jo durant algun temps també havia treballat a la ràdio, les predisposava a favor meu, doncs no em veien com una intrusa al seu món.

Entrevistes a banda, moltes de les persones objecte d'estudi, no van tenir cap inconvenient, un cop guanyada la seva confiança, en deixar-me o regalar-me fotografies, programes de ma o altres tipus de documents que avalaven les seves afirmacions i que en un dels casos fins i tot les contradia.

Totes les entrevistes van ser enregistrades, amb el permís de la persona entrevistada, i van durar entre 60 i 90 minuts, exceptuant dues dobles entrevistes, realitzades a posta per triangular afirmacions de sengles Històries de Vida, que van durar al voltant de dues hores cadascuna. Totes es van dur a terme en català i van ser transcrites pocs dies després de realitzar-les, amb la intenció de tenir el material enllestit per tal de poder afrontar la nova conversa

amb la seguretat que s'aclaririen els punts que havien quedat més confosos en el primer entreviu.

En algunes de les entrevistes realitzades a persones malaltes, i degut sobretot a l'edat d'alguns dels entrevistats –entre 83 i 95 anys- s'havien de repetir fins a tres o quatre cops les mateixes preguntes, amb el conseqüent desgast que això comportava i la dificultat que tenia a l'hora de mantenir el fil de la conversa. En cap cas però, això ha sigut per culpa de malalties mentals, i si que ha sigut per culpa de la sordesa pròpia de persones d'edats molt avançades.

Tota la informació que es va desprendre de les entrevistes va ser cotejada, ampliada i verificada per altres fonts, cosa que va demanar la necessitat de fer algunes clarificacions per telèfon sobre qüestions que encara cuejaven i que va fer sortir la necessitat, en un cas molt concret, de poder reunir documentació que avalés les afirmacions abocades a l'entrevista per tal de poder donar la fiabilitat necessària a allò que la protagonista m'havia explicat. Dies després m'arribava per correu certificat, una còpia del document que demostrava la veracitat de les afirmacions.

Mentre preparava altres entrevistes i remenava documentació, vaig mantenir també contactes telefònics amb alguns dels protagonistes o amb alguns experts en història local, per tal de demanar-los el seu punt de vista sobre algunes de les qüestions que se m'havien revelat i que per manca de coneixement històric, se m'escapava de les mans.

Si bona part del temps destinat a aquesta recerca me l'he passat buscant els subjectes objecte del meu estudi, (em pensava que per l'edat que tindrien molts ja no hi serien, i què equivocada que estava!) una altra part important l'he dedicat a llegir per conèixer els diferents períodes politicosocials que la història de la Ràdio a Catalunya passa entre que neix al 1924 fins al final de la Guerra Civil, (que és el moment escollit per tancar la recerca i poder-ne extreure conclusions, i que d'aquí a unes línies justificarem adequadament), i

per saber les tècniques que la ciència posava al meu abast i que m'havien de permetre escriure Històries de Vida amb tot el rigor científic que calgués.

La història de la ràdio al nostre país, i més en els seus començaments, és un temps apassionant per a l'estudi, entre altres motius perquè temporalment inclou períodes polítics i socials molt diferents i molt curts en espai de temps, que són capaços de capgirar l'estructura del país d'una manera extraordinària. Aquest és un gran inconvenient per una recerca històrica com aquesta però l'intentarem salvar estratificant els períodes, a modus de segmentació més curta i respectant les fronteres temporals que la mateixa història ha escrit, per tal de poder-los treballar adequadament en cada moment.

Observar quina és la participació de les dones que parlen, en un mitjà de comunicació que neix en aquest temps, i veure com encaixen i s'adapten als canvis que acabem d'esmentar no deixa de ser un repte, fins ara no investigat, per a qualsevol apassionat de la Història contemporània del nostre país.

Cal contemplar quants més elements millor per escriure una història sencera. Això mateix va moure als responsables del 30 minuts de Televisió de Catalunya, TV3 a incloure l'especial "*La meva àvia*" dins dels documentals *El meu avi*,² emesos l'hivern de 2004. El director de l'espai explica en la introducció d'aquests reportatges que el documental sobre les àvies es fa per què durant els rodatges dels capítols de *El meu avi*, els propis familiars reclamaven destacar la figura de les àvies, per què sense elles els seus avis no haurien arribat on van arribar.

A la ràdio que aquí volem estudiar, les locutores també tenien aquest paper de suport, de complement, *de segones* als homes que feien locució a les emissores?

² Va ser una sèrie de producció pròpia de la cadena autonòmica que glossava la figura de destacats prohoms de la cultura i la política catalanes dels segles XIX i XX.

Seran aquestes unes pàgines per resoldre aquests interrogants i segurament, per plantejar-ne de nous, i per ajudar-nos a explicar el pes actual de les dones a la ràdio. En alguns casos estarem parlant de les primeres veus que varen sortir a l'èter en una emissora i que han estat oblidades, intencionadament o no, en els reculls d'història de les empreses radiofòniques, que com passa sovint en altres camps de la Història, s'han escrit en masculí. En d'altres casos estarem recollint testimonis valuosos potser només per ser els darrers o per haver estat enterrats més de 40 anys.

Tants mesos després de començar sé que no ho sé tot. Però sé que he conegut un temps de la nostra història esplèndid, ocupat per dones que feien ràdio, la vida de les quals eclipsa qualsevol dels adjectius d'admiració que a priori una pot plantejar-se.

Les Tersa no van ser les úniques certament, però han sigut el fil que m'ha permès desfer un cabdell ple de vides de persones que van treballar a la ràdio de Catalunya i que sota el títol:

Les locutores de Ràdio a Catalunya (1924-1939)

presento aquí en forma d'una Tesi doctoral que li vull dedicar a la Maria Tersa i Miralles per haver-me deixat entrar a la seva vida i per obrir-me la porta cap un passat fascinant.

2.-OBJECTE D'ESTUDI

OBJECTIUS

I

ANTECEDENTS.

2.1.-DEFINICIÓ DE L'OBJECTE D'ESTUDI.

2.1.1.-L'OBJECTE D'ESTUDI.

L'objecte d'estudi d'aquesta Tesi és la història de la ràdio, però des d'una perspectiva de gènere. Aquest punt de vista, fins ara inèdit en els estudis històrics que sobre la ràdio s'han fet al nostre país, caldrà relacionar-lo amb l'estructura social i política de Catalunya entre 1924 i 1939, etapes històriques que acoten l'estudi i que analitzarem, estratificarem i justificarem tot seguit.

La Història de la Ràdio a Catalunya és tema amplament documentat en els estudis ja publicats els quals referenciem en el nostre context bibliogràfic; però l'aportació d'aquesta recerca, d'haver-n'hi, serà la d' anar una mica més enllà i conèixer la Història de la Ràdio a Catalunya a través dels testimonis dels qui hi varen treballar, per analitzar-hi el paper que hi tenien les dones que també hi treballaven.

Tal com marquen els pròlegs inicials d'una recerca, la detecció i el plantejament d'un problema que donarà lloc a una investigació és com una pregunta que l'investigador es planteja. Sense la *descoberta* relatada en la introducció d'aquest treball, d'una antiga locutora de ràdio, difícilment s'hauria pogut tirar endavant la investigació que ara esteu llegint. Així les coses, semblava lògic plantejar-se si el cas de la locutora de Lleida passava a altres llocs o bé si era un cas aïllat, tal com ja s'ha expressat. Sovint les recerques històriques detecten esdeveniments singulars, que tenen sentit per la relació que s'estableix entre ells i altres esdeveniments anteriors i posteriors.

“La elección del problema es de índole personal; depende de los intereses y objetivos del investigador: comprobar teorías, descubrir o generar conocimiento o mejorar y optimizar una practica. (...) La elección del área problemática viene determinada por el conocimiento, experiencia y condiciones que rodean al investigador”
(ARNAL et al. 1994:52-53-54)

Les biblioteques dels arxius històrics han tingut un paper destacat en la feina que aquí es descriu, doncs van haver d'ajudar a resoldre els primers dubtes que apareixien en els prolegòmens de la investigació, però van servir també per crear-ne de nous, com passa en moltes investigacions.

¿Per què els llibres que s'han escrit sobre diferents emissores de ràdio parlen extensament dels locutors/eres *estrella* de la ràdio de després de la Guerra Civil? És que abans de la Guerra, a la ràdio no hi ha *estrelles*?

¿Per què a la majoria de publicacions es destaca sempre la feina dels qui no eren locutors a la ràdio (accionistes, gestors, directors o tècnics), i quan s'ocupen d'aquest ofici majoritàriament és per parlar dels locutors i no de les locutores? És que les dones a la ràdio d'abans de la Guerra Civil, no hi feien res? O és que encara s'ha estudiat poc profundament aquest període de temps, d'altra banda tan important per entendre la ràdio que ara tenim?.

És ben cert que la història de la ràdio a Catalunya s'ha ampliat molt amb les aportacions sobre emissores locals de ràdio que s'han fet durant la dècada dels anys 80-90, però no és menys cert que encara queda camp per córrer. Des de l'òptica de la perspectiva seleccionada per a dur a terme la recerca, tot i no ser freqüent, alguna d'aquestes publicacions fins i tot han emprat les Històries de Vida, tal i com vol fer aquesta Tesi, per conèixer de primera ma com es va viure el naixement de la ràdio en un poble concret. Però, tot i així, el pes de les locutores a les ràdios continua essent també, en aquesta literatura radiofònica més recent, un món poc investigat. Buscar-hi una resposta podria ser motiu d'una nova tesi, només volem apuntar una possibilitat que ja posava damunt la

taula Martí (1999) quan es referia a la necessitat de potenciar la recerca en el món de la ràdio. De fet, les anàlisis que existeixen sobre ràdio a Catalunya, són encara avui menors ,numèricament parlant, si es comparen amb les que es fan i es publiquen, per exemple, sobre televisió.³

2.2.-ELS OBJECTIUS DE LA RECERCA I LA FRAGMENTACIÓ TEMPORAL.

Un cop situat l'objecte d'estudi cal una pregunta inicial, clara i pertinent, que expressi quins són els objectius de la recerca, que en aquest cas, persegueix saber el màxim de detalls possibles sobre les dones que feien de locutores a la ràdio de Catalunya entre 1924 i el final de la Guerra Civil.

³ Aquest aclariment només té la intenció de servir d' exemple, sense aprofundir en cap valoració més que la que es desprèn de l'evidència de fullejar els darrers exemplars publicats pel CAC. El consell de l'audiovisual de Catalunya que periòdicament publica informes rigorosos sobre l'estat de l'audiovisual al nostre país, analitzant aspectes novedosos o bé fent balanços panoràmics dels diferents elements que el configuren, publica molts més articles en els seus "Quaderns" i en els seus informes sobre TV i noves plataformes audiovisuals que sobre ràdio. En les 6 darreres publicacions del CAC, que inclouen un període temporal que comença el maig-agost de l'any 2005 i s'acaba el gener-abril de 2007, només hi ha 4 articles que parlin exclusivament sobre ràdio, i un dels quals es refereix només als aspectes de nova legislació de la ràdio mexicana. Si mirem l'informe general sobre l'audiovisual a Catalunya publicat pel CAC al 2005, per posar un exemple concret on sí que s'estudien aspectes de Ràdio i de TV, s'observa categòricament aquesta tendència. L'estudi dedica només 34 pàgines a analitzar aspectes vinculats a la ràdio que s'escolta a Catalunya de les més de 250 que té l'informe. Hi ha 24 quadres d'anàlisi d'aspectes radiofònics que van des de l'audiència acumulada de ràdio a Catalunya de febrer a novembre de 2005, fins la distribució geogràfica de les emissores d'FM, passant per referències a la informació especialitzada en dies feiners o sobre els gèneres que s'emeten en emissores estatals o locals que s'escolten a Catalunya. Contràriament, el gruix d'anàlisi sobre TV és molt més important. L'informe anual del CAC de 2005 dedica a la televisió 98 quadres d'anàlisi que recullen aspectes tan diversos com les hores d'emissió en català de TVE 2, els actors institucionals als teletinformatius de TV3, la distribució geogràfica dels teletinformatius de BTV 2003-2005 o als perfils de l'audiència de programes com "Els matins", "Entre línies" o "30 minuts" de TV3. Al mateix estudi es pot observar com en el capítol II dedicat a l'Estructura econòmica del sector audiovisual, de 37 quadres d'anàlisi, només 2 es dediquen a temes vinculats a la ràdio, concretament a la inversió publicitària en ràdio a Catalunya i a l'Estat als anys 2004 i 2005, i al mercat radiofònic de Catalunya segons el volum de negoci i la dimensió empresarial, l'any 2004.

2.2.1.-ELS OBJECTIUS.

2.2.1.1.-L'OBJECTIU PRINCIPAL.

Aquesta pregunta que anuncia els objectius serveix de fil conductor per començar les investigacions destinades a fer entrevistes entre subjectes protagonistes de la recerca, però també per ajudar a progressar en les lectures de la bibliografia que caracteritza l'estudi. Segons Visauta (1989) l'objectiu general d'una recerca s'ha de formular de forma clara, ja que d'aquesta manera la recerca plantejada buscarà respostes a les preguntes que constitueixen aquests objectius.

Per tant l'objectiu general d'aquest estudi es pot formular de la següent manera:

Qui eren, com eren i què feien a la ràdio pionera, les dones que hi treballaven de locutores.

Per assolir aquest objectiu es farà una investigació qualitativa principalment, a la que s'ha d'arribar després d'intentar esgotar totes les fonts possibles i tots els actors vius que varen participar en l'ofici, en el territori i en el temps que ens hem fixat de marc històric. La Tesi pretén aglutinar en un mateix espai totes les dones que varen fer de locutores a Catalunya en el període comprès entre 1924 i 1939 i conèixer les seves vides: Qui eren les veus femenines que els catalans escoltaven per la ràdio des de la dècada dels anys vint fins a principis dels anys quaranta?, Quina feina feien, com la feien, amb quins mitjans comptaven i ¿quin reconeixement social tenien arran d'aquest ofici.?

Per tant és imprescindible conèixer també l'ofici de locutora, saber en què consistia i veure com si amb el pas dels anys, aquesta tasca a la ràdio significava el mateix. Aquesta necessitat genera l'aparició de dos objectius nous, que seran secundaris al principal objectiu de la recerca, i que queden definits com a objectius específics, segons l'accepció de Busquet (2006)

2.2.1.2.-ELS OBJECTIUS ESPECÍFICS.

1.-Esbrinar i definir què era un locutor de ràdio en el període aquí hem estratificat en les etapes en que dissenyem la nostra recerca.

2.- Observar si la denominació de locutor és equitativa amb la de locutora per anomenar una mateixa tasca a la ràdio, dins cada període temporal.

Aquest són aspectes clau, al nostre entendre, en l'estudi de la Història de la ràdio a Catalunya i fins el moment no s'han estudiat de forma concreta, per tant estem parlant d'un plantejament nou, que encara té més interès si considerem que l'estudi que ens proposem de dur a terme es fa intentant recuperar la memòria oral de les protagonistes de la locució de la ràdio a Catalunya.

Ara bé, aquesta no és una recerca feta des d'una òptica feminista. Només es pretén evidenciar un "oblit històric". Com s'explica sinó per exemple, que d'una mateixa estació de ràdio, Ràdio Associació de Catalunya, s'hagin publicat les memòries d'un antic locutor, Teodor Garriga i que d'una antiga locutora, Francina Boris, companys en antena durant la II República, que encara a la dècada dels 2000 continuava *col·laborant* a la mateixa ràdio (no a la mateixa empresa), encara no s'hagin escrit.?

S'entén que la re-ubicació d'aquestes antigues locutores al lloc que varen ocupar en el naixement de la ràdio a Catalunya no és un acte de feminisme sinó una reparació necessària per saber més exactament i amb tots els punts de vista dels subjectes actius i implicats, com va ser la Història de la Ràdio al nostre país. A més i sota el seu punt de vista, és necessari conèixer quines van ser les seves aportacions al nou mitjà de comunicació.

“Feminismo de Equidad es sencillamente la creencia en la igualdad legal y moral de los sexos. Una feminista de equidad quiere para la mujer lo que quiere para todos: tratamiento justo, ausencia de discriminación.”
(HOFF a WWW.arrakis.es/ajmm/muj_her.html)⁴

La pretensió d'assolir aquesta equivalència, si és que realment va existir entre locutors i locutores en la ràdio que es feia a Catalunya a l'època que ens ocupa, és una perspectiva que marquen els nostres objectius d'arrencada.

Potser ningú no ha descrit en profunditat la feina de les dones que hi havia als primers dies de ràdio de Catalunya perquè cal estudiar més sobre ràdio, com apuntava Martí (1999) però potser també perquè les dones feien una feina poc important i molts cops per això s'han obviat les tasques que elles duien a terme, tal com ha passat per exemple, en el món de les ciències.

“(…) lo que es llamado científico recibe validación extra de la preferencia cultural por lo que es denominado masculino e, inversamente, lo que es denominado femenino -sea una rama del conocimiento, una forma de pensar, o la mujer misma- resulta devaluado por su exclusión del valor intelectual y social especial que se adjudica a la ciencia y al modelo que esta proporciona para todos los esfuerzos intelectuales.”
(FOX, 1989:100)⁵

El plantejament de l'objectiu d'aquest treball de recerca es fa per conèixer, com hem dit, qui eren i quines tasques tenien assignades les locutores de ràdio i si eren les mateixes feines que feien els locutors, amb l'ànim de voler tenir la visió més ampla possible de com era la ràdio dels pioners catalans, objectiu que sense el punt de vista femení no queda complet.

⁴ Christina Hoff és professora de filosofia de la Universitat de Clark, Massachusetts.

⁵ Evelyn Fox Keller és professora de matemàtiques de la Universitat americana de Yale.

2.2.2.-LA FRAGMENTACIÓ TEMPORAL I LES EMISSORES.

2.2.2.1.-LES ETAPES D'ESTUDI.

Per tant, un cop definit el nostre objecte d'estudi i quins són els objectius d'aquesta recerca és imprescindible detallar-ne temporalment el període analitzat i justificar la segmentació que hem decidit que tindrà la següent estructura. D'aquesta manera els objectius plantejats inicialment tindran o haurien de tenir una resposta que a més a més es podria comparar amb l'evolució dels anys.

Aquesta recerca estudiarà la feina de les locutores de ràdio a Catalunya segons la següent estratificació temporal històrica:

1924-1930: els orígens de la ràdio.

La Dictadura de Primo de Rivera és el marc del naixement de Ràdio Barcelona la primera estació radiofònica de Catalunya⁶. En aquest anys, i mercès a la Reial Ordre aprovada per el govern del la dictadura de 14 de juny de 1924 queden establertes 5 categories que regulen les estacions de ràdio que operaven de forma més o menys irregular a Espanya, que es veieren obligades, a partir d'aquell moment, a "solicitar la oportuna licencia, a fin de eludir la aplicaci3n de sanciones que dicho reglamento determina para las estaciones clandestinas" (EZCURRA,1974:142)

És el pas definitiu i legal que estableix el naixement de la ràdio a l'Estat Espanyol.

1931-1936. La República.

La II República es proclama el 14 d'abril de 1931 i possibilita que a Catalunya apareguin moltes més estacions de ràdio, les emissores regulades pel decret de 1932, que les consolida en un panorama radioelèctric que assenta les bases

⁶ Radio Ibérica ho fou de l'Estat Espanyol. (Fernández Sande,2006)

d'un model programàtic de fer ràdio en un temps de convulsió social. És el que es detallarà en aquest fragment de la història.

1936-1942. La Guerra Civil i el primer franquisme.

La ràdio es fa gran tècnicament i programàticament de servei a la societat de masses, i experta en propaganda, mercès sobre tot al conflicte bèl·lic.

Acabar l'estudi quan acaba la Guerra Civil sembla una bona opció doncs significa tancar la recerca en un moment de ruptura inconfusible que serveix per arrencar una nova manera de viure i de treballar a Catalunya i per tant s'acaba el moment històric que gira al voltant d'aquella primera ràdio, de la ràdio dels pioners.

Tot i així, dins d'aquest moment històric que servirà de cloenda de la Tesi donarem una ullada a la cua que representa el final de la Guerra Civil i l'assentament dels primers dies de franquisme a la ràdio de Catalunya, per observar i entendre què passa i on van les locutores republicanes de les emissores catalanes.

A partir d'aquesta segmentació temporal es pretén escriure aquesta recerca sobre la Història de la ràdio explicada per *aquells que la feien*, per entendre on *eren aquelles* que també la feien *si és que la feien* i que sovint no surten als llibres. És una tasca rigorosa que ha d'acabar per definir com era la primera generació de locutores que varen treballar a la ràdio a Catalunya⁷. I per fer-ho,

⁷ En aquesta recerca estudiarem només les estacions de ràdio regulades pel decret republicà de 1932, les EAJ, les emissores professionals i comercials.

És evident que, per les dimensions que agafaria la investigació, deixarem per un altre estudi totes les emissores de ràdio que varen aparèixer a Catalunya durant el temps de la nostra recerca però que no estaven distingides amb l'indicatiu d'emissora professional EAJ, com podrien ser les emissores de partits polítics (com ERC) o sindicats (CNT) o altres organismes o institucions polítiques com el POUM, la FAI, o els federals que sobretot durant el període de la Guerra Civil (a Barcelona principalment) van tenir una petita estació de ràdio. També obviem les emissores de ràdio clandestines que es podien sintonitzar a Catalunya però que emetien des de l'estranger. Ara bé, si que ens sembla pertinent d'afegir que en el moment convulsiu de la guerra, aquestes emissores que acostumen a ser de molt poca potència, feien una tasca de propaganda molt important. I que algunes tenien locutores estrangeres per a aquesta finalitat. Alguns exemples que formaran part com diem d'una recerca independent d'aquesta, són:

1-Inici Guerra Civil, a Ràdio Barcelona hi ha una locutora alemanya, que parla en anglès i anima a les Brigades internacionals. No en tenim més detalls, però podria tractar-se de la MARY STANLEY-LOW, locutora de la Ràdio del POUM, durant l'inici Guerra Civil. Fa proclames en anglès. Ella arriba a Espanya l'agost i s'hi queda fins desembre del 36.

cal definir quines són les emissores de ràdio que existien en cada moment i que per tant són l'àmbit laboral de les subjectes que estudiem i també el marc d'estudi d'aquesta Tesi.

Són, a banda de Ràdio Barcelona i Ràdio Catalana, situades temporalment a la dècada dels anys 20, les emissores professionals que existien a Catalunya a la dècada dels 30, majoritàriament filles del decret de 8 de desembre de 1932 que regula les concessions d'instal·lació de les estacions de ràdio de petita potència i de caràcter local. Són emissores a les quals els correspon l'indicatiu EAJ que significa que són reconegudes com a comercials i locals. (EZCURRA, 1974)

2.2.2.2.-LES EMISSORES DE RÀDIO.

La primera cosa que cal fer per començar aquesta recerca és datar l'inici de les emissions de les estacions de ràdio que formen part de l'estudi, que tal i com hem explicat anteriorment s'abordarà seguint aquesta estratificació temporal.

Això que a priori semblava una tasca ben senzilla s'ha tornat un objectiu difícil quan la literatura consultada ens demostra que moltes de les estacions de Telegrafia sense Fils⁸, TSF, que ens ocupen, tenien en alguna publicació que relatava la seva trajectòria històrica, escrita a partir de la celebració d'algun aniversari (a partir del cinquantè aniversari és quan moltes de les estacions catalanes comencen a publicar compendis de la seva història) definit el moment d'inici de les emissions en una data diferent de la que aquesta recerca considera que li pertoca, després de consultar i triangular amb diverses fonts escrites, sovint de caire administratiu.

2-VIRGINIA GERVASINI, locutora de la ràdio del POUM a la mateixa època, 1936. Parlava en francès i italià, i tenia els mateixos objectius que la seva companya.

⁸ Aquest nom a partir d'ara i en diversos moments de la Tesi l'emprarem en la seva forma abreviada, TSF.

Justament això ha complicat el fet de poder organitzar la cronologia que preteníem senzilla, doncs algunes estacions comencen a comptar i a explicar la seva vida des que es van fer les primeres proves de ràdio al poble, cas de Vilanova i la Geltrú, per exemple; d'altres, des que la ciutat va tenir una emissora de ràdio encara que no fos professional, com és el cas de Ràdio Reus; i d'altres tenen una curiosa manera d'inventariar el seu passat com ara Ràdio Associació de Catalunya, RA de C, que segons les seves pròpies fonts, s'atribueixen el fet de ser els primers radiofonistes del país i titllen a Ràdio Barcelona de fruit d'una manipulació empresarial tolerada pel govern de l'època. Dades totes aquestes que cal tractar amb rigor i tacte⁹ i que anirem restituint en el capítol històric que hem decidit que és l'adequat, després de tota aquesta investigació.

Per tant, després de llegir, destriar i aconseguir les dades necessàries, ens ha semblat copsar que existeix una certa necessitat actual, entre moltes de les estacions de ràdio hereves de les emissores que hi havia a Catalunya a l'època que estudiem, de ser "els més antics", d'ocupar un lloc important en la Història de la Radiodifusió Catalana, i amb aquest ànim moltes estacions han volgut allunyar en el temps la seva creació, per tal de ser considerada si bé, la primera era un títol difícil de justificar, la segona o la tercera emissora de ràdio que va emetre al país.

Aquest corrent, que fins i tot es pot notar en algunes de les publicacions locals d'història que hi ha sobre alguna emissora, ha quedar corregit a partir de les aportacions que per a aquesta Tesi hem pogut extreure d'entre els estudiosos de la ràdio, de la documentació administrativa de moltes estacions i de la gran quantitat de publicacions en premsa, especialitzada o d'interès general que hem llegit per fer aquesta investigació i que recollien contemporaniament al moment, l'aconteixement de la creació d'una estació de ràdio en un indret concret de Catalunya.

⁹ Per fer aquesta recerca el tacte ha esdevingut una peça clau en les entrevistes a persones i en les revisions històriques que aquí s'aniran proposant.

És per això, que ens ha semblat més que oportú crear uns paràmetres que han de servir, a partir d'ara, de raser per col·locar les emissores de ràdio que formen part de la recerca al lloc real que els pertoca, cronològicament parlant.

Els paràmetres emprats per classificar-les són:

- Emissora amb indicatiu EAJ, que és el que s'atorga a partir de la Reial Ordre del 14 de juny de 1924 a les estacions de ràdio civils, d'ona mitja (OM) oficials i particulars, de petita potència i de caràcter local. Aquest indicatiu també queda contemplat, com a tal, al decret posterior de 1932 que regula i ordena les emissores locals de petita potència. (Ezcurra, 1974)

- Inici de les emissions regulars amb aquest indicatiu o inauguració oficial amb aquest EAJ.

Aplicant aquesta classificació podem establir que les emissores que detallem a continuació són col·locades per rigorós ordre d'inauguració de les seves emissions professionals.

Les dates que publiquem a continuació del nom, són fruit d'una intensa tasca de creuament de diferents informacions provinents de distintes fonts consultades i sovint contradictòries, que quan ha estat possible han estat triangulades amb algun dels antics treballadors de l'estació de TSF que ens ocupava.

Com a fonts més fiables s'han considerat, sempre que ha estat possible trobar-los, els documents administratius de les estacions que recullen la data en què el govern donà la concessió a l'estació per instal·lar una emissora professional, i els estudis tècnics que descriuen els equipaments i les dates de proves i d'inici d'emissió. A més a més també s'han valorat les publicacions pròpies, és a dir les revistes que les emissores tenien com a butlletí oficial de la seva estació,

dates i informacions que es podien contrastar fàcilment amb les notícies que sobre la inauguració de les emissores recollia la premsa local.

Per tant i sota uns mateixos eixos discriminadors, les emissores amb indicatiu professional, EAJ, que operaven al nostre país entre 1924 i 1939 amb programació habitual i fóra de períodes de prova eren les següents:

Quadre d'inici de les emissions oficials EAJ de les estacions de ràdio catalanes

NOM DE L'ESTACIÓ	INICI DE LES EMISSIONS
1.-RÀDIO BARCELONA EAJ-1	Novembre de 1924
2.-RADIO CATALANA EAJ-13	Gener de 1925
3.-RÀDIO ASSOCIACIÓ DE CATALUNYA (RA de C) EAJ-15	Abril de 1930
4.-RÀDIO TERRASSA EAJ-25	Maig de 1933
5.-RÀDIO REUS EAJ-11	Agost de 1933
6.-RÀDIO SABADELL EAJ-20	Agost de 1933

7.-RÀDIO TARRAGONA EAJ-33	Octubre de 1933
8.-RÀDIO BADALONA EAJ-39	Novembre de 1933
9.-RÀDIO MANRESA EAJ-51	Novembre de 1933
10.-RÀDIO GIRONA EAJ-38	Desembre de 1933
11.-RÀDIO LLEIDA EAJ-42	Gener de 1934
12.-RÀDIO VILANOVA EAJ-35	Estiu de 1934

Font: elaboració pròpia.

Aquestes són doncs les emissores del nostre estudi, i és aquí on situarem les dones locutores que configuren els nostres subjectes a estudiar.

Cal esmentar que en el període històric final de la nostra recerca, l'època franquista inicial apareix Radio Nacional de España a Barcelona. Tot i que com a tal no s'inaugura fins el 6 de juliol de 1949, des del 26 de gener de 1939, amb l'entrada a la capital catalana de les tropes comandades pel general Yagüe (MUNSÓ CABÚS, 1993) les emissores Ràdio Barcelona i Ràdio Associació de Catalunya, que es dirà Radio España de Barcelona en molt pocs dies, es veuen

obligades a passar per les seves antenes uns butlletins informatius que es redacten a RNE i que són llegits pels locutors que tenia aquesta emissora que de moment no té edifici propi (no en tindrà fins dos anys després, al 1941) però que s'instal·la a l'antiga Radio Associació, ocupant el local de l'emissora EAJ-15 per controlar des d'aquí l'espai radioelèctric català i dirigir les seves emissions que es poden escoltar tant per EAJ-1, com per l'antiga Ràdio Associació.

RNE serà l'ens que propicia la transformació que patiran la resta d'emissores en aquest període final de la nostra recerca i per tant serà analitzada des d'aquesta perspectiva, en el moment històric que li pertoca.

Igualment, i bo és insistir-hi, aquesta recerca, com hem explicat fa unes ratlles desprecia les emissores que no es defineixen pels paràmetres abans descrits: Per tant deixarem de banda, totes les emissores de ràdio que varen aparèixer a Catalunya, sobretot a Barcelona, durant la Guerra Civil , totes d'ona curta, com les emissores d'ERC, de la CNT del POUM, la FAI, o dels federals. Tampoc ens ocuparem aquí de les emissores de ràdio clandestines o no, que es podien sintonitzar des de Catalunya, però que emetien de fóra, ja fos des de l'estranger o des d'altres indrets espanyols, sobre tot durant la guerra.

Sense cap mena de dubte un estudi centrat només en aquestes estacions de ràdio acabaria de perfilar el mapa radiofònic català de la dècada dels 30, cosa que es proposa de fer per a una altra recerca.

2.2.2.3.-L'OFICI DE LOCUTOR.

En totes les estacions de ràdio que estudiem hi van treballar locutores i locutors, tal i com anirem desgranant a poc a poc en les pàgines que segueixen menys a Manresa, que fins ben entrada l'època franquista no té cap dona fent locució a la seva emissora local.

Aquest cas, per insòlit, ha cridat la nostra intenció i Ràdio Manresa serà objecte d'una anàlisi, no per conèixer qui eren i què feien les seves locutores, sinó per comprendre per què és l'única estació que en el període descrit entre 1924 i 1939 no té locutores de ràdio, quan a la resta de Catalunya les dones ocupen els micròfons.

En un altre ordre de coses, i resolt el primer interrogant, és a dir, desxifrar quines són les emissores que estudiem i per què, bo és conèixer ara la resposta de l'altre incògnita plantejada de bon principi: què s'entenia per fer de locutor de ràdio, en aquells moments històrics.

És en aquest apartat de l'estudi on hem d'acostar-nos a les primeres definicions de l'ofici de locutor, tasca que anirem analitzant i ampliant també en funció del període temporal que estudiem per tal de conèixer quines característiques havia de reunir l'anomenat locutor i si aquestes eren o no pròpies només d'un gènere. A més, la segmentació històrica dels períodes permetrà saber si la nomenclatura emprada és només pròpia d'uns anys o és perdurable en el temps i si manté o no el seu significat.

Per començar a parlar de quines eren les locutores de ràdio que treballaven a Catalunya en el període que ens ocupa, hem d'acostar-nos a la definició de locutor. Avui en dia un locutor professional, segons Huertas i Perona (1999) és una persona capaç de generar de forma correcta i coherent una gran varietat de registres de veu que li permeten sonoritzar qualsevol text que hagi de llegir a la ràdio o davant de qualsevol altre sistema d'enregistrament o de difusió. En els seus estudis sobre locució de ràdio, aquests autors mai no diferencien la feina d'un locutor de la d'una locutora, és simplement una diferència morfològica que marca el gènere de les paraules, però no té cap distinció semàntica. Són professionals que dominen el to, el timbre i la intensitat de la seves veus per tal de poder-les adequar a l'objectiu sonor que persegueixen. En el moment de l'arrencada de la ràdio a Catalunya, la literatura consultada ens aboca tres termes, que usats indistintament, segons sembla a priori, servirien per definir

l'ofici de locutor: locutor, *speaker* i anunciador. Tots tres mots s'empren per anomenar la persona que parla per la ràdio, i que per tant sap emprar professionalment la veu, igual que ha de passar forçosament als nostres dies.

Més endavant observarem l'evolució i el detall d'aquestes definicions a partir de la literatura consultada per a aquesta recerca i que ara exposem detalladament, en el següent marc bibliogràfic.

2.3.-ELS ANTECEDENTS.

En aquest capítol interessa posar damunt la taula quines investigacions s'han fet sobre el nostre objecte d'estudi, quin enfocament s'hi ha donat i amb quina metodologia s'ha enfrontat l'autor del text referenciat. Aquesta tasca ha de tenir un objectiu clar, dotar a la investigadora del material imprescindible per poder tenir una idea, el màxim de real possible, sobre quin és l'estat de la qüestió sobre el tema escollit tal com apunta Busquet(2006) i a més a més ha d'ajudar a saber enfocar la perspectiva que tindrà aquest treball de recerca. Per tant i seguint aquestes indicacions, les lectures fetes per a aquesta Tesi han de servir per dues qüestions molt precises:

-Respondre a la pregunta inicial o si més no ajudar a aportar una mica de llum sobre el paper de les locutores a la ràdio en el moment acotat per la recerca.

-Aportar perspectives diferents i plantejaments diversos sobre el mateix objecte d'estudi perquè només coneixent una diversitat d'opinions sobre la història de la ràdio es podrà aportar la nova visió que és l'aposta d'aquest treball.

Tal i com hem escrit, no hi ha bibliografia exclusiva sobre dones locutores a la ràdio del nostre país. És un aspecte de la història de la ràdio que fins ara no s'ha estudiat detalladament tot i que en algunes compilacions històriques sobre ràdio, escrites des d'una visió actual que pretén reconstruir el passat de la

ràdio a Catalunya, sovint de forma cronològica, s'esmenten algunes dones, treballadores de la ràdio d'aquells dies. Tot i així, la Història de la ràdio i concretament la Història de la Ràdio a Catalunya ha estat un tema molt investigat sobretot en l'àmbit professional de la ràdio i en l'acadèmic.

En el món professional de la ràdio és on hem de buscar els pioners que s'han preocupat de recollir impressions, històries personals, i documentació valuosa que després ha permès a periodistes, escriptors, locutors, directius del mitjà, historiadors i professors a escriure la història d'aquest mitjà. Cal especificar, que la universitat ha procurat escriure o rescriure amb rigor, una història sovint dispersa i poc científica, per tal que aquest mitjà de comunicació tingués la validació imprescindible que només l'estudi metodològic pot atorgar.

2.3.1.-LA UNIVERSITAT I LA HISTÒRIA DE LA RÀDIO.

Tesis doctorals, anteriors a aquesta, la de Franquet (1984) dedicada a la història de la radiodifusió a Catalunya, Bonet (1995) sobre la evolució de la indústria radiofònica espanyola, com la de Delgado (1995) sobre la història de la ràdio a Mallorca, fent un compendi molt documentat, i/o Perona (1993), Rodríguez (1989) , Terrón (1992) o Balsebre (1987) que van fer tesis doctorals dedicades, i per a aquests ordres, a estudiar aspectes radiofònics com: el ritme, la veu, el silenci, o les imatges auditives de la ràdio van contribuir a donar aquest vernís metodològic, propi de tota recerca, a un món que d'entrada es preocupava més pel relat poc sistemàtic i l'anècdota.

Ezcurra (1974) fa un compendi impressionant sobre normatives reguladores de l'espectre radioelèctric espanyol des del naixement de la ràdio, també és un d'aquests clàssics sense el qual no es podrien per exemple justificar alguns dels segments històrics d'aquest treball. És el marc jurídic sobre el qual es belluga l'evolució de la ràdio des del seu naixement, escrit però, per ser defensat com la seva Tesi Doctoral.

A banda de les Tesis Doctorals, també han estat referents bibliogràfics d'aquesta investigació, les aportacions que han fet, observant l'evolució cronològica, autors com Franquet (2001), Carreras (1987), Guillamet (1993, 1994), o a Martí (1996), estudiant la història de la ràdio a Catalunya. La mateixa perspectiva és la que han adoptat altres investigadors com ara Balsebre (2001), que reconstrueix la història de la ràdio des d'una òptica molt econòmica i detallada, cosa que ja havia fet anteriorment d'una forma menys exhaustiva (1999). També se situarien en aquesta línia, Arias Ruiz (1973), Faus (1973) indagant sobre la ràdio dels primers anys que ha arribat a qüestionar els pares de l'invent en una publicació de recent aparició (2007) o Fernández Sande, (2006), que de forma més o menys extensa estudien la història de la ràdio a Espanya, tenint el segell universitari de garantia al darrera de les seves aportacions.

2.3.2.- LA HISTÒRIA DE LA RÀDIO I EL MÓN PROFESSIONAL.

L'evolució cronològica del mitjà ha servit perquè altres escriptors, lluny de la universitat, seguissin aquest esquema per dibuixar l'evolució de la ràdio en un indret específic de Catalunya. Són edicions que es centren en revelar la història de la ràdio en tota una demarcació, aportant també documentació interessant, bàsicament de l'àmbit administratiu d'algunes de les estacions existents en aquell indret. És el cas de Bellmunt (2002) que repassa la història de la ràdio a Tarragona tenint una perspectiva ampla i no centrada només en una sola estació i de Serra (1999) quan s'ocupa de la transformació de la ràdio a Lleida. Aquest mateix és l'estil de Borràs (1996) que s'encarrega de la ràdio a Martorell fent una evolució històrica ben diferent de l'edició que en forma de còmic signada per L'Avi i Soler (2001) s'editaria molt més tard.

En alguns d'aquests autors, hi ha alguna referència a dones que treballaven en les estacions de ràdio que els ocupen, són però citades sense l'aprofundiment que es busca en aquesta Tesi, ja que l'objectiu d'aquestes publicacions de

referència és la reconstrucció global del passat del mitjà, estudiant la seva evolució empresarial i tècnica, i l'observació dels canvis en la programació, per entendre la gènesis de la ràdio actual que avui coneixem. Aquests llibres destaquen com eren les empreses radiofòniques i com van esdevenir, estudien la generació d'un tipus de programació i la seva evolució i alguns, i fins i tot, com Díaz (1992) escriuen història basant-se en les anècdotes per ,a partir d'un plantejament gens científic, donar una visió molt de petit fet curiós de la Història de la ràdio.

En les històries escrites centrades en una sola estació de ràdio, també s'han posat alguns noms de dones radiofonistes, no de totes i ni tan sols de totes les locutores, òbviament aquest és el propòsit d'aquesta Tesi, doncs aquestes publicacions també busquen més aviat l'evolució històrica d'una ràdio en un indret concret. En aquest sentit trobem Anton (1984) escrivint la història de Ràdio Badalona, Bas(1996) amb una compilació bàsicament gràfica dedicada a Ràdio Reus, història molt explicada la d'aquesta ràdio ja que en gairebé tots els seus aniversaris l'emissora reusenca ha editat una publicació commemorativa recollint ja sigui l'evolució cronològica de la història de l'estació com la de Franquet *et al.*(1985) , ja sigui fixant-se en un moment concret com ara el període de la transició a la democràcia com fa Martí (1998) o publicant un anecdotari com el de Palau (2002).

Ferrada (2002) publica la història cronològica de Ràdio Sabadell, editada sota el patrocini de Salillas que és l'actual president de l'entitat Ràdio Club Terrassa que gestiona l'emissora Ràdio Terrassa. Aquest radiofonista és autor prolífic en aquesta línia d'estudi, ja que s'ha ocupat d'escriure les històries de ràdio Terrassa (1978 i 1982), de Radio Catalana (1980), de Radio Ibérica (1989) de Ràdio Associació de Catalunya (1980) i fins i tot d'editar una guia sobre els pioners de la ràdio (1988).

La cronologia del mitjà també és el punt de partida de Siré, Sol i Torres (1986) quan escriuen la primera història de Ràdio Lleida, i d'Espinosa(1999) recollint

l'evolució de la ràdio i de la societat lleidatana de forma paral·lela, des dels inicis de l'estació de Ponent, edició que fou l'embrió desencadenant d'aquesta recerca que ara esteu llegint.

García (1982) escriu la història de Ràdio Vilanova, coincidint amb el cinquantesim aniversari de l'estació del Garraf, aportant a tot el compendi detallat fins aquí, l'òptica més religiosa a l'hora de fer una revisió cronològica d'un mitjà; Gil (1990) s'ocupà dels primers anys de la història de Ràdio Girona i dels seus protagonistes, tant que fins i tot descriu tots els matrimonis que hi hagué a l'estació gironina entre treballadors de la mateixa. La història de Ràdio Girona agafa una nova volada anys més tard amb la revisió cronològica que en fan la neboda de Gil, Rosa Gil, i Montserrat Minobis (2003).

Munsó Cabús (1988) és qui detalla els primers cinquanta anys de Radio Nacional d'Espanya, història que rescric centrant-la a Radio Nacional a Catalunya (1993), de la qual també en fa referències en la seva darrera publicació, en forma de memòries (2006). De fet, la història més antiga de Radio Nacional està molt detallada en una nova publicació de Vivanco (2006) que s'ocupa de relatar el naixement d'aquesta estació a Salamanca al 1936, a partir de les informacions recollides en documents sobre tot administratius que fins aquest moment havien estat inaccessibles.

Ràdio Barcelona té la seva història molt ben detallada, sobre tot també arran dels seus aniversaris. La seva història ha estat amplament escrita i documentada a Balsebre (1999 i 2001), Franquet (1994) o Martí (1993) però aquestes celebracions són també un revulsiu perquè s'escriu molta de la literatura que existeix avui en dia, sobre una determinada estació de ràdio d'algun indret català, tal i com s'acaba de detallar, ja que es crea una mena d'inèrcia a partir de les celebracions d'aniversaris de la primera ràdio catalana que fa que altres estacions de menor envergadura vulguin tenir també la seva història escrita, i aquest fenomen provoca l'aparició de diverses edicions sobre

ràdio local, en la dècada dels anys 90 del segle passat, que han contribuït enormement a donar detalls poc coneguts de les emissores més petites.

El cas de Ràdio Barcelona és molt especial ja que ha fet corre rius de tinta. Contemporaniament al naixement de l'estació ja es varen escriure llibres o articles a la premsa de l'època detallant-ne la creació, la inauguració o la programació ('*La Vanguardia* ', 1924, per posar només un exemple) . Alguns treballadors de l'EAJ-1 es van afanyar a fer les seves aportacions en forma de llibre, com per exemple el reporter Barangó Solís (1934) que va detallar com feia els seus *Reportatges Pintorescos* a la ràdio i va deixar constància dels temes que més van interessar-li. Torrents (1934) ja escrivia la primera història de l'estació barcelonina coincidint amb els seus primers deu anys de vida. La biografia d'algunes estrelles com en Toresky, va quedar per la posteritat, recollida molt més endavant pel mateix Torrents (1961) en una publicació tenyida d'homenatge.

Aquesta necessitat d'explicar la ràdio de portes endins, després també la varen tenir altres estacions, com Ràdio Associació de Catalunya. A la premsa, (sobre tot a la seva: '*L'Instant* ', 1935, per exemple) en una edició pròpia (1935) i amb una altra signada per Pérez Vilar (1933) que va posar per escrit els eixos bàsics del que ara anomenariem llibre d'estil de l'emissora.

Com és sabut Ràdio Barcelona va tenir una forta picabaralla a finals dels anys 20, amb Ràdio Associació de Catalunya, de la qual en parlarem en el capítol històric que li correspon dins d'aquesta Tesi, i que es pot seguir en les nombroses editorials que les estacions recollien en els seus butlletins per socis, i en la premsa de l'època o ara, més fàcilment assequible en la reedició que feu la Generalitat de Catalunya(1999) sobre els articles d'Eduard Rifà, un dels prohoms de la ràdio en aquest país i membre de l'Associació Nacional de Ràdio.

2.3.3.-HISTÒRIA DE LA PREMSA.

El segon eix bibliogràfic d'aquesta recerca s'ha centrat en les compilacions històriques que s'ocupaven de la premsa, ràdio i televisió, i també de cinema en el moment de la història que ha escollit aquesta recerca, 1924-1939. Així, per exemple s'ha cregut imprescindible donar una ullada als clàssics: Timoteo Álvarez (1989), Guillamet (1991), o Tasis (1966) en el seu repàs de la història de la premsa catalana, o a Bassets (1981) per la significació de les firmes de la seva compilació sobre ràdio i els arguments d'autors com Arnheim que queden recollits en aquelles pàgines.

També s'han vist les influències que arribaven del món del cinema, que té punts de confluència molt interessants amb la ràdio. Arguments que s'han posat de manifest aquí, després d'estudiar publicacions com les de Caparrós Lera (1981) quan parla sobre art i política de cinema a la II República, o a la Tesi de Cerdan (1996) que s'ocupa de l'Espanya que va rebre al cinema sonor. També s'ha vist al Casassús (1991) del periodisme que ha fet història, a Costa (2000) amb el seu estudi sobre el diari de la família gironina dels Rahola: l'Autonomista, o a Company *et al* (2003) amb unes conclusions molt importants d'unes jornades sobre comunicació audiovisual en la història celebrades a Mallorca, que han aportat dades sobre cinema i ràdio i les seves relacions amb els receptors. Fabre (1996) repassant els diaris barcelonins dels anys 40, Figueres (1995) en una línia semblant, entrevistant 12 periodistes dels anys 30, o novament Guillamet (1996) amb el seu repàs de mig segle de premsa han estat altres referents contemplats.

En aquest marc bibliogràfic no hi podien faltar els testimonis en primera persona, dels qui treballaven en ràdio o en premsa en aquest retall històric que va de mitjans dels anys 20 a principis dels anys 40. Així doncs, memòries de vells periodistes o radiofonistes, com Carles Sentis (2006), Josep Maria Tarrasa (1995), Teodor Garriga (1998) o Irene Polo (2003) que expliquen rutines de fer de l'ofici de periodista en moments que històricament es corresponen amb

l'interès de la nostra recerca, també han estat imprescindibles en aquests antecedents.

Aquesta exposició de bibliografia que acabem de presentar és el fruit de la reflexió i de la síntesi que ha fet l'autora després d'haver llegit dotzenes i dotzenes d'obres,¹⁰ que estan referenciades a la bibliografia d'aquesta tesi, que parlaven sobre dos aspectes imprescindibles de controlar per dur a terme la recerca que aquí es presenta: història de la ràdio i dones; i mètodes qualitius d'anàlisi.

2.3.4.-DONES I HISTÒRIA.

L'època històrica que ens interessa és rica en estudis sobre la dona i el seu entorn en aquell moment. Per tant aquests antecedents també s'han valorat igual que els estudis sobre perspectives feministes des de punts de vista tan distints com, la teoria feminista i la teoria crítica de Benhabib (1990) o les aportacions de Capmany i altres (1978) per poder escollir i afirmar amb rotunditat que aquesta, com ja s'ha apuntat, no és una tesi feminista sinó que camina de bracet de l'anomenat feminisme d'equitat, tal com ho fan, al nostre entendre, Mangini (2001) descrivint les intel·lectuals espanyoles de vanguardia, sota l'epígraf *Las modernas de Madrid*, o Borderías (1993) en un treball amb el qual compartim prou temporalitat històrica, que es refereix a les telefonistes de Barcelona, unes dones que, igual que les nostres locutores, en aquell temps treballen mercès a una nova tecnologia.

També hem vist, en aquest àmbit sociohistòric treballs que específicament estudiaven les dones en un marc històric igual o proper al nostre. Richmond (2004) que estudia la secció femenina de la Falange des de 1934 a 1959, els estudis d' Andrés (2006) sobre Estereotips de gènere en la publicitat de la segona República espanyola, o la recent publicació d'Altés (2007), sobre les

¹⁰ Alguns d'aquests llibres ja s'havien llegit per la Tesina, ja que l'objecte d'estudi i la metodologia emprada tenien molts punts en comú.

dones periodistes a la República, que és un índex de les dones que exercien de periodista en la II República i que té molts punts de confluència amb el nostre estudi.

Les edicions com les Nash (1975,1999,2002,2004,) centrades en diferents aspectes de la història contemporània i les dones, d'Alba (1974) parlant sobre la història social de la dona, l'estudi sobre el vot femení que publicà Posa (1977) fixant-se sobre tot en les eleccions de l'any 1933, o Balcells (1977) descrivint la vida de les dones obreres a Catalunya al primer quart del segle XX, o Vera (1998) que ha escrit sobre dones, cultura i comunicació, són referents obligats, igual que ho han estat en aquest camp social Espinet i Tresserras (1999) en dibuixar la societat de masses de Catalunya fins al 1939, les aportacions de Vázquez Montalbán (1980) a la història i la comunicació social i Calzada (1977) escrivint i analitzant censos de població, que ha posat xifres a moltes percepcions.

2.3.5.-HISTÒRIA ORAL.

I finalment, com dèiem anteriorment, també són dins del nostre marc bibliogràfic els estudis publicats que introduïen a la metodologia de la història oral i totes les seves perspectives.

En aquest camp, el nostre estudi ha begut dels coneixements aplicats de Fraser (1979-1990) sobre usos d'història oral i històries de vida, però també han estat imprescindibles les aportacions en aquesta disciplina de Catani (1990), Cava (1990) o Santamarina i Marinas (1994). Tècniques explicades i/o recerques observades pel detall dels seus relats experimentals, segons cada cas, que van obligar a un coneixement més profund d'altres tècniques i sobre tot d'altres eines d'anàlisi qualitatiu que es van trobar compilades per exemple a Beltran (1996), Busquet (2006) o Delgado (1994), entre d'altres i que van fer entendre a l'autora que calia construir un disseny propi per la recerca que es començava

a perfilar, adaptant formes i instruments que altres investigadors ja havien provat satisfactòriament.

2.3.6.- RESCRIVINT LA HISTÒRIA.

És significatiu al nostre entendre, que en un període històric curt de temps de 83 anys, com és el que arrenca al 1924 amb l'aparició de Ràdio Barcelona fins el moment actual de redacció d'aquesta Tesi (2007), hagi sigut suficient com per què sortissin publicacions, amb rigor científic que qüestionessin la història de la ràdio que fins ara s'havia donat per oficial.

Aquesta rescriptura de les aportacions històriques en base a nous descobriments, en altres camps de la ciència es produeixen en intervals d'anys molt més dilatats, no en menys de cent anys, com és el cas que ens ocupa. El mes de novembre de 2007 s'ha publicat l'última obra del professor Àngel Faus on s'atribueix a un físic de Castelló, Julio Cervera Baviera, l'invent de la ràdio, que fins avui sempre s'havia atribuït a Marconi. Segons Faus, l'investigador valencià va resoldre alguns dels problemes de la radiotelefonía sense fils que ni Marconi fou capaç de solucionar, i a més a més va patentar aquestes solucions, amb el vist-i-plau de Marconi, amb qui col·laborava a Londres a finals del segle XIX. Aquesta afirmació però no és l'única aportació del llibre del professor de la Universitat de Navarra, que està ple de tesis rupturistes que hauran de significar una urgent reordenació de la història de la ràdio tal i com fins ara s'havia explicat.

Aquest no és l'únic cas, també recentment (2006) i també com a conseqüència de poder accedir a una documentació fins ara no coneguda, el periodista de RNE, Jesús Vivanco ha pogut detallar quasi al milímetre la vida de Radio Nacional en els seus primers dos anys de vida a Salamanca, 1936-1938, qüestionant per tant afirmacions que fins ara es donaven per vàlides com ara el naixement d'aquella estació amb clara vocació de xarxa estatal. Vivanco i el seu equip de redactors posen de manifest que Radio Nacional no va crear-se

amb l'objectiu de fer una gran cadena de ràdio per tot l'Estat. L'autor explica però que aquesta intenció es va haver d'assumir juntament amb el fet de créixer territorialment a mesura que avançava la guerra. La constant incorporació d'estacions d'ona curta (OC) que aquest creixement implicava a la causa franquista, i el control que òbviament s'exercia sobre la premsa, fou el desencadenant de la unió d'unes emissores que havien d'estar intervingudes i controlades per la *Delagación de Prensa y Propaganda* i que obeïen a finalitats purament propagandístiques al començament, tant per arribar als ciutadans dels territoris sublevats, com per contaminar als soldats dels fronts contraris.

El fet de poder accedir a noves fonts documentals porta implícita sempre aquesta nova llum a la història, en el cas de la ràdio significa a més a més que aquest mitjà té una bona salut i que li queden encara moltes coses per explicar.

Sense totes les aportacions i els coneixements adquirits a partir de les lectures d'aquests autors i d'altres, que per no allargar més el capítol són només a la vasta bibliografia que tanca aquesta Tesi, l'autora no hagués pogut escriure amb el rigor científic necessari, l'anàlisi que contenen aquestes pàgines, però encara més, mai no s'hauria atrevit a escriure una Tesi sense hipòtesi, cosa que ara mateix veureu justificadament.

2.4. HIPÒTESIS.

Pel plantejament d'aquesta recerca i pels objectius d'arrencada s'ha decidit evitar la formulació d'hipòtesis ja que aquest treball no pretén començar a partir d'una proposició provisional que calgui validar. De fet, tampoc es podria doncs treballar en un marge de temps irrecuperable i molts dels subjectes objecte d'aquest estudi, com hem explicat, han mort en el decurs del mateix. Tampoc es busca el plantejament d'un problema per trobar-hi una solució verificable, senzillament es busca entendre com era una situació històrica i quin paper hi jugaven els protagonistes, incloent-hi la variable del gènere.

Aquesta investigació serà bàsicament qualitativa per tot allò que tenen d'holístiques aquestes recerques, ja que qualifiquen a les persones i els moments en un tot a estudiar i no en una simple variable, com apunten Taylor i Bogodan (1992). Els estudis d'aquesta mena també són els que permeten fer us d'instruments analítics que descansen en la interpretació i que busquen la comprensió social per sobre de la seva predicció. Són els que es decanten per analitzar paraules, comportaments i imatges més que nombres i són també, els que no necessàriament han de provar hipòtesis.

“Una hipòtesi és una proposició que enuncia una relació entre dos elements, que poden ser conceptes o bé fenòmens. És una proposició provisional, una presumció que caldrà verificar. Per consegüent, en una etapa ulterior de la recerca caldrà contrastar-la amb les dades de l'observació. Tanmateix, en les nostres investigacions no hem d'enfocar necessàriament el nostre estudi amb la formulació d'hipòtesis. Dins l'àmbit de les ciències socials també s'accepta l'establiment d'objectius d'investigació o *questions research*” (BUSQUET,2006:143)

A partir de les afirmacions metodològiques de Busquet (2006) o d'altres investigadors com Icart (2006) aquest treball vol començar a partir d'unes preguntes, definides com a objectius generals, en aquest segon capítol: qui eren i què feien a la ràdio les locutores que hi treballaven a Catalunya entre 1924 i 1939. Preguntes d'arrencada que es veuran reforçades per uns objectius secundaris de recerca que han d'anar dirigits a definir l'ofici de locutor, i a esbrinar si hi ha diferències de gènere dins aquest ofici en cada segmentació històrica.

Aquesta Tesi abarca de fet, tot l'univers de població del qual es pot deduir una mostra representant que és en aquest cas tot l'univers de població que aquí s'estudia, ja que és assumible pel fet de ser una recerca històrica que vol buscar persones en un moment molt passat, moltes de les quals ja no són vives. Per tant es treballa amb tot l'univers de persones vives, no amb una

mostra representativa, cosa que si que es faria amb una hipòtesis de partida. Si fos així, un cop validada aquesta hipòtesis aportaria unes conclusions que serien extrapolables a un tot, l'univers; i tal com hem plantejat la nostra investigació no tindria cap sentit. En aquest cas el procés és al revés: partim de tot l'univers possible de la mostra, els vius, i expliquem, detalladament com era el moment històric que hem segmentat.

Aquestes tesis sense hipòtesis s'anomenen tesis exploratòries (Latorre, *et al.*1996) i descriuen processos o situacions molt diferents dels que es verificarien en les tesis més inductives o analítiques que parteixen de la realitat per formular un problema que després s'haurà de resoldre i comprovar.

La nostra recerca arrenca a partir de plantejar-se qui eren, com eren i què feien a la ràdio pionera, les dones que hi treballaven de locutores i evidentment ha d'acabar contestant aquestes preguntes, no validant les respostes que d'aquí es puguin obtenir. És per aquest motiu que el treball que avui es presenta parteix d'unes qüestions i no d'una hipòtesis d'arrencada.

3.-METODOLOGIA.

Si en la introducció d'aquesta Tesi justificàvem l'elecció del tema a estudi i la seva novetat i en el capítol II definíem els objectius que persegueix aquesta recerca després de situar-ne els antecedents; ara, en l'apartat dedicat a la metodologia acotarem el corpus de la investigació i dissenyarem el model emprat per assolir els objectius del treball, a partir d'unes eines concretes de recerca.

3.1.- PROPÒSIT I METODOLOGIA.

El propòsit d'aquesta recerca és saber qui eren i què feien les locutores de ràdio que treballaven a Catalunya als albors d'aquest mitjà de comunicació, i per assolir-ho, en aquest capítol descriurem les eines que s'empraran.

La metodologia d'aquesta recerca té una línia bàsica, la metodologia qualitativa, centrada principalment en l'oralitat dels testimonis de l'època (però no només en aquests, tal i com anirem descrivint a continuació); i una línia de recerca complementària, la quantitativa que en moments determinats i concrets permetrà quantificar numèricament alguns dels punts treballats per tal de poder verificar algun aspecte quan s'escaigui, o copsar amb més exactitud la magnitud d'algunes explicacions o d'algunes conclusions i per tant descriure'n la seva representació, sense oblidar-nos que tal com afirma Visauta (1989) la investigació històrica va sobre la experiència passada i cal que es plantegi buscar críticament la veritat que suporta els aconteixements del passat.

Es parteix doncs, d'un plantejament metodològic holístic que vol acostar-se a la història de la ràdio a partir d'un enfocament oral, com a eina principal per elaborar un discurs històric, però no com a únic instrument de la recerca.

La necessitat de trobar testimonis vius vinculats a la ràdio que es feia a Catalunya entre 1924 i 1939 obliga a efectuar una tasca de camp exhaustiva que ha de permetre recollir el testimoni oral dels treballadors vius de la ràdio

republicana¹¹ a Catalunya, per tenir matèria primera per elaborar Històries de Vida de les locutores catalanes. La urgència d'aquesta tasca és més evident quan es té la consciència que els subjectes objecte d'estudi són persones que tenen més de 85 anys i que molts estan delicats de salut o que, com ha passat en el decurs de la investigació, han mort mentre la dúiem a terme.

Ens interessa poder establir perfils professionals dels locutors i les locutores de ràdio de fa més de 70 anys, i conèixer també semblances vitals que poguessin tenir, d'haver-n'hi entre ells; però també ens hem d'interessar forçosament per les seves rutines de producció per tal de poder valorar si la feina que portaven a terme interferia en algun sentit en el dia a dia de les emissores en les quals treballaven i per tant, poder-la valorar així significativament.

Per això, en aquest capítol ens proposem desgranar el disseny que s'emprarà per assolir els dos objectius secundaris de la recerca, que com hem dit passen per definir el rol d'un locutor de ràdio, en les etapes històriques acotades, i també per veure si la denominació de locutor és equitativa amb la de locutora per denominar una mateixa tasca a la ràdio, que és l'altre objectiu secundari del treball, com ja s'ha explicat al capítol precedent.

Les respostes a aquestes preguntes han de servir per assolir el propòsit principal de la recerca que és conèixer qui eren i què feien les locutores de ràdio a Catalunya des del naixement de Ràdio Barcelona al final de la Guerra Civil.

¹¹ És evident que per motius d'esperança de vida és molt difícil trobar radiofonistes vius lligats als inicis de la ràdio al nostre país, al començament del segle XX, tot i que en l'etapa inicial del treball de camp vàrem poden entrevistar una antiga secretaria que va començar a treballar a Ràdio Barcelona al 1926. Maria Queralt va morir en el decurs d'aquesta Tesi.

3.2.-JUSTIFICACIÓ DE LA METODOLOGIA EMPRADA.

Amb aquestes afirmacions poc costa entendre que estem llegint un marc metodològic basat en estudis qualitius, principalment en històries de vida, encara que no únicament, tal i com dèiem al principi. Aplicar una tècnica metodològica d'anàlisi qualitativa en una investigació no deixa de ser arriscat, d'entrada per la possibilitat de caure en un món de doctrines que expliquen els esdeveniments socials: etnografia, fenomenologia, etnometodologia, psicologia ecològica...que a més es regeixen de perspectives tant diferents com el marxisme, el feminisme, o l'òptica freudiana.

Un altre ingredient de les recerques qualitatives és l'estil d'investigació que sovint és propi en cada recerca i que emmarca, o pot fer-ho, cadascuna de les perspectives abans esmentades. En el cas que ens ocupa, el disseny de la recerca és la suma de diferents instruments per tal d'obtenir aportacions d'un moment ja desaparegut (històric) i per aconseguir verificar que aquestes aportacions, dades primàries bàsicament orals, s'adiuen amb la documentació escrita del mateix moment.

Per això aquesta Tesi Doctoral pretén combinar les tècniques més escaients per una recerca històrica basada en l'oralitat, per aconseguir saber el màxim de detalls possibles de la vida de les locutores de ràdio de l'època estudiada. Històries de vida a actors principals, i entrevistes a persones especialistes o directament afectades pels testimonis dels protagonistes, seran eines que es sumaran a la revisió de documents provinents de fonts i fons diferents considerades com a dades secundàries, segons Busquet (2006).

Els resultats que s'obtindran fins aquí, quan sigui necessari, es creuaran amb les dades que resultaran d'instruments de recerca més inductius que s'hauran aplicat per obtenir resultats com els de l'EO37¹², els del registre numèric

¹² EO37 (Estudi d'oients de 1937) és el nom de l'estudi presentat en la Tesina de l'autora dut a terme entre oients de ràdio a Girona al 1937 per posar de manifest una metodologia que ens va permetre poder esbrinar quantes persones podien escoltar la ràdio a Girona en aquell any de la Guerra Civil. La principal

comparatiu entre locutors i locutores de ràdio als anys 1933 i 1936, o el que s'ha dut a terme per conèixer la representació pública de dones i homes en diferents tipus de premsa en les franges històriques que estudiem.

Aquesta combinatòria haurà de possibilitar unes conclusions a partir dels plantejaments que en forma de pregunta inicial o objectius, començava aquesta recerca.

Però a més a més i dins d'aquesta metodologia, encara hi cabrà un darrer valor, que no instrument, que sovint tenen alguns investigadors i que neix arran de la dedicació que demana un estudi d'una magnitud important com aquest: una certa intuïció que a vegades serveix per enfocar un document o una afirmació que després podrà comprovar-se.

“Debemos ser un tanto prudentes y cautelosos a la hora de valorar la aportación de la metodología en general a la investigación científica. (...) Podemos caer, y somos conscientes de ello, en una obsesión por la técnica que nos haga olvidar que la imaginación y la intuición también pueden y deben jugar un papel importante en nuestra labor científica, como muy acertadamente señala FEYERABEND en su obra “Contra el método”. (VISAUTA, 1989: 35)

3.3.-DESCRIPCIÓ DE LES EINES UTILITZADES.

Tal i com l'autora va posar de manifest davant del Tribunal que va avaluar-la en la prova d'accés a l'obtenció de la Suficiència Investigadora, s'ha cregut imprescindible treballar amb testimonis orals de persones vives, protagonistes d'aquell retall de la història que es vol conèixer de primera ma. Per tant, la Història de Vida serà l'eina central de la recerca que metodològicament aquí es proposa, per la versatilitat del propi instrument, doncs aporta no només el

conclusió de l'estudi va evidenciar que només un 7% de ciutadans de Girona tenien un aparell de ràdio a casa seva.

testimoni dels radiofonistes sinó que a més a més permet recollir i aglutinar documents i altres materials de documentació, potser fins i tot desconeguts fins el moment actual; però, com hem dit no serà l'únic instrument. Ara descriurem les eines que seran emprades per fer la investigació agrupant-les en les dues perspectives bàsiques que combinarem: les Qualitatives que ens acostaran a detalls i maneres de fer o pensar pròpies dels anys de la nostra història a la ràdio, i les Quantitatives, que posaran damunt la taula el pes d'algunes xifres per tal de poder valorar numèricament l'abast d'algunes de les aportacions de les dades primàries.

INSTRUMENTS D'ANÀLISI EN LA RECERCA		
EN BASE A TÈCNIQUES QUANTITATIVES	EN BASE A TÈCNIQUES QUALITATIVES	
EO37 REGISTRE NUMÈRIC COMPARATIU DE LOCS/LORES, 1933-1936 REPRESENTACIÓ PÚBLICA DE DONES I HOMES A LA PREMSA	FONTS DOCUMENTALS	FONTS ORALS
	DOCUMENT SONOR <i>'La palabra'</i> DOCUMENTS ESCRITS EGODOCUMENTS memòries, autobiografies diaris personals, cartes DOCUMENTACIÓ ADMINISTRATIVA OFICIAL registre de la propietat, cens de població. PUBLICACIONS DE I SOBRE RÀDIO -de <u>caràcter històric</u> <u>escrites posteriorment a</u> <u>la Guerra Civil</u> .llibres sobre història de la ràdio. .llibres sobre la història particular d'una emissora. - <u>contemporànies (1924-</u> <u>1939)</u> .butlletins o revistes de cada estació .revistes femenines i/o d'interès general .diaris o setmanaris d'interès general .llibres sobre ràdio .ANUARIS de la ràdio DOCUMENTS FOTOGRAFICS	HISTÒRIES DE VIDA ENTREVISTES EN PROFUNDITAT ENTREVISTES DIRIGIDES

Font: elaboració pròpia.

3.3.1.-TÈCNIQUES QUALITATIVES.

Com s'ha justificat anteriorment, cal començar interessant-se per saber què s'entenia a l'època històrica de la nostra recerca per **locutor de ràdio**. Per tant hem de recórrer a revisar les fonts escrites que poden aportar-nos dades sobre aquesta qüestió, i ho hem de fer així per la inexistència de material sonor conservat de l'època que estudiem, tal i com detallarem tot seguit, sinó en qualsevol recerca de característiques semblants la primera font que es consultaria fóra la primària que en el nostre cas haurien de ser els programes de ràdio que s'emetien a Catalunya entre 1924 i 1939.

Justament perquè això és impossible, no tenim cap altre remei que recórrer a les publicacions de l'època, que d'aquesta manera són fonts primàries en aquesta investigació. D'aquestes obres ens interessen especialment les referències a les terminologies de: locutor/a i/o mots sinònims, i totes les que es relacionen de forma directa o indirecta amb la descripció de la feina d'aquests locutors.

La literatura objecte del nostre interès serà dividida en dos apartats:

A.- Obres de caràcter històric, escrites a posteriori del període comprès per a aquesta recerca.

Per això es durà a terme una revisió acurada de la literatura escrita sobre les emissores de ràdio protagonistes d'aquest estudi, les quals heu trobat referides al capítol dels antecedents bibliogràfics, tenint present la perspectiva que això implica, de valoració o justificació de fets o moments històrics passats o anteriors.

B.- Publicacions escrites contemporaniament als fets.

En aquest cas ens ocuparem de revistes, diaris i butlletins de les emissores, però també de llibres editats contemporaniament al període que ens ocupi, el detall dels quals estan al marc bibliogràfic perquè segurament aportaran una llum diferent al resultat de la cerca.

Aquesta és la primera tasca per acostar-nos a la definició de l'ofici de locutor. Però, en un segon estadi de la recerca, hem d'ocupar-nos de què entenien per *fer de locutor* els propis implicats en la locució radiofònica de cada moment, cosa que anirem complementant, també segons l'estratificació descrita en cada període de temps escollit.

Per tant, en aquest treball, a cada etapa històrica hi estudiarem les emissores que hi foren creades i la manera com s'hi definia l'ofici de locutor, per saber qui el feia i en què consistia la feina.

3.3.1.1.-FONTS ORALS.

3.3.1.1.1.-ELS ARXIVS SONORS: FONTS ORALS I DOCUMENTALS.

Tal com avançàvem fa unes ratlles és curiós, i també trist, que la manca d'arxius sonors històrics de la ràdio més antiga, obligui als investigadors d'aquest camp d'estudi a fer recerques sense poder analitzar la peça clau i protagonista de l'estudi: el so de la ràdio als anys 20 i 30, que és en definitiva allò que s'està investigant. Això no passa en altres àmbits de la història dels mitjans audiovisuals. Quan hom estudia la història del cinema, la primera cosa que es duu a terme és el visionat d'antigues pel·lícules de cine per tal de poder explicar com eren, com es construïen i a partir de la seva descripció, poder interpretar què representaven i a qui. A partir d'aquest coneixement es poden generar teories que expliquin com es feia cinema en una primera època o fins i tot quin impacte podien rebre del cinematògraf els primers espectadors.

El mateix passa amb l'altre mitjà audiovisual per excel·lència. La història primera de la televisió espanyola, per posar un exemple concret, s'escriu en base a l'anàlisi que es desprèn del visionat dels primers programes. Fins i tot hi ha una publicació molt recent editada per Palacio (2006) en la qual es repassen els primers 50 anys de RTVE a partir dels seus programes més emblemàtics, oferint-ne còpies encartades al llibre. Aquestes són les fonts principals de les

recerques en aquesta tipologia de mitjans de comunicació que evidentment no es descuiden d'apropar-se a publicacions més o menys contemporànies d'aquests media.

Aquesta dinàmica d'estudi tan senzilla, en la història de la ràdio no es pot aplicar. La ràdio és un media mutilat des del punt de vista del seu estudi històric. Això potser canviarà si trobem més fragments d'emissions de ràdio dels anys 30, de la mateixa categoria sonora que el que hem pogut *descobrir* per a aquesta recerca. És un fragment breu, procedent d'un fons per catalogar de la Fonoteca de la Generalitat, que recull l'antena que feia Maria Carme Nicolau a Ràdio Barcelona, l'any 1934. És un arxiu sonor, i una font oral, però per la importància i el significat que té és un document d'una vàlua indiscutible que analitzarem degudament sota l'epígraf dedicat a les Fonts Documentals.

Tret de la veu de Nicolau, és impossible treballar, de moment, amb arxius sonors com a fonts principals d'anàlisi de l'època primera de la ràdio a Catalunya per què no n'hi ha o no s'han trobat; i per dos motius principals:

1.- La ràdio dels primers temps treballava bàsicament en directe.

Les estacions de ràdio quan neixen emeten en directe les seves programacions ja que no poden enregistrar-se programes. La música en discos són els únics enregistraments que s'empren a la ràdio dels anys 20 i la situació es manté fins ben entrada la dècada dels 30.

Aquests discos a més a més, són molt fràgils i es fan malbé molt ràpidament perquè les agulles que els llegeixen els ratllen molt sovint, encara que aquestes també es canviessin amb molta freqüència. Pensem que estem parlant de la ràdio pionera i la tècnica també era molt primària. El gramòfon va representar un gran avançament en la tècnica de l'enregistrament ja que emprava discos de cautxú en lloc dels cilindres que es feien servir fins aquell moment per enregistrar. Tot i així es va trigar encara alguns anys en entendre els avantatges del gramòfon: els discos eren molt més barats de produir i

permetien aconseguir un número pràcticament il·limitat de còpies a partir d'una matriu de zinc, tal com recull Rubinstein. (<http://www.eca.usp.br/alaic/material>).

La veritable revolució tecnològica en sistemes d'enregistrament és molt aviat. A partir de 1934-1935 ja es pot gravar mercès als magnetòfons, que havien millorat les condicions de funcionament dels fonògrafs d' anys abans però, i mercès a un danès, Valdemar Poulsen es va poder fer el primer enregistrament no musical, que ha perdurat fins els nostres dies. El sistema d'enregistrament que va emprar va substituir per primer cop el fil d'acer per una tira d'un material flexible que prèviament s'havia immantat. Amb aquest *prehistòric* magnetòfon, que es deia *telègrafon* i que havia nascut per fer el que ara coneixem com contestador automàtic, Poulsen va poder gravar alguns mots de l'Emperador d'Àustria, Franz Josef, saludant els visitants de l'Exposició Universal de París l'any 1900; essent aquest l'enregistrament més antic que es conserva i que està actualment al Museu Danès de Ciència i Tecnologia.

A la ràdio no fou fins a la dècada dels 30 que trobem referències d'enregistraments fóra d'un ús únicament musical. Eren casos excepcionals, però no aïllats i sempre eren discursos de polítics que s'havien d'emetre en multidifusió o bé algun programa informatiu que corria la mateixa sort perquè també s'havia d'emetre en més d'una ocasió. L'ús dels enregistraments es popularitza, com passa sempre, gràcies als avenços que viu la tècnica. El fet que al 1934-35 els magnetòfons ja formessin part del material de les estacions de radiotelefonía feu possible que conferències, salutacions o arengues¹³ s'enregistressin per emetre's tants cops com l'emissora considerés adient.

¹³ Les famoses arengues queipo de Llano, durant la Guerra Civil es repetien enregistrades a través dels altaveus dels camions que duïen els serveis de propaganda franquistes al front, anomenats "Altavoz del Frente". Aquest fou un ús molt corrent dels enregistraments, tant en un bàndol com en l'altre, durant el conflicte armat. A la zona republicana, els camions de propaganda rebien el nom de "La Voz del Frente", i també empraven enregistraments per animar els seus soldats i distreure'ls, però també per confondre els enemics i fer-los canviar de bàndol, tal i com ha recordat per a aquesta recerca l'antic treballador de RA de C., Teodor Garriga que va participar en aquestes emissions especials des dels camions que tenia l'emissora de la Generalitat republicana. (Garriga ha mort el juny de 2008.)

Per tant, observem que la ràdio primerenca té encara poca producció no musical enregistrada, i gravacions fetes sobre suports que no tenien una llarga vida assegurada. A partir de 1934-1935 amb els magnetòfons el panorama tècnic viu un salt qualitatiu importantíssim i per tant és a partir d'aquests moments que ens hem queixat de la poca cura que han tingut les estacions de ràdio de Catalunya, de no conservar el seu patrimoni sonor, ara ho veurem. Per això, i entenent clarament com n'és de difícil trobar un enregistrament de ràdio d'aquelles dècades del segle XX, encara té més vàlua el fet de poder "descobrir" per a aquesta investigació l'enregistrament de finals de l'any 1934 de la veu de la periodista de Ràdio Barcelona, M^aCarme Nicolau fent *La palabra*, el seu espai informatiu que havia estat *perdut* des de llavors.

2.-L'altre motiu pel qual la ràdio no té arxius sonors és per la deixadesa de les estacions de ràdio primerenques en no preocupar-se del seu patrimoni històric. No hi ha arxius sonors perquè les emissores no han tingut cura de guardar aquests pocs programes o gravacions antics, de la mateixa manera que tampoc han tingut cura de guardar altres tipus de materials que any rera any, les estacions de ràdio catalanes van anar generant, tal i com abordarem en el capítol referit als problemes principals amb els que ha hagut de litigar aquesta metodologia.

Així doncs el fet de no tenir accés directe a la font principal que hauria de tenir aquesta, i totes les recerques que es fixen en la història de la ràdio al nostre país, fa que l'estudi, aquest i els altres, s'hagin de fer en base a fonts escrites que passen gairebé de forma automàtica a ser fonts primàries de les recerques històriques de la ràdio. El fet de haver pogut trobar un fragment, enregistrat d'una locutora de Ràdio Barcelona dels anys 30 però, ens obra una mica les esperances de pensar que potser tot no està perdut, sinó que encara es poden anar trobant documents sonors antics.

3.3.1.1.2.-ELS PROTAGONISTES VIUS¹⁴.

Aquesta és una recerca marcada per les característiques pròpies de la Història Oral per tant era bàsic, poder preguntar als protagonistes de la Història de la Ràdio a Catalunya què feien exactament quan expliquen que la seva feina era fer de locutor de ràdio, recalcant que aquestes respostes poden tenir trets molt diferents en funció del període històric al qual ens vulguem referir.

Com dèiem a l'inici d'aquestes pàgines, per la recerca hem entrevistat a quaranta tres persones vinculades directament (o familiars seus) al món de la ràdio que es feia a Catalunya entre 1924 i 1939. Per l'interès de les entrevistes personals posem a continuació el nom de les persones que treballaven directament a la ràdio de Catalunya entre 1924 i el final de la Guerra Civil i que s'han trobat vives per poder entrevistar durant la recerca. Algunes d'aquestes persones van morir després de ser entrevistats per primer cop, i altres després de ser-ho per tercera vegada, segons la tècnica emprada.

Al final de la bibliografia hi ha la relació sencera de totes les persones (familiars i experts) que s'han entrevistat personalment per poder tenir material per tirar endavant aquesta Tesi Doctoral.

¹⁴ Totes les transcripcions que s'han fet en aquest estudi de fragments d'entrevistes o converses que l'autora ha mantingut amb els subjectes objecte del nostre estudi han esta reproduïdes sense alterar ni les varietats dialectals, ni els girs o els barbarismes que els parlants empraven en el seus registres orals. S'ha procedit així per garantir la màxima fidelitat entre la transcripció escrita i el parlar de l'entrevistat, cosa que els experts en història oral recomanen de fer per poder tenir més elements que donin fe del perfil del personatge al qual estem entrevistant.

3.3.1.1.2.1.-RELACIÓ DE RADIOFONISTES ENTREVISTATS.

1.-POL, Jaume. Tècnic de Ràdio Girona després de la Guerra Civil i auxiliar de tècnica abans d'anar a la Guerra.

2.-BORIS, Francina. Locutora de Ràdio Girona 1933-1934, 1942- 2005.
Locutora de Ràdio Associació de Catalunya. 1934-1939.

3.-TERSA, Maria. Locutora de Ràdio Lleida. 1933-1938.

4.-JUNCOSA, Joan. Guionista de JM. Tarrasa a Ràdio Tarragona.

5.-FRAIRE, Núria. Locutora de Ràdio Vilanova des de 1933-1937.

6.-ROURA, Abelard. Tècnic de Ràdio Associació des d'abans de la G. Civil.

7.-REXACH, Amàlia. Locutora de Ràdio Girona 1939-1942.

8.-GARRIGA, Teodor. Locutor de Ràdio Associació de Catalunya 1931-1939.

9.-HARRIS, Enric. Tècnic de Ràdio Vilanova 1933.

10.-ESPONA, Carme. Locutora de Ràdio Associació de Catalunya. 1935-1939.

11.-LASPRA, Mercedes. Locutora de Radio España de Barcelona.1939-1980.

12.-FERNÁNDEZ, Carmen. Locutora de Radio Villanueva. 1939-1961.

13.-ESCORIHUELA, Maria. Locutora de Radio Badalona, 1939-1940.

14.-SANROMÀ, Amèlia. "Není". Locutora de Radio Tarragona, 1939-1940.

15.-MIRA, José. Locutor de Radio Manresa 1939.

16.-CALAFELL, Montserrat. Locutora de Ràdio Manresa, 1941-1966.

Moltes de les respostes que s'han buscat entre aquestes persones, les hem obtingut en quasi 80 hores enregistrades d'entrevistes personals, que sovint ens portaven a conèixer radiofonistes d'èpoques força diferents, tal i com es pot deduir de la terna anterior, encara que no gaire allunyades temporalment. Per això, hem estimat necessari buscar les aproximacions a l'ofici de locutor o locutora, d'una manera segmentada, respectant les barreres temporals que hem definit en el primer capítol d'aquestes pàgines, i així ho anireu reconeixent a mesura que avanceu en la lectura. Per fer-ho hem emprat tres tècniques diferents aplicades en funció de la relació del paper històric del testimoni a entrevistar amb el gruix de la recerca: històries de vida, entrevistes en profunditat o entrevistes dirigides.

3.3.1.1.3.-LES TÈCNIQUES EMPRADES.

3.3.1.1.3.1.-HISTÒRIES DE VIDA.

Serà l'eix central d'aquesta recerca. Les Històries De Vida són relats que pretenen reconstruir una memòria personal o col·lectiva que fa referència a les formes de vida d'una comunitat en un període històric concret.

Aquesta és la tesi que defensen els sociòlegs Santamarina i Marinas (1994). Per ells, la Història de Vida d'una persona es fa per què hi ha un investigador que es fa el plantejament. Algú des de fóra (l'investigador) pensa que cal investigar aquell subjecte per què podrà transmetre una memòria que permetrà conèixer les maneres de fer d'un grup o una comunitat en un període concret de temps. Per això la Història de vida es diferencia dels contes o de les autobiografies, que també són gèneres de tradició oral, i que sovint sorgeixen de la necessitat del propi protagonista, interessat en escriure'ls.

Amb la Història de Vida, en aquesta recerca, podem remenar en un món que ha desaparegut, o quasi, buscant elements que ens permetin veure com eren i que feien els primers de la ràdio per entendre millor com va ser aquell inici i per tenir claus d'interpretació i quasi de reconstrucció d'un moment històric.

Amb les segones, terceres o quartes entrevistes que necessita la Història de Vida, per tenir la certesa que no ens deixem res, però també per poder comprovar que tota la informació obtinguda és contrastable i per tant fiable, que es repeteix la mateixa idea segons la manera en què es recorda i que aquesta mateixa idea o vivència es pot contrastar amb d'altres persones que van viure el mateix fet o amb documents que el van explicar o ordenar en el seu moment. Només després de fer aquestes comprovacions podem estar segurs que allò que ens han explicat és un retall o forma part d'un retall de la Història de la Vida de la persona que estem entrevistant.

Cal diferenciar però entre relat i història de vida. Denzin (1986) diferencia entre life history història de vida i life story relat de vida (que en anglès, al nostre entendre és molt més clar).

-La *life story* és la història de la vida d'una persona tal i com aquesta persona l'ha viscut i com l'explica. No es retoca. L'investigador la recull, l'enregistra. Serà un document més de la recerca per construir la història de vida. Aquesta tècnica s'ha d'anar repetint tantes vegades com calgui fins que l'investigador sàpiga que ja té totes les dades sobre aquell relat.

-La *life history* és la tècnica que coneixem com HISTÒRIA DE VIDA. Compren no només l'enregistrament de la història de la vida d'aquella persona, sinó també el fet de buscar i reunir tota la informació que al voltant d'aquesta vida puguem trobar: cartes, publicacions, autobiografies, biografies, relats de testimonis, premsa, etc. Aquest material, tant de documents personals, com d'enregistraments a altres persones relacionades, com les publicacions, és el

material que es podrà sotmetre a un tractament analític, a vegades qualitatiu i quantitatiu.

I això és el que pretenem dur a terme en aquesta recerca per tal d'esbrinar no només qui eren i què feien les locutores de ràdio de Catalunya entre 1924 i 1942, sinó que a més a més volem recuperar tota la documentació que sigui possible per explicar aquesta història.

A partir dels anys 80, disciplines com ara l'Antropologia, la Sociologia i la Psicologia usen aquesta tècnica bàsica de la història oral per reconèixer no només la vida dels líders de la Història, sinó per conèixer les vides d'aquells, desconeguts, que van construir el nostre passat¹⁵.

El fet de voler-ho fer en base a Històries de Vida, encara que no sigui l'única tècnica que emprarem, és una decisió que també ha tingut en compte que el període temporal estudiat per aquesta recerca beu d'un moment de la història contemporània molt treballat en base a les Històries de vida: La Guerra Civil Espanyola. Aquest moment històric, pel qual es passejarà la nostra investigació, es pot considerar ja un clàssic en estudis d'història oral, doncs ha estat significat moltes vegades i sempre des de perspectives diferents que per tant aporten punts de vista molt enriquidors sobre aquells anys de conflicte bèl·lic.

El nostre relat, apuntant sobre la vida de les locutores de ràdio, serà un més a sumar al gruix existent d'aquests tipus de treballs, alguns tan importants com els signats pel mestre Ronald Fraser(1979) que treballant amb la història oral d'aquesta guerra espanyola, ha recollit històries de vida sobre persones que la van viure.

¹⁵ Molts arxius catalans estan fent una tasca molt important, i a vegades molt poc coneguda, en el camp de la Història Oral, enregistrant el testimoni de persones grans i rellevants en la seva societat, que recorden moments imprescindibles de les seves vides en aquell poble o ciutat, cosa que hem conegut arran de la recerca per a aquesta Tesi. Els moments més recollits són l'esclat de la Guerra Civil, però també tenen enregistraments guardats tan especials com la tonada d'una cançó de bressol que una mare cantava als seus fills en aquell poble, i que ha anat passant de generació en generació en la seva família, i que té un valor patrimonial indiscutible en la història cultural d'aquesta població.

La seva experiència el porta a afirmar que és igualment interessant per l'investigador que els entrevistats li expliquin allò que recorden, o allò es pensen que recorden; que allò que havien fet, o allò que es pensen que havien fet. Sigui com sigui, cal que sobretot expliquin allò que pensaven que estaven fent durant la guerra i el que pensen ara d'allò que havien fet.

Aquesta superposició de plans històrics enriqueixen enormement el fet de la guerra. El valor subjectiu dels relats és precisament el seu valor més original, segons que diu Ferrarotti (1983). Aquesta subjectivitat fa possible reconstruir de forma objectiva, és a dir, real i complerta una consciència de grup i d'època. Això mateix fa que moltes vegades l'entrevistat faci acotacions del tipus: "Nosaltres tot això ho vivíem d'una altra manera. Ara, això no vol dir res."¹⁶ Aquestes afirmacions reforcen el valor, com dèiem abans, de pertànyer, en el nostre cas, a un grup amb cada cop menys integrants. Així dotem de més valor a les explicacions que estem enregistrant.

Una experiència semblant, en el sentit de voler entendre un moment actual a partir d'un canvi històric, fruit d'un procés d'evolució, seria la que van realitzar Thomas y Znaniecki a *El campesino polaco en Europa y América*¹⁷ (1984). Els autors, tal com recullen Santamarina y Marinas(1994) estudien l'emigració i les seves mutacions culturals. Per això fan servir dues tècniques:

1-Analitzen la correspondència dels emigrants polonesos. A partir de 700 cartes que els polonesos a Amèrica feien arribar a les seves famílies d'Europa, a principis del segle XIX, reconstrueixen el procés i observen els primers canvis culturals.

¹⁶ Extracte repetit en moltes de les entrevistes en profunditat que formen part del treball de camp d'aquesta Tesi doctoral .

¹⁷ Hem trobat referències d'aquest llibre en molts dels investigadors consultats, però la publicació no la tenen a cap biblioteca universitària de Catalunya, si més no, no figura en els catàlegs consultats en xarxa. Sigui com sigui, com que les referències són extenses, creiem que val la pena citar l'exemple a modus il·lustratiu. Thomas,W. Y Znaniecki,F.:The polish peasant in Europ and America. New York. Dover ed. Original 1918-1920. Al 1984 hi ha una edició abreviada, que tampoc no l'hem trobat.

2-Aquesta informació la creuen amb una llarga entrevista que és la història de vida d' un emigrant.

A partir d'aquí, els autors expliquen el procés d'un canvi social.

Repasant la bibliografia que hem pogut estudiar, s'observa que moltes Històries De Vida serveixen per explicar processos de marginació, o d'emigració¹⁸,i no és fàcil de trobar-ne per explicar una cronologia històrica d'un mitjà de comunicació¹⁹. Cosa que és totalment lícita ja que aquesta tècnica realment el que fa es dotar a l'investigador de les eines necessàries que expliquen un comportament o un canvi , amb una perspectiva històrica que pot ser recent.

Hi ha un treball molt curiós, signat per Bertaux i Bertaux- Wiame (1988) que estableix les connexions entre el tipus de pa que es ven a les fleques de França als anys 70 i el fet de ser conservador d'ideologia. La recerca també s'ha basat en històries de vida, les de flequers assalariats, forners propietaris del seu negoci i sobre esposes de flequers.

Els investigadors van veure que a les fleques franceses es continuava amb una producció artesana dins d'un procés de modernització, i que això, a més, tenia una relació directa amb el manteniment d'una mentalitat conservadora a la França que acabava de sortir del maig del 68.

Els autors comencen plantejant-se qüestions com: què vol dir ser forner?, què vol dir ser una noia de poble i casar-se als anys 70 amb un forner de la capital i muntar una petita fleca en una capital? Ells mateixos ho responen en les conclusions: Que no es tindrà horari, que s'entra a formar part d'una classe

¹⁸ Lewis, O. A, *Los Hijos de Sánchez.*, relata, a partir de la història de vida, la vida d'una família d'emigrants mexicans als EEUU. 1973

¹⁹ L'autora només coneix el cas del llibre de història de Anton i Juliana (1984) sobre Ràdio Badalona, on explícitament s'informa de l'elaboració de la recerca a partir de la Història de Vida. També és cert que altres estudiosos de la història de la ràdio com els Catedràtics de Comunicació Audiovisual de la UAB, R. Franquet i A. Balsebre empen les entrevistes a testimonis, com a fonts de documentació en les seves investigacions històriques, encara que no la història de vida com a tècnica.

social de petits empresaris, i que per tant es vota a una determinada tendència i s'actua d'una determinada manera.

Del registre efectuat per poder tenir el material necessari per dur a terme la investigació hem après que per tal que la recerca sigui profitosa les aportacions de les Històries de Vida es creuaran amb les provinents de documents escrits (revistes i llibres), o sonsors, sobretot els contemporanis de cada etapa estudiada, assolits de diferents fonts a les quals s'ha pogut tenir accés.

“(…)No podía contar únicamente con los informantes. (…) los archivos de periódicos locales, investigando las escrituras de la casa y leyendo historias, especialmente historias sociales, en torno a la época que se estaba investigando.” (FRASER, 1990:142)

Les històries de vida en aquesta Tesi s'han emprat única i exclusivament per reconstruir la vida de les locutores de ràdio a Catalunya (1924-1939), entenent que una eina tan difícil, sobre tot pel procés de repetició que porta implícit el seu ús, d'aplicar-se a altres subjectes podia fer allargar *in eternum* l'elaboració d'aquesta recerca. A més a més, i partint d'aquesta declaració d'intencions es deixava evidenciada la diferència entre testimonis principals (les locutores de ràdio) i altres testimonis històrics importants per la recerca (els vells radiofonistes) però no subjectes principals de l'estudi, als quals se'ls ha aplicat altres tècniques de conversa.

3.3.1.1.3.2.-ENTREVISTES EN PROFUNDITAT.

Un altre element emprat en la recerca serà un clàssic d'aquests tipus de treball, que és d'altra banda, un element indispensable per tal de poder fer, amb coherència i rigor les històries de vida: l'entrevista en profunditat.

"(...)las entrevistas en profundidad, que permiten conocer a la gente lo bastante bien como para comprender lo que quiere decir, y crean una atmósfera en la cual es probable que se exprese libremente(...) mediante las entrevistas el investigador hábil logra por lo general aprender que modo los informantes se ven a si mismos y a su mundo, obteniendo a veces una narración precisa de acontecimientos pasados y de actividades presentes, y casi nunca predicen con exactitud la manera en que un informante actuará en una situación nueva."

(TAYLOR Y BOGDAN, 1987: 108)

En el nostre cas, l'entrevista en profunditat es diferencia de les entrevistes realitzades per construir les Històries de Vida, en que en les primeres només es realitza un sol interviu, mentre que en les Històries de Vida cal fer tantes entrevistes com sigui necessari a una mateixa persona, fins que l'investigador sap que ha assolit l'objectiu que s'havia marcat a l'encetar la tanda de converses.

Aquest tipus d'entrevista s'emprarà per aconseguir informacions de fonts o individus relacionats amb la recerca, que no són subjectes principals, objecte del nostre estudi, com s'ha explicat, però que tenen dades o coneixements que poden servir perquè l'autora de la investigació pugui encarar amb un nou enfoc, allò que està treballant.

Així doncs, l'emprarem per parlar amb especialistes sobre algun aspecte o tema vinculat amb la recerca, o per entrevistar a persones directament afectades per a algun ítem de la investigació, com ara els altres treballadors de la ràdio contemporanis a les locutores o per entrevistar amb els fills o familiars d'actors principals ja morts.

A més a més, el fet de poder enregistrar entrevistes en profunditat amb testimonis d'una època històrica implica, segurament en molts casos, la darrera oportunitat de fer una entrevista que reculli els records d'un procés de

producció radiofònica ja obsoleta, i només per això ja semblava una aportació tan interessant que no es podia deixar perdre.

També forma part de l'interès d'aquestes investigacions històriques, el fet de poder aglutinar i aportar testimonis inèdits fins el moment o darreres vivències de personatges vinculats al procés històric que s'està estudiant, entre d'altres motius, perquè en properes investigacions aquestes manifestacions seran objecte de referència i d'altra manera s'haurien perdut.

Per a aquesta recerca s'han fet entrevistes en profunditat a tots els radiofonistes vius que s'han pogut trobar, i als fills d'algunes de les locutores ja desaparegudes.

3.3.1.1.3.3.-ENTREVISTES DIRIGIDES.

Són entrevistes breus i molt específiques que l'autora ha dut a terme per ampliar informació recollida en una entrevista en profunditat, que necessitava matisar. Les entrevistes dirigides han estat, un instrument de creació per a aquesta recerca. L'autora ha fet un binomi entre les entrevistes cognitives i les de qüestionari.

Aquestes entrevistes s'han emprat tant per aclarir o puntualitzar aspectes d'entrevistes en profunditat fetes a radiofonistes, com per buscar nous enfocaments recurrents als especialistes.

De les cognitives s'han adaptat i emprat alguns dels processos descrits tot seguit i resumits en els punts 1-2-4, de les de qüestionari, la formulació de les dues mateixes preguntes a dos testimonis de la recerca, antics treballadors de l'emissora que representava el marc en el qual es volia verificar una declaració.

LES COGNITIVES.

Aquestes entrevistes es fan servir per provocar més records en persones bloquejades per a algun motiu, segons RasKin a Ruiz-Vargas (1998) en el seu recull dedicat a recopilacions empíriques sobre la memòria. Per l'autor, la tècnica es basa en estimular els records a partir de diferents procediments com per exemple, preguntant qüestions com les que escrivim tot seguit:

MODEL DE QÜESTIONARI.

- 1.-Insistir en el context en el qual es van desenvolupar els fets.
- 2.-Demandar una explicació complerta dels fets, sense que es resumeixin les accions.
- 3.-Fer recordar en ordre diferent al cronològic
- 4.-Canviar de perspectiva en la narració, aportant l'opinió sobre com es pensa el testimoni que altres persones varen viure el mateix fet.

D'aquesta manera, l'entrevista cognitiva ajuda a recuperar dades que podrien haver quedat emmagatzemades a la memòria.

Tenint en compte que nosaltres treballem amb persones que passen dels 85 anys, (en aquest mateix capítol fem referència a la memòria dels subjectes objecte d'estudi) emprar aquestes redundàncies cognitives ens semblava imprescindible, tal i com ja vàrem aplicar en la Tesina anterior a aquest treball.

LES ENTREVISTES DE QÜESTIONARI.

Són aquelles en les que tots els subjectes objecte de la investigació responen els mateixos ítems. En la nostra investigació s'ha emprat un qüestionari molt breu, però que s'ha aplicat a tots els testimonis vius que podrien tenir relació amb l'objectiu demanat.

L'objectiu que es perseguia era poder verificar unes afirmacions que per novedoses semblaven inversemblants. En el nostre cas, es redueix a dues

úniques qüestions que fan referència a la descripció d'un lloc, una emissora de ràdio de Girona ciutat a finals dels anys 30, per tal de poder verificar una declaració d'un testimoni principal. Aquesta entrevista d'aclariment s'ha formulat a dos dels subjectes entrevistats per l'estudi per tal d'observar si la seva descripció d'aquella emissora de ràdio, coincidia amb la d'una locutora que pretenia haver-hi treballat, tal i com es podrà llegir al capítol de les etapes històriques.

MODEL DE QÜESTIONARI.

Les preguntes foren formulades a dos testimonis gironins (locutora antiga i tècnic de so) i a una locutora, protagonista dels testimoni inèdit:

- 1.-Recorda com era Ràdio Girona al carrer de la Força?.
- 2.- Hi podria haver viscut una família dins l'emissora?.
- 3.- Podria descriure l'espai físic de l'emissora?.

3.3.1.2.-FONTS DOCUMENTALS.

3.3.1.2.1.- EL DOCUMENT SONOR.

Hem pogut tenir accés a, segurament l'única veu que existeix enregistrada de la locutora de Ràdio Barcelona, Mª Carme Nicolau, fent el seu programa *La palabra*, en aquesta estació barcelonina el diumenge 14 d'octubre de 1934. La datació exacte s'ha pogut fer a partir del contingut de les notícies que precedeixen, en el mateix enregistrament²⁰, a la locució de Mª Carme Nicolau.

Mercès a un petit fragment recuperat de prop de 50 segons de programa podem saber quin era l'estil de fer antena de Ràdio Barcelona als anys 30 i com

²⁰ Tal com hem apuntat l'enregistrament de Nicolau està en un fons de ràdio, de recent cessió i encara per inventariar, a la Fonoteca de la Generalitat, que molt probablement pot contenir *altres joies* de la ràdio a Catalunya.

actuaven davant del micròfon les locutores de ràdio d'aquell temps, ja que si la programació, i la gestió de les estacions era força paral·lela que impedeix pensar que també ho era l'estil i l'actitud davant del micròfon en les distintes estacions, més quan en les publicacions consultades s'han trobat moltíssimes referències que ordenaven la manera com s'havia d'actuar davant del micròfon. Aquell dia de 1934, la locutora llegia el programa d'un concert que s'havia de retransmetre des de Montjuïc, estava fent clarament d'anunciadora d'un espai de música, cosa que ens permet verificar la tesis abocada en aquesta recerca en el sentit que les anunciadores no eren les qui llegien anuncis i prou, sinó que els anunciadors eren locutors (locutaven = parlaven per la ràdio) que anunciaven o presentaven els programes que es podrien seguir a continuació del seu discurs.

Per tant, a partir d'aquesta veu única de la locutora Nicolau i de les aportacions escrites dels distints arxius consultats, podrem deduir les rutines de producció d'antena i les maneres que es feien servir als anys 30 a la ràdio que es feia a Catalunya, tal i com explicarem en el període corresponent al capítol 4 d'aquesta Tesi.

En el nostre enregistrament, Nicolau llegia amb seguretat però sense amagar-se'n, a capella, amb una veu molt ben timbrada i clara un xic aguda i amb un ritme força natural. L'estil que emprava en aquest programa és molt proper a la conferència, la locutora amb la seva veu denota que s'està dirigint a un auditori invisible, però que és conscient que el té.

De moment, i sense l'aparició de més troballes de semblant vàlua, sí que podem afirmar que la lectura que s'estilava en aquell moment era explícita, els locutors no amagaven que estaven llegint guions, demostrant però que tenien suficient experiència com per fer-ho clarament i sense entrebancs sonors. Llegien per al seu públic i per tant empraven un ritme *piano* i fàcilment digerible per l'audiència. Nicolau parla en català a la Ràdio Barcelona republicana del 1934.

Aquesta és l'única peça sonora que hem pogut recuperar dels anys 30 i fins que no n'hi hagin més, que aportin més dades de primera ma, hem de concloure que l'estil de locució de Nicolau era la manera com sonava la ràdio d'aquells dies pioners. Per la importància del fragment sonor, hem cregut convenient adjuntar-hi una fitxa d'anàlisi més concreta.

ANÀLISI DE LA LOCUCIÓ DE M^aCARME NICOLAU.

EMISSORA: RÀDIO BARCELONA

PROGRAMA: *LA PALABRA*

DATA DE L'EMISSIÓ ANALITZADA: 14 d'Octubre de 1934

DURADA DEL FRAGMENT ANALITZAT: 43''

TRANSCRIPCIÓ:

Aquesta és una transcripció literal de la locució enregistrada, efectuada per l'autora de la recerca. La puntuació del text oral s'ha fet respectant les pauses entonatives que efectua Mª Carme Nicolau, que no han de coincidir forçosament amb les sintàctiques, les quals desconeixem al no tenir el guió que s'està llegint. Tanmateix, les sigles s'han escrit sense punts, respectant la locució de les mateixes. I els punts i a part no estan indicats, ja que entonativament no s'han marcat.

"El diumenge vinent dia 14 , a les 9 del matí, el mestre J Sunyer i Pita donarà, amb el monumental orgue del Palau Nacional de Montjuic, el quart concert de la sèrie, que organitzat per la Direcció General de Radiodifusió , ve donant l'esmentat mestre organista. El programa està constituït per: Sinfonies de Bach. Sicilianes, Bach. [No s'enten la peça], de Gounod. El rierol i l'ocell, de A Marquès. La noia dels cabells de Ili, Debussy . Preludi, Rasmaninof [és la pronúncia que fa Nicolau del nom del compositor Rachmaninov].

L'acte serà radiat per Ràdio Barcelona i Ràdio Associació de Catalunya.

Aquesta és l'emissora Ràdio Barcelona."

LOCUCIÓ:

Idioma: Català.

Variants dialectals: central. No es detecten tics, ni girs de cap altre varietat de català.

Variants històriques: Val la pena remarcar-ne dues.

1-L'expressió que emprava Nicolau per fer, en directe l'indicatiu de la seva emissora, és molt pròpia de l'època d'aquest estudi, ja que fins i tot els radiofonistes entrevistats per a aquest treball es referien a les seves emissores amb un article abans del nom. Parlen doncs de " l'emissora Ràdio Barcelona", o de " la Ràdio Barcelona", tal i com hem pogut detectar en aquest petit fragment de parla. Una tendència que avui en dia no es conserva.

2-Nicolau emprava el verb **radiar** per referir-se a l'emissió en antena del concert que anunciava. Si bé és cert que radiar no és un verb històric, ja que avui en dia

s'hi poden trobar referències dins del camp de la radiodifusió, si que és veritat que ara com ara és un verb en menys ús que el que li atorgaven els radiofonistes dels anys 30, que l'empraven més assíduament del que fan els qui treballen a la ràdio dels nostres dies, tal i com es desprèn de la lectura de textos contemporanis al fragment analitzat de veu de la M^aCarme Nicolau.

Registre: formal, propi d'un mitjà de comunicació o d'algú que està anunciant un acte, amb una correctíssima vocalització i articulació.

Ritme: força natural, tirant a lent. Empra 88 paraules en 44 segons, per tant no és ràpid i ens permet seguir la locució amb comoditat. De fet, segons els càlculs, Nicolau en aquesta locució empraria un ritme de 120 paraules per minut i s'inscriuria en els paràmetres més lents d'una lectura oral, propera a l'estil de la conversa, que se situa entre les 140-150 paraules/minut.

Més enllà dels 150 mots/minuts es referim a les locucions més interpretades i per tant més ràpides, com ara les pròpies dels monòlegs.

Entonació: La locutora fa corbes entonatives ben dibuixades de manera que la locució no és gens monòtona. Empra un to agut, sobre tot al començament de la locució. Marca molt amb l'entonació les acotacions subordinades de l'oració principal i anuncia amb la veu clara, marcant amb pauses ben fermes, la tirallonga d'obres i autors que es podran escoltar en l'audició musical. No posa cap pausa entre el cos principal de la informació, l'anunci pròpiament dit del concert, i l'explicació de per on es podrà seguir, ni de a qui s'està escoltant en aquest moment.

Demostra una gran seguretat en la locució, tot i que és fàcil d'endevinar que està llegint un text, com dèiem, cosa però que no li resta credibilitat, ja que fins i tot els noms estrangers estan correctament pronunciats.

Malauradament aquest és l'únic document sonor que dóna testimoni de com es feien els informatius a la ràdio dels anys 30 i més enllà d'ell, les referències per abocar-nos a aquest passat han de venir, fins que no es trobin més vells

documents sonors *perduts*, de les reconstruccions que ens poden fer els protagonistes vius de com deien o com llegien els guions a les seves estacions de ràdio quan eren joves locutors o locutores, cosa que òbviament ens allunya del valor objectiu que aporta un document sonor.

3.3.1.2.2.-DOCUMENTS ESCRITS.

Aquesta Tesi treballarà també, amb el que el professor de la UAB, Francesc Espinet (1997) anomena Egodocuments, és a dir material autobiogràfic que pretén reflectir la vida del seu autor, per explicar-la. Però a més a més hi ha tot un altre fons de Fonts Escrites que serviran per documentar aspectes bàsics d'aquesta recerca.

3.3.1.2.2.1.-EGODOCUMENTS.

Els egodocuments són molt valuosos perquè des de punts de vista molt diferents, aporten reflexions més o menys subjectives sobre un moment de la història. Així podem emprar-ne de categories molt diverses que individualment o combinats entre ells hauran de servir-nos per reconstruir un passat a la ràdio pionera , que es pretén que sigui el marc, on les dones protagonistes de la recerca ens expliquin què hi feien.

Estarem emprant: memòries i autobiografies (segons si estan escrites en passat o present històric), diaris-dietaris (normalment en present), i relats que basant-nos en el testimoni del protagonista construirem *ad hoc* per a aquesta recerca. És el que sovint s'anomena literatura del tu: història oral, histories de vida, entrevistes, enquestes qualitatives, biografies escrites per parents o amics, i epistolaries. Material dels i sobre els vells radiofonistes objecte del nostre estudi, que recopilarem o escriurem (segons l'instrument metodològic que emprem); i d'autors contemporanis que recordaran moments comuns, sovint amb la ràdio com a protagonista.

Aquestes seran fonts que esperem serviran a més a més, per localitzar documentació fins ara amagada, i a vegades dispersa i que també tindrà molt presents les publicacions que sobre història de la ràdio, des de diferents àmbits de partida (local, nacional o estatal) i des de diferents perspectives (econòmic o anecdòtic, per exemple) existeixen i relaten, cronològicament o no, el moment radiofònic que ens ocupa, com ja hem vist al capítol II.

El gruix de documentació que es maneja en aquesta recerca, és important i prové de fonts com ara: arxius, cartes, declaracions manuscrites, o entrevistes publicades en vells diaris, guardats en les hemeroteques²¹ i en arxius particulars. També es treballarà amb dades de fonts oficials: registres de la propietat, cens de població, etc. I es tindrà molt en compte la literatura considerada *oficial* de cada estació de ràdio que s'estudia. És a dir, aquella publicació que recull la història de l'emissora, i aquelles que s'ocupen de la història de la ràdio a Catalunya i Espanya. La informació procedent de les fonts escrites, contemporànies o no, ens situaran sobre els antecedents que s'han de tenir presents en qualsevol investigació, tal com ha quedat palesat en el capítol anterior.

Treballar amb material documental té avantatges i inconvenients, segons recull Vallés (2000). Té com avantatge que amb un baix cost, (relativament baix diria l'autora si parlem d'antiguitats), es confegeix molta documentació com la que prové de premsa, en les hemeroteques o de documents oficials administratius. Com que aquest material s'obtingué sense que l'investigador fos al davant quan es va escriure, no caldrà preocupar-se de les reaccions que en aquests materials hi hagi per culpa de la presència de l'investigador. Aquests documents han estat especialment útils per poder acostar a la recerca a protagonistes d'aquesta Tesi en el moment en què estaven treballant a la ràdio, al posar-nos

²¹ Per a la realització d'aquesta recerca s'ha buidat molt exhaustivament premsa catalana que es publicava durant els anys que emmarquen la investigació per tal d'assolir plantejaments apuntats en distints capítols d'aquesta Tesi, com ara: imatge pública de locutors i locutores en premsa, firmes de dones periodistes, i relacions entre imatge de les dones i la publicitat de l'època.

a l'abast, cartes o articles que elles o ells mateixos signaven i publicaven quan eren radiofonistes en actiu.

Molts d'aquests documents tenen caràcter exclusiu i són diferents dels que es poden obtenir a base de conversa, (tot i que les entrevistes publicades als locutors de forma coetània a la seva feina a la ràdio, també han estat molt valuoses) per tant ajuden a donar una dimensió històrica, però no podem oblidar-nos que aquesta documentació també planteja uns inconvenients. D'entrada el material que s'empra passa prèviament una selecció, no es fa servir tot el que hi ha, només allò que l'investigador considera important, això per si mateix ja és una criba. Igual que ho fou, en el seu moment, la tria que realitzà el periodista que va entrevistar el locutor protagonista, en el moment de transcriure la conversa.

Són fonts però, que es van produir amb un objectiu diferent del que persegueix l'investigador, per tant aquest les ha d'emprar de complement de primeres fonts.

En la nostra recerca, la documentació extreta a través d'hemeroteques ha estat una font principal ja que en molts casos ens ha permès desxifrar una situació històrica borrosa, o ens ha ajudat a reconstruir un moment històric que després ha servit per excitar la memòria d'un protagonista. Per tant, és bo afirmar que els paràmetres d'ús dels documents que es vagin emprant els ha d'anar decidint l'investigador per tal d'anar reforçant el pont que l'ha de portar cap al passat.

Una altra de les advertències que cal tenir en compte al treballar amb documents provinents d'arxius públics o privats és que es poden interpretar de moltes maneres diferents, sobretot si hi ha documents que només són oficials i que per tant s'hauran de tractar amb més cautela.

Tota aquesta necessària documentació jugarà un doble paper en la nostra recerca: d'una banda servirà, per triangular o verificar les explicacions o les

declaracions obtingudes a través de les Històries de Vida. Però per una altra part, i tenint en compte que els subjectes experimentals de la recerca tenen al voltant de 90 anys, la documentació servirà també "d'excitador" de records, per tal que els protagonistes d'aquestes entrevistes puguin recordar més fàcilment allò que se'ls demana, tal i com es va assajar amb èxit, en alguns punts de la Tesina, prèvia a aquesta investigació.

3.3.1.2.2.2.-REVISTES.

Tenint en compte que els antecedents bibliogràfics d'aquesta recerca no són molt amplis ja que no hi ha per exemple cap estudi anterior a aquest que només s'ocupi dels locutors de ràdio, ja no diem de les locutores que és el nostre propòsit d'estudi, i que per tant tal i com s'afirma en el capítol dels antecedents hem hagut de veure d'àmbits no purament vinculats a la història de la ràdio; algunes de les dades que s'han emprat per poder treballar la història de les locutores de ràdio s'han hagut de cercar en publicacions que són fonts imprescindibles de consulta.

Bàsicament ens hem referit a dues tipologies de publicacions que en forma de revista, eren contemporànies a les emissores objecte del nostre estudi i que venien de nuclis molt diferents:

- Edicions fetes des de les mateixes emissores de ràdio.
- Revistes del que anomenem premsa generalista.

1.-LES REVISTES QUE EDITAVEN LES PRÒPIES ESTACIONS RADIOFÒNIQUES²².

D'aquest tipus de publicació n'hem trobat de tres formats distints²³:

1.1.-Les revistes que parlaven sobre la ràdio destinades als socis de les mateixes estacions.

1.2.-Les revistes que parlaven del món de la ràdio en general patrocinades per marques del sector radioelèctric.

1.3.-Les revistes dedicades exclusivament a donar conèixer les cares dels locutors de ràdio en un any determinat.

A continuació en detallem els continguts.

1.1.-ELS BUTLLETINS DE LA RÀDIO.

Unes publicacions que cada estació de ràdio editava per repartir entre els seus socis i treballadors i, on els mateixos dirigents de les ràdios que investiguem van deixar, per escrit, els seus criteris i els objectius que es van marcar en les seves estacions, quan l'invent de la ràdio començava a donar els seus primers passos. En aquests butlletins hi trobem cartes dels dirigents de les emissores a modus d'editorial, però també les programacions de la ràdio, articles que signen els mateixos locutors o entrevistes que els fan els redactors de les revistes, als qui són "les veus" de la casa. Les fotografies que els posen cara juguen un paper molt important, per a aquesta recerca, igual que les opinions dels lectors de les revistes i oients de l'emissora en qüestió, sobre els concursos o les músiques que s'han programat.

²² De la informació que es desprèn d'aquestes publicacions es podrien fer estudis històrics sobre percepció d'oients de ràdio als anys 30, tema que donaria molts detalls fins ara no coneguts sobre el procés de recepció de ràdio i els seus efectes en una audiència històrica i que vindria a complementar les aportacions que sobre aquest camp d'estudi va escriure aquesta autora en la recerca Proposta Metodològica per a l'estudi dels oients de ràdio a Catalunya a finals de la Guerra Civil: el cas de Girona, 1937-1939.

²³ L'autora ha decidit de no posar tot el llistat de publicacions a les quals s'ha tingut accés per a aquesta recerca per tal de no allargar més el capítol. En l'índex final s'hi trobarà tot el detall.

S'han revisat així, les revistes : *Radio Barcelona* (1924-1938), *Revista Antena Gerundense* (1951), *Ràdio Vilanova EAJ-35*, (1934), *Revista de Ràdio Terrassa* (1929-1936), *Ràdio Club Terrassa*, (1931), *Revista Eaj-51 Ràdio Manresa* (1936, 1937, 1938), *Catalunya Ràdio* (1928, 1932, 1933, 1934), *Ràdio Associació de Catalunya* (1932,1933, 1935), *Radiopublicitat* (1937),*Rádiosola* (1923, 1924), *Ràdio Catalana* (1925, 1929), *Boletín de la Asociación Nacional de Radiodifusión*, (1929-1931), *Ondas* (1928, 1952, 1953, 1955), *Boletín TSH* (1932-1938) i *Radio Nacional* (18 juliol 1939).

1.2.-REVISTES SOBRE EL MÓN DE LA RÀDIO EN GENERAL.

A banda d'aquestes edicions (butlletins) patrocinades per les mateixes estacions de ràdio, n'hi havia d'altres que versaven sobre l'invent de la Telegrafia sense fils, des de vessants molt diferents, que es podien llegir a Catalunya, i que publicaven associacions de venedors d'aparells de ràdio, fabricants o altres col·lectius vinculats al sector radiofònic. El contingut d'aquestes revistes és fàcil d'endevinar només llegint-ne el títol, des de les que donen tota mena de detalls de tècnica de radiotelefonía, a les que parlen de la ràdio fent-ne caricatures. Sigui com sigui, totes ajuden a posar de manifest *el boom* social que va tenir la ràdio a les primeres dècades d'aparèixer a casa nostra.

Algunes de les de més tirada, que també han estat consultades per a aquesta Tesi han estat: *Ràdio Tècnica* (1928), *Ràdio Popular* (1935), *Ràdio Lot* (1927, 1928), *Radio Afición* (1935), *Ecos de Telefunken* (1931, 1939), *Boletín de Radiotelefonía* (1931, 1932, 1933) o *Boletín de Información Técnica* (1959), o les més disteses com ara *Ràdio Sport* (1929,1930), *La Ràdio* (1932), i/o *Ràdio Gresca* (1925).

1.3.-ANUARIS RECOPILOTORIS DELS LOCUTORS DE RÀDIO.

Arias (1933) i Pérez-Pujol (1936) fan sengles compilacions dels locutors de ràdio que estaven en actiu en l'any de les seves respectives edicions. Són publicacions antigues que coexisteixen amb les emissores de ràdio que estudiem entre 1920-1939 i que es dedicaren exclusivament a donar a conèixer els locutors de ràdio, a la mateixa època en que aquests hi treballaven. Són veritables relíquies trobades en arxius particulars que aporten no només informació escrita sobre gustos o currículums dels locutors, sinó també fotografies oficials, d'una bellesa i una vàlua incalculable, doncs gràcies a aquestes edicions, per exemple, (dites anuaris de la ràdio, en el text de la nostra recerca) hem pogut trobar antics locutors, hores d'ara encara vius.

A banda de les edicions vinculades purament al sector de la ràdio, la premsa que s'editava a Catalunya entre 1924 i 1939, l'anomenada premsa generalista s'ocupava sovint de la ràdio i de la seva programació.

2.-PREMSA D'INTERÈS GENERAL.

Diaris i/ o revistes parlaven sovint del món de la ràdio, en les dècades que acoten aquesta recerca, com hem comentat. Algunes d'aquestes publicacions, bàsicament revistes o setmanaris feien difusió de les programacions, i de les inauguracions de les diferents emissores de ràdio, fet aquest que es convertia en un esdeveniment social de la més alta dimensió, i que per tant la premsa local recollia en cada indret.

En moltes revistes hi sortien entrevistes o reportatges sobre radiofonistes o algunes estacions determinades, sobre tot quan allí s'hi entrevistava a una estrella de cinema o a una primera espasa del món de l'esport. Alguns exemples els hem pogut trobar a: *Mundo Gráfico* (1920, 1924, 1934, 1936, 1940), *D'ací i d'allà* (1922, 1924, 1926, 1930, 1931, 1932, 1935), *Destino* (1937, 1938, 1939, 1940), *L'esquella de La Torratxa* (1939), *Joventut Catalana*

(1925), *Revista de Sabadell* (1934), o fins i tot al *Full Oficial del Comitè del Front Popular* (1936). En aquests casos és molt freqüent que la fotografia que il·lustra el reportatge o l'interviu sigui feta a la ràdio i que es parli de l'elocució que el personatge assenyalat feu davant dels micròfons d'alguna emissora. Posar fotos fetes a la ràdio, en aquest moment serveix per reforçar la imatge de celebritat que té l'artista o l'esportista, ja que en el període històric del nostre estudi, per la ràdio no hi parlava tothom que ho volia ni l'escoltava tothom que ho desitjava.

A banda de les revistes, les lectures exploratòries de la recerca han portat a l'autora a interessar-se per altres camps d'estudi, que han servit de fonts que donaven la dimensió social pròpia de la recerca.

3.3.1.2.3.3.-ALTRES DOCUMENTS.

Ja que estem treballant en una base marcada per la història oral, les publicacions que tenien com a eix central o secundari la nostra fragmentació històrica i que incorporaven la perspectiva de gènere, fixant-se en els testimonis orals de persones desconegudes que van viure moments destacats en la nostra estratificació temporal han estat documents valuosos que sempre s'han tingut molt presents.

Feia falta tenir una base ben documentada sobre història contemporània per poder-se embranchar en una recerca que recollia moments àlgids dels anys 20 i 30 del segle passat, i que incloïen aspectes clau en la segmentació que guia aquest estudi com ara: la Dictadura d'en Primo de Rivera, la II República, la Guerra Civil i / o l'entrada dels nacionals a Catalunya, qüestions aquestes que hem estudiat sota l'òptica de Riera (1991), Pagès (1990 i 1993) o Risques (2006) explicant la història contemporània de Catalunya, i també de Pla (2003) quan relata l'adveniment de la II República.

Però també a partir de les memòries o de les vivències personals, que de forma individual o col·lectiva i des de l'òptica de ser una autobiografia o unes memòries s'han publicat sobre tot a partir de la dècada dels 90 i també arran de les celebracions del 75è. aniversari de proclamació de la II República. Són llibres que aporten detalls de la vida quotidiana en el nostre marc temporal, com ara el d'Olesti (2005) que parla sobre dones del 1936 i les seves percepcions de l'esclat de la Guerra Civil, en una línia molt semblant a la de Sánchez i Lucas (2003) a la seva repassada en primera persona de la proclamació de la II República, o els escrits que entre 1936-1939 Teresa Pàmies va publicar en diferents diaris o que va usar per fer mítings (Pàmies 2005). Se situen també en aquest espai de la bibliografia consultada, dedicada a les fonts escrites, les memòries de Fernández Jurado (1987), les de Ràdio Joventut d'Arguimbau (1994) o un antic recull de discursos de Trabal (1937), on ell mateix fa un repàs de cinc anys d'actuació política, entre 1931-1936. Però també els *Cent anys de vida quotidiana a Catalunya* de Fabre (1993), *Barcelonins i moderns* de Dòria (2004), o Abella (1973) amb la seva vida quotidiana durant la Guerra Civil a l'Espanya nacional, són publicacions molt interessants.

3.3.1.2.3.-DOCUMENTS FOTOGRÀFICS.

Per a aquesta investigació han estat imprescindibles les fotografies.

Cal fer un esment especial a les aportacions gràfiques recollides *ad hoc* per a aquest treball i a les que sense voler s'han trobat, cosa que passa amb freqüència en el treball metodològic vinculat a la història oral. Un exemple molt enriquidor, en aquest sentit ha estat el de Gil Mugarza (1968) per la quantitat de fotografies poc conegudes sobre la guerra al 1936, algunes d'elles de la ràdio en guerra, que des d'ara coneixerem.

De fet, en algun moment de la reconstrucció del passat d'una estació ens hem topat amb una foto que ens ha posat damunt la taula la cara d'una noia que

treballà de locutora als anys 20 en una estació de TSF i de la qual només n'hem conegut la imatge, ni tan sols el nom. En aquest cas, *l'Anunciadora* de Radio Catalana, i malgrat tots els nostres esforços, continuarà passejant-se per la nostra Tesi i per la història de la ràdio sense tenir més detalls que la identifiquin. Per sort, aquesta no ha estat la tònica dominant.

Sort ben diferent han corregut altres locutores. Algunes noies que sortien als anuaris de la ràdio amb instantània i nom, sense més detalls, han pogut ésser localitzades a partir només d'aquests dos importants elements. La recerca per trobar-les s'ha valgut de totes les eines i tots els camps que s'han pogut imaginar. *S'han tocat moltes teclès* i el resultat és força positiu, i sobre tot, i cal destacar-ho, s'ha assolit mercès a les portes que ha obert una fotografia, la que identificava com a locutora d'una estació de ràdio a una dona que somreia. Per no estendre'ns més en aquests detalls, remetem al capítol d'annexes on surten els exemples concrets de com a partir d'una fotografia hem pogut reconstruir una vida.

Però les fotografies no només han servit per aquestes "reconstruccions vitals", han estat eines molt útils per poder subratllar algunes de les afirmacions que s'esbossen en aquesta Tesi. N'exposem només dos exemples. Les imatges han demostrat que la Maria Sabaté mai no va ésser fotografiada com a locutora de ràdio , tal com si que ho foren les locutores d'aquells anys 20 de Ràdio Barcelona.

D'altra banda, també han estat les fotos les que han permès situar al lloc que li pertoca en la cronologia històrica de Ràdio Reus a l'Adelaida Òdena. Les fotos on surt aquesta locutora ens han possibilitat la identificació de companys seus de l'estació, d'una època determinada, ben diferent per cert, del que s'explicava fins a aquest moment.

Els documents fotogràfics ens han possibilitat també, fer un petit estudi sobre la repercussió pública que tenien les locutores de ràdio catalanes en el temps

històric que hem volgut estudiar i que també està indexat a l'annex del treball, amb el títol de "Estudi per conèixer la representació pública de gènere a partir del cas de les locutores de catalunya durant la dècada dels 30".

És un petit treball efectuat principalment a partir de l'anàlisi aleatòria i la comptabilització de les fotografies publicades en els esmentats anuals de la ràdio i també en alguns diaris i revistes, dels més representatius en quant a tirada, en cada època, escollits a l'atzar i considerats femenins i/o d'interès general.

Amb la revisió d'aquestes publicacions es busca poder avaluar si la presència femenina pública als mitjans escrits de la fragmentació històrica que treballem era igual, superior o inferior a la representació masculina. És a dir, quin espai físic es destinava a la premsa de l'època que estem estudiant a les dones. Aquest estudi també busca conèixer en quins temes hi ha dones protagonistes en notícies o reportatges; com són les fotografies de senyores que es publiquen, quin rol juguen les dones a les fotos dels diaris; o quins anuncis de productes eren considerats per dones i per homes.

El resultat ens permetrà copsar si homes i dones tenien, en el moment històric marc del nostre estudi, el mateix protagonisme social a la premsa. És evident que per tenir dades concloents sobre aquest aspecte caldria fer una llarga recerca, i que fins i tot podria ser motiu d'una nova tesi doctoral, cosa que no es pretén. Es vol tenir una mostra a modus d'exemple per poder situar l'estat de la qüestió, que és secundària per el nostre objectiu principal, però si que li aporta matisos. El detall sencer es troba al capítol d'annexes i un resum del mateix està a l'epígraf 4.2.6 que fa referència a les característiques bàsiques de les locutores republicanes.

Però a més a més, les fotos ens han ensenyat maneres de fer i de rebre la ràdio, en un moment de la història que d'altra manera no podríem haver aturat; han demostrat com Ràdio Barcelona i Ràdio Associació Il·lustraven per posar el

micròfon davant dels oradors il·lustres d'aquells dies del segle XX i han estat també el testimoni silenciós del poder de convocatòria que tenia la ràdio en aquells primers seus anys de vida. Sense el detall parat de la història que és una fotografia, no podríem explicar de la mateixa manera moltes de les qüestions que en aquestes pàgines estan escrites.

3.3.2.-TÈCNIQUES QUANTITATIVES.

Els aspectes més empírics de la recerca es centraran en tres àmbits molt concrets que queden detallats a continuació, l'ús dels quals es fa per reforçar algunes afirmacions dels testimonis o per tal que el marc social en el qual es desenvolupa el procés radiofònic que ens ocupa, sigui més visible. Aquests tres estudis es poden veure en l'apartat d'annexes d'aquesta Tesi.

3.3.2.1.-EO37.

Emprarem les conclusions que sobre nombre d'oients de ràdio a finals de la Guerra Civil vàrem presentar en la recerca anterior a aquesta. Com dèiem, això permetrà confrontar dues afirmacions procedents de fonts distintes i arribar a una conclusió més treballada sobre la dimensió pública que tenia o podia tenir la feina de les locutores de ràdio.

3.3.2.2.-EL REGISTRE NUMÈRIC COMPARATIU DE LOCUTORS DE RÀDIO 1933-1936.

És una tasca duta a terme a partir dels anuaris que sobre ràdio hi ha publicats en el període històric que estudiem, i que ens permet quantificar amb xifres quantes dones i quants homes eren considerats locutors de ràdio a Catalunya, a Espanya i a distints països d'Europa. Amb els resultats podem valorar-ne els percentatges de representació, i observar si la tendència és a l'augment o minva amb el pas dels anys per tal de poder-ne extreure conclusions que ens

situïm en la realitat de l'ofici de fer de locutor o locutora a la ràdio en aquells temps. Es pot observar el detall a l'epígraf 4.2.4.2 d'aquest estudi.

Un cop descrites les eines i justificada la combinació que s'estableix entre elles es pot concloure aquest capítol exposant que aquesta suma d'elements ha permès, per exemple, donar llum a un moment important de la Tesi, situat en la Guerra Civil –moment històric força complicat- i per fi demostrar la veracitat d'unes manifestacions completament desconegudes fins ara, que canviaran la història que es coneixia de Ràdio Girona.

El resultat s'ha obtingut després de sumar esforços metodològics tan diferents com: cerques al registre de la propietat, al cens de població, a un arxiu privat i familiar i entrevistes dirigides destinades a obtenir descripcions d'un espai concret de la ciutat de Girona per poder, finalment, encaixar totes les peces i assegurar-nos que les declaracions obtingudes formaven part un retall de la història, que com tants d'altres, la guerra va desdibuixar.

Aquesta recerca, per la seva curiositat es descriurà fil per randa per tal que pugui servir d'exemple d'una triangulació imprescindible, i es podrà veure en el capítol que fa referència a la Guerra Civil, i ampliada degudament a l'apartat d'annexes.

Tot i les aportacions obtingudes al sumar elements, tan enriquidores com la que acabem de descriure, les metodologies que treballen amb l'oralitat, com la nostra, presenten uns problemes que en el decurs de la recerca s'han anat resolent, i que sembla interessant descriure de cara a possibles futures investigacions en aquesta línia, per evitar repetir algunes errades, ara ja evitables.

3.4.-EL PRINCIPALS PROBLEMES D'AQUESTA METODOLOGIA I LES SEVES SOLUCIONS.

Si les eines metodològiques descrites fins aquí serveixen per espremer al màxim tots els elements que configuren les dues tipologies de fonts que han marcat aquesta recerca, i que quedarien agrupades i definides segons el quadre que ve a continuació; bo és saber que els principals problemes de la recerca es plantegen en fer ús de les tècniques qualitatives aplicades a dos fronts diferents: a la recerca històrica, i a l'oralitat d'uns subjectes d'estudi d'edats molt avançades, que han estat una font molt important d'aquest treball, tal i com queda reflectit en el quadre.

FONTS PRIMÀRIES	FONTS SECUNDÀRIES
ARXIUS D'EMISSORES DE RÀDIO DE RADIOFONISTES D'ARXIUS HISTÒRICS I ADMINISTRATIUS ARXIUS SONORS ARXIUS FOTOGRÀFICS	ORALS: ENTREVISTES LOCUTORES LOCUTORS TÈCNICS DE SO DIRECTIUS DE LES EMISSORES COL.LABORADORS O TREBALLADORS
DIARIS	FAMILIARS D'ACTORS PRINCIPALS OIENTS DURANT LA GC ESPECIALISTES DE REFERÈNCIA
REVISTES	

<p>DOCUMENTALS</p> <p>I</p> <p>PEL.LÍCULES</p>	<p>ESCRITES: PUBLICACIONS</p> <p>SOBRE COMUNICACIÓ</p> <p>HISTÒRIA CONTEMPORÀNIA</p> <p>SOCIOLOGIA</p> <p>NOVEL.LES</p> <p>ARTICLES CIENTÍFICS</p>
---	---

Font: elaboració pròpia.

Sigui com sigui, ja per la pròpia naturalesa de les fonts o per la praxis que requeria l'ús d'una determinada eina, la recerca s'ha hagut d'enfrontar a diversos problemes, alguns intrínsecs al fet de ser una recerca històrica, i hi ha hagut de buscar-hi solucions per tal de poder tirar endavant.

El problema principal d'aquesta recerca rau en el fet que vol explicar com era la feina de les locutores que treballaven a la ràdio que es feia a Catalunya entre 1924 i 1939 i que no existeixen enregistraments sonors de com es feia, com ja s'ha explicat anteriorment. No hi testimonis gravats, exceptuant el cas insòlit i excepcional que ja hem referit de la periodista Mª Carme Nicolau fent *La paraula* a Ràdio Barcelona al 1934. Tret d'aquest, no existeixen arxius sonors de programes d'aquesta època, ni precedents ni posteriors, conservats que puguin donar fe de com "sonava" la ràdio que s'escoltava a Catalunya aquells dies. La majoria d'emissores no tenen arxius dels seus programes més antics, amb prou sort s'han guardat guions o documents administratius, que sovint no

se sap ni que són dins de caixes apilades en qualsevol magatzem, tal i com referenciarem més endavant.

A banda d'aquest gran problema que tenen totes les recerques que s'embranquen en reconstruir la història més antiga de la ràdio, un altre inconvenient, que ja ha estat llargament documentat a Beltran (1996) és propi de qualsevol recerca del camp de les humanitats. Totes les ciències socials, humanes, de la cultura o de la història per "resultar científiques" s'han d'acollir a un mètode científic elaborat per ciències exactes des d'una perspectiva positivista, i això no sempre pot ser així per les característiques pròpies de les ciències humanes, o històriques.

"(...) las ciencias sociales no deben mirarse en el espejo de las físico-naturales, tomando a estas como modelo pues la peculiaridad de su objeto se lo impide. Se trata, en efecto, de un objeto en el que está incluido, lo quiera o no, el propio estudioso, con lo que ello implica." (BELTRAN, 1996)

Per tant, partim de la base que l'investigador està perfectament immers dins la recerca que es planteja de fer, i que està acceptat que sigui així. Aclarit aquest primer punt de partida, els principals problemes venen determinats pel fet de treballar amb subjectes objecte d'estudi molt grans d'edat.

Tal i com hem anat explicant, ha sigut imprescindible fabricar una metodologia d'anàlisi *ad hoc* per tal de poder solucionar problemes que ens arribaven, en emprar tècniques qualitatives que normalment s'usen amb persones més joves. A continuació descriurem quines eines hem adequat per tal de poder fer front als dos problemes principals que hem tingut durant tot el procés de la recerca.

La manca de memòria dels subjectes objecte d'estudi i la manca de veracitat en algunes de les declaracions, qüestió aquesta que sempre planteja un gran repte

per l'investigador que treballa amb testimonis orals, i que en aquest cas es pot afegir al fet de la manca de memòria tan típica de la vellesa.

Però aquests no han estat els únics, ja que pel fet justament de treballar amb persones grans, la mort també ha estat un problema que ha hagut de superar aquesta investigació, tal i com podreu observar d'aquí a unes pàgines; i l'adequació de la durada de les entrevistes, que sempre han estat més llargues del que recomanen els especialistes en aquest camp, pel fet, tal com justificarem tot seguit, de treballar amb persones molt velles.

A banda d'aquests inconvenients, superats amb hores, dedicació, paciència i empatia, un altre dels problemes amb els que s'ha hagut de torear ha estat el de la pèssima conservació dels arxius històrics que tenen, diem-ho sense embuts, la majoria d'estacions de ràdio que han estat objecte d'aquest estudi.

Un altre punt difícil ha estat trobar fonts contradictòries que han demanat una nova triangulació per poder-ne verificar l'autenticitat.

L'anàlisi per superar els problemes que s'acaben d'esmentar, es fa en funció de les divisió precedent de fonts primàries i secundàries.

3.4.1.-FONTS PRIMÀRIES: ARXIUS MAL CONSERVATS.

En aquest punt ens referirem bàsicament a la problemàtica de la mala conservació dels arxius de les emissores, no totes sortosament, però si la majoria que han estat consultats per aquest treball.

D'entrada quan apuntàvem, en referir-nos a la troballa de la veu de la locutora Nicolau a la manca d'arxius de les emissores de ràdio, ja deixàvem clar que aquestes de tenir-ne, tenen arxius en paper (guions o documents administratius) i no arxius sonors que serien els més interessants de tenir per poder escoltar i analitzar la ràdio d'aquells temps. Alguns arxius sonors

d'algunes estacions radiofòniques només han inventariat i recuperat alguns discos vells, que reproduïxen les músiques de moda en aquelles dècades, però és pràcticament impossible tenir enregistraments de programes, no perquè no es fessin gravacions, que si que se'n feien sobre tot arran la Guerra Civil per gravar proclames o arengues de propaganda, tal i com ja hem dit, sinó perquè senzillament s'han perdut, s'han trencat o han desaparegut. Aquesta via de *la misteriosa desaparició* és la que a vegades deixa que apareguin enregistraments sonors antics que han estat *amagats o perduts* a la vora de 60 anys. Per tant després de la troballa de la veu de la locutora Mª Carme Nicolau no es descarta que es puguin recuperar més veus que hagin seguit els seus mateixos passos.

Els arxius de la història de moltes emissores de ràdio no estan ben conservats, sobretot els que pertanyen a les emissores de fóra de Barcelona. De fet construir el MUSEU D'HISTÒRIA DE LA RÀDIO de Catalunya per aglutinar la poca o molta documentació que existeix²⁴ i que està disseminada per no se sap ben bé on²⁵ és una de les conclusions i de les propostes de dos dels tres primers Congressos que sobre la Ràdio a Catalunya s'han celebrat fins ara els anys 1996, 2003 i 2006.

Si bé hi ha Museus o Arxius locals, comarcals o nacionals, que en alguns casos no només tenen bona documentació sinó que a més orienten sobre publicacions on l'investigador pot trobar dades respecte allò que està cercant del món radiofònic, també és cert que no hi ha cap lloc on trobar tota la informació que ha generat el nostre país sobre la història de la ràdio, ni tant sols un índex orientatiu general.

²⁴ Ningú sap amb certesa quins documents es poden trobar, on poden ser, si són molts o pocs, etc., ja que fins ara els documents que s'han anat trobant són fruit de la investigació personal dels estudiosos que han fet recerca sobre aquest tema i que invertint moltíssimes hores i molts diners han pogut anar trobant "incunables".

²⁵ Moltes de les troballes s'han fet en drapaires, cases d'antiquaris, llibreries de 2a. ma, *mercadillos* etc. I els preus que els investigadors, sovint a títol personal, han pagat per comprar alguna d'aquestes petites joies és quasi indecent. Un exemplar de la revista de l'any 1932 RADIO BARCELONA l'hem comprat per 5 euros. Hem de pensar que sovint quan trobem una publicació d'aquestes característiques hem descobert "una mina", per tant l'investigador s'acaba deixant una veritable fortuna a la botiga o el mercat en qüestió. D'ajuts oficials per aquest menester no en tenim cap constància, igual que desconeixem iniciatives oficials en aquest sentit que potser existeixen.

El gruix d'informació sobre història de la ràdio està per buscar. No existeix un fons que aglutini tot el material. De fet bona part s'ha perdut per culpa de la Guerra Civil però també és veritat que aquesta ha estat l'excusa perfecte per justificar que bona part dels arxius de les emissores de ràdio s'han extraviat per què les mateixes estacions han llençat molt material antic per què ocupava massa espai, per manca de recursos per poder dedicar-se al manteniment de l'arxiu, per obres de remodelació de l'emissora, i segurament, per una falta important de visió de patrimoni històric, entre d'altres motius.

Els fons antics de les emissores petites normalment no estan catalogats ni ben conservats, en el millor dels casos, és a dir, si tenen fons²⁶.

Alguns dels documents antics i alguns dels enregistraments sonors antics, els quals s'han pogut escoltar per dur a terme aquesta Tesi, són en mans d'antics treballadors d'una estació de ràdio que en plegar de l'emissora simplement es van endur allò que més els va interessar, segurament més per una manca de cultura de la conservació, és a dir sense ser capaç de valorar la importància històrica del document o l'enregistrament, que no pas per un afany d'expoli.

L'excepció a aquesta manca de conservació del patrimoni passat de cada estació, son les emissores més grans, les ubicades a Barcelona. Aquestes tenen mecanismes i pressupost per tenir els fons més antics en condicions òptimes i tot i així, moltes vegades han optat per les donacions a arxius, hemeroteques o biblioteques públiques. D'aquesta manera es desfan d'un gruix important de material que ocupava molt lloc a la ràdio, optant per la digitalització i la facilitat d'accés que això representa en tenir el material

²⁶ Els fons sonors radiofònics més antics que es conserven són alguns programes, alguns reportatges, falques de publicitat o algun discurs. Part d'aquest material està enregistrat en discos de pedra i altres en bobines de fil, que necessiten uns lectors especials sense els quals no es poden escoltar. En el cas de les discoteques de discos de pedra, els típics que s'empraven a les ràdios pioneres, seria interessant avaluar quants discos s'hagueren pogut trencar accidentalment, o quants se n'han fet malbé per culpa de la Guerra Civil. Però també cal saber quants estan en mans privades o de col·leccionistes i quants són encara en magatzems de drapaires que els van revenent pels mercats ambulants tants i tants anys després de ser expoliats a les emissores.

Alguns per sort estan ben conservats i convenientment digitalitzats en fonoteques públiques. No podem precisar més que "alguns" per què no hi ha dades quantitatives al respecte.

catalogat i ben conservat en una institució pública que a canvi de rebre el fons, es compromet amb l'emissora que el cedeix, a la seva conservació, digitalització i a garantir-ne un accés públic. En aquest punt, val la pena destacar el gran valor documental que té l'arxiu de Ràdio Barcelona dipositat a la Fonoteca de la Generalitat de Catalunya.

Però parlar de la mala conservació dels arxius de la majoria d'emissores de ràdio catalanes, no és una frase feta per escriure en aquesta recerca, és una constatació després d'haver hagut de viure moments tan pintorescos com ara haver de demanar fins a la societat l'accés a arxius personals d'antics treballadors d'una emissora de ràdio; arxiu que s'havia obtingut pel càrrec directiu ostentat en la mateixa estació durant molts anys, i que tot i la insistència per la recerca, que ja havia contrastat l'existència d'aquest fons per diferents vies, li ha estat denegada.

Si hi hagués un únic indret que aglutinés tot el patrimoni de la ràdio a Catalunya, possiblement alguns capítols de la història de la ràdio s'haurien de re-escriure. Amb tota certesa i només amb la documentació, bàsicament administrativa que encara ara i malgrat els nostres intents, continua en mans privades i tancada sota clau i pany, es coneixerien aspectes de funcionament i de gestió de les estacions que fins ara encara són força desconeguts. Per posar només un exemple, els cinquanta segons de veu real de la Mª Carme Nicolau de 1934, aporten més dades a la història de la ràdio de Catalunya que totes les programacions impreses als diaris de l'època, font fins ara imprescindible entre els investigadors de la història de la ràdio a casa nostra.

En altres ocasions, la cerca ha permès veure com un arxiu municipal sobre la ràdio d'una ciutat important de Catalunya és un munt de caixes amuntegades i plenes de pols, dins o fóra d'armaris d'habitacions mal ventilades, d'algun soterrani no gaire recomanable. Les piles de papers en qualsevol prestatgeria o taula vella, en un lloc de l'emissora poc emprat o en un magatzem proper són altres arxius històrics de ràdios catalanes, per no parlar d'algun terrat, habitacle

d'una colònia de coloms, que en el moment d'iniciar aquesta Tesi, era l'arxiu del patrimoni escrit d'una altra estació. Sembla aquest un bon lloc per deixar-ne constància.

3.4.2.FONTS SECUNDÀRIES: LES ENTREVISTES A GENT GRAN.

En aquest espai hem de començar forçosament definint dos dels items clau d'aquesta recerca per la problemàtica que representen: treballar amb gent gran, i adequar la durada de les entrevistes. Un cop justificats aquests dos aspectes, imprescindibles per entendre això que hem definit com la construcció d'una metodologia *Ad hoc* encararem en detall els problemes que neixen de sumar els paràmetres: entrevistes qualitatives i gent gran.

3.4.2.1.-LES COSES DE LA GENT GRAN.

Encara que sembli una generalització banal aquest punt és més important del que a primera vista pot donar a entendre. Treballar amb persones grans implica conèixer, o aprendre sobre la marxa, uns codis que facilitin d'una forma més directe l'accés a la persona a la qual s'intenta arribar. Algunes d'aquestes qüestions podrien formar part de la categoria popular de "són manies de vells", claus que per l'autora de la recerca han servit per obrir algunes portes. No podem obviar que amb les Històries de Vida es busca que els subjectes protagonistes comparteixin amb un desconegut records íntims i privats de la seva vida passada.

Per tant s'han tingut molt presents paràmetres com:

- 1.- L'observació d'uns protocols de tractament. A la gent gran li agrada que se li digui de *Tu* en lloc d'emprar el tractament de *Vostè*. No en la primera cita, en alguns casos, però si que es demana el tractament menys protocol·lari a mesura que augmenta la confiança, amb el nombre d'entrevistes, entre entrevistador i entrevistat. Quan més grans, més insisteixen en aquest

tractament. Assolir-lo ha significat per l'entrevistadora entrar definitivament en una categoria de tracte quasi familiar²⁷.

2.-La puntualitat és un punt bàsic en una relació amb persones grans. Arribar tard a una cita és començar amb molt mal peu, i sovint és una falta considerada molt greu per els entrevistats i quasi imperdonable. Pel psicòleg, Josep Mª Torrellas, responsable del programa de Formació per la gent Gran de la UdG, això s'explica per la gran importància que donen les persones grans al fet de tenir la vida organitzada.

“Quan no hi ha una obligació que ompli la major part del temps del dia, com treballar, cal organitzar-se una agenda d'activitats d'oci o lleure, si el cos ho permet, que arribi a enganyar-nos de manera que sembli que estem tan ocupats, i per tant tan actius com abans d'estar jubilats, per exemple. Per això, si una persona gran té una cita important amb el metge o per una entrevista, l'organització del seu dia anirà en funció d'això. Si l'entrevistador arriba tard, es trastoca tota l'estructura i per tant les excuses donades pel causant de tal desfeta no són ben rebudes”.²⁸

3.-S'ha de procurar que la vestimenta no representi un obstacle per les converses. La forma de vestir pot recordar contínuament que l'entrevistador i l'entrevistat pertanyen a móns molt diferents, que existeix una barrera entre ells i per tant l'expressió “tu ets molt jove per saber-ho” es repeteix amb certa freqüència. Si en una primera entrevista no va ser un element al que se li va atorgar importància, en les trobades posteriors una vestimenta més clàssica, va fer *la farina més plana*.

²⁷ Això comporta molts avantatges en una recerca com aquesta en la que els subjectes objecte d'estudi estan disseminats per diferents punts de la geografia catalana. La confiança provoca que molts aclariments puntuals s'hagin pogut fer per telèfon, evitant així un desplaçament i la conseqüent inversió de temps i de diners que aquest comportaria.

²⁸ Aquestes declaracions formen part d'una entrevista personal amb l'autora de la recerca.

4.-L'ús d'*Excitadors de la memòria* ha servit en molts casos per què els subjectes entrevistats poguessin recordar amb més claredat algun passatge de la seva memòria: fotos, músiques i enregistraments antics han estat unes bones aliades.

3.4.2.2.-ADEQUACIÓ DE LA DURADA DE LES ENTREVISTES.

Treballant amb subjectes, objecte d'estudi d'entre 82 i 96 anys, ens veiem obligats a adaptar la durada de les entrevistes que els defensors de la Història de Vida donen com a òptima.

Diferents sociòlegs estudiats per a aquest treball i compilats per Vallès (2000), defensen que més enllà d'una hora és difícil d'aguantar en una entrevista d'aquestes característiques. Però també apunten que moltes vegades es treballa amb mostres de 20 a 50 anys, que no és el corpus principal del nostre cas.

Aquí, sovint, ens hem apropiat a persones a les que ningú no els havia preguntat ni parlat de la seva feina a la ràdio des de feia molts anys, en alguns casos 40 anys. Això els il·lusionava tant que per aquest sol fet les entrevistes mai no han pogut ser de tres quarts d'hora ni d'una hora.

Si bé la primera entrevista ha sigut més curta per la manca de confiança, entre investigadora i testimoni entrevistat, a mesura que s'anaven repetint les entrevistes amb els mateixos subjectes objecte d'estudi, la familiaritat provocava que s'obrissin sense por, i que expliquessin més coses personals durant les converses mantingudes, cosa que inevitablement les allargava. Compartir berenars, o tardes senceres de xerrades han estat pràctiques habituals en aquesta recerca. Això ha estat molt profitós per què, deixant de banda enregistraments, hem pogut saber coses que d'una altra manera de ben segur que ignoraríem.²⁹

²⁹ Bé està apuntar que si abans de la recerca, l'autora no s'hagués estudiat clàssics de la Història de Vida com els que han anat apareixent en aquestes planes, el resultat segur que no hauria estat el mateix.

"(...) lo que se hace con la información recogida sin gravar es otro asunto. En ocasiones puede ser muy extensa. Yo lo anoto al concluir la entrevista por que no me fío de mi memoria. Si puedo, se la llevo al informante en una entrevista posterior y pido que la grabemos. Si no surge esta oportunidad(...)valora la información sobre la base de su coherencia." (FRASER, 1990:140)

Aquest clima de confiança ha provocat que en algun cas les entervistes s'hagin pogut fer amb dues persones alhora. Dos vells amics que s'han retrobat per parlar junts d'una experiència passada. Això també aporta nova llum al relat inicial. És el que el professor d'antropologia social a la Universitat de Tarragona, JJ Pujadas qualifica com a relat creuat. Per aquest científic les històries de vida es poden ubicar en tres categories:

1.-**Relats únics.** El protagonista explica la seva història. L'investigador la pot editar: és a dir corregir, escurçar, complementar amb peus de pàgina, etc. Però és un relat explicat pel protagonista.

Aquestes històries s'han de complementar amb material: documents, publicacions, etc.

2.-**Relats creuats.** Diferents persones expliquen històries diferents d'un mateix cas. "Diferents veus" expliquen la mateixa història.

Aquestes també serveixen per validar les entervistes en profunditat dels relats únics. Són, al nostre entendre una mena de triangulació.

3.-**Relats paral·lels.** Es recullen les explicacions dels protagonistes però no passen "controls de veracitat". No es triangulen. Aquesta categoria no l'hem emprat en la recerca ja que al treballar amb persones tan grans ens ha semblat sempre més adient intentar buscar documents o altres manifestacions coincidents per tal d'assegurar-nos que la memòria "funcionava del tot".

I finalment cal afegir que les entrevistes també han estat més llargues perquè és freqüent que les persones velles s'allarguin molt parlant, molt més que subjectes adolescents, o d'edats mitjanes. A vegades només pel sol fet de repetir una mateixa història un cop acabada d'explicar. Però fins i tot aquestes reiteracions han de servir.

“(…) no olvidemos que nunca estamos allí por el testigo, que somos nosotros quienes hemos escogido el encuentro, que el testigo nos está haciendo un favor inconmensurable al recordar para nosotros su vida.”
(FRASER, 1990:133)

Per tant i a modus de resum volem insistir en l'adequació de les eines metodològiques que aquí hem anat descrivint, a l'edat dels nostres subjectes experimentals i en l'ús que hem fet de tècniques més qualitatives i d'altres més quantitatives amb l'objectiu final de saber qui eren i què feien les locutores de ràdio que treballaven a Catalunya entre 1924 i 1939 i , al mateix temps, poder recuperar documents antics que per si mateixos ja tenen, com a mínim, el valor de ser històrics.

3.4.3.-ELS PROBLEMES I LES SOLUCIONS APLICADES.

3.4.3.1.-LA MANCA DE MEMÒRIA.

La pèrdua de memòria és un fet intrínsecament lligat a l'envelliment, que a vegades i per culpa d'alguna patologia, es pot manifestar en edats més joves. Però és també una característica pròpia de la gent gran no recordar què s'acaba de fer i tenir molt present què va passar fa 30 o 40 anys.

De fet, en la Tesina prèvia a aquesta recerca ja vàrem apuntar moltes de les tesis que relacionen la memòria amb la gent gran i la necessitat d'excitar aquesta memòria. En aquest capítol, però només apuntarem algunes de les idees per tal de no repetir conceptes ja llargament relatats, que ens col·loquin

sobre la situació per la qual ha passat la recerca pel fet de treballar amb persones de prop de 90 anys.

Segons que ens ha explicat el professor de Psicologia Evolutiva i de l'Educació del Dpt. de Psicologia de la Facultat d'Educació i Psicologia de la UdG, Josep Mª Torrelles³⁰ els records més antics són totalment fiables, a no ser que la persona gran amb la qual parlem estigui malalta.

Aquests records més vells són els que ens interessen recuperar per la nostra recerca i com que forma part de la seva biografia, l'individu pot reproduir-los sense massa problemes, perquè estan ben guardats: és el que els experts anomenen memòria episòdica.

“La memoria episódica recibe y almacena información sobre episodios y acontecimientos fijados temporalmente, y las relaciones temporoespaciales entre tales acontecimientos. Un acontecimiento perceptivo sólo puede almacenarse en el sistema episódico en términos de sus propiedades o atributos perceptivos; y es almacenado en términos de su referencia autobiográfica a los contenidos ya existentes en el almacén episódico.” (Tulving, citat per RUIZ-VARGAS, 1991:70)

La memòria de qualsevol persona , és més efectiva quant més impactant va ser per l'individu allò que va viure, i per tant més fàcil de fer venir a la memòria ja que tal i com apunta Ruiz Vargas s'estableixen enllaços que afavoreixen aquesta recuperació.

“Por ejemplo, si suena una sirena pero apenas nos damos cuenta, es muy probable que no quede un recuerdo duradero de tal hecho; sin embargo, si una persona reconoce el sonido como el de una sirena y

³⁰ La manca de literatura que expliqui alguns dels comportaments de la gent gran ens ha empès a recórrer als aclariments d'aquest professor ja que per la seva vinculació professional, és responsable de formació de la gent gran de la UdG, semblava l'expert que podria ajudar-nos a entendre aquests conceptes.

éste a su vez, le recuerda los sonidos que avisaban del inicio de los bombardeos durante la guerra, entonces el acontecimiento actual del sonido de la sirena producirá una huella en la memoria mucho más duradera". (RUIZ-VARGAS 1998:163)

En el decurs d'aquesta investigació hem pogut comprovar no només com aquest lligam de la memòria és inalterable amb el temps, sinó que a més a més provoca reaccions emocionals, que molt a posteriori, encara afecten l'estat d'ànim d'una persona.

Per tant, aquest problema que presentaven en iniciar aquest capítol l'hem pogut resoldre, tal i com ja vàrem assajar en la Tesina, fent ús del que anomenàvem "Excitadors de la memòria": fotografies, retalls de premsa, o sons, aquests ja es van revelar aleshores com els més efectius, de fet estan en la línia que el professor Ruiz Vargas (1998) descriu, per tal que les persones grans a les quals entrevistàvem recordessin algun passatge del passat més amagat.

A més a més, el fet d'haver de repetir les converses, tal i com mana la tècnica de les històries de Vida també ha servit de molt bon excitador, seguint un savi consell de Fraser.

"(...)Tienes que estar preparado para aparentar ignorancia, incluso estupidez. Produce resultados, creo yo, porque tu informante siente que tiene conocimientos de los que tu careces." (FRASER, 1990:140)

3.4.3.2.-LA MANCA DE VERACITAT.

Treballant amb l'oralitat com a base, l'investigador ha de ser capaç de separar entre un relat recollit d'una entrevista, de les memòries que aquest mateix subjecte hagi pogut publicar, i/o de la documentació manuscrita del mateix escrit del protagonista abans que sigui publicat.

Són fonts d'informació diferents i per tant les aportacions que fan cadascun dels documents i les entrevistes al subjecte, aporten llums diverses i així cal tractar-les a la nostra investigació. A més l'ús de més d'una d'aquestes fonts ens permet descobrir la manca de veracitat que caracteritza algunes de les entrevistes i que sovint ve motivada pels items que definim en la següent classificació, producte de les situacions que hem anat vivint en la nostra investigació i que possiblement podrien servir, per tenir en compte, per futures recerques.

1-El "*vedetisme*".

Anomenem així als actors principals més coneguts del passat que estem estudiant. Aquest fenomen passa sovint quan treballem en un camp on el pas del anys, inexorablement, va reduint el nombre de protagonistes vius de l'època que ens interessa i per tant converteix en *veritables estrelles mediàtiques* els qui van quedant, que a més a més veuen crescut el seu ego quan en segons quina premsa actual tenen tractament "d'últim posseïdor de la veritat històrica". Com que cada vegada són menys, són sempre els mateixos a qui els diferents investigadors, o periodistes que treballen sobre història de la ràdio recorren. Això fa que aquestes persones s'hagin acostumat a *mediatitzar els seus missatges* i per tant que hagin perdut tota la espontaneïtat que n'era d'esperar. Acaben explicant una antiga anècdota, o una curiosa manera de fer, no com la recorden o com va passar, segons altres referències que tinguem, sinó com ells pensen que quedarà millor, més ben explicada en un llibre, per la ràdio, o en un reportatge de televisió.³¹

Aquest problema és de recent aparició en aquest tipus d'investigacions³², però igual que els que descrivim tot seguit són paranys que es solen solucionar quan validem la documentació fent una triangulació, és a dir contraposant un

³¹ Teodor Garriga, antic locutor de RAC n'és un clar exemple, però també la Francina Boris que va treballar amb ell.

³² És de recent aparició per què els periodistes o investigadors que van ser els primers en recórrer a les fonts, encara les van trobar verges, i a més en més tenien més protagonistes vius. És a partir d'haver sigut "molt protagonista d'investigacions" que la font es **contamina**, tal i com hem pogut comprovar.

testimoni amb un altre i amb un document que parli del mateix aspecte. Aquesta ha estat una bona solució, assajada en aquest treball.³³

Una altra manera de combatre el vedetisme és tenir suficients recursos i temps per poder dur a terme un treball de camps exhaustiu i assegurar-se la trobada amb d'altres personatges vius de l'època, que per qüestions diverses, van ser testimonis del moment que nosaltres estem treballant però que no han estat trobats i per tant no han sigut font d'altres investigadors o periodistes i no estan contaminats del *vedetisme*. Aquests testimonis, no només són interessants per inèdits, sinó que guanyen en importància quan permeten confrontar declaracions dels qui es creien únics supervivents històrics, que en conèixer que hi ha altres protagonistes no tenen més remei que recordar d'una altra manera, i tal com ha passat en aquest treball han col·laborat amb l'investigadora, amb molta més dedicació.

2.-La por a les represàlies.

Els testimonis orals a vegades no expliquen tota la veritat per escombrar cap a casa, és a dir per donar-se més importància de la que realment van tenir, tal i com acabem de veure, però altres vegades es falta a la veritat per por. Per més que hagin passat molts anys des d'aquella situació terrible que es va viure, hi poden haver represàlies de no se sap ben bé qui.

Pensem que els seus repressors ja són morts en molts casos, però l'efecte de la situació que es va patir encara és molt present, i condiona manifestacions i en algun casos comportaments. Aquesta és una conducta més freqüent entre els testimonis que van perdre la guerra. No és estrany escoltar explicacions de com no s'ha tornat a passar mai més per un carrer que va ser el lloc on durant la guerra, a algun testimoni li varen matar el pare, per posar només un exemple.

³³ En aquest cas són solucions que apliquem en la nostra recerca, això no vol dir que no n'hi hagi d'altres de tant o més vàlides.

També hem pogut copsar una altra manera d'amagar moments històrics per part dels qui els van viure. Hi ha cops que el testimoni calla alguns aspectes del seu comportament que després sabrem que no va ser gaire ètic, tant si era dels vencedors com dels vençuts, tot esperant que d'aquesta manera no hi hagi represàlies, encara que hagin passat més de 70 anys i l'ambient politico-social no tingui res a veure. Qüestions com amagar-se dins d'un rebost per lliurar-se d'anar al front, o robar menjar, s'emmarcarien en aquest apartat.

En aquest sentit, cal destacar la important tasca duta a terme en els últims 5 anys, sobretot en els mitjans de comunicació, en el sentit de recuperar la memòria històrica dels qui van viure la Guerra Civil a casa nostra. L'allau de documentals, sèries, vídeos i DVDs, els programes de ràdio commemoratius i fins i tot el fet que els governs, autonòmics i estatals hagin decidit donar suport a commemoracions amb un marcat to reivindicatiu, han fet molt per tal que les persones grans que sovint els costava parlar d'un passat, en molts casos massa dur, en recordessin fets, anècdotes, dates i accions "poc honestes" que d'una altra manera segur que mai no s'haurien atrevit a tornar a reviuire públicament a través de les entrevistes que s'han dut a terme per a aquesta Tesi.

La controvèrsia que ha generat el govern espanyol per tirar endavant una Llei de la Memòria Històrica, avala la dimensió social que ha agafat tot aquest tema.

3. Quan el testimoni difereix de la realitat explicada.

Alguns cops el que passa és que realment el que recorden els testimonis d'una situació no s'ajusta del tot a allò que realment va passar. En aquest cas Fraser (1979) diu que és tant important aquest testimoni com el que descriuria "objectivament" allò que passava. Aquest testimoni ens aporta moltes dades subjectives que demostren com va ser d'important per la persona protagonista aquell fet, com el va viure, com s'hi va enfrontar, com li va canviar la vida o no, etc. Per tant sense canviar l'òptica d'aquest protagonista, hem buscat quan ens ha calgut, la manera de saber més sobre el punt que ens quedava poc aclarit,

per això cal haver fet prèviament una important tasca bibliogràfica per llegir en moments com aquests.

En tots aquests casos, emprant la triangulació se sap si és cert o fals el testimoni, gairebé sempre. Però a vegades no sembla tant fàcil. Llavors l'investigador s'ha de refiar d'altres fonts complementaries, que en una segona línia d'actuació, poden obrir-li els ulls per adonar-se de quin és el testimoni més adient. També funciona sovint el fet de rellegir-se un altre cop tot el material transcrit de les entrevistes fetes als personatges dels quals sospitem que no s'ajusten a la veritat. Sovint fent aquest exercici de relectura trobem peces que ens ajuden a fer encaixar el *puzzle*.

I encara hi ha una eina que s'ha revelat com a molt important en aquesta recerca, l'experiència en fer entrevistes. Si bé és cert que al principi els testimonis els costava obrir-se per la manca de confiança; l'empatia que s'estableix per culpa de les hores de feina conjunta, que és imprescindible m'atreuria a dir, per tal que la feina sigui satisfactòria per les dues parts implicades en el procés, amb el pas de les setmanes, les converses són més obertes, fluides i sinceres.

És quan s'expliquen els testimonis més durs perquè és quan hi ha més confiança. I a més a més, és el moment en que l'entrevistador ha sentit ja tantes històries sobre el mateix moment, ha llegit tant i ha vist tantes filmacions, que té una capacitat quasi involuntària que li permet desxifrar el que és bo del dolent, i desconfiar d'allò que no sembla del tot ajustat a la veritat. A més, la veritat d'un protagonista és la seva manera d'explicar la seva vida, tal i com ell va sentir allò que li passava, per tant és un testimoni més ric, tal com dèiem al començament.

3.4.3.3.- LA MORT DE LES FONTS.

Quan treballem amb els testimonis de persones molt grans sovint ens passa que la mort d'aquesta persona ens pot sorprendre en plena investigació, tal i com ha ocorregut en aquest treball. Si tenim prou dades o prou entrevistes en principi podem continuar endavant, sinó sempre podem recórrer a buscar la família propera, tenint en compte però que la qualitat d'aquests darrers testimonis no pot tenir el pes, en la recerca, de les dades obtingudes del subjecte principal. En aquest cas, el fet de rellegir allò que teníem ja transcrit i el fet de tornar a escoltar els enregistraments han servit també per acabar de quadrar aspectes poc definits.

A més a més, la mort d'aquests testimonis dona uns visos encara més importants a les seves declaracions, ja que podem estar segurs que *les nostres* són les seves darreres paraules.

En aquest punt hem d'explicar que la mort d'un subjecte objecte estudi, per més científic que pugui sonar, pot arribar a afectar molt. Tot i les distàncies que cal mantenir entre un subjecte estudiat i l'investigador, pensem que sovint són persones de les que coneixem més dades i més vida, de la que sabem molts cops, de familiars nostres molt més propers. Això fa que s'estableixi un cert vincle afectiu, que per anar bé, no hauria de créixer més enllà dels límits amistosos. Pujadas (1992) explica que el temps que es dedica a fer una història de vida "constituye el tempus para una relación personal, que normalmente va más allá de la finalización del trabajo concreto".

Quan "se'ns mor" una font sempre podem recórrer a la família, com dèiem: fills, cònjuges o parents propers acostumen a conèixer retalls de vida que podem anar enllaçant, com hem dit abans però aquest no és el principal interès que ha de tenir per l'investigador recórrer a la família del subjecte principal. La família és interessant de conèixer-la perquè molts cops té documentació que si bé per

ells no és gaire significativa -són papers que molesten- per l'investigador representen una gran troballa.

3.4.3.4.-LES FONTS CONTRADICTÒRIES.

Els experts en ciències socials recomanen que en cas de contradicció entre una font de primera mà i una altra més llunyana, la de primera mà és la que preval. És la nostra font, per tant és de la que sabem la procedència i podem avalar-la. El problema d'aquesta recerca ha estat en el moment en què dues fonts del mateix rang, dues entrevistades, mantenien postures contràries sobre un aspecte concret que l'autora volia clarificar. Aleshores hem optat per buscar un nou testimoni, oral també i desconegut del parer de les dues primeres entrevistades, que aportés la seva visió de la situació i finalment, entre tots tres l'hem pogut resoldre. Aquesta via però cada cop es fa més difícil d'emprar en recerques històriques perquè, òbviament i amb el pas del temps, els testimonis vius van desapareixent.

En cas que la contradicció sigui entre un testimoni oral i una font escrita, ha de prevaler el paper escrit, segons els investigadors en ciències Socials, però gosaria fer algunes excepcions en el cas que més d'una font oral (2 o més, sense saber-ho entre elles) contradiguin el document escrit i contemporaniament històric a les entrevistades.

En aquest cas, i sempre (i encara més quan no puguem avalar l'origen de la font escrita) podem donar més credibilitat a la font oral.

Tot i així, cal que tinguem molt en compte les recomanacions d' Almarçha que recull en la seva recopilació Vallés (2000): En cas de conflicte cal donar prioritat al document més recent, al que indiqui com s'ha aconseguit (font i mètode) i al de font oficial o internacional. Cal tenir en compte si és documentació oficial [i destil·lar-hi la propaganda] i sobretot si es tracta d' informació oficial d'un país molt poc desenvolupat, en aquest cas cal preveure que aquesta serà la font menys fiable.

Si en l'inici d'aquest capítol dedicat a tècniques, instruments i perspectives justificàvem el perquè de la nostra tria i explicitàvem les modificacions dutes a terme en alguns paràmetres d'anàlisi per les pròpies característiques de la recerca i dels subjectes experimentals, al final de l'exposició bo és aproximar-se a la definició del punt de vista i del mètode que té aquest treball, històric, de recerca.

Aquesta és una Tesi que caminarà per l'etnografia de l'observació, amb la contradicció d'assumir que l'entorn natural dels subjectes experimentals ja no el podem observar. L'*hàbitat*, en aquest cas, serà un moment històric i passat que s'haurà d'anar construint a partir de les Fonts Primàries i dels antecedents del nostre marc bibliogràfic. De fet la investigació documental és una altra tècnica que s'empra en ciències socials justament per fer estudis exploratoris que descriuen grups humans, i és, tal com recull Busquet (2006) l'eina d'estudi privilegiada en el camp de la història. Però també *reviurem* el món passat dels nostres subjectes estudiats a partir de les dades obtingudes de les Fonts Secundàries emprades en la investigació. Les entrevistes dibuixades en base a la tècnica de les històries de vida, mètode clau en els estudis d'història oral com aquest, ens aporten el testimoni de les persones que vivien i treballaven en el món que aquest estudi dissenya. Intentarem establir una perspectiva sociològica que haurà d'interrelacionar biografies de persones amb la història temporal que emmarca la recerca.

Per tant, aquest serà un estudi que busca descobrir i reconèixer per referir amb tot el detall possible, un grup humà que no es podrà observar en el seu entorn natural que ja no existeix; punt aquest que s'intentarà salvar amb el coneixement documentat que les ciències socials i humanes han escrit sobre societat, ràdio i dones. És una recerca qualitativa, que hauria de possibilitar una anàlisi important d'unes conductes humanes - les de les dones locutores -, en un període de temps -1924-1939-, en un lloc concret, -a la ràdio de Catalunya -.

El que vol procurar aquest estudi és una comprensió més global d'un procés que està ja estudiat, el de la història de la ràdio a Catalunya, a partir de conèixer el rol que hi feien les dones locutores i les aportacions que elles pogueren haver-hi fet, perspectiva aquesta, inèdita.

Així doncs, ens disposem a recórrer un camí llarg que haurà d'acabar dibuixant els seus perfils i valorant el seu pes en la Història de la Ràdio de Catalunya, entre 1924 i 1939.

En definitiva, els resultats de sumar instruments de naturalesa més qualitativa i més quantitativa haurien de servir per aportar dades que podrien tapar alguns dels buits existents en el coneixement de la Història de la ràdio al nostre país. Però si això no fos possible, la sola recerca dissenyada metodològicament per a aquesta Tesi, hauria de representar un assaig per provar si la combinació dels elements descrits anteriorment serveixen per altres recerques històriques.

I si encara, la combinació resultés impossible, sempre quedarà la documentació aglutinada i veraç sobre les dones locutores i la ràdio a Catalunya a l'època que ens ocupa, que mercès a la investigació podrà veure's públicament, en alguns casos per primer cop, després de molts anys o per primer cop.

CAPITOL 4.
LES LOCUTORES DE RÀDIO A CATALUNYA
(1924 -1939)

Per començar aquest relat en forma de Tesi Doctoral s'ha cregut interessant resumir els ítems bàsics de la recerca en un gràfic que serà una guia per resseguir les explicacions que, pàgina a pàgina, volen descriure qui eren i què feien a la ràdio de Catalunya, les dones que hi varen treballar de locutores entre 1924 i el final de la Guerra Civil Espanyola.

La gràfica és doncs un resum de la recerca que incorpora a l'esquerra el nom de totes les dones que foren locutores a Catalunya des de 1924 i fins el primer franquisme.

Les locutores estan agrupades per emissores i cada estació és representa amb barres d'un color diferent. Així, per exemple, el color blau és el de Ràdio Barcelona i les seves locutores entre 1924 i 1939.

Cada dona té marcada en la seva barra laboral, la data de naixement i de mort (és una petita línia negra vertical) i amb color, el temps durant el qual va treballar a l'estació pertinent.

La gràfica ressalta a més a més, en un fons gris els anys que emmarquen la recerca.

Si posem d'exemple la periodista M^aCarme Nicolau observem que la petita recta negra ens indica que nasqué al 1901 i que va morir al 1990. La seva trajectòria pintada de blau demostra que la locutora de Ràdio Barcelona va arribar-hi l'any 1932 va sortir-ne l'any 38, va tornar-hi l'any 1943 i va plegar l'any 1965. Aquest model és el que s'ha emprat amb totes les locutores.

CAPITOL 4.1

1924-1930: ORÍGENS I NAIXEMENT DE LA RÀDIO A CATALUNYA.

“Ecoltar la ràdio era una cosa extra que fèiem el dissabte i encara per què aquest veí
ens volia a casa seva.

Érem 8 veïns en aquella casa i cada dissabte ens reunia a casa seva i llavors
escoltaven la ràdio. (...) hi havia a la cuina uns armaris cantoners, saps què vull dir?, i
tenia la ràdio dins d’aquell armari cantoner.

Per nosaltres escoltar la ràdio era com anar al cine o ara, veure la televisió.”

(Entrevista personal realitzada a Catalina Roig, pel Grup de discussió d’Oients, 2004)

L'objectiu d'aquest capítol és resoldre els plantejaments que han motivat aquesta recerca centrant-nos, per començar al moment en què neix la ràdio a Catalunya, 1924.

És evident que aquesta evolució que pretenem assolir, que mira els protagonistes però també el media, no tindria cap interès si la deslliguéssim del teixit social que any rera any és el marc històric que engloba aquest procés de creixement i de desenvolupament d'un nou mitjà de comunicació i que, si bé no de forma profunda, però si marcant els punts més significatius i/o insòlits ha de recollir també les característiques pròpies i més locals de societats tan diferents com les que sumades dibuixaven Catalunya entre els anys 1924 i 1939.

4.1.-ESTRUCTURA POLITICO SOCIAL: De l'era dels invents, als *ismes* i al crack.

La dècada que ens ocupa i emmarca el naixement de la ràdio a Catalunya viu dels fruits d'una revolució tecnològica que mai abans s'havia donat amb la mateixa magnitud en la història contemporània i que va tenir un impacte molt fort en la vida dels ciutadans d'aquells moments.

En els últims 40 anys havien aparegut a les seves vides nous mitjans de comunicació que els les van capgirar i facilitar: màquines que alleugerien i acceleraven els transports com el cotxe (1885), el tren elèctric (1895), el tramvia (1879) o l'avió, que té al 1903 el primer vol datat de la seva història. Invents que ajudaven a viure molt millor com la làmpada elèctrica (1887), i aparells que facilitaven moltíssim les comunicacions com el telèfon (1883 a Madrid), o que ajudaven a distreure's com: el fonògraf (1877), la radiotelegrafia (1896), i el cinema (1895) compartien les vides d'uns ciutadans que començaven a sentir les veus dels qui haurien de fomentar un veritable canvi social en aquella dècada controvertida i creativa: els qui van viure a la Residència d'Estudiants de Madrid i els qui es varen denominar la Generació del 27, els màxims representants del que s'ha anomenat per part de molts historiadors com la generació dels *ismes* (Mangini,2001): Gómez de la Serna,

Valle-Inclán, Buñuel, Dalí, Lorca, Aleixandre, o Rafael Alberti són fills de l'Espanya dels anys 20, on va néixer la ràdio.

És un moment de contradiccions socials intens: hi ha tecnologia i analfabetisme, riquesa concentrada en unes elits i una població que a Catalunya, exceptuant Barcelona, treballa en tasques agrícoles.

Catalunya era un territori petit, la població censada als anys 20 no arribava als 3.000.000 d'habitants i es distribuïa de la següent manera per províncies, essent la de Barcelona, la que reunia el percentatge més important de ciutadans, ja que era l'únic indret del país amb una indústria ben implantada. A les comarques més allunyades de la capital, l'agricultura continuava marcant el pas de les estacions.

Quadre sobre el nombre d'habitants de Catalunya per demarcacions

ANY1920	HABITANTS	HOMES	DONES
PROV.BARCELONA	1.349.282	647.971	701.311
PROV.GIRONA	325.619	161.390	164.229
PROV.LLEIDA	314.670	160.913	153.757
PROV.TARRAGONA	355.148	176.570	178.578

Font: Elaboració pròpia a partir el Cens de Població.

El final dels anys 20, la societat espanyola viu un canvi de règim polític: s'acaba la dictadura de Primo de Rivera i es viu el naixement de la II República; però tot i les convulsions polítiques i socials d'aquells moments, malgrat la repressió, pensem que Miguel Primo de Rivera, era Capità General de Catalunya, abans del cop d'Estat que va protagonitzar per arribar al govern; la cultura catalana

no deixà de créixer. Al 1925 però, tot i la incorporació de civils al govern, (*Dictablanda*, segons alguns historiadors) Primo de Rivera ja no és volgut. Suprimeix la Mancomunitat de Catalunya amb la implantació d'un nou estatut i això afecta a institucions culturals, i a centres d'ensenyament que depenien d'aquella Mancomunitat. El català és prohibit a les escoles tant públiques com privades, i a les misses. També és en aquest moment, que es prohibeixen partits polítics i sindicats.

En aquest ambient, no és estrany que hi hagi grups d'opositors al règim que fessin atemptats, sobre tot els separatistes d'Estat Català o d'Acció Catalana. Francesc Macià que s'havia hagut d'exiliar amb la dictadura de Primo de Rivera va ser un dels conspiradors d'aquells moments tal com assenyala Risques (2006).

Abans d'arribar a totes aquestes prohibicions és cert que, entre les classes més pudents de Catalunya s'havia normalitzat un cert consum cultural i literari en català, però no hem d'oblidar que la majoria de la població era analfabeta³⁴, per tant aquest consum no fou gens massiu.

Les classes més adinerades eren també les que marcaven la seva diferència social anant al teatre, que als anys 20 era car i per tant significava una demostració pública d'estament social, només reservada a uns quants. Aquest públic es decantava per autors com: Carner, Sagarra, Folch i Torres, o Puig i Ferrater que escrivien peces que tenien molts trets costumistes i que segons Mangini (2001) eren excessivament aburgesats, per això, segurament tenien molt d'èxit entre el públic, que era majoritàriament format per burgesos i menestrals potents.

El nivell de formació dels catalans a la dècada dels 20 era baix, tal com demostren les dades estadístiques consultades a l'*Anuario Económico y Social*

³⁴ Segons un estudi del BBVA (2006), l'any 1900 més d'un 68% de la població espanyola era analfabeta.

de España (Tamames,1976). Segons aquest compendi, al 1920 a la província de Barcelona, hi ha 3.073 homes cursant batxillerat i només 516 dones.

Potser per això la ràdio aviat es popularitzaria, només feia falta escoltar-la, no calia saber llegir.

Els qui tenien diners eren els que podien comprar-se i tenir un aparell de ràdio a casa seva. Segons que es desprèn de les conclusions de la Tesina d'aquesta autora i només a tall d'exemple, a partir de l'EO37³⁵, només un 7% dels gironins tenien un aparell de ràdio a casa seva. Per tant, en el moment en que la ràdio acaba de néixer (les dades de l'EO37 són de quan Ràdio Barcelona ja té 13 anys) el percentatge de població que la podia escoltar per estar en possessió d'un aparell era minsa: els rics; els bars, casinos i locals públics d'aquesta mena; els qui treballaven en llocs on era més fàcil poder tenir accés a un receptor de ràdio com ara companyies elèctriques o industrials vinculades a aquest sector, i que per tant podien fins i tot fabricar-se-la; o els servents que treballaven a casa dels rics. En aquest sentit val la pena insistir en la gran acceptació que tenia la ràdio de galena entre les classes treballadores, ja que si es treballava en un sector vinculat a la indústria elèctrica o bé s'era una mica manetes, la ràdio de galena es podia construir. Eren estacions receptores, de petites dimensions (fins i tot s'empraven caixes de cigars habans per encabir-les) que s'escoltaven a través d'auriculars. La ràdio de galena permetia que s'escoltés la ràdio en domicilis que d'altra manera mai no haurien pogut accedir al màgic invent, era barata de construir, i sovint no era declarada per la qual cosa els propietaris no en pagaven els cànon³⁶ pertinents, abaratint extraordinàriament el procés de recepció. De la recerca duta a terme per a aquesta Tesi podem concloure que els "constructors de les ràdios de galena" eren sempre homes: pares, germans, veïns o cosins de les dones que l'empraven per escoltar la ràdio. Els homes eren els qui treballaven fóra de casa

³⁵ L'EO37, recordem, és el nom abreviat donat a la Tesina de l'autora a l'Estudi d'oients de ràdio de 1937 a Girona.

³⁶ Els cànon³⁶ eren els impostos que els ciutadans havien de pagar pel fet de tenir un aparell de ràdio a casa seva.

i per tant podien accedir a les peces necessàries per construir-les. Les dones, a casa majoritàriament, s'havien de conformar en escoltar-la quan ells no hi eren i compartir-la quan els homes arribaven de treballar, tal com es desprèn de les converses mantingudes amb diferents oients de ràdio per la Tesina precedent a aquest treball.

Cap a meitat dels anys 30 es van començar a popularitzar les galenes que permetien poder-hi posar dos auriculars i així, dues persones podien sentir al mateix temps, el mateix programa de ràdio. En la primera època, si s'escoltava la ràdio per a aquest sistema no hi havia cap altra manera que anar-se passant els auriculars.

Aquesta seria la radiografia que dibuixaria a grans trets el perfil dels primers oients de ràdio a Catalunya.

Segons la Revista de Radio Barcelona, al 1924 "En Barcelona hay 80.000 estaciones receptoras. En Cataluña medio millón de radioyentes. En el espacio que alcanza la estación, varios centenares de miles más."

(RADIO BARCELONA. Número. 15: 1924, 1)

Tenint en compte que en tot el país no hi vivien ni dos milions i mig de ciutadans, les afirmacions d'aquesta revista de l'època estimant el nombre d'aparells receptors en tot el territori català de prop de 500.000 ens sembla senzillament una exageració, però sí que pot indicar-nos fins a quin extrem el sector de la Radiotelefonía sense fils està influint en la societat per crear una moda de ràdio. I aquesta acció sí que té importància tal i com observarem tot seguit.

Contràriament al teatre que era oci car i per uns quants, i la ràdio que tot just acabava de néixer, el cinema, el cinema mut, sí que era assequible per moltes persones. Era l'altre gran forma d'oci, tenint molt present que a la Catalunya dels anys 20, l'oci no s'entenia de la mateixa manera que ara. La classe

adinerada hi tenia accés però la majoria de la població, com dèiem, treballava en jornades llarguíssimes i mal pagades, amb uns horaris força esclaus, incloses les dones que en aquell temps eren ma d'obra força barata.

Catalunya havia rebut una onada d'immigració molt important, era gent que venia sobre tot a Barcelona, atreta per les obres de construcció del Metro i de l'Exposició Internacional, a més també és en aquest moment que es comença a dissenyar una xarxa de carreteres molt semblant a l'actual i que es construeixen centrals elèctriques, per tant els obrers van instal·lar-se als voltants de Barcelona i a la mateixa capital d'una forma molt important. Els moments de lleure per aquesta població havien de ser barats, i aquí és on el cinema va trobar el seu forat.

Tomàs Mallol, cineasta i membre d'honor de l'Acadèmia espanyola de cinema recorda amb nostàlgia, en una entrevista amb aquesta autora, com el cinema mut, als anys 20, va començar en barraques i amb firaires arreu del nostre país, convertint-se molt aviat en un negoci molt popular.

“El cine era un espectacle popular, era una espectacle de barraca i hi anava el *populacho*, el cine valia poc, el teatre valia molt i només hi podien anar els que tenien quartos, i al cine hi podia anar tothom.(...) Només se sentia el motor de la maquina. RRRRRRRRRRRrrrrrrr [reprodueix el so].Era preciós. Allò era preciós...Això dels cines d'ara.... El cine mut amb la màquina cantant, era preciós, era preciós!! La màquina, la llanterna tenia uns foradets, una esclatxa que hi sortia aquell raiget de llum que petava a l'altre paret, a la paret de l'estanquer, i allà amb la maneta, quan ell feia voltar la maneta que anava parant i encenguent aquella llum, allò marcava un ritme [reprodueix el so del ritme], i sempre agafat a la maneta, i posava un peu sobre un cavallet de fusta i aquell ritme...allò no es perdia mai. Era seguit. Quan s'havia acabat un rotllo, en posava un altre. Els dits li anaven com si anessin

mecanitzats, cric, cric, cric, crec, crec, crec, i ja tenia la pel·lícula posada.
Ostres tu, lo que semblava un art de màgia.....”

(Entrevista personal a Tomàs Mallol, 2003)

La màgia del mut es va acabar a finals dels anys 20 per molts actors, grans estrelles del cel·luloide. Els actors del mut van haver de passar per la cruesa d'aprendre a parlar a la pantalla, si volien continuar en el negoci del cinema, quan aquest va arrencar a parlar. Tal i com apunta Gubern (1994) aquest procés es va veure accelerat perquè la gent ja s'havia començat a interessar per escoltar la ràdio.

“a lo largo de los años 20 el crecimiento de la audiencia radiofónica fue mayor que el crecimiento de la cinematografía, que era una forma de entretenimiento más veterana. Las razones de esta competencia pueden sintetizarse señalando que la radio constituía un pasatiempo doméstico y gratuito, mientras que el cine era un espectáculo lejano y oneroso, a la vez que la sonoridad de la radio subrayó la carencia acústica del cine mudo, haciendo que fuese percibida como un defecto.” (GUBERN, cit a BAREA, 1994:16)

Esteve Gubau, últim d'una nissaga d'empresaris de cinemes a les comarques gironines des de 1923 recorda com el seu pare va començar passant pel·lícules mudes, que a vegades es comentaven per uns explicadors, situats darrera la pantalla, o per uns acompanyants musicals que tocaven el piano i deien en veu alta, les acotacions pertinents, per tal de situar als espectadors. A vegades només llegien les acotacions tan típiques del cinema mut, per tal que tot el públic de la sala o la barraca entengués millor què passava, ja que no tothom sabia llegir a principis dels anys 20. Aquests personatges eren **els explicadors** i representaran una font important, de la que s'hi treuen alguns dels primers locutors de ràdio.

Gubau destacava en una entrevista per a aquest treball que quan el cine estava passant de mut a sonor, el públic no s'ho passava bé a les barraques o a les sales perquè l'invent, al començament mai no sortia bé, i hi havia salts de sincronisme entre el so i la imatge.

“Jo del cine explicat recordo el meu pare que contractava explicadors, però jo ja no ho vaig veure... però si lo del sincronitzat...al 1927 o al 1928. Jo era molt petit i ho recordo. Era la màquina mateixa però... a la màquina muda hi connectaven el sincronisme, unes plaques grans, un disco. El disco s'havia de posar quan començava la pel·lícula. Li deien sincronitzat però no ho era pas perquè si la pel·lícula es trencava, pam!! ja està! allavorens ja no anava pas bé. Al disco hi havia els diàlegs, la música, tot, tot. Jo el vaig sentir. No anava a l'hora. N'hi havia un que cantava i senties tiros...i es clar, la gent cridava i tot això.

Però això va durar molt poc per què després va sortir la banda que és el que hi ha ara. (...)Sincronitzat a Girona, lo primer que es va veure *Oh grande amor*, i parlat: *Bajo los techos de París, El compas de tres por cuatro*. Després el 1929, *El desfile del amor*, que va estar molt temps en cartellera.” (Entrevista personal al cineasta Esteve Gubau, 2003)

Aquest si que va ser un cinema molt aplaudit, entre d'altres coses per què en arribar el cinema sonor aquí, el públic ja s'havia acostumat a sentir veus per la ràdio, que feia quasi cinc anys que es podia escoltar a bona part del país, tot i que només emetien Ràdio Barcelona i Ràdio Catalana, totes dues des de la capital de Catalunya.

“el público del cine sonoro es aquel que ha formado la Radio en torno a los núcleos urbanos. (..) La prolongación entre ambos medios se concreta en las estrategias que se utilizan para introducirlos entre un nuevo público: el de la sociedad española de masas que se está gestando en esos momentos.(...)Y como se ha dicho en multitud de ocasiones, el sonoro se inspira en los modelos de los programas

radiofónicos y los transplanta al cinematógrafo. El primer cine español bebe de las fuentes de las películas sonoras llegadas al país hasta ese momento, pero también de las fórmulas radiofónicas de la Península Ibérica. Si Staiger ha asegurado que ' los primeros técnicos de sonido procedían de tres oficios: operadores o ingenieros, de radio, técnicos procedentes de la grabación fonográfica e ingenieros de compañías eléctricas o telefónicas, en el caso español la balanza se inclina favorablemente hacia el primer grupo, con lo cual, serán sus experiencias radiofónicas las que marquen las pautas del primer cine sonoro español y, lo que resulta igualmente importante para la configuración de un modelo de espectador aunque a veces se olvide, de los primeros doblajes."(CERDAN, 1996:175-176)

Una altra forma de passar el temps força diferent eren les tertúlies. A més a més del plaer per xerrar, aquestes trobades havien arribat a aglutinar interessos tan significatius i homogenis que acabarien funcionant com a grups de pressió, capaços de posar en marxa projectes d'envergadures tan diferents com la ràdio, a molts indrets de Catalunya una tertúlia d'empresaris del sector acabaria format un primigeni ràdio club.

Eren nuclis de discussió d'àmbits força diferents. La revista *Mirador*, que fou un referent cultural d'aquests moments, impulsora del "Manifest Groc", que defensava la modernitat, servia per posar damunt les taules d'algunes tertúlies il·lustrades temes de debat del món de la cultura. És l'època del surrealisme que conegué la seva expressió més genuïna i violenta cap al final de la dècada. Miró i Dalí representen les figures plàstiques més importants.

La música que als anys 20 era un altre espai d'oci important a la vida dels catalans, protagonitzava els balls i els envelats, però també els grans concerts. Els anys 20 foren una etapa brillant dins la història musical catalana. Tant al Palau com al Liceu, s'hi celebraven importants concerts de gran nivell

internacional. Aquesta és l'època de Pau Casals, de Toldrà, de Mompou i de Garreta i Morera. L'Orfeó Català fou el gran instrument per conrear el gust i l'afició musical dels catalans.

Les sardanes, algunes amb lletres d'il·lustres plomes catalanes com Guimerà convivia als envelats i als balls amb ritmes més trepidants.

Socialment, *els feliços vint* foren anys *bojos*. "La dècada del jazz " que va posar de moda músics com King Oliver, Duke Ellington o Louis Armstrong que s'escoltaven per Ràdio Barcelona en unes seleccions musicals que també feien molt cas als intèrprets catalans de jazz, ja que en aquests anys, moltes ciutats tenien les seves pròpies bandes: "Los Caballeros del Jazz" (Lleida), "Els fatxendes de Sabadell", "Demon's Jazz", "Napoleon's", "Melodian's Orquestra" o els "Crazy Boys" sota la batuta de Vicenç Montoliu, pare de Tete Montoliu (Barcelona) o la famosa orquestra de "Jaume Planas i els seus discos vivents", culpables segons els experts d'introduir el jazz a Catalunya³⁷. Totes elles son formacions consolidades que es deixen estimar per la ràdio i que perduraran durant dècades posteriors (l'exposició Universal de Barcelona, de 1929 possibilita que arribin aquí jazzistes importants de renom internacional com *Sam Wooding and his Chocolate Kiddies*) i que fins i tot, en alguns casos, acabaven fent la banda sonora d'alguna pel·lícula com passà amb els 'Demon's' que musicaren la versió per cinema de El cafè de la Marina de Segarra (1933).

Després de la Guerra Civil aquestes bandes desapareixen o deixen de fer jazz, música perseguida pel nou règim que governarà a Espanya.

Aquests ritmes són més divertits, (*Jazz, boggie-boggie, charleston, o foxtrot...* són noves maneres d'entendre la música i el ball) menys ampul·losos i més fàcils de seguir, per la qual cosa aquesta música es converteix en un bé de

³⁷ Les referències sobre el Jazz a Catalunya formen part de l'article de Jordi Tomàs (24-4-2008) a <http://www.garonuna.com>

consum immediat i festiu, cosa que no hauria estat possible sense l'ajuda, en aquest procés, d'alguns nous invents com la ràdio, el fonògraf o el cine musical, i acaben desplaçant, en els gustos musicals de la societat, a les tradicionals obres de compositors clàssics.

El paper de les dones als balls posa de relleu la seva sensualitat i això es reforça i s'accentua més encara amb la roba que pateix una veritable revolució: cossos ajustats i faldilles que ensenyen les cames, maquillatges exagerats, cabells curts –moda a *lo garçon* francès- les dones es posen pantalons i comencen a fumar en públic!

“De repente las mujeres no parecían ‘femeninas’, tal como las veía el patriarcado. Empezaron a hacer deporte, a imitar a las estrellas de cine en la moda y en la costumbre de fumar, y a salir sin carabina.

(...) Las mujeres de clase humilde, con muy pocas excepciones, no podían ser modernas por su falta de recursos a todos los niveles. Había algunas mujeres de las filas aristocráticas que también caben, por supuesto, dentro de la definición de moderna.”(MANGINI, 2001:76-77)

Tota aquesta veritable revolució en els costums i els gustos socials, s'introdueix al nostre país, des de les classes més pudents a les més populars. És una penetració vertical: els rics volen ser moderns, sobretot les riques, ja que les dones als anys 20 són les que més demostren públicament la nova moda, i són les que llueixen amb aquests canvis.

Fa modern escoltar jazz o saber ballar nous ritmes. Són modes que s'inicien fóra de les nostres fronteres, i que per tant són introduïdes a Catalunya per la gent que pot viatjar fóra per plaer i/o negocis, i en aquells temps els qui tenien possibilitats econòmiques per viatjar i per tant conèixer i encomanar-se d'aquests nous gustos moderns eren les persones de famílies adinerades; els mateixos que podien estudiar fóra de Catalunya, tenir fonògrafs a casa o aparells de ràdio.

Els músics i artistes que estaven al cas d'allò que es duia, musicalment parlant, a altres indrets del món s'afanyen també a portar cap a casa nostra les noves melodies. Per això no és d'estranyar que a finals dels anys 20 i a principis de la nova dècada la música que s'escoltés per Ràdio Barcelona i per Radio Catalana patís un canvi de rumb i els autors i les tonades més clàssiques o més tradicionals, haguessin de fer un lloc als ritmes que estaven entrant amb força des d'altres països.

Si a l'inici de les emissions, la programació de Ràdio Barcelona es basava en la música clàssica, en fer retransmissions des del Gran Teatre del Liceu, conferències sobre temes científics o divulgatius, les cotitzacions de la borsa i xerrades sobre temes femenins, a mesura que s'acosta la dècada dels 30, aquesta programació canvia, abans no. De fet, al 1925, la revista de l'estació recull el resultat d'una enquesta que fan entre els seus oients per a copsar quina és la música que més agrada a l'audiència de Ràdio Barcelona, i segons la mateixa revista és l'òpera de Verdi i de Wagner.

A mesura que avança la dècada i també, segurament, per la competència amb Radio Catalana però sobre tot amb la picabaralla amb Ràdio Associació de Catalunya, tal i com descriurem més endavant, la programació de l'EAJ-1 introdueix programes més amens i també més populars: Les lliçons del Míliu i en Toresky adreçades als nens, es fan retransmissions de la loteria de Nadal, els programes femenins que, com observarem, tenen més durada i un estil molt diferent (els passen a fer dones) i es programa música més popular en la línia d'Unión Radio Madrid (Balsebre, 2001) que des del seu origen vol desmarcar-se de la vessant tant elitista que té la música a Ràdio Barcelona.

La ràdio neix en aquest moment i és fruit d'aquesta revolució tecnològica i social. Quan comença a casa nostra parteix de zero: necessita treballadors, calia una plantilla important per posar en marxa una estació, i per tant la radiotelefonía es converteix en una bona oferta laboral als anys 20. Era un món nou, ple d'oportunitats, tal com recordava l'antiga secretària de Ràdio

Barcelona, Maria Queralt, en el decurs d'una entrevista en profunditat per a aquesta investigació.

“Sí és que a llavors buscaven gent perquè no hi havia gent relacionada amb la ràdio, com que era una cosa nova, i a llavors vaig dir “volen provar la meua germana? Però no sé si això li interessa” i la van examinar, que sí que estava bé i va entrar [va ser secretària], i el meu germà va entrar a tècnica.”

(Entrevista personal a Maria Queralt, secretària de direcció de Ràdio Barcelona als anys 20. 2003)

Les telefonistes eren dones que a la mateixa època que neix la ràdio a Catalunya ja treballaven mercès també a una nova tecnologia. El telèfon també era un nou mercat laboral. La professora de la UB, Cristina Borderías, autora d'una recerca sobre telefonistes a Barcelona, explica en una entrevista per a aquesta Tesi (2003), que el telèfon no només garantia un accés a un nou lloc de treball, sinó que a més donava la possibilitat a les dones d'accedir a un terreny que abans no havien trepitjat.

“Les telefonistes substitueixen els homes perquè els de la ITT a Chicago ja havien fet el mateix. Objectiu: fer el servei de tracte al públic més eficient, les dones són més curoses, més eficients, més sumises (no s'esbronquen tan fàcilment, obeeixen les ordres d'estar tota l'estona amb els cascos posats, no aixecar-se etc. sense protestar), i a més a igual feina, menys sou. Les dones cobraven menys diners que els homes fent la mateixa feina.”

(Entrevista personal a la Dra. UB. Cristina Borderías, 2003)

El sou com a discriminador social és un tret sociològic molt clar a la Catalunya dels anys 20. El sou de l'obra era un complement al salari que cobrava el marit, en una societat on les famílies nombroses no eren gens estranyes.

“Més de la meitat de la població laboral visitada per la inspecció de treball el 1913 era femenina a Catalunya(...)La retribució mitjana del treball femení equivalia a poc més de la meitat de la mitjana salarial del treball masculí(...) així mateix el treball era més mal pagat si el feia una dona.(...) el salari de la dona fou considerat suplementari(...) i així es justificava que fos pitjor pagat(...)Fins el 26 de maig de 1931 no s'imposà amb caràcter general i obligatori l'assegurança de maternitat amb assistència mèdica i farmacèutica.” (BALCELLS,1977:25)

Els paràmetres que defensa la professora Borderías com a elements bàsics per a la contractació de les telefonistes podrien ser semblants als que van possibilitar que les dones es quedessin a la ràdio fent tasques de locució, ho provarem d'esbrinar en aquest treball.

Tot i que per treballar de telefonista no es valorés la locució d'una dona, sense saber-ho aquestes noies de la Companyia Telefónica van ser una mena d'antecedent de les locutores de ràdio, doncs van popularitzar el fet de sentir veus de dones a través d'un altaveu (de la ràdio o del telèfon), contribuint a que escoltar una veu femenina per la ràdio, no fos una cosa del tot extraordinària.

4.1.2.-LES PRIMERES EMISSORES DE CATALUNYA, MIRALLANT-SE EN LA BBC.

4.1.2.1.-LA FEBRE DE LA RÀDIO.

La ràdio arriba a implantar-se territorialment a Catalunya amb molta força gràcies a que hi ha un camp abonat esperant-la: hi ha grups de tècnics, perits industrials, representats de cases internacionals d'electrodomèstics i enginyers, formats a l'estranger en molts casos, que són veritables malalts de la tècnica radiofònica i també televisiva, i de moltes de les altres tecnologies modernes que als anys 20 obren les portes a un món més mecanitzat. Alguns només per curiositat científica (els aficionats dels ràdio clubs, els xispes, o els estudiants i

altres (els empresaris i els comerciants d'aparells de ràdio) amb finalitats de negoci, tots volen que la ràdio sigui una realitat ben implantada al nostre país. Aquesta *necessitat i ganes de ràdio*, fins i tot abans del naixement de Ràdio Barcelona és, al nostre entendre, el fenomen que possibilita que la ràdio neixi a Catalunya i no al revés. No és que Ràdio Barcelona faci néixer una moda de ràdio a Catalunya, sinó que els maniàtics de la ràdio ja hi eren i que aquests possibiliten per exemple a Barcelona, el naixement de l'Associació Nacional de Ràdio (l'ANR) i el naixement de les estacions barcelonines.

Però d'aquests maniàtics de la ràdio n'hi ha per tot Catalunya a mitjans dels anys 20 i es poden dividir en dues categories econòmiques diferents però complementàries: treballadors i empresaris.

Els treballadors són de rams diversos vinculats a la tècnica elèctrica o radioelèctrica: electricistes, altres simplement *xispes* que gaudeixen remenant aparells i construint-ne de nous per escoltar emissores estrangeres, alguns són estudiants d'enginyeries.

Els altres són empresaris d'àmbits laborals vinculats a la indústria elèctrica i/o mecànica de camps diversos i tenen associacions que perduraran al llarg de la història de la ràdio al nostre país: membres de ràdio clubs, associacions d'oients. Tenen noms col·lectius variats o funcionen per interessos personals o privats, però tots comparteixen una mateixa dèria: la tècnica de la ràdio i les possibilitats reals que el seu desenvolupament els proposa, obrint-los noves mires en un món que, quilòmetres enllà, es posa al seu abast. No tots, però si molts formaven part d'una classe social adinerada. Els membres dels ràdio clubs, per exemple i segons un document³⁸ al qual hem tingut accés per a aquesta recerca formaven part d'aquella classe social que es podia permetre fer tres mesos de vacances a l'estiu, per traslladar-se fóra de Barcelona i anar a

³⁸ Ens referim a una circular del Radio club Cataluña, de Barcelona, de 1923 en la qual es comunica als socis que l'associació tancarà per vacances els mesos de juliol, agost i setembre, ja que quasi tots els membres del ràdio club es desplacen fóra de Barcelona durant el període estival i que passat el setembre es reemprendran les activitats acostumades.

un lloc d'estiueig per *fer el canvi d'aires* o *anar a prendre les aigües*. En aquesta ubicació social hi trobem els pares reals de la ràdio a Catalunya.

Curiositat, ciència i tecnologia o negoci són tres objectius que sumats fan possible el naixement de la ràdio a Catalunya.

Al 1914, els professors de l'escola Industrial de Terrassa, Baltà i Caro van ser juntament amb el perit electricista Eudald Aymerich els primers en fer demostracions de TSF a la capital del Vallès. Aquest darrer va ser l'impulsor d'un grup d'amics que acabaria essent el pioner Ràdio Club de Ràdio Terrassa.

El "Ràdio Club Terrassa" va ser fundat al 1928 i es va dedicar a estudiar i difondre les tècniques de ràdio i TSF entre els molts aficionats que hi havia al Vallès. La mateixa entitat organitzava concursos i va muntar una emissora d'aficionats, amb l'indicatiu EAR 156, la concessió de la qual es va obtenir el 28 de gener de 1930, i és amb aquesta emissora amb la que l'entitat va dur a terme tots els experiments i les proves necessàries que van possibilitar que al 1932 fossin els primers en veure's a l'èter arran del decret regulador d'aquell mateix any que va donar pas a les estacions de ràdio locals de petita potència.

Una història semblant es vivia, uns anys més tard a Badalona. La dèria radiofònica i les habilitats tècniques de Joan Vidal Prat van possibilitar que al 1920 a Badalona es fes una sessió pública al Cinema Picarol, on els veïns de la població que hi van voler assistir, van poder escoltar les 12 campanades de la mitjanit del Big Ben de Londres i també les de París. En aquella època Badalona no tenia més de 30.000 habitants.

I la història es tornava a repetir a Manresa.

"Durant els anys 20, un grup d'aficionats a la Telegrafia Sense Fils de Manresa, entre els quals hi havia Isidre Puntí, Enric Corrons, Ferran Boxadós, Manel Tardà, Eusebi Torra, Antoni Garriga i Josep Guitart es reunia per intentar escoltar a mitjanit les campanades del *Big Ben* de Londres amb un receptor d'aficionat" (VVAA a L'ABANS, 2001 :103)

Aquest grup de radioaficionats acabaran formant l'entitat Ràdio Club Manresa, constituïda legalment el 18 de març de 1924, el primer president de la qual fou: Paulí Gros.

Era, en principi, un club de radiooients, domiciliat a l'Ateneu Obrer Manresà, l'objectiu del qual, segons els llibres d'història de la ciutat, era difondre la ciència *sense fils* i fomentar l'afecció a la ràdio. Aquest mateix any els radioaficionats manresans varen organitzar un festival de divulgació i propaganda de la TSF, al teatre del Conservatori, que va consistir en una conferència del professor Enric Calvet, de l'Escola Industrial de Vilanova i la Geltrú, i en l'audició de la programació radiofònica que es rebia des de París i des de Londres.

A Reus, també hi havia proves durant els anys 20. Els pioners són Balcells i Díaz que munten una primera estació d'ona curta que funcionava l'any 1924 sota l'indicatiu 7DB. (FRANQUET, 2001)

Com es pot observar, això no era un fet aïllat, des dels primers anys 20 hi havia diverses llicències de radioaficionat concedides a diferents ciutats catalanes: a banda de la de Reus a la qual li pertocava l'indicatiu EAR 5, hi havia l'EAR 54 de Lluís Benítez d'Arenys de Mar, l'EAR 156 del Ràdio Club Terrassa, com hem vist; l'EAR 163 de Pere Arolas de Figueres, EAR 165 de Joan Vidal Prat de Badalona com ja hem explicat i a més a més existien llicències a : Vilanova, Tortosa, Lleida, Girona, Tarragona, Olesa de Montserrat, Sabadell i Manresa.

Alguns d'aquests veritables pares³⁹ de la radiodifusió es van aplegar, segons Salillas (1993) a l'esplanada de Montjuïc de Barcelona l'any 1923 per gaudir de la demostració radiofònica que José Mª Guillén Garcia president, en aquells dies de l'Associació Nacional de Radiodifusió, juntament amb els enginyers francesos Govineau, Archards i Sarlois de la revista científica *Je sais tout* varen oferir a més de 20.000 persones. Els francesos portaren una estació mòbil de ràdio que varen instal·lar al teatre Grec de Montjuïc i la gent, que visitava l'Exposició de Mobles que s'estava celebrant aquells dies a Barcelona, van poder escoltar música a través d'uns grans altaveus que es varen col·locar a l'explanada de la Fira. El dia següent s'hi va tornar. I aquest cop es va retransmetre, també des del teatre Grec un petit concert que es va poder sentir des del Palau de la Música Catalana, tal com recull Fernández Sande (2005).

A Montjuïc hi havia Eudald Aymerich de Terrassa, Joan Vidal Prat de Badalona, o Manel Vidal España de Sabadell, homes que posarien en marxa les estacions radiofòniques de les seves respectives ciutats i que tindrien molt a veure amb la construcció d'estacions de ràdio en altres pobles de Catalunya, i fins i tot amb la de Ràdio Barcelona a l'Hotel Colón.

Sí que és cert però que amb el naixement de Ràdio Barcelona al 1924 i de Ràdio Catalana al 1925 aquesta radiomania, que és al principi una inclinació per la tècnica, permet que els empresaris arrossequin aquesta moda europea i americana de la Telefonía Sense Fils, aquesta "mania" al nostre país, tot i que

³⁹ En tota la recerca duta a terme no hem trobat una sola dona vinculada al naixement tècnic de la ràdio al nostre país, tot i que quan Ràdio Barcelona ja funciona amb normalitat, té una dona que fa de tècnic de so de baixa freqüència:

ÁNGELES FERNÁNDEZ GARCÍA

Va nèixer l'any 1905 a Barcelona. Era soltera i va entrar a Ràdio Barcelona al 18 de novembre de 1927 com a control tècnic. Era neboda del director de l'emissora, Sánchez Cordovés, que havia entrat substituint l'anterior director de l'estació Guillén García, l'any 1926 encara que no fou nomenat director oficialment fins l'any 1929.

De fet, després de consultar totes les fitxes de l'arxiu de l'EAJ-1, és l'única dona que arriba a la ràdio per fer només de control tècnic, tasca aquesta que feien algunes locutores després que el nou règim polític resultat de la Guerra Civil, les apartés de les seves tasques davant del micròfon i les "castigués" a arreglar aparells.

Fernández García va estar fent aquesta feina fins el 21 de novembre de 1965 que es jubila. Va morir a Barcelona el 29 de setembre de 2000, als 95 anys.

als radiofonistes no els agradava gens que se'ls titllés de maniàtics de la ràdio per part d'alguns mitjans de comunicació impresos.

La revista *Ràdio Barcelona* de 20 de desembre de 1924 publica una editorial on manifesta el seu desacord per els articles publicats en alguns diaris de l'època parlant en to despectiu de la ràdio, qualificant-la de : "un ciego furor, un delirio y una manía". Des de la revista es diu que s'ha de parlar de la ràdio com d'una il·lusió o d'un entusiasme col·lectiu, "digno y noble". Tant és així, que per aquesta època neix una altra revista satírico-humorística sobre la ràdio, que es publica al 1925: *Ràdio Gresca*, que segons el seu primer número és un periòdic quinzenal humorístic que vol ajudar a posar a la ràdio a les cotes més altes d'estimació:

"Procurarà fugir de la poca solta i dels paratges relliscosos i tot fent gresca, dirà coses que si piquen a algú...que es rasqui, però es proposa treballar en pro de la més gran meravella d'aquest segle: la Radiotelefonía i per ella batallarà *Ràdio Gresca*, batallarà de tot cor, però...rient sempre." (*RADIO GRESCA*. Número. 1:1925)

Dèria o interès, el cas és que hi havia radiofonistes repartits per tot el territori català, com dèiem, que vivien per donar forma a aquella il·lusió tecnològica, que es traduiria en xifres ben aviat.

Un any després d'emetre amb regularitat l'EAJ-1, la ràdio té 6.000 socis, segons que va escriure el president de la junta directiva de l'entitat, en la revista de *Ràdio Barcelona*. Els socis, i els empresaris propietaris de les concessions seran els qui hauran de mantenir l'invent en funcionament ja que la TSF no tenia el recolzament econòmic, ni institucional, ni ciutadà que des del sector es reclamava.

“Durant els primers cinc anys de vida de la radiodifusió espanyola, entre 1924 i 1929, el govern es va mantenir bastant al marge del fenomen, que va ser desenvolupat per iniciativa privada.”

(ANTON I JULIANA, 1984:26)

Per això, els radiofonistes es van inventar la manera de popularitzar el seu nou invent, acostant-lo als diferents pobles de Catalunya, en forma de festa cultural, i així poder aplegar més socis que ajudessin a sufragar les despeses de manteniment de la primera estació que va néixer a Catalunya.

4.1.2.2.-LES FESTES CIENTÍFIQUES I CULTURALS DE LA RÀDIO.

Que la fallera de la ràdio a finals dels anys 20, anava en augment ho demostra, per exemple, la gran participació de públic que tenien les nombroses *festes científiques i culturals* que l'Associació Nacional de Ràdio, ANR, duia a terme durant aquells temps a les ciutats amb més inquietuds radiofòniques de Catalunya i que, evidentment contribuïen amb socis locals a mantenir l'esmentada Associació Nacional de Ràdio.

Aquests esdeveniments, que es passaven per l'antena de Ràdio Barcelona, consistien en una trobada de la Junta de l'ANR amb socis de la mateixa d'alguna localitat forània de Barcelona. Les multitudinàries reunions (només falta veure fotos d'aquestes trobades a la premsa de l'època) eren veritables esdeveniments culturals i socials, on els convidats lluien les seves millors gales, i sempre seguien un mateix patró.

El president de l'ANR, Pablo Llorens explicava les emissions que duia a terme l'emissora de l'entitat, Ràdio Barcelona EAJ-1 i l'objectiu que tenia aquesta programació. Després s'explicava als socis que pel fet de ser-ho podien emprar la biblioteca científica que l'ANR tenia a Barcelona, es posava al seu servei el laboratori, que de la mà del enginyer Sánchez Cordovés resoldria els seus

problemes tècnics; i finalment Toresky amenitzava la vetllada amb els seus acudits. A vegades també es feien audicions musicals a càrrec d'orquestres de la localitat que acollia aquesta trobada.

Corria l'any 1927 quan l'Associació Nacional de Ràdio decideix de celebrar a Terrassa una de les seves festes científicoculturals per donar a conèixer el funcionament de l'EAJ-1 als socis egarencs de l'entitat. Va tenir lloc al teatre Principal i l'organització de l'acte va córrer de la ma d'Eudald Aymerich que era el representant de l'ANR a la capital del Vallès. L'acte, com tots els que així eren organitzats va acabar amb l'actuació d'en Toresky, que com sempre es va guanyar el públic assistent amb les seves declamacions i els seus acudits.

El 3 d'abril de 1927 va ser el torn de Badalona. L'esdeveniment es va dur a terme al Teatre Guimerà, a les 11 del matí, i com totes les altres festes d'aquest caràcter va oferir uns parlaments destinats a donar a conèixer què era i com funcionava l'EAJ-1 a tots els socis de Badalona i les poblacions veïnes. Les xerrades les va amenitzar Toresky i la música va anar a càrrec d'algun quintet local. En definitiva, que fins al 1928, l'ANR havia fet festes científiques i culturals al Teatre Conservatori de Manresa, al teatre Guimerà de Badalona, a l'Euterpe de Sabadell, al Principal de Terrassa, al Vigatà de Vic i als teatres El Dorado i Bosque de Barcelona. La llavor de la ràdio havia germinat arreu del territori.

4.1.2.3.-LES PRIMERES ESTACIONS DE RÀDIO: EL MODEL DE LA BBC.

Els diaris i els setmanaris dels anys 20 que s'editaven a Barcelona foren els encarregats de posar per escrit la inauguració de la primera estació catalana. *'La veu de Catalunya'* i *'La Vanguardia'* es fan ressò de tan magne esdeveniment i serveixen també per evidenciar d'on arrenquen i per què són com són, les formes de fer antena que té l'estació de Barcelona.

La premsa recull com el dia de la inauguració de Ràdio Barcelona, el compositor Josep Mª Aleu que era el director artístic de l'emissora, i com a tal l'encarregat

de dirigir les emissions de l'estació degana, no va poder participar en aquest esdeveniment perquè estava a Londres retingut per una malaltia de darrera hora. Aleu abans que Ràdio Barcelona comencés a emetre havia estat aprenent les formes de fer ràdio que tenien a la BBC i també havia visitat l'emissora francesa de la Tour Eiffel, que van ser dos referents a l'hora de confegir la programació de la primera estació de ràdio de Catalunya.

“El dit senyor que durant alguns mesos ha estat a la Companyia Anglesa de Radiodifusió, estudiant el funcionament de les emissions angleses, al seu retorn ha d'ajustar a Paris importants contractes per a les “Emissions Ràdio-Barcelona”” (*La veu de Catalunya*, 14-11-1924)

A la Gran Bretanya, la ràdio ja portava el temps suficient funcionant com per que la BBC⁴⁰ es preocupés de crear departaments que estudiarien aspectes diferents del procés radiofònic. A finals dels anys 20 i a principis dels 30 aquest procés de reflexió i d'estudiar-se el seu propi *media* agafa més volada i és quan es comencen a preocupar per la recepció i els efectes de les emissions radiofòniques sobre els seus oients.

Abans però, als inicis dels 20, ja sabien què calia emetre i com fer-ho. La ràdio anglesa aprèn a funcionar a partir del dia a dia de la societat que l'escolta, creant un model senzill que s'acosta a la vida diària dels seus oïdors, un model programàtic que en poc temps veurem que s'aplica al nostre país.

“Tot era real: la ràdio emetia en temps real esdeveniments que estaven passant de veritat, les retransmissions començaven al mateix temps que l'esdeveniment i aquest es corresponia amb el temps d'emissió. Milions de persones sabien què havien de fer per accedir als esdeveniments que

⁴⁰ Al 1922 la BBC ja funciona com a tal, després que el govern anglès hagi cedit a les pressions dels radiofonistes del país que abans de 1920 ja havien muntat tantes estacions de ràdio aficionat que el mapa radioelèctric anglès va convertir-se en un perfecte caos. Això va obligar al govern de Sa Majestat a clausurar totes les estacions existents i a regular l'espai radioelèctric, creant un servei anglès de ràdio, al 1926.

Entre els radiofonistes d'aquells dies hi havia Marconi, que rebutjat al seu país i instal·lat a UK es convertiria en una peça clau en els inicis de la BBC.

succeïen al món. Aquests esdeveniments podien ser des de serveis religiosos, a música sacra; passant per opera, teatre, varietats, música retransmesa des de cafès-concert o cabarets, o tota mena d'esports: carreres de cotxes, criquet, golf, futbol, (agafant sempre els moments més interessants de cada esport). També es retransmetien parlaments de persones públiques des dels llocs on parlaven, cerimònies especials o ocasionals, i fins i tot es podia sentir el rellotge de cucut, com a marca de la BBC, cosa que va provocar, fins i tot, un article al The Times." (SCANNELL, 1996:154-155)⁴¹

El mestratge indiscutible de la BBC que va servir de model pels iniciadors de Ràdio Barcelona es veu també recolzat en l'aparició, molt aviat, de programes a l'estació catalana que a Anglaterra ja han assolit un èxit considerable.

4.1.2.3.1.-RÀDIO BARCELONA.

Ràdio Barcelona va començar les seves emissions oficials la tardor de l'any 1924, un mes després d'haver començat les proves d'emissió, i ho podia fer perquè feia només uns mesos, juny de 1924, que el govern de Primo de Rivera havia aprovat un Reglament per l'establiment i el règim de les estacions radioelèctriques particulars a Espanya.

L'EAJ-1 és inaugurada oficialment el 14 de novembre de 1924, i els primers estudis i les primeres antenes són a l'edifici de l'Hotel Colón de la Plaça Catalunya. En l'acte d'inauguració hi va parlar el locutor oficial de la casa, Rafael del Caño que donava pas a les intervencions dels diferents directius de l'ANR i autoritats que es van aplegar al Colón per l'esdeveniment, tal i com recull de premsa, segons que ja hem explicat.

⁴¹ Aquest text no està traduït al nostre país per tant la traducció del fragment que ens ocupa és feta per la pròpia autora.

A finals de 1925, Ràdio Barcelona es trasllada al carrer Casp 12, on ja hi ha la revista de l'estació i l'Associació Nacional de Radiodifusió, alhora que s'instal·la un equip emissor al Tibidabo. Així augmentarà cobertura però també es podrà escoltar millor, ja que Ràdio Barcelona té una germana competidora des de principis de 1925, Radio Catalana.

“per superar les interferències i competir amb la cobertura més ampla que té la segona emissora de la ciutat, Ràdio Catalana.(...)1926 una àmplia cobertura sobre les comarques pròximes del Vallès, el Maresme i Osona i, fins i tot, de l'Empordà i el Camp de Tarragona.”
(GUILLAMET:1994,110)

Cada dia, abans de començar les emissions es feia la mateixa feina. Ràdio Barcelona començava els preparatius per una de les seves emissions habituals dues hores abans de començar a emetre.

Les tasques i els passos que es duïen a terme queden descrits en la revista *Ràdio Lot* de 1928 que a més afegeix qui era el responsable de dur-los a terme. És per això que sabem que els locutors començaven a enraonar quan se'ls encenia un pilot verd que hi havia damunt del pupitre dels locutors. Aquest pilot l'accionava un tècnic operador del carrer Casp després de rebre l'ordre pertinent de l'emissió anterior, fos d'on fos. Com per exemple des de l'Escola industrial, des d'on s'emetia el comunicat meteorològic de la Diputació de Barcelona o bé des d'algun teatre de la ciutat, des d'on s'acabava de fer una connexió, o des de la mateixa Catedral des d'on s'enviaven les campanes d'inici d'emissió. Un cop els locutors rebien aquest senyal en forma de llum verda, ells mateixos accionaven una altra clau que obria automàticament la sortida de la línia dels corrents microfònics. Només llavors parlaven:

“Aquí estació Ràdio Barcelona.”

Tot seguit donaven una tanda d'anuncis fins que arribava el moment marcat per l'índex horari en que havien d'anunciar l'inici d'un nou número musical. Llavors els mateixos locutors tancaven la clau de sortida i automàticament s'accionava un senyal lluminós davant dels operadors de control que entenien que era aleshores que havien de posar en funcionament el micròfon de l'estudi. Quan els tècnics obrien aquest micròfon s'encenia un llum vermell instal·lat a l'interior de l'estudi que era el senyal que indicava als artistes que ja podien començar a actuar.

Aquesta rutina de producció, segurament copiada com d'altres aspectes ja descrits de les emissores més antigues del continent europeu va ser un model seguit a Catalunya durant tot el procés històric que s'estudia en aquesta recerca tal i com remarcaven en entrevistes amb l'autora, els vells radiofonistes entrevistats per a aquest treball.

De fet, quan neix Ràdio Barcelona, 4 anys abans que la publicació a la qual acabem de fer referència, '*La Vanguardia*' ja detalla com és la feina del locutor i mercès a aquest article podem observar la poca evolució soferta en 4 anys a les formes de fer antena en aquesta ràdio. A '*La Vanguardia*' del 15 de novembre de 1924, es descriu, en motiu de la inauguració de l'emissora EAJ-1 quines són les feines pensades per l'anunciador que té una habitació pròpia, ubicada al costat de l'*auditorium* que és el lloc previst per fer-hi concerts i actuacions musicals.

"Junto a l'auditorium está el cuarto del anunciador, desde donde éste se dirige al público, maneja los micrófonos y cambia la posición de los artistas según le va indicando un pequeño receptor que constantemente escucha para saber la calidad de la emisión."

(*LA VANGUARDIA*, 15-11-1924)

4.1.2.3.2.-RADIO CATALANA.

L'altre estació barcelonina, Radio Catalana neix amb un objectiu marcadament industrial al 1925. L'empresari alemany afincat a Barcelona, Hugo Heusch, que als anys 20 tenia diferents negocis familiars a Barcelona i Mallorca necessitava millorar les comunicacions entre les seves empreses, i la ràdio, que ja s'emprava amb aquestes finalitats en comunicacions militars per exemple, va ser l'invent que li ho va permetre.

“acelerar la comunicació entre las factorías de la citada població insular y las de la calle París, de Barcelona, que poseía la familia Heusch. (...) Por eso encarga a la Compañía Ibérica de Madrid dos equipos de radiocomunicación que fueron constuidos e instalados por los hermanos De la Riva” (SALILLAS; 1980:13)

L'empresari aviat se n'adona del futur de l'invent i decideix canviar els emissors de comunicació per un transmissor de ràdio a la ciutat de Barcelona. S'associa amb Radio Ibérica⁴², i creen Radio Catalana, el representant de la qual fou, Rufino Orbe. Les proves d'emissió de Ràdio Catalana les fan a Terrassa amb l'ajut d'Eudald Aymerich, fundador anys després de l'emissora vallesenca de Ràdio Terrassa i reconegut enginyer en aquella època.

Heusch i Orbe volen fer una ràdio que no tingui anuncis, cosa que ells consideren que embruta l'antena de Ràdio Barcelona. Així doncs es plantegen eliminar la publicitat per què segons ells és la causa de la pèrdua d'audiència de la primera estació de Barcelona. Però per reduir la publicitat necessiten la màxima col·laboració del soci, i aquí tal i com demostrarà el pas del temps, toparan amb un escull difícil de salvar.

⁴² “5 de noviembre de 1924 es inaugurada oficialmente Radio Ibérica, EAJ-6.(...) en 1927, tras ser comprada por la competencia, Unión Radio, y posteriormente cerrada”. (BALSEBRE, 2001:45)

“una pequeña colaboración de los señores aficionados a la radiotelefonía” [Es refereixen als “*socios adherentes*” (...)] quienes mediante una pequeña cuota mensual podrán proporcionarnos un ingreso que sustituya al que habría de reportarnos el anuncio” (SALILLAS; 1980:28)

La planificació empresarial no falta en aquest sentit i els directius de l'emissora tenen tan clara la vessant econòmica que es plantegen la segmentació en tres models diferents dels seus possibles benefactors. Així a Radio Catalana es volen assolir ingressos dels socis des de tres conceptes i amb tres tipus de contra prestacions diferents, segons la quantia de l'ajut, que d'ells percebrà la ràdio:

1.-Socis Adherents protectors: paguen 1 pesseta mensual .

Podran fer consultes gratuïtes sobre radiotelefonía. En un futur tindran un local.

2.-Socis Adherents de cercle: paguen 3 pessetes mensuals.

Podran assistir al local i veure concerts i actes gratuïtament.

3.-Socis Adherents de cercle i revista. Pagaran 5 pessetes.

Tindran els mateixos drets dels anteriors i a més a més rebran gratuïtament la revista Ràdio Catalana.

Tot i això, els directius de l'estació no se'n surten i han d'acabar posant publicitat a la seva antena.

La competència d'anunciants amb Ràdio Barcelona fa que Radio Catalana no tingui tants anuncis com s'esperaven els seus responsables i la viabilitat de l'estació se'n veu ràpidament afectada. El març de 1929 deixa d'emetre la segona estació de Barcelona al·legant que ha d'adaptar l'aparell emissor. En aquest moment entrà en joc el pes de l'empresari radiofònic, Ricardo Urgoiti, propietari de Radio Barcelona i actua tal com ja ho havia fet a Madrid, comprant la competència. A Madrid ja havia comprat Radio Ibérica per tancar-la i a

Barcelona, ara, estava a punt de fer el mateix. Veient que passava el temps i l'estació no engegava novament, Unión Radio li fa una oferta de compra al propietari i Heusch cobra 200.000 pessetes en metàl·lic i es fa amb accions d'Unión Radio. A partir d'aleshores l'entitat de Madrid té un nou membre, conseller, en el seu comitè consultiu, ja que el càrrec per Hugo Heusch forma part dels tractes per fer-se amb la concessió de l'estació catalana que tenia l'alemany.

Radio Catalana havia nascut a principis de 1925 de la ma de Radio Ibérica de Madrid i només 4 anys després, ja deixa d'emetre temporalment, tal i com s'escriu a la revista de Ràdio Barcelona a l'estiu de 1929, on publiquen una nota sobre la fusió d' ambdues emissores locals. Unión Radio l'ha comprat i es tanca.

" (...) EAJ-1 y EAJ-13 Ràdio Catalana, a partir del 25 del corriente mes, nuestro programa será emitido diario y alternativamente por las dos estaciones en la forma que se indica en el programa.(...)

Se recordará que en el número 257 de esta revista se comunicó que a causa de una avería ocurrida en la emisora EAJ-13, los programas de dicha emisora serían retransmitidos por EAJ-1, hasta nuevo aviso. Ahora debemos añadir que no habiendo sido posible, por ahora, subsanar la deficiencia que hay en dicha emisora, hasta nuevo aviso la radiación de nuestro programa está a cargo de EAJ-1"

(RÀDIO BARCELONA, Número 27 : 1929)

Definitivament, al 1930, el seu indicatiu va a parar a Ràdio Mallorca, i els seus pocs treballadors queden absorbits per Ràdio Barcelona, tot i que ha estat impossible saber si aquesta sort la van córrer tots.

De l'*Anunciadora* d'aquesta estació no n'hem pogut trobar cap indicació en la premsa especialitzada de l'època, però si del locutor. Alberto Buchelli és a Radio

Catalana fins que marxa per pròpia voluntat, després d'haver actuat alguna vegada per Ràdio Barcelona, segons les cròniques de la revista.

“Al fusionarse ambas emisoras, continuó dicho señor desempeñando su cometido en la emisora Radio Catalana a completa satisfacción de la dirección de EAJ-1 y accidentalmente dejó oír su bien timbrada y expresiva voz cuando las necesidades del micrófono de Ràdio Barcelona así lo demandaron.

(...) su dominio de los idiomas alemán, francés e inglés así como su cultura general fueron otras condiciones que facilitaban grandemente su tarea a satisfacción de todo el mundo.” (RÀDIO BARCELONA; 1929:13)

Al març de 1929 s'acaben les seves emissions.

4.1.3.-PROGRAMACIÓ DE LA RÀDIO DELS PIONERS.

Des del moment de la gestació de la febre de la ràdio fins al naixement de les dues primeres estacions de ràdio de Catalunya en aquesta dècada dels anys 20, hem pogut observar com la presència femenina és minsa en aquest procés inicial. En aquest moment de ràdio clubs i associacions amb finalitats purament tècniques no hi ha dones que participin del procés. Abans s'ha fet esment al fet que en els preludis tècnics de la ràdio, els arxius consultats tan sols parlen de l'Ángeles Fernández García, família directe del director de l'emissora, com a tècnica de so dels estudis de Ràdio Barcelona, cosa que representa un fet molt aïllat i gens comú, que d'altra banda no ens ha de sorprendre ja que a les escoles tècniques de Catalunya, les dones no hi tenien representació, per tant és fàcil d'endevinar que de dones enginyeres o electricistes no n'hi haguessin, com a mínim per formació acadèmica o d'ofici.

L' altre camp, com veiem, que possibilita el naixement de les estacions de Telefonía sense fils a casa nostra, és el teixit empresarial. L' àmbit de gestió de les estacions, el món empresarial tampoc es relaciona a noms femenins en

aquesta etapa històrica, fet aquest gens incoherent si ho comparem amb el món empresarial català i les dones que als anys 20 gestionaven empreses importants a casa nostra: senzillament no n'hi havia.

Ara bé, en interessar-nos per la part més artística de la ràdio ens trobarem amb la mateixa poca representació femenina?

Per resoldre aquesta qüestió cal destriar de prop la programació de les emissores de ràdio que emetien a Catalunya des de 1924 a finals d'aquesta dècada dels *feliços vint*.

4.1.3.1.-POCA PROGRAMACIÓ, BÀSICAMENT MUSICAL I PER FRANGES HORÀRIES.

Ràdio d'alta cultura, feta per gent rica⁴³ amb la intenció d'agradar als qui es poden permetre comprar-se un aparell de ràdio i pagar-ne els impostos pertinents, que no eren pas la majoria, després de veure el panorama social que encetava aquests inicis de la ràdio.

Els oients de la ràdio que es fa als anys 20 a Catalunya són persones amb possibles, tal com descrivíem unes línies més amunt i per tant la programació també té característiques específiques per agradar a aquestes persones: cursos d'idiomes, música clàssica, informació sobre la borsa i la meteorologia. Es difícil que un obrer tèxtil de Terrassa, per posar un exemple, li interessés escoltar aquesta ràdio, si hagués pogut pagar i mantenir un aparell, que li'n donés la possibilitat.

⁴³ Cal pensar que els iniciadors de la ràdio a Catalunya eren persones de famílies adinerades que podien permetre's de tenir fills que havien estudiat enginyeria fóra de les nostres fronteres o bé que tenien negocis vinculats amb la tecnologia que regia el sector. Un dels esculls amb els que topa la ràdio des de bon principi és la despesa econòmica que representa pels pioners el mantenir l'invent en funcionament. Això passa a les emissores de Barcelona, Ràdio Barcelona i Radio Catalana que acaben formant part d'una empresa més solvent que les que les van impulsar: Unión Radio, però passa també a emissores de ciutats més petites, que no saben com fer-s'ho per mantenir-se i algunes canvien de mans i d'altres s'integren o són venudes a societats de més poder econòmic que el que tenien els seus creadors o primers propietaris. Per tenir una visió més econòmica de l'evolució de la ràdio cal consultar Balsebre(2001).

“La primera audiencia de la radio (...) es elitista y urbana (...) diseñará una programación principalmente pensada para personas “cultas” música clásica, opera, cotizaciones de bolsa (...) capaz de invertir sumas de dinero relativamente importantes en la adquisición de los primeros aparatos receptores (...) El concepto de audiencia culta hemos de contextualizarlo en una España donde el analfabetismo tiene una fuerte implantación (46’4% en 1920, 34’5% en 1930), que afecta en una mayor proporción a la mujer, y el término “urbana” hemos de relacionarlo con una España donde la mitad de la población activa trabaja en el campo (58’8% en 1920; 47’4% en 1930) (BALSEBRE, 2001:178)

Justament per això, Ràdio Barcelona programa l'emissió de concerts que es feien en diferents sales o teatres de la ciutat, amb els quals l'emissora tenia connectada una línia microfònica:

La Sala Werter, a la Ronda Universitat.

El teatre El Dorado, a la plaça Catalunya.

El Liceu, a la Rambla.

El Jack Band Excelsior, també a la Rambla.

El Palau de la Música Catalana al carrer St. Pere més alt.

La Sala Mozart, del carrer Canuda.

Els teatres Tívoli i Novetats, al carrer Casp, i

El Cercle Artístic a l'actual Gran Via.

I a més a més es podien fer retransmissions de concerts realitzats a l'aire lliure des de la Plaça Reial, la Plaça de Sant Jaume i la Plaça del Rei. La primera retransmissió a l'aire lliure que feu Ràdio Barcelona va ser un concert de Caramelles de la Banda Municipal de Barcelona dirigida per Joan Lamotte de Grignon, que va interpretar *la Traviata* de Verdi.

Aquesta programació culta va canviant a mesura que la ràdio es fa gran. I amb molta rapidesa perquè des dels seus inicis la ràdio ha estat l'altaveu de la seva

societat i als anys 20, els gustos musicals més estesos i més de moda eren els de la música ballable dels envelats o les Festes Majors, que eren juntament amb el cinema mut i després sonor, els protagonistes dels moments d'esbarjo de molts catalans de classes socials populars: aquest gruix social, que representava la majoria de la població ballava des de sardanes a *charleston* i no els interessava tant la música clàssica que promovien unes elits força allunyades de la majoria del teixit social català d'aquells temps.

4.1.3.2.-ELS PROGRAMES FEMENINS.

De la mateixa manera que la ràdio es popularitza a finals dels anys 20, introduint música més fàcil d'assimilar i més popular, també troba de seguida en les dones un públic molt fidel al nou invent.

Aquest raonament parteix de la següent evidència: els aparells de ràdio en aquesta època eren estructures grans i pesants que normalment presidien el menjador o la cuina de les llars, i que difícilment es canviaven de lloc un cop ubicats. De les conclusions de la Tesina prèvia a aquest estudi, coneixem que només es podia escoltar la ràdio si:

- s' estava a casa.
- s'anava a un cafè o club on tinguessin aparells receptors.
- s'anava expressament a una zona de la ciutat, la façana dels immobles on eren ubicades les estacions radiofòniques, que tingués altaveus posats per un motiu extraordinari o una emissió especial.

Per tant, les dones, a casa, eren un públic fàcil d'assolir i així ens trobem com dones d'un cert poder adquisitiu, i criades o minyones que servien a les cases riques de Barcelona⁴⁴ que tenien aparells de ràdio, es van afeccionar des dels inicis a escoltar-la. A més, Ràdio Barcelona comença les seves emissions al 1924 emetent de 18'00h. a 20'00h. i de 22'00h. a 24'00h., justament l'hora de

⁴⁴ Catalunya a aquesta època era un país bàsicament agrícola. La crisi fa que molta gent del camp emigri a ciutats grans com Barcelona, a fer qualsevol feina més ben remunerada. Treballar en una fàbrica per als homes o *servir* per a moltes noies de pagès eren sortides habituals.

preparar i de sopar a casa, tasques que duïen a terme les dones i teoria reforçada mercès a les conclusions provinents del Grup de Discussió dut a terme en la Tesina precedent a aquest text. Mercès els oients sabem que la ràdio s'escoltava mentre es feien dos dels àpats del dia: als migdies i als vespres, que és quan la gent s'estava a casa, per això la programació per franges horàries es crea en funció dels oients als quals es pretén arribar:

- Homes: per ells s'emeten esports o cotitzacions de borsa, que es programen sempre als vespres.
- Dones: per elles són els programes femenins que es començaran a emetre en franges de migdia, (ben entrada la dècada dels 30), però que just arrencada la ràdio quan les hores d'emissió són només vespertines, s'emeten en forma de conferència i també a les tardes- vespres.

La resta és una programació de continuïtat, bàsicament musical i majoritàriament al gust de tots els públics.

A Ràdio Barcelona cal afegir-hi l'al·licient d'en Toresky amb en Miliu, que a més a més fan les delícies dels més petits, que òbviament escoltaven la ràdio sota la custòdia de les seves mares o les seves mainaderes.

Observant aquest model, no és estrany que la ràdio s'aprofiti de la circumstància i que des de bon començament programi xerrades i música que els puguin agradar i *enganxar* a les senyores oients. Segurament per això, Ràdio Barcelona emet las *Charlas Femeninas* de Joaquin Arraràs ⁴⁵des del 17 de novembre de 1924, als vespres, de 21'00h. a 21'20h. En el primer programa el locutor va anunciar que no pretenia ocupar-se de res que fos transcendental, ni

⁴⁵ Joaquín Arrarás va néixer al 1898. Mentre estudiava dret ja dirigia el diari burgalès El Castellano. Al 1922 va a Madrid per treballar al diari conservador i catòlic El Debate, del qual en serà corresponal a Barcelona, època en la qual treballa a Ràdio Barcelona. A principis dels anys 30, Arraràs marxa de Barcelona per ser corresponal del mateix rotatiu madrileny a Gran Bretanya, Portugal, França, Itàlia i el Marroc, indret on entra en contacte amb els militars que protagonitzaran l'aixecament contra la II República. Això fa que sigui el primer corresponal de guerra de la oficina de premsa i propaganda de Franco, fent cròniques a través de les primeres emissions de Radio Nacional a Salamanca tan bon punt havia esclatat la Guerra Civil.

de temes polítics , ni fer pensar, sinó que l'objectiu del programa era entretenir i distreure parlant de temes frívols que segons ell, són aquells que es corresponen amb necessitats reals.

Charlas Femeninas és substituït per la *Sección Literaria Femenina*, un espai que comença al gener de 1926 i que neix amb la finalitat de posar en antena escrits, de creació pròpia, que les oients vulguin divulgar. Les que ho desitgin i prèvia prova de veu, podran llegir-los per la ràdio, segons que publica el butlletí de l'estació degana en el seu número 75. Aquest programa femení, està pensat per tal que el portin a terme dones i que surtin veus femenines a l'antena de l'EAJ-1, que parlin al seu públic femení, qüestió aquesta que analitzarem més endavant en aquest mateix capítol.

L'estructura de la *Sección Literaria Femenina* és molt semblant a la d'una revista femenina, tan en boga per aquells temps. El presenta Mª Cinta Balagué, "Salus", i té l'ajut d'unes col·laboradores de l'Institut de Cultura de la Dona de Barcelona:

- Senyoreta Pompadour que s'encarregava de la secció "Modas"
- Senyoreta Maintenon de la secció "Ciencia domestica"
- La resta de seccions del programa eren llegides per la senyoreta Salus, que s'encarregava, per exemple, de posar veu a les "composiciones literarias de distinguidas escritoras" que es llegien en aquest espai.

Mª Cinta Balagué, que no era locutora formal de la plantilla de Ràdio Barcelona però presentava aquest programa per dones encarregat a l'Institut de Cultura de la Dona⁴⁶ dos cops per setmana, a les tardes, a partir de les 18'00h. El

⁴⁶ L'Institut de Cultura de la Dona i la Biblioteca popular foren creats a Barcelona al 1909 per Francesca Bonnemaison, juntament amb d'altres dones, i van representar un centre de referència per la formació de moltes noies i dones de la ciutat. La Biblioteca Popular per a la Dona fou la primera biblioteca de dones d'Europa. En la Barcelona d'aquella època, quan l'oferta cultural per a les dones era molt restringida; l'Institut de Cultura Popular, adscrit a la Biblioteca, acostà la cultura a les dones, tot oferint un ensenyament que les preparava professionalment. Fou pioner en la introducció d'ensenyaments com ara la fotografia i la delineació. En la dècada més esplendorosa, el nombre d'associades i matriculades va arribar a ser de 30.000 per curs. <http://www.bonnemaison-ccd.org/història.html>

programa, que no feia publicitat es basava en consells, la lectura de històries i el recitat de poesies. Tot i que la ideologia del programa era absolutament conservadora, igual que la que emprava Arraràs, el fet de ser parlat per una dona acostava molt més l'altaveu a un públic que aviat es va tornar incondicional de la ràdio.

Al 1927 aquest programa de Salus passa a anomenar-se Radiotelefonía Femenina. L'espai va crear-se seguint la inèrcia que tenien els espais per dones a la premsa de l'època, i que tant en ràdio com en premsa, destil·laven un marcat caràcter adoctrinador sobre el paper que havia de tenir la dona en societat. De fet aquesta qüestió no ha de sorprendre ningú si entenem, com hem explicat, que són les classes adinerades (i per tant més conservadores que les treballadores) les que tenen els primers aparells de ràdio, i que aquestes primeres dones que parlen per la ràdio fent programes per senyores són persones vinculades a l'Institut de Cultura de la Dona de Barcelona, institució que vetllava per la formació de les joves barcelonines però que està regentada per una dona que prové de l'alta burgesia barcelonina, i que es casà amb Narcís Verdaguer, un dels pares de *La veu de Catalunya* i de la Lliga Regionalista, per tant tampoc podríem titllar-la d'institució esquerranosa. La tònica dominant en la premsa de l'època demostra com les dones que hi tenen cabuda, no surten però d'uns límits establerts, salvant algunes excepcions com Karr o Monserdà (Altés, 2007).

“En el marco de la prensa como formadora de opinión pública, hay un segundo fenómeno que también se configura como marco, formato, que es el que las propias mujeres desarrollan para dar cuenta de las imágenes no precisamente de estabilidad sino de cambio.(...)La prensa poderosa, con la emergencia de una prensa femenina y una prensa feminista, va dando lugar a un espacio segregado dentro del periódico “como espacio femenino” y que trata de introducir la voz y el punto de vista femeninos en secciones especiales que refuerzan el viejo marco de

la prensa femenina y aseguran el aislamiento de la prensa feminista. En la prensa española de finales del XIX y principios del siglo XX es una practica extendida en los periódicos de referencia.”(FAGOAGA,1995: 91)

De fet el programa de Salus a Ràdio Barcelona no es diu Radiotelefonía femenina, sinó que aquest és el nom d'un article que fa Salvador Raurich per lloar el nou programa per dones, a la seva columna de la revista de *Radio Barcelona*, al número 121 de 1926. En aquest moment, la pròpia presentadora del programa s'hi refereix dient –li: “Sección de modas y temas útiles” que s'emet dins la franja de tarda de l'estació que s'anomena genèricament : “Sección Femenina.”

Per tant a la Sección Femenina de Ràdio Barcelona, que s'emet a les tardes, des de 1926, Salus i les seves ajudants duen a terme el programa: “Sección de modas y temas útiles”. Aquesta seria la correcte denominació del programa i de la seva ubicació, segons tota la literatura consultada per aquest estudi.

Aquesta incorporació de veus de dona a l'antena es fa per fer-la més amena, tal i com detallem més endavant, ja que segons els musicòleg de Ràdio Barcelona, Salvador Raurich, aquestes veus femenines sonen millor. Diu que des que per Ràdio Barcelona s'escolten més sovint veus femenines, les emissions han guanyat molt.

Aquestes veus femenines de Ràdio Barcelona l'any 26 són les de la senyoreta Salus, l'encarregada de dur a terme el programa de L'Institut de Cultura de la Dona dos cops per setmana, la concertista Emília Miret que toca el piano i explica “con voz vibrante, clara y expresiva, el porque sí o el porque no de las sonatas de Beethoven”, i la senyoreta Carmen P. González que era una de les rapsodes de la ràdio, tasca que compartia amb la senyoreta Fontova.

Un any després, al 1927, la revista *Ràdio Lot* es fa ressò d'aquest espai i aprofita per glossar el pes de les dones al món de la radiotelefonía. Un cop més, és fàcil observar el to conservador.

La revista en aquest número 21, dedicat a la dona i la ràdio, explica que l'electricitat està jugant un important paper en l'emancipació de la dona: fogó elèctric, la planxa elèctrica, l'escombra aspiradora... són alguns exemples de com s'han alleujat les tasques a la llar. I la manipulació de telèfons, de telègrafs o de fàbriques de làmpares " on es necessiten els ditets delicats per muntar els filaments finíssims" ha procurat a la dona un treball.

Segons aquest article "la ràdio ha estat l'aplicació que més ha afavorir la dona: li parla de feminisme, de modes, cuina, cultura general i li proporciona estones agradables de música i altres distraccions mentre va acomplint el treball casolà" Però, a més a més, l'article destaca que a la ràdio d'altres països també hi tenen senyorettes operadores i locutores, i que la majoria de fàbriques de material per a la ràdio el personal és gairebé del tot femení.

En aquesta mateixa revista, la locutora dels temes femenins de Ràdio Barcelona, Mª Cinta Balagué [així és tal com la defineix l'article] també parla de l'invent de la ràdio i de com enriqueix la vida de les dones. En aquest article es torna a posar de manifest quin és el paper de la dona a la societat de l'època i com la ràdio intervé per mantenir-lo.

"La dona, la bona mestressa de casa, que les seves peculiars obligacions l'allunyen del continu bullici de les diversions mundanes, té un mitjà excel·lent per recrear-li les oïdes i il·lustrar-la a l'ensem, per a enriquir els seus coneixements artístics i pràctics. I mentre li va trametent ço que passa pel defora, mentre Pompadour l'assabenta de les Modes i, Georgette li explica temes útils, i en Toresky amb el "Miliu" fa riure els fillets que la volten, i mentre escolta embadalida els diàlegs González⁴⁷-

⁴⁷ Es refereix a la senyoreta Carmen P. González que des de l'any 1926 recitava poesia amb certa assiduitat a l'emissora, a més a més d'intervenir en altres actuacions guionades.

Miret o algun conte, o el Quintet li fa sentir alguna escollida composició, etc. Ella és a casa seva; ella cura d'acabar aquell vestidet que el nen ja li demana; ella treballa en la labor que tantes ganes té d'acabar per a lluir-la; ella prepara amb il·lusió la robeta per a l'infant que espera; ella, en fi, bo i profitant el temps té un al·licients a sa casa, gaudeix, en una hora, de diferents aspectes que no trobaria perdent tota una tarda.

I a l'hora de sopar, en la pau de la llar, reunida la família, preparant-se interessada per la sessió del vespre, comenta la de la tarda: al marit no li han calgut diaris per assabentar-se dels canvis."

(*RADIO LOT*; Número 21, 1927:2)

De fet, els programes femenins de ràdio han tingut sempre un marcat to conservador, com acabem de demostrar. Ja fossin protagonitzats per dones, o com abans quan Arraràs com hem dit, mantenia en antena les seves xerrades femenines; i fins moltes dècades després amb el famós consultori de la Senyora Elena Francis que va deixar d'emetre's al 1984 en la seva darrera etapa a Radio Peninsular, l'aire conservador no va abandonar mai aquests espais de ràdio, tot i que al capítol proper observarem com amb la República s'hi introduiran alguns temes nous a les conferències o espais femenins, l'enfocament que s'hi donarà tampoc es podria titllar de progressista.

A modus de resum, incloem a continuació una gràfica amb l'evolució dels programes femenins durant els anys 20.

PROGRAMES FEMENINS DURANT LA DÈCADA DELS 20 A RÀDIO BARCELONA⁴⁸

NOM PROGRAMA	LOCUTOR/A	INICI EMISSIÓ	HORARI EMISSIÓ	FREQ. D'EMISSIÓ	TIPUS
CHARLAS FEMENINAS	JOAQUIN ARRARAS	17-11-1924	21-21'20h.	Diari	Conferències
SECCIÓN LITERÀRIA FEMENINA (Sección Femenina)	M ^a CINTA BALAGUÉ	Gener 1926	18'00h.	Dimarts i Divendres	"Modas y temas útiles"
RADIOTELEFONÍA FEMENINA	M ^a CINTA BALAGUÉ	1927	tardes	2dies/setman.	<i>idem</i>

Font: Elaboració pròpia.

⁴⁸ Tot i haver-ho procurat no hem trobat el detall de com eren els programes femenins que es feien a Radio Catalana, però segons Salillas (1980), l'estació programava un dia a la setmana, dins del seu horari d'emissió habitual (19'00h.-00'00h.) una "Emisión dedicada a las señoras: moda, sociedad, fiestas y noticias del día."

4.1.3.3.- .-PROGRAMES NOUS I FORMATS ESTRANGERS ADAPTATS.

Però si als anys 20 els programes femenins buscaven fidelitzar una audiència molt concreta, els programes d'esports tenien el mateix objectiu amb l'audiència masculina. Tampoc és doncs per casualitat que Ràdio Barcelona, el 13 d'Octubre de 1927 emeti per primera vegada un partit de futbol, des del camp de les Corts, entre el Real Club Deportivo Español i el Barcelona. Segons les publicacions de l'època va ser un èxit de la TSF i dels responsables de l'estació degana que van atrevir-se a radiar un esdeveniment tan popular. A partir d'aquest moment "el éxito obtenido invitará a repetir la experiencia siempre que la importancia del acto lo aconseje"(RÀDIO BARCELONA, Número 170, 1927:17).

És a finals de la dècada dels vint, amb l'ampliació d'hores en antena, que la ràdio s'inventa programes nous, de fet el que fa és adaptar formats estrangers, als gustos i les necessitats de l'audiència catalana amb la finalitat de fer de la ràdio un instrument d'ús popular. Per tant els programes amb marcada vocació de servei públic agafen protagonisme i comparteixen antena amb la música i els espais més dedicats a targefs ben definits, com acabem d'explicar.

Ràdio Barcelona posa en antena un espai, de caràcter filantròpic i gratuït, per tal de radiar missatges de socors per trobar familiars desapareguts o donar avisos d'urgències a favor de persones en estat greu, moribunds o extraviats, segons que publica a la seva revista, *Radio Barcelona*. En aquesta publicació, i en l'article de presentació del programa s'especifica que aquest espai, batejat com SERVICIO SOS, neix arran de l'èxit que ha tingut a la BBC un programa de característiques similars, un servei filantròpic, de caràcter civil.

“El éxito que ha coronado a tan importantes servicios prestados a la humanidad por la BBC está demostrado por el hecho que, en un conjunto de 1549 llamadas SOS lanzadas por dicha entidad durante el último año y medio, por lo menos 600 alcanzaron su filantrópico objeto.”(RADIO BARCELONA, Número 179, juliol de 1928)

També és a finals dels anys 20, al 1928 concretament, que Ràdio Barcelona emet per primer cop el sorteig de la loteria. Conscients els responsables de l'estació de la poca difusió per ràdio que podria tenir el sorteig, instal·len una megafonia a la Plaça Catalunya, manera inequívoca de tenir una repercussió social. Una vegada més podem observar com aquesta manera de fer de l'estació de Barcelona no és una iniciativa local, sinó que coneixien perfectament el ressò que tindria l'esdeveniment mercès a l'ús d'una tecnologia que als Estats Units ja s'emprava habitualment en casos semblants, tal i com recull la revista de *Radio Barcelona*.

“ potentísimas bocinas de altavoz, para transmitir hoy, desde la antena del Tibidabo, los numeros premiados del sorteo. Esta instalación gigantesca ha sido galantemente cedida por los establecimientos *Ràdio Lot*, procedente del Public Adress System que tanto se utiliza en los grandes actos públicos que se celebran en los Estados Unidos, y por medio del cual cabe oír voz humana a centenares de metros de distancia.”(RADIO BARCELONA, Número 227,1928:15)

Un altre espai radiofònic que és molt agraït per tots els públics és la previsió meteorològica. Al 1927 s'inaugura aquest nou servei de ràdio que de forma regular, dos cops al dia, informarà als oients de l'estat del temps i de les previsions meteorològiques. Aquest servei s'acabà d'arrodonir amb un cicle d'onze conferències que professors d'universitat, enginyers, mecànics d'aviació i el propi director de la revista *Radio Barcelona*, entre d'altres, van impartir sota

l'organització de l'ANR per ajudar a propagar i difondre aquest nou servei de Ràdio Barcelona.

Per tant, la programació de la ràdio als anys 20 té dues característiques bàsiques: programació per franges horàries i vocació de servei públic de la ràdio.

"A diferencia de la prensa (noticias) y del cine (emociones), sus dos compañeros de viaje des el principio, los principales argumentos comunicativos de la radio están más relacionados con la función del medio como *servicio, compañía y entretenimiento* " (BALSEBRE, 2001:10)

Si a principis de la dècada la música és la protagonista de les emissions radiofòniques podem observar que, amb el pas dels anys, la graella programàtica de Ràdio Barcelona s'omple d'espais dirigits a fidelitzar un públic molt determinat i de programes que busquen que la ràdio deixi de ser un invent per rics i sigui un instrument d'acompanyament de les classes més populars, d'aquí els espais de servei públic o la retransmissió de la loteria de Nadal, un clàssic que ha arribat fins als nostres dies; i d'aquí també que per la ràdio sonin sardanes o *el charleston*, alternant-se aquesta radiació amb la programació d'una òpera.

4.1.3.2.-ELS PROGRAMES DE RADIO CATALANA: NÉIX LA RADIONOVEL·LA.

La programació de Radio Catalana també segueix aquest model de les franges horàries programàtiques, essent bàsicament musical. Però també feia, en aquests anys finals de la dècada dels 20, programes que arrossegaven molts oients: retransmissions esportives; o que seleccionaven molt clarament el públic al qual es dirigien, i que curiosament servien per omplir un buit en la programació de l'altre estació que treballava a Barcelona: les novel·les radiades o els cursos d'idiomes.

El fet de buscar l'atractiu en base a oferir un producte diferent de l'altra emissora de ràdio barcelonina, va portar a Radio Catalana a provar formes noves de fer ràdio que ens evidencien la capacitat creativa d'una estació de la qual en tenim molt pocs referents justament, amb tota certesa, perquè va tenir pocs anys de vida i perquè com hem explicat en capítols anteriors, els arxius de les estacions de ràdio han desaparegut en la seva major part.

La primera retransmissió de futbol de Ràdio Catalana fou al 1928, l'encontre entre el Barcelona i l'Espanol, (Ràdio Barcelona havia fet el mateix partit un any abans per començar a radiar esdeveniments esportius). L'encarregat de la retransmissió fou el reporter d'esports de l'estació, Joaquin Guasch.

Berlitz Corner, era el nom del programa on es podien seguir cursos d'anglès i francès que per aquells anys es van començar a posar de moda a les graelles programàtiques de les estacions de ràdio. Aquests cursos, juntament amb la música i les retransmissions esportives, dibuixaven el dia a dia d'unes emissions que tenien molt clar què interessava a cada grups d'oients, segons el gènere.

“Emisión dedicada a la señoras: moda, sociedad, fiestas y noticias del día; y la programación dedicada a los caballeros: cotizaciones de bolsa, deportes, noticias de reUniones lirterarias y culturales y últimas noticias del día y del mundo.” (SALILLAS; 1980:27)

Tot això es podia escoltar de 19:00h. a 00:00h, que eren les hores d'emissió d'aquesta estació.

Però tot i tenir una vida curta Ràdio Catalana va contribuir a la història de la ràdio amb una aportació importantíssima, al nostre entendre. Segons les referències descrites a la premsa especialitzada del moment, fou aquí on per

primer cop s'assajaren els programes que acabarien sent els més exitosos de la ràdio venidora: les novel·les.

És una nova manera de fer ràdio, la més completa que es pogué escoltar fins aquell moment i que combina elements imprescindibles del llenguatge radiofònic. La premsa se'n fa ressò i n'augura un esdevenidor exitós.

“Se presenta ante el micrófono de Ràdio Catalana, una curiosa innovación que ha satisfecho plenamente a los radioyentes: las novelas vividas. Se trata de un género que podríamos llamar *literariorradiogramofónico*, y que consiste en dar acción a las novelas mediante el diálogo de actores y actrices, combinado con discos de gramófono. Resultan en la práctica, verdaderas novelas vividas de un efecto admirable.” (RÀDIO SPORT, gener 1929)

Aquesta forma de radiar novel·les que acabarà convertida en el teatre radiofònic que es farà una anys més tard, i en els serials que foren un autèntic *boom* a la ràdio de postguerra, es comença a assajar a Radio Catalana justament perquè aquesta emissora busca noves formes d'amenitzar la seva antena i que li permetin competir amb la programació de Ràdio Barcelona, que en aquests moments apostava més per les emissions d'en Toresky, d'un caire absolutament diferent.

4.1.3.3.-ELS PROGRAMES DE LES ALTRES RÀDIOS.

Les emissions de les estacions catalanes no diferien gaire de les programacions que emetien les ràdios d'altres països. De fet, ja hem explicat com els programes que s'emetien per Ràdio Barcelona no foren l'invent ideològic d'algun dirigent de l'estació sinó l'adaptació espanyola de creacions radiofòniques que es feien en altres indrets.

Comparant la programació d'un dia a l'atzar de l'any 1925 podem comprovar com la programació de ràdio que s'emetia en diferents ciutats europees era molt semblant. Agafant les graelles de les estacions Radio Ibérica, Radio París, de les de Londres, d'Stuttgart, o d'Unión Radio Madrid, publicades en revistes de ràdio d'aquell temps, podem observar que totes tenien en antena programes que responien només a aquestes categories:

- Concerts a càrrecs de Quartets o Quintets de les pròpies estacions.
- Concerts d'orquestrs més grans.
- Cotitzacions de Borsa i Mercats.
- Xerrades d'experts o especialistes en temes divulgatius concrets i moderns: aviació, fotografia...
- Notícies: locals i esportives. (en alguna estació es donava molta importància a les carreres de cavalls –Radio Paris-)
- Meteorologia.
- Lectura de contes o d'històries.
- Recitals de poesia.

Per tant és evident que la programació de Ràdio Barcelona, ja té a qui semblar-se, naixent amb uns paràmetres programàtics molt marcats, cosa que també respecta Radio Catalana.

Les estacions de TSF europees emeten aquests programes perquè coneixen els gustos dels seus oients, ja que als anys 20 ja es feien enquestes per conèixer l'audiència més de prop.

La revista '*Radiosola*' publica al 1923, el resultat de dues enquestes, que sobre els gustos i les preferències dels oients de ràdio s'han dut a terme, en pocs mesos de diferència, entre els oients de estacions de França i d' EEUU. El resultat, segons la lectura que en fa José Maria Aleu, aleshores director del Teatre Goya, és la programació ideal que pels oients hauria de tenir l'estació de ràdio en la que ell seria director artístic un any més tard:

“En primer lugar la musica clasica es la que obtiene más partidarios entre los aficionados a la radio (...)después de la música sigue la información de prensa y seguidamente las conferencias científicas en un armonioso intermedio entre la música, la comedia i el jazz-band. (...) siendo los últimos los deportes y las carreras de caballos, prueba evidente que el aficionado a la radiodifusión no es un sporman ni confía sus dineros en juegos de azar” (*RADIOSOLA*, Número 7,1923 :9)

A partir d'aquestes afirmacions i tenint en compte que Aleu serà l'encarregat de dissenyar la programació de Ràdio Barcelona es pot comprendre perfectament a qui aniran dirigides les emissions i que per tant què s'hi emetrà. Cal recordar que el propi Aleu havia fet sengles estades a Londres i París abans d'arrencar la programació de l'EAJ-1 i que per tant podem afirmar que havia de ser un perfecte coneixedor dels models radiofònics europeus dels anys 20, i que en fou un dels seus principals importadors.

4.1.3.4.-LA RÀDIO COSTA DE SENTIR.

La posada en funcionament de Ràdio Barcelona no va contentar a tothom. Els afeccionats a escoltar la ràdio que es feia fóra de les nostres fronteres abans de l'aparició d'aquesta primera estació de TSF catalana van veure com Ràdio Barcelona els impedia d'una banda escoltar amb nitidesa les emissions musicals estrangeres que tant els delectaven i d'una altra com l'estació EAJ-1 provocava interferències ja que propiciava que es possessin en funcionament molts aparells receptors per escoltar-la al mateix temps, doncs tot i que estava prohibit, hi havia oïdors que empraven aparells radioactius per captar el senyal de l'estació degana a Catalunya.

Segons el diari, '*La veu de Catalunya*' pocs mesos després que Ràdio Barcelona comencés a funcionar hi havia a la ciutat molts oients de ràdio que tenien aparells receptors amb vàlvules termotòniques que interferien a altres aparells receptors, ja que provocaven reaccions sobre les antenes receptores quan

l'aparell estava engegat. D'aquesta manera els aparells interferien amb els aparells veïns que no tenien aquestes capacitats, anomenades radioactives i que privaven d'escoltar qualsevol emissió de ràdio estrangera o de Barcelona, a l'aparell que no n'era.

El rotatiu advertia que la culpa d'això estava en que els afeccionats a la radiotelegrafia es construïen els seus propis aparells d'una vàlvula, en saber que aquests permetien escoltar emissions molt llunyanes, però seguint les primeres instruccions que trobaven, desconeixent, justament perquè eren afeccionats, que els aparells d'una vàlvula molts cops eren a reacció. *'La Veu'* conclou dient que donarà esquemes senzills de construcció d'aparells no reactius, un cop deixin d'explicar com es construeixen els receptors de galena, per tal de contribuir a acabar amb el guirigall d'interferències que hi ha massa vespres a Barcelona, quan arrenca l'EAJ-1.

Les audicions de ràdios estrangeres abans del naixement de l'EAJ-1 no direm que fos un fet habitual, però sí que era una activitat que agradava molt als radioafeccionats. Només a tall d'exemple, a Girona capital, als anys 20, hi havia poc més de 20.000 habitants i 6 comerços que venien aparells de ràdio, representant 6 de les marques americanes més importants d'aquells moments. Aquests aparells de ràdio es podien fer servir, abans de l'aparició de Ràdio Barcelona, per escoltar les emissions de ràdio d'estacions franceses, tal i com explicava l'antic tècnic de so de l'estació gironina, Jaume Pol.

“El meu pare, que descansi en pau, era enginyer de... de la Cooperativa de Fuita Elèctrica, i ens va aconseguir uns... un aparatu de ràdio que ell el va acabar de de.. de compaginar (...) Amb un aparatu de galena sentíem dues emissores: Tolousse i Pa..., i Paris PTT.(...) Això era, l'any 22.(...) Era... per divulgar i vendre aparatus de ràdio...(...)doncs eren, sis... sis cases industrials, la primera de dues germanes, que es fabricaven ells els aparatus de ràdio, que anaven amb piles! L'alambre ja s'havia descobert, els aparatus de galena ja anaven, apartats!. I

llavorens hi havia Manel de Déu al Ciutadans, a davant dels italians, que tenia una representació de tres marques nord-americanes, que eren *Clarion, Atwater*, i el, el...*Westing House*. Després hi va haver-hi una altra casa que era la Castilla d'aparatus de ràdio que venien d'Alemanya. Després hi havia els senyors Regàs, que estaven a Calvo Sotelo que representaven la casa *Telefunquen*. Era un tarannà, un tarannà..."

(Entrevista personal realitzada a Jaume Pol, antic tècnic de Ràdio Girona,2004)

L'any 1933, de fet, a Catalunya es podien sintonitzar perfectament 57 estacions de ràdio que emetien des de fóra de les nostres contrades, ja fos des d'altres indrets espanyols o lluny d'aquestes fronteres; i que estaven repartides per distints països europeus o africans com Radio Algèria. Per tant si l'oferta era tan important a principis dels trenta podem deduir que a finals dels anys 20, les emissions estrangeres havien de ser , potser no les mateixes, però si moltes, i que havien de tenir força seguidors, sinó la revista Catalunya Radio de 1933 no n'hauria fet un article.

Als anys 20, escoltar la ràdio no era sinònim de sentir bé la ràdio: interferències i sorolls es barrejaven amb baixades de la tensió elèctrica i la conseqüent repercussió en antena; el so dels discos de pedra, sovint ratllats, sortien a l'èter d'aquesta manera i si no es tenia molta cura de canviar freqüentment les agulles que els llegien la música que es projectava era sempre la del mateix solc. Tampoc era fàcil amb la música en directe que fou la fórmula més emprada justament per la manca de discos de les estacions en un bon principi i per evitar que se sentissin ratllats per antena. Així i tot però, el so en directe també tenia els seus inconvenients a l'hora de fer la retransmissió des dels estudis de la ràdio que, recordem, eren espais petits i sovint per això, en aquells anys 20, només podien encabir-hi Quartets o Quintets. Aquests però sonaven molts cops poc o gens equalitzats per què la tècnica era molt primitiva, i els micròfons de carbó rebien millor els sons aguts que no pas els greus que sempre quedaven un xic distorsionats.

A més a més hi ha un nou fenomen que interfereix en la nitidesa de les emissions de Ràdio Barcelona, la simultaneïtat d'emissió amb una altra estació de la mateixa ciutat. Primer EAJ-1 ho pateix amb Radio Catalana i més tard serà amb Ràdio Associació, i aquesta simultaneïtat que embruta l'antena no és ben rebuda ni per socis ni per oients, ni es clar, per directius de les emissores protagonistes de l'afer.

Per tant en els seus inicis, la ràdio és un negoci una mica especial: té pocs oients, comercialment costa d'explotar i no se sent prou bé pels motius que acabem d'explicar però també perquè només amb una davallada de la intensitat de la tensió elèctrica, problema aquest gens estrany a l'Espanya dels anys 20⁴⁹, els centres emissors es podien aturar.

Però tot i així els amos de les emissores sí que obtenen, ja de la ràdio primerenca, una rendibilitat econòmica que té més a veure amb la tècnica industrial que no pas amb l'emissió de programes que ells havien creat per ser una via d'ingrés publicitari. De fet la primera publicitat que s'emet per la ràdio és la de marques d'aparells de ràdio de les cases representades pels propietaris de l'estació; però aquesta fou la manera que menys ingressos donà al negoci als primers anys, igual que tampoc foren rendibles les tarifes, que en distintes formes, idearen els radiofonistes per tal que els oients socis de l'emissora, els fessin arribar les seves quotes per escoltar la ràdio. Els pioners de la ràdio espanyola varen fer el negoci en aconseguir fabricar aparells de ràdio.

⁴⁹“En los primeros años, la iluminación eléctrica tenía usuarios escasos. Se trataba, sobre todo, de iluminación pública o bien de establecimientos de lujo (teatros, restaurantes, hoteles). No era un consumo de masa. Dos fechas clave en la electrificación de la industria catalana pueden ser estas: la primera 1906, cuando se instala la gran central de corriente alterna de la Mata; la segunda 1912, cuando se inicia la construcción de los grandes equipamientos hidroeléctricos del Pirineo.(...)Para la Compañía Barcelonesa de Electricidad en 1905 el alumbrado y los tranvías eran la base del negocio, ocho años más tarde la situación se había invertido y eran las ventas para fuerza motriz las que habían pasado a representarlo.” <http://www.ub.es/geocrit/sv-13.htm>

Gràcies que Espanya fou neutral durant la I Guerra Mundial la indústria espanyola de radiodifusió va trobar un important canal d'assentament del seu material de fabricació espanyola ja que la conjuntura de la guerra feia difícil que molts països europeus en conflicte poguessin exportar-ne i fer-li la competència, cosa que si que succeirà quan els països en guerra s'hauran recuperat d'aquesta i tornen a fer-se un lloc en la indústria radioelèctrica. La Compañía Ibérica de Telecomunicación, segons Fernández Sande (2005), es va beneficiar enormement d'aquesta situació, ja que bona part de la seva producció era destinada a vendre's a l'exèrcit de la Marina, una producció d'aparells radioelèctrics que ja va començar l'any 1917.

“Antonio García i Rufino de Orbe habían logrado poner en marcha la primera industria española que se dedicaba a la fabricación y venta de material radiotelegráfico y radiotelefónico, utilizaban las patentes de Lee de Forest sobre las que habían adquirido las licencias para España y Portugal. (FERNANDEZ SANDE, 2005:57)

4.1.3.5.-DE LA PUBLICITAT I LA CENSURA.

Segons les dades estadístiques que hem estudiat l' analfabetisme arriba quasi al 50% de la població (Tamames, 1976) a l'Espanya dels anys 20, xifra que els radiofonistes de l'època coneixien i volien explotar, ja que tot i les interferències i la mala qualitat tècnica que tenia la recepció, per sentir la ràdio no calia saber llegir i per això arriba a un públic més heterogeni del que pot tenir qualsevol diari a l'època.

En aquest punt és important fer una reflexió que parteix d'una gran obvietat: la ràdio als anys 20 no s'escoltava com ara, però els oients dels anys 20 eren verges en això de ser oients. Pensem que el cinema encara era mut i que escoltar so que procedís de dins d'un aparell només ho podien fer els qui tenien gramòfons i posaven discos, cosa no gens corrent, i per tant, el so que els

arribava de dins d'un altaveu o d'uns auriculars de ràdio només per la màgia que implicava, tal com destaquen fins i tot les revistes de l'època, era tan especial que l'audiència es va acostumar a escoltar la ràdio tot i que sonés malament, i s'hi va tornar fidel encara que la recepció fos el procés final d'una suma d'incomoditats per l'oïda.

Eduardo de Gaztambide, al 1926, era el director de Publicitat de Ràdio Barcelona i va manifestar en un article publicat a la revista de la ràdio que no es podia negar la importància de la radiodifusió com a element difusor de propagandes comercials justament perquè la ràdio no requeria cap esforç per rebre-la, d'aquí que la seva efectivitat fos més gran perquè arribava a un nombre més heterogeni de persones.

“De cálculos realizados por nosotros, que juzgamos muy aproximados a la exactitud, puede calcularse que sólo un veinte por ciento de radioyentes deja de oír los anuncios radiados, mientras que no es inferior al sesenta por ciento el número de los que, siendo lectores de periódicos, no leen, ni se fijan apenas en la publicidad.”(RADIO BARCELONA, Número 80, 1926)

La ràdio d'aquests primers anys comença a festejar amb la publicitat, que primer és molt tímida i consisteix en la lectura d'actes, espectacles i de conferències que es fan a diferents indrets de Barcelona i que queda molt diluïda en mig de la música que es radia o de les conferències que omplen l'antena, per la qual cosa aquesta publicitat dels actes que es celebren a la ciutat és pràcticament tota la informació que es radia al primer any de ràdio a Catalunya.

Però a partir de 1925, les formes van canviant a mesura que la ràdio creix i s'observen els espais patrocinats. A Radio Catalana les conferències d'anglès o francès, com hem vist, corrien a càrrec de la prestigiosa acadèmia d'idiomes de Barcelona *Berlitz*, de fet aquesta mateixa estació és la que presenta una

locutora en antena que té com a única missió llegir anuncis de cases comercials. En el proper apartat insistirem en aquest punt.

Però també podem observar a partir de les explicacions dels mateixos locutors, que llegir tires d'anuncis de cases comercials fou una rutina típica dels presentadors de ràdio, que empraven aquestes lectures d'anuncis per passar d'un número musical a un altre espai. Toresky a Ràdio Barcelona emprava el seu Miliu per fer publicitat d'aquestes tires d'anunciantes de forma més creativa (Balsebre, 2001)

Si els dirigents de les estacions de ràdio van veure des del naixement de la mateixa, les possibilitats de la publicitat, els governs, que ja coneixien la projecció del mitjà doncs no cal oblidar que les retransmissions per ràdio abans que per objectius civils ja s'empraren amb finalitats militars, van decidir posar-hi cullerada. Les possibilitats de la ràdio com a gran mitjà de comunicació de masses no es van escapar a les autoritats de l'època que molt aviat decideixen controlar-la. La ràdio als anys 20 estava censurada i controlada, doncs el règim governatiu de l'Estat era dictatorial i tot el que s'escrivia, abans de ser emès, calia que fos revisat per un censor, que era el Cap de Telègrafs de Barcelona. La revista de *Radio Barcelona* publica una notícia on manifesta el seu malestar per la intervenció que el govern estatal ha decidit de dur a terme sobre l'estació EAJ-1.

“El ministerio de la gobernación, usando de las facultades que concede el Reglamento sobre radio vigente, ha nombrado a un censor permanente para la emisora, persona digna de todo respeto, sub-jefe de la sección de Telegrafos, Luis Amador, gran práctico en las líneas aéreas telegrafadas.(...)el cual, sujetándose a la órdenes que reciba de la superioridad del Estado, incluso tiene el derecho de interrumpir los recitados o canciones que se emitan”(RÀDIO BARCELONA, Número 22, 1925:10)

Aquesta por inicial però va ser totalment injustificada ja que amb el pas dels anys es va demostrar com Amador no va perjudicar mai l'antena de Ràdio Barcelona, tot i que ell o els seus subordinats havien de veure o fer veure que miraven els guions que s'escrivien per ser llegits per la ràdio, que normalment eren textos publicitaris, tal i com recorda Queralt.

“ La..., la que era secretària del jefe de publicitat feia la llista dels anuncis, i encara que fos sempre lo mateix, sempre hi havia variants perquè hi havia anunciants nous o anunciats que havien complert el contracte. A llavors aviat estava feta la feina, aviat estava feta..... però aquesta secció de publicitat tenia més feina que no pas jo i a llavors va dir, “escolti que li faria res..?”, perquè ara tothom es tuteja però a llavors només dèiem de vostè “que li faria res de venir a ajudar-me? Perquè cada dia em va creixent la publicitat, i arriba un moment que jo no puc fer totes les llistes” Cada dia s’havia d’escriure a màquina la llista nova que havia d’anar a la censura i després que aprovava la censura a llavors ja es podia radiar”

(Entrevista personal a Maria Queralt, secretària de direcció de Ràdio Barcelona als anys 20. 2003)

En un article de 1930, sense signar, de la revista de l'EAJ-1 es recull la vida i la figura de Luis Amador, que aquest mateix any 30 cessa del seu càrrec com a Interventor de l'Estat de les emissores locals, feina que li venia lligada a la de ser primer Cap de Telègrafs de la Província de Barcelona. Mercès a les expressions tan considerades que li dediquen en l'article és senzill de deduir que les relacions entre el censor de Ràdio Barcelona i els responsables de l'estació foren molt cordials durant els cinc anys que Amador va ser el responsable d'efectuar aquest control, els cinc anys finals de la dècada dels 20, que coincidiren amb el final de la Dictadura de Primo de Rivera.

4.1.4.-LOCUTORS, SPEAKERS I ANUNCIADORS.

Des del naixement de la ràdio existeix una veritable preocupació per emprar correctament els mots que han de servir per designar les distintes habilitats professionals que requereix aquest nou invent i que per tant i com a nou, implica un ús i uns noms per referir-se a unes noves formes que cal crear.

4.1.4.1.-L'OFICI DE LOCUTOR.

Tal i com hem argumentat, la ràdio espanyola copia moltes de les formes de la ràdio anglesa (o europea) o americana i per tant no és estrany que les primeres publicacions de ràdio que es fan al nostre país, parlin dels *Speakers* per referir-se als locutors d'una emissora amb total normalitat. Aquestes influències de les formes de fer ràdio en l'estació degana no només es deixen sentir, sinó que modelen la programació i les formes que l'EAJ-1 Ràdio Barcelona té des del seu naixement, com a primera estació i que a posteriori aniran incorporant les següents emissores de TSF.

Els qui parlaven per la ràdio, en aquesta època, eren els *Speakers*, però aquest no era l'únic mot emprat per referir-se a ells, també hi ha referències escrites utilitzant els termes de locutor i d'anunciador, i sembla que ho usaven indistintament per definir una mateixa feina: parlar per la ràdio en l'estratificació temporal que estem estudiant.

Sigui com sigui, aquest és un tema que ocupa moltes ratlles de les publicacions especialitzades sobre ràdio que es van publicar contemporàniament al naixement del mitjà, segurament per què els preocupava la sinonímia dels termes però segurament també per la necessitat de clarificar-los i d'establir categories laborals distintes que fossin comunes en totes les estacions que operaven a l'Estat Espanyol, tal com anirem desgranant a continuació.

Però per la ràdio dels primers temps no només hi parlaven els locutors, també hi parlaven els actors de teatre i els conferenciants, que tenien un paper destacat en les graelles programàtiques de Ràdio Barcelona (1924) i de Ràdio Catalana (1925). Molts d'ells eren col·laboradors, o esporàdics o habituals d'aquestes dues estacions, però no tenien una vinculació laboral amb la ràdio que els permetés definir-la com el seu primer lloc de treball. Participar a la ràdio era una més de les seves activitats laborals, no l'única. D'aquests col·laboradors, a banda dels conferenciants hi havia músics i artistes, i, a la ràdio dels anys 20 també periodistes, que treballaven en premsa i que eren només col·laboradors de les estacions de ràdio, alguns però capaços de fer una retransmissió esportiva, tal i com recull el professor Guillamet (1994).

Intentar definir i establir les diferències laborals que existien entre els diferents noms que s'empraven per definir els oficis dels radiofonistes que parlaven per la ràdio és un repte que ja es va marcar al 1926 *l'Academia de la Lengua de Madrid* que segons es publica en la revista de *Radio Barcelona*, "llega un poquito tarde al intervenir en el galimatías de vocablos con que el público viene distinguiendo al consuetudinario anunciador de los programas de radiotelefonía".

Els responsables de la publicació barcelonina vaticinen, erròniament aquest cop, que l'Acadèmia ha trigat tant en proposar el mot locutor per referir-se de forma consensuada als *speakers* que la gent, diuen, continuarà anomenant-los amb la forma anglesa del mot, és a dir dient *speakers*, paraula que serà castellanitzada, igual que va passar amb *La palabra* futbol, que va guanyar-li la batalla al *balompié* que havien proposat els filòlegs castellans.

Per alguns locutors de l'època aquest mot proposat per *l'Academia de la Lengua* per substituir l'accepció anglesa speaker, no és correcte ja que pels professionals de la ràdio no es pot posar dins del mateix sac un conferenciant (que evidentment fa d'speaker per la ràdio) que un locutor-presentador, professional de ràdio (que també fa d'speaker) però que té com a única missió

anunciar els programes, els artistes o les retransmissions que els anirà oferint l'estació de TSF als seus oients, per tant és un Anunciador. Aquesta és la diferència entre els mots segons els qui es dediquen a aquest ofici.

El locutor d'Unión Radio Madrid, Gómez Pavón escriu a la revista Ondas un article en el qual defensa que ell no se sent identificat amb l'expressió locutor i que es considera un anunciador.

"(...) locutor no es nada, ya que con él no se expresa la especialidad de dedicarse a anunciar por radio una emisión, y cabe, en cambio el temor que se nos considere conferenciantes u oradores, por el hecho de hablar, y no es nuestra emisión dar conferencias ni pronunciar discursos, ni de oradores ni de conferenciantes, sino actuar de anunciadores de una emisora. Conste pues, que no me considero LOCUTOR, con perdón de la Academia" (RÀDIO BARCELONA, Número 86, 1926:10)

Per tant i tenint en compte un dels implicats en aquest procés de parlar per la ràdio, en aquells primers anys *un parlador* o speaker no és un locutor, pot ser titllat així un conferenciant o un rapsoque parlin per la ràdio. Un locutor professional és un anunciador de programes, de conferenciants i d'artistes que actuaven a les emissores. De fet aquesta era la feina principal dels qui s'encarregaven de procurar que existís una continuïtat en l'antena entre l'emissió d'un disc i la xerrada d'un especialista.

Així doncs:

-*Speaker o locutor* serien expressions equivalents que es feren servir per anomenar qualsevol persona que parlés o locutés per la ràdio. Un *parlador*

-*Anunciador* només pot ser-ho el locutor professional de ràdio que es dedica a les tasques de continuïtat dins d'una emissora de ràdio i anuncia, encadenadament els programes que es van duent a terme. És a dir, un presentador.

Segons la vasta documentació consultada els anunciadors de Ràdio Barcelona als anys 20 eren dos homes: en Toresky i en Rafael del Caño; i a l'altra estació que emetia a Barcelona, Radio Catalana hi trobem fent aquestes tasques Alberto Buchelli que a vegades mantenia diàlegs amb algun col·laborador, en antena. Aquesta manera de fer dialogada era un estil molt propi de l'època radiofònica que ens ocupa.

“Se hicieron pronto muy populares el locutor, señor Buchelli, el pianista, señor Badia, que además mantenían periódicamente diálogos con gran chispa humorística. (SALILLAS; 1980:42)

A Ràdio Barcelona aquestes xerrades entre persones que feien antena, les va popularitzar molt en Toresky, quan al 1926 arriba a l'estació i enceta les seves converses amb l'entremaliat Míliu, que amb el pas del temps seran tot un referent d'una forma de fer ràdio, tal i com explicarem més endavant.

Abans de la seva arribada, el responsable de l'antena de l'estació era Rafael del Caño, un locutor que tenia més recorregut radiofònic i artístic que el propi de la continuïtat i que a vegades tenia ajuda a l'hora de llegir publicitat en antena.

A banda d'aquests locutors anunciadors, la ràdio tenia persones que llegien anuncis en antena, que no eren considerats presentadors com els anteriors, perquè només llegien anuncis de cases comercials, com José Miret quan arriba a Ràdio Barcelona, i per tant es denominaven només anunciadors, però no eren en cap cas, els encarregats de donar pas a un programa musical o a una actuació a la ràdio. Per tant, d'aquests anunciadors en distingim de dues tipologies:

1.- Anunciadors i presentadors:

Eren els locutors oficials de la casa, els presentadors, l'emblema en veu de l'estació i que havien de llegir anuncis, com a part de les moltes altres tasques

de continuïtat que duïen a terme, per tal de poden enllaçar els continguts, els programes que la ràdio tenia predeterminats cada dia.

Una de les seves característiques principals era que llegien els anuncis amb un art especial, cosa que era lloada pels crítics de ràdio que anys després els reconeixien la seva vàlua, tal i com va passar amb el locutor i anunciador de Ràdio Barcelona, Rafael del Caño. Algunes de les seves emissions adquiriren una gran popularitat, fins a l'extrem que era conegut l'anunciador amb el nom d'un dels productes als quals donava la publicitat.

“(...) El nom de Rafael Caño (...)sabia interessar al poble català, malgrat ésser ell un castellà vell de pura nissaga.(...) Els anunciadors o locutors que s'escolten a les altres nacions són, per regla general, persones que es limiten a donar compte del número científic, literari o artístic que es va a radiar i , als països que tenen admès l'anunci, a llegir estrictament el contingut literari d'aqueix. Ací no. (...) el Senyor Caño idealitzà – podríem dir- la propaganda; va abocar-hi una part de la seva ànima (...) convertia en cosa amena i acceptable conceptes vulgars. Aquest és el principal mèrit del senyor Caño. Afegim a tot això una veu vellutada, de cadència harmoniosa, de timbre agradós, de dicció perfecta.”

(PEREZ VILAR, 1933:106-7)

2.-Anunciadors Comercials:

Són les persones només encarregades de llegir anuncis per antena, anuncis de cases comercials o de productes que s'encarregaven de recollir al dictat del responsable de programes o del mateix director de l'estació i que escrivien en llargues tires que després llegien, intentant no equivocar-se.

Aquests locutors només de comercials no presenten actuacions musicals, ni discos, és a dir, la seva tasca única és la redacció dels anuncis, sota dictat, i la lectura dels mateixos acompanyant el presentador principal de la casa, si li ho demanen o només recollir els anuncis que li dicta el responsable de l'estació i passar-li la llista al locutor presentador, que serà qui li donarà forma en antena.

En aquesta categoria laboral hi trobem les primeres dones que fan ràdio a casa nostra: *les anunciadores de comercials, dites anunciadores* en la premsa especialitzada de l'època. Són les encarregades de dur a terme aquesta feina més residual, menys lluada i, evidentment molt diferent de la que fan els locutors presentadors.

Però tot i així, i partint de paràmetres purament cronològics, són les primeres dones que parlen per la ràdio al nostre país.

A Ràdio Catalana hi treballava una dona anunciadora ja al 1925 el nom de la qual ha estat impossible de trobar per a aquesta recerca, tot i que si que es disposa d'una fotografia de la mateixa.

(...)Tenían 'una anunciadora' como en principio se llamó a las locutoras que daban publicidad que fue toda una novedad" (SALILLAS; 1980:42)

Va ser una novetat, tal i com afirma Salillas perquè a la ràdio d'aquell temps hi parlaven només homes, i si a Ràdio Barcelona ja hi hagués parlat una dona no tindria sentit de parlar de novetat.

A Ràdio Barcelona, segons que surt publicat dues vegades al butlletí de l'estació, la secretària de direcció Maria Sabaté podria haver actuat d'anunciadora comercial algun cop, durant dels primers dies de l'EAJ-1. Tot i que després de reconstruir la seva vida, cosa que fem al final d'aquest capítol, veurem que seria més apropiat titllar-la d' *anunciadora d'emergència* en el sentit que la Maria Sabaté que era secretaria tal i com ella mateixa explicà, recollia i escrivia tires d'anuncis i es podria haver atrevit a posar-los en antena en un moment de necessitat de l'estació, sobre tot durant els primers temps d'emissió quan , com hem vist del testimoni d'una altra secretària de la casa, a Ràdio Barcelona necessitaven gent per fer de tot.

4.1.4.1.1.-RAFAEL DEL CAÑO.

A banda de llegir anuncis amb la seva especial dedicació, un locutor - presentador de ràdio als anys 20, tenia com a missió radiofònica: introduir artistes, conferenciants i si calia, fer xerrades o substitucions d'alguns convidats. Per tant era un *parlador nat*.

Per tal de poder fer això havien de ser persones amb una certa vida, un bagatge cosmopolita i d'idiomes a l'esquena, característiques aquestes que va reunir a la perfecció Del Caño, tal i com es pot deduir de la seva vida apassionant, biografia que aquí donem a conèixer perquè és l'exemple més clar per entendre com podia sonar aquest individu per antena, atès que no tenim enregistraments del seu pas per Ràdio Barcelona.

Rafael del Caño va viure a Viena i a Argentina on va treballar de diferents oficis. Va fer des de vaquer, conduint ramats de vaques per les estepes sud-americanes, a periodista i de dependent de comerç a enrolar-se a equips de cinematografia que recorrien indrets diferents per dur a terme enregistraments de documentals.

Quan es cansava d'un país o d'una feina, no tenia cap mena de mandra per marxar i tornar a començar, cosa que a la dècada dels 20 com a mínim deuria ser feixuga. Així, també va viure al Brasil i en tornar a la seva Espanya natal va anar a Madrid i fa de periodista.

Del Caño ja havia viscut molt temps a Madrid i havia estat alumne de la famosa i reconeguda Residencia de Estudiantes, centre neuràlgic de l'avantguarda espanyola dels anys 20.

Després d'un temps a la capital espanyola, arriba a Barcelona on fa de lector del restaurant⁵⁰ "Refectorium" a la Rambla i d'allí passà a locutar a Ràdio Barcelona, al 1924.

Amb aquest *Currículum Vitae* és fàcil d'entendre el to que un personatge així podia donar a les seves presentacions, i encara més fàcil de creure i imaginar-se l'efecte que les seves locucions podien produir en els receptors que Ràdio Barcelona podia tenir a finals dels anys 20, que segons Guillaumet (1994) podien ser unes 200.000 persones, que segurament i de forma majoritària no havien pogut tenir les vivències de Del Caño.

A la revista de la ràdio de 1924, que recull amb tota mena de detalls la inauguració de l'estació degana, es publica que el anunciador va donar pas a la intervenció de l'alcalde, Barón de Viver que va ser el primer de parlar per antena. Aquesta va ser la primera feina que va fer Del Caño a Ràdio Barcelona.

Al 1924, només encetada la seva vida a Ràdio Barcelona, Del Caño fa un article a la revista de la ràdio on parla de la producció de la veu i dels sons per Radiotelefonía i afirma que la reproducció de la veu per Ràdio Barcelona és tan fidel que la gent que no sap que ell hi treballa en saludar-se pel carrer li han dit, diu ell "milers de cops", que la seva veu és com la del anunciador de l'estació barcelonina.

L'abril de 1926, Del Caño deixa les seves funcions de locutor i abandona la ràdio.

En dos anys a la ràdio, ha fet quasi tot el que el mitjà permetia fer a un locutor i també ha tingut temps de deixar les seves reflexions sobre aquest mitjà escrites al butlletí de l'estació degana.

⁵⁰ Segons les explicacions de la revista de Ràdio Barcelona, en aquest restaurant de la capital catalana s'estilava que hi hagués un lector que, en veu alta, que amenitzés els àpats dels comensals.

Al 1926, quan plega, ja és un personatge famós. Ha substituït conferenciants i ha escrit articles sobre la seva feina, com aquest fragment, que avala les nostres interpretacions sobre la persona del locutor i de l'anunciador.

“Señores radioyentes: ¿Me permiten ustedes que en vez de decirles unos anuncios les hable unos momentos en tono y estilo familiar del anuncio en general o más bién del anuncio radiofónico?

(...)les diré que la enorme popularidad alcanzada por algunas marcas por mi y por este conducto anunciadas, hasta el punto que son millares las personas que a mi, en vez de denominarme por mi nombre, apellido u oficio, me denominan y señalan con el nombre de una de esas marcas a que me refiero”(RÀDIO BARCELONA,1925:14-15-16)

Ell mateix , en el seu article expressa que al 1925 a España el 56% de la població era analfabeta i que la ràdio és l'únic mitjà capaç d'arribar a aquest 56% de la població incapaç de llegir una línia impresa.

Abans de plegar de la ràdio, li passa el testimoni i el càrrec de locutor de la casa a un altre home que escriu el seu nom amb lletres d'or a la Història de la ràdio a aquest país: Josep Torres Vilalta "Toresky".

4.1.4.1.2.-JOSEP TORRES VILALTA "TORESKY".

Segons la revista *Radio Barcelona* Número 81, de 1926 que recull els actes de celebració del primer any de Ràdio Barcelona , els *speakers*, "señores del Caño y Toresky dirigieron salutations en varios idiomas al auditorio mundial."

Així ens trobem que Toresky arribà a Ràdio Barcelona al 1926, després d'haver-se passejat per mig món, mercès a la seva capacitat pel transformisme. Aquest ofici, li va permetre viatjar i treballar per bona part de països americans, europeus i fins tot asiàtics, doncs segons la revista de *Radio Barcelona*, abans

dels anys 20 Toresky ja havia actuat a Hong-Kong en anglès, amb els seus espectacles.

Ell sempre es reconeix en aquesta faceta més artística de la seva professió, quan s'ha d'autodefinir, i la ràdio és per a ell un mitjà per posar-la de manifest, tal i com ho demostren dos fets:

1.-El naixement de Míliu que evidencia la seva capacitat de transformisme bucal. Amb aquest nen entremaliat i ingeniós comença a fer programes de beneficència. Recull diners i a més a més també, flassades, abrics, llits, medicines, joguines cotxes per invàlids, màquines de cosir, etc., etc.

2.-Quan parla d'ell mateix, en Toresky mai no es titlla de locutor o anunciador, cosa que si que fa per exemple per referir-se a Del Caño.

Toresky mercès a la seva veu i a la creació d'en Míliu s'inventa un estil de ràdio diferent i nou fins aleshores, proper a l'oient doncs no té cap mena de vergonya a emprar en antena mots tan populars del català del carrer com el: "Bueno" o el "Yo"(Torrents, 1961).

D'acord al buidatge de premsa dut a terme per a aquesta recerca, podem afirmar que hi ha un altre element que ens permet considerar Toresky un artista que fa de locutor- presentador. Als anys 20, la premsa generalista no publicava mai el nom, ni les fotos, ni anomenava els locutors de les estacions de ràdio quan es publicaven les graelles de les programacions de les diferents emissores de TSF, tot i que si que es recollien els noms dels cantants, rapsodes, músics i artistes variats que omplien les ondes hertzianes. Amb Toresky això també passa perquè tant ell mateix com la ràdio consideren que té una categoria artística molt superior a la d'un locutor i que això és un bon reclam per publicar als diaris.

Quan cal fer propaganda de les emissions d'una estació en premsa, i en les graelles programàtiques s'anomenen els programes musicals, els solistes, cantants o músics, que hi actuaran un dia determinat que fan d'esquer per tal que els oients es decantin per una emissora o un altra, Toresky entra en joc. Més endavant veurem com els programes de Ràdio Catalana i Ràdio Barcelona o d'aquesta emissora i Ràdio Associació tenen veritables enfrontaments per veure qui emet el concert més important o té el cantant més de moda als seus estudis. Per tant Toresky, com a artista, no com a presentador, veu el seu nom publicat en les programacions impreses de Ràdio Barcelona i esdevindrà un personatge molt popular, només cal observar detingudament la guerra escrita que s'estableix en les revistes de Ràdio Associació i Ràdio Barcelona durant la dècada dels 30 arran d'en Toresky, com veurem al proper capítol.

La seva popularitat tindrà les dues cares necessàries per poder-lo considerar sense cap mena de dubte la primera estrella de la ràdio del nostre país, a partir de la dècada dels anys 30.

Durant els anys 20, a Ràdio Barcelona hi ha els locutors que fan tasques de continuïtat i que si cal poden ser també recitadors o conferenciants com Rafael del Caño i Toresky, i també hi ha actors que reciten i que fan radioteatre, tal és el cas de José Miret⁵¹, que després es farà més popular amb en Toresky i com a locutor o l'actriu Carmen P. González que feia duos amb en Miret, i en Vicente Rafart.

Després d'aquest repàs a la vida d'aquests radiofonistes, principals locutors de Ràdio Barcelona, observem que una de les característiques pròpies i més genèriques que tenen és el seu alt cosmopolitisme, és un fet que comparteix el locutor de Radio Catalana, i per tant, podem afirmar que estem parlant d'una característica que marca l'ofici de locutor- presentador dels anys 20.

⁵¹ José Miret Soler, segons Arias (1933) va començar a Ràdio Barcelona aquest any 1926, actuant com a rapsode. Va ser després d'aquesta actuació, que la direcció de l'EAJ-1 va considerar la seva una veu molt ben timbrada i posteriorment li van oferir la plaça de locutor.

“El locutor (speaker como se llamaba entonces), Alberto Buchelli, tenía 26 años de edad. Había nacido en Barcelona pero había viajado mucho y dominaba varios idiomas. Ello le permitía entrevistar con soltura a cualquier personaje, político o artista no español y leer sin fallos cualquier nombre extranjero” (SALILLAS; 1980:49)

Després de conèixer algunes dades significatives de les vides d'en Del Caño i d'en Toresky de Ràdio Barcelona, i d'observar que alguna característica de la vida del locutor de Ràdio Catalana, Alberto Buchelli coincideix amb l'estil de vida dels locutors d'EAJ-1, podem afirmar que els presentadors tenien trets diferenciadors dels qui només eren anunciadors comercials, que llegien anuncis i no tenien la capacitat artística que calia per adornar l'antena fent la continuïtat que implicava l'ofici de presentador-anunciador, que a més a més obligava a saber llegir sense equivocar-se.

Els actors no llegien, se sabien els textos de memòria, els rapsodes que anaven a la ràdio, normalment també recitaven de memòria, per tant els únics que llegien eren els locutors, que a més a més havien de llegir sense entrebancs, cosa com veurem més endavant en les entrevistes a les locutores de ràdio, que se'ls demanava a les proves que algunes van fer per entrar a treballar a la ràdio.

Ara cal analitzar si hi havia, durant la dècada dels anys 20, anunciadores-presentadores amb la mateixa categoria que la dels homes als quals acabem de referir-nos, doncs si que ja hem trobat referències de anunciadores comercials, una categoria laboral, com a mínim menys vistosa, i amb menys presència en antena, pel fet de tenir més relació amb tasques més administratives que creatives.

4.1.5.-PERFIL BIOGRÀFIC DE LES LOCUTORES.

Molt aviat, segons la literatura consultada, surt la necessitat de saber si aquest locutor o speaker, aquesta veu que parla per la ràdio ha de ser la d'un home o la d'una dona.

4.1.5.1.-PER QUÈ HI HA D'HAVER LOCUTORES?.

L'octubre de 1925, Ràdio Barcelona ja es planteja, recollint una enquesta americana en una de les seves revistes oficials, si el locutor d'una estació de ràdio ha de ser home o dona.

Segons el 99'3% dels abonats de l'RCA (Radio Corporation of America), el locutor d'una estació de ràdio ha de ser un home. En aquest sentit també es pronuncia una revista europea, no citada en l'article, que explica aquest resultat tot dient que l'home està més ben capacitat per a dur a terme aquesta tasca que la dona, a causa de la seva millor resistència física per suportar una feina, "que en realidad, es de respeto, sobre todo, si se trata de una emisora que ha de vivir del anuncio".

Tot i que la justificació és difícil d'entendre des de la nostra perspectiva, el que sí que posa de manifest l'escrit sense embuts és que l'audiència americana prefereix homes locutors i que a Europa es comprèn i per tant –deduïm- s'avalua aquesta postura per tant, Espanya ¿per què ha de ser diferent si justament, com hem dit en termes de TSF copia les seves germanes més avantatjades del continent?

Mentre hi ha el debat obert sobre quin dels termes és l'encertat: locutor o speaker, Ràdio Barcelona fa una crida a través de la seva revista , per trobar

dones que vulguin col·laborar en el programa que l'estació posarà en marxa tots els dimarts i divendres, destinat al món de la dona. És l'any 1926.⁵²

Per dur a terme aquest programa, la ràdio busca senyores capaces d'escriure contes, poemes, històries, articles de divulgació o treballs musicals, que siguin escrits en castellà i que vulguin ser radiats, tal com hem explicat a l'apartat referent als programes femenins.

Aquestes col·laboracions s'hauran de dirigir per escrit, i de forma llegible, a la Secció literària femenina de la ràdio. A més a més, tots els treballs hauran de passar una criba, i només podran sortir a l'èter els millors. La crida per buscar col·laboradores especifica que les dones que vulguin llegir els seus propis escrits hauran de passar una prova de veu i, si la direcció ho considera adient podran posar-se davant del micro.

L'arribada d'aquest espai, i l'entrada de veus femenines a l'antena, marca un abans i un després de la locució de la ràdio al nostre país. Per tant des de 1924 fins 1926 que hi ha aquest plantejament i aquesta necessitat de feminitzar una mica l'antena, a Ràdio Barcelona s'escoltaven bàsicament veus masculines. Tret de les actuacions de cantants o rapsodes dones, aquella era una antena protagonitzada per veus més aviat greus (d'home). Dos anys després de començar a emetre, els directius d'EAJ-1 volen posar veus femenines a la seva ràdio, ara en coneixerem els motius que es van esgrimir i publicar per part dels

⁵² Segurament Joaquín Sánchez Cordovés va tenir bona part *de culpa* en el fet que la ràdio busques dones per fer antena, ja que en aquells moments el director de l'EAJ-1, José-María Guillén García és cessat del seu càrrec per la fusió amb Unión Radio, i Sánchez Cordovés, com a responsable tècnic i Eduardo Gaztambide com a responsable del Departament de Publicitat seran els encarregats de la direcció de la nova etapa de l'emissora de Barcelona. Fou llavors, com hem vist que el director tècnic col·locà a la ràdio la seva neboda, Ángeles Fernández a fer de control. Això pot donar a entendre una mentalitat més oberta cap al paper de les dones a la ràdio, de la que podria tenir el seu predecessor. Però a més a més hi ha un altre aspecte interessant per tenir present parlant de la possible mentalitat més oberta del nou director i és que el *pare* d'Unión Radio, ara empresa propietària de l'EAJ-1, fou Ricardo Urgoiti, un home de mentalitat també força oberta, tal i com demostren alguns trets de la seva biografia. L'any 23 va als EEUU per arrodonir els seus coneixements radioelèctrics (era enginyer) a la General Electric de Nova York, o que l'any 29 juntament amb Buñuel crea un estudi de gravació sonora de pel·lícules. Tal com explica Balsebre (2001) Urgoiti fou una "representación de la modernidad conectada con la generación del 27 y la Residencia de Estudiantes", i això segurament també va influir en el fet que a Ràdio Barcelona s'hi poguessin posar veus femenines, encara que per l'estació madrilenya d'Unión Radio caldrà esperar fins l'any 1930 amb la creació de l'informatiu *La palabra* per escoltar una locutora, serà Lola Agulló.

dirigents de l'estació, però n'hi ha un, que tot i que no surt publicat, és , al nostre parer, un decantador de la balança a favor de les noies: a Radio Catalana hi surt habitualment des de 1925 una anunciadora en antena.

En aquest sentit, també cal esmentar que a Rádio Ibérica, el maig de 1924 ja hi feia antena la periodista de la Libertad, Teresa Escorriaza. Aquesta dona era col.laboradora habitual de l'emissora, i igual que qualsevol especialista masculí, Escorriaza feia a Radio Ibérica conferències i cursos de francès (Fernández Sande, 2006)

A partir de la crida que fa Ràdio Barcelona a principis de 1926 per buscar senyores que vulguin participar en un programa femení, és quan observem que una dona també pot llegir, presentar discos i/o orquestres i fins i tot recitar poesies. Trobem la primera dona locutora, Mª Cinta Balagué, que no llegeix anuncis comercials, sinó que fa tasques com les que podrien dur a terme Del Caño o Toresky, però en un àmbit radiofònic perfectament acotat i molt més reduït: la franja programàtica destinada a les dones, els programes femenins.

Aquesta és una gran diferència: Els locutors-presentadors actuen per tota la programació inclosa la femenina, tal i com ho demostra el fet que el primer programa per dones de la ràdio, és una conferència que radia un home, Joaquin Arrarás: "Charlas Femeninas"; i en canvi les dones locutores quan neixen com a tals no poden *passejar-se* per tota la programació de les estacions de TSF, sinó que han d'actuar dins la seva parcel·la de ràdio, sense traspasar la línia que marca el fi d'aquestes emissions, donant pas a diferents seccions d'un mateix programa femení, en el qual molt aviat, tal i com veurem tot seguit, hi intervenen distintes col.laboradores, intèrprets musicals, cantants o rapsodes.

La presència femenina a l'antena de Ràdio Barcelona és aplaudida molt ràpidament. El crític de *Radio Barcelona*, Salvador Raurich, al 1926 fa un interessant article on descobreix les claus del perquè calen veus femenines a la

ràdio. L'article de nom, "Radiotelefonía femenina" explica com des de fa un cert temps a les veus "robustas y graves del sexo fuerte" , Ràdio Barcelona hi ha afegit veus amb timbre argentí i vibrant que doten a les emissions d'un encant nou i especial que trenquen la monotonia que existia en aquella antena. El musicòleg fa un seguit d'apreciacions tècniques sobre el per què aquestes veus femenines sonen millor i arriba a la conclusió que sigui com sigui, el cas és que les veus femenines són més agradables en antena.

"una bien timbrada voz femenina parece sonar mucho más grata, más acústicamente fiel al oído, por vía éter, que las graves y adustas sonoridades del órgano vocal masculino.

Quizás podríamos encontrar la razón acústica de este fenómeno aparente buscando similitudes o afinidades en el campo de los instrumentos musicales"

[Diu que des que per Ràdio Barcelona s'escolten més sovint veus femenines] "parece como si las audiciones de EAJ-1 resultan más transparentes, más poéticas, más luminosas, más floridas..." (RADIO BARCELONA, Número 121, 1926)

Per tant i per respondre la qüestió que encapçalava aquest apartat hem de deixar constància que a les estacions catalanes de ràdio dels anys 20 hi ha locutores per una suma de diferents motius: perquè a l'estranger també hi ha locutores, perquè les dones aporten una sonoritat diferent a l'antena, per la competència entre les dues emissores barcelonines i sobre tot perquè a la ràdio dels anys 20 les dones que hi comencen a fer programes parlen de temes que són fàcilment explotables des d'una òptica comercial, igual que ho eren les revistes per senyores i als dirigents de les emissores això no els passa per alt.

A partir d'aquí veiem que les dones que foren les locutores- presentadores de Ràdio Barcelona, segons les accepcions de l'ofici que ja han quedat definits són les que figuren a continuació, i aquests són els seus perfils vitals.

4.1.5.2.-M^aCINTA BALAGUÉ.

Mª CINTA BALAGUÉ, "SALUS".

Locutora de Radiotelefonía Femenina que es comença a emetre al 1927, agafant el relleu en la programació femenina de la casa que havia encetat Arrarás.

Balagué segons la revista *Radio Barcelona*, Número 233 de l'any 1929 és una "distinguida señorita que ejerce de locutora en las sesiones femeniles que, con los titulo MODAS Y TEMAS ÚTILES, los martes y los viernes suele radiar EAJ-1, y que llevan las firmas de Georgette y Pompadour, del Instituto de cultura y biblioteca Popular de la Mujer."

Tenint en compte les coincidències de programa i de Institució que hi ha al darrera Salus era el pseudònim que emprà Mª Cinta Balagué en començar les emissions femenines de Ràdio Barcelona, un any abans que el seu espai estigués tan ben estructurat com l'any 27 quan comptava amb col.laboradores estables. D'aquí es desprèn que Balagué era la locutora dels guions que escrivien Georgette i Pompadour (segurament també pseudònims) i que totes tres eren col.laboradores de l'emissora ja que treballaven a l'Institut de Cultura de la Dona.

Aquesta afirmació es pot reforçar si observem les graelles que de la programació d'EAJ-1 es feien els diaris de l'època, o la mateixa revista de la ràdio. Allí mai no surt el nom de la locutora-presentadora, tal i com passa amb la resta de presentadors de la plantilla de l'estació de TSF i si que surten els

noms de Georgette i Pompadour, tal i com passa també amb la resta de col·laboradors de l'emissora, cosa que es repeteix en la resta d'estacions de ràdio de Catalunya, en aquesta mateixa època: s'obvien els noms dels locutors dels programes però s'anuncien els noms dels col·laboradors sigui quina sigui la seva tasca: conferències, música o recitar poesia.

Tot i que desconeixem la biografia de Mª Cinta Balagué si que podem afirmar que era una dona de mentalitat molt conservadora, si ens fixem en els seus escrits, tot i ser molt jove quan presentava l'espai de l'Institut de Cultura.

En l'article que ens dóna les pistes sobre la locutora, ella demana paciència a les oients que troben que els temes de moda són una mica repetitius en el programa. La locutora es justifica dient que a l'inici de temporada és fàcil tenir temes nous per comentar però que després és molt complicat no repetir consells de moda. De l'altre gran tema del programa, els consells sobre temes útils, Balagué explica que els guions de Georgette són molt variats: cuina, coses de la llar, com tenir cura dels malalts, educació dels nens, etc., etc.

Fossin com fossin, llegint les seves paraules es pot deduir que eren absolutament conservadors, en la línia com explicàvem anteriorment de la radio femenina que s'ha fet sempre.

"(...)lamentándonos al mismo tiempo, que no haya más Georgettes que, lanzando su voz al espacio, templen un poco la atmósfera que respiran estas muchachitas que dándose las de intelectual, van leyendo en los tranvías novelas cinematográficas y cosas de muy mal gusto, sin otra preocupación que de levantar de vez en cuando sus ojos para ver si algún efebo les dirige sus miradas; u aquellas otras de las *modernas* mujeres -que creen serlo, pero que no lo son en el elevado concepto de *La palabra*- para volviendo su vista hacia atrás, vuelvan también a sus hogares, ávidos de su presencia y su guía y se consagren a la familia como es su deber, y la encaminen y la lleven por el sendero de la virtud

que es el que conduce a la felicidad humana y al bienestar de los pueblos" (RÀDIO BARCELONA. Número 233, 1929:11)

La senyoreta Salus, Mª Cinta Balagué, tot i ésser la locutora del seu programa no era locutora de la plantilla de Ràdio Barcelona ja que feia un programa per dones encarregat a una institució forània a la ràdio i per tant era una col.laboradora de l'estació degana i com a tal no cobrava. Si observem la deducció del professor Balsebre (2001) a partir de conèixer les despeses de Ràdio Barcelona l'any 1925 comprovarem que en cap moment es contempla cap pagament per un col.laborador.

"La programació setmanal costava, segons els seu director, José Maria Guillén García 985 pesetas que incluían el pago de un rapsoda (segurament se refiere a Toresky), la orquesta de la emisora (un sexteto o septiminio) y una orquesta invitada (por ejemplo la orquesta 'Fatxendas de Sabadell'). Guillén García no incluye aquí la nómina de personal (director, director artístico, locutor, operador de control, mecanógrafa y ordenanza) ni el alquiler de las instalaciones el Hotel Colón, que en declaraciones realizadas en 1934 cuantificaba en 1.200 peseteas mensuales."(BALSEBRE, 2001:105)

Aquesta és una altra de les diferències amb els locutors. Mentre que els primers locutors de ràdio a Catalunya, als anys 20 formen part de les plantilles de les emissores, les dones que són locutores de ràdio, en aquest mateix moment, són col.laboradores externes.

Salus era l'encarregada de dur a terme el programa de L'Institut de Cultura de la Dona dos cops per setmana, com hem dit, i hi mantenia converses amb la concertista Emília Miret que intervenia en el programa femení tocant el piano i segons Raurich, la pianista explicava "con voz vibrante, clara y expresiva, el porque si o el porque no de las sonatas de Beethoven". Aquesta podria ser perfectament la primera réplica femenina de les converses entre locutor i

pianista com les que abans s'havien escoltat a Radio Catalana entre en Buchelli i el Sr. Badia, el seu pianista. Aquesta manera de fer dialogada era l'estil del programa doncs la senyoreta Carmen P. González que era una de les rapsodes de la ràdio, tasca que compartia amb la senyoreta Fontova, també mantenia diàlegs amb la presentadora de *Ràdiotelefonía Femenina*.

Aquestes dones actuaven al ritme que marcava Salus que era la presentadora que portava el pes del programa i que repartia joc entre les diferents parts que protagonitzaven les col·laboradores, seguint les modes radiofòniques de l'època, cànons que en altres moments i altres dies de la setmana es podien seguir amb veus masculines en la resta de la programació de l'estació.

Tot i així era una locutora-presentadora i col·laboradora. D'aquesta manera es considerava, i per tant no tenia el mateix reconeixement social, ni suposem econòmic, que tenien els locutors masculins de Ràdio Barcelona que vivien de l'estació⁵³.

No serà però fins al 1928 que Ràdio Barcelona fitxa una actriu però amb la intenció de convertir-la en la seva primera locutora, no col·laboradora, tal i com es pot deduir fàcilment de les publicacions de l'època on sempre la presenten com a tal.

⁵³. El fet d'aparentar, de sortir per la ràdio, de participar del *glamour* d'aquest nou mitjà de comunicació que tenia implicacions directes amb la cultura ciutadana local va portar a les estacions de TSF a tenir molts col·laboradors, que no cobraven cap sou, doncs la ràdio era el seu hobby no pas la seva feina. Els locutors feien retransmissions de concerts, presentaven actes o orquestres des de fóra dels estudis i per tant els oients els veien i els coneixien encara que només fos per relacionar-los amb la ràdio a la qual pertanyien; i aquest món també era envejat pels col·laboradors, que a vegades feien tasques semblants sense cobrar, però que de portes enfora no se sabia.

4.1.5.3.-ROSITA COTÓ.

ROSA "ROSITA" COTÓ XIFREU (1892-?).

Al 1928 surt , per primer cop, el seu nom en la programació de Ràdio Barcelona que publica la revista *Ondas*, on ella és qualificada de primera actriu i el Sr. Miret d'actor. Van interpretar una peça dels germans Álvarez Quintero per la ràdio. Aquest és el primer contacte de la Cotó davant del micròfon de l'EAJ-1.

El tàndem Cotó/ Miret el trobem posteriorment en altres programes DE Ràdio Barcelona, com la posada en antena de la revista radiofònica '*Activitats*' de la qual ells en foren els locutors-presentadors. La revista radiofònica que es va començar a emetre el 6 de novembre de 1931 tenia per objectiu difondre " la cultura artística i literària de Catalunya" sota la direcció d'Adrià Gual. Aquest programa tenia col·laboradors de la talla de Solé Vicens, Marquina o Folch i Torres. Noms indiscutibles de la cultura catalana amb majúscules, que van lligats als inicis de Ràdio Barcelona que neix amb aquest afany de promoció i projecció cultural, cosa que en un futur venidor i des de Ràdio Associació de Catalunya s'intentarà atribuir només a l'EAJ-15.

Segons dades aconseguides per a aquesta investigació, Rosa Cotó va néixer a Barcelona, el 25 d'octubre de 1892. És l' única filla del músic i compositor empordanès Albert Cotó, que va deixar la seva imprompta creadora i artística en la Rosa, tal i com hem pogut copsar en aquesta Tesi, que va escriure una

sardana d'homenatge als seus pares⁵⁴. Cotó només tenia 14 anys quan escriu aquesta sardana, cosa gens estranya si observem que el seu debut al teatre el fa només amb 16 i no pas interpretant papers de nena, sinó com a protagonista.

Rosita Cotó, com hem vist arriba a la ràdio per fer-hi d'actriu, i aviat hi assoleix l'èxit, si ens basem en la publicació de la casa, on en una portada de 1928 hi escriuen: "Celebrada actriz que actua con brillante éxito, ante el micrófono de Ràdio Barcelona".

⁵⁴ Aquesta sardana és un document inèdit, i és l'única que l'actriu de Ràdio Barcelona va compondre, segurament coincidint amb la mort dels seus pares. Albert Cotó va morir a Figueres al 1906.

Sardana: Recordant als meus pares

Autor de la Música: Cotó, Rosa

Autor de la Lletra: Cotó, Rosa

Oh, dolça llar de ma infantesa
oh, bell record de pau i amor.
Amor que allunya la tristesa
perquè ell esborra tot dolor.

El vostre amor pares del cor
es perdurable, jamai s'oblida.
El vostre amor etern record
es un dolç nèctar que em don la vida.

Oh, dolça llar ets ja llunyana
oh, pares meus també heu marxat
sols queda el ritme de la sardana
d'aquell bell temps tant enyorat.
Sempre amb constança sempre fidel
al costat meu, oh, bella dansa.
Ets melodia que ve del cel
i deixa a l'ànima dolça esperança.

La sardana em cantaves
mare meva i en bressaves
oh, els meus pares heu marxat
i com la nau una estela heu deixat.

(<http://fed.sardanista.com>)

De fet, quan tenia 16 anys, com dèiem, Cotó ja va debutar com a actriu al Teatre Principal, amb la Companyia d' Enrique Giménez, on va arribar a ser primera actriu, cosa que va portar-la també a treballar per altres companyies del moment. Al 1928, Cotó és contractada per l'empresa que gestiona el Teatre Romea de Barcelona i això fa que hagi de simultanejar dues feines.

“Ello nos privará, en lo sucesivo, de una asidua colaboración de la señorita Cotó, pero como siente un cariño grande y sincero por Ràdio Barcelona, cuantas veces se lo permita su labor escénica, llegará ante nuestro micrófono”. (RÀDIO BARCELONA, 1928)

Rosa Cotó va ser una actriu d'escenaris i de ràdio, que a vegades presentava alguna actuació a l'emissora, però no feia només tasques de continuïtat o de lectura d'anuncis, com si que feien els locutors/ anunciadors de la casa, tal i com expliquem en aquest treball, també hi fa labors pròpies de la dramaturgia. A finals dels anys 20, José Miret i Toresky són, segons les definicions de l'ofici que aquí es defensen, els veritables presentadors de Ràdio Barcelona. Balagué ho és als programes de la franja horària femenina i Cotó tan aviat fa de presentadora com d'actriu o rapsode, tasques aquestes que també podien dur a terme Miret o Toresky, i que per tant ens fan concloure que els presentadors de ràdio als anys 20 han de tenir més capacitat artística que la purament necessària per enllaçar continguts en antena que els homes eren els veritables locutors d'EAJ-1 i de Radio Catalana i que les noies eren o actrius/rapsodes i també presentadores d'un espai cultural (Cotó) o dels programes femenins (Salus). És una gran diferència.

4.1.5.4.-EL CAS SABATÉ : DESMUNTANT LA TEORIA DE LA MARIA SABATÉ COM A PRIMERA LOCUTORA DE EAJ-1.

MARIA SABATÉ CEBADO.

El cas de la Maria Sabaté és força curiós. Segons *el saber popular* aquesta dona va ser la primera locutora de Ràdio Barcelona, extrem aquest que, degudament

justificat, ja va desmitificar el professor Balsebre en la seva història de la ràdio (2001).

Per a aquesta recerca, que construeix per primer cop la vida de Sabaté, hem pogut tenir accés a documents que demostren la certesa de la tesi defensada per Balsebre, que foren cedits per la pròpia família de Sabaté, que tot i l'evidència de la documentació que ells mateixos aportaven continuen pensant que la Maria Sabaté va ser locutora.

Una carta de 14 de desembre de 1929, signada per Joaquin Sánchez Cordovés en qualitat de director de Ràdio Barcelona certifica que :

“Maria Sabaté Cebado ha prestado sus servicios en estas oficinas durante 5 años como mecanógrafa-secretaria de la Dirección, conociendo taquigrafía y los idiomas francés e inglés, habiendo cumplido fielmente su cometido, dejando de prestarnos sus servicios como tal, voluntariamente.”

Dels records d'una antiga companya de feina a la ràdio, la secretària de direcció Maria Queralt n' hem pogut extreure que la Maria Sabaté, tot i ser secretària a l'emissora podria haver fet antena alguna vegada, de forma circumstancial. Queralt defensa la Sabaté locutora però desconeix el perquè de l'omissió d'aquest ofici en la documentació escrita per la mateixa Queralt, a requeriment de Sabaté, pel director de la ràdio per tal que la Maria Sabaté pogués cobrar la jubilació.

“(…)Sí, potser sí, potser sí, en aquest moment jo no recordo el perquè li van fer aquest, devia ser per això, per cobrar la seguretat.

SÍLVIA: Perquè si eren locutores no cobraven després la jubilació?

MARIA: Sí que cobrava.

SÍLVIA: Però doncs per què no van posar que era locutora també al certificat?

MARIA: No sé... perquè el director devia dir "posa-li en aquesta" no va dir més coses."

(Entrevista personal a Maria Queralt, secretària de direcció de Ràdio Barcelona als anys 20. 2003)

En motiu de la celebració dels 50 anys de Ràdio Barcelona, la Maria Sabaté escriu, ajudada per la Maria Queralt, una carta al director de l'emissora, Carles Sentís, per tal de demanar-li poder cobrar una pensió que l'ajudi a tirar endavant. La carta a la qual hem pogut tenir accés mercès a aquesta investigació forma part de l'arxiu personal de la família Sabaté-Cebado i fou cedida per la família a l'autora d'aquest treball, com molts altres documents de la mateixa procedència, per tal de poder clarificar las tasques que la Maria Sabaté dugué a terme a Ràdio Barcelona.

"Como idea posible (cualquiera puede ser buena o acaso mejor) lanzaría ésta: Con motivo de la fiesta del Cincuentenario de la emisora decana en España –ya próximo- recibir, por ejemplo, el título de " Locutora Honoraria de la radio", tan solo por haber sido la primera- y junto a nombramiento honorífico recibir una asignación, pensión etc. lo que se creyera más oportuno, que complementaría lo que le falta para poder vivir aunque fuera con austeridad, pero decorosamente, los últimos años de su vida."

(Carta personal de Maria Sabaté a Carles Sentís, Barcelona, 1974)

En aquesta petició, redactada igual que el currículum que s'hi adjunta, per la seva amiga i també secretària de Ràdio Barcelona María Queralt, (punt aquest reconegut per l'autora de l'escrit en declaracions específiques per a aquesta recerca) s'especifica que la Maria Sabaté va parlar per la ràdio quan s'estaven fent les proves de l'emissora a l'Hotel Colón, i que en temps posteriors va tornar

fer antena per substituir una locutora llatinoamericana, Carmen de Eulate que es va posar malalta justament el dia de l'emissió "de la Fiesta de la Raza"⁵⁵

L'escrit de la treballadora de la ràdio posa de manifest, a més a més que va actuar davant del micròfon fent torn amb el locutor, D. Rafael del Caño.

Cal esmentar que entre aquests documents que configuren el *Curriculum Vitae* de la Maria Sabaté n'hi ha un on es veu clarament que està retocat a ma, per explicitar que la noia fou primera locutora de l'Estació EAJ-1, cosa que d'entrada ja invalida la intenció posada de manifest.

La Maria Sabaté va començar a cobrar una pensió de Ràdio Barcelona arran d'aquesta petició i a partir del 50 aniversari de l'emissora, no en plegar-ne com a treballadora.

Maria Sabaté Cebado va ingressar a la ràdio com a secretaria de direcció l'1 de desembre de 1924, tenia 22 anys. Va plegar-ne el desembre de 1929 per voluntat pròpia degut a una malaltia, segons els seus currículums (que ella mateixa va escriure), però segons la seva germana, Mercè Sabaté en declaracions a aquesta autora (2002), la Maria Sabaté va plegar de Ràdio Barcelona per poder-se guanyar millor la vida.

La Maria Sabaté havia nascut a Barcelona el 25 de desembre de 1902. Era la més gran d'una família amb cinc fills que es guanyava bé la vida. El pare Sabaté dirigia la perruqueria de l'avi, tot i que era professor, exercint d'amo d'una perruqueria que als anys 20 tenia un encarregat que portava realment el negoci. La mare era l'encarregada de fer la manicura a l'establiment, però quan

⁵⁵ "Real decreto. De acuerdo con Mi Consejo de Ministros, Vengo en autorizar al Presidente del mismo para presentar a las Cortes el adjunto proyecto de ley declarando fiesta nacional, con la denominación de Fiesta de la Raza, el día 12 de Octubre de cada año. Dado en Palacio a 8 de mayo de 1918. –Alfonso. –El Presidente del Consejo de Ministros, Antonio Maura y Montaner. (...) Aunque legalmente la Fiesta de la Raza no fue renombrada en España hasta 1958 como Día de la Hispanidad, de hecho el rótulo *Día de la Hispanidad* fue sustituyendo al de *Fiesta de la Raza* desde los últimos años treinta."

<http://www.filosofia.org/ave/001/a220.htm>

té els fills es queda a casa i els ensenya música a tots, possiblement per què ella sabia tocar el piano. Segons la germana Mercè Sabaté, per això la Maria Sabaté era molt extrovertida.

“(…) a ella li agradava molt el ballar i tot això...era...i cantar...era ella...(…) i sabia cantar molt bé i...tocar el piano, el piano també. I ballava, ballava molt a dalt d’una taula.... també ho feia.

Jo això no he fet mai... (riures). Érem completament diferents...(…) A casa tothom tocava instruments menys jo!! Sí, ella havia estudiat coses de música.... piano, piano..(…) Teníem un germà que tocava el xel.lo, el violí...i un altre que tocava...i la meva mare que tocava el piano...i jo que no tocava res.”

(Entrevista personal a Mercè Sabaté, germana de Maria Sabaté, 2002)

De petita no va poder estudiar gaire ja que el seu pare va morir quan ella era molt menuda, però de joveneta va anar a l’Institut de Cultura Popular de la Dona i allí hi va estudiar anglès, francès i correspondència. Aquesta preparació és la que la porta a treballar a la ràdio per fer de secretària de Direcció.

De fet només en dues ocasions a la revista *Radio Barcelona*, parlen de la Maria Sabaté com a anunciadora i mai no li diuen locutora, terme que si que emprava la revista per referir-se a Del Caño, Toresky, Miret o a Mª Cinta Balaguer o Rosita Cotó.

La primera referència la trobem a la revista número 57, del 19 de setembre de 1925. Hi ha un reportatge amb el títol: “ Los iniciadores de la radiodifusión en Cataluña” i per primer cop hi ha foto i text de *La Anunciadora*. És la Maria Sabaté.

També li diuen anunciadora en la portada que li dedica la mateixa publicació en data de 3 d’Octubre de 1925, on surt amb auriculars de telèfon llegint un

document, que ben bé podrien ser els famosos teletips, o tirallongues d'anuncis, als quals ella mateixa es refereix en una entrevista que li realitzen en motiu dels 50 anys de Ràdio Barcelona, moment en el qual la Maria Sabaté torna a tenir una vinculació amb l'estació degana a la que no s'havia acostat des de l'any 1929 quan en va plegar.

Sabaté explica que recorda llegir llargues tires de paper, molt més llargues que un foli, i que eren d'anuncis. Recorda que li insistien molt que ho llegís tal i com estava escrit, sense equivocar-se.

Antoni Ribas autor de l'entrevista en un especial de *El Correo Catalan* de 1974 recull les paraules de Sabaté que explica que va entrar a Ràdio Barcelona per fer de secretaria, abans que s'inaugurés l'emissora. La seva feina principal era passar a net les actes i les reunions dels accionistes i enviar-los les còpies pertinents als interessats. L'antiga treballadora relata que va anar a parar a la ràdio perquè va demanar feina a "l' Institut de la dona que treballa" i que aquí la van posar a treballar de secretaria a la Asociación Nacional de Radiodifusión, ja que la seva formació era d'idiomes, coneixia l'anglès i el francès i havia fet cursos de temàtiques específiques de secretària que havia seguit a l'Institut de la Dona.

Ella mateixa diu textualment "Ya ve, fue una casualidad que entrara a trabajar y también casualidad que hablara por la radio".

Acte seguit reconeix que no recorda res de res del que hagués pogut dir per ràdio, explicitant que als primers dies s'anaven tornant per parlar i llegir notícies, fins que varen arribar els locutors Del Caño (entra a la ràdio a finals de 1924) i Miret (entra a la ràdio al 1926). D'aquestes afirmacions podem entendre, tal com deia la seva amiga Queralt, que l'any 1924 hi havia tan poc personal que tothom feia de tot, i que Sabaté hauria pogut fer proves en antena abans que Del Caño inaugurés les emissions oficials. Aquest fet no és gens estrany, doncs veurem en emissores de la dècada dels 30 que en les

proves prèvies a la inauguració, són els tècnics, els propietaris o familiars que tenen a la vora els qui parlen pel micro per a veure si sonava bé el nou invent. En iniciar-se les emissions regulars, aquestes són portades per locutors professionals.

Segons la revista *Radio Barcelona*, en un repàs dels qui qualifiquen "Els primers funcionaris de l'emissora del Colom" s'explica que el primer locutor de l'estació fou Rafael del Caño i que fou famós justament per la locució d'un anunci de l'oli de cotxes que després s'ha intentat atribuir, erròniament, a una locució de Maria Sabaté.

"La seva veu es feu famosa arreu i els antics radiooients encara recorden allò de :*Yaco, siempre Yaco*" (RÀDIO BARCELONA Número 535, 1934).

En aquest sentit i sobre aquest famós anunci d'oli Yaco, Sabaté afirma en l'entrevista al 'Correo' de 1974 que no recordava haver-lo dit mai. Sabaté afirmà en aquell interviu que va ser després de llegir en algun lloc que ella l'havia dit que va recordar-ho. Aquesta afirmació invalida el fet de l'acció.

En el mateix article de *Radio Barcelona*, de 1934, hi ha una foto de la Maria Sabaté asseguda en una taula de despatx, al costat de Josep Mª Aleu, qualificats tots dos com els dos primers funcionaris que va tenir la Ràdio Barcelona d'aquells temps. De fet, deixant de banda la direcció, foren segurament els dos primers treballadors d'EAJ-1.

Quan recorda per l'entrevista de 1974 el moment en que plega de treballar a l'emissora, Sabaté diu que deixa de fer de secretaria de Sánchez Cordovés que era el director, per tant ella mateixa és qui evidencia que no era locutora, ni presentadora de Ràdio Barcelona.

Tot i que es va casar dues vegades, del seu primer marit se'n va divorciar durant la República, mai no va tenir fills. La Maria Sabaté va morir de càncer

després d'haver-la operat tres vegades, el 15 de novembre del 1975, a l'Hospital Clínic de Barcelona on estava ingressada.

4.1.6.-QUADRES RESUM DE LOCUTORS DE RÀDIO ALS ANYS 20 A CATALUNYA.

A modus de resum d'aquest capítol hem de concloure dient que les primeres dones locutores no tenen tanta categoria ni presència en antena, com els homes locutors de ràdio. En Toresky i en Del Caño són anunciadors-presentadors de Ràdio Barcelona, i Salus és una col·laboradora que presenta el programa per dones a la mateixa estació on també hi treballarà Cotó que és una actriu que a vegades fa de locutora. Però tot i així, no es pot discutir la importància que va tenir pel mitjà la incorporació de veus femenines.

Per Raurich a l'introduir amb freqüència el timbre decoratiu i sonor de les veus femenines, Ràdio Barcelona va patir un canvi formidable. Pensem que a l'antena de l'estació s'hi escoltaven música o conferències fins que no hi apareixen veus femenines amb el seu programa per dones. Tot i així, la programació femenina, que era la que posava dones a l'antena va quedar, durant uns quants anys, reduïda a una sola franja horària: Radiotelefonía femenina es feia només dos dies per setmana, a les 18'05h.; cosa que d'altra banda, no era gens estranya a l'època si observem la poca presència que tenien les dones a les antenes de diferents països europeus als anys 20.

En un article d'una revista de *Radio Barcelona* del 1927 es publica un interessant resum d'una columna del diari "*L'Antena*" de París sobre les estacions de TSF que emeten en aquells moments i que es poden captar des de París. A partir d'aquest text coneixem la moda emprada a l'època per identificar les emissores, quan aquestes encetaven programació. Totes començaven dient "Aquí" i el nom de l'estació, seguit de la longitud d'ona. Aquest indicatiu a vegades anava seguit d'unes campanes, d'uns gongs o d'uns xiulets i només a les estacions italianes l'indicatiu el llegien locutores. A Polònia ho feien

alternativament un locutor i una locutora. A la resta de països estudiats per l'article: França, Anglaterra, Alemanya, Bèlgica, Espanya, Rússia, Suècia i Txecoslovàquia eren sempre homes els encarregats de donar pas a aquests senyals indicatius de les emissores⁵⁶.

Per tant, aquest article acaba d'arrodonir la tesi esgrimida durant tot aquest primer capítol en la qual demostrem que Ràdio Barcelona copiava les formes d'altres emissores que tenien més anys d'experiència i naturalment es va voler decantar per unes veus masculines com a marca identificadora de la casa, tendència típica a la resta d'Europa. Per això els emblemes de veu de l'EAJ-1 són Del Caño, primer i Toresky després. Les dones locutores són, en aquests *feliços 20*, l'adorn d'una antena massa fosca.

Per acabar aquestes pàgines dedicades als locutors i locutores de ràdio dels anys 20, hem cregut oportú establir la correspondència entre els primers locutors i les emissores a les quals pertanyien. Per fer-ho hem tingut en compte els anuaris de la ràdio, els butlletins de les emissores i els arxius antics de documentació oficial de Ràdio Barcelona.

⁵⁶ No volem insistir més en el fet que Sabaté no fou locutora de Ràdio Barcelona, però sí que parlant de locutors que posen veu als *jingles indicatius* volem manifestar que l'indicatiu que existeix i s'atribueix als inicis de les emissions de Ràdio Barcelona en el compendi sonor que es va fer per commemorar els 70 anys de l'estació és una ficció que vol reproduir com deurien sonar aquells jingles antics i que en cap cas pot atribuir-se al 1924.

Quadre resum de les tasques dutes a terme pels locutors i les locutores a Ràdio Barcelona.

NOM	DENOMINACIÓ DE LA FEINA	TASCA
Rafael Del Caño	Locutor /Speaker/ Anunciador	- Presentava publicitat. - Presentava programes. - Feia conferències. - Podia fer substitucions de conferenciants quan calia.
Joquin Arraràs	Conferenciant/Col·laborador	Charlas Femeninas.
Toresky	Locutor programes/Anunciador i rapsode	- Feia en clau d'humor de locutor/presentador de: +Programes. +Beneficència. +Publicitat amb en Miliu - Conferències, si calia. - Retransmissions.
José Miret Soler	Locutor i rapsode	- Presentador de continuïtat - Intervenia amb en Toresky i en Miliu.
M ^a Cinta Balaguer	Locutora programes	Radiotelefonía Femenina
Maria Sabaté	Secretaria de direcció	
Rosa Cotó	Actriu de teatre.	1928: comença a actuar-hi com a actriu, recitant poesia i interpretant petites peces.

Font: Elaboració pròpia.

A Ràdio Catalana, estació de menor dimensió tant tècnica com d'emissions horàries i de personal que Ràdio Barcelona, des de meitat dels anys 20 fins ben entrada la dècada dels 30, el quadre de locutors quedava així:

Quadre resum de les tasques dutes a terme pels locutors i les locutores a Radio Catalana.

NOM	DENOMINACIÓ DE LA FEINA	TASCA
Alberto Buchelli	Locutor/Speaker/Anunciador	- Tasques de continuïtat. - Anunciador comercial.
<i>Desconegut</i>	Anunciadora	- Només llegia anuncis.
Badia	Pianista/Speaker	- Acompanyava Buchelli en la continuïtat, fent diàlegs humorístics. Era col·laborador.
Juan Aragonés	Rapsode	- Col.laborador
Joaquín Guasch	Reporter d'esports	-Retransmissió futbol, Barcelona-Español

Font: Elaboració pròpia.

CAPITOL 4.2.

1931-1936: LA II REPÚBLICA.

"Recuerdo que en una radio de un vecino, porque entonces havia muy pocas radios, escuché muy solemne: *se acaba de proclamar la República española* y yo le dije a mi madre: *¿qué es la Republica?*

Y ella me dijo: *¡pues que a los parásitos se les ha acabado el jamón!*"

(Testimoni d' Eulàlia Berenguer, Barcelona, a: La guerra cotidiana (DVD) , 2004)

4.2.1.-ESTRUCTURA POLITICO SOCIAL: ELECCIONS I CONVULSIONS.

Els *Feliços 20* s'acaben amb una davallada econòmica que té repercussions importants arreu del món: el crack del 29, que segons els analistes de la història contemporània és la primera crisi econòmica mundial i que, si bé el nostre país no està situat a l'epicentre de l'huracà d'aquesta crisi econòmica, si que de retruc pateix els seus efectes. El crack es nota principalment en sectors com la indústria tecnològica o elèctrica, que recordem viuen molt pendents de la indústria anglesa o americana; i per tant el sector de la radiotelefonía que necessita accedir a la tècnica que es fabrica més enllà de les fronteres de Catalunya queda molt tocat per aquesta fallida econòmica mundial.

La dècada de la República implica per la ràdio la possibilitat de créixer i evolucionar al ritme que ho fa la societat. La nova legislació i l'obertura de mentalitats, com a mínim reconegudes en un marc legal propici, tenen implicacions importantíssimes que marcaran durant aquesta dècada dels 30 l'evolució de la ràdio que veu com canvien els seus programes, com s'incorporen més veus a l'antena i com es busquen noves formes radiofòniques. Fins que la Guerra Civil no ho estronca tot, la ràdio a casa nostra es convertirà en un potent mitjà de comunicació, és a dir en un mitjà de comunicació de masses que el govern intentarà controlar i dirigir, però que el mateix govern deixarà que creixi informativament parlant, sense ofegar-la.

En aquest marc haurem d'observar si els nostres subjectes objecte d'estudi, és a dir les locutores de ràdio canvien de tasca i de rutina de producció o bé continuen fent el mateix que als anys 20. També volem saber si les locutores es mantenen encara en un pla diferent del que ocupen els homes locutors davant del micròfon, igual que observàvem en la dècada anterior.

No en va, aquesta que ara encetem és la dècada del naixement oficial de l'altra gran estació de ràdio a casa nostra: Ràdio Associació de Catalunya i de la

desaparició de Ràdio Catalana i aquests dos fenòmens tindran una repercussió directe entre els qui es dediquen a la locució a casa nostra.

4.2.1.1.-LA SOCIETAT CATALANA DELS TRENTA.

Abans que esclati la Guerra Civil a Catalunya hi ha 2.791.292 persones censades, s'observa un lleuger creixement de població respecte de la dècada anterior, concentrat sobretot en la província de Barcelona, però sense arribar encara als 3 milions d'habitants.

Quadre dels habitants de Catalunya per demarcacions

ANY1930	HABITANTS	HOMES	DONES
PROV.BARCELONA	1.800.638	862.796	937.842
PROV.GIRONA	325.551	160.649	164.902
PROV.LLEIDA	314.435	162.028	152.407
PROV.TARRAGONA	350.668	173.708	176.960

Font: Elaboració pròpia a partir del cens de població.

Aquests ciutadans, que viuen des de 1931 sota un govern republicà, poden palpar algunes millores socials que fan que el seu dia a dia sigui millor que el que tenien sota la Dictadura de Primo de Rivera. Educació, sanitat, accés al món laboral regulat i per tant prohibició de treballar per nens són alguns dels aspectes que caracteritzen una nova etapa de gestió governamental que busca en les reformes socials que el país evolucioni de forma favorable.

4.2.1.1.1.-ENSENYAMENT.

En aquesta Catalunya que no arriba als 3.000.000 d'habitants, l'educació i la lluita contra l'analfabetisme són temes principals pel govern republicà.

A partir de les "Estadísticas básicas de España 1900-1970," hem pogut saber que l'any 1932 a la província de Barcelona hi havia 44.262 nens matriculats a primària i quasi la mateixa quantitat de nenes, 43.192.

Durant la República que va legislar molt a favor d'una escola pública, laica, catalana i amb plantejaments pedagògics molt innovadors, els nens i les nenes podien estudiar a les mateixes aules. "Entre els alumnes de l'Escola Normal de la Generalitat la proporció d'homes i dones era pràcticament igual."(SANCHEZ i LUCAS, 2003:106), però el nivell d'educació entre les noies es redueix a mesura que es fan grans i han d'accedir a estudis superiors. Així trobem per exemple que als anys 30, hi ha el triple de nois fent batxillerat a Barcelona que de noies. Aquestes xifres es mantenen més o menys correlatives als anys 40.

Són per tant, dades que ens permeten afirmar que durant la dècada dels 30 hi ha més formació entre les nenes que durant els anys 20, gràcies a la intervenció legislativa del govern republicà, que encara que dura pocs anys, fa que les dones s'escolaritzin en major grau, però encara difícilment van a la Universitat, que continua essent territori majoritàriament masculí, i les dones que hi accedeixen són encara excepcions.

4.2.1.1.2.-EL MÓN LABORAL I LES DONES.

La incorporació al món laboral és un altre camp on les dones republicanes hi trobaran una bona empenta del govern. La majoria de les dones no treballen fóra de casa, però les que si que ho fan podran accedir a noves professions, i fins i tot arran de la guerra, la dona pot ocupar llocs de feina que fins a aquell moment li havien estat vedats.

Segons la històriadora de la Universitat de Barcelona, Cristina Borderías (1993), el període republicà era complex, des de la perspectiva del món laboral, ja que hi ha feines que reben massivament les dones com les vinculades al sector serveis i d'altres en les quals no hi poden treballar.

“No podemos referirnos al periodo republicano como una fase de superación lineal de la división sexual del trabajo, sino como una etapa compleja en la que se abren algunas profesiones, se siguen limitando otras, y se continúa, como en la época de Primo de Rivera, introduciendo nuevos sistemas de segregación vertical, a medida en que las mujeres entraban en las nuevas ocupaciones. Algunas evidencias apuntan efectivamente este fenómeno como un paliativo de las resistencias masculinas a la entrada de mujeres en las nuevas profesiones. Una vez más, las aperturas más importantes al empleo femenino tuvieron lugar en las ocupaciones del sector servicios. Especialmente emblemáticas fueron en el sector público. Así por ejemplo, en 1931 se abrió, a instancias de Victoria Kent, directora de Prisiones su acceso a ese organismo a través de la creación de una sección Femenina del Cuerpo de Prisiones que vino a sustituir a las religiosas en la atención a las presas.” (BORDERÍAS, 1993:64)

La República significà, per primer cop, l'entrada de les dones a Correus, i també és en aquest moment quan poden fer oposicions per notaries i registradores de la propietat, accedir a càrrecs de secretaries municipals, fer de procuradores als Tribunals, accedir a Mecanògrafes de l'exèrcit i al Cos Auxiliar d'Oficines del Ministeri de Comerç i Indústria.

Les dones que en aquests anys 30 s'incorporen al món laboral no van ocupar llocs que anteriorment ocupaven els homes, tal com defensa Borderías, sinó que accedeixen a fer feines completament noves. Aquest seria el cas de les dones al món de la ràdio, o de la incorporació de les dones a les oficines.

“Las mujeres no vinieron pues a ocupar trabajos anteriormente desarrollados por hombres, en proceso de descalificación o proletarización, sino nuevos tipos de trabajo. Además, en la experiencia concreta de las mujeres, el trabajo de oficina no fue nunca un trabajo proletario. Muy al contrario, supuso una posibilidad de salida del trabajo de fábrica y por tanto de ascenso social.”(BORDERÍAS; 1993:51)

Un sector que oferia oficis de nova creació era la radiotelefonía, i també aquí les dones van arribar-hi massivament. La secretaria de direcció de Ràdio Barcelona, Maria Queralt recorda que en els albors de la ràdio hi treballaven més dones que homes, perquè tal i com hem justificat anteriorment, faltava personal per treballar al sector, fent-hi de tot, ja que era una novetat i fou un lloc on moltes noies van trobar la seva primera feina. Exactament el que li va passar a ella quan va aterrar a Ràdio Barcelona, per fer-hi de traductora de la revista que publicava l'emissora.

“(…) Moltes, moltes noies..., aquesta que feia de control, secretàries, traductores i després d'oficinistes, hi havia més dones que nois. Oficinistes, hi havia la caixera, que era la caixera,... la caixera era la que pagava als tècnics, cada setmana, cada... Els tècnics, a llavors els tècnics, homes, els tècnics, de l'emissora del Tibidabo, eren el personal inferior, eh? Després els tècnics han passat a ser a primer rengle, perquè realment són tècnics, i a llavors era gent auxiliar que li deien «has d'apretar aquest botó, has d'apretar l'altre» i així anaven les coses, i a llavors aquests venien cada setmana a cobrar a caixa, la caixera era un senyora.”(Entrevista personal realitzada a la secretària de direcció de Ràdio Barcelona, Maria Queralt, 2003)

Per un antic tècnic de Ràdio Vilanova, Enric Harris, encara hi ha un altre motiu que fa entendre per què a la ràdio hi arriben tantes dones a treballar-hi: la docilitat de les noies era un valor que apreciaven els dirigents de les primeres

estacions de ràdio. Les tesis de Harris s'adscriuen en la mateixa línia de les afirmacions de la professora Borderías en el sentit que les dones aporten a la feina el valor afegit de poder fer-hi tot allò que se'ls demana també de l'entorn domèstic que coneixen, són coses que els homes d'aquells temps, normalment no dúien a terme.

"(...) Perquè els senyors... La... l'emissora no va ser com ara hem conegut una emissora, que tot són mils i milions de pessetes!! Allà no hi havien pessetes. I una senyoreta dir-li que això i tal... Li agradava perquè la sentien per ràdio i cobrava molt poca cosa, [els col·laboradors no cobraven] per aquesta raó és, no per explotació, eh!! Feien el que volien. A més...ajudaven més. [vol dir a endreçar]"

(Entrevista personal realitzada al tècnic de so de RàdioVilanova, Enric Harris, 2003)

Durant el període republicà, les dones podien trobar feines menys feixugues que les de treballar a les fàbriques: les oficines per exemple, i s'interessaven per les noves oportunitats que se'ls obren com ara el món de la política o del periodisme. Anna Murià, periodista de Barcelona, treballava al Diari La Rambla durant els anys 30.

" Jo com a dona que treballava si que puc parlar que amb la República la situació de les dones va millorar en alguns aspectes. Es pot dir que els republicans eren feministes, vaja. Per exemple es va notar per què hi havia més dones treballant a llocs que abans eren exclusius dels homes, Jo, per exemple, anava al diari i allà entregava articles que m'havien encarregat o entrevistes. Em deien "Mira, hauries d'entrevistar fulano o fer un article parlant d'això o això altre..."Vaig poden entrevistar els caps polítics principals i tots em resultaven molt interessants. (...) Tot i els avenços les dones cobraven menys. "(SANCHEZ i LUCAS, 2003: 135)

Tot i això, la professora de història contemporània a la Universitat de Barcelona, Susanna Tavera (2004) apunta que van continuar havent-hi sectors

que no es van obrir a la incorporació de les dones i que això té resultats que s'arrosseguen fins el dia d'avui.

“El segle també n’ha marcat la incorporació en àmbits públics com els de la política. Però és molt significatiu que el treball femení, especialment manual, sempre hagi rebut una remuneració inferior a la que han percebut els homes o que la incorporació paritària de les dones a l’exercici actiu de la política encara resti inacabada” (NASH I TAVERA, 2004:12)

Aquesta important incorporació de la dona al món laboral assalariat va implicar tota una revolució a les llars catalanes de portes endins. La dona treballava fóra i dintre de casa, però les unitats familiar més grans (avis, pares i fills, i algun oncle o tia soltera) feien que les tasques domèstiques quedessin més repartides (entre dones, naturalment) i que les dones més joves poguessin accedir a aquest nou món laboral. Aquest accés a la feina també va provocar que comencessin a aparèixer electrodomèstics (com les primeres neveres) que procuraven fer la vida més senzilla a aquestes dones ocupades, o que a les botigues de tota la vida es comencés a vendre *vianda cuïta*, que fou una solució pels dinars de moltes famílies, ja que en sortir de la fàbrica o de l’oficina, la dona podia comprar un àpat que ja estava mig fet. Abans de la dècada dels 30 no es podia comprar llegum cuït, tal i com assenyala Nuñez (1989) i fins i tot no es veia amb bons ulls que el dinar no es cuïnés a casa.

Però no ens enganyem, el món de les dones treballadores n’és un i el de les dones adinerades un altre de molt diferent. Les dones de classe mitja i alta són molt conservadores i tots dos perfils de dona són altament influenciades per l’Església que és capaç de dirigir-los el vot i fer guanyar a les dretes en el sufragi universal de 1933 en el qual, també és just esmentar-ho, els sindicats van cridar a l’abstenció. Un sector important d’Esquerra Republicana no volia justament que la dona votés perquè coneixia la influència que exercien els

sacerdots, sobre tot en els confessoraris, entre les dones de classes més humils.

Hi ha però, una connexió important entre la dona burgesa i conservadora, i les dones treballadores i obreres que tenien una bona representació dins el mercat laboral. Les dones més pudents, igual que passava als anys 20, eren de mentalitat conservadora mentre que les dones treballadores que volien aparentar una certa posició social, mercès a una feina que les allunyava de la fàbrica, intentaven reproduir aquests tics més conservadors que en definitiva serien els que les permetrien fer un bon casament.

“Vet aquí els camins que s’oferien a la noia que entrava a l’adolescència en aquells anys de la gran victòria republicana. En primer lloc, no ho oblidem, hi havia l’esport (...) Durant aquest anys 30, la dona havia anat ascendint a la llum pública. (...) Als anys 30 les nostres feministes provenien de la burgesia, de la menestralia catalanista i es comportaven d’una manera discreta, disposades a resoldre problemes imminents, com és ara: “*Com ha de guanyar-se la vida una noia de classe mitja, com cal, sense dot*” (CAPMANY, 1978:11-12)”

Tot i que aparentment, les *dones de la República* vivien una situació molt diferent des d’una perspectiva pública de la que havien tingut les seves avantpassades en la Dictadura de Primo de Rivera, en alguns casos les diferències eren notables com per exemple la possibilitat existent de poder obtenir el divorci o la d’avortar que eren drets legals; en altres àmbits, els més quotidians, les diferències entre unes i altres eren més diluïdes.

“En aquest període la ideologia que impera és la de la dona burgesa que es dedica a ajudar que les obreres entenguin la importància de ser una bona *capitana de casa* (...) la de convertir cada dona en defensora dels interessos de classe, ajudant en aquesta tasca els homes que fan política.” (SEGURA i SELVA, 1984:52)

Als anys 30 a Catalunya es nota molt la divisió que significa viure en un entorn rural o urbà. La meitat de la població activa catalana treballava a les fàbriques que hi havia a les comarques barcelonines, de la qual un 33'30% eren dones. La resta del teixit social repartit per tot el territori català tenia encara en l'agricultura la seva principal font d'ingressos. Viure en un àmbit o en l'altre implica tenir distintes possibilitats d'accedir a l'ensenyament o al món laboral, per posar només dos exemples, que serà encara molt més diferent per les dones. Aquesta divisió es capgirarà a finals de la dècada dels 30 i durant la Guerra Civil, sobre tot.

I.-IGUAL FEINA, IGUAL SOU?.

Segons l'Anuario Estadístico de España (1948) hem pogut esbrinar que homes i dones , durant els anys 30, tenien sous molt diferents en funció del sector laboral al qual pertanyien.

D'acord amb aquest anuari hem conegut que hi ha tot un seguit de sectors laborals als quals la dona hi tenia el pas vedat: no hi ha dones treballant a les mines, ni al sector metal·lúrgic, ni fent de serradors, ni a les ferreries, o fent de paletes, de fusters, a les canteres o fent de pintors. De fet això no ha canviat gaire, actualment el pes de les dones en aquests sectors és quasi anecdòtic.

A la resta de sectors on sí que les dones hi treballen, la diferencia de sous és important, tal i com es pot veure al quadre adjunt.

Quadre de sou màxim per jornada laboral l'any 30. Ptes/dia

SECTOR	HOMES	DONES
Tèxtil	8'28	3'94
Ebenistes	9'58	3'71
Papereres	8'93	4'05
Ceràmica	8'44	4'05
Sastres	8'52	4'02
Costureres	no homes	4'10
Agrícoles	6'99	

Font: Elaboració pròpia a partir estadístiques diverses.

En molts casos, dins del mateix sector i fent la mateixa feina, els homes cobraven el doble que les dones. Però hi havia excepcions, tot i que no se saben les xifres dels sous que tenien, en el camp dels sabaters i dels vidriers, els homes i les dones cobraven el mateix salari fent la mateixa feina.

Excepcions a banda, el més normal era que hi hagués desequilibri d'honoraris ja que el sou aportat per la dona es considerava un complement a l'economia familiar, el manteniment de la qual era l'obligació del marit, exactament el mateix que passava en la dècada anterior, però ara amb l'engraviment que amb l'aparició de noves professions i les noves mesures socials impulsades des del govern, a la Catalunya dels anys 30 hi ha més dones incorporades al món laboral, i moltes no tenen marit. La majoria de dones assalariades durant els anys de la II República responien a un perfil molt marcat, tal com destaca Nuñez (1989). Quasi totes eren menors de 30 anys i solteres, ja que en el moment de casar-se les dones tenien l'obligació de procurar la reproducció i això fou una trava important per accedir al món professional. A més també necessitaven l'autorització del marit per treballar i aquest podia cobrar el sou de la dona si així ho reclamava. Quan les necessitats familiars ho demanaven, les dones casades o vídues també treballaven fóra de casa.

Els sectors on hi treballen més dones des de 1930 són: el servei domèstic (aquí no s'acceptaven noies casades), tèxtil, confecció, i professions liberals, incloent en aquest paràmetre les de nova creació com ara la ràdio que ens ocupa en aquest treball.

Resumidament, la dona durant l'època republicana té accés al món laboral remunerat, guanyant sous inferiors als de l'home normalment, per què la seva principal missió social és la d'encarregar-se de la seva família. Però tot i això la dona ja pot adoptar un paper més actiu dins la família perquè les lleis li ho permeten.

“(…)La constitució de la II República declarava en el seu article nº 43: el matrimoni es funda en la mateixa igualtat de drets per ambdós sexes i podrà dissoldre's per acord mutu o a petició de qualsevol dels dos cònjuges, amb al·legació en aquest cas de justa causa. La República va suprimir del codi Penal els delictes d'adulteri i amistançament, i la prohibició de propaganda i venda d'anticonceptius (...) la Reforma Eugènica de l'avortament permet interrupcions voluntàries de l'embaràs a petició de la pròpia dona” (ORANICH, 1977:46)

II.-A LA RÀDIO ES COBRA EL MATEIX.

Aquesta diferència de sous en funció del gènere, que apreciem que es donava a molts dels àmbits laborals on hi treballaven dones durant aquests anys de República, no es repetia curiosament a la ràdio dels anys 30.

És per primer cop que es pot fer una asseveració d'aquestes característiques, però el cas és que, segons hem pogut comprovar en aquesta Tesi després de parlar amb el màxim nombre de locutors vius de ràdio d'aquells dies i de trobar referències escrites a aquest nivell, no ens queda cap dubte alhora d'afirmar que la diferència de sous a la ràdio va en funció de la categoria laboral que tingui el locutor, no va lligada al fet de ser dona o home. Teodor Garriga que a més a més de locutor i fou el delegat de la Generalitat a Ràdio Associació de

Catalunya durant la Guerra Civil trobà fins i tot insòlit el requeriment de l'autora d'aquest treball en aquest sentit, doncs per ell l'assignació del sou d'un locutor o d'una locutora anava marcada per la vàlua professional i l'adscripció a una categoria laboral a la qual pertanyia el perceptor de la nòmina⁵⁷.

“TEODOR: Jo cobrava tres-centes setanta-cinc pessetes i la Rovira em penso que cobrava quatre-centes.

SÍLVIA: És a dir, que no anava en funció de si era home o dona, sinó de l'antiguitat?

TEODOR: No, no de l'antiguitat... de la... de la qualitat del locutor. Era més important la Rovira que jo, eh? suposo, eh? Era primera locutora!!! (...) jo cobrava tres-centes setanta-cinc pessetes. “

(Entrevista personal realitzada al locutor de RAC, Teodor Garriga, 2002)

Això mateix passava a Ràdio Terrassa, en la mateixa època, on els primers locutors guanyaven molts més diners que els de menys rellevància. Antolina Boada era la primera locutora i Valentí Ferrer el locutor. Amadeu Blasi encara era aprenent, quan Boada explicava així el sou que cobrava.

“En 1932 ganaba 50 ptes. mensuales, las mismas que cobrava Valentí Ferrer (Blasi percibía 15 pesetas al mes)” (SALILLAS, 1988:18)

Gràcies a una carta signada pels treballadors de Ràdio Girona l'any 1937 i adreçada al Comissari de la Generalitat de Catalunya a Girona, sabem que els treballadors de l'estació gironina EAJ-38 no cobraven els seus sous des que l'estació fou incautada, com totes, per el govern català, en aquest moment de la Guerra Civil. En l'escrit demanant que se'ls paguin els sous endarrerits, el locutor de Ràdio Girona Jacint Carreras, que era el responsable de les oficines de la ràdio en aquells dies, escriu el sou que li pertoca a cadascuna de les persones que són en plantilla a l'estació. Per això sabem que el locutor de l'estació guanya un salari més alt que la locutora perquè té un plus afegit a la

⁵⁷ En aquest mateix capítol, més endavant farem una explicació detallada de les categories laborals que existien a la dècada dels anys 30 en el món de la locució a la ràdio.

seva remuneració en concepte de *tasques administratives*, cosa que la locutora no feia ja que era l'encarregada principal de l'antena, essent primera locutora i havent arribat a l'emissora abans que Carreras.

Si es resta la bestreta de "secretariat" que podria molt bé ser de 200 pessetes [no queda definit en l'escrit, però una feina administrativa no era un mal ofici als anys 30, i a partir de les afirmacions de la periodista Anna Murià sabem que un sou de 60 duros al mes era un molt bon sou (Altés, 2007)] que cobrava de *plus* el locutor veurem que el salari de Carreras per fer antena és igual o inferior al de la seva companya locutora que era la primera locutora de l'estació.

Encara hem trobat aquest mateix cas a Lleida on la Maria Tersa, que era la primera locutora, afirma que no només guanyava més sou que en Maties Olivé, que feia de locutor i d'actor del quadre escènic de l'estació a la mateixa època sinó que ell era el locutor substituït de Tersa i per tant hi anava menys hores i cobrava menys diners.

"A casa, a Ràdio Lleida, dic jo a casa, oficialment un locutor no hi va ser mai, per quèl'Olivé va ser sempre un substituït, un suplent.. Cobrava menys. Per que ell havia de venir una vegada a la setmana...però li agradava moltíssim la ràdio a l'Olivé i moltes vegades, sobretot si teníem retransmissions...pues ell venia... i a vegades em feia favors per la nit... Venia una estona i jo podia marxar més aviat..." (Entrevista personal realitzada a la locutora de Ràdio Lleida i Girona, Maria Tersa, 2002)

A Ràdio Manresa, l'única estació del nostre estudi que no tenia dones fent de locutores durant el període republicà fet que analitzarem posteriorment, els locutors també cobraven segons la categoria que ostentaven a l'estació. El primer locutor, que s'encarregava de les emissions de tarda nit que eren les més llargues en horari i per tant les més importants, cobrava vint pessetes més cada setmana que el qui s'ocupava de l'antena dels migdies.

“El sou era de trenta pessetes setmanals per al qui realitzava l'emissió d'una a dues del migdia i de cinquanta, per al que s'encarregava de la de vuit a deu de la nit.” (L'ABANS; 2001:104)

Per tant, es confirma la hipòtesi que ens plantejàvem al començar aquest capítol, el sou a la ràdio dels anys 30 no té res a veure amb el gènere del locutor, sinó amb la seva categoria laboral. Això es pot observar a diferents emissores que reproduïxen una situació semblant, cosa però, que no deixa de ser sorprenent després de saber que al marc laboral de la dona fóra de la ràdio, la diferència de sous era un fet constatat.

El que també es pot afirmar és que els locutors que treballaven a Barcelona eren els millor pagats per les emissores catalanes i que els sous dels qui es dedicaven al món de la locució radiofònica eren diferents en cada estació, tot i que en totes les emissores de Catalunya es mantenia el pes de la categoria laboral per assignar-li el salari al locutor.

A més a més de no patir una discriminació salarial, treballar a la ràdio era considerat, comprensiblement, un luxe de feina tal com vàrem comprovar en la Grup de Discussió de la Tesina que va precedir aquest treball, ja que era un ofici nou, vinculat a un mitjà de comunicació modern i que implicava una exposició pública no pejorativa de la dona, semblant a la que tenien les actrius i per tant les vinculava al món de la cultura.

“Catalina: Parlaven. Suposant...tenien les seves hores de parlar, el programa que els hi tocava tant el feien homes com dones, era un...una cosa... un molt bon ofici, treballar a la ràdio!!

Cristina: home vestia, vestia!!!!!!.....

Trinitat: És com tot...de les artistes de Hol·lywood, vestia molt, vestia molt. Això és igual que com un artista de fama....eh!!!!" (Fragment del Grup de Discussió elaborat per la Tesina, 2004)⁵⁸

El fet d'aparentar, de sortir per la ràdio, de participar del *glamour* d'aquest nou mitjà de comunicació que tenia implicacions directes amb la cultura ciutadana local va portar a les estacions de TSF a tenir molts col·laboradors, que no cobraven cap sou, doncs la ràdio era el seu *hobby* no pas la seva feina. Els locutors feien retransmissions de concerts, presentaven actes o orquestres des de fóra dels estudis i per tant els oients els veien i els coneixien encara que només fos per relacionar-los amb la ràdio a la qual pertanyien; i aquest món també era envejat pels col·laboradors, que a vegades feien tasques semblants sense cobrar, però que de portes enfora no se sabia. En aquest sentit reproduïm un fragment d'una entrevista fet amb la primera locutora de Ràdio Vilanova, Núria Fraire.

"SÍLVIA. Hi havia un locutor també? Hi havia un home locutor o no?"

NÚRIA: Molts venien

SÍLVIA: Però que tinguessin una obligació com vostè...?"

NÚRIA: Que cobressin no

SÍLVIA: Que cobressin no?"

NÚRIA: Ells se la feien l'obligació, perquè tothom era molt llepo amb això de l'emissora. Tothom hi volia ser, tothom."

(Fragment de l'entrevista personal realitzada per l'autora, a l'antiga locutora de Ràdio Vilanova, Núria Fraire, 2002)

La majoria d'aquests col·laboradors eren persones preparades, amb estudis i o algun ofici que els permetia, tal com anirem veient al llarg d'aquestes pàgines, omplir la programació amb les seves xerrades o conferències, però també en

⁵⁸ Aquestes tres dones són veïnes de Girona: Catalina Roig, Trinitat Figueras i Cristina Solé. Eren oients de Ràdio Girona al 1937 i les vàrem seleccionar per fer un Grup de Discussió per la Tesina, per tal de triangular algunes de les afirmacions que sobre el seu ofici de locutora feia la gironina Francina Boris, a qui elles, noietes al 37, escoltaven per la ràdio. Aquesta conversa, transcrita, és un fragment del Grup de Discussió realitzat per aquella recerca.

algunes estacions feien de parella de les locutores i fins i tot participaven de les retransmissions culturals. Aquests col·laboradors sense sou, com foren els actors amateurs dels quadres escènics que tenien les emissores de comarques o els pianistes d'aquestes estacions més menudes, podien ser tant nois com noies i van significar la possibilitat de tenir una antena ben variada de veus, en ràdios de comarques que d'altra manera no hagueren pogut lluir tant. Més endavant veurem exemples de col·laboradors que tenien una assiduitat tan gran a les emissores que en algunes publicacions se'ls ha atorgat el títol de locutor de la mateixa, cosa que hem pogut resituar mercès a les cerques que per a aquesta Tesi s'han estat duent a terme. De fet, en totes les converses mantingudes amb antics radiofonistes, ells mateixos empren el tema del sou per discriminar la dedicació professional a la ràdio (els que cobren) dels qui col·laboren sense formar part de la plantilla i que per tant no tindran sou de l'estació. Si bé és cert que això, com anem explicant, passa majoritàriament a les estacions de comarques que no podien tenir molta gent en nòmina, a Barcelona bé es podria donar algun cas de col·laborador en plantilla, cosa que ens ha estat impossible de trobar en la documentació consultada i per tant de justificar degudament. El que sí que ens consta, a partir de les converses mantingudes, és que els col·laboradors sempre tenien un altre ofici fóra de la ràdio. Aquestes professions que eren de les que vivien, podien ser de sectors vinculats a la comunicació, com el periodisme (cas de Lluís Papell a Ràdio Sabadell, o del món de les lletres (cas de Prudenci Bertrana o Carles Soldevila a Ràdio Associació), del món del teatre (a Ràdio Lleida hi va haver en Josep Canals i en Maties Olivé) del magisteri (cas de Serravonas a Ràdio Vilanova, o d'en Salvà, professor d'institut i col·laborador de Ràdio Lleida), o de l'exèrcit fins i tot (com en Sixto García, col·laborador del primer any de Ràdio Lleida) per posar alguns exemples.

III.-LES DONES DE LA REPÚBLICA QUE TREBALLEN A LA RÀDIO.

Sigui com sigui, les dones tenen oportunitats i lleis que els donen ales per volar més enllà de casa seva, però una cosa és la possibilitat de fer-ho i l'altre dur-ho a terme i atrevir-s'hi. Les més llençades eren titllades de feministes i socialment

no eren molt ben vistes. Tot i que a la República el govern fou laic, l'església a Catalunya durant els anys 30 tenia una força i una implicació social molt arrelada, tant com per influir en els resultats de les eleccions com hem relatat anteriorment.

A més a més, les que tenien més recursos, i sortien a treballar en aquests oficis nous eren noies preparades amb un nivell d'educació que els possibilitava accedir a tasques per les quals havien estudiat; perquè provenien de famílies més o menys benestants o de menestrals, i aquestes podien permetre's el luxe de treballar en oficis que potser no haurien servit per mantenir una unitat familiar, però que en el seu cas al no ser el cap de família podien fer-ho.

Eren les noies que estudiaven a l'Institut de Cultura i Biblioteca Popular de la Dona i en percentatges molt inferiors, les que es dedicaven a l'art, a aprendre idiomes, a estudiar música, les que feien esport com hípica, tennis o natació, o que aprenien a conduir els primers cotxes. Són noies modernes i tan inusuals que fins i tot la premsa generalista de l'època se'n fa ressò, per la curiositat que representen.

D'aquest marc social que acabem de descriure és d'on surt el gruix de noies que s'integren a la ràdio de Catalunya en aquesta dècada dels anys 30, de famílies conservadores, creients, catalanistes i amb una economia que no és de rics però que pot suportar el fet de tenir una filla cobrant un sou de la ràdio, encara que sigui en una emissora modesta i amb un salari petit, per què no la necessiten per sumar i engrandir l'economia domèstic-familiar. Quan això no pot ser així, perquè es capgira el moment social per culpa de la guerra per exemple, les noies pleguen de l'emissora per buscar-se una feina més ben pagada. Així ho relatarem a continuació, quan establirem el perfil de les locutores de ràdio dels anys 30.

Les noies de famílies més humils, obreres, treballadores o pageses que treballen a casa i en conreus propis, al tros i/o a la fàbrica han d'acontentar-se amb escoltar la ràdio. No hi ha cap locutora als anys 30 que vingui d'una de

classe social baixa o d'una família pagesa a tot Catalunya, com observarem en aquest capítol i les dues locutores que arriben a la ràdio de famílies menys pudents són del Vallès i vinculades al ram del tèxtil.

4.2.1.2.-LA RÀDIO EXPLICA LA VIDA POLÍTICA DELS 30: LA PROCLAMACIÓ DE LA II REPÚBLICA, ELS FETS D'OCTUBRE I L'ESCLAT DE LA GUERRA CIVIL ES CONEIXEN I SEGUEIXEN PER LA RÀDIO.

I. 1931: Néix la II República.

La II República, que naixerà tot just començada aquesta dècada (14 d'abril de 1931) implica l'obertura de la societat, d'un gruix social que ara sí, ja s'ha acostumat a escoltar la ràdio, i a saber què passa al món a través d'aquest aparell. Els dos paràgrafs que reproduïm a continuació en són una bona mostra. L'historiador Guillamet (1994) recull com la ràdio és protagonista en un retall de la història, i mercès als testimonis recollits, en primera persona, per Sánchez i Lucas (2003) que serveixen en aquest cas per reproduir la vida d'uns ciutadans de Barcelona que van viure el mateix moment històric que descriu el professor Guillamet des de l'òptica més clarament històrica, ens adonem de la dimensió i la implantació, ara ja tan domèstica, que tenia la ràdio a la dècada dels 30 a Catalunya. Observant els exemples que incorporem a continuació es pot comprovar com el record de saber quan va arribar la República entre molts ciutadans anònims de Barcelona va indiscutiblement lligat al record d'haver-ho sentit a través de la ràdio.

“La notícia de la II República la donà sobretot la ràdio. Era el començament, també d'un nou mitjà d'informació, d'una nova manera de periodisme. El 14 d'abril de 1931, després que el regidor electe Lluís Companys proclamés la República a migdia des del balcó de l'ajuntament, Ràdio Barcelona s'oferí a donar un comunicat per a tot Espanya i així ho feia a dos quarts de dues.” (GUILLAMET, 1994:122)

Testimoni de Laura Masip - Barcelona.

“El 14 d’abril de 1931 era a casa.(...) A casa tenien la ràdio posada -“no sé per què, per què no era gaire corrent a casa meva”- i a primera hora de la tarda l’aparell comença a emetre l’Himne de Riego.

Vam quedar al·lucinats. Si que es veia a venir, però va ser tan sobtat...Pels comentaris de la ràdio vam entendre el que passava i nosaltres, com que vivíem a prop de la plaça de Sant Jaume, vam sortir al carrer amb el meu pare.. És curiós com la gent s’olora les coses: al Carrer del Call ja vam trobar un munt de gent, i molts venien ja cintetes i escarapel·les tricolors!!” (SANCHEZ i LUCAS,2003:99-100)

Aquests testimonis posen de manifest que la vida de molts ciutadans, als anys 30, estava vinculada a la ràdio de forma més o menys directe. La ràdio és un element molt present a la vida social i domèstica de la Catalunya d’aquells temps. Per què aquest país ha entrat en la societat de masses, tal i com l’entenen els professors Espinet i Tresserras (1999) i això és possible mercès a un decret que aprova el govern de la II República, que ordena el panorama radiofònic espanyol, al qual ara ens referirem.

Tot i que el concepte *societat de masses* té implicacions econòmiques i es refereix al consum massiu que tenen les classes treballadores, arran del canvi social i econòmic que implicà el crack del 29, en comunicació aquests autors vinculen el concepte de consum, a l’ús massiu de mitjans de comunicació que fan algunes societats. Per poder-la qualificar de societat de masses, Espinet i Tresserras analitzen diferents paràmetres i conclouen que la Catalunya dels anys 30 pot qualificar-se així per què és econòmicament productiva, políticament democràtica, socialment contradictòria i viva en el seu ecosistema comunicatiu. Als anys 30 a Catalunya hi ha premsa, cinema i ràdio, i el més important al nostre entendre, ciutadans que empren aquests mitjans, atorgant-los-hi, una credibilitat fóra de tot dubte.

Abans de la davallada econòmica mundial de 1929, el consum estava restringit a unes classes socials adinerades, igual que ho estaven els mitjans de comunicació, com hem vist al capítol precedent. En aquest canvi que provoca la crisi al món occidental, potenciant el consumisme al més pur estil capitalista, la ràdio hi veu una via d'accés per establir-se com a plataforma d'enllaç entre tota mena de classes socials, i els productes que cal oferir-los i que, necessaris o no, tothom vol tenir. La publicitat a la ràdio arriba a tothom, tot i que va dirigida a les persones que poden pagar per posar-se productes cosmètics o que tenen cotxe i necessiten oli pel motor. La ràdio dels anys 30 serà molt comercial, però just al tombant de la dècada i venint d'un crack econòmic mundial, són nombrosos els oients però pocs, de moment, els que la ràdio pot fer tornar consumidors dels productes que els anuncia. Pensem que, coincidint amb l'Exposició Universal de Barcelona de 1929, es celebra a la ciutat el " I Congreso Nacional de Publicidad", del qual en parlarem més endavant, i que és un indicador del pes que tenia la publicitat en el dia a dia dels ciutadans de Catalunya.

El 8 de desembre de 1932 s'aprovà un decret de llei que facultava a la Direcció General de Telecomunicacions per a autoritzar la instal·lació d'estacions radiodifusores de petita potència i de caràcter local. Aquestes emissores de ràdio podien tenir una potència màxima de 200 watts segons la llei vigent, i significaran la possibilitat de poder accedir a tenir estació de ràdio a molts indrets petits o mitjans de Catalunya, que havien fet una sol·licitud i esperaven aquest decret per poder-se considerar entitats legalment constituïdes. Segons Ezcurra, (1974) aquesta norma va ajudar enormement que la ràdio tingués més oients, però aquests van continuar fidels a les primeres estacions que existien, en el cas català, a Ràdio Barcelona. A la capital catalana, i segons dades de 1933 de la Direcció General de Telecomunicacions es van registrar 32.181 llicències que pagaven el seu cànon per poder tenir un aparell de ràdio. Aquestes més de trenta dues mil llicències correspondrien a uns 18 receptors de ràdio per cada mil habitants de Barcelona. En una població més petita, el nombre d'aparells tampoc quedava enrera. Al 1931, la província de Tarragona

que tenia uns 350.000 habitants hi havia registrats 1.447 aparells de ràdio; "a aquesta xifra caldria sumar-hi un bon nombre d'aparells no declarats i incontrolats de ràdio galena de fabricació casolana."(BELLMUNT, 2002:27).

Segons les dades que vàrem presentar en l'estudi d'oients de ràdio elaborat per la Tesina, l'any 1934 a Catalunya més de 53.000 persones tenen aparell de ràdio, declarat, a casa seva.

La revista *Catalunya Ràdio* en un article on critica Toresky a l'any 1932, fa un reflexió molt il·lustrativa de com era la societat de masses en aquell mateix moment a Catalunya i quina influència hi tenia la ràdio. Segons que explica Espinet (1997) Catalunya vivia els anys 30 un procés cultural viu que permetia una simbiosi entre cultura burgesa i connotacions populars. Estem parlant d'una societat industrial i moderna.

"En aquests darrers anys, dos homes han influenciat d'una manera decisiva el camp de Catalunya. Un, Josep Maria Folch i Torres; l'altre Toresky. El primer a cavall d'un setmanari; el segon a través de l'espai i captat pels receptors de radiotelefonía. Toresky pot dir-se que ha desbancat Folch i Torres car la ràdio ha substituït en general, a la lectura. La ràdio i el cinema. Però la continuïtat i domesticitat –perdó!- fan molt més sensible l'obra de l'altaveu que no pas la de la pantalla." (CATALUNYA RÀDIO, Número 28, 1932:11)

Aquest pes de la ràdio en la societat de masses queda ben palesat en els fets d'Octubre de 1934 i el paper que hi tingué la ràdio, ara ho explicarem, però abans cal detallar com és realment aquesta ràdio que ja és un *mass media*.

La consolidació de mitjà de comunicació massiu curiosament s'assumeix mentre la ràdio passa per un moment de dificultats econòmiques⁵⁹, en un sector que encara batalla per què els oients que l'escolten vulguin contribuir econòmicament al seu manteniment.

Les emissions de publicitat que es van limitar a un màxim de 5 minuts d'anuncis per hora d'emissió, no podien garantir el finançament de les emissores que operaven a començaments d'aquesta dècada dels 30 a Catalunya, encara que totes les estacions es saltessin aquesta normativa, tal i com recullen molts diaris de l'època.

Ràdio Barcelona tenia tants problemes econòmics que acaba integrada a la xarxa Unión Radio, com hem vist al capítol anterior. Radio Catalana, l'emissora que havia nascut pensant que podria viure sense posar anuncis a la seva antena, amb menys hores de programació, no té prou recursos comercials per sostenir-se però, a més a més, la seva emissora capçalera Radio Ibérica acaba sota la protecció d'Unión Radio que la tanca. Unión Radio fa el mateix a Catalunya del que ha fet a Madrid. Radio Catalana que s'està ofegant, suspèn les seves emissions i s'integra també a Unión Radio, per desaparèixer. D'aquesta manera Unión Radio, que controla capçaleres a Madrid i a Barcelona s'assegura pràcticament l'hegemonia de la ràdio a l'Estat.

Ràdio Associació neix, en aquesta dècada, amb l'objectiu de fer-se un lloc al panorama radiofònic i per fer-ho no té més remei que ser una emissora comercialment forta, a banda de ser l'estació de la Generalitat, com explicarem en aquest capítol.

⁵⁹ Els amos de les estacions continuen batallant per suportar econòmicament aquests mitjà de comunicació que no té subvencions del govern de cap tipus, tot i que ara sí que ja té un seguiment d'oients important als pobles i ciutats que disposen de la seva pròpia estació de ràdio. Mercès a la recerca de la Tesina de l'autora d'aquest treball, podem afirmar per exemple que al 1937 a Girona, un 30% de la població podia escoltar la ràdio diàriament a casa seva.

Per tant la ràdio es fa gran de portes enfora, cada cop l'escolta més gent, però viu, de portes endins, una situació econòmica tan delicada que la porta a insistir en sistemes de finançament entre els oients, a l'associació d'emissores per abaratir produccions i a la creativitat més innovadora per tal de poder sufragar les despeses que genera el fet de sortir en antena cada dia.

Si en començar aquest capítol reproduïem el testimoni de diferents ciutadans de Barcelona que no poden deslligar del seu record el fet de la proclamació de la II República (1931) amb l'escolta que en varen fer d'aquest fet per la ràdio, a continuació descriurem com es van seguir també per aquests mitjà de comunicació els anomenats Fets d'Octubre i l'esclat de la Guerra Civil, que són, al nostre parer les tres grans fites polítiques que marcaren la dècada dels anys 30 a Espanya. No només reproduïm com es seguiren aquests esdeveniments per la ràdio, sinó que intentarem aportar teories que expliquin quin significat tingué això.

Els fets d'Octubre de 1934 i la seva explicació per ràdio posen de relleu l'important rol de la ràdio per sobre dels altres mitjans que existien a Catalunya perquè és la ràdio l'únic mitjà de comunicació que possibilita que moltes persones estiguin pendents de les diferents emissores per saber què està passant al país. Aquesta revolució de 1934 significa per la ràdio poder explicitar el seu paper d'hegemonia mediàtica que després assolirà a Catalunya durant la Guerra Civil, però té una altra sentit que es plasma, just quan, arran d'aquesta revolta, els directius de les estacions de TSF entenen molt bé el poder que té el mitjà per arrossegar veïns i ciutadans, i també que, com a gestors del nou mitjà, poden controlar la necessitat que significa vers l'establishment del moment el fet de poder parlar per la ràdio. La gestió d'aquest poder que la ràdio assoleix arran dels fets de 1934 haurà de marcar-li el futur com a mitjà de comunicació de masses.

La ràdio dels anys 30 té més oients, ho dèiem a l'iniciar aquest capítol, i assumeix el seu paper de mitjà de comunicació, tal i com ho demostra, per exemple, el fet de tenir consciència d'estar explicant d'allò que passa mentre succeeix. Unió Radio que rebia, segons la revista *Ondas* de 1931, trucades dels oients per saber què passava en el moment de la proclamació del nou govern, assumeix la seva condició de mitjà de comunicació de masses i anuncia en aquesta publicació la seva decisió d'informar permanentment a l'audiència d'allò que "es courà" a les màximes institucions polítiques de l'Estat, responent així a una demanda de l'audiència, però explicitant de la mateixa manera el poder que implica la gestió d'una emissora de ràdio.

"Tras el advenimiento de la Republica, Unió Radio estará en las Cortes para oír todo lo que en ellas se hable y llevarlo a los oyentes de manera clara y imparcial."(BAREA, 1994:37)

II.1934: Els fets d'octubre.

Els anomenats fets d'octubre són la conseqüència final de l'enfrontament polític que es viu a Espanya arran dels resultats dels comicis de 1933, una revolta de les esquerres contra les dretes, havien guanyat les eleccions, i que va tenir unes repercussions molt importants en la vida diària del país.

Des de la victòria dels partits més conservadors al 1933 els sindicats i els partits d'esquerres havien mantingut una actitud hostil cap el que consideraven la desfeta de la política social que havia iniciat el govern de Madrid, de la ma de Manuel Azaña en el primer període de la República. El moment clau de l'anomenat bienni negre és la tardor de 1934, quan el president del govern Alejandro Lerroux dona l'entrada al seu consell a tres ministres de la CEDA, el partit de José Maria Gil Robles, considerat, per l'esquerra, antirepublicà i amb tics feixistes. Això encara escalfà més els ànims dels partits d'esquerres.

Segons Balsebre (2001) l'ambient a Barcelona ja era enrarit. La situació política es traduïa al carrer amb la desaparició de la premsa i amb la vaga del transport públic. Els barcelonins eren a casa i escoltaven la ràdio

“Con la mayoría de la población inmovilizada en sus casas o en las sedes culturales, sindicales o partidos políticos, la radio cobra un protagonismo absoluto y se convierte en el único medio para saber qué está pasando.(...)” BALSEBRE, 2001:361)

Veient el govern, que com dèiem ja ha entès el poder que té la ràdio, com està la situació s'incauta de les emissores catalanes i trasllada els micròfons de Ràdio Associació de Catalunya i de Ràdio Barcelona a la seu de la Generalitat. Serà des d'aquí, des d'on els locutors i les locutores de les estacions, per torns, aniran llegint pels ciutadans de tot Catalunya, (des de comarques es connectaven amb l'estació barcelonina a la qual estaven associats, -després explicarem aquestes xarxes de ràdio-) els diferents comunicats del govern que va donant compte així dels successos que s'estan produint: la situació de revolta que Espanya està vivint.

Es produeixen dos aixecaments paral·lels: el dels miners a Astúries, dirigits per la UGT i el del Govern de la Generalitat a Catalunya. El president Lluís Companys va proclamar l'Estat Català dins de la Federació de Repúbliques Ibèriques.

“La nit del 6 al 7 d'octubre de 1934 tot Catalunya visqué amb l'orella enganxada a la ràdio. Encara no hi havia un receptor a cada casa, faltava molt per arribar-hi, però aquella nit, la ràdio permetia per primera vegada seguir el desenvolupament d'una crisi política, que acabaria amb el president de la Generalitat i tot el seu govern a la presó.(...)Fou la primera vegada que es produí a Catalunya una utilització política directa de la ràdio. (...)Aquesta vegada, en connexió amb totes les emissores

catalanes, el president de la Generalitat proclamà la República Catalana, dins la República Federal Espanyola." (GUILLAMET,1994:149)

La resposta de Madrid va ser ràpida i contundent. La revolta catalana va ser sufocada amb relativa rapidesa i el govern de la Generalitat en pes va acabar a la presó, excepte el conseller de governació, Josep Dencàs, i part de l'ajuntament de Barcelona.

A Astúries la repressió va ser molt més esfereïdora i els miners van ser durament reprimits, morts i empresonats.

Aquests fets van tenir després greus repercussions a la vida política del país, com és evident amb el desenllaç imminent d'una Guerra Civil dos anys més tard, però també van tenir repercussions en la vida diària i domèstica dels qui treballaven a les estacions de ràdio fóra de Barcelona, on lluny de les mirades del govern, que no dels seus representants, van ser focus de molts desitjos, - igual que després passarà amb les primeres hores de la Guerra Civil-, i la informació va quedar-hi suspesa.

Només es podien oferir els comunicats que es rebien a través dels micròfons que les estacions de Barcelona havien hagut de posar a Palau.

III.1936: Esclata la Guerra Civil.

El tercer moment radiofònic important en la vida dels catalans durant aquesta dècada ja el situem al 1936. L'aixecament militar al Marroc que desencadenaria la Guerra Civil espanyola també s'escolta per la ràdio i fa entendre als ciutadans que la dimensió de l'esdeveniment ha de mantenir-los alerta i pendents d'aquest mitjà si realment volen saber què està passant ja que la ràdio és qui dóna la notícia, en el termes que recull el professor Espinet.

“És un quart de sis. El locutor de Ràdio Barcelona anuncia la terrible notícia: `Ciudadans: ha arribat el moment que tant temíem; l'exèrcit ha traït la seva paraula i el seu honor i s'ha llençat al carrer a combatre la República. Per als ciutadans de Catalunya, ha arribat l'hora de les grans decisions i dels grans sacrificis: s'ha de destruir aquest exercit facciós. Que cada ciutadà compleixi amb el seu deure. Visca la Generalitat de Catalunya! Visca la República!´.

Aquesta crida que es comunica amb altaveus a la gent, se sent juntament amb les càrregues que procedeixen de la plaça d'Espanya, on els obrers han tingut els primers enfrontaments amb els sublevats.” (ESPINET, 1997: 294)

I aquesta proclama l'escolten els ciutadans que tenen emissora des de casa seva, tal com ho demostra el testimoni de la família Arbonés.

“La família Arbonés acostumava a escoltar la ràdio. Aquell dissabte 18 de juliol van saber que Franco s'havia alçat, però a Barcelona tot semblava molt tranquil. L'endemà, la mare va posar la ràdio i, esverada, va cridar les filles perquè escoltessin les consignes des de Madrid: ‘ Todas las tropas cuyos cuadros de mando se hayan puesto frente a la legalidad de la República pueden irse a sus casas’. De seguida van sentir els aldarulls del carrer, i van sortir al balcó a veure què passava.” (OLESTI, 2005:114)

La informació és una arma important de la ràdio en aquest període polític, malgrat que amb el cop d'estat del 1936 aviat el govern republicà es fa càrrec de les gestions de les emissores catalanes. A Barcelona, directament des de la Direcció General de Radiodifusió, i a comarques el govern posa comissaris, els seus representants polítics, dins les estacions per tal de tenir-ne el control.

Els ciutadans l'escoltaran durant tot el conflicte, ho veurem i hauran après que tot i les mesures coercitives que proclama la Generalitat pels qui se saltessin les prohibicions d'escoltar l'enemic, el cert és que a partir de les nombroses

converses mantingudes amb testimonis de l'època, hem sabut que a la Catalunya republicana, molts ciutadans escoltaven Ràdio Sevilla *d'estrangers* i les arengues del General Queipo de Llano i també les emissores de París o Londres "per saber què passava aquí".

Això ve a demostrar que:

- 1.-Els catalans confien en la ràdio com a mitjà d'informació.
- 2.-La ràdio és un bé de consum, no m'atreveixo a dir que comú, per l'encara poca quantitat d'aparells que hi ha a les llars, però sí que ha deixat de ser una tecnologia fabulosa i s'ha popularitzat. S'empra, sense donar-li l'aurèola màgica que havia tingut la ràdio només 10 anys enrera, com un estri que facilita la comunicació entre emissor i receptor.
- 3.-Els oients de ràdio ja saben a aquestes alçades de la dècada, ja ha passat la proclamació de la República, i la tardor del 1934, que el govern utilitza el mitjà amb finalitats propagandístiques. Per això els més acostumats a tenir aparell receptor conviden amics i veïns per escoltar plegats emissores estrangeres, tal i com vàrem demostrar en el Grup de Discussió de la Tesina.

La proclamació de la II República, amb els parlaments en directe; els fets d'octubre amb la proclamació de l'Estat Català i el seguiment del cop d'estat de Franco al Marroc i la conseqüent Guerra Civil són tres moments radiofònics que evidencien, a tothom qui els pot escoltar, que la premsa ha perdut l'hegemonia en la informació a favor de la ràdio, que és tot celeritat i que explica la vida mentre està passant.

Després de l'impacte que devien produir als oients de ràdio catalans aquests tres fets, cabdals en la Història del nostre país, és fàcil d'entendre que la ràdio s'havia guanyat una fidelitat que durant la guerra, tot i les prohibicions, fou molt difícil de trencar.

És per això que parlem de mitjà de comunicació de masses i de mitjà de informació que són els dos títols que la TSF es guanya en aquella època. La

ràdio entreté, posa música, fa retransmissions; però la ràdio porta la veu dels governants al menjador de les llars, i avisarà quan hi hagi bombardejos, i això no podia fer-ho cap altre mitjà.

4.2.2.-CENS D'EMISSORES: NEIXEN LES *EAJ DEL 32*.

4.2.2.1.-LES NOVES *EAJ* CATALANES.

La febre de ràdio ja és una moda al nostre país que ara i mercès al Decret del govern espanyol de 1932, anteriorment definit, ja té estacions de ràdio locals repartides per diferents indrets del territori, algunes ja funcionen com ara Ràdio Terrassa, Ràdio Tarragona, Ràdio Reus o Ràdio Badalona i altres estan a punt de fer-ho, com són els casos de Ràdio Girona o Ràdio Lleida, que inaugura les seves emissions regulars al gener de 1934.

Però aquest estat d'eufòria per la ràdio no és només, com ja hem dit abans, pel fet de tenir estacions locals; és també pel costum cada cop més estès d'escoltar la ràdio. No és difícil trobar oients de ràdio catalans que abans de tenir emissora funcionant a la seva ciutat ja escoltessin concerts des d'emissores de ràdio estrangeres⁶⁰ perquè tenien bons aparells receptors. De fet a Catalunya l'estiu de 1933, i molts anys abans com dèiem en el capítol dels anys 20, es podien sentir prop d'un centenar d'estacions d'ona llarga i d'ona mitja de localitats franceses, alemanyes, angleses, russes, de països nòrdics o de ciutats italianes; a més a més de 8 estacions d'ona curta que es podien sintonitzar sense problemes i que emetien des d'Europa del Vaticà, de Zeesen (Alemanya), de Londres, de Moscou o de París, des d'Àfrica, concretament des de Rabat, i des dels EEUU, com les estacions de Pittsburgh o d' Schenectady a Nova York. Segons que explica la revista *Catalunya Ràdio* algunes es podien rebre tan bé com les emissores de ràdio espanyoles.

⁶⁰ Aquest costum era molt estès entre els propietaris de botigues d'elements elèctrics o electrònics, i fins i tot entre els electricistes o *els xispes*, veritables *fans* d'aquestes audicions estrangeres, que sovint comptaven amb la presència de veïns o amics que convidats a casa seva, compartien les vetllades radiofòniques, tal i com es va demostrar en la Tesina que va precedir l'actual recerca.

“Les emissores del Vaticà i Londres funcionen amb tota regularitat, essent audibles junt amb les de Paris i Alemanya, des de la nostra península amb un potencial igual a la d’una estació local. Les demás, uns dies millor que altres; i les americanes estan molt sotmeses als canvis d’atmosfera i la seva audició depèn de la potència que desenrotllen les diverses emissores segons els dies.”(*CATALUNYA RÀDIO*, 15 juliol 1933)

A banda d’escoltar aquestes emissions estrangeres i les locals, a Catalunya es podien seguir les emissions de les dues estacions de Barcelona que ja hem comentat que es rebien més enllà de les comarques barcelonines i que també s’expandeixen en aquesta dècada.

Per tant, totes les estacions que estudiarem en aquest període tenen en comú:

4.2.2.1.1.-HAVER NASCUT ARRAN DEL DECRET DE 1932.

Aquesta és la primera característica d’aquestes noves estacions de ràdio que sense que s’hagués promulgat el Decret de desembre de 1932, descrit anteriorment mai no haurien vist la llum, com a mínim de forma legal, ja que algunes portaven temps emetent en proves.

4.2.2.1.2.-COL.LABORACIÓ PER SOBRE DE TOT.

El fet d’ésser “filles” d’aquells enginyers o electricistes que abans de la posada en funcionament de l’EAJ-1 ja remenaven la nova tecnologia de la TSF també caracteritzà la posada en funcionament d’aquestes estacions, ja que propicià que s’establís un nivell de relació personal entre els seus radiofonistes que accelerà el naixement de les emissores. Mai fins ara no s’havia explicat amb prou força aquest nivell de relació, per coneixença personal dels seus responsables tècnics, que existeix entre moltes d’aquestes estacions de ràdio local i que va tenir un pes decisiu en que les noves *EAJ* sortissin a l’èter.

Arran de la lectura de moltes de les publicacions que sobre radiotelefonía es publicaven als anys 30 (hem pogut trobar més de 30 capçaleres diferents

dedicades al món de la ràdio i editades entre els anys 20 i principis del 1940, a l'índex bibliogràfic hi ha el detall) hem pogut descobrir, i per tant afirmar aquí amb total rotunditat, que va ser mercès a aquestes relacions personals que varen existir entre els responsables tècnics de les estacions, que les emissores es varen posar en funcionament d'una forma tan semblant i tan seguida. Sovint en aquests anys, els tècnics de les noves estacions es desplaçaven a altres poblacions fóra de la seva ciutat, per ajudar un col·lega d'ofici a posar en funcionament una nova estació de ràdio. D'aquesta manera s'afavoreix la implantació de les emissores de petita potència al nostre país; cosa que d'altra manera, segurament també s'hagués assolit però amb més complicacions, amb un retard considerable i havent de salvar esculls tan durs com encallar-se en les proves prèvies a les emissions professionals sense sortir-se'n.

Molts dels pioners de la radiotelefonía sense fils al nostre país es coneixien perquè eren parents o perquè havien estudiat plegats (ells o els seus pares) a l'Escola industrial de Terrassa o la de Vilanova i la Geltrú, que eren els dos centres importants de formació en tecnologies modernes que hi havia en aquells moments al país, tot i que no impartien estudis sobre radiotelefonía, que als anys 30 no es podien seguir en cap escola espanyola.

4.2.2.1.2.1.-COL.LABORACIÓ TÈCNICA ENTRE EMISSORES.

La relació humana que afavoreix la posada en marxa de moltes estacions passa, per exemple, en poblacions com:

- Reus i Vilanova i la Geltrú.

Els directors d'aquestes dues estacions, Joan Díaz i Josep Maria Cucurella, respectivament, eren amics del mateix poble i estudiants de la mateixa escola, de Vilanova on van cursar el peritatge industrial. Díaz torna a Vilanova, des de la seva residència de Reus, per ajudar en les proves experimentals prèvies a l'arrencada de Ràdio Vilanova, tal i com descriurem d'aquí a unes pàgines.

-Terrassa i Badalona.

Francesc Vidal Pagès, fill del primer amo de Ràdio Badalona, Joan Vidal Prats va col·laborar en la instal·lació de les emissores de Terrassa i Andorra. Per Vidal Pagès la col·laboració entre estacions era una tasca corrent i a més a més ajudava a avançar tècnicament. "Era una manera d'aprendre la feina." (Entrevista personal al radiofonista Francesc Vidal, 2002)

El testimoni d'aquest radiofonista recollit en una publicació d'història de l'emissora de Vilanova evidencia la teoria aquí expressada.

"Recordo que posàvem l'ona a l'aire i cada cinc minuts es trencava. Treballàvem amb l'experiència que el meu pare tenia d'EAJ-1 Ràdio Barcelona i EAJ-15 Ràdio Associació, que eren emissores que quan es van fer, anaven amb uns circuits que eren propis d'aquella època. Qui va fer el primer pas en matèria de radiodifusió local va ser Ràdio Terrassa: allà hi va haver una persona, Francesc Matarrodona, professor d'electricitat de l'Escola Industrial de Terrassa, que va fer l'emissora de Terrassa amb una tecnologia extremadament avançada dins el que es podia fer en aquella època. (...) El meu pare va convidar el tècnic de Terrassa a passar dos mesos a casa perquè ens ajudés." (ANTON I JULIANA , 1984)

-Badalona i Barcelona

El mateix propietari de Ràdio Badalona és un dels qui ajuden a la instal·lació de l'EAJ-1 a l'Hotel Colón, tal i com manifesta el seu fill en una entrevista a propòsit d'aquesta Tesi. Vidal Prat va participar en la col·locació de les antenes.

-Terrassa i Barcelona.

El creador de Ràdio Terrassa, Eudald Aymerich, ajuda a tirar endavant Ràdio Catalana, de fet les proves d'emissió de Ràdio Catalana les fan a Terrassa amb l'ajut d'Aymerich, segons Salillas (1980).

4.2.2.1.2.2.-COMPARTINT DIRECTOR.

Però el moviment de tècnics entre les diferents estacions no és l'única via ràpida per transmetre els nous coneixements del mitjà entre les distintes emissores; també ho és el fet que alguns directius se n'encarreguin de dirigir emissores diferents de la mateixa empresa tal i com passa a Ràdio Associació de Catalunya amb l'Alexandre Figa, un periodista d'origen empordanès que passa de treballar a la premsa de Barcelona a dirigir Ràdio Girona, després Ràdio Lleida i, posteriorment durant els últims anys de la guerra i per culpa de l'avançament de les tropes nacionals, ha de fugir de Lleida i passant novament per Barcelona, torna a dirigir de nou Ràdio Girona, que al 1938, i per culpa del conflicte armat, no tenia director.

4.2.2.1.2.3.-MOBILITAT DE LOCUTORS.

I encara trobem més exemples que demostren aquesta teoria de la mobilitat sectorial que vindrà a reforçar maneres semblants en emissores llunyanes i diferents, dins la mateixa xarxa. Els locutors durant força anys també protagonitzen el fet de treballar en distintes emissores dins la mateixa empresa de ràdio o entre estacions no relacionades.

En aquests casos, que detallarem en parlar del locutor protagonista –és l'objecte d'estudi d'aquest treball- i que ara només apuntem, els locutors canvien d'estació tant si la ràdio a la que van és de la mateixa empresa, cas de la Maria Tersa i la Francina Boris amb Ràdio Associació de Catalunya, o

d'empreses competència com l'exemple el cas de l'Enriqueta Teixidó que primer va treballar a Ràdio Associació i després a Ràdio Barcelona.

4.2.2.1.3.-TENIR PROGRAMACIONS MOLT SEMBLANTS I DE POC COST ECONÒMIC, BÀSICAMENT MUSICAL.

Aquesta és l'altre característica que comparteixen les emissores que es posen en marxa arran del decret de 1932. El fet de ser estacions locals i de petita potència, i la dificultat de poder tenir un recolzament publicitari important, tal com evidenciàvem anteriorment, fa que aquestes estacions hagin de mirar de tenir el mínim de despeses possibles per tal de ser rendibles i tot i així, com observarem en el proper capítol, acabaran la dècada dels 30 sense ser-ho.

4.2.2.1.4.- DONES FENT ANTENA.

I fan tasques tan importants en antena com les que podien fer els nois, tal com veiem en aquest exemple, on les locutores llegeixen comunicats oficials des del mateix Palau de la Generalitat en el moment de la crisi de 1934. Els textos de informacions especials com aquests o com els comunicats de guerra, els escrivien els comissaris polítics o els responsables institucionals pertinents, i la lectura anava a càrrec d'un locutor professional.

“El conseller Dencàs ordena a Ràdio Barcelona y a la RAC el mismo día 5, la instalación de micrófonos en la sede de la Consejería de gobernación y en el Palacio de Presidencia de la Generalitat. Los estudios centrales de estas emisoras, a través de las voces de la actriz-periodista M^a del Carme Nicolau (Ràdio Barcelona) y Rosalía Rovira (RAC) transmiten los distintos comunicados de la Generalitat sobre la marcha de la huelga general en Catalunya y el resto de España”. (BALSEBRE, 2001)

4.2.2.1.5.-ALGUNES EMISSORES S'ASSOCIEN.

N'hem fet algunes referències en aquest apartat. Per tal de fer actes conjunts o de poder accedir a informacions o institucions que de forma individual els hagués estat impossible, algunes d'aquestes emissores locals de petita potència s'associen en xarxes i d'aquesta manera a més a més, aconseguen abaratir costos doncs, un concert en directe a Sabadell es podia escoltar al mateix temps a Badalona i a l'inrevés, mobilitzant per cada esdeveniment el personal de només una estació.

És el novembre de 1933 que un grup d'emissores comencen les gestions pertinents per constituir la Federació d'Emissores de Ràdio de Catalunya. Una federació que existeix com a tal des del mes de febrer de 1934, la FERC i que aglutina a les estacions de Badalona, Sabadell, Lleida, Girona, Vilanova i la Geltrú, Reus, Tarragona, Manresa i Terrassa. Són les autoanomenades "emissores d'ona comú", que representen a totes les existents a Catalunya fóra de Barcelona, amb potències d'emissió i graelles de programació molt semblants, i amb una freqüència d'antena d'OM que no pot ubicar-se passats els 1.500Kc.

Aquesta associació participarà posteriorment a l'entitat Radio Emisoras Locales de España, que neix a Madrid, "però mantenint sempre la seva independència en tots els afers particulars, derivats de l'especial situació de Catalunya com a regió autònoma" (RÀDIO TERRASSA. Número 38, 1934)

La FERC treballa des dels seus inicis en el terreny administratiu i en la defensa dels interessos econòmics de les estacions que en són membres, però molt aviat ja manifesta les seves intencions de treballar també, per tal que la xarxa radiofònica que s'ha creat pugui tenir una repercussió en la qualitat artística dels programes d'aquestes estacions "d'un nivell impossible d'assolir en un sol esforç particular de cada emissora i en canvi, de fàcils de combinar a base de cooperació entre totes elles." (RÀDIO TERRASSA. Número 38, 1934)

Així doncs, les emissores locals acaben tenint a Ràdio Barcelona o a Ràdio Associació de Catalunya com a centre principal d'unes xarxes de ràdio que divideixen el país agrupant les estacions de localitats més petites que Barcelona al voltant d'una de les dues grans estacions de ràdio que imperaven a la capital catalana. Així molta de la programació d'exterior que s'emetia per les EAJ de comarques, era retransmesa des d'algun indret de Barcelona i oferta a les seves estacions associades per l'emissora mare: RA de C⁶¹ o Ràdio Barcelona. En alguns casos, les emissores capçalera d'aquestes dues grans xarxes que s'estableixen en funció del grup empresarial al qual es pertany, Unió Radio Barcelona i Ràdio Associació de Catalunya, empren les seves estacions de comarca només per repetir programes que es fan des de Barcelona.

Només ens calen dos dels molts exemples fàcilment reproduïbles, extrets de la premsa de l'època per il·lustrar aquestes afirmacions:

Catalunya Ràdio de 27 de gener de 1934 especifica com des de EAJ-15 es retransmet els dijous a les 12'20 un programa per dones per les emissores Ràdio Girona i per Ràdio Lleida: Revista de Moda. Programa que es fa amb el suport de l'institut de Cultura i la Biblioteca popular de la Dona.

Al mateix any, ja tenien molt clara la consciència de xarxa o Cadena d'emissores i l'explotaven amb normalitat, tal i com posa de manifest un nou article de la mateixa revista, on s'explica com Rossend Calvet va retransmetre la Final del Campionat d'Espanya de futbol entre el València i el Madrid, esmentant quan les estacions de fóra de Barcelona s'hi van afegir:

" des de la segona part, per als radiooients de Catalunya, mitjançant les emissores de Ràdio Associació, Ràdio Girona, Ràdio Lleida i Ràdio Tarragona." (*CATALUNYA RÀDIO*, Número 106, maig de 1934)

Una manera d'actuar que s'ha perpetuat fins als nostres dies.

⁶¹ Aquesta és la manera abreviada com la pròpia estació indicava el seu nom en la premsa de l'època.

4.2.2.2.-LES EAJ QUE NEIXEN .⁶²

Mercès al decret de 1932 i reunint les característiques comunes que acabem de descriure a Catalunya neixen a partir de 1933, 10 noves estacions de ràdio local, professionals, comercials i de petit abast.

A tot el territori espanyol en surten 59 de noves, per tant Catalunya ocupa un lloc destacat al panorama radiofònic de l'Estat ja que amb 11 estacions de ràdio funcionant (Radio Barcelona ja havia nascut i havia estat regulada pel Reglament del 1924) significava la regió amb més emissores de ràdio en funcionament.

Les concessions tal com manava el decret regulador només es podien fer a un ciutadà espanyol que presentés un projecte amb les característiques esmentades al decret del desembre de 1932 i deia explícitament que només podia emetre una emissora de ràdio EAJ en cada localitat. A més a més totes les estacions havien d'emetre amb mig Kw de potència com a màxim , i en freqüències situades entre els 1492 i els 1500Kc per tal d'evitar-se interferències.

Tenint en compte que a Barcelona ja existia EAJ-1 Ràdio Barcelona, la nova emissora de l'Associació Nacional de Ràdio, Ràdio Associació de Catalunya EAJ-15 haurà d'acollir-se a un nou decret per justificar la seva presència a l'espectre radioelèctric. Aquest però, que no es dictaria fins un any després que l'AEJ-15 iniciés les seves emissions professionals de forma regular, encara que de manera *alegal*, si considerem el que exposa el Decret de 10 de gener de 1934 que en definitiva sembla fet a la mida d'aquesta estació barcelonina. La nova norma explicava que calia limitar la distància mínima entre dues emissores de la mateixa ciutat a 30 Km per tal que no s'interferissin, tret que les estacions

⁶² És imprescindible recordar que aquesta Tesi no vol reconstruir fil per randa la història d'aquestes estacions de ràdio, però que cal que n'estudiï alguns aspectes per tal de poder entendre-hi el pas i l'evolució de les locutores. Per això ens interessem per la posada en funcionament de les mateixes, per conèixer les seves programacions , cosa que ens permet descobrir algunes dades desconegudes fins ara, amb la finalitat de poder-hi ubicar millor les dones locutores.

sol·licitants poguessin demostrar que era possible la coexistència a menor distància sense pertorbar les emissions de l'altre ràdio, cosa que RA de C al·lega des dels seus inicis, encara que no fos cert del tot ja que les estacions emetien en horaris diferents justament per no perjudicar-se.

Les noves emissores reforçaran la dicotomia existent al panorama de la ràdio de Catalunya, ja que algunes com les de Lleida, Tarragona i Girona neixen per la necessitat que té Ràdio Associació d'expandir-se en aquells indrets per tenir una xarxa forta a tot el territori català; i Ràdio Reus, Ràdio Manresa i Ràdio Terrassa mantenen una estreta vinculació amb Unió Radio Barcelona, de la qual en són representants als seus respectius territoris. Ràdio Badalona s'hi associa i Ràdio Sabadell i Ràdio Vilanova connectaven amb Ràdio Barcelona quan els hi convenia, per fer retransmissions puntuals, però advocant sempre per poder operar de forma independent.

<p style="text-align: center;">NOM DE L'ESTACIÓ, INDICATIU I CADENA A LA QUAL PERTANYEN</p>	<p style="text-align: center;">ANY D'INICI D'EMISSIÓ I PROPIETARI DE LA CONCESSIÓ</p>
<p>1.-RÀDIO ASSOCIACIÓ DE CATALUNYA. RAC EAJ-15. Capçalera RA de C. a Barcelona.</p>	<p style="text-align: center;">1930 RAC, membres de l'antiga ANR</p>
<p>2.-RÀDIO TERRASSA EAJ-25 Unión Radio Barcelona.</p>	<p style="text-align: center;">1933 Radio Club Tarrasa</p>
<p>3.-RÀDIO REUS EAJ-11 Unión Radio Barcelona.</p>	<p style="text-align: center;">1933 Juan Díaz</p>
<p>4.-RÀDIO SABADELL EAJ-20 Independent (A vegades connecta amb R.Barcelona)</p>	<p style="text-align: center;">1933 José Corbella</p>
<p>5.-RÀDIO TARRAGONA EAJ-33 Ràdio Associació de Catalunya.</p>	<p style="text-align: center;">1933 Timoteo Zanuy</p>
<p>6.-RÀDIO BADALONA EAJ-39 Associada a Ràdio Associació de Catalunya.</p>	<p style="text-align: center;">1933 Juan Vidal Prats</p>
<p>7.-RÀDIO MANRESA EAJ-51 Unión Radio Barcelona.</p>	<p style="text-align: center;">1933 Fernando Boixadors</p>
<p>8.-RÀDIO GIRONA EAJ-38 Ràdio Associació de Catalunya.</p>	<p style="text-align: center;">1933 Ramon Pérez</p>
<p>9.-RÀDIO LLEIDA EAJ-42 Ràdio Associació de Catalunya.</p>	<p style="text-align: center;">1934 Jaime Rosquelles</p>
<p>10.-RÀDIO VILANOVA I LA GELTRÚ EAJ-35 Independent (A vegades connecta amb R.Barcelona)</p>	<p style="text-align: center;">1934 José M. Cucurella</p>

Font:Elaborció pròpia.

4.2.2.2.1. EAJ-15 RÀDIO ASSOCIACIÓ DE CATALUNYA, RA de C.

Després d'anys de lluitar per aconseguir *una nova i seva* emissora de ràdio professional, després d'haver perdut Ràdio Barcelona a mans d'Unión Radio, els membres de l'Associació Nacional de Ràdio, ANR, aconseguixen la llicència per posar en funcionament Ràdio Associació de Catalunya. Corria el mes d'abril de 1930 i els correspon l'indicatiu AEJ-15.

Una estació que neix amb un passat vinculat a l'EAJ-1, els creadors de l'ANR que ara capitanejaran la nova RAC són quasi els mateixos que varen fer mans i mànigues per tal que Ràdio Barcelona que fou la primera estació de telefonia sense fils de l'ANR continués sota la seva tutela i no anés a parar a mans de la xarxa que, als anys 20, Unión Radio de Madrid començava a teixir, i cosa que la precària economia de l'emissora barcelonina no va poder aturar⁶³.

Els mateixos directius de Ràdio Associació de Catalunya han deixat per escrit, en diferents butlletins de la ràdio, la cronologia que dibuixa el naixement de la seva estació:

- 23 de desembre de 1929: inauguració del període de proves d'EAJ-15.
- 22 de març de 1930: concessió de l'indicatiu EAJ-15.
- 15 d'abril de 1931: la llibertat d'emissió. Recordem que fins a aquest moment RA de C només podia emetre 3'5 hores diàries: d'11'30 a 13h i de 15 a 17h. A més a més, patia les interferències de Ràdio Barcelona.
- 3 d'abril de 1933: s'inaugura oficialment el nou estatge de RAC a la Rambla de Barcelona.

Així doncs, per fi l'ANR pot donar la sortida final a la seva tan desitjada estació de ràdio que neix amb l'objectiu comunicat des de sempre per l'Associació de vetllar per la catalanització de Catalunya: volen una ràdio feta íntegrament en

⁶³No és l'objectiu d'aquesta Tesi aprofundir en els aspectes històrics i econòmics de L'EAJ 1, ni en la batalla que això va desencadenar en el si de l'ANR que estan tan ben recollits en les publicacions de Balsebre (2001) o Franquet (2001), tan sols en fem la referència de contextualització necessària per tal que s'entengui com era el marc en el qual treballaven les locutores que sí que són el nostre objecte d'estudi.

català, i que difongui els ideals i els costums d'aquesta cultura per reforçar-los arreu del país.

És una ràdio que busca l'educació i la culturització d'unes classes socials que necessiten, segons els creadors de l'estació, aquestes dosis de patriotisme i bons costums. Això es nota per exemple en els atacs que des de Ràdio Associació es fan cap a la figura del locutor estrella de Ràdio Barcelona. Els atacs no són tant per què en Toresky representi una ferotge competència en ser, segons reconeixen fins i tot de l'estació de la Rambles, l'emissió de ràdio més escoltada del país⁶⁴, sinó perquè fa la seva ràdio en català i castellà i perquè empra un llenguatge massa planer (vulgar i groller - en diuen a Ràdio Associació de Catalunya -) qüestió aquesta que a Ràdio Associació no estava ni tan sols contemplada.

Però també l'ataquen per una qüestió més pragmàtica: el repartiment del pastis publicitari que fins ara està només a mercès de Ràdio Barcelona, i per aconseguir-ho escriuen ratlles com les que recull el 26 de Setembre de 1930, el Número 13. del Boletín de la Asociación Nacional de Radiodifusión.

“Són tantes les queixes que constantment rebem pels excessos del llenguatge d'aquest petulant i pueril senyor, que hem de preguntar una sola cosa al Cap del Centre de Telègrafs de Barcelona, encarregat d'aquest afer: Fins quan ha de durar aquesta xerrameca indigna del

⁶⁴Aquesta afirmació és pot fer després de comprovar elements clau com els següents:

1.-Toresky és estimat per molts.

A.-1934 lliurament de la Creu de la República en reconeixement de la ràdio beneficència que ell va posar en antena.

B.- Crearà escola: l'herència radiofònica d'en Toresky s'observarà amb els anys venidors en els programes benèfics que popularitzen: Enric Casademont, primer i l'Angel Cos, després amb el seu Pau Pi; en JM^a Tarrasa i el seu Maginet, i també més endavant, en Soler Serrano.

C.- La seva mort, al 1937 és recollida en butlletins d'emissores de ràdio foranies a Barcelona i també per la premsa de la capital. Un ressò fins a aquell moment no obtingut per a cap altre radiofonista.

2.- Toresky és denostat per alguns altres.

A Ràdio Associació de Catalunya l'han de veure forçosament com una muntanya molt difícil de foradar i per tant una competència impossible de batre.

locutor d'EAJ-1?. No és hora encara, que, per dignitat, es procuri que el micròfon es respecti, tal i com es fa a tot arreu del món??.(...) L'autor d'aquestes ratlles té la suficient audàcia per a confessar que gairebé no l'ha sentit mai. Pocs ciutadans trobaríem que poguessin dir el mateix. Molts dels seus crítics implacables, una vegada a llurs cases, les persianes tirades i en mànigues de camisa, comparteixen amb l'esposa i les criatures l'audició complaguda d'en Toresky. Després una vegada ja són a l'escala, en conversa amb el veí de sota, demanaran pena de mort pel locutor. Però portaran el pap ple del seu humor plebeu i del seu bilingüisme vergonyós. Toresky és doncs com una mena de vici amagat, de costum vergonyant, com ara la pornografia, la qual és execrada públicament per tothom, en canvi, les linotips dels editors sense escrúpols no donen l'abast a compondre literatura immoral. (...) hom pot fer-se càrrec de quins no serien a hores d'ara els resultats obtinguts si hom hagués confiat el micròfon a un home de bon sentit- mai un pedant!- en lloc de deixar-lo a disposició d'un ventríloc de barriada" (*CATALUNYA RÀDIO*; 1932:11)

La competència amb l'emissora Ràdio Associació que vol com dèiem una ràdio més catalanista serveix de revulsiu perquè Ràdio Barcelona catalanitzés la seva programació.

En la primera revista que treuen, el president de Ràdio Associació de Catalunya, Jaume Rosquelles explica la gran satisfacció que té pel fet que els socis de l'entitat recolzin la seva premissa principal de "ara més que mai convé catalanitzar Catalunya".

Potser per això des de molt aviat comencen atacant Ràdio Barcelona. Però no ens enganyem, la filosofia catalanista i adoctrinadora que pretén RA de C vers el país, no és res més que el vel que emmascara el veritable problema de l'estació. L'adquisició per part d'Unión Radio de Ràdio Barcelona implicà que quedessin fora de l'Associació Nacional de Radio els representants del nucli més

catalanista d'aquesta entitat que seran els qui gestionaran fins a la seva obtenció la concessió de l'EAJ-15.

Una EAJ-15 que ha d'obrir-se mercat en un camp que està ocupat per Ràdio Barcelona, emissora perfectament assentada i seguida per molts catalans d'arreu del país; i que per tant té uns ingressos publicitaris que RA de C haurà de com a mínim igualar per poder mantenir-se, sense ser un llastre que enfonsi les arques dels seus responsables.

És amb tota seguretat per aquest motiu que RA de C, des de molt aviat, posa en antena programes patrocinats per cases comercials, diferència aquesta molt important amb Ràdio Barcelona, que ara sí, a la dècada dels 30, té programes patrocinats per cases comercials però que de cap manera van néixer sota aquesta mena de protecció.

4.2.2.2.1.1.-ELS PROGRAMES PATROCINATS.

A Ràdio Associació de Catalunya els programes es creen patrocinats, i la publicitat és el motor que mourà les famoses i espectaculars *Emissions Cara al Públic* que es va inventar l'estació de les Rambles, a partir de l'any 1935.

Aquests espectacles, segons els mateixos radiofonistes que s'anuncien al diari *L'Instant* són "moderníssims a l'estil de les grans emissores nordamericanes"; i ja que ho anuncien al diari, vinculat clarament amb l'empresa mare de RA de C aprofiten per fer una difusió dels seus locutors, fotografiats al més pur estil d'estrella cinematogràfica hollywoodienca, cosa que fins al 1935 cap altra emissora de ràdio del nostre país havia fet, (bé està dir que les fotos tenen igual tamany les dels nois que les de les noies).

En aquestes emissions, que es feien sempre des de l'Olimpya de Barcelona, es retransmetien per les 4 emissores de la xarxa RA de C i hi intervenien

nombrosos artistes i orquestres que eren presentats per les parelles dels locutors de l'estació a Barcelona.

De l'anàlisi d'aquests espectacles podem conèixer quines són les cases que treballen comercialment amb RA de C, doncs aprofiten les pàgines del rotatiu de l'empresa *'L'Instant'*, per anomenar totes les empreses que patrocinen els cantants, les orquestres o els humoristes que actuen en aquest espectacle que ara anomenariem gala.

Així observem com l'empresa de neveres FRIGIDAIRE, propietat un dels pares de Ràdio Associació Eduard Rifà patrocina l'actuació de la cançonetista Amàlia d'Isaura, que acompanyada per l'Orquestra de RA de C va interpretar a la primera d'aquestes gales, el 21 de juny de 1935 tres peces diferents. D'aquesta manera podem desmentir l'Institut Català de la Dona que té publicat un calendari-fitxer de *Dones il.lustres*, on afirma, equivocadament, que Amàlia d'Isaura era una locutora de RA de C, cosa del tot incerta. És evident que aquest extrem ha estat corroborat amb la cerca en les revistes de RA de C on sí que surten els locutors de l'estació i on d'Isaura surt sempre com a cantant.

Aquesta necessitat de néixer amb el suport publicitari ben assolit és molt important perquè significarà que RA de C s'inventarà les fórmules més novedoses per tal de tenir espais pagats per firmes comercials, sense que aquestes intervencions publicitàries "embrutessin" la seva antena. Recordem que de sempre aquesta ha estat una mania dels radiofonistes cosa que fins i tot, com hem explicat anteriorment, va provocar que a Ràdio Catalana volguessin suprimir els anuncis.

Ràdio Associació neix amb un departament comercial, dirigit per Josep Domènech Gilart, molt professional i que es dedica a buscar firmes que patrocinin els espais que posen en antena, que han de competir amb els que s'emeten per Ràdio Barcelona. D'aquesta competència en surt una bona dosi de creativitat radiofònica que es materialitza en molts dels programes que omplen

les hores d'emissió. Durant els anys 30 a Barcelona hi havia les seues centrals de multinacionals de sectors tan diferents com Bayer, Ford, Coca-Cola o Nestlé, i aquestes marques foren les primeres en pagar el patrocini d'espais que es feien per Ràdio Associació de Catalunya. Per posar alguns exemples, esmentarem que "El Noticiari Philips" era el nom de l'informatiu de l'EAJ-15, o que l'any 1932 Bayer patrocinava les emissions del "Concurs Infantil de Ràdio Associació". El departament de publicitat també fou l'artífex de la creació d'espais com els que posaven en antena Francina Boris i Teodor Garriga, desplaçant-se amb una Unitat Mòbil de l'emissora per diferents pobles de Catalunya per entrevistar les seves autoritats. Aquest programa no es movia amb un afany divulgatiu o periodístic, sinó que tenia una finalitat comercial molt ben dissenyada.

La preocupació per la publicitat a la ràdio i la necessitat de saber-la explotar el màxim de bé portaran a Barcelona a ser, novament, la seu del V Congrés Internacional de Publicitat, celebrat al 1935.

"Les novetats més recents eren els anuncis de radiointercanvi per paraules, la radiopublicitat de servei públic com la informació horària i el radioreportatge publicitari." (GUILLAMET:1994,151)

Aquest augment de la publicitat es tradueix en l'ampliació del Trio de l'emissora per un Quintet a partir de l'1 de febrer de l'any 32, i més endavant tenen una orquestra Simfònica a la qual ja hem fet referència.

La creativitat i la publicitat de la nova RA de C conviven en aquesta emissora amb necessitats més importants que tenia només en néixer: la falta de discos per emetre en la seva primera programació.

"demanant als senyors socis que disposin de discos i vulguin fer el favor de deixar-los a l'Associació, per tal d'ésser radiats, tinguin a bé avisar a les nostres oficines, ronda de la Universitat, 25, entresol, on es disposarà

que siguin recollits i retornats, advertint que es té una gran cura en la seva conservació”

(*CATALUNYA RÀDIO*, Número 20, 19 de juliol de 1931.)

Aquesta era una realitat en una emissora que havia de suportar l'any 1935 una estructura radiofònica importantíssima. RA de C té més de 80 empleats , uns locals amb 4 estudis , 50 solistes vocals i instrumentals que interpreten unes 200 obres, 2 companyies de teatre, una de teatre líric amb un conjunt de 25 instrumentals, 3 masses corals, 3 organistes, l'orquestra permanent de 14 professors, amb una radiació de 6.000 discos gramofònics i 7 locutors que regulen les emissions de 4 estacions.

Tot i fer aquest repàs acurat del patrimoni de l'emissora, i publicar-lo a les seves revistes, Ràdio Associació en cap moment destaca la feina dels locutors respecte la dels altres departaments de la ràdio. Aquests locutors, la vida dels quals coneixerem en aquest capítol, eren:

-A Barcelona: Rosalia Rovira i Ismael Cera; Francina Boris i Teodor Garriga, (també hi havia Maria Teresa Gay Solà, però que en aquesta època, 1935, només s'ocupava de la discoteca), i Carmen Espona que fou locutora substituïda.

-A Girona: Mª Lluïsa Figa.

-A Lleida: Maria Tera.

-A Tarragona: Josep Mª Tarrasa.

RA de C arrenca amb dues parelles de locutors, cosa que fins el moment no havia fet cap altre estació, i que ja evidencia la teoria que acabem d'esboçar en el sentit que l'estació vol demostrar el poder que té, encara que hagi de demanar discos als socis per començar les seves emissions.

Però demostra també que copia exemples d'altres emissores que ja funcionaven, igual que Ràdio Barcelona va fer en els seus albors als anys 20, tal com recull Arnheim (1936) el primer estudiós de l'estètica radiofònica.

" El modo más superficial de utilizar los diversos tipos de voces puede encontrarse, como se acostumbra en las emisoras soviéticas, francesas, e italianas, en la radiación de noticias y anuncios dónde para evitar su uniformidad se hacen leer alternativamente, por un locutor y una locutora. En tal caso el carácter acústico refleja el contenido."(ARNHEIM,1936: 37)

Els primers locutors són Rosalia Rovira i Ismael Cera; i la parella dels locutors suplents o segons locutors, la formaven: Teodor Garriga i M^aTeresa Gay Solà, que l'any 1935 es rellevada per una joveneta Francina Boris, que viurà un canvi important en la seva vida radiofònica i personal començant per canviar la ràdio de les comarques gironines per la de la capital catalana, i acabant pel canvi en el seu propi nom⁶⁵.

De les afirmacions del teòric de la comunicació, Arnheim, deduïm com per aquest autor és indiferent qui faci entrevistes o qui llegeixi comunicats, o anuncis. Els locutors no són massa importants en la comunicació radiofònica, són matèria primera igual que ho són els discos, la música o els efectes de so.

La opinió que té de la feina que fan els locutors queda perfectament definida entre les pàgines 126-133 de la seva *Estètica Radiofònica*. Aquest capítol és l'estudi més antic que hi ha sobre la manera de fer antena. L'autor en diu '*El arte de hablar a todos*'. I és dins d'aquestes pàgines on Arnheim torna a donar-nos motius per què la teoria sobre la poca importància que se'ls donava als locutors de ràdio agafi més pes. La ràdio necessita segons Arnheim, "sujetos que produzcan sonido: ya sea a través de instrumentos, ya sea a través de su aparato fonador".

⁶⁵ A la seva Girona natal, Francina Boris es deia Paquita Boris abans d'arribar a RA de C, nom que no es va considerar prou català per l'antena de RA de C, tal i com ella mateixa ens ha explicat en motiu de la recerca, i que va ser reconvertit.

L'autor diferencia explícitament entre experts, que són importants i poden parlar com vulguin i locutors, que són font de so i per tant han de tenir un comportament acústic *calibrat*: "el conferenciante parece saber más [es refereix a tenir més coneixement sobre el tema tractat, és un expert] que la mayoría de locutores de radio".

Aquestes teories són la resposta dels investigadors contemporanis al nostre marc temporal, a les anàlisis que es feien sobre la ràdio que ells escoltaven en diferents països europeus i americans. Per tant, les parelles de locutors, o les intercalacions en les lectures de veus masculines i femenines eren estils perfectament estables a la ràdio dels anys 30, i a Catalunya la moda també es duia, tot i que de forma més oberta arran de l'aparició de RA de C, ja que Ràdio Barcelona encara no tenia una definició massa estricta sobre la feina dels locutors, molts dels quals, participaven encara en aquests dies, en les emissions de radioteatre de l'estació degana, un pecat a RA de C tal com anirem desvetllant en aquestes pàgines.

A banda dels programes patrocinats i de les parelles fent antena, una altra de les característiques que defineixen a la nova EAJ-15 és la quantitat de noies que surten en antena. Ràdio Associació de Catalunya és una "emissora molt femenina" els locutors substituïts eren noies, tal i com observarem més endavant, i a Barcelona a banda de les dues parelles de locutors hi havia una altra dona locutora que a mitjans dels anys 30 havia quedat relegada de locutora a ser l'encarregada de la discoteca.

Una altra de les grans aportacions de RA de C a la radiodifusió del moment fou el fet de distingir clarament en les seves estacions entre els locutors i els actors de la ràdio. A RA de C els locutors no fan teatre, són només presentadors de programes, espais o locutors d'anuncis però no s'integraran mai en cap peça teatral, ni recitaran poesia. L'activitat més interpretativa que duïen a terme era la lectura de contes, tal i com han reconegut per a aquest treball molts dels radiofonistes de l'antiga Ràdio Associació entrevistats.

Així doncs, en estudiar la vida dels locutors de RA de C descobrim una dada característica d'aquesta estació que abans no s'havia donat en cap altre estació de ràdio catalana. Aquests locutors, tot i que en alguns casos venien del món del teatre professional, arriben a la ràdio per fer de locutors i prou, tasca que no compaginen amb les pròpies de la dramaturgia, sota cap concepte, que són encarregades als quadres d'actors que també té l'estació.

A RA de C s'estableixen molt clares les fronteres entre locutor i actor i no es trepitgen els terrenys els uns als altres. Això és també el primer cop que passa, com dèiem doncs a Ràdio Barcelona les locutores feien intervencions en els quadres escènics de l'estació.

4.2.2.2.2.-RÀDIO TERRASSA.

Comença les seves emissions professionals el maig de 1933

Té l'indicatiu: EAJ-25

En les emissions de prova que es varen fer de l'estació egarenca abans que arrenqués professionalment, cal destacar segons el Diario de Terrassa (2004) la retransmissió del concert que per Santa Cecília, patrona de la música va dur a terme la banda municipal de Terrassa, els pastorets que per Nadal feien al Centre Social Catòlic o bé, al 1930 el seguiment de la Volta Ciclista a Catalunya, que va acabar a Terrassa i que va fer possible que a la ràdio s'entrevistessin alguns corredors.

Gràcies al Ràdio Club, l'estació va tenir molt aviat una revista, que en el número dedicat a la inauguració de l'emissora, maig de 1933, es destaca com després d'aquest acte la següent cosa que es va dur a terme va ser la retransmissió des del Camp d'Esports del Terrassa FC, la final del Campionat d'Espanya de Hoquei jugada entre l'Atlètic de Madrid i el Terrassa FC, guanyada per aquest darrer, que l'any 1933 va ser, per primera vegada, campió d'Espanya de hoquei. Al dia

següent va començar la Setmana de la ràdio per commemorar l'efemèride, anomenada "la Setmana Terrassenca."

Segons *La veu de Catalunya* de l'1 d'abril de 1933, Ràdio Terrassa fou la primera emissora d'Espanya que es va inaugurar mercès al decret de 1932 pel qual es donava llum verda a la instal·lació d'emissores locals de ràdio. Això va ser possible perquè a la capital del Vallès, els aficionats a la TSF eren nombrosos ja que la ciutat comptava, els anys 30, amb la seu espanyola de una empresa que fou indispensable entre els pioners de la radiotelefonía Telefunken AEG, i amb dues escoles, ara Universitats, que formaven tècnics en diversos camps com ara la fusteria, la mecànica o l'electricitat (Escola d'Arts i Oficis) i en l'enginyeria tèxtil.

Si bé és cert que aquests centres no estaven especialitzats en Radiotelefonía⁶⁶, tenien lligams importants amb enginyers d'una firma puntera com Telefunken AEG instal·lada a pocs metres de l'Escola industrial. A l'Escola⁶⁷ professors i estudiants d'industrials foren capaços de muntar i experimentar amb estacions de Radiotelefonía a partir de les nombroses publicacions estrangeres i les emissores de ràdio que es rebien i s'escoltaven.

Per tot això no és estrany que a Terrassa, a la dècada dels 30 existís un aparell de ràdio instal·lat per cada 8 habitants, i que segons la revista *Radio Barcelona*, molts eren de fabricació casolana.

"A la inauguració d'aquesta emissora que per ésser la primera que s'obre a Espanya d'acord amb el que preceptua el Decret del govern de la República del proppassat mes de desembre, referent a aquesta classe d'emissores locals, se li vol donar el màxim esplendor que requereix un acte d'aquesta naturalesa i hi assistiran les més destacades personalitats

⁶⁶ A Espanya als anys 30 no existia cap escola o universitat que formés enginyers de ràdio.

⁶⁷ A Terrassa la universitat d'enginyers de sempre s'ha anomenat l'Escola.

locals i comarcals, així com també l'honorable president de la Generalitat de Catalunya. "(LA VEU DE CATALUNYA,1 d'abril de 1933)

"Con asistencia del Honorable Presidente de la Generalitat de Cataluña, don Francisco Macià,(...)No es necesario hablar de la importancia de este acto, si se tienen en cuenta que siguiendo el ejemplo de Tarrasa, son muchas las ciudades españolas que trabajan para poder obtener la concesión de su emisora" (LA VANGUARDIA, 2 d'abril de 1933.)

A partir d'aquests articles coneixem que les emissions de Ràdio Terrassa just després de la seva inauguració oficial eren als vespres de 21'00h. a 23'30h., i que l'estació egarenca feia retransmissions en directe, fóra d'aquests horaris, sempre que hi havia algun esdeveniment ciutadà que reclamés l'atenció d'aquesta estació de TSF.

Per celebrar la posada en funcionament de l'estació, la Junta del Ràdio Club que era l'entitat gestora d'aquesta emissora de ràdio, van endegar una setmana d'actes lúdics que es van retransmetre per l'estació recent estrenada, en la qual hi van intervenir molts dels millors artistes de la ciutat a la dècada dels anys 30. Aquesta magna celebració es va batejar, com dèiem, amb el nom de "Setmana Terrassenca."

Ràdio Terrassa es va associar a la xarxa de Radio Barcelona, d'Unión Radio.

4.2.2.2.3.-RÀDIO REUS.

Comença les seves emissions professionals l'agost de 1933.

Té l'indicatiu: EAJ-11

Segons una carta de l'alcalde de Reus de 12 d'agost de 1933, aquell mateix mes d'agost l'Ajuntament de la ciutat havia aprovat l'autorització necessària per tal que Joan Díaz , titular de Ràdio Reus, pogués instal·lar a la ciutat una

emissora de ràdio de caràcter local, tal i com manava el Decret de la Generalitat de 8 de desembre de 1932. Per tant l'estació de Reus fins aquesta data emetia com a emissora de radioafecionat, emprant l'indicatiu EAR- 5, el titular del qual va ser aquest home, pioner de la ràdio a la capital del Baix Camp.

De fet, Díaz, juntament amb Francesc Balcells ja havien fet les delícies dels seus veïns, quan l'any 1924 ompliren el Teatre Bartrina de persones interessades en escoltar-los parlant de la nova TSF i gaudint dels senyals que van rebre des de l'emissora de la Tour Eiffel.

D'aquí va néixer el Grupo Radio que aplegava un grup d'aficionats a la nova tecnologia, que tenien el suport del Centre de Lectura de Reus i que a l'igual que feren els Ràdio Clubs en altres poblacions catalanes, serien els responsables de posar-se a treballar per tal que Reus en un futur no massa llunyà pogués arribar a tenir la seva estació professional de ràdio. Encara haurien de passar uns quants anys, de moment Díaz i els seus col·legues van fer-se una emissora de radioafecionat que va acabar instal·lada al terrat de casa seva i que seria l'embrió de Ràdio Reus.

“L'emissora és com una filla meva a la qual he vist créixer(...)Simplement se'm va ficar al cap que el poble de Reus havia de figurar en el món en la part radiofònica”(Díaz, 1985 a: Franquet et al., 1985)

La programació de l'EAJ-11 va anar creixent a l'igual que els seus watts d'emissió, i va passar de fer programes només de tarda i nit, unes dues hores al dia, a tenir una programació molt més complerta, basada, com era típic per aquells temps en les seleccions musicals. Ràdio Reus també s'integrà a la xarxa capitanejada per Ràdio Barcelona d'Unión Radio.

4.2.2.2.4.-RÀDIO SABADELL.

Comença les seves emissions professionals l'agost de 1933.

Té l'indicatiu: EAJ-20

Les proves prèvies per començar a emetre també van dependre a Sabadell de l'entusiasme d'un grup d'aficionats a la TSF que varen muntar el seu Ràdio Club ja al 1927. El president fou José Corbella Santamaría (1895-1960), que es convertiria en el propietari de la concessió, a partir de 1932.

La direcció de l'emissora es confia a Vicenç Colomer Catafau, un altre sabadellenc que va viure amb intensitat tots els moments claus previs a la inauguració oficial de l'estació.

Les emissions professionals comencen amb la Festa Major de Sabadell, l'agost del 1933, i continuaran omplint l'antena d'espais molt semblants als de les seves emissores germanes. La música és la protagonista de la majoria d'hores d'antena. S'hi fan concerts, sarsueles, es radia música ballable i discos sol·licitats.

També hi ha conferències sobre aspectes tècnics del món de la ràdio, i programes d'avisos locals i petits anuncis vinculats a la ciutat. D'aquests espais més informatius se n'encarregava Lluís Papell un periodista d'aquells temps, de reconegut i esquerrenós prestigi a Sabadell.

Ràdio Sabadell també connecta amb diverses edicions del diari parlat de Ràdio Barcelona: *La palabra*.

4.2.2.2.5.-RÀDIO TARRAGONA.

Comença les seves emissions professionals l'octubre de 1933.

Té l'indicatiu: EAJ-33

Ràdio Tarragona neix després que el 24 de març de 1933, Timoteo Zanuy, president de l'Associació de la Premsa de Tarragona li enviés una carta al Director General de Telecomunicacions de Madrid per demanar-li la concessió d'una emissora de ràdio, segons les característiques que regula el decret de 8

de desembre de 1932. En la carta, Zanuy expressa que els objectius d'aquesta estació de ràdio seran dos, "hacer verdadera obra cultural y en segundo término procurarse unos ingresos, aunque modestos, para sus secciones de Beneficiencia profesional, casas Baratas y Biblioteca".

Ràdio Tarragona s'inaugura el 8 Octubre de 1933 i el seu senyal indicatiu són les gralles dels Xiquets de Valls. En la inauguració oficial, parlen per l'antena d'EAJ-33 l'exgovernador i president honorari de l'Associació de la Premsa de Tarragona, Ramon Noguer que va saludar a l'oient en català, castellà i francès, segons que va recollir el dia després *La veu de Catalunya*. L'alcalde de l'època, Pere Lloret va aprofitar la inauguració de l'estació tarragonina per fer un petit míting electoral, segons la premsa. L'efemèride va acabar amb un *lunch* als locals de la premsa i amb un sopar a l'Hotel d'Europa.

L'any 1935 en motiu del segon aniversari de Ràdio Tarragona, el diari d'avisos i notícies de la ciutat, *Catalònia*, fa un reportatge sobre l'estació EAJ-33 on recopila i escriu esforços, anècdotes i artistes que han passat per l'emissora en els seus dos primers anys de vida.

D'aquest resum cal destacar:

- el reconeixement que fa l'estació d'admetre problemes econòmics des dels seus inicis.
- la incapacitat de l'estació per suportar l'esforç econòmic que necessitava per emetre diàriament és el motiu que la porta a associar-se a Ràdio Associació de Catalunya.

Ràdio Tarragona fa des del 1933 unes emissions que sota el nom de El Nadal dels Pobres.

"demana a tots els homes de bona voluntat una almoina pels pobres de la ciutat. (...) Ràdio Tarragona organitza festivals de teatre i fins ha creat un personatge que és popularíssim entre els radiooients i que té

per missió la d'ajudar a recollir donatius pels pobres. És en Maginet. Un xiquet que només surt pels volts de Nadal i que és la delícia dels menuts i la joia dels grans".(CATALÒNIA, 29 de setembre de 1935)

Al 1934 Ràdio Tarragona té una pòlissa d'assegurances de 40.000 pessetes que exclou, expressament les vàlvules, que eren unes de les peces més cares i més difícils de mantenir en funcionament un període llarg de temps, de tot el material que disposaven les estacions de ràdio d'aquells moments.

4.2.2.2.6.-RÀDIO BADALONA.

Comença les seves emissions professionals el novembre de 1933.

Té l'indicatiu: EAJ-39.

Al 1929 comença a funcionar l'emissora d'ona curta EAR-165 de radioafecionat, el titular de la mateixa era Joan Vidal Prat, un radiofonista que ja havia ajudat a muntar les antenes de Ràdio Barcelona a l'Hotel Colón i que després formarà part de la cúpula directiva de Ràdio Associació de Catalunya. Per la seva proximitat amb Barcelona rebia perfectament les emissions de la capital.

"Joan Vidal i Prat que pertanyia a la Junta directiva de la ANR com a vocal representant de comarques, i comerciant de material electrònic a Badalona fou qui va impulsar la creació d'una estació(...)en la inauguració hi participen Margarida Xirgu i Enric Borràs(...)" *Ràdio Badalona, l'emissora de la costa'* (FRANQUET,2001:80).

Aquests foren els antecedents, però no serà fins al juliol de 1933 que es rep el permís per a dur a terme les proves amb l'indicatiu EAJ-39 Ràdio Badalona.

Les proves, tot i l'experiència dels propietaris de la concessió, no sortien bé, tal i com recorda el fill del primer propietari de l'EAJ-39, Francesc Vidal a Anton i Juliana (1984). Segons el seu testimoni, si no hagués sigut per la col·laboració d'un tècnic de Ràdio Terrassa les coses no haurien funcionat.

El 26 de novembre es fa l'inauguració oficial de l'estació. La programació es nodreix, com era costum de música que alternava els discs amb les actuacions en directe. També feien radioteatre, informació esportiva, programes d'excursionisme, programes monogràfics i passaven el servei meteorològic. Tot això es podia dur a terme mercès a la gran quantitat de col·laboradors que va tenir Ràdio Badalona, sobretot periodistes de premsa local, igual que passa a Vilanova, que veuen en la ràdio un mitjà que ofereix més possibilitats que la premsa i les exploten portant a terme molts espais basats en retransmissions. El nivell de coneixement de la TSF per part del fundador de l'estació era una garantia d'èxit.

4.2.2.2.7.-RÀDIO MANRESA.

Comença les seves emissions professionals el novembre de 1933.

Té l'indicatiu: EAJ-51.

El 23 de Setembre de 1927, Ràdio Barcelona nomena Ràdio Club Manresa com a delegada oficial seva a la capital del Bages. L'entitat barcelonina es compromet a confeccionar els estudis tècnics indispensables per obtenir el permís per una emissora local. Però de moment, el Ràdio Club ha de funcionar amb una emissora que encara no té l'indicatiu de professional.

" (...)març de 1930 arriba l'autorització per instal·lar l'emissora d'ona curta, EAR-175(...) de 20 watts."(FRANQUET, 2001:75)

Per Reis de 1930 es fa una nova emissió de prova des del Teatre de l'Ateneu. Actuen per la ràdio els músics manresans Nicanor Pérez (pianista), Marià Homs (violí), Francesc Mas (tenor), Emili Font (baix), el poeta "Àngel de Montserrat", que era el pseudònim del rapsode Josep Vilà i el cor de nens de la Casa de la Caritat. L' *speaker* d'aquesta emissió musical va ser Joan Sanfeliu.

El juliol de 1930, els membres del Ràdio Club de Manresa visiten Ràdio Barcelona, i el locutor de l'entitat manresana, Àngel de Montserrat fa una

salutació des dels micròfons de Ràdio Barcelona als oients del Bages i de tot Catalunya. Tot seguit va recitar un poema que era un cant a Manresa.

El desembre d'aquest mateix any i mercès als programes de beneficència que duia a terme Ràdio Barcelona es va poder inaugurar un equip receptor amb altaveus a l'Hospital de Sant Andreu de Manresa. Aquestes accions de beneficència que l'EAJ-1 feia en diferents indrets de Catalunya, li asseguraven una bona cobertura de la seva programació, ja que permetien procurar el màxim d'aparells receptors, donats a hospitals o escoles.

L'emissora manresana creixia. El 21 de novembre de 1933 la Direcció General de Telecomunicacions autoritza a Ràdio Club Manresa la instal·lació de la nova emissora assignada amb l'indicatiu EAJ 51, i ja podia funcionar en Ona Mitjana.

Aquell mateix any, la ràdio ocupa un nou local de l'Ateneu que es converteix en un locutori i un estudi i que permet que l'estació de TSF de Manresa tingui un equip de 3 locutors, dos de principals i un de substitut, escollits després de passar un concurs. Eduard Mercader i Ricard Martínez són els guanyadors, però Mercader renuncia i és substituït per Eliseu Barandalla. El rapsode Josep Vilà quedà com a locutor substitut, ja que era el secretari del Ràdio Club. En aquest període les emissions musicals i el radioteatre ocupaven bona part de la programació, que musicalment parlant obligava a un carreter a anar cada dia a Ràdio Barcelona a buscar els discos que s'havien d'emetre i a tornar-los l'endemà.

“El Radioclub Manresa connectava la seva estació amb Ràdio Barcelona per oferir el seu informatiu de la tarda i alguns programes musicals. La connexió s'efectuava per telèfon” (FRANQUET, 2001:75)

Durant els seus primers anys de vida Ràdio Manresa feia proves cada diumenge al migdia, de 11'30h. a 13'00h., i la programació era feta a base de col·laboradors que llegien poesies, contes o novel·les, tot amanit amb una mica

de música que cedien, en forma de discos pel fonògraf, de botigues com ara Torra o Garriga.

Poc temps després, els integrants del Ràdio Club decideixen tirar endavant un informatiu local i un programa religiós.

4.2.2.2.8.-RÀDIO GIRONA.

Comença les seves emissions professionals el desembre de 1933.

Té l'indicatiu: EAJ-38.

La primera notícia que van tenir els gironins sobre la possible instal·lació d'una estació de ràdio a casa seva els va venir per la premsa, doncs *L'Autonomista* de l'any 1933 del segle passat publicava anuncis buscant locutores per l'emissora que Ràdio Associació de Catalunya obriria, en breu, a Girona.

1933 és la inauguració de Ràdio Girona. La premsa se'n fa tal difusió que ens permet fer-ne la reconstrucció:

“La senyoreta Paquita Boris, locutora de Ràdio Girona, anuncià que anava a adreçar *La palabra* als radiooients de les comarques gironines, el President de Ràdio Associació de Catalunya.”(*CATALUNYA RÀDIO*, Número 85,1933:4)

L'Autonomista del 12 de desembre de 1933 recull aquesta inauguració en la seva portada, destacant l'encès i patriòtic discurs que fa el President de RA de C, aprofitant l'ocasió.

“Des dels micròfons de Ràdio Girona no servirem altres interessos que els de la Pàtria, al marge de tota lluita de partit (...) hi caben tots els homes de bona voluntat, siguin quines siguin les seves idees, mentre els aglutini un sentiment de fidelitat vers la nostra terra.

(...)Ràdio Girona no permetrà que pel seu micròfon puguin ferir-se sentiments ni ideologies. Els seus espais radiaran tot el que s'escaigui, mentre no depassi els límits de la moral i del bon gust. Conscients de la importància de la ràdio, no hem de permetre serveixi per exacerbar passions o promoure lluites”.

La programació de la nova emissora de ràdio va començar molt tímidament. Ràdio Girona emetia només unes hores al dia, i pràcticament el que feia era música, a vegades des de Girona i d'altres, retransmissions des de Barcelona, de Ràdio Associació.

Però aquell seu primer Nadal de vida, Ràdio Girona va crear un programa nou, en la línia del que es feia a RA de C, per ajudar els pobres a passar millor les Festes Nadalenques “El Nadal de l’Humil”, una subscripció oberta per recollir diners entre oients i les entitats de la ciutat que després es destinaven a ajudar els més pobres. El delegat de governació de Girona va contribuir-hi amb un donatiu de 50 pessetes, acció que es va anar repetint any rera any mentre el programa es va dur a terme.

El dia 24 de maig de 1934, Ràdio Girona emet el seu primer partit de futbol. Un encontre des del camp local, Vista Alegre, entre la Selecció Catalana i la Selecció del Brasil.

La resta de la programació era de música i de conferències, com ara les històriques que duia a terme Carles Rahola.

4.2.2.2.9.-RÀDIO LLEIDA.

Comença les seves emissions professionals el gener de 1934.

Té l'indicatiu: EAJ-42.

L'any 1933 molts lleidatans ja sintonitzaven EAJ-1 Ràdio Barcelona o bé EAJ-15 Ràdio Associació de Catalunya que també es podia rebre a Ponent. De fet van

ser els responsables d'aquesta estació de ràdio de Barcelona els que amb l'objectiu d'assolir una veritable xarxa de ràdio de cobertura nacional per tot Catalunya, decideixen començar els preparatius per tal que Lleida tingui la seva estació de Ràdio.

Segons *La veu de Catalunya* del 23 de novembre de 1933, Ràdio Lleida emetia en període de proves, sense problemes, amb una programació que anava des de la una a les dues del migdia i des de les set a les vuit del vespre.

12 de gener de 1934 s'inaugura oficialment Ràdio Lleida, EAJ-42. En l'acte d'inauguració, hi van prendre part totes les forces vives de la ciutat, així com nombroses personalitats vinculades a la premsa, la cultura i la política a Ponent. Després de tots els parlaments va començar un programa musical, creat per l'ocasió que va ser emès per l'estació. Els actes van acabar de retransmetre's a les 12 de la nit.

El primer director de Ràdio Lleida va ser Llorenç Soler. Al 1935, un empordanès home de Ràdio Associació, Alexandre Figa és nomenat nou director, i segons els cronistes de l'època la ràdio inicia, en aquest període, una tasca veritablement seriosa. Aquest director li encarregà a Antoni Bergós⁶⁸ la direcció artística de l'emissora i a més es va estrenar un nou local. A partir d'aquí, Ràdio Lleida comença una nova era més vinculada a la cultura i al teatre que coincidia amb l'ampliació dels horaris d'emissió, fent programes de sobre taula i de nit.

La programació, en aquest cas, tampoc no diferia gaire de la que oferien les altres estacions catalanes: música bàsicament, connexions amb Ràdio Associació per emetre conjuntament programes com "Els Catalans Absents de la Pàtria" o noticiaris, emissions infantils i un programa local per a dones.

⁶⁸ Antoni Bergós era un prohoms de la cultura lleidatana i sovint feia conferències per Ràdio Lleida parlant de temes molt diversos que podien anar des de l'economia a la cultura.

4.2.2.2.10.-RÀDIO VILANOVA.

Comença les seves emissions professionals l'estiu de 1934.

Té l'indicatiu: EAJ-35

Ràdio Vilanova va tenir unes proves en antena molt singulars. De fet, l'amo de Ràdio Reus, Joan Díaz va ajudar a muntar l'estació de proves al seu amic Josep Maria Cucurella, com ja hem referit anteriorment, ja que ell sol no se'n sortia segons que descriu per a aquesta Tesi, la seva cosina, Paquita Galceran .

Tots dos van començar a muntar l'estació de Vilanova i van ser els primers que hi varen parlar, fins i tot en alguna d'aquestes proves van fer parlar a la Paquita que desmenteix categòricament⁶⁹, en aquesta recerca, que ella fos locutora de Ràdio Vilanova.

D'aquesta manera explica com van anar les proves per posar en marxa oficialment l'EAJ-35:

" Vivíem a la mateixa casa. [els pares de la Paquita eren els tiets d'en Joan Díaz Galceran] El primer dia ,encara va ser sopant, estàvem sopant, el Joan era el menjador sopant amb nosaltres...és clar era a casa, sopant, era el cosí, i li diu al meu pare: "Tiu em deixes prendre la Paquita a l'emissora... Bueno on la muntem l'emissora, perquè avui serà el primer dia que l'engegarem en proves i m'agradaria que la Paquita hi fos." "Ah, pren. Tu mateix. Ja vindreu a dormir quan sigui l'hora!!"

Vem anar cap allà i ja hi havia el Cucurella i altres que estaven acabant d'arreglar. I jo em vaig quedar a baix...Això era a dalt en un altillo, i jo em vaig quedar a baix. Ells se'n van anar cap a dalt i el Joan surt allà de l'altillo i :

- "Paquita, vols pujar??" I bueno, pujo. Diu :

⁶⁹ Les filles del seu cosí Joan Díaz són algunes de les persones que han afirmat en més d'una ocasió que la Paquita Galceran fou locutora, cosa que així s'ha anat popularitzant i que esperem que a partir de la publicació d'aquesta Tesi, quedi perfectament negada. El cas de la Paquita Galceran és comparable amb el de la Maria Sabaté a Ràdio Barcelona.

-“Mira és que estem fent les proves i la música...bueno la música, els discos ens surten molt bé, però la veu no s’entén clara i volem anar fent proves. I les fem entre nosaltres i tots som homes i ens surt una veu “OOO” que ens ressona, què et faria res enraonar tu??.

-Home si em doneu alguna cosa que tingui de dir!.

-Mira podries llegir això??

-Si home, ja llegiré això”

Això va ser tot lo que vaig fer jo. Em van posar allà. Ho van engegar i es van quedar meravellats de la veu tan clara que van sentir.

Proves, proves!!!

Cada vegada que engegaven l’emissora jo anava allà.”

(Entrevista personal realitzada a Paquita Galceran, 2005)

Quan les proves van permetre equalitzar correctament l’emissora, la Paquita Galceran Famadas ja no hi va tornar més a la ràdio. Era una jove estudiant, filla del metge del poble i que com reconeix ella mateixa “tenia altres preocupacions, aleshores[referint-se que començava a festejar amb nois]”

Aquestes proves però, no foren la primera vegada que se sentí ràdio a Vilanova. La ciutat de la costa també va tenir la seva demostració de recepció de campanades des de París i l’Enric Harris, que era un nen petit a qui li interessaven les qüestions elèctriques, va ser-ne testimoni. Després va acabar essent el tècnic de Ràdio Vilanova.

“I jo, eee, a aquí la primera vegada que vam sentir ones per ràdio va ser al teatre Apolo, que vam, el,..... el professor Calvet, el físic que després va passar a Ràdio Associació, eh? aquest senyor doncs, era ja un iniciat amb l’assumpte ràdio però com era una cosa aixís... i, ja van fer una ...Van anunciar que hi havia una emissora a París que donava les campanades i l’antena d’aquesta emissora estava sobre la Torre Eiffel i van fer un van fer programes perquè tothom anés a sentir la... les campanades a la ràdio. La feina va ser senti’!!!. Hi havia un sector de

mariners que eren molt de la broma i van anar... van agafar una cassola del moll i veig que es carden a allà amb un xiulet i iuiuiuiu i només sentíem aquestes oscil·lacions,... altra manera... llavors van dir "ara, ara, se sent d' allò" i van començar amb la cassola a picar (riu). Una cosa anecdòtica però que a mi, me n' he recordat tota la vida, jo anava amb calces curtes, eh?"

(Entrevista personal realitzada al tècnic de Ràdio Vilanova, Enric Harris, 2002)

Ràdio Vilanova comença les emissions professionals coincidint amb la Festa Major del poble, cosa molt corrent i que també passa en d'altres emissores (també va passar a Terrassa, a Girona per Sant Narcís de 1933 i a Sabadell) i aviat omple l'antena de programes i conferències que duïen a terme els molts col·laboradors que tenia l'estació, alguns eren periodistes vinculats amb publicacions locals, i altres professors o rapsodes que veïen en la ràdio un camí per donar-se a conèixer.

4.2.3.-PROGRAMACIÓ I PROGRAMES FEMENINS.

4.2.3.1.-LA PROGRAMACIÓ DE LES ESTACIONS, CARACTERÍSTIQUES GENERALS.

La programació de les emissores catalanes que continuava essent bàsicament musical es veia esquitxada, a la dècada dels 30, per un seguit de mítings polítics que fins i tot s'anunciaven a la premsa, tot indicant l'hora que els líders sortien en antena per les diferents estacions de ràdio de Barcelona i també en les emissores locals de comarques; no en va aquella era una dècada marcada per les eleccions (municipals i estatals) i la ràdio era un mitjà ideal per acostar-se a tots aquells ciutadans que no volien o no podien anar als mítings i encara més, per fer-se sentir per tots aquells ciutadans que no podien llegir a la premsa els discursos polítics. La ràdio ja assumeix les seves maneres de mitjà de comunicació massiu, i a més a més es fa molt aviat l'estendard de les formes

orals, que fins al seu naixement eren només pròpies de teatres i auditoris: el teatre, els recitals de poesia i ara veiem com també els discursos polítics que normalment es feien en teatres o en estadis, es porten a terme a la ràdio.

Si en acabar els anys 20 observem com les estacions de ràdio a Catalunya ofereixen programes perfectament adreçats al públic que es vol conquerir, no és estrany que la ràdio de 1932, que necessita trobar maneres estables de tenir suport econòmic⁷⁰, ja que les infraestructures inicials de les estacions han crescut amb el pas dels anys i el pastís comercial cal repartir-lo ara, amb les emissores locals; aposti per una nova forma d'aconseguir ingressos, treballant i ampliant els horaris d'emissió de programes segmentats, dirigits a públics molt concrets cosa que els assegurava arribar a un *target* molt ben definit i, per tant, més fàcil d'explotar comercialment. El target que rep més *inputs* perquè la publicitat s'hi interessa més, són les dones, i per això, ara veurem com aquests programes evolucionen més en el seu format. Els programes per homes no creixen de la mateixa manera, continuen basant-se en el format de la conferència i la xerrada, i els temes són els mateixos de la dècada anterior: esports, borsa o qüestions de modernitat científica a part de les notícies. Tot i així, la música és la que omple, encara durant la II República més hores de ràdio; una ràdio que ja va notant com a les diferents estacions es van estabilitzant uns quadres escènics que posaran en antena peces de molta més envergadura, amb més actors, amb efectes especials i amb responsables d'aquestes emissions, directors de teatre o de programes que adapten peces clàssiques en llenguatge radiofònic. Abans de la guerra, el radioteatre es va anar fent un lloc a les emissores de ràdio, començant per la lectura de monòlegs o diàlegs o d'escenes no massa complexes. En aquest moment és quan tant a Ràdio Barcelona, com a Ràdio Associació es consoliden els seus quadres escènics, dirigits respectivament per Adrià Gual i Enric Giménez, i que s'encarregaran de posar en antena una emissió setmanal. Tot i així, encara

⁷⁰ Només fa falta llegir articles de Rifà (1999) publicats a diferents diaris de l'època o repassar les pàgines de Ràdio Barcelona d'aquests anys per comprovar com les crides, i súpliques (i en algun moment amenaça) als subscriptors o als socis de les estacions radiofòniques no van tenir l'efecte econòmic que els pioners haurien desitjat.

faltaran uns quants anys i una guerra per tal que s'escriguin guions específics només per ser interpretats per ràdio.

4.2.3.1.1.-LA MÚSICA.

El gruix de la programació radiofònica era musical, tot i la fragmentació de les emissions per horari per tal d'arribar a públics distints.

Si als anys 20, la ràdio prepara el públic que s'enamorarà del cinema, als anys 30, el maridatge entre la ràdio i el cinema sonor es nota molt aviat. De seguida a les programacions de les estacions de TSF s'hi inclouen espais de música dedicats a difondre les bandes sonores de les pel·lícules de moda, cosa que era tan ben rebuda pels oïdors que fins i tot en programacions especials s'hi trobaven aquestes emissions com a punt realment destacat, només cal llegir-se programacions de les ràdios barcelonines de la dècada dels 30 per trobar-ne referències constants.

De fet, la programació especial per celebrar la inauguració dels nous locals de Ràdio Associació de Catalunya, al 1933, a la Rambla dels Estudis de Barcelona, comença amb una selecció de música de films.

Però aquest binomi ràdio-cinema encara anava més enllà. Per la ràdio s'hi feien, a vegades, les estrenes que es projectaven als cinemes locals. Les músiques més característiques de les pel·lícules s'emetien simultàniament per ràdio i el resultat era molt ben acollit pel públic que no havia pogut entrar a la sala de cinema.

“L'emissora [vol dir Ràdio Vilanova al 1934] connectava, de tant en tant, per línia microfònica, amb el teatre Artesà per donar els millors fragments musicals de les principals pel·lícules sonores que aquells anys havien agafat fama *Bajo el techo de París, amb Maurice Chevalier, El rey del Jazz amb Al Johnson, El desfile del amor amb Janette McDonald* “

(GARCIA, 1982: 116)

Els gustos musicals dels ciutadans cobrien un ventall molt gran d'estils que la ràdio s'afanyava a reproduir, tal com recordava l'artífex de Ràdio Tarragona, Josep Maria Tarrasa, en les seves memòries i que ens permet comprovar com l'alta música, la música clàssica, a aquestes alçades de dècada ja ha deixat definitivament la porta de la ràdio oberta a la música més popular.

“Es pot ben dir que abans de la guerra, el dia que no sonava una sarsuela significava que l'emissora estava avariada. Altres cantants d'aquella època que també gaudien del favor del públic eren Emili Vendrell, Ricard Mayral, Pau Hertogs i el cubà Eduardo Brito.” (TARRASA, 1995:75)

La música de discos va guanyant terreny a la ràdio a mesura que van corrent els anys, doncs els gestors de les estacions de seguida veuen que mantenir orquestres senceres com la de RA de C té un cost difícil de suportar i que, a més a més, *Els discos dedicats* són, com dèiem, una font important d'ingressos. Moltes de les emissores d'aquest estudi tenien aquest programa en antena, i d'altres el posen en marxa a partir del 1939, tot i així no serà fins entrada la dècada dels anys 40 que aquests programes de discos amb dedicatòria es converteixen en la veritable gallina d'or de les emissores espanyoles. Són una font d'ingressos directes i hi ha molts locutors que tenen anècdotes semblants al respecte: recorden haver hagut de dedicar un disc a tantes persones que celebraven la mateixa festa, Sant Josep per exemple, que al final se'ls acabava el temps per la música.

En aquesta etapa, tot i que la música continua tenint un pes important de la ràdio, com dèiem ja es pot començar a observar, a partir de les graelles de programació, que les emissions musicals perden l'hegemonia que tenien al principi de la inauguració de les primeres estacions als anys 20 i, que queda relegada més en un segon pla, darrera dels espais parlats destinats a públics molt ben escollits, com el cas dels nens.

La fragmentació de la programació en funció dels oients és un fet, en aquest període històric. Les dones tenen les seves hores, però els nens també. Ràdio Barcelona primer, i Ràdio Associació després creen programes destinats només a nens, dins d'una franja horària anomenada: Secció Infantil.

4.2.3.1.2.-ELS INFORMATIUS.

Un altre espai de nova creació a la ràdio dels 30 són els informatius. Ràdio Barcelona n'és pionera amb un programa, que manté el format de les seccions però ara amb contingut informatiu, i que acabarà tenint l'envergadura suficient com per donar la possibilitat de treballar-hi a més a més d'una secretària, tal i com descriuen les cròniques del moment, a una periodista, la primera de la ràdio catalana, Mª Carme Nicolau, que té un referent indiscutible a Unión Radio Madrid, emissora que emet per primer cop aquest espai de notícies (7 d'octubre de 1930) amb la veu de la locutora, Lola Agulló i la redacció de la periodista, que també fa antena, Josefina Carabias, una mica més endavant.

(...)“Las voces del informativo *La palabra*, locutores-lectores de las noticias preparadas por la redacción de Unión Radio, fueron Lola Agulló Y Carlos del Pozo. *Lolita* Agulló (1911) fue contratada por la emisora para incorporarse como locutora del informativo, que buscaba un contrapunto sonoro femenino a las voces masculinas que hasta ese momento habían ocupado la plaza de locutor de la emisora.(...)Las primeras ediciones de *La palabra* es muy probable que fueran leídas únicamente por Lola Agulló, tal como informa la revista *Ondas*: La lectura de *La palabra* está a cargo de una señorita: una voz femenil, de cristalino timbre, será el vehículo de este noticiario” .”(BALSEBRE, 2001:177)

La palabra⁷¹

La revista de *Ràdio Barcelona*, anuncia que s'està a apunt d' inaugurar un nou espai de notícies, *La palabra*, que s'ha de posar en antena el dimarts 21 d'octubre . La descripció que en fan no pot ser més explícita, es tracta de posar en antena un diari "un periódico radiado que dará a los oyentes una información mundial completa, antes que salgan de casa a sus ocupaciones." Tot i que ho anuncien com a *diari parlat* ja tenen clar que el que permet fer aquest nou programa és plasmar algunes de les característiques més típiques i intrínseques de la ràdio (i més al 1930 que no hi havia TV a Espanya) aconseguir que la informació es conegui primer per la ràdio, abans de llegir-la en premsa.

"(...)La de anticiparse a cualquier otro medio de comunicación con el público, la de extender esta comunicación a un sector infinitamente superior al de la Prensa escrita y la tercera y fundamental: en 1930 el ritmo de la vida ha alcanzado tales proporciones de celeridad que resultan deficientes los antiguos sistemas de todos los órdenes (...)En una región como Cataluña, sobre todo, eminentemente trabajadora, este fenómeno es más general. Toda la clase trabajadora y la clase media, ha de leer rápidamente la Prensa (...) Queremos servir con el medio único de la radio a la solución de este problema de nuestro tiempo. Mientras el obrero y el empleado y todo el mundo que trabaja, atiende al arreglo de su persona y se ocupa de tomar el desayuno, con sólo conectar el altavoz en su apartado de radio, recibirá el saludo matutino de *La palabra*." (RÀDIO BARCELONA, Número 321, 1930:3-4)

La palabra es va concebre per tenir una durada de mitja hora que s'emetria de 8'00h-8'30h, i es tornaria a llegir de 8'30h.-9'00h, diàriament, excepte els

⁷¹ '*La palabra*' és el nom del programa informatiu que fa Ràdio Barcelona i que havia començat emetent Unión Radio Madrid, ja que formen part de la mateixa xarxa radiofònica, i '*La palabra*', és la catalanització del nom del programa per referir-se a la informació local que es fa des de Barcelona i en català, quan es catalanitza aquest programa que es començà fent en castellà a Ràdio Barcelona.

Tant *La palabra* com "*La palabra*", de la mateixa empresa de ràdio neixen de la influència d'un espai de notícies dit "La Parole, journal parlé" que emetia des de 1924 l'emissora de París instal·lada a la Tour Eiffel.

diumenges. Aquest punt no es va poder complir i es va modificar el dia de descans de l'espai, perquè la llei de l'època (Reial Ordre de 22 de gener de 1920) dictava que la premsa havia de descansar diumenge i que no es podien imprimir ni radiar cap notícia fins a les set de la tarda del dilluns, per la qual cosa *La palabra* del dilluns al matí no podia sortir per antena, i sí que ho feia el diumenge. Per la mateixa raó, Ràdio Barcelona deixa d'emetre la crònica esportiva dels diumenges, informació que la ràdio, però, es compromet a fer arribar als seus oients els dies festius –que no siguin diumenge– que hi hagi activitats esportives.

L'ordre de les informacions radiades seria:

Resum de notícies de l'estranger,

Resum de notícies de Madrid i províncies,

Resum de notícies de Catalunya,

Resum de notícies de Barcelona. En aquest apartat, *La palabra* tenia previst d'ordenar les informacions i fer-se ressò de qüestions com:

resum de la premsa,

política,

ajuntament,

diputació,

govern civil,

capitania general,

successos i tribunals,

canvis de moneda a la Borsa de Barcelona,

programes del dia de Ràdio Barcelona,

actes del dia i

cartellera d'espectacles.

Finalment, el programa general s'acabaria amb un índex de les efemèrides més destacades del dia (conferències, estrenes de teatre, solemnitats oficials...), procurant donar sempre la darrera hora dels fets més destacats.

També es preveu que aviat, l'espai informatiu incorpori concursos⁷², més endavant una part dedicada a la mainada i que tingui una versió destinada al públic femení, (de fet a Unión Radio Madrid, *La palabra* ja tenia un dia a la setmana un espai dedicat només a la dona, *Mujer*) cosa que ens fa pensar en una mena de programa informatiu de mitja hora amb diversitat de continguts, vinculats a l'actualitat i amb cabuda per la distracció: un magazine.

El director de *La palabra* de Ràdio Barcelona fou Félix Centeno⁷³, que n'era guionista i locutor i estava ajudat per una secretaria de la redacció Paz Arenas, que escrivia a màquina les informacions que li dictava Centeno i a més a més, era l'encarregada de recollir els avisos i les notícies que li arribaven per taquigrafia.

També hi havia una altra taquígrafa que hi col·laborava: Maria Queralt. Segons Centeno, molt aviat, aquestes dues noies van aprendre a donar forma de notícia a les informacions que rebien taquigràficament.

“La importància la tenia el periodista que abans de venir a Ràdio Barcelona feia una volta per la ciutat, pels llocs que ell creia que per la premsa o pel que fos hi hagués passat un accident o una festa.., Es llevava a les set del matí i a les set del matí ja venia i a llavors em dictava, i jo ho passava a ràdio [vol dir a màquina] per preparar-ho. Jo he tingut d'anar-hi molt aviat quan van dir *La palabra* perquè jo abans que obrís l'emissora ja estava passant a màquina lo que em dia, no me'n recordo com es deia aquest senyor, que era un bon periodista, i sortia a

⁷² El primer concurs de *La palabra* és ben senzill i està restringit als subscriptors de Ràdio Barcelona. Els oients han de reconèixer cada dia el disc que diàriament es radiarà després de les notícies. Al final del mes, els oients hauran d'enviar una carta a la revista *Radio Barcelona* amb tot el llistat. L'oient que tingui totes les respostes correctes guanyarà 25 pessetes.

⁷³ Segons l'Institut Català de la Dona, aquest nom Félix Centeno era el que emprava de pseudònim Mari Luz Morales Eguiluz, una periodista que a la dècada dels 30 treballava a *La Vanguardia*. Segons la recerca que hem dut a terme, el pseudònim d'aquesta periodista era Felipe Centeno. Tal i com recull l'Associació de Dones Periodistes, aquest canvi de nom ha portat a confusió ja que Félix Centeno era el periodista director de *La palabra*, de Ràdio Barcelona i no era cap pseudònim. Una fotografia de Centeno es pot veure en una portada de la Revista de Ràdio Barcelona que mostra com es preparava aquest informatiu.

recollir les notícies del dia perquè nosaltres a primera hora les poguéssim donar”

(Entrevista personal a la secretaria de Ràdio Barcelona, Maria Queralt, 2003)

La palabra comença al 1930, i al 1932 ja té una plantilla força important, que inclou la periodista Mª Carme Nicolau, que és fitxada per Ràdio Barcelona com a locutora encarregada de l'informatiu.

De fet, Nicolau hi entra com a auxiliar, posteriorment fa de redactora i locutora del mateix espai de informació, i més endavant, fins i tot va arribar a fer de locutora presentadora de l'espai "*Radiofemina*", que com ara hem pogut inventariar, tenia una versió només per dones dins de l'informatiu general "*La palabra*". Era aquí on Nicolau intervenia. Mª Carme Nicolau va quedar-se a treballar a la redacció fins els Fets d'Octubre de l'any 1934 del segle XX, quan Sánchez Cordovés, el director de l'emissora, l'acomiaada durant un temps, pel posicionament polític que va demostrar Nicolau en antena. Tornarà al programa de notícies i llavors ja s'hi quedarà fins el setembre de 1938, data en la qual s'ha d'exiliar, tal i com llegirem en l'apartat on s'escriuen les biografies de les dones protagonistes d'aquesta recerca, en el moment de la Guerra Civil.

Josep Navarro Costabella també formava part de la redacció d'aquest espai de notícies. Va arribar a Ràdio Barcelona l'1 de juny de 1934 com a encarregat de dur a terme un resum de premsa i s'integra a la redacció d'aquest noticiari. Possiblement va substituir Centeno en la direcció del mateix ja que al 1936 es convertí en el Cap dels Serveis Informatius de Ràdio Barcelona. Al 1937, segons consta en els arxius de l'estació degana, Navarro Costabella ha de marxar a la guerra, on ocupa el càrrec de tinent. El número 678 de la revista de l'estació (octubre de l'any 1937 recull la notícia de la seva mort: el tinent J. Navarro Costabella ha mort a la guerra.

Aquest programa comptava amb la tècnica més puntera del moment ja que s'enregistrava i es podia re-emetre en altres moments, tal i com ho demostra

una informació apareguda el 12 Octubre de 1935, a la revista número 582 de *Radio Barcelona* on s'explica que Joaquim Vilà-Bisa, redactor de *La palabra*, entrevista al conseller de cultura. Segons la revista, l'entrevista es va gravar, "essent recollida per nostre *Notifon*⁷⁴ i radiada novament a les 9 de la nit."

Per tant, a més a més podem afirmar, a partir d'ara, que quan a les graelles de la programació de Ràdio Barcelona escriuen que les notícies de *La palabra* es repetien en distints horaris, podia haver estat perfectament una traducció literal del que es duia a terme a la pràctica del moment. Podria molt bé ser el primer programa de la història de la ràdio del que se n'enregistren fragments i que després es re-emetien gravats, per això s'explica com és que tenia tantes emissions seguides. És el primer exemple de multidifusió que té la ràdio al nostre país, i és l'embrió també del que després s'adoptarà com a filosofia pels butlletins de notícies de les hores en punt.⁷⁵

De fet Ràdio Barcelona podia enregistrar veu, mercès a un sistema de gravació que havia comprat Unión Radio a Alemanya i que s'emprava per gravar peces, que després s'enviaven per correu de Madrid a Barcelona per tal de poder-les re-emetre.

L'enregistrament recuperat d'aquest programa de 1934 al qual hem fet referència al capítol III d'aquesta tesi evidencia que "*La palabra*" fou un programa especial, només el nombre de cops que sortia per antena ja ho posa en evidència. Amb els altres espais no es feia el mateix.

Si abans ens interessàvem per conèixer com era la locució de la Mª Carme Nicolau al davant d'aquest espai, és ara el moment d'analitzar com sonava aquest contingut que "*La palabra*" ofería ordenadament, segons el llistat

⁷⁴Possiblement aquest fou el nom del sistema que empraven, en base a uns rodets de plaques de cera que enregistraven so.

⁷⁵ Si bé és cert que en la ràdio de la informació democràtica els butlletins de notícies no s'enregistren i s'emeten repetides vegades, el que és veritat és que sovint en el butlletins horaris seguits, molts dels temes són els mateixos. Ja depèn de la professionalitat del periodista de donar-li una nova forma actualitzant la notícia.

anterior. Després d'escoltar la gravació és fàcil explicar que en un mateix espai informatiu hi cabien tantes informacions, de camps tan diversos, perquè la forma d'explicar-les era més propera al que ara coneixem com a agenda, que no el que actualment denominem notícia.

Als anys 30 les notícies de ràdio, segons que hem pogut escoltar a la M^aCarme Nicolau, eren anuncis d'actes que tindrien lloc a ajuntaments, diputacions o a la Generalitat. Eren *avertís* de concerts que es durien a terme o eren resums de notes que es publicaven a la premsa o que arribaven a la ràdio a través de les agències de notícies sobre esdeveniments ocorreguts dies abans. La noció de notícia de ràdio, no anava necessàriament acompanyada de la noció d'immediatesa tan lligada a la ràdio informativa dels nostres dies, per això en un mateix programa de "*La palabra*" s'hi informava de tantes qüestions d'interès divers, ja que només s'anunciaven els ítems, no es resolien les informacions tal i com ara les produïm.

Tot i així i després de conèixer l'estructura interna de *La palabra* podem afirmar que aquest serà el primer magazine de la història de la ràdio al nostre país, i que en certa manera té en els programes femenins dels anys 20 el seu model primigeni.

4.2.3.1.3.-LES EMISSIONS DES D'EXTERIORS.

En aquest repàs la programació que feien les estacions de ràdio de la dècada dels 30, volem insistir en la importància que va tenir per la ràdio, el fet de fer emissions des de fora dels estudis. És evident que les estacions barcelonines, com hem vist abans en anotar la relació d'espais culturals des dels quals Ràdio Barcelona feia connexions i en retransmetia espectacles, molt més freqüentment que les estacions de comarques, basaven part important de les seves programacions en explicar esdeveniments culturals que es feien fora la ràdio. Estem parlant d'un temps en què la programació es tornava més complexa perquè la tècnica li ho permetia.

A principis dels anys 30 es feien moltes retransmissions sobretot de música clàssica des de teatres o altres centres *d'Alta cultura* especialment de Barcelona⁷⁶, però també des dels teatres de les altres ciutats que centren el nostre interès, per exemple des del Teatre Alegria de Terrassa, des del Teatre de Vilanova i la Geltrú, o des del Teatre Principal de Lleida o de Girona.

Però aquestes retransmissions van coincidir en el temps, amb uns altres "programes", unes altres retransmissions, en directe i molt populars, que molt aviat la ràdio va inventar-se per tal de poder tenir uns ingressos econòmics que ajudessin a suportar les despeses que generaven les emissores. Es retransmetien per ràdio les inauguracions de botigues amb els locutors d'una emissora que es desplaçaven a un comerç de la seva ciutat per explicar *in situ* als oients els productes "tan interessants" que es venien en aquella botiga. Aquestes emissions les feien indistintament nois o noies i l'única cosa que havien d'evitar era improvisar, per això en aquests casos també hi havia guions previs que els locutors s'emportaven cap al comerç, i que eren escrits pels caps de programes o pels directors de la mateixa emissora, quan parlem d'una estació de poca dimensió econòmica com eren les de fóra de la capital catalana.

Mercès a l'ús de les Històries de Vida hem pogut esbrinar una única feina de les que duien a terme els locutors de ràdio que les locutores no practicaven en cap cas: les retransmissions esportives. Aquesta era una parcel·la vedada a les dones, tot i que les tècniques radiofòniques que s'empraven per dur-les a terme, la narració del que succeïa mentre passava, eren molt properes a les que es feien servir per la retransmissió d'un concert o d'algun altre acte cultural que les noies sí que retransmetien.

⁷⁶ Com ja hem explicat, la capital catalana era l'escenari de les dues emissores més importants de Catalunya i que a més a més estaven en xarxa amb altres estacions de ràdio de dimensions més reduïdes que donaven a les emissores de Barcelona una dimensió territorial més ampla oferint-los la possibilitat d'arribar més lluny de les fronteres geogràficament barcelonines. És per això que moltes retransmissions d'òperes des del Liceu es podien escoltar a Girona mercès a la xarxa de Ràdio Associació o a Sabadell gràcies als convenis que tenien les emissores vinculades a la FEREC, Federació d'Emissores de Ràdio de Catalunya.

La diferència tècnica bàsica entre una retransmissió esportiva i la d'un concert des del Liceu o des del Palau de la Música estava en el grau d'improvisació. Una retransmissió de música era presentada per un locutor o una locutora o una parella, que abans del concert ja sabia què s'havia de dir, tal i com reconeixen Garriga o Boris⁷⁷.

En esports, les retransmissions eren masculines⁷⁸. El mateix Teodor Garriga reconeix que en la radiació d'un partit de futbol, tot havia d'ésser completament improvisat i que per poder-ho fer s'havia d'estar molt preparat. Aquesta mateixa opinió la comparteix el tècnic de Ràdio Vilanova, Enric Harris, que va ser un dels muntadors de l'emissora del Penedès juntament amb el propietari de l'estació, l'enginyer Josep Mª Cucurella.

Per Harris, la preparació del locutor, és a dir la seva cultura general i els seus estudis marcaven, una mica, el seu posicionament dins de l'emissora. Un locutor més preparat podia radiar programes que un altre amb menys cultura no tenia prou capacitat per dur-los a terme. I això explica segons ell, el fet que alguns programes especials els fessin conjuntament un locutor i un col·laborador que eren els que acostumaven a tenir més estudis per què eren mestres o advocats i la ràdio no era pas la seva feina principal.

Aquesta seria l'explicació del per què a Ràdio Vilanova només improvisava un locutor i del perquè no ho feien les locutores, que eren més joves i per tant tenien menys estudis. Elles portaven a terme les emissions més senzilles: eren les encarregades de fer "programes per senyores" o emissions de continuïtat com ara presentar i dedicar discos o llegir publicitat.

Però a banda d'inventar-se una programació que compartia l'entreteniment amb la informació, la ràdio dels anys 30 posa en antena gèneres radiofònics que

⁷⁷ Ens referim als locutors de Ràdio Associació de Catalunya, Teodor Garriga i Francina Boris.

⁷⁸ De fet sempre s'ha considerat un esport típicament per homes i fins i tot ara a 2006, a Catalunya no conec cap cas d'una periodista esportiva de ràdio que faci la narració de partits de futbol de la 1ª Divisió.

abans no s'havien assajat. Aquestes noves maneres d'omplir els programes de les ràdios aviat tenen molt bones crítiques i la premsa generalista i l'especialitzada se'n comença a fer ressò. Donarem tot seguit, una ullada als més destacats.

4.2.3.2.-ELS NOUS GÈNERES RADIOFÒNICS.

4.2.3.2.1.-LES ENTREVISTES.

Un gènere nou que aviat es convertirà en programa habitual a la ràdio, són les entrevistes que s'inicien també en aquest període històric. Als anys 20 no se'n feien i ara, amb els nous format radiofònics, les entrevistes troben el seu lloc.

Gràcies a l'article de *Radio Barcelona* de 1930 dedicat a *Radiofemina* podem afirmar que a la ràdio dels anys 30 es feien entrevistes, de forma ocasional, i dins dels programes, cosa que no quedava reflectida en les programacions que sortien en premsa en la dècada anterior. Durant els anys 20 els qui s'acostaven a la ràdio era per fer-hi conferències, proclames polítiques o salutacions als oients, a banda és clar, de les demostracions musicals; però no eren entrevistats, almenys no n'hem pogut trobar constància escrita o fotogràfica. Aquesta és una altra aportació, al nostre entendre molt important, dels programes femenins de ràdio a les graelles programàtiques de les emissores dels anys 30, tal i com veurem tot seguit en l'apartat dedicat a l'anàlisi d'aquest tipus de programes.

Les entrevistes per ràdio que es comencen a fer en aquesta dècada anaven sempre dins d'un programa, i sempre es feien a la mateixa tipologia de convidat: personatges vinculats amb el món de l'esport (futbolistes, ciclistes o boxejadors) o del món de les arts escèniques, actrius o actors o cantants. Moltes d'aquestes entrevistes es duïen a terme fóra dels estudis de la ràdio. Els periodistes es desplaçaven fins els hotels on els entrevistats s'estaven i els feien una breu entrevista que incloïa una salutació als oients. Aquests famosos que

s'entrevistaven freqüentaven Barcelona sobre tot arran de l'Exposició de l'any 29, que va ser un important llançament de la ciutat i que tal i com hem comentat amb anterioritat, va arribar a portar fins a la capital catalana, per posar només algun exemple, els màxims exponents del jazz de moda que es feia a Europa i a Amèrica. La ràdio aprofitava per posar davant dels micròfons a aquestes personalitats de l'esport i la cultura.

Ha estat impossible trobar relació d'entrevistats que vinguessin d'altres camps socials, inclosa la política, en les publicacions de les estacions catalanes dels anys 30. Els polítics d'aquests anys empraven la ràdio per fer-hi mítings o conferències, però no per respondre preguntes sobre les seves activitats, cosa que si que feien en la premsa generalista (Polo, 2003). L'explicació podria ser tan senzilla com que a la ràdio de Catalunya de la dècada dels 30 no hi treballaven periodistes en plantilla. Els periodistes eren de premsa generalista i s'acostaven a la ràdio per fer-hi col·laboracions que podien ser tant diferents com les notícies o les retransmissions esportives, que a més significaven un percentatge poc representatiu dins les graelles programàtiques dels primers anys dels 30, on la ràdio era més aviat d'entreteniment que informativa. Tot aquest panorama canviarà de fesomia quan els informatius estiguin plenament assentats dins la programació de les emissores, però això no passarà fins els fets d'Octubre de 1934, tal com hem descrit anteriorment.

Segons un article de 1930 de la revista *Radio Barcelona* sabem que aquest gènere s'emprava de forma excepcional i per destacar un fet o a una persona. A Ràdio Barcelona les entrevistes eren quasi sempre en directe i es realitzaven sempre en dos moments, a banda del desplaçament a l'Hotel on s'allotjava l'artista, com comentaven abans:

-quan un esportista aconseguia una fita, se l'entrevistava en directe, sempre que l'estació tingués col·laboradors al camp d'esports.

-un cop acabada la competició(o dies després) quan aquest esportista visitava les instal·lacions de l'emissora, moment en el que se li requerien algunes paraules per els oients de l'estació.

Aquest mateix *modus operandi* es feia amb algun artista de cine que visitava Ràdio Barcelona, i en aquests casos els qui convidaven a parlar "les estrelles" eren els responsable de programes, mai no era un locutor. Aquestes ocasions eren fotografiades i després reproduïdes a les revistes de les emissores.

Això varia en els programes femenins, on sí que eren les locutores, les qui de forma especial, podien entrevistar a algú dins l'espai per dones, com veurem tot seguit.

4.2.3.2.2.-COMENTARIS D'ESPECIALISTES.

En la revista del 10 d'octubre de 1931 de *Radio Barcelona* s'expressa la satisfacció dels responsables de l'estació per l'aprovació del Projecte de Constitució per la Premsa que a partir d'ara podrà expressar lliurement les seves opinions, i pel que això significarà per la radiodifusió, ja que el projecte permet l'aparició d'una nova figura radiofònica: el comentarista especialitzat.

"Oír la opinión de los más notables periodistas en los hechos más salientes de la política mundial, será un servicio que el radioyente esperará con raro interés, y cuya pronta implantación estudian los propulsores de la Radiodifusión como un medio más de elevar el nivel cultural del pueblo, exponente máximo de sus aspiraciones." (RÀDIO BARCELONA, Número 376, 1931:10)

4.2.3.2.3.-EL REPORTATGE.

El comentarista especialitzat però no és l'única novetat que inclou la ràdio de la república des de l'estudi de les seves graelles de programes. En la dècada dels 30 apareix un nou gènere radiofònic, el reportatge, i amb ell un nou tipus de locutor (i veurem si també de locutora) el reporter.

El 22 d'agost de 1931 la revista de l'EAJ-1 publica un article sobre el reportatge radiofònic, considerat un gran gènere i de molt èxit a la ràdio, gènere que el porten a terme a Unión Radio [es refereix a Ràdio Barcelona] "literatos, críticos y periodistas de destacada personalidad". Són reportatges en directe, amb desplaçament al lloc dels fets dels reporters que a modus de connexió expliquen què està succeint. Per tant, els reporters han de seguir unes indicacions per poder desenvolupar amb èxit la seva tasca.

"(...)hablar con palabra clara, precisa y rápida, subrayando lo pintoresco y las incidencias del momento, aunque sin insistir demasiado sobre ambas cosas. Han de evitar igualmente, los graciosismos fáciles y sobre todo, los chistes malos, causa frecuente de avería en el altavoz o los auriculares." (RÀDIO BARCELONA, Número 366,1931:3)

Vistes aquestes innovacions en les programacions, es manifesta encara més la necessitat que té el mitjà per formar els qui tenen la responsabilitat de parlar en antena tant als qui fan tasques de continuïtat com als reporters - com acabem de veure -, com als qui durant aquesta dècada desembarcaran a les estacions de ràdio i ja no se'n mouran durant anys: els actors de teatre radiofònic.

Si bé es comença a notar un interès per polir els qui parlen per la ràdio, sorprèn descobrir que en altres aspectes la ràdio dels anys 30 encara no té coses ben definides. Neixen més programes, però encara no es té la consciència d'haver d'estabilitzar la programació, el canvi d'horari dels programes femenins n'és un exemple com també ho és l'anunci d'aquest d'un nou espai de cinema a Ràdio Barcelona. Sota el nom d' *Información Cinematográfica* s'enceta una emissió de sobre taula per parlar de cinema: curiositats i estrenes, i en l'anunci del nou programa ja s'avisava als socis i oients que aquest s'emetrà tot els dies que el redactor de cinema ho consideri adient.

Analitzant la nova programació que emeten les estacions de ràdio de Catalunya durant aquesta dècada ja hem observat alguns trets que la diferencien respecte la ràdio dels anys 20. Veiem com ara es consoliden els programes amb seccions tipus magazine, com es fan programes destinats a públics molt concrets: les emissions femenines i les emissions infantils, com els programes estan fortament patrocinats i com la ràdio es nodreix d'alguns gèneres que abans o no hi tenien cabuda o la seva presència en antena era insòlita. Hem observat el cas de l'entrevista, i dels reportatges que neixen en les programacions de ràdio dels anys precedents a la Guerra Civil.

4.2.3.3.-ELS PROGRAMES PER DONES.

Ja hem explicat que a la ràdio pionera es creen programes per senyores perquè elles són les que estan a casa majoritàriament i les que poden escoltar la ràdio i per això es busca fidelitzar-les com oients d'aquest mitjà de comunicació, oferint-los-hi programes que els interessin. De fet, els programes femenins s'adrecen a dones, naturalment, però també es programen per elles la música, els discos dedicats o els programes per nens que tenen en les dones a l'audiència ideal perquè emprà la ràdio per fer-li companyia mentre treballa a casa i que a més a més d'entretenir-la, la programació de la ràdio li dóna consells sobre temes ben diversos, que són sovint els mateixos que les dones que poden llegir, troben en les revistes femenines. Per tant estem parlant de fidelitzar unes oients que d'entrada ja estan acostumades a rebre continguts de la mateixa índole, però per uns altres canals, i ara els poden assumir d'una forma més senzilla, només escoltant.

A Ràdio Barcelona des d'un bon principi, ja hem vist com es feien programes, en forma de conferència, destinats al públic femení, encara que les fes un conferenciant masculí. Després aquests programes els presenta una dona i tenen un format més àgil, construït a base de seccions amb col·laboradores que parlen de temes diversos de l'univers femení. Són programes femenins divulgatius que s'interessen per les mateixes qüestions que es poden llegir a les

publicacions per dones i són també els primers intents de fer un programa magazine que no deixa de ser altra cosa que la traducció radiofònica de les revistes femenines que als anys 30 a Catalunya tenen molta tirada.

De fet, Segura i Selva (1984) quantifiquen en més de cent les publicacions femenines que s'editaven a Espanya fins al 1936, tot assenyalant que a Catalunya aquestes publicacions són d'una gran tradició. La publicitat exclusiva per dones que hi ha en aquesta premsa (moda, bellesa, el que ara anomenaríem productes de parafarmàcia i articles de neteja) és el detonant que fa créixer aquests programes a la ràdio, que es mantenen fidels a l'estructura que ara descriurem i que és la pròpia d'un magazine contenidor, en l'accepció actual del terme, tal com afirmarem al finalitzar aquest apartat.

4.2.3.3.1.-CRONOLOGIA DELS PROGRAMES FEMENINS.

Hem cregut imprescindible ordenar cronològicament els programes femenins que en aquesta dècada van crear les dues estacions de Barcelona, Ràdio Barcelona i Ràdio Associació i les seves filials, per entendre el pes tan important que tenien aquests espais en el si de les graelles de les estacions de ràdio que es podien sintonitzar a Catalunya als anys 30.

La cronologia s'ha fet a partir de les publicacions oficials de les dues estacions capçalera de Catalunya.

Quadre d'evolució dels programes femenins (1930-1936)

NOM DEL PROGRAMA,FRANJA HORÀRIA, NOM DE LA PRESENTADORA

RÀDIO ASSOCIACIÓ DE CATALUNYA	ANY	RÀDIO BARCELONA
	1930	Radiofèmina Divendres tarda Rosa Cotó
Emissions Femenines Migdia	1931	Radiofèmina (s'integra a <i>La Paraula</i>) Tarda M ^a Carme Nicolau
Diari Femení Migdia	1932	Radiofèmina Divendres tarda i diumenge vespre Carmen Martínez-Illescas
Radiofèmina Migdia M ^a Teresa Gay-Solà	1933	Radiofèmina Migdia i tarda
Emissió dedicada a la dona (algun dia es diu Diari Femení) Migdia	1934	Radiofèmina Migdia i tarda
	1935	Radiofèmina Migdia i tarda
Consultori Femení de Bellesa Eupartol Migdia Rosalia Rovira	1936	Consultori Femení de Bellesa Eupartol (8 mesos) Migdia Secció Femenina Migdia Divendres migdia (inici després estiu i va a càrrec Lyceum Club de Barcelona) Gertrudis Millàs

Font: Elaboració pròpia.

Ràdio Barcelona

1-RADIOFÉMINA, A LES TARDES.

Comença les seves emissions a l'estiu de 1930 "Trátese de implantar por primera vez en España el periódico radiado para las mujeres. *Radiofémína* será el título del nuevo periódico" (RADIO BARCELONA, Número 307, juliol 1930)

La directora de l'espai, que estarà farcit de seccions, serà l'escriptora Mercedes Fortuny i té a més a més una locutora professional que serà la Rosa Cotó. S'emetrà el divendres a les sis de la tarda.

Aquesta estructura d'equip és molt important ja que és el primer cop a la ràdio que trobem un espai en els qual hi ha una directora (dona) i que té una locutora específicament per llegir, de forma professional, tot enllaçant, els continguts de l'espai. Per tant, ja no és l'estaf directiu de l'EAJ-1, ni el responsable de la publicitat qui escriu els guions que s'han de llegir en conferències radiades, ara seran escriptores, col·laboradores del programa, que ho faran sota l'atenta batuta d'una altra dona escriptora.

D'entre aquestes col·laboradores destaca l'escriptora Maria del Patrocinio Alba que feia prop de dos anys que se n'encarregava d'una secció dins la programació per dones a l'emissora que es deia: "Charlas para la mujer, por *El Duendecillo de las Ramblas*," (*LA VANGUARDIA*, 21-1-1930)

A partir d'un escrit a la revista de l'emissora, al 1930, sabem que l'objectiu de l'espai "*Radiofémína*, el periódico radiado para las mujeres" era abarcar tots els coneixements i totes les necessitats "inherentes a la mujer". L'espai estarà dividit en seccions: primer un article de fons sobre un tema interessant femení, hi havia també una secció literària que oferia treballs en prosa i en vers de dones; notícies de societat, modes, notes religioses, esports, bellesa, cuina, rebosteria, i un consultori on es contestaven totes les preguntes sobre temes femenins; es donaven consells pràctics, s'oferien passatemp, concursos i "cuantas secciones puedan interesar al bello sexo". A banda de la directora

Mercedes Fortuny i de M^a del Parocinio Alba, el programa tenia un equip important que es repartia la feina de les dues principals seccions que eren:

1.La secció de "notícies de societat" que es va encarregar a la baronessa de Las Navas "distinguida escritora, la cual dará con su elegante estilo cuenta de cuantos acontecimientos de Sociedad ocurran en nuestra ciudad".

2.La secció de "modes" era redactada per la senyoreta Rosaura Montesinos.

La resta de seccions seran escrites per "distinguidas escritoras, que sabran prestarles todo el interés requerido para hacerlas siempre amenas".

Una de les seccions que es destaquen més en l'article que glossa el programa *Radiofémima* és el concurs per escollir Miss Radio España, la guanyadora del mateix, diu l'article de 1930, serà entrevistada per la ràdio i la seva foto es publicarà tant a la revista de *Radio Barcelona*, com a la revista *Ondas*.

El primer *Radiofémima* es va posar en antena l'11 de juliol de 1930 a les 18:00h. i va significar la desaparició "del Duendecillo de las Ramblas" ja que la seva autora no podia assumir tanta feina, segons publica la revista.

Radiofémima que s'emetia només els divendres agafa de seguida molta volada entre les oients que envien cartes felicitant a la directora de l'espai a través de la revista de *Radio Barcelona*. Mercès a una carta d'una oient de Reus sabem que el programa està bellament redactat i que la Rosa Cotó llegia amb molt de gust tots els espais del programa l'objectiu del qual era:

"alentándonos a seguir el camino de la virtud, del perfeccionamiento moral y de la caridad, a la par que inspira y despierta justos sentimientos reivindicativos de los sagrados derechos a que somos indudablemente acreedoras."(RADIO BARCELONA, Número 313,1930: 15)

L'any 1931 aquest programa ja s'anuncia com un suplement femení del diari parlat "*La palabra*" i manté la seva estructura amb l'article de fons d'obertura, la secció religiosa, els consells femenins, l'esport, etc. etc., i les col·laboracions de les escriptores de l'època com els de la directora de l'espai Mercedes Fortuny i d'altres escriptores que ja hi col·laboraven com ara la Baronesa de las Navas, Guillermina Daunas, Enriqueta Larios, Rosaura Montesinos o Margarita de Lis. En aquest moment però, l'espai el passa a presentar M^aCarme Nicolau, una periodista que entra a la ràdio amb aquesta comesa i que acabarà encarregant-se de dirigir aquest espai informatiu.

Radiofémina és el programa femení de Ràdio Barcelona més important, en quant a durada, nombre de col·laboradores, i a perllongació en el temps, des de 1930 fins a 1936. Justament el pas dels anys va modificant-li algunes seccions i creant-ne de noves, que s'afanyen a publicitar a través de la revista d'EAJ-1.

"Sesión femenina de Radio barcelonesa dedicada las mujeres. Impresiones del momento por Mercedes Fortuny; sección literaria, galería de mujeres célebres, modas, cocina, reglas de sociedad, sección de belleza, consejos útiles, consultorio femenino, concursos, etc, etc.(...) colaboración de distinguidas escritoras e instituciones femeninas."
(RADIO BARCELONA, Número 432. Nov. 1932)

Aquest programa va ser molt important, a mes a mes, perquè fou el primer que va donar veu en antena a les oients. *Radiofémina* va dedicar un dia a la setmana, els diumenges a les 21:00h., a que totes les dones oients que fessin escrits sobre temes femenins poguessin anar a llegir-los a l'emissora. Els treballs havien de versar sobre temàtiques vinculades al món de la dona i es podien escriure en prosa o en vers, i en to seriós o més "festivo".

A més, i aquell mateix any, *Radiofémina* busca oients amb aspiracions dramàtiques per tal d'incorporar-les, després de passar una selecció prèvia, al seu quadre de radioteatre. Les aspirants havien de tenir entre 15 i 30 anys i no

ser professionals. Les seleccionades que entressin a formar part del quadre escènic cobrarien 25 pessetes per cada actuació.

A més a més, en la mateixa revista observem que a Unión Radio Madrid es fan dos espais diferents per dones: *Voz de Mujer* que també titllen de: " revista femenina radiada" i *Radiofolletín*.

2-SECCIÓ FEMENINA DE MIGDIES.

L'èxit de les emissions per a dones que la ràdio programa a les tardes fa que l'estació degana es plantegi de fer un espai similar als migdies. Neix la tardor de 1933.

El 16 d'octubre de 1933 del segle XX, Ràdio Barcelona comença a emetre un espai nou dedicat a la dona i a la llar, cada migdia, diàriament de 12:00 a 13:00h. Aquest programa , que al principi no té nom, té una estructura segmentada molt semblant cada dia, però amb continguts diferents segons el dia de la setmana. El diumenge és l'únic dia que el nou programa altera la seva estructura ja que és el dia que l'emissora radia normalment retransmissions. Si no hi ha cap retransmissió es programava una audició de música lleugera o simfònica i d'aquesta manera s'emplenava tota l'hora del programa femení.

La resta de dies de la setmana el programa només tenia en comú la darrera part que diàriament tenia un apartat anomenat "Correspondencia femenina" que acostumava a durar uns 15 minuts i acte seguit, cada dia hi havia música en discos; instrumental o vocal, romances " o bién la colaboración de artistas femeninos de calidad", tal com resa la revista de l'estació.

Si bé la part final del programa era molt semblant, l'espai cada dia començava de forma diferent: Els dilluns amb consells per a la bona educació dels fills, receptes de cuina i un apartat anomenat:" Galeria de mujeres célebres"; els dimarts s'iniciava amb un article de fons sobre un tema femení d'interès per a les dones, després es parlava sobre pentinats, es feia una guia de la biblioteca

femenina i després es donaven recomanacions i orientacions de bona literatura per a dones. Els dimecres el programa començava amb una secció literària on es llegien poesies castellanes, catalanes o estrangeres traduïdes, es feien receptes de cuina i després s'oferia un repàs a les figures de dones eminents contemporànies. Els dijous l'espai es dedicava a fer una secció de bellesa, de receptes, de repassar les regles de societat i també es llegia una història o un conte setmanal. El divendres es dedicava el dia a repassar la dona a través de la història, es donaven receptes de cuina, es feia una secció de modes i es donava un cop d'ull a les darreres impressions i models de vestits de temporada. El dissabte, el nou programa per a dones de Ràdio Barcelona s'encetava amb una secció anomenada: " Medios de defensa económica de la mujer actual", després es donaven consells útils per a les senyores, es llegien treballs en prosa i de divulgació escrits per dones del país o estrangeres que es traduïen per a l'ocasió.

Per tant aquest espai és molt diferent dels que fins ara es venien radiant. Amb aquest observem la creació d'un programa amb interessos molt més variats i que inclou temes que fins ara no s'havien tocat als programes femenins: els consells econòmics i el fet de llegir contes, poemes o altres escrits de divulgació signats per professionals espanyoles o estrangeres.

Al 1935 *Radiofemina*, l'espai de dones de la tarda de Ràdio Barcelona dins de la seva programació dels dissabtes feia sortejos entre les oients, que podien guanyar des de vestits a mantons de Manila.

Per primer cop a Ràdio Barcelona observem un espai patrocinat, dins la programació local barcelonina: "Plat del dia" a càrrec del restaurant Tivoli. Si bé aquest patrocini és només per l'espai que se sent a Barcelona a través de l'EAJ-1, aquesta estació ja havia assajat els patrocinis. Unión Radio Barcelona passà per la seva antena, des del 21 de març de l'any 1934, un programa en cadena emès des de Barcelona per la resta d'emissora d'Unión Radio, i patrocinat per "Ford Motor Ibérica". El programa de la xarxa es deia "La hora Radio Ford" i a

més a més de poder-se sentir per Barcelona i Madrid, també el varen passar les estacions de València, Sevilla, San Sebastián i Santiago de Compostela. Era un programa de música, amb orquestres i en directe i de "variedades", que s'emetia els divendres de 21:00 a 22:00h.

També era a meitat dels anys 30 que l'estació degana estrena un altre patrocinador: Laboratoris Eupartol,⁷⁹ que al cap d'un mesos abandonarà l'EAJ-1 per anar-se'n a anunciar a RA de C. De moment però el consultori comença a Ràdio Barcelona. Al 25 de gener de 1936, s'anuncien les noves emissions femenines de Ràdio Barcelona que es materialitzaran, l'estiu següent, en forma de consultor Femení: *El consultori Femení i de Bellesa "Eupartol"* en l'horari habitual de la secció femenina: de dilluns a dissabte de 12:30h. a 12:50h.

La revista de *Radio Barcelona* no especifica qui es responsabilitzava d'aquest espai, però tant se val perquè dura molt poc temps en antena. L'octubre de 1936 el consultori Eupartol desapareix de Ràdio Barcelona i se'n va parar a Ràdio Associació de Catalunya. Ràdio Barcelona torna a emetre en el seu lloc la Secció Femenina, que queda reduïda a l'emissió de discos.

El 15 de gener de 1936, les emissions femenines de Ràdio Barcelona del migdia inauguren una secció fixa, cada divendres, que la porten a terme dones del Lyceum Club de Barcelona⁸⁰. La inauguració la va presidir la Maria Baldo de Torres Ullastres, que aleshores era la presidenta d'aquesta entitat. L'espai era cada divendres a les 12:30h. i el conduïa la Gertrudis Millàs Riquer que era membre del Lyceum Club de Barcelona. L'espai que per exemple donava consells per a les dones, s'hi llegien poesies, etc. , no diferia gaire del que s'hi

⁷⁹ Segons Munsó Cabús (2006) Industrias Marca compra l'any 1933 els Laboratoris RTB (Ricard Trilla Balaguer) que eren els productors de l'Eupartol. Montserrat Fortuny, que acabaria donant nom a un dels Consultoris femenins emblemàtics de la ràdio, era un pseudònim que feia servir l'esposa de Ricard Trilla, Emilia Díez de Tejada.

⁸⁰ El Lyceum Club era un lloc de reunió de dones amb mentalitats renovadores, no arribaven al feminisme, que pretenien obrir les fronteres de les dones cap a àmbits encara poc freqüentats. A Madrid s'hi feien conferències o recitals de personalitats tan rellevants, culturalment parlant, com Alberti o García Lorca.

havia programat els altres dies de la setmana si no fos perquè aquest cop era a càrrec del prestigiós club de la ciutat comptal.

Ràdio Associació de Catalunya

A RA de C els programes per dones que s'emeten durant aquesta dècada són:

- 1.-Les Emissions Femenines.
- 2.-Diari Femení.
- 3.-Ràdio-Fémína. Nom catalanitzat i copiat del programa per dones que existeix a Ràdio Barcelona *Radiofémína* des de 1930.
- 4.-Emissió dedicada a la Dona.

Des dels seus inicis Ràdio Associació aposta per una primera veu identificadora de la casa que és una locutora, la Rosalía Rovira, que arriba a RA de C el mes de setembre de 1931, aquesta és una diferència important amb l'EAJ-1 que va començar apostant per homes a la locució. El company de Rovira en antena fou el locutor Ismael Cera que arribarà a la ràdio tres mesos més tard que ella, segons Arias (1933) i des de llavors van ser la parella de primers locutors de l'emissora de les Rambles.

En aquell començament de dècada dels 30, RA de C feia poc temps que emetia sense estar en període de proves i ja tenen unes emissions per dones, però que no tenen un nom identificador sinó que s'anomenen amb l'atribució genèrica del públic al qual es volien adreçar, per tant són emissions femenines.

La graella programàtica de Ràdio Associació de Catalunya neix concebuda per franges horàries, cosa que s'estilava també a Ràdio Barcelona en aquells moments però només per la franja femenina i la infantil, mentre que a RA de C la compartimentació era molt més marcada i seguia un mateix horari que només canviava de contingut, segons el dia de la setmana. Així trobem, segons el dia: emissió femenina, emissió de sobretaula, emissió ràdio benèfica, emissió de nit, emissió infantil i altres emissions, aquestes poden ser de tarda o de migdia i són o cursos de gramàtica catalana, castellana o francesa; o

reportatges sobre cinema o lliçons sobre història de Catalunya. En aquesta franja horària també s'hi inclouen les retransmissions de concerts o de misses.

1.-LES EMISSIONS FEMENINES I ELS DISCOS SOL·LICITATS.

Aquesta programació femenina es va posar en antena l'octubre de 1931 i estava centrada en un curset diari de cuina pràctica i fàcil de realitzar, comentada pas a pas. A part de la cuina, les emissions femenines tenien diàriament un comentari original sobre temes femenins, unes converses femenines, guionades per un autor català; consells de bellesa, recomanacions per a la llar, un disc de moda i a més a més la radiació dels *discos sol·licitats*, un apartat d'aquesta franja programàtica nova. Néix com a secció i té un to marcadament comercial. En aquest espai es posaven discos per antena i es dedicaven a socis i oients, per la qual cosa les oients, s'havien d'adreçar per escrit a Ràdio Associació fent la seva petició.

Aquestes *discos sol·licitats* de RA de C de 1931 són l'embrió d'uns programes que molt aviat seran, veritables *bombes publicitàries*, espais amb entitat pròpia que asseguraran uns ingressos importants a les emissores i que generaran molt poques despeses. Amb el pas dels anys, aquests discos sol·licitats esdevindran veritables programes estrella de la ràdio, doncs es comercialitzen les peticions dels oients i aquests paguen gustosos per felicitar els familiars, per antena, en el dia del seu Sant o d'alguna commemoració.

Aquest tipus d'espai que reporta un ingrés directe a les estacions s'encomana ràpidament a les emissores més petites i de fóra de Barcelona, que veuen d'aquesta forma, la manera d'aconseguir uns ingressos molt més quantiosos que per les vies més clàssiques dels anuncis llegits pels locutors. És fàcil de trobar en la memòria de molts locutors de distintes emissores catalanes entrevistats per a aquesta recerca, que en la mateixa època feien els mateixos programes de *discos sol·licitats* i que recorden la gran quantitat de llistes i dedicatòries que havien de llegir quan, per exemple se celebrava Sant Josep o

Santa Maria, eren tan llargues les felicitacions que sovint se'ls acabava la musica que radiaven.

Aquesta fou l'aportació més important de R A de C en encetar aquesta franja programàtica que sens dubte ve a reforçar la idea esbossada en aquesta Tesi que RA de C ja va néixer amb una clara vocació comercial, no en va alguns dels seus fundadors ja s'havien enganxat els dits amb l'aventura de Ràdio Barcelona que van haver d'acabar venent a Unión Radio, tal com ja s'ha explicat.

2.-DIARI FEMENÍ.

Al Diari de Sabadell de 26 d'agost de 1932, l'Associació Nacional de Radiodifusió anuncia l'emissió d'un Diari Femení, a les 12'00h., tots els divendres. Aquest programa que es com a tal, el primer que ubica RA de C a la seva graella, ja que l'any anterior parlàvem de franges horàries, constava de les següents seccions, que podien alternar-se en funció del dia de la setmana:

12'00h-12'45h. Diari Femení

Hora exacta

Sant del dia

Indicacions astronòmiques

Les persones nascudes avui

Curs de cuina pràctica

Receptes de bellesa

Recomanacions profitoses per la llar

L'adagi d'avui

La moda al dia

Secció de consultes

Secció de grafologia

Borsa femenina del treball

Radiació de discs

Lectura d'una novel·la.

Fi del diari femení

Aquest espai s'emet per Barcelona, però s'envia també a les estacions de Lleida i Girona, tal i com es publica a la revista *Catalunya Ràdio*. 'Diari Femení ' nèix quan a Ràdio Barcelona el programa per dones queda integrat dins del diari o informatiu d'aquella estació *La Paraula*. Segurament es buscaven similituds.

RA de C s'avança a Ràdio Barcelona alhora de programar espais per dones als migdies, és clar que no pot emetre en altre horari quan comença les seves emissions, i aviat demostra la seva capacitat de patrocinar espais com per exemple "L'hora setmanal de perfumeria Parera", que patrocina tots els divendres l'emissió de nit de RA de C. Aquestes són emissions d'alta cultura: actuacions especials, "de primer ordre", com assenyalen en la seva revista i retransmissions importants.

Una altra manera que té aquesta emissora per buscar formes creatives de vendre productes a través de les seves antenes es l'aparició, aquest mateix any, d'una nena que es diu Nèlia que fa un anunci cada migdia.

3.-RÀDIO-FÉMINA.

Al mes de setembre de 1933 ingressa a Ràdio Associació de Catalunya, Maria Teresa Gay Solà, quan tenia 35 anys, per encarregar-se de les emissions femenines de l'estació, concretament de l'espai Ràdio-Fémina que aviat té molta acceptació, segurament perquè moltes oients ja estaven acostumades a sentir-lo per Ràdio Barcelona des de 1930 i amb el mateix nom, sense catalanitzar. Estariem parlant del primer arrossegament d'audiència d'una estació cap a l'altra? Més endavant ho veurem.

L'Institut de Cultura i Biblioteca Popular de la Dona protagonitza, quinzenalment, una d'aquestes emissions femenines, que aprofiten per anunciar les moltes activitats que fa aquesta entitat a Barcelona i arreu de Catalunya i que sovint les duu a terme gràcies a la ràdio, que els serveix de mitjà de comunicació amb les dones oients que són alhora alumnes a distància.

En aquesta línia de demanar col·laboracions a institucions ciutadanes per tal que emprem els micròfons de la ràdio per portar més enllà de les seves parets la cultura que difonien en les aules, l'Ateneu Enciclopèdic Popular també accepta l'oferiment de RA de C i porta en antena un programa adreçat a donar a conèixer les seves activitats culturals, sobre tot als treballadors de fóra de Barcelona.

4.- EMISSIÓ DEDICADA A LA DONA.

En la revista *Catalunya Ràdio* que publica la programació de l'estació EAJ-15 s'observa com al 1934 es manté aquesta programació per franges que els responsables de l'estació de TSF anomenen *emissions*, i que l'emissió femenina, ara es diu *Emissió dedicada a la Dona* i s'emet diàriament a les 12:00h. i alguns dies de la setmana, tot i que el contingut de l'espai és idèntic cada dia, porta de sobre títol : "Diari Femení". Aquí novament observem com l'EAJ-15 s'apropia d'un nom que a l'EAJ-1 ja es feia servir des de 1932 per caracteritzar l'espai per a dones *Radiofemina*, quan aquest s'integra a l'espai informatiu *La palabra*.

EL CONSULTORI DE DONYA MONTSERRAT FORTUNY I DELS SEUS ANTECEDENTS.

L'octubre de 1936, l'espai "Consultori Femení de la Bellesa Eupartol" que havia començat a Ràdio Barcelona l'estiu precedent patrocinant les emissions del migdia per a dones, deixa l'estació degana i s'incorpora a RA de C. La Rosalia Rovira serà locutora d'aquest espai que com hem vist , era molt ben valorat per les oients.

Aquest traspàs de patrocini d'Eupartol que surt de la graella femenina de Ràdio Barcelona per instal·lar-se de patrocinator de l'espai per dones de RA de C. pot molt bé ser una conseqüència d'aquell possible arrossegament d'audiència que apuntàvem, fa unes ratlles, quan explicàvem que Ràdio Associació copia i catalanitza el nom del programa que per dones (*Radiofemina*) feien a Ràdio Barcelona i que ja tenia, com relata Arias (1933) al seu Anuari de la ràdio, una acceptació molt gran entre les oientst. Per tant, si RA de C fa el mateix

programa que Ràdio Barcelona 3 anys després que la primera el posi en antena, i 3 anys després el programa conté un consultori patrocinat (ja ha madurat com a programa) però que també canvia d'estació en qüestió de mesos és que segurament els responsables comercials de RA de C varen poder demostrar d'alguna manera als responsables 'd'Eupartol' que a Ràdio Associació tindrien més audiència. Aquest podria ésser un, que no l'únic, que expliqués perquè els laboratoris Eupartol canvien d'estació de ràdio per publicitar els seus productes.

De fet el patrocini i el nom dels laboratoris Eupartol associat als espais femenins, com *Radiofémima* agafaran pes en poc temps i en acabar-se la guerra es convertiran en un programa que serà tot un símbol de la ràdio femenina espanyola del moment i durant molts anys després: el "Consultorio Femenino de Doña Montserrat Fortuny" , un nom que li farà de marca durant més de 40 anys, i que s'identificà ràpidament amb la veu de Mercedes Laspra que feu de Sra. Fortuny contestant les cartes de les oients, en antena, fins que es jubilarà de Radio España de Barcelona, l'antiga Ràdio Associació.

4.2.3.3.2.-ELS PRIMERS MAGAZINES SÓN FEMENINS.

L'estructura dels programes femenins no és complicada, s'hereta el format de finals dels anys 20 (1927, *Radiotelefonía Femenina* amb Mª Cinta Balagué a Ràdio Barcelona), ampliant el nombre de seccions o col·laboradores i donant fins i tot cabuda sovint a les missives de les oients.

Però ara ja no és una franja horària femenina sinó que és un programa, *Radiofémima*, amb una estructura programàtica ben definida. És el format típic dels programes magazine contenidor, però vinculats a continguts que podien interessar bàsicament a les dones, tal com feien les revistes femenines, segons explicàvem anteriorment.

A partir d'una locutora-presentadora, que porta el pes del programa, es van donant consells sobre moda o bellesa, a vegades a càrrec de les col·laboradores

i a vegades aquestes només escriuen els guions que llegeix la mateixa conductora de l'espai. Tot plegat anava alternat amb referències comercials i anuncis, la difusió de música i amb la lectura d'alguna poesia a càrrec d'algun rapsode o d'alguna oient que havia hagut de passar una prova de veu per poder sortir en antena per Ràdio Barcelona.

Aquests tipus de programes femenins són molt semblants en totes les emissores. És un format que es copiarà a quasi totes les estacions, i que s'emetrà més d'un dia a la setmana.

Radiofemina fou la versió radiofònica de "pàgina femenina" (amb format tancat i semblant al d'un magazine) de l'espai informatiu *La palabra*, el primer magazine de la història de la ràdio a casa nostra, a tenor de la seva estructura i pel tipus de continguts que conjuguen informació i entreteniment. De fet, tots dos espais tenen una estreta relació. *La veu de Catalunya* de 23 de gener de 1931 parla de la sessió femenina *Radiofemina*, com a periòdic setmanal radiat, per a dones i la revista de l'emissora ho confirma.

ES PATROCINEN ELS PROGRAMES FEMENINS.

Com que són programes perfectament tancats i amb seccions ben definides que potser canvien de contingut algun dia a la setmana, són fàcilment explotables des de la vessant comercial. Així doncs, a les ràdios no els costa gaire trobar patrocinadors per espais concrets i ben definits com la secció de cuina (un restaurant de Barcelona, el Tívoli, és un dels patrocinadors a Ràdio Barcelona d'aquesta secció) o la de bellesa (unes cremes o uns sabons).

El canvi tan important que això representa fa que òbviament els programes incloquin més varietat. Hi ha més consells i recomanacions sobre temes típics de les revistes femenines, però també continguts nous i pròpiament radiofònics: discos dedicats a les dones, música triada especialment per a elles i fins i tot l'horòscop i altres seccions que tenien molt d'èxit com les xerrades dels metges pediatres.

Amb aquests espais, la ràdio es popularitza molt. Aquests programes interessaven no només a les senyores benestants, que escoltaven la ràdio als anys 20 sinó també a les joves amb inquietuds més socials, a mestresses de casa que en aquesta dècada llegien revistes femenines, i també a les minyones, que continuen sense saber llegir i per tant són un públic rendit a la ràdio de fa temps. Hi ha que poden gaudir de música més popular com les sardanes, o els tangos que ara ja es programen a la ràdio amb relativa normalitat dins i fóra d'aquestes programes dedicats a les dones.

Al 1932 la publicitat ja és pels directius de les estacions de TFS, una eina indispensable de supervivència. En aquesta línia cal ubicar l'article que apareix a la revista de l'EAJ-1, en el qual Carles Soldevila, "culto publicista catalán", explica quina és el principal avantatge de la ràdio, respecte la publicitat de productes, sobre altres mitjans.

"(...) l'avantatge de la ràdio sobre els altres mitjans de comunicació és aquest: dona text íntegre, amb les inflexions mateixes que li ha imprès l'orador, i encara, una sensació completa de la reacció de l'auditori. I aquest darrer punt és tant o més important que els primer"(RÀDIO BARCELONA, Número 388, 1932)

4.2.3.3.3.- CARACTERÍSTIQUES COMUNES.

Els programes femenins dels anys 30 que es fan a les estacions barcelonines tenen característiques que es reproduïxen també en els programes per dones que es duren a terme en les emissores locals que naturalment no tenen tants recursos a l'hora de posar-los en antena com els que hi ha a les estacions de Barcelona:

1.-Tots els programes tenen noms molt semblants: *Radiofemina* és un dels noms d'aquests programes que empren EAJ-1 i EAJ-15 des que Ràdio

Associació (1933) copia el nom a l'espai que s'emetia per Ràdio Barcelona des de 1930. La similitud amb els noms i el fet que un mateix programa canviés de nom, en un dia concret de la setmana, ha portat a confondre sovint aquests espais per dones que en alguna referència bibliogràfica surten esmentats, erròniament. S'escriu com a nom propi del programa la denominació que tenien les diferents franges programàtiques ja fos emissió femenina, infantil, de migdia o de vespre.

2.-Els continguts són pràcticament idèntics i s'aboquen a fer difusió de temes que poden interessar a les dones d'aquells moments: cuina, moda, bellesa, salut, cura dels nens i música popular i ballable entre d'altres; i tots van organitzats per seccions.

3.-Totes les locutores- presentadores i les col·laboradores són dones.

4.-En cap programa femení hem trobat constància que hi sortís una veu d'home, si exceptuem els metges pediatres que orientaven sobre com tenir cura dels infants.

5.-La principal diferència d'aquests programes rau en la franja horària de les seves emissions. Ràdio Barcelona inicia aquestes emissions a la dècada dels 30 en la franja horària de la tarda i RA de C. les programa al migdia, que és quan pot emetre per tal de no interferir les emissions de l'EAJ-1. Però Ràdio Barcelona a partir de 1933 amplia aquestes emissions per dones i mantenint la programació de la tarda, en fa una altra al migdia, i una els diumenges a les 21h.

Amb tantes similituds és curiós que els patrocinadors encetessin un programa, com el d'Eupartol al 1936, en una emissora (Ràdio Barcelona) i el canviessin al cap de vuit mesos per una altra estació (RA de C) que l'ubica en la mateixa franja horària. No hem trobat cap explicació sobre aquest canvi a banda de l'esmentada demostració possible (els termes de la qual desconeixem)

d'arrossegar oients que tingué l'espai cap a RA de C i la consegüent "robada" del patrocinador que aquests pogueren fer per aquest motiu a Ràdio Barcelona.

4.2.3.3.4.-LES PRINCIPALS APORTACIONS DELS PROGRAMES FEMENINS.

En resum, i després de comparar els espais femenins de les dues estacions capçalera de Barcelona, observem que aquests espais són l'embrió d'algunes qüestions imprescindibles per entendre la ràdio que avui en dia s'escolta a Catalunya.

1.-FORMAT: Els programes femenins de ràdio són els primers en tenir format de programa tancat, són els primers magazines amb continguts íntegrament femenins, igual que només informatiu ho fou *La Palabra*. Més enllà de ser una franja horària, on diferents personatges fan la seva xerrada vinculada al món de les dones, aquests programes neixen a Ràdio Barcelona amb nom propi, senyal inequívoca que tenen una entitat independent, inclouen seccions enllaçades i suportades per un eix central que és la locutora-presentadora de l'espai i que representa l'ordre en repartir joc entre els continguts.

2.-EQUIP: Els programes femenins de la ràdio republicana són els primers que tenen un equip de realització semblant als que ara coneixem, però en precari. Estem parlant de programes que tenen un director (a Ràdio Barcelona una directora!) que és una persona especialista en la temàtica del programa igual que ho foren les col·laboradores de l'espai (a Ràdio Barcelona eren escriptores dedicades a qüestions femenines, algunes de les quals col·laboraven també en revistes femenines; a Ràdio Associació les col·laboradores eren de l'Institut de Cultura i Biblioteca Popular de la Dona).

Tant a Ràdio Barcelona, com a Ràdio Associació es fitxa una locutora especialment per dur a terme la locució d'aquests espais per senyores. Les col·laboradores escrivien guions (redactores) per les seccions, i en alguns casos els llegien, (locutores) però sempre sota la presència en antena de la presentadora professional que en duia la veu cantant.

3.-GÈNERES: Les seccions d'aquests programes assagen nous gèneres radiofònics. L'entrevista neix en aquests espais per dones i els discos dedicats també. A banda, els programes femenins dels anys 30 posen de moda el gènere epistolar radiofònic, els consultoris, on les oients envien cartes demanant consells sobre temes diversos. Aquestes seccions tindran després de la Guerra Civil, un pes tan gran en la programació de les ràdios que s'acabaran convertint en programes estrella en el panorama radiofònic de la postguerra.

4.2.4.-LOCUTORS I LOCUTORES.

Trobar fórmules que assegurin una locució impecable i adequada a allò que s'està dient és el principal mal de cap dels radiofonistes d'aquells temps. De fet aquesta preocupació, com hem vist, neix des dels albors de la pròpia ràdio i té un motiu que el precedeix i que va significar un autèntic daltabaix : els artistes de cinema que van haver d'aprendre a parlar a les pel·lícules, a finals dels anys 20. Això va representar una veritable revolució al món del cel·luloide i una gran catàstrofe per alguns dels actors de cinema mut que no sabien parlar dins la pantalla. L'aprenentatge va ser l'eina fonamental al cinema, i a la ràdio l'aprenentatge també era imprescindible. Això ja ens dóna visos de com s'estava professionalitzant el món de la ràdio al nostre país. A diferència del cine però, que els actors podien veure's a les pel·lícules i escoltar la seva veu, a la ràdio, els locutors no podien escoltar-se i no podien saber com arribava als oients la seva veu. No feien servir auriculars per fer antena i les seves intervencions rarament s'enregistraven. Ja hem parlat de *La palabra* que sí que gravava algunes entrevistes, però també hem especificat que això era infreqüent. Ara sabem que per poder fer un bon ús de la veu professional i per veure com s'estableix el nostre *feed-back* amb l'oient és imprescindible escoltar-nos fent antena; als anys 30 encara no.

A la revista *Radio Barcelona* de juliol de 1930 un interessant article ens revela la por escènica que té un conferenciant la primera vegada que es posa davant d'un micro a la ràdio, doncs troba a faltar el públic, les reaccions del qual li

serveixen per reconduir el seu discurs. En aquest article es descriu acuradament la feina del locutor de l'emissora que ajuda a l'inexpert orador a mantenir uns mínims per tal que l'emissió de la veu sigui adequada.

“Nos conduce [vol dir el locutor] ante un objeto muy pequeño, (...)después de anunciar nuestra conferencia, o lo que vamos a hacer, nos da un empujoncito y nos hace señal que podemos empezar.(...) Nos ha colocado el locutor ante el micrófono y hemos empezado a hablar; pero como nuestra voz resulta tan amortiguada, tenemos la sensación que no se nos oye, nos acercamos al micrófono y forzamos la voz. El locutor se aproxima, nos retira a la distancia apropiada y nos dice por señas que hablemos más bajo. Creemos obedecerle, pero el insiste. Hablamos por fin, al tono que él desea en la seguridad que no se nos oye. Volvemos a acercarnos al micrófono y a levantar la voz. Nueva lucha y así hasta el fin” (RÀDIO BARCELONA. Número 309, 1930:15)

Ràdio Barcelona al 1931 recolza la necessitat de crear una escola on els locutors siguin formats per evitar coses, qualificades de molt greus, com ara que es creguin que són oradors i que es posin a fer antena sense exercir un art sinó una feina.

En un article publicat a la seva revista citant la publicació francesa *L'Antenne*, es resumeixen en tres, les característiques que ha de tenir un bon locutor de ràdio:

- 1.-No escoltar-se a ell mateix.
- 2.-No fer una gracieta a cada paraula.
- 3.-Desfer-se dels èmfasis, les artificialitats i la declamació.

El locutor ha de ser un home natural, però ha de saber manejar la seva veu, tal i com va explicar Adrià Gual, director de les emissions de radioteatre en català de Ràdio Barcelona, durant la II República. El conegudíssim director de teatre, una de les opinions més enteses i més ben considerades els anys 30 sobre

interpretació a Espanya, aboga per la necessitat de formar actors especialitzats en ràdio teatre, de conferenciants especialistes en fer xerrades per ràdio i fins i tot d'estendre la formació als recitadors que des dels inicis de la radiodifusió presenten recitals de poesies davant d'un micròfon. A la publicació de l'EAJ-1, l'any 1933, Gual escriu que els parladors(que és com ell anomena als qui es posen a parlar per la ràdio amb qualsevol de les finalitats que acabem de descriure) han d'aprendre a explicar amb la veu tot allò que no es veu.

" ambients, caracteritzacions, vestits propis i d'altri, i fins el tremolar emotiu de quan actua davant del públic. Si aquestes suggestions fossin efectives no hi ha pas cap mena de dubte que es farien encomanadisses als auditoris ocultes i a la vibració, a través de l'onda, redreçaria la imatge."(RÀDIO BARCELONA;1933. Número 461 :4)

Aquesta necessitat de preparació dels locutors però tenia data de caducitat, és a dir, segons Pérez Vilar(1933) el locutor que al cap d'un mes de proves no ha reeixit, pot descartar-se per la feina.

Franquet i Martí (1985) reproduïxen un article de la revista *Ondas* de 1931 que porta per títol "La voz ante el micrófono" escrit per Félix Centeno⁸¹ on es posa l'accent en la necessitat de saber emprar bé una bona veu davant del micro per tal que es produeixi una bona emissió. L'autor de l'escrit parla dels locutors, dels cantants i dels conferenciants com "otros tantos tornillos de la misma máquina" que han de ser capaços de dir coses en un registre que la ràdio pugui emetre i que l'oient pugui entendre perfectament des de casa seva. Per Centeno, el locutor o l'orador de la ràdio ha de tenir missatge i defugir el llenguatge no verbal tan propi de la retòrica davant d'un auditori.

"(...) ¿Cómo se ha de entonar la voz? ¿Qué voz es la que se presta mejor? (...) Y es que el tono en la Radio, es el tono menor. (...)Es el tono menor por su intimidad, porque cada oyente está recluido en el hogar,

⁸¹ Era el director de *La palabra*, l'informatiu de Ràdio Barcelona.

en el ambiente reducido del saloncito. Y la voz ha de saber allí a intimidad también a suavidad, a cosa dicha para cada uno de los auditores, como si no existiesen los demás. La voz fuerte, el vozarrón, mala cosa; cuando no distorsiona, adquiere en el altavoz, una categoría explosiva, poco grata. La voz fina, atenorada, producto de importación, mala cosa también; estampido poco propicio para oídos delicados. La voz de color medio, sin finura excesiva ni excesiva gravedad; esa voz gris, pero con calor humano que no emociona a muchedumbres ni capta la voluntad de los espectadores de una sala. Esa es la voz que quiere el micrófono. (...)Aquí, no le valen al orador *La palabra* detonante, el brazo extendido, el cabello revuelto, la actitud terrible...y todo sin decir nada. A falta de todos estos gestos cabe el recurso de "decir cosas". Porque sin decir las, no se puede mantener el interés." (FRANQUET i MARTÍ, 1984:105)

Un locutor de ràdio a l'època que ens ocupa encara era *la marca de la casa*, un professional que forçosament havia de conèixer tot això que escrivia Centeno i que per tant es diferenciava d'un conferenciant i que a més a més havia de saber fer els anuncis amb una bona estètica radiofònica i sense estridències.

"(...) los locutores, verdaderos heraldos de la radiodifusión, cuyas condiciones espacialísimas han de revestir una dignidad y un diapasón que ningún radioyente es capaz de imaginarse. El locutor es el exponente de la emisora, la voz conocida de la misma, procedente de una boca que no se ve, parte importantísima de un cuerpo vivo que no se conoce más que por lo que nos trae al oído, y que se hace apreciar más o menos según el efecto que causan en nuestro ánimo sus sonidos. Este mismo locutor es el que se encarga de vocear los anuncios."(Anuario, 1936:40)

Aquest interès per la feina del locutor porta a un dels analistes de l'antena de Ràdio Associació de Catalunya, Ramon Pérez a escriure, a principis de la dècada

dels 30, un llibret de petites dimensions que era de lectura obligada pels qui es dedicaven a la locució radiofònica a l'esmentada emissora tal i com reconeixia en l'entrevista personal(2002) amb aquesta autora, l'antiga locutora de RA de C, Francina Boris que va facilitar fins i tot el llibre que provenia del seu arxiu particular, com a prova del seu aprenentatge.

La veu dels locutors és un dels punts de reflexió que centrarà més números de la revista *Catalunya Ràdio* a partir dels anys 30. Pérez Vilar que és autor a més a més, de diverses publicacions sobre la ràdio a Catalunya en aquella dècada, no s'està de publicar en l'esmentada edició, nombrosos articles que analitzen la importància d'aquest element de comunicació imprescindible a la ràdio.

"La màgia de la Veu" és el nom de l'editorial de la revista *Catalunya Ràdio* del 3 de febrer de 1934. Aquí, els responsables de la publicació manifesten la importància que té la veu dels locutors com a element d'eficàcia indispensable alhora d'explicar els fets però també és parla de la veu com a punt d'identificació d'una estació de ràdio i com a eina de feina pels professionals del ram, les característiques d'ús de la qual, Pérez recull extensament en el seu llibre *La Ràdio a Catalunya* (1933)

"(...)Locutor, incorporada de la mateixa forma a l'idioma català. Nosaltres en diríem també, anunciador, referint-nos a la tasca principal de l'home posat al davant del micròfon, que consisteix a anunciar allò que es va a radiar. Aquesta denominació es fa, naturalment, extensiva a qui elabora una determinada publicitat radiada.⁸²

(...) Locutor, home que esmerça ordenadament la loquacitat, sense rebutjar el d'anunciador, ja que al nostre entendre, a la llarga la publicitat radiada, els anuncis han de desaparèixer i sols quedarà el mecanisme de donar a conèixer la cosa que es va a radiar o repetir-ne el nom o el concepte després de radiada. I aleshores el locutor, encara que

⁸² Observem com és el mateix nom i la mateixa feina que en la dècada anterior, un locutor és un presentador de programes o d'anuncis.

s'anomeni anunciador, no tindrà res a veure amb la propaganda d'un producte determinat.(...) I què és un locutor o anunciador? Un garlaire (...) posa davant seu, a l'alçaria convenient, no pas molt precisa, un micròfon, el qual sense necessitat que el locutor s'esforci, és a dir, parlant amb naturalitat, difon en forma meravellosa les paraules pregonades o parlades.(...)actua de locutor no sols el qui anuncia, sinó el conferenciant, el moralista, el narrador, el rapsode, el causeur.(...)Un bon locutor o locutora ha de reunir les següents principals condicions: veu ben timbrada i harmoniosa, dicció neta i regular, agilitat i precisió a expressar-se i una cultura general la més completa possible, incloent-hi el coneixement d'idiomes.(...) el timbre i l'harmonia de la veu atrauen al radiooient. (...)Les veus rogalloses o cridaneres o febles o tremoloses, no són les que gaudeixen de simpaties.(...)L'agilitat de la veu no vol dir que hagin de dir-se les coses de pressa. L'agilitat significa cadència, compàs, ritme, que transmeten faïçó de melodia a *La palabra*, donant-li la flexibilitat que l'adapta a totes les formes d'expressió.(...) sense expressió, *La palabra* i la veu són coses anodines i mancades de tot interès. ."(PEREZ VILAR, 1933:94-97)

A la ràdio dels anys 30 els qui feien antena eren els locutors-presentadors, amb la mateixa accepció que la dècada passada, i els periodistes només eren col·laboradors, que podien escriure alguna nota, però no feien antena de forma habitual.

De les converses amb l'antic locutor de RA de C., Teodor Garriga, hem sabut un fet inèdit fins ara que explica la rutina de producció de les notícies a RA de C, durant els anys anteriors a la Guerra Civil.

Segons Teodor Garriga, a RA de C, el procés de redacció de les notícies funcionava a través d'agències de notícies que els mateixos locutors llegien. Els textos eren impresos en papers de colors diferents segons la temàtica de la informació I així els locutors podien ordenar els temes, i intercanviar-se'ls si

convenia, en ple directe. És la primera vegada que es té coneixement d'aquesta rutina de producció, que fins ara no havia estat ni coneguda ni publicada.

“Tots eren locutors, tots eren locutors, eh? i periodistes.... ja n’hi havien que col·laboraven a la ràdio, però no hi col·laboraven com a locutors. Hi havia en Carles Sentís hi havia el Tísner, eh?..... Hi havia l’Ignasi Agustí, tots aquests....eren periodistes(...)Les notícies, els noticiaris, es donaven de la manera següent: cada mitja hora o cada quart d’hora arribava de l’agència Havas o de l’agència Reuter ,on estàvem abonats, uns nois amb bicicleta i ens portaven uns papers de seda, color diferent, eh? Cada color era una matèria, el rosa, posem per cas, era internacional, el vermell era, era, actes de societat, el verd eren successos, el d’allòs era política de Madrid, eh?... Llavors això ho llegíem, però no ho podíem llegir tot perquè ens en donaven molts. Tallàvem, ho enganxàvem, eh?.... anàvem a la ràdio [vol dir al locutori] a les dues i dèiem: “Notícies” i llavors donàvem tot això llegit, tot el que portava, és a dir, que no hi havia periodistes. Aleshores els locutors tenien que fer-ho tot. Nosaltres aquí, eh? Tot... jo tot. Jo feia esports, amb en Calvet, fèiem partits de futbol, però a més a més els concerts del Liceu, eh? Aaaahh... les exposicions, concerts de la banda municipal, què et diria, a Montserrat... les despulles del príncep de Viana a Poblet. Tot això malgrat no ser periodistes, eh?”(Entrevista personal al locutor Teodor Garriga, 2002)

Tot i estar molt preparats, tots els locutors entrevistats per a aquesta recerca coincideixen en assenyalar que la feina de locutor, l’ofici que ells desenvolupaven era molt senzill.

Antolina Boada, locutora de Ràdio Terrassa ho resumia en una entrevista per una publicació de l’ajuntament de Terrassa, de la següent manera:

“S’obria el micròfon i es presentava el disc que s’havia d’escoltar. Els discos eren de pedra i quasi a cada disc calia canviar les agulles. Mentre

sonava la música s'havia de preparar el disc següent" (Elles, terrassenques del segle XX,2000).

Això mateix es fa a RA de C, segons un antic tècnic a l'estació des d'aquesta dècada dels trenta.

"Bueno, els locutors al principi, els locutors... lo que feien és que posaven els discos, ells es posaven els discos i nosaltres lo que fèiem és que els hi donàvem micro i regulàvem la quantitat de so que sortia d'un costat o l'altre perquè anés sempre una cosa igualada. A llavors venia un moment que es tenia que connectar amb Madrid, això teníem que fer-ho nosaltres els del control, m'entén? Que hi havia una retransmissió a l'estudi, aaaa, bueno!.. una actuació a l'estudi, això ho fèiem nosaltres des de control. O sigui, els locutors únicament lo que feien és posar discos, es posaven els discos Sí, sí, sí, i deien: "a continuació fulano de tal pum" [vol dir deixaven anar la peça musical] i a més a més, tenien la.....cada dos o tres discos tenien que canviar l'agulla."

(Entrevista personal realitzada al tècnic de RA de C., Abelard Roura,2002)

En aquests anys precedents a la Guerra Civil, la ràdio és més escoltada, ha crescut en tots els sentits i per tant ha augmentat l'interès dels oïdors per conèixer les cares d'aquelles veus que escolten, tal i com explica l'autor de l'Anuario de la Ràdio de 1933, que posa aquests propòsits en la base de l'elaboració del llibret que, en forma de guia, publicarà per donar a conèixer els locutors de les emissores espanyoles.

"Una de las causas primordiales que me ha movido a ello, ha sido presentar al lector curioso, una guía, en la que aparecen todos los Locutores o Speakers de las Emisoras de Radio existentes hasta la fecha y en funcionamiento, de toda España" (ARIAS, 1933:3-4).

De fet aquest és el primer anuari que es publica sobre locutors de ràdio. La iniciativa té un recorregut breu. Al 1936 una altra empresa, i un nou autor, Pérez Pujol, recullen el testimoni d'Arias i en publiquen un de nou, però que té un objectiu més ampla i que busca ubicar en les mateixes pàgines no solament els locutors espanyols sinó també els estrangers.

4.2.4.1.-EL PROTAGONISME DE LES DONES EN ANTENA.

En aquestes guies de locutors dels anuals s'hi inclouen locutores amb total normalitat. Les dones locutores ja no són una raresa com a la ràdio dels anys 20 sinó que són tan significatives com els homes locutors, segurament per quatre motius que tot seguit passem a comentar. Abans però, cal fer esment que tot i que les antenes s'omplen més de veus femenines, en aquest període històric anterior a la Guerra Civil, també és fàcil trobar referències on les dones que fan antena són tractades amb una frivolitat que no hem sabut llegir dels homes. En una revista de Radio Barcelona, de 1933 s'escriu un article sobre locutores, i el significat que té aquest ofici. Es parla de les "speakerinas", referint-se a les locutores de diferents emissores. L'article està escrit amb la intenció de distreure al lector, no pas amb l'objectiu d'aprofundir en un ofici, no en va la revista tampoc publica mai articles de fons. En aquest escrit, l'autor però es dedica a comparar les semblances físiques de les locutores amb artistes de cine, famoses a l'època, o bé a donar detalls sobre la seves vides privades: si estan casades amb militars, etc. , etc. No hi ha referències fóra d'aquest àmbit.

El protagonisme de les dones en antena té una vinculació directa amb les 4 raons que exposem tot seguit:

1.-Els dirigents de les estacions de ràdio ja han après que l'antena ha de ser vistosa.

"Resulta de molt bon efecte davant del micròfon la combinació d'una veu baronívola amb una de femenina, el contrast de les quals dóna un gran relleu al diàleg, tant si es tracta d'anuncis radiats, com si es tracta de peces literàries.(...) Un anunciador no ha de donar mai la sensació que és actor o actriu, encara que ho sigui" (PEREZ VILAR, 1933:100)

2.-Hi ha una especialització per franges horàries. Els programes femenins s'emeten, en algunes emissores, cada dia i els continuen portant dones locutores, que ara a més a més tenen col·laboradores i també col·laboradors, pediatres per exemple, sota la seva batuta. Però a més a més, les noies locutores són les que s'encarreguen de llegir contes pels infants a les emissions infantils i sovint històries o poemes per tancar les emissions a les nits. La seva presència en antena és indiscutible i gens residual.

3.-Hi ha una feminització de les antenes. El naixement, durant aquesta dècada, de noves estacions de ràdio en poblacions més petites que Barcelona possibilita encara més aquesta feminització de les antenes. Els motius caldria buscar-los en dos extrems molt diferents:

-Des d'un punt de vista sociològic les dones són més dòcils, tal i com ja s'ha argumentat en aquest treball (presenten un disco dedicat però també poden escombrar) i amb l'obertura de mires de la República venen a ocupar nous camps laborals, la ràdio n'és un.

-Els únics programes de ràdio, que tenen estructura de programa com a tal, en una franja horària determinada i tancada són els espais femenins que protagonitzen les dones i que s'estenen per les programacions a mesura que corren els anys 30, com hem vist, perquè són una font d'ingressos mercès als patrocinis i a la publicitat especial per a *elles*.

Hi ha més dones a la locució, ja que a les estacions de comarques és habitual de trobar-hi només un locutor que s'encarregui de les emissions (no podien pagar dos sous) i aquest locutor principal sovint és una dona, que com hem vist, s'avenia a fer més tasques que les pròpies de la locució.

Les dones, en aquest sentit per tant eren més vàlides, estaven més acostumades a ser manades (a casa, per exemple, les tasques de la llar les feien les dones que sovint rebien ordres de marits, pares o germans grans) i per tant eren més obedients i podien encarregar-los-hi coses com: obrir la porta, atendre el telèfon, treure la pols en un moment determinat o canviar les agulles dels discos, tasca que s'havia de fer sovint amb els discos de pedra i que els locutors homes feien amb molta menys traça, al tenir les mans més molsudes.

“Saps xaxa para todo? ...pues si. Pues per radiar. Inclús hi havia un panel de ..., un mando per engegar que si s'havien d'anar a Barcelona em deien on havien d'anar les boletes, i... i engegava jo!!, quan venien ja s'arreglaven ells. No sé, era una cosa diferenta i a mi em va sapiguer un greu d'anar-me'n!(...)Feia de tot...la discoteca, tot arxivat, ...els àlbums, les lletres, els socis, tot l'ordre que tenien de numero. Em vaig fer uns tips de posar coses bé. I... i mira, i a cobrar, si havia d'anar a cobrar, que pagaven què devien pagar? Dos rals cada mes? Dic jo, perquè ja ni me'n recordo. I anàvem a les botigues de més confiança, botigues de roba e...e segons quin encara em feia una mica d'obsequi, si tenien un perfum, d'allò de veure't una nena. Jo anava a cobrar una cosa feta.[es refereix a anar a cobrar els anuncis radiats per Ràdio Vilanova, d'on Núria Fraire va ser primera locutora.] Cada mes cobràvem”

(Entrevista personal realitzada a la locutora de Ràdio Vilanova, Fraire, 2002)

4.-Els quadres escènics. En la dècada dels 30, en moltes emissores de ràdio hi ha un quadre escènic, encara que sigui d'un grup de teatre amateur del poble.

El teatre radiat és un gènere molt apreciat en les emissions de ràdio. A les estacions grans hi ha un equip de teatre de l'emissora, com passa a Ràdio Barcelona i a Ràdio Associació de Catalunya, que tenen els seus respectius quadres d'actors en plantilla, i en emissores més petites hi ha actors professionals o amateurs que col·laboren amb l'estació de TSF fent teatre de manera més o menys estable. Aquests quadres escènics, que estan molt arrelats des de finals dels anys 20, són la font de procedència de moltes actrius i actors que acabaran essent locutors de ràdio o que són les parelles, quan així es requereix, dels locutors que són els únics presentadors de la seva estació. Aquests quadres escènics possibiliten que moltes dones tinguin un pes en antena molt important. És el primer gènere que fa protagonistes femenines.

4.2.4.2.-ELS LOCUTORS I LES LOCUTORES, CENS.

L'Anuari de la Ràdio de 1933 i el de 1936 ens han permès poder elaborar un estudi quantificant quantes dones i quants homes es dedicaven en aquells moments, a la tasca de locució a la ràdio dels països recollits en aquestes edicions. A més podem observar si en tres anys (1933-1936) ha variat gaire el panorama radiofònic català.

Segons aquests anualis, al 1933 a Catalunya hi ha: 17 locutors, i 11 locutores. Mentre que al 1936 podem comptabilitzar 16 locutors i 14 locutores, cosa que evidencia un augment en la incorporació de dones a les tasques de locució, en detriment de l'evolució que pateixen els homes que és a la baixa. Tot seguit ho analitzem en detall a partir d'unes taules.

4.2.4.2.-ELS LOCUTORS I LES LOCUTORES: CENS.

Quadre representatiu dels LOCUTORS I LES LOCUTORES que treballen en plantilla a les diferents estacions catalanes de ràdio al 1933 i al 1936.

1933	EMISSORES	HOMES LOCUTORS	DONES LOCUTORES
	R. BARCELONA	Toresky Miret Balot Soler	Martínez-Illescas Cotó Nicolau
	R. ASSOCIACIÓ	Cera, Garriga	Rovira Gay-Solà
	R. REUS	Nolla Mora Corretger	O
	R. SABADELL	Hernández	Sorribas
	R. TERRASSA	Blasi Ferrer	Boada
	R. TARRAGONA	Tarrasa	O
	R.VILANOVA i G	Serra, F Serra, J.	Simón
	R.GIRONA	O	Boris
	R. BADALONA	Barbosa	Barbosa
	R. LLEIDA	O	Tersa, A.
	R. MANRESA	Vilà	O

Font: Elaboració pròpia

1936	EMISSORES	HOMES LOCUTORS	DONES LOCUTORES
	R. BARCELONA	Toresky Miret	Cotó Illescas Nicolau
	R.ASSOCIACIÓ	Cera Garriga	Rovira Boris Espona
	R. REUS	Nolla Corretger	Sol
	R. SABADELL	Hernández	Figueras Sorribas
	R. TERRASSA	Grané	Boada
	R. TARRAGONA	Tarrasa	Parés
	R.VILANOVA	Serra Novas Rovira	Fraire
	R.GIRONA	Carreras	Figa
	R. BADALONA	O	O
	R. LLEIDA	Olivé	Tersa, M.
	R. MANRESA	Martínez Barandalla Vilà	

Font: Elaboració pròpia

A partir d'aquestes correlacions podem establir que:

1.-S'intentava aconseguir l'equilibri de veus **dona/home** per donar a l'antena un aire més dinàmic. Això es nota més amb l'evolució cronològica del mitjà. Quan la ràdio, com a mitjà, està més consolidada, trobem més parelles de locutors. Per tant, òbviament, a l'anuari de 1936, es dona més el binomi home/dona fent antena que al 1933 del segle passat, any de recent inauguració de moltes estacions radiofòniques al nostre país.

Tot i així, a les emissores no és difícil trobar només un locutor o una locutora, indistintament. És una gran diferència respecte l'estructura de les estacions de ràdio dels anys 20, quan el seu pal de paller eren homes locutors.

2.-Al 1936 a Espanya hi treballen 31 locutores de ràdio⁸³ i 54 locutors, d'acord als anuals de la ràdio consultats per fer aquest treball. Ells i elles omplien l'antena de les 68 localitats que tenien la seva estació de ràdio, unes emissores que estaven regulades pel decret de Casares Quiroga de 8 de desembre de 1932. A les emissores de poblacions més petites, on el teixit econòmic no permetia tenir en nòmina un locutor i una locutora, l'antena la feia només un home o una dona. Per exemple, l'any 1933, a Radio Coruña només tenien una dona fent antena, Nieves Navarro; o a Ràdio Lleida on l'antena corria a càrrec de Aurora Tera. Aquesta tònica es manté tres anys després, és a dir, al 1936 hi ha emissores de ràdio que tenen més dones que homes fent antena: cas de Mallorca o a Sabadell, per exemple on hi ha dues dones i un sol home fent la locució. Però també passa el cas contrari com s'exemplifica a Radio Santander. A Catalunya al 1933 hi treballen, segons els anuals, 17 homes locutors a les diferents emissores que funcionen i 11 locutores de ràdio.

⁸³ Ens referim a primeres locutores, no a les substitutes que també tenien categoria de locutora, però s'especificava que eren substitutes o auxiliars de locució. De suplents també en trobem amb homes. De fet és corrent entrar com a locutor suplent i acabar essent locutor de primera, fent tot un aprenentatge.

Al 1936 hi ha registrats 16 locutors i 14 dones locutores. Per tant és important remarcar l'augment de dones fent antena, en només tres anys, que permet equilibrar la balança de veus que s'escolten a les estacions espanyoles.

Cal especificar però, que els anuaris consideren locutors a les persones que presentaven espais per la ràdio tant si aquesta era la seva feina principal com si no. Si eren col.laboradors que no feien tasques de presentació, per exemple els actors integrants dels quadres escènics o els periodistes que només feien retransmissions de futbol, no surten reflectits en aquestes publicacions tal i com hem pogut copsar en aquesta recerca i no se'ls considera per tant locutors.

3.-A l'anuari de 1936 trobem un repàs de les emissores que emetien als diferents països europeus. En aquesta data hi ha emissores operant a : Alemanya, Àustria, Bèlgica, Txecoslovàquia, Dinamarca, França, Holanda, Hongria, Itàlia, Luxemburg, Noruega, Polònia, Romania, Suècia, Suïssa i URSS. En total són 51 locutors, 23 dones i 28 homes. A partir de l'estudi dels locutors i locutores que surten com a titulars de les diferents emissores de cada país podem deduir que:

3.1.- A Àustria, Bèlgica, Holanda, Noruega i Suècia, només feien antena locutors. En cap emissora de ràdio d'aquests països hi treballen locutores.

3.2.-A Hongria, Romania i Itàlia hi ha un predomini de locutores censades. A Itàlia, al 1936, hi operaven 5 estacions radiofòniques, d'aquestes en només una hi trobem un locutor (a Florència) que fa parella amb una locutora. A la resta del país, l'antena l'ocupen les dones, igual que passa a tot el territori hongarès i romanès.

3.3.-Als altres països, les emissores de ràdio que funcionaven tenien parelles locutor/locutora o bé tenien estacions amb només un locutor i d'altres amb només una locutora. El cas de França és una mica particular. És el país europeu que té més estacions de ràdio al 1936, 8

en total. D'entre totes aquestes emissores, només hi ha tres locutores, la resta de la tasca locutiva recau en homes.

De les dades aportades pels anuaris es desprèn clarament que l'ofici de locutor de ràdio estava molt repartit entre homes i dones, i que totes les combinacions possibles que es feien tenien com a única finalitat, si l'economia de l'emissora ho podia suportar, que l'antena tingués duplicitat de veus i pogués alternar timbres femenins i masculins. Per això a les emissores petites, amb molt poc personal en nòmina, és normal trobar només una persona encarregada de l'antena i a les emissores de ciutats molt grans, com ara Barcelona o Madrid, els responsables de fer antena eren parelles formades per un primer locutor i una primera locutora, que a vegades "actuaven" conjuntament, per exemple per llegir publicitat, fent l'alternança de les veus. La resta de programes, minsos al naixement de la ràdio, eren locutats pel locutor que li toqués torn, tret dels que tenien programes assignats (a vegades parlem d'actors o actrius del quadre escènic de l'estació que alternaven la feina pròpia de la dramaturgia amb la de locutor de continuïtat), o pel seu substitut, que a vegades, sobretot en el cas d'emissores de ràdio molt petites, era el responsable de la secció de teatre o del cor, que acostumaven a ser col·laboradors habituals.

Veient el panorama que es dibuixa a la ràdio espanyola, podem concloure que el que passa aquí és un fidel reflex de la situació que es viu a la resta de països europeus abans descrits, on el binomi locutor-locutora es repeteix pràcticament de la mateixa manera que a Espanya. Tanmateix això no és estrany si partim de la base que a Europa la ràdio neix abans que a Catalunya.

4.2.4.3.-LES CATEGORIES LABORALS.

Un cop quantificats els locutors, i abans d'apropar-nos a les seves vides, cal definir aquestes categories laborals que hem estat esmentant, atribuint-les als diferents locutors. Als anys 30 n'hi ha de tres categories:

- 1.-Locutors de primera o oficials, anomenats també primers locutors.
- 2.-Locutors segons, dits també locutors auxiliars. Són els aprenents de locutor.
- 3.-Locutors substituïts.

1.-Els primers locutors.

Tenien un estatus dins l'emissora ben diferenciat i reconegut, tant dins de l'estació de ràdio en la qual treballaven, com en l'entorn de la radiodifusió si observem aquest fragment d'una antiga revista de 1932.

“Los speakers se prepararon ya para entrar en la temporada, como los grandes tenores al acercarse su debut en el *Metropolitan* o en la *Opera House* : si en verano se permitieron fumar cuarenta cigarrillos al día, comer manjares especiosos y beber vinos fuertes, ahora tuvieron su cuaresma de privaciones y cilicios, y fumaron sólo cinco cigarrillos, bebieron *seltz* , tomaron pastillas que aclaran la voz y caramelos de *senador* y hasta hubo quién durante todo un mes estuvo a régimen de macarrones, como los tenores italianos al prepararse para entrar en la *Scala* .” (RÀDIO BARCELONA, Número 432. 26 nov. 1932)

La preparació necessària per a arribar a assolir l'estatus de primer locutor era important i no servia per a tothom, ja que segons Pérez Vilar (1933) parlar per la ràdio era d'una responsabilitat enorme i qualsevol aspirant de locutor no podia ser-ho, com hem vist abans, si al cap d'un mes d'aprenentatge no reunia aquests requisits:

“Cada paraula que es diu davant del micròfon reflecteix clarament la personalitat del locutor i la serietat i solvència de l'emissora. (...) Cal que

les emissores posin una cura especial en la selecció de llurs locutors i que una vegada elegits no els perdin de vista.(...) és exigir que el locutor, abans d'adquirir un nom com a tal, no radiï res que prèviament no coneixi i hagi assajat. I en quant al que ha de llegir, cal que estigui ben redactat. Per manera que no s'hauria de permetre que un locutor improvisés si no que fos un orador de reconeguda capacitat." (PEREZ VILAR, 1933:84)

Roure, l'antic tècnic de Ràdio Associació està d'acord amb aquesta afirmació, els locutors als anys 30 no improvisen; és després de la guerra que els locutors dominen l'art de la improvisació radiofònica.

"Bueno, jo, suposem,... venia el jefe de publicitat, i es tenia que fer una retransmissió d'una casa de, de, de, d'una botiga, què et diré jo? de la inauguració, de modes i de robes i de coses aixís. Aquell senyor es posava, perquè era un senyor molt, bueno... en Domènech, es deia Domènech, doncs aquell es posava, a diguéssim, a la màquina i començava a escriure, pam, pam, pam, pam; locutor, locutora; pam, pam, pam. I quan anaven a la retransmissió, portaven tot el text escrit de lo que tenien que dir. Això no vol dir que improvisessin alguna paraula, o una situació, o lo que sigui, això és apart, no? Ara, el primer que va començar essent jo a la ràdio, que va començar diguéssim normalment les retransmissions aquestes i tot això, va ser després de la guerra, i era, aquell, això a vostè no li serveix de res potser, que era el cèlebre Gerardo Esteban."(Entrevista personal a l'antic tècnic de RA de C. Abelard Roure; 2002)

La Francina Boris quan va anar a treballar a Ràdio Associació de Catalunya va començar com a segona locutora o locutora aprenent. Seria primera locutora quan la Rosalia Rovira plegués, o quan l'altra locutora, Maria Teresa Gay Solà fos retirada de l'antena, cosa que va passar i li va permetre ocupar plaça de primera locutora, ja que la Rovira mai no va deixar la seva feina a la ràdio, fins que va ser depurada, en acabar-se la Guerra Civil, com explicarem

detalladament.

“ Era una primera locutora [es refereix a la Rovira] i estava de primera locutora.”(Entrevista personal realitzada a l’antiga locutora de RA de C., Francina Boris, 2002).

Els primers locutors eren considerats veritables estrelles de la ràdio, de fet alguns provenien de camps diversos del món de les arts escèniques on ja havien resultat triomfadors.

2.-Els segons locutors.

Els segons locutors feien tasques semblants als primers però tenien horaris d’emissió menys privilegiats. També eren anomenats locutors auxiliars. Eren les persones que feien “de parella” que actuaven amb els titulars quan s’havien de fer emissions cara al públic, si és que per alguna raó la parella de primers locutors no podia actuar⁸⁴. Els segons locutors cobraven sous inferiors, ja que en molts casos seguir els primers locutors formava part del seu procés d’aprenentatge.

“Mmm, feien els horaris aquells de matí a les nou, saps què vull dir? Els locutors, diguéssim, anava a dir, no, no es pot dir que siguin bons o dolents, els locutors eren els que entraven tots al migdia o a les dues de la tarda fins a les quatre feien uns horaris aixís diguéssim de privilegi i els altres ho suplïen, diguéssim a partir de les quatre de la tarda fins a les set o no sé quina hora era, doncs hi havia una, una locutora suplent que anava posant discos i que anava anunciant els discos, o fèiem òpera que feies tota una òpera, o tota una cosa simfònica.”(Entrevista personal realitzada a l’antic tècnic de RA de C., Abelard Roure, 2002)

⁸⁴ En les estacions de ràdio locals que sovint tenien només un locutor titular o en plantilla aquests locutors auxiliars eren sempre els encarregats de fer “ de parella” del principal en les actuacions davant de públic tal i com acabaven d’explicar.

El procés natural de progressió professional a la ràdio era que un segon locutor acabés essent primer locutor en haver-hi una vacant, cosa que va saber aprofitar la Francina Boris a RA de Catalunya, tal com detallarem més endavant en aquest capítol.

3.-Els suplents.

Tant els primers locutors com els segons, tenien locutors suplents: Aquests substituïen els principals, però a més a més de les feines pròpies de la continuïtat amb les presentacions en antena, aquests locutors s'encarregaven de dur a terme altres tasques més pròpies de l'arxiu com ara l'indixació i la catalogació de la discoteca.

"I llavors en allà doncs hi havia en Cera, la Rovira i jo. Hi havia dos suplents, hi havia una nena que es deia Carme Espona, que no n'he sapigut mai més res des de la guerra, és curiós!!, i.. una altre nena que es deia Maria Carbonell, no n'he sapigut mai més res! Com si se les hagués...(..) Feien antena, sí, sí. Per exemple el dia que jo feia festa, teníem un dia de festa, cada quinze dies fèiem un diumenge. Un dia la Rovira un dia jo, i llavors aquestes nenes ens substituïen, un dia la Maria Carbonell i un dia la Carme Espona. "(Entrevista personal realitzada a l'antiga locutora de RA de C., Francina Boris, 2002)

El testimoni de Boris és corroborat per la Carmen Espona, antiga locutora de RA de C. Per ella la seva feina de locutora auxiliar, era molt pesada, ja que consistia en fer tasques de suport com ara preparar els fitxers dels discs que es feien servir, que eren molt detallats. De cada disc a RA de C se'n feien 5 o 6 fitxes informatives amb dades referents als autors, als intèrprets i a altres elements que calia conèixer per poder-ne informar. La redacció d'aquestes fitxes i guardar-les era feina dels auxiliars de locutor i a més a més havien de preparar els programes musicals, ordenant els discos segons l'ordre que rebien dels seus caps. Aquests locutors alternaven aquestes tasques amb les de fer

suplències i així tenien també possibilitat de progressar amb el pas dels anys, si demostraven tenir una certa vàlua.

“Era el mateix que locutora substituïda. Quan feia festa l’altre la suplíem, fèiem els canvis d’horaris, plegàvem a les 11 de la nit... Hi havia un altra locutora substituïda... Mercè Carbonell, que no sé si és viva o morta, i érem molt amigues. Ella sempre va fer de substituïda.”(Entrevista personal realitzada a l’antiga locutora de RA de C., Carme Espona, 2005)

4.2.4.4.-L’INGRÉS A LA RÀDIO.

De les converses amb els antics locutors i les antigues locutores hem observat la reiteració que hi ha en tots els casos les emissores de comarques en el fet que els locutors accedeixen a treballar a les emissores després de presentar-se a unes proves i guanyar-les. Això passa a totes les ciutats que tenen estació durant la dècada dels 30 i el que varia és la manera com el futur locutor sabrà que ha d’anar a presentar-se a aquestes seleccions.

En alguns casos, l’aspirant a locutor és avisat de la necessitat que té la ràdio a partir d’un conegut, cas de la Núria Fraire a Ràdio Vilanova; altres perquè l’emissora fa anuncis a la premsa local buscant locutors, cas de Ràdio Lleida; altres cops són els mateixos creadors de l’estació que es passegen per les escoles de secundària buscant veus per l’emissora, cas de la Francina Boris a Ràdio Girona. Però en tots els casos, després de fet el primer contacte, els aspirants han de passar proves i superar-les.

Aquest sistema de selecció de locutors és diferent a Barcelona. A Ràdio Barcelona veiem que encara abans de la Guerra Civil, continuen tenint actrius fent de locutores i fent al mateix temps emissions de ràdio teatre, (un pecat segons els nous canons de RA de C), i periodistes que només intervenen en programes informatius. Malgrat que aquesta duplicitat sigui habitual, si que segons les publicacions de l’estació degana, a Ràdio Barcelona, es varen fer proves per seleccionar locutors. A la revista *Ràdio Barcelona* número 308, es

convoca concurs de locutors per Ràdio Barcelona. Durant tots els números d'aquell any 1930 ,des de l'estiu es continua anunciant el requeriment de l'estació.

No podem afirmar que fos només arran de presentar-se per a aquest anunci, que Arturo Balot ingressés a l'estació, doncs podria molt bé haver tingut vinculacions teatrals amb l'Adrià Gual, que n'era el responsable artístic, però el cert és que Balot arriba a Ràdio Barcelona al 1931, després de la convocatòria de les proves. Balot tenia llarga experiència com a actor, ingressa a la ràdio quan ja té 52 anys, amb estrenes importants al seu currículum com les del Teatre Principal de Barcelona, i com a explicador de cinema mut, per tant el domini de la seva veu per provocar emocions deuria fer decantar la balança de les proves de la ràdio al seu favor.

A l'emissora EAJ-15, els primers locutors que s'agafen hi arriben de formes ben curioses i diferents, segons que ha explicat per a aquesta recerca en Teodor Garriga, locutor de l'estació. Això però no es compleix en el cas dels locutors suplents, que passaran proves semblants a les dels locutors de comarques i que les supervisava el tècnic de la casa Abelard Roure.

“A llavors si es presentava un senyor perquè necessitàvem un locutor o una senyora, que necessitàvem locutora, a aquella època es mirava, la dicció, la veu, la lo que, diguéssim la tècnica de, de l'espai i de la lentitud, més de pressa, es mirava tot, i a més a més la cultura general que tenia això era perquè fos locutor, a llavors quan entrava de locutor entraven a allí i escolti'm per agafar un disc, perquè agafaven els disc, eh? agafar el disc, anunciar el disc i anar a allí amb un tocadiscos, posar-lo i posar això no té cap, no té cap problema vamos.” (Entrevista personal realitzada a l'antic tècnic de RA de C., Abelard Roure, 2002)

Els qui van començar a l'estació, els pioners en la locució, però, no van tenir aquesta criba. Teodor Garriga va entrar a RA de C perquè va anar a l'emissora

a llegir una circular. La Rosalia Rovira, la van agafar perquè venia del món del teatre i per tant ja sabia fer un bon ús de la seva veu, la Mª Teresa Gay Solà també, i l'Ismael Cera, que tenia una veu excel·lent, per les coneixences que tenia amb els responsables de l'emissora.

“Però nosaltres vam venir aixís. En Cera, posem per cas que era un gran locutor, eh? Era un noi que festejava amb una senyora, amb una senyoreta que el seu pare era de la ràdio (...) I quan van veure que tenia bona veu, estava de comptable als laboratoris Cera, ell també es deia Cera, li van dir “vine” i el van provar, el van provar. Total... va començar.(...) T'explicaré com vaig entrar jo, t'explicaré com vaig entrar jo, eh?.... que estava a Ràdio Barcelona amb, amb la companyia de teatre, i a més a més, estava jo al Foment de la Sardana de Barcelona i vam emprendre una campanya per explicar al poble de Catalunya què eren les institucions: El parlament, la Generalitat, què era això,... la gent no sabia res d'això!!. I aleshores jo vaig anar a Ràdio Associació de Catalunya a llegir aquests textos i el cap de publicitat que era en Domènec Gilart va dir “nano tu tens la veu molt maca llegeixes molt bé, vols ser locutor de ràdio?”(Entrevista personal realitzada l'antic locutor de RA de C., Teodor Garriga, 2002)

Definits tot els conceptes que marquen els llocs de treball a les estacions, a continuació detallarem la vida de les dones que n'eren locutores durant aquesta dècada i que són les veritable protagonistes d'aquesta recerca.

4.2.5.-PERFIL BIOGRÀFIC DE LES LOCUTORES: JOVES, CATALANES I DE FAMÍLIES CONSERVADORES.

4.2.5.1.-RÀDIO BARCELONA.

Durant aquesta època fa de locutor a Ràdio Barcelona, José Soler que hi havia entrat després de ser un reconegudíssim actor de teatre amb èxit arreu de l'Estat i també a Cuba, Mèxic, Uruguai o Brasil, per posar només alguns exemples. Soler arriba a la ràdio per la seva faceta de rapsode.

També hi treballa Arturo Balot, un gironí que havia estudiat filosofia i lletres però que es va dedicar des de ben jovenet al teatre, fent d'explicador de pel·lícules en les que havia sortit com a actor, en els inicis del cinema sonor. Balot va ingressar a Ràdio Barcelona al 1931, després també d'haver fet diferents estrenes al teatre, convertint-se en el professor de català d'en *Miliu Cap de Pinyol*, el nen que acompanyava en Toresky que ara ja és la gran estrella de la ràdio d'aquells temps. La República li atorgarà una condecoració de reconeixement dels seus mèrits. Serà al 1932.

Però Toresky té un altre "ajudant" en les seves emissions benèfiques, durant aquesta època, es tracta de l'actor i locutor José Miret Soler, que també va aterrar a Ràdio Barcelona per llegir-hi poesies i el varen fitxar. Miret se n'encarregarà de les emissions infantils, on fins i tot s'havia posat en antena alguna petita obra teatral per nens que ell havia escrit. Abans que esclati la Guerra, Balot i Soler ja no fan de locutors a la ràdio.

A Ràdio Barcelona no serà fins al 1932, que la Rosa Cotó tindrà una companya en les tasques de locució.

CARMEN MARTÍNEZ- ILLESCAS NAVEIRAS (1889-1973).

Va néixer a Barcelona el 3 de juny de 1889, essent l'única filla d'una família benestant, el seu pare era Almirant de Marina.

Primer va ser actriu de teatre, aconseguint molts èxits, abans d'arribar a Ràdio Barcelona, on entra l'1 de setembre de 1932, als 43 anys; i on, segons la documentació dels arxius de l'estació començà fent de locutora de Ràdio Fèmina, després s'integrà al quadre escènic i després alternà les dues facetes, era actriu i locutora.

Martínez Illescas, per tant, arriba a la ràdio ja gran⁸⁵, després de voltar per bona part del món fent teatre i d'haver aconseguit èxits importants.

“A la ràdio hi arriba perquè ja està cansada de tant patrullar. Ja tenia la nena. Havia estat a Amèrica també, amb companyia pròpia, i...es veu que algo li van oferir, li van dir...i es va quedar. No sé si va ser primer al quadre artístic i després com a locutora o al revés.”(Entrevista personal realitzada a la neta de la locutora, Dolors Gispert, 2005)

Dolors Gispert, néta de Martínez Illescas recorda que la seva àvia feia un programa per senyores a Ràdio Barcelona, però sobretot té el record d'haver-la vist fer publicitat, a la dècada dels anys 40.

⁸⁵ Ella i la Benito són les dues locutores que entren més grans a fer aquesta feina. Tenen ja 40 anys.

“(...)donaven consells a les senyores....Jo la recordo molt, a part de programes que fes, jo me’n recordo molt amb un bloc de fulles petites donant anuncis. I cada vegada que acabava un anunci tocava un gong, donava un altre, tocava el gong...això ho recordo molt perquè em feia molta gràcia el gong, jo ho trobava molt exòtic. I la recordo molt darrera de la *pecera*, que en deien, llegint els anuncis, i cada un, un gong.”
(Entrevista personal realitzada a la neta de la locutora, Dolors Gispert, 2005)

Tot i que la seva principal ocupació a la ràdio era la locució d’anuncis i del programa femení, Carmen Martínez-Illescas participava del grup de teatre de l’estació degana, ja que a l’entrar a la ràdio es va acomiadar definitivament dels escenaris.

“Només feia teatre a la ràdio, a fora va deixar-ho, bueno va fer uns *Tenorios* esporàdics amb el Mario Cabré i l’Isidro Sola, però era esporàdic, ja havia deixat el teatre d’escenari. És que el teatre era molt esclau, llavors eren dues funcions, a la tarda i a la nit. I ella ja no...”
(Entrevista personal realitzada a la neta de la locutora, Dolors Gispert, 2005)

A la ràdio va coincidir amb Enriqueta Benito que feia de locutora i també participava, com ella, de les emissions de radioteatre.

Carmen Martínez-Illescas Naveiras va tenir només una filla, que com ella, va dedicar-se al teatre i a la ràdio. Va morir a Barcelona, el 3 de gener de 1973, als 83 anys.

ENRIQUETA BENITO CASELLAS (1894-?).

Va néixer a Barcelona el 12 de maig de 1894. Va ingressar a Ràdio Barcelona el primer d'agost de l'any 1934, com a locutora, tenia 40 anys. Segons les dades de la ràdio, l'Enriqueta Benito va alternar les tasques de locutora amb les d'actriu del quadre escènic, fins al 1939, tal i com estem veient que varen fer les seves companyes en aquesta ràdio.

Amb l'entrada dels nacionals és apartada de l'antena i relegada a fer tasques pròpies de control d'emissions, des del mes de març de l'any 1939.

Ha estat impossible reunir més detalls sobre la seva depuració a l'EAJ-1. Els qui la van conèixer recorden d'ella que era una persona afable i una mica extravagant en el vestir i les formes. La locutora va viure tota la vida, soltera, a la Plaça Beat Oriol de Barcelona.

Mª CARMEN NICOLAU MASÓ (1901-1990).

A Ràdio Barcelona, a la dècada dels 30, hi treballa en plantilla l'única dona periodista de ràdio a Catalunya, Maria Carmen Nicolau Masó, a qui no li agradava el seu nom i sempre signava els seus articles com a Maria del C. Nicolau, segons que ens va explicar la seva filla, Roser Sarañana (2005). Els seus amics li deien Sita i ella, quan podia, emprava pseudònims com Elisenda de Montclar que era com firmava a la revista *la Dona Catalana*, de la qual n'era la directora.

Neix 13 d'agost de 1901, a la Plaça de Tetuán de Barcelona, en el si d'una família nombrosa de 6 germans, 3 nois i 3 noies. Ella era la filla gran. El seu pare era comptable, fill de Girona, i la mare, de Castelló d'Empúries, era una senyora sense massa estudis que va sortir del poble per casar-se. Eren una família benestant. Havien tingut servei a casa.

Nicolau havia estudiat a l'escola francesa, "perquè ella el francès el parlava i l'escrivia perfectament bé i com que va estar dos anys exiliada a França encara el va perfeccionar molt, molt.", recorda la seva filla, que destaca que la seva mare vivia de fer de periodista a la ràdio i a la premsa: era el seu ofici.

"També havia fet algo de teatre. Va fer una obra, abans de la Guerra, es deia Mª Rosa [es refereix a la peça d'Àngel Guimerà]. Va fer algo, com a aficionat, no com a gran artista. [el teatre d'aficionada l'havia fet amb l'Adrià Gual, que és qui la porta a Ràdio Barcelona] (...) Quan ella treballava a la ràdio era periodista, que per això donava *La palabra*

perquè se n'anava ella a...bueno ...a sapiguer coses...Bueno, de la política era de l'Estat Català [vol dir militant]...feia mitings, era molt nacionalista. Si no hagués marxat, si es queda aquí, jo crec que l'haguessin afusellada perquè era molt, molt catalanista i allavorens... era també periodista. Jo crec que era periodista sense títol, com ara que es necessita un títol, allavorens no, quan s'enterava de les notícies, per això donava les notícies, que eren *La palabra*. Però ella escrivia les notícies. La maquina ella era...encara tinc una màquina que la guardo, d'escriure. Ella ho redactava”(Entrevista personal realitzada a la filla de la locutora, Roser Sarañana, 2005)

Segons els arxius de Ràdio Barcelona, va arribar a l'EAJ-1, al 1932, primer com a auxiliar de *La palabra*, posteriorment com a redactora i locutora del mateix espai de informació, i posteriorment fins i tot va arribar a fer de locutora presentadora a l'espai *Radiofemina*, quan aquest s'integrà com a versió de *La palabra* per a dones, dins d'aquest espai d'informació general.

La seva feina principal però, era el diari parlat '*La palabra*', on va treballar ininterrompudament de 1932 al 25 de setembre de 1938, data en la qual s'ha d'exiliar. Nicolau era militant d'Estat Català i tenia problemes per la seves afinitats polítiques. La situació es va fer més difícil quan es va quedar embarassada, essent soltera.

Abans però ja va tenir una topada amb la direcció de l'empresa, arran dels Fets d'Octubre de 1934 i la seva ideologia nacionalista.

“El director de Ràdio Barcelona, Joaquín Sánchez Cordovés, firmó con fecha de 10 de octubre de 1934 la carta de despido de M^a del Carme Nicolau porque la noche del día 6 "*radió unas palabras que no merecen mi aprobación (archivos de Ràdio Barcelona)*””(BALSEBRE, 2001:362)

La seva feina com a periodista a la ràdio sempre la va compaginar amb altres tasques informatives com ara la feina a *La Dona Catalana* (del 1924 al 1938) o a l'agència de publicitat "Publicidad CID, SA", que era propietat d'un antic corresponsal de *La palabra* a València, el periodista Manuel Benique. Nicolau hi entra a treballar uns anys després de tornar de l'exili des del 8 de març de l'any 46 fins a principis de l'any 52.

La seva relació amb el món de les lletres va començar molt aviat, doncs de molt joveneta ja es presentava a nombrosos Jocs Florals. Escrivia poesia, i també va ser autora de molts contes, articles, enquestes, histories i literatura infantil. Va compondre dues sardanes: "La modista" i "El Mimoser florit".

Al 1926 va començar a col·laborar a la revista setmanal *La Dona Catalana* que tenia tot just un any de vida. Era una publicació dedicada al públic femení i allí, la M^a del Carme Nicolau hi feia tota mena d'articles. Tal era la seva dedicació que tres anys més tard ja formava part de la redacció estable de la revista. A banda de tenir cura de les seves seccions fixes "Glosses del dia" i "Tot passant", Nicolau va ser capaç d'escriure gairebé 500 col·laboracions en tres anys.

Va ser aleshores que va anar adquirint cada cop més rellevància, tal i com explica Real (1998) fins a l'extrem d'emprar pseudònims diferents per signar els seus nombrosos articles: Elisenda de Montclar, Florelle, Margarida Jordà, Narcís Blau o Elisenda Bernhard.

La seva feina a la revista la va combinar amb la seva feina fent traduccions i amb escriure llibres. Va ser l'autora de 4 novel·les: *Cau Roig*(1935), *Una pobra noia*(1936 ó 37), *August Martí* (1937) i *Els herois neixen* (1938). Aquestes darreres van aparèixer en forma de fulletó. D'aquesta manera també va publicar *Un drama a la masia* (entre 1935-36) i *Fruit d'aventura* (1938)

En aquesta època, Nicolau ja era redactora en cap de la revista, i durant la guerra va ser-ne la directora.

Nicolau arriba a Ràdio Barcelona perquè coneixia l'Adrià Gual, però també perquè entre la revista *La Dona Catalana* i l'emissora hi havia des dels inicis d'aquesta última una estreta relació. El director la revista, Magí Murià⁸⁶, l'any 1925 ja va fer la seva primera conferència a la ràdio. El 2 de febrer de 1929 es va encarregar de preparar un recital de poesia espanyola que seria radiat i al 1930, Nicolau que encara es considerava una senyoreta de la revista, ja anunciava programes per Ràdio Barcelona.

La seva gran capacitat de treball la va demostrar dirigint al mateix temps la col·lecció "La Novel·la femenina" amb l'Aurora Bertrana.

Nicolau es pot considerar una de les productores més actives de la cultura catalana de preguerra, marcada pel signe de la normalitat, però a finals de 1938 l'autora desapareix en el més absolut anonimats i pateix l'exili, igual que la literatura catalana que ella produïa.

"Ella va haver de marxar a França perquè era militant d'Estat Català. Marxa l'any 38, em sembla a finals del 38 perquè per coses polítiques i perquè es va quedar embarassada. Va ser per coses polítiques i per coses particulars. Per que no estava casada i va tenir una ensopagada. Era molt bohèmia, molt moderna per aquella època. Va ser mare soltera."
"(Entrevista personal realitzada a la filla de la locutora, Roser Sarañana, 2005)

Nicolau torna de l'exili l'any 1943 i torna a la ràdio però, no serà fins al 1947 que és readmesa a Ràdio Barcelona, encara que fent tasques administratives i més vinculades a la redacció de guions i de publicitat. Mai més la deixaran fer antena.

"Després ho va passar malament, perquè a l'època de la Dictadura el català estava prohibit i ella lo seu era, la seva vida era escriure en català,

⁸⁶ Magí Murià fou un periodista i cineasta que al 1939 es va haver d'exiliar per les seves fortes conviccions catalanistes.

sabia escriure en castellà. Bueno ja es va adaptar eh!! Ja es va adaptar!. Bueno quin remei li tocava!! Tenia que mantenir-se ella i la seva filla. Llavors va llogar una màquina d'escriure...i bueno aquí hi havia un centre de catalanistes que entre ells s'ajudaven molt. Jo me'n recordo que per Nadal li portaven una panera preciosa, els catalanistes...i per Reis, a mi no em faltaven mai Reis..i el dia de la Mona tampoc em faltava la Mona. S'ajudaven molt ,però....la meva mare ho va passar molt malament, molt malament perquè no podia comprar-se una màquina d'escriure, la va llogar.”(Entrevista personal realitzada a la filla de la locutora, Roser Sarañana, 2005)

El 31 de desembre de 1965 es jubila de la ràdio, feina que havia hagut d'alternar amb altres tasques vinculades amb l'escriptura per tal de poder tirar endavant, ja que en tornar de l'exili va deixar de percebre el sou que tenia mentre era a França com a exiliada política.

Va morir el 20 de novembre del 1990, als 89 anys, a Barcelona.

Després de conèixer els currículums de les locutores de ràdio que hi havia a l'emissora degana hem de concloure forçosament dient que a Ràdio Barcelona no hi ha cap dona que faci únicament tasques estrictes de locutora, tal i com en la dècada anterior havia fet Del Caño. Els locutors i les locutores de Ràdio Barcelona dels anys anteriors a la Guerra Civil, venen del món del teatre, o del periodisme i alternen aquestes facetes amb les presentacions d'espais de continuïtat. Nicolau és l'excepció ja que només fa el seu informatiu.

Aquesta emissora comprenia que les locutores havien d'intervenir en els quadres escènics de la ràdio, cosa que està totalment vedada als locutors de l'acabada d'estrenar RA de C.

4.2.5.2.-RÀDIO ASSOCIACIÓ DE CATALUNYA, RA de C.

MARIA TERESA GAY SOLÀ (1898-?).

Apreciada actriu, segons l'anuari de 1933, abans d'arribar a la ràdio treballava a la companyia d'en Carles Capdevila, al Teatre Novedades. Entra a la ràdio aquest mateix any, i se n'encarrega de la "emisión de *Radiofémina*, tan ponderada por las señoras. Muy ponderada y fina en la expresión. Bondadosa y filántropa".

Era la segona locutora de Ràdio Associació. En arribar la Francina Boris, a finals de 1934, queda relegada a locutora substituta, encarregada de la discoteca i a fer tasques pròpies de tècnic de control d'estudi. Podria ser també per la seva participació en les retransmissions que es feren durant els Fets del 6 d'Octubre de l'any 1934.

Era la locutora més gran de l'emissora i potser per això no tenia gaire bona relació amb la resta de locutors que eren molt més joves que ella, tal com recorda en Garriga.

"Un dia estàvem en Gols i jo en allà, i ella estava parlant, feia l'emissió i es va ennuegar, i jo enlloc d'anar...No a buscar aigua... anar a ajudar-la, res la vaig, la vam deixar en allà. I ella s'ennuegava tant que va agafar un gerro que hi havia hagut flors, allò que foten aquella pudor... l'aigua i glop, glop, glop, glop, i nosaltres sense fer res. Són coses de jove, eh?"

Són coses de jove que ara, és clar, no faria, eh?" (Entrevista personal a l'antic locutor de RA de C., Teodor Garriga, 2002)

Al 1936 ja no feia de locutora de l'estació.

ROSALIA ROVIRA DUART (1903-?).

Va ser la primera i la gran locutora de Ràdio Associació i surt a tots els llibres d'història de la ràdio protagonitzant el terrible episodi de l'entrada dels nacionals a la RA de C mentre ella estava fent antena.

Segons l'anuari de 1933 fou una "Celebrada actriz". Arriba a la ràdio al setembre de 1931 per fer-se càrrec de "la secció infantil de cada tarde. Tiene una voz agradable y simpática, lo que hace que sea escuchada con gran complacencia. Es muy caritativa".

Quan fan parelles ho fa amb en Cera, i d'acord amb l'esmentada publicació, "los radioescuchas celebran sus agudezas."

Va ser sempre la primera locutora de RA de C fins que és depurada perquè era molt nacionalista, extrem que aquesta Tesi pot demostrar amb una imatge de la locutora, fins ara inèdita, en l'acte d'inauguració d'un centre d'Estat Català a Barcelona al 1931. La foto està publicada a SOLÉ SABATÉ, JM. (Dire.) Catalunya durant la Guerra Civil, dia a dia. Els anys de la Segona República (1931-1936) Edicions 62 i *La Vanguardia*. Barcelona, 2006

Pàg. 19, Foto de l'any 1931. Peu de foto:

“La línia nacionalista de Macià i el republicanisme de Companys es van fusionar a ERC, un partit clau a partir d'aleshores. En la imatge, la inauguració d'un centre d'Estat Català adherit a ERC.”

En la part esquerra de la foto sobresurt una imatge de perfil d'una noia que és la Rosalia Rovira i que fins aquest moment no havia estat identificada.

Els seus companys de feina la recorden amb nostàlgia i tots coincideixen en glossar les seves emissions com les d'una gran locutora.

“La, la Rovira va ser una locutora extraordinària, eh? Era una actriu que procedia del Teatre Íntim⁸⁷, havia estat deixeble, de l'Adrià Gual, eh? Però ella era més gran que jo i va intervenir moltíssim amb el teatre íntim de començaments de segle i després, doncs, estant encara de locutora en allà, formava part d'una companyia de teatre, de l'Orfeó Gracienc que dirigia l'Enric Giménez i del qual jo també intervenia en aquesta companyia, cada diumenge fèiem una peça de teatre, eh? Però a més a més de la ràdio la Rovira, eh? tenia la capacitat, i jo, d'estudiar una peça de teatre en tres *ensajos*, eeehhh,... la Rovira quan estava de locutora a la ràdio va començar a la Ronda Universitat perquè els primers estudis de Ràdio Associació de Catalunya, l'any trenta es van establir a la Ronda Universitat cantonada Balmes, eh? Doncs bé, eeehh, va esdevenir una de les primeres loc... la primera locutora que hi havia en el país, eh? Per sobre de la Cotó, per sobre de la, de la Nicolau, eh? La Rovira feia una emissió infantil sensacional, amb un llibres seleccionats per, tenia per seleccionar-los a en Roig però ell no ho feia mai, ho fèiem nosaltres, llegíem directament els contes a la ràdio amb molta facilitat, a vegades hasta arribàvem tard, eh? I no, i no teníem temps ni de repassar-los i llegíem a primera vista, eh?”(Entrevista personal realitzada a l'antic locutor de RA de C. Teodor Garriga, 2002)

Boris comparteix el testimoni de Garriga, sense saber-ho i remarca en ser interviuada sobre la seva companyia a la ràdio que Rovira era molt nacionalista.

“Era una dona molt intel·ligent...una primera locutora. (...)Era molt catalanista, era molta... és clar a llavors jo tampoc tenia cap ideari ideal perquè... jo a més sentia Catalunya perquè el meu pare m'ho havia

⁸⁷ Teatre Íntim era el nom de la companyia que fundà Adrià Gual a l'Institut del Teatre de Barcelona.

inculcat de petita però políticament zero jo, és clar, quinze anys... zero, no? I ells és clar, trenta-cinc, ella al menos tenia trenta-cinc o trenta-sis anys, jo la veia una vella, fixa't tu trenta-cinc anys i la veia una vella." (Entrevista personal realitzada a l'antiga locutora de RA de C., Francina Boris, 2002)

Rosalía Rovira Duart va néixer a Barcelona al 1903. Quan arriba a la ràdio ja té 31 anys i una carrera d'actriu prou consolidada.

La formació de Rovira va ser, des de molt petita, a l'Escola Catalana d'Art Dramàtic on va estudiar la carrera i després de 4 anys va aconseguir el lloc de primera actriu a la companyia de l'actor Enric Giménez, al Teatre Orfeó Gracienc. Giménez fou el primer actor del quadre escènic de RA de C.

La locutora explica, en una publicació de la ràdio, que els tècnics de Ràdio Associació "l'han ajudat i alligonat" per tal que pugui parlar correctament per la ràdio, mitjà que li era absolutament desconegut quan hi va a treballar.

"És tan nou per a mi tot el de la ràdio, que si no m'espanta, és perquè tinc una gran fe en els senyors dirigents de l'Associació, que em guien amb els seus coneixements, i en la meua força de voluntat, que mai no m'ha decebut." (Butlletí de l'Associació Nacional de Radiodifusió, Número 22, del 20 de setembre de 1931)

Amb l'arribada de les tropes de Franco a Barcelona, Rovira és apartada del micròfon i de la ràdio; i serà depurada, sense que mai més pogués tornar a treballar-hi. Com que aquest és un dels episodis mítics de la història de la ràdio, en aquest temps històric, hi ha moltes versions que el volen explicar. Aquesta recerca s'ha proposat intentar esbrinar què va passar realment amb l'arribada dels nacionals a RA de C, al final de la Guerra Civil, i ho detallarem en el capítol següent d'aquesta Tesi.

CARMEN ESPONA GRAU (1919).

Fou locutora substituïda de Ràdio Associació de Catalunya però va arribar a ser primera locutora, i a participar en les emissions *Cara al Públic* cosa que no feren les altres substituïdes de l'estació EAJ-15.

Neix el 13 de desembre de 1919 a Torelló, Osona, en una família sense entrebancs econòmics. El pare era comptable i la mare no treballava. Va tenir més germans però es van morir de petits i per tant ella va esdevenir fill'única. Els seus pares eren una família de creients i practicants i ella va anar a les monges Carmelites i Dominiques a estudiar.

Quan va tenir l'edat, va continuar els estudis a l'Institut de Cultura i Biblioteca Popular de la Dona, amb Francesca Bonnemaison. Va estudiar piano, solfeig, cant, història de la cultura de l'art, estètica musical, musicologia, música gregoriana i idiomes com italià, francès i alemany perquè eren els que li servien per cantar òpera, que era la seva passió.

“L'anglès el vaig deixar perquè no hi havia clàssics que és lo que jo em volia dedicar”(Entrevista personal realitzada a l'antiga locutora de RA de C., Carme Espona,2005)

Entra a la ràdio perquè la seva família tenia molta amistat amb un dels fundadors de RA de C, Rifà Anglada que li ofereix entrar a treballar a la discoteca de RA de C.

“I com que jo aleshores anava fent la música, saps el que vull dir, a la ràdio es van organitzar uns concursos amateurs de cantants aspirants,... i un dia em diu el director artístic :“per què no ens cantes?” I així va anar. Em vaig anar animant i vaig anar participant. Anava participant, en vaig guanyar tres i aleshores va arribar un moment que vaig dir “Caram!!” I vaig fer audicions al Liceu ” (Entrevista personal realitzada a l’antiga locutora de RA de C., Carme Espona,2005)

Mentrestant encaminava la seva vida musical, Espona participava cada cop més de les seves obligacions de locutora, assolint oportunitats interessants com poder intervenir en les *Emissions de Cara al Públic* que foren molt importants en aquells anys.

Tot i això, amb el canvi de règim es fa el plantejament d’una nova vida, dedicada només a la música.

“A la ràdio ja hi havia hagut les depuracions, i com que no em van trobar cap pecat mortal, per dir-ho aixís,... vaig dir” deixo la ràdio a veure què serà” i així vaig anar fent. Vaig anar actuant per totes les ràdios, actuacions aquí i allà ...” (Entrevista personal realitzada a l’antiga locutora de RA de C., Carme Espona,2005)

A partir d’aquí la seva carrera és musical i internacional i s’acaba quan, anys després de casar-se amb un baríton italià, la Carmen Espona té el seu únic fill i com que segons ella ja és una mare gran, decideix voluntàriament dedicar-se a fer de mare deixant les seves obligacions professionals.

Actualment, Espona viu a Barcelona, i té 89 anys⁸⁸

⁸⁸ Explica que des de després de la Guerra, mai ningú no li havia preguntat res sobre la seva feina a RA de C.

Les altres locutores de RAC.

A la dècada del seu màxim esplendor, que és la que ens ocupa Ràdio Associació tenia, com hem vist, una estructura important de treballadors. Molts eren col·laboradors que participaven dels distints processos de producció que necessitava l'estació per dur a terme la seva programació i alguns d'aquests eren noies que feien de locutores però que mai no foren considerades locutores principals ni per l'estaf de l'emissora, ni pels anuaris que s'ocupen de relatar qui foren locutors de les ràdios que estudiem.

N' escrivim algunes referències, tot i que explícitament no les considerem en el nostre estudi, ja que si ho féssim amb totes les estacions catalanes la llista de col·laboradors superaria la del personal en plantilla, que en definitiva són els qui ens interessa de conèixer en aquesta recerca ja que vol saber qui eren les locutores de ràdio en el període històric que hem delimitat.

MARIA CARBONELL

Fou l'altre locutora substituïda per excel·lència de Ràdio Associació. Ha estat impossible localitzar-la, ni d'aconseguir-ne més dades, tot i que sí que hem sabut que mai no va canviar aquesta categoria per la de locutora de primera i, per tant, no l'hem inclòs en el nostre estudi.

Aquestes locutores, juntament amb Francina Boris, que està ubicada a l'apartat de Ràdio Girona, ja que és on s'inicia professionalment en el món de la radiodifusió, foren les locutores de Ràdio Associació de Catalunya.

Aquesta emissora però, i sobretot en l'època de la guerra, tenia col·laboradors aliens a la plantilla que treballaven en algun departament de la Generalitat i que algun cop havien llegit algun comunicat del govern havien intentat fer el salt a la locució professional, sense aconseguir-ho. Aquest fou el cas d'Amanda Valls.

Valls era catalana però s'havia educat a Algèria. Vivia a Barcelona perquè tenia una bona feina fent de secretària del Comissari General de l'Olimpiada Popular de Barcelona, Jaume Miravittles.

Per les seves relacions personals, durant la guerra, l'Amanda Valls va fer de locutora d'un programa de RA de C que es deia "Catalunya cara al món" i que s'emetia des del Palau de la Generalitat, tal com recorda en les seves memòries Fernández Jurado(1987). Tot i que dels locutors de RA de C consultats per a aquesta Tesi, només un, Teodor Garriga, reconeix haver conegut Amanda Valls, i nega que fos locutora, però li atribueix els intents per ser-ho i el fet d'estar per RA de C fins al final de la guerra.

Teodor Garriga del que més es recordava, tal com va explicar en una entrevista amb aquest propòsit, foren "les proves" que li varen a la noia per tal quedar-se de locutora.

"Vaig tenir una o dues noies que van... que varen donar per provar-les, eh? Però no van arribar a ser locutores, eh? Vam portar una noia de Casa Blanca [es confon d'indret però molt bé podria voler dir l'Algèria] que no sé com se deia, eh? Que venia, en aquell moment, parlava el català correctament, però vivia a Casa Blanca, no sé per què, em fa l'efecte que el Rifà es devia entendre amb sa mare o alguna cosa d'aquestes, i va venir enxufada, saps? I la vam tenir que provar en allà que li vam fer ballar la rumba en allà amb en Gols i etcètera però no va, no va fer mai de locutora." (Entrevista personal realitzada a l'antic locutor de RA de C., Teodor Garriga, 2002)

4.2.5.3.-RÀDIO TERRASSA.

ANTOLINA BOADA (1910-1997).

L'Antolina Boada arriba a Ràdio Terrassa per casualitat, perquè una amiga seva tenia el pare a la Junta del Ràdio Club i la va convèncer per tal que es presentés a les proves de l'emissora que buscava locutors. Tenia 22 anys.

Es va presentar a les proves essent ella l'única dona, segons que recull la seva biografia a *Elles, terrassenques del segle XX* (2000). D'aquestes proves en va sortir escollida, juntament amb els locutors Valentí Ferrer i Amadeu Blasi.

Tot i que per la família treballar a la ràdio tenia moltes semblances amb "una feina d'artista", ho van acollir bé.

Va néixer a Vacarisses el 10 de juliol de 1910. Els seus pares van tenir diferents comerços a la ciutat. Un dels negocis d'aquesta família de classe mitja va ser la cafeteria del local de la Unió Patriòtica⁸⁹, al carrer Sant Pere.

L'Antolina Boada va fer els estudis primaris a les monges de Sant Pere de Terrassa i en acabar els estudis primaris va entrar a treballar a Cal Blasi, una fàbrica de gènere de punt on ella - igual que moltes nenes de la seva edat aleshores- es dedicava a recollir punts de mitja.

⁸⁹ La Unión Patriòtica fou el partit únic durant la Dictadura d'en Primo de Rivera i l'únic òrgan de participació ciutadana que existia a Terrassa en aquells moments.

La ràdio la salvarà de la fàbrica. El 6 de novembre de 1932 és acceptada com a locutora en companyia dels locutors aspirants Valentí Ferrer i Amadeu Blasi.

“Durante su dilatada labor fue la gran voz de la emisora. Trabajó también como controladora de sonido, jefa de discoteca y ayudanta-jefa de emisiones” (SALILLAS, 1988:18)

L'anyari de la ràdio diu d'ella que era una dona culta.

“ De vasta cultura. Coleccionista de sellos de los que tiene una gran colección. Defensora del feminismo. Si un día llega a casarse quiere que su marido sea un hombre educado e instruido a la moderna. Es muy elogiada por los radioescuchas.”

Es va casar just quan esclatava la Guerra Civil i el seu marit ha de marxar al front. Al cap de dos mesos el van ferir greument i va morir a l'hospital mentre l'evacuaven. Ella estava embarassada i va perdre el seu fill en un viatge en tren al front per anar a veure al seu marit.

L'Antolina Boada era una dona molt reservada i no li agradava parlar d'ella ni de la seva vida a la ràdio, que considerava que no era important.

Treballa a Ràdio Terrassa fins que es jubila. Va morir el 25 d'abril de 1997 a Terrassa, tenia 87 anys.

A banda dels locutors, els programes de les emissores de ràdio tenien molts col·laboradors, com hem comentat, alguns amb una assiduitat tan important que ha portat a algunes confusions doncs no és difícil trobar en publicacions sobre la història d'alguna emissora , el nom d'algun col·laborador a qui, erròniament, se li atribueix el fet de ser locutor en plantilla.

Aquest va ser el cas, entre d'altres de l'Eulàlia Montserrat de Ràdio Terrassa. Per poder verificar la seva situació a l'emissora hem hagut de cercar dades en

diferents documents històrics i aquest n'és el resultat que és dóna a conèixer, per primer cop en aquesta Tesi.

El cas de l'EULÀLIA MONTSERRAT ROSSELLÓ.

Després de tota la recerca feta a l'Arxiu Històric de Terrassa, i a la Sala de Història Local de la biblioteca de la ciutat, arribo a la conclusió que no era locutora de continuïtat, com les altres, sinó que era una col·laboradora habitual, parlant de modes dins d'un programa adreçat a les dones, que es va emetre durant molts anys, els migdies. Combinava els consells de cuina, amb els de moda i els cursos de francès, tal i com hem vist que passava a quasi totes les estacions que operavenen aquesta època.

Segons el padró de 1930 de la ciutat de Terrassa, Eulàlia Montserrat hi havia nascut al 1895. Era una dona que sabia llegir i escriure i era el cap de la seva reduïda família: ella i un germà més petit de nom Mariano. Dels documents administratius es desprèn també que la família tenia una botiga de roba, al centre històric, al carrer del Vall i que aquesta botiga era el seu *modus vivendi*. Montserrat podia mantenir a més a més del seu germà, una jove serventa que vivia a casa seva.

Segons la Revista Ràdio Terrassa, a la programació de l'emissora de 1935, surt que el programa "La Secció Femenina" el presenten les senyorettes Eulàlia Montserrat i Antolina Boada. L'any anterior, 1934 hi surt que la Montserrat parlava de Modes i no fan referència a la Boada.

L'Eulàlia Montserrat , segons aquesta revista presentava l'espai de modes dos cops al mes, alternant amb altres col·laboradors del programa que feien classes de conversa (Srta. Rosa Valls) i de cuina (ell professor Sr. Ballvé).

Per tant estem davant d'un altre cas equivocat doncs l'Eulàlia Montserrat mai no va ser locutora de Ràdio Terrassa, tot i que va intervenir-hi, i parlar en antena, com tants d'altres, com a col·laboradora, en el seu cas especialista en modes, però podem resoldre que no en fou locutora en plantilla com si que ho era l'Antolina Boada.

4.2.5.4.-RÀDIO REUS.

Mercès a la recerca duta a terme per aquest estudi hem pogut ubicar correctament les locutores de Ràdio Reus ja que en els llibres que glossen la història de l'emissora sempre es parla de l'Adelaida Òdena com la primera locutora i ara veurem que fou la segona dona que feu antena a l'estació del Baix Camp.

La locutora més antiga de Reus arriba a l'estació just abans de la Guerra Civil, ara ho veurem, i l'Òdena serà la locutora dels dies finals de la guerra i de la represa, per això la seva biografia està indexada al capítol de la Guerra Civil.

Quan Ràdio Reus engega les seves emissions, les veus que s'hi escolten són de noi: Francisco Nolla, en fou el primer speaker i compartia micròfon amb Enric Corretger que, al 1936, podien fer torns amb l'Antoñita Sol.

ANTONIA SOL(1919-?).

El padró de 1930 explica que l'Antònia Sol arriba a viure a la ciutat de Reus, procedent d'Amposta. Tenia només 11 anys i la seva mare s'acabava de morir, per això se'n va viure amb el seu pare, que feia uns anys havia marxat cap Reus, buscant la manera de guanyar-se millor la vida.

Antònia Sol passa a viure amb el seu pare, Carles Sol Martí, originari de Tortosa, al carrer Sant Francesc, en un barri obrer però no humil de la capital del Baix Camp. Aquest home arriba a Reus al 1924 i fa de llaurador. Quan la seva filla va a viure amb ell al 1930, l'ajuda a fabricar moneders de pell que era l'ofici que exercia el pare aleshores.

Al 1936, l'Antònia Sol tenia 17 anys, i segons l'anuari de la ràdio treballava a Ràdio Reus.

De tota la recerca duta a terme per investigar la vida d'aquesta locutora, que no surt a cap de les publicacions que hi ha editades glossant la Història de Ràdio Reus, hem deduït que l'Antoñita Sol podria haver arribat a l'emissora per substituir Enric Corretger que al 1936 marxa a la mili tal i com va confirmar-nos en una entrevista la seva filla. Per tant en aquells moments a Ràdio Reus o hi ha l'Antoñita Sol, i a estones l'Adelaida Òdena que compaginava les col·laboracions a la ràdio amb les vacances de l'escola, o no hi ha locutor, cosa impossible si tenim en compte que l'emissora funcionava.

Segons l'esposa de l'antic tècnic de Ràdio Reus Joan Mora, Lola Vda. de Mora, l'Antònia Sol que surt a l'anuari vivia a Reus en aquestes dates i ella la coneixia, ja que tenien la mateixa edat. "A Reus érem 4, i tots ens coneixíem"

M'explica la mateixa història que es pot deduir del cens, tot i que òbviament ella no en sap res d'aquesta versió.

Reconeix la foto que li dono de l'Antònia Sol i l'identifica però diu que no sabia que treballés a Ràdio Reus (insistint que si hi hagués treballat ella ho sabria, pel seu marit que plegà al 1935, "perquè no li pagàven").

Del testimoni d'aquesta font es pot deduir fàcilment, que l'Antònia Sol podria tenir una relació sentimental amb el director de l'emissora, a banda de ser-ne locutora, cosa que segons la Vda. Mora podria servir també per guardar les aparences.

La Vda. De Mora explica que l'última vegada que va saber de l'Antoñita Sol va ser durant la Guerra. Joan Mora és ferit al front i de camí cap a casa ha d'aturar-se al sud de Lleida on casualment troba Sol en una festa major. Mora no la reconeix ja que la noia s'havia tenyit els cabells rossos.

Aquesta història, impossible de comprovar tot i els intents infructuosos, evidencia que Sol va fugir de Reus, per motius que se'ns escapen i que fins i tot va intentar canviar d'imatge.

4.2.5.5.-RÀDIO SABADELL.

MERCÈ SORRIBAS ELIAS (1920-2000).

Va néixer el 22 de juliol de 1920, a Sabadell, en una família obrera típica del Vallès per aquells anys i molt senzilla. Els pares treballadors del tèxtil, tenien jornades de feina que començaven a les 5 del matí.

La Mercè Sorribas, a qui tothom, segons la seva filla Núria Comps, deia Merceneta, era la tercera de quatre germans, i va anar a l'escola el temps just per treure's estudis primaris. No va estudiar música però des de molt petita va demostrar que tenia dots teatrals.

“A veure. Tenia molta memòria i això de recitar i tot això li anava. I allò de petita: “Va nena recita'ns algo” i això. Això de petita li anava...jo ho havia sentit a dir sempre. I llavors a l'escola, quan feien les funcions del col·legi i tal i qual sempre l'agafaven. I ella feia teatre ambulants, i com ara la Faràndula ara i així... i aquestes coses així que llavors sempre es feien...doncs una vegada li van donar una bossa de caramels i era com..... L'havien pagat!!!, era bueno!!!

I a partir d'aquí....bueno buscaven una locutora i a veure una nena que fes teatre...com és evident anaven a tocar [vol dir els de la ràdio buscant locutors] per les escoles pels grups de teatre. I aquí van venir. Li van fer una prova i per la seva dicció, o per lo que sigui...se van quedar amb ella.” (Entrevista personal realitzada a la filla de la locutora, Núria Comps, 2005)

Segons els anuaris de la ràdio Mercè Sorribas i el seu company a la ràdio, Juan Hernández, eren els locutors més joves d'Espanya al 1933. La filla de Sorribas explica que per poder quedar-s'hi a treballar va falsificar la seva data de naixement, ja que només tenia 13 anys i va posar que en tenia 15. Tot i així a la ràdio conscients de la joventut de la locutora li pagaven els estudis, cosa que a casa seva es va rebre com una gran fita.

"(...) per que representa que lo de la ràdio compaginava. Per què em sembla que quan van obrir feien uns horaris molts curts...per que no estava permès fer-ne més...feien una hora al matí una hora al vespre... i ella continuava anat...que ella anava un col·legi nacional d'aquella època, però en deien un nom ...anava a cala "Senyoreta Nosequé"...I... quan va entrar a la ràdio li van dir que per que continués estudiant li pagaven les Escolàpies. I llavors les Escolàpies era!!!...només hi anaven els fabricants!...la gent de diners.

A aquella època tot anava així...ara qui més qui menys tothom té dret a l'ensenyament però llavors, amb 8-9-10 anys els portaven a les fàbriques. La germana gran ,[vol dir la seva tia] amb 8 o 9 anys ja la van portar a treballar. I representa que ella va ser privilegiada en aquest aspecte.

I va anar a les Escolàpies fins als 14 anys, suposo. I ella ja no volia continuar estudiant. Ella lo seu era el teatre. Ella estudiava...i s'ho aprenia de seguida per que tenia molta memòria, fins i tot de gran tenia molta memòria..." (Entrevista personal realitzada a la filla de la locutora, Núria Comps, 2005)

La filla de la locutora no té constància que aquesta hi cobres un sou, però si que pensa que entre que li van pagar els estudis i els regals que li feien ja era suficient com per anar-s'hi quedant.

"A la ràdio...els anuncis, tot , tot era parlat. Tot era parlat i era una emissora que també era modesta i aleshores vivien de la gent que anunciava els productes i era lo que més...

Jo recordo que ella a vegades explicava que segons quina mena de productes, si ella ho deia més bé o menys, li regalaven algo...Bueno aquelles coses de criatura...Posem que digués: "Sabates Pepita", posem que ho digues (modula la veu) "Oi les millors sabates que no se què" Pam, aquesta temporada vine que et regalarem unes sabates.

Per què cobrar, no crec que cobrés. No me n'havia parlat mai de cobrar. Jo crec que senzillament era això: que els hi feien regals, un reconeixement...(...) Ella feia molt lo dels discs: "Mira que la meva mare fa el Sant o el Cumpleanys i m'agradaria que li poséssiu una cançó."
"(Entrevista personal realitzada a la filla de la locutora, Núria Comps, 2005)

La feina de la Merceneta Sorribas a la ràdio, tot i que acceptada pel seu pare, era mal vista per la seva mare i encara pitjor els seus inicis al teatre quan la Mercè Sorribas va entrar a formar part de diferents companyies.

"La meva mare va tenir molts problemes amb la seva mare. No ho entenia. 'Has d'aprendre a la fàbrica com te germana'. No entenia que la meva mare amb 14 anys...En deien "pardalets"

I la seva mare mai no l'ajudava ni a preparar res, de res, ni cosir un vestit...

Mentre va estar a la ràdio encara, però quan es va dedicar al teatre va tenir molts problemes. No estava ben vist. Era com si haguessis de ser una mica lleugera. I clar, se'n anaven a Sant Feliu de Codines i clar!!! Ara ens anem a Sant Feliu de Codines a fer un vermut, però en aquella època semblava que marxessin a qui sap a on. Clar una noia jove amb una Companyia que llavors ja eren Companyies de teatre...clar llavors ja eren 12 o 14: nois, noies, senyors, senyores...I això no ho

entenia”((Entrevista personal realitzada a la filla de la locutora, Núria Comps, 2005)

Sorribas deixa la ràdio per què al món del teatre guanyava més diners i perquè li agradava més, tot i així encara va estar a la ràdio quan l'emissora reemprèn les seves emissions amb els nacionals , però llavors ja havia decidit canviar-la per la faràndula.

Al 1949 es casa “amb l'home de la seva vida”, després que la Guerra els mantingués separats 10 anys. És una història d'amor digna de pel·lícula que comença a la ràdio per casualitat quan un mecànic de cotxes aficionat al teatre coneix la locutora. La guerra parteix i separa els joves i després de la II Guerra Mundial, els dos protagonistes es poden retrobar i es casen.

“(…) I un dia li va dir: “m'envien a fer un treball a la Jonquera – mira si era innocent!! era la retirada!. Mira si eren innocents tots dos!!. Hem d'anar a fer uns treballs... I amb els tancs el van fer passar a França. I el meu pare va estar 10 anys fora. És molt fort.

Va estar tants anys fóra, perquè a França el van empresonar els alemanys, van ensopegar la guerra. Van estar primer als camps de refugiats espanyols: Argelers i tot allò i...el meu pare amb mi no havia parlat mai d'aquest tema, perquè ho va passar molt malament. Ell de política no en volia sentir ni a parlar. El seu d'allò era la meva mare, el teatre i la seva feina.

Mira si era d'allò que li va dir :“Vaig a fer el treball una setmana i ja tornaré. Com que no puc localitzar els meus pares, avisa'ls tu.”

Clar! Sense telèfons ni res. La meva mare va enviar una carta als pares del meu pare: *El Jaume no s'ha pogut despedir-se de vostès, l'han portat un parell de setmanes a fer un treball a la Jonquera, quan torni ja vindrà.*

I va estar 10 anys fora!!!!

I va estar 4 anys tancat al camp amb els alemanys. Però el va salvar l'ofici. Era molt bon mecànic i els va treure de molts apuros amb camions

d'ells...i mira l'afició, que ell era bo i tot plegat...per que sinó hauria acabat com molts altres: mort." (Entrevista personal realitzada a la filla de la locutora, Núria Comps, 2005)

La Mercè Sorribas ja vivia del teatre en aquells moments posteriors a la Guerra Civil. 10 anys després d'haver marxat cap a la Jonquera, el seu novio va tornar. S'havia passat 4 anys tancat al camp de concentració d'Argelès (Des de principis del 1938 al 1941). Els alemanys varen obligar-lo a treballar per ells mentre durava la II Guerra Mundial.

A partir de 1945 que pot sortir del camp de concentració ha de viure com a refugiats a França fins que el 1948 pot tornar a Catalunya i va a buscar la jove locutora. La Merceneta Sorribas era actriu i vivia plenament integrada al món del teatre, fent gires per tot Espanya. Deixà el teatre per casar-se al 1949. Va tenir una sola filla.

Mercè Sorribas va morir a Sabadell, el 2 de maig de 2000, a causa d'una pancreatitis. Tenia 80 anys.

JOSEPA FIGUERAS FELIP (1907-2000)⁹⁰.

Va néixer a Sabadell el 12 de juny de 1907, en una família obrera, del sector tèxtil sabadellenc. Als 12 anys va haver de començar a treballar de cosidora de peces de roba, tal i com s'estilava en aquella època al Vallès.

⁹⁰ Per poder reconstruir la vida d'aquesta antiga locutora de Ràdio Sabadell de la qual només en teníem una fotografia s'ha dut a terme una recerca molt complerta que per no allargar més el text s'ha inclòs al volum dedicat als annexes.

Tot i així li interessava aprendre coses i llegir, i quan tenia 18 anys i va poder, es va apuntar a estudiar català i mecanografia als vespres, quan plegava de la fàbrica. Aquests estudis li van obrir unes noves vies professionals, ja que va convertir-se en professora de mecanografia.

Al 1933, la Josepa, que era una noia molt decidida, es presenta a Ràdio Sabadell i l'agafen per fer de segona locutora. Es va quedar a l'emissora fins el 1937, un any després de casar-se amb un guàrdia d'assalt. Figueras deixa la ràdio quan veu que necessita fer més hores, per guanyar-se millor la vida i poder tirar la família endavant.

Durant els anys de la guerra es va guanyar la vida com va poder: fent de cosidora, escrivint còpies a màquina, recollint punts de mitja o venent llet. En acabar-se la guerra, al 1939 la van empresonar durant 5 mesos, acusada de "catalana separatista". Li van fer dos judicis i va sortir absoluta de tots dos.

El 1952, degut a una intervenció quirúrgica a l'esquena, Figueras s'ha de passar un any al llit sense moure's i va ser llavors que va començar a escriure poesia, tasca que de forma quasi continuada no va deixar fins prop dels 90 anys. Molts dels seus poemes van rebre premis de diversos casals d'avis i fins i tot va guanyar el Premi de poesia l'Agrupació Cultura-Folklòrica Barcelona.

Josepa Figueras, a qui els amics deien Pepa, era una dona treballadora, d'esquerres de la seva època i molt catalanista, aspectes aquests en els que va militar durant tota la seva vida.

La Josepa i el seu marit van tenir una única filla, Joana Garcia Felip, que seria professora de català i que moriria molt abans que els seus pares.

Josepa Figueras va morir, d'una insuficiència cardíaca, l'any 2000, a la residència d'avis de Sant Cugat del Vallès, lloc on va anar havia anat a viure amb el seu marit, Francesc Garcia Duran, l'any 1992.

4.2.5.6.-RÀDIO TARRAGONA.

MONTSERRAT PARÉS SALESAS (1919-2000).

Va néixer el 21 d'agost de 1919 a la Secuita (Tarragonès) era la filla més gran, tenia un germà, d'una família d'idees republicanes, religiosa i de dretes, simpatitzants de la Lliga. Els seus pares eren petits terratinents, tenien petites finques, una granja de gallines i una barberia que és on el pare de la Montserrat Parés es guanyava la vida. El pare era considerat un dels "notables" del poble .La mare era mestressa de casa.

La Parés des de molt petita es va interessar molt pels estudis de manera que a l'escola ajudava la mestra fer llegir les nenes petites. Li encantava llegir i era habitual de" El patufet" i de les novel·les d'en Folch i Torres.

Quan tenia 14 anys, l'envien a Tarragona a estudiar a l'Institut públic, seguint el consell de la seva professora del poble, on quasi tot eren nois. La Montserrat Parés va viure durant un any interna al col·legi de les Teresianes i després

estava a dispesa a casa d'una cosina seva, Montserrat Cornadó Lloret⁹¹, que treballava a la companyia Telefónica i que per aquells temps era nòvia de Josep Maria Tarrasa, (trencarien després de la Guerra) el primer locutor de Ràdio Tarragona.

La Montserrat Parés era una noia atractiva que tenia molt d'èxit entre els joves. Era riallera, enraonadora, religiosa, madura i responsable, cosa que la va ajudar a portar millor el canvi que va significar en la seva vida passar de viure al camp a fer-ho a la ciutat, justament en una de les famílies més conegudes de Tarragona. Va haver d'acostumar-se a portar calçat bo i barret, una novetat per ella, tal i com reconeix la seva filla, per a aquesta recerca.(Toldrà, 2003)

Tenia una veu molt agradable i llegia i recitava molt bé, i amb el caràcter extravertit que tenia no li va ser difícil demanar feina a Ràdio Tarragona, per tal de poder pagar-se les seves despeses.

Josep Maria Tarrasa recull aquest moment en les seves memòries, ressaltant l'atreviment de Parés que només tenia 15 anys.

“[Estava explicant que Ràdio Tarragona anava creixent] Fins i tot es va veure la necessitat d'incorporar una veu femenina. (...) Un dia vingueren [vol dir a visitar la ràdio] un grapat de noietes que estudiaven al col·legi de les Tresines. (...) al cap d'uns quants dies vaig rebre una trucada per telèfon (...) una veu femenina que em va preguntar (què serviria per locutora?(...)Vaig respondre que passés per l'emissora a fer unes proves. (...) Va resultar que la senyoreta de la telefonada ,la coneguda dels senyors Tuset i Zanuy, era una de les nenes que havien visitat la ràdio. (...) Es feren les proves pertinents, les va superar...i l'emissora ja tingué la seva primera locutora: Montserrat Parés, que aleshores tenia 15 anys i

⁹¹ Els Lloret eren una família important a la Tarragona de principis dels anys 30, Pere Lloret va ser alcalde de Tarragona durant la 2ª República, però quan la Montserrat Parés hi arriba 1934, la família ha vingut a menys i cal que ella es busqui una feina.

estudiava batxillerat perquè volia fer Farmàcia. Montserrat Parés era una noia molt simpàtica, riallera. Tenia bona veu i sabia comunicar el seu tarannà jovial a través del micròfon” (TARRASA, 1995: 64)

Era el 1933. Als matins, la Montserrat Parés continuava estudiant batxillerat i als vespres anava a la ràdio, on estava encantada amb la feina i amb els companys que tenia. La seva feina era de locutora: feia lectures literàries, posava discos, i també els seleccionava però, sempre sota la tutela de Tarrassa amb qui tenia una bona camaraderia. També va fer teatre radiofònic.

“Montserrat Parés que compartia amb mi el micròfon es va revelar com una excel·lent actriu. Un dia vam fer uns fragments de Terra Baixa i la Montserrat va fer la Nuri.

(...) La incorporació d'una veu femenina va fer guanyar en amenitat les emissions i, de passada, va fer créixer el nombre d'anècdotes. En plegar al vespre, sempre l'acompanyava algú a casa seva. (TARRASA; 1995:74)

Va fer-se novia de l'Horaci Fabre, un jove tècnic que l'any 1934 va ser l'artífex dels canvis tècnics que es van dur a l'emissora en canviar de planta al mateix edifici de la Rambla on estava ubicada l'emissora tarragonina.

El diari *Catalònia* de 1935 publica en una entrevista amb Montserrat Parés on ella explica com va entrar a la ràdio i coincideix fidelment amb les explicacions que reproduïx Tarrassa en les seves memòries, i que acabem de repetir. En aquest interviu, Parés relata a més a més, que té una gran estimació pel micro i que mai no ha tingut problemes a la ràdio tret d'haver-se equivocat en dir algun nom. Diu que li agrada el jazz i que com a locutora voldria no deixar mai Ràdio Tarragona i com a estudiant, li agradaria estudiar Farmàcia. La seva vida radiofònica es veu estroncada quan esclata la guerra.

Al 1936, el comitè local de la Secuita persegueix el seu pare i com a conseqüència tota la família és represaliada, fins i tot ella que és lluny del

poble, a Tarragona, en pateix els efectes. Tant la Montserrat Parés com el seu germà Pere són expulsats de l'Institut, i aviat també ha de deixar la ràdio, segons Tarrassa havent de marxar fóra per culpa de la inseguretat de la guerra. Però el cert és que els pares li diuen que torni al poble que és més segur que Tarragona, però ella es resisteix tan com pot. L'any 37, la Montserrat Parés cada cop anava menys per l'emissora, segons que es publica en la biografia d'en Tarrasa.

“El 2 de juliol Tarragona fou bombardejada des del mar. (...) Ho recordo perquè la Montserrat Parés em va dir que, quan venia cap a l'emissora, havia sentit l'esgarrifós xiulet com l'hi havia passat per sobre quan transitava pel camí del cementiri. La creixent inseguretat acabaria fent que aquella excel·lent locutora deixés la feina per anar a viure fóra de Tarragona.” (TARRASA; 1995: 102)

Havia estat tres anys de locutora. La Montserrat Parés torna a la Secuita amb la família, i allí passen molta gana perquè la repressió del comitè local es porta fins l'extrem de deixar-los sense racionament.

Quan finalment s'acaba la guerra, ella ja no tornarà a Tarragona. Volia estudiar farmàcia i va deixar els estudis a mig fer per culpa del conflicte armat i a la ràdio, els propietaris ja no són els mateixos. També contribueix aquesta negativa de tornar-hi el fet que ella ja ha trencat amb el tècnic que era el seu nòvio. Les diferències ideològiques en tenen la culpa, segons la filla de la Montserrat Parés i torna a fer-se de nou a la via del poble: ajuda a casa, broda, fa teatre amb el grup parroquial, i a l'estiu treballa a la vinya i col·labora en les feines del camp.

Al 1944 es casa amb Ramon Toldrà amb qui va tenir 4 fills. Va viure a Ulldemolins fins l'any 1963 que tota la família es trasllada a Lleida. Al 1994 deixa Lleida per anar a viure amb la seva filla a Barcelona, on ja arriba malalta

(va patir dos infarts cerebrals). Va morir a l'any 2000 a la ciutat comtal. Tenia 80 anys.⁹²

4.2.5.7.-RÀDIO BADALONA.

ANA BARBOSA.

En aquesta estació hi feia de locutora una noia amb grans dots musicals, Ana Barbosa, que va ser la primera locutora al 1933, i de la qual tot i els esforços esmerçats no hem pogut reunir més dades que les escrites tot seguit.

Arribà a la ràdio essent ja solista de "l'Orfeó Badaloní", n'era la soprano. A l'emissora feia coses (*alternava*) amb el seu germà Jaime Barbosa, que segons els anuaris de l'època era un "excelente rapsoda". Els Barbosa eren els fills d'una família benestant de Badalona de tota la vida. La seva mare es va quedar vídua però va continuar tirant endavant amb la seva carnisseria.

L'Anna mantenia les seves afeccions musicals i la seva feina a la ràdio mentre actuava sovint, cantant sarsuela amb el baríton Jaume Sotero que era la seva parella artística. L'any 1936 ja no treballa a l'emissora badalonina, segons l'anuari de la ràdio d'aquell any. Després de la guerra, treballava amb un cosí seu que tenia una filatura.

⁹² Sempre va recordar amb molt d'afecte els seus anys a la ràdio i, segons la seva filla, Montserrat Toldrà, estava molt orgullosa d'haver estat locutora de Ràdio Tarragona.

4.2.5.8.-RÀDIO MANRESA.

Com hem esmentat, Ràdio Manresa és l'única de les 12 estacions de ràdio que varen operar a Catalunya entre 1924 i 1939 que no va tenir locutores de ràdio fins l'època franquista.

Abans de la Guerra a aquesta estació no hi treballen dones i el motiu no s'ha pogut trobar en cap de les compilacions històriques publicades sobre la Manresa dels anys 30 ni en tots els números llegits de la revista que publicava l'estació del Bages.

Els locutors oficials de l'estació foren Josep Vilà, conegut rapsoda que actuava sovint amb el pseudònim d'Àngel de Montserrat, Ricard Martínez i Eliseu Barandalla, que tal i com marcaven els canons de l'època foren acceptats després de guanyar un concurs per locutors.

Les úniques explicacions sobre la inexistència de locutores en antena són conjectures personals de dos antics treballadors de l'estació.

Pel primer director de l'estació després de la guerra, Josep Mira, no hi ha cap explicació d'aquesta situació tan insòlita.

"I don't know. (Je, je!) A la ràdio hi havia molt poques veus femenines encara eh!!!. A Ràdio Barcelona hi havia locutores...si, i hasta a Ràdio Terrassa que n'hi havia una que se'm va oferir a mi per venir a treballar aquí ...ara no ho recordo. Bueno quan n'hi havia ja en teníem nosaltres també.

(...) No sé perquè al començament no hi havia noies. No ho sé. Abans de la guerra, clar jo només vaig conèixer, després eh!!, després l'Eliseu Barandalla. Ens vem fer molt amics eh!!" (Entrevista personal realitzada a Josep Mira, primer director de l'emissora en època franquista, 2005)

L'antic locutor de l'emissora, Vicens Comas, tampoc troba cap explicació més enllà del "què diran", per justificar l'absència de locutora a l'estació manresana abans de la guerra.

"És una opinió molt personal, no!! Però podria molt ben bé ser, perquè, per exemple, a Ràdio Barcelona n'hi havia...Jo recordo l'Enriqueta Teixidó,...

Jo em fa l'afecte que aquest esperit més de poble, que és manifestava en moltes coses!!. Més tard per exemple, ho vaig notar per exemple fent la *Miss Envelat* les mares ens fugien com aquell que porta el diable...perquè es pensaven que si la seva filla era *Miss Envelat* ja l'acusarien de ser la "Pepa del poble"...allavors aquestes societats petites i de l'interior som bastant tancats..."(Entrevista personal realitzada a un antic treballador de l'emissora, Vicens Comas, 2005)

Fruit de l'anàlisi de la programació de l'estació podem afirmar que Ràdio Manresa no té locutores perquè no les necessita.

I de fet, no és del tot cert que Ràdio Manresa no tingui locutores. L'estació del Bages no té locutores de la seva comarca en plantilla, però per la seva antena se senten veus femenines, de les locutores de Ràdio Barcelona, estació amb la que estava connectada i de les actrius del seu quadre escènic.

La programació pròpia de l'estació EAJ- 51 és molt curta d'horaris. Només emetien els migdies de 13 a 14'30h., i els vespres de 20 a 23h. Era una emissió bàsicament musical, que la presenten els tres locutors de la casa dos primers locutors i un de suplent.

L'EAJ-51 i es connecta amb Ràdio Barcelona per oferir el noticiari *La palabra*, per tant, la veu de la Mª Carme Nicolau no era desconeguda pels manresans.

Però el cert era que l'estació no feia cap programa per a dones abans de la guerra. Aquests espais als anys 20 van significar, la manera com les veus femenines van arribar a l'antena de Ràdio Barcelona, fet, com hem explicat, que va desencadenar els elogis pel color que les veus de senyores atorgaven a les emissions radiofòniques i va crear la necessitat de tenir locutores per millorar aquesta posta en escena.

A partir d'aquí les dones són locutores de moltes estacions de comarques perquè, i també ho hem explicat, accedeixen a una feina nova –abans no existia- i hi fan més d'una tasca si cal. A les emissores petites això era important ja que les economies no eren gaire generoses.

Ràdio Manresa no fa emissions femenines, però sí que fa un programa dedicat als nens al diumenge al matí, espai que en altres emissores també presentaven les noies: *Les Emissions infantils*, en les quals es llegien composicions musicals, literàries, contes i poesies, i els encarregats de fer-ho eren els propis infants, dirigits per un dels locutors de la casa.

Ràdio Manresa tenia un quadre escènic que actuava un cop cada quinze dies, segons *l'Abans*, i segurament amb les actrius i les veus femenines que arribaven de l'EAJ-1, suplia el fet de ser l'única estació en no tenir locutores en plantilla i podia garantir que la seva antena tingués la mateixa sonoritat que les altres estacions de petita potència que existien en aquells temps a Catalunya.

4.2.5.9.-RÀDIO GIRONA.

PAQUITA BORIS CODINA⁹³ (1915).

Fou la primera locutora de Ràdio Girona i va presentar la inauguració de l'emissora. L'anuari de la ràdio la defineix així:

“Nació en Gerona en 1916⁹⁴. Esta dotada de una educación y ilustración esmeradísimas.”

La Paquita Boris arriba a la ràdio després de passar unes proves de selecció.

“va ser que van venir una colla de senyors de Barcelona, que volien posar a llavors una emissora a Girona, i van anar als col·legits a veure quines nenes llegien bé i ho feien bé, i al col·legit meu, el col·legit de la Maria Carmen (escola de Donya Mª Carmen Huguet, es refereix) van dir a set o vuit nenes que ho fan bé, i llavors ens van fer unes proves. D'aquestes proves va resultar que vaig sortir jo la, la guanyadora.” (Entrevista personal realitzada a l'antiga locutora de RA de C., Francina Boris, 2002)

⁹³ Li diuen així quan està a Ràdio Girona.

⁹⁴ Segons el llibre de registres de la ràdio i segons ella mateixa és del 1915. La Francina Boris sempre ha tingut problemes per revelar la correcta data del seu naixement, ja que explica que va entrar a Ràdio Girona quan tenia 14 o 15 anys, per fer valer que era una criatura, però el cert és que segons els documents consultats, Boris quan va arribar a la ràdio podia tenir perfectament 17 o 18 anys.

Un cop seleccionada a l'escola, la futura locutora va fer proves de cultura general, de francès i d'altres matèries davant d'un *tribunal, de notables* .

“i més que res ens van fer escriure una mica, una sèrie de coses de cultura general. (...)I a llavors ens van fer... fer unes proves que els senyors més importants, de culturalment de Girona, (...), doncs aquests senyors van fer com de jurat, durant vuit dies. Les tres nenes que vam sortir escollides llavors d'allò, ens van donar una enumeració. Nosaltres cada dia anàvem a la emissora una hora i llegíem coses que ens feien llegir i aquells senyors ens escoltaven i després vaig ser guanyadora jo.”

(Entrevista personal realitzada a l'antiga locutora de RA de C., Francina Boris, 2002)

El tribunal que va jutjar les capacitats radiofòniques de Francina Boris estava format per destacades personalitats de la vida cultural gironina a l'època: Sobrequés, Roda, Pla Dalmau, i el propi director de l'emissora Alexandre Figa. Ràdio Associació fa una expansió perfectament calculada pel territori català, i una de les feines que porta a terme “l'emissora-mare” respecte a les de comarques és formar els primers locutors. Boris va anar a aprendre la feina a Barcelona, per què no tenia cap experiència radiofònica.

“però em van enviar llavors quinze dies a Barcelona, a Ràdio Associació perquè jo veies com funcionava tot allò. I ja va ser quan vaig conèixer en Garriga i la Rovira i els que hi havia a allà. Vaig estar quinze dies i em vaig entrenar una mica, vaig fer una mica de locutora i vaig tenir una mica d'idea del que era una emissora, perquè sinó no en tenia ni idea del que era allò, no?” (Entrevista personal realitzada a l'antiga locutora de RA de C., Francina Boris, 2002)

Paquita Boris és la locutora de Ràdio Girona des de 1933, que comencen les proves d'emissió, fins a finals de 1934 que va a treballar a Ràdio Associació a Barcelona.

El salt a l'emissora de Barcelona el fa per que li ho demanen des de RA de C. Aquest extrem a part de ser explicat milers de vegades per l'autora de la fita⁹⁵, és explicat de la mateixa manera per companys seus de RA de C, i reafirmat, pel grup de discussió de Ràdio Girona. A Girona tothom *en va anar ple* quan "la Boris"⁹⁶ va marxar a Barcelona.

"per això quan va marxar la Francis...la Francinsa, la Francina UI!!! se'n va parlar per que nosaltres allà a la fàbrica dèiem: *Quina sort que ha tingut eh!!!!!!!!!!*, *és pujar molt això!!!!*. I llavors quan va tornar: *Quina vaja!!!!!!!!!!!!quina putada* –dèiem- *que li han fet....(...)*

Era un molt bon ofici, si,si."

(Grup de Discussió entre oients de ràdio abans de la Guerra Civil. Tesina de la mateixa autora; 2004)

En aquest primer any com a locutora de Ràdio Girona va compartir el micro amb un col·laborador, Jacint Carreras (anomenat Tinet pels amics) que feia de locutor de l'estació.

A l'anuari de la Ràdio de 1936, Carreras surt retratat en categoria de locutor al costat de la locutora que substituirà la Boris en ser traslladada a Barcelona. En cap document anterior a aquest s'ha pogut provar que Carreras figurés com a locutor oficial, tal com és el cas de la Paquita Boris.⁹⁷ Aquest home tampoc figura al llibre de registre de l'emissora.

⁹⁵ No hem trobat cap escrit manuscrit, entrevista publicada o radiada on Boris no fes esment d'aquest "salt a Barcelona"

⁹⁶ Aquesta és la manera popular gironina que s'empra per referir-se a la Francina Boris, que a Girona és súper coneguda i valorada.

⁹⁷"En a mi em deien Paquita, i un bon dia el que era professor de català que venia a fer lliçons de català em va dir "Per què et dius Paquita amb un nom tant maco com tens? Tu has de ser Francina" i des de allavores em va batejar en allà i sempre més m'he dit Francina, i em deien Paquita, jo era la Paquita Boris. Llavors vaig ser la Francina".

Per Nadal de 1934, Boris aterra a Ràdio Associació de Catalunya i passa a formar parella, "la parella jove" amb Teodor Garriga. Era molt joveneta 19 anys, i molt ingènua, segons els seus companys.

Francina Boris Codina va néixer a Girona al 1915, en una família benestant. El pare fou un dels impulsors de l'esperanto a Girona i va tenir molta cura que la Francina Boris llegís correctament en català des de molt petita, cosa que provocava que la nena estigués acostumada a recitar poesies dalt d'una cadira en les reunions familiars.

Va anar a estudiar a l'escola de Donya Mª Carmen Huguet i a les Dominiques. A casa, rebia classes de piano. La situació familiar va canviar a casa seva, quan el seu pare va morir. Ella només tenia 5 anys. Tot i que sempre va viure amb la seva mare de les rendes familiars d'una forma còmode, el sou ofert per Ràdio Associació per anar a Barcelona va ser el desencadenant de la seva partida. Li van oferir el doble de salari dels que cobrava a Girona.

Mentre treballava a RA de C continua els seus estudis a L'institut de Cultura i Biblioteca Popular de la Dona i aprenia francès en una acadèmia al costat de Ràdio Associació.

Després de la seva depuració a RA de C al 1939, arribà a Girona novament al 1942, ciutat on es va casar al 1946 amb un company seu de la ràdio, Miquel Vidal, el responsable cultural de l'estació, i va tenir un sol fill: "que el vaig pujar amb molt d'esforç per què treballava moltes hores i amb l'ajut de la meva mare".

Mercès a un document trobat arran de la cerca feta per inventariar la vida de les locutores hem pogut saber que Francina Boris, tot i que ella sempre ho nega, era considerada afectada al règim pels governants de Girona dels anys 60, això explica la seva capacitat d'organitzar actes socials des de la ràdio, entre d'altres coses.

En un informe datat del 25 d'octubre de 1963, a efectes de demanar la inscripció en el Registre Oficial de Periodistes (un tràmit que moltes persones van fer per veure si els donaven el carnet, però que no ho aconseguiren pas totes) s'explica que "la interesada [Francisca Boris Codina] es persona de buena conducta, bien conceptuada en sus relaciones sociales y aunque no está afiliada a FET y de las JONS se la considera ADICTA al Régimen". L'informe, que devia ser preceptiu, és signat pel subjefe provincial del Movimiento, Valeriano Simón. Potser per això, Boris va posar en antena molt aviat programes en català de cultura catalana i de sardanes. Des dels anys 60 sempre ha treballat pel reconeixement i la recuperació de la cultura en català, essent-ne una fervent activista a Girona.

D'entre tots els premis rebuts durant la seva llarga trajectòria destaquen: la Medalla de Plata al Mèrit al Treball (1974), la Medalla al Mèrit Sardanista (1985), la Medalla Francesc Macià (1991), el Premi Obra del Ballet Popular (1992) , el Premi d'Honor del Col·legi de Periodistes de Catalunya (2003), i la Creu Sant Jordi (2008) atorgada per la Generalitat de Catalunya, entre d'altres.

M^aLLUÏSA FIGA (1916-1999).

Si prenem de referències als anuaris de la ràdio, sabem que a finals de 1934 a Ràdio Girona, ja no hi ha la Boris, tal com ella explica, com a veu de l'emissora, sinó que hi ha Mª Lluïsa Figa, la segona finalista de les proves que es feren per seleccionar locutora a l'inici de l'estació.

“si després al marxar va quedar-s’hi la Figa. També havia fet les proves però va quedar segona. És curiós. Sempre em va estranyar. A mi també em va estranyar per què la Mª Lluïsa era la neboda del director del Sr. Figa i em van agafar a en a mi”(Entrevista personal realitzada a l’antiga locutora de RA de C., Francina Boris, 2002)

Figa aterra a l’emissora quan Boris marxa a Barcelona a finals de 1934. Es quedarà a la ràdio fins al 1938 que plega per què es casa.

“després el que va passar..és que ja festejava amb el meu pare i en acabar la guerra es varen casar..i va deixar de treballar una mica abans.(...) es va casar el 29 de juny de 1939. (...) Plega...bueno per què vol ella...per que es casa i no necessita treballar”(Entrevista realitzada al fill de l’antiga locutora de Girona, Miquel Vich, 2002)

D’una família molt rica i benestant de farmacèutics i metges, originaris de l’Alt Empordà, Mª Lluïsa Figa i els seus germans es queden orfes de pares de molt petits i són criats per l’àvia Bigues, l’àvia materna.

“I quan la meva mare...varen ser més grans i van haver d’estudiar van venir aquí a Girona. L’àvia es va quedar a Maçanet, i van venir els germans tots. Tenien un pis a l’escala de Sant Domènec i vivien junts. Uns estudiaven i els altres treballaven”(Entrevista realitzada al fill de l’antiga locutora de Girona, Miquel Vich, 2002)

Aquest extrem és compartit per Francina Boris, i per les oients del grup de discussió que totes sabien de la família Figa, a la que tothom qualifica de molt rica.

“C. La Figa, si, ja la coneixia.

Cris: jo no, em sembla que no.....

T.: Els germans Figa i tant!!!! i tant!!. Tenia dos germans que treballaven a l’Ajuntament.

C.: Eren els que tenien Farmàcia”

(Grup de Discussió entre oients de ràdio abans de la Guerra Civil. Tesina de la mateixa autora; 2004)

Figa també compartia el micròfon amb Jacint Carreras. Aquest tàndem continua fins que Tinet Carreras és enviat a la Guerra, quan el conflicte ja porta un cert temps començat⁹⁸.

Si Carreras informava dels bombardejos, vol dir que devia treballar a Ràdio Girona molt entrada la guerra, i que devia marxar al Front amb alguna de les últimes lleves.

A partir del moment que aquest locutor marxa, Mª Lluïsa Figa queda com a única locutora a l'emissora, fins que plega a finals de 1938.

Mª Lluïsa Figa va néixer a Maçanet de Cabrenys, Alt Empordà, al 1916. L'any 1934 entra a Ràdio Girona de locutora, doncs havia quedat en segon lloc a les proves per seleccionar locutores que s'havien fet abans de començar les emissions.

Filla del metge del poble, professió que s'heretà en aquesta família de generació en generació, era orfe de pare i mare des dels 6 anys. Va viure amb els avis de Maçanet fins que va traslladar-se a Girona per anar a l'escola, juntament amb els seus 5 germans. Quan va començar a treballar a la ràdio va deixar els estudis i va quedar sota l'aixopluc del seu oncle, periodista i director de Ràdio Girona, Alexandre Figa.

⁹⁸ En aquesta recerca ens proposem seguir bàsicament la pista de les locutores, però com que el volum de informació amb el que treballem és molt gran, hem pogut descobrir algunes dades que proporcionen pistes prou vàlides per saber què és el que va passar amb en Jacint Carreras, locutor de Ràdio Girona. El final d'aquest treballador de la ràdio sempre ha quedat sense explicació, tal i com es pot observar en el llibret publicat en motiu del 70 aniversari de Ràdio Girona. La versió oficial de l'emissora sobre aquest antic locutor és: “el desaparegut Jacint Carreras”, sense titllar-lo mai de mort per no haver pogut confirmar aquest extrem.

Aquest locutor era l'encarregat d'avisar per antena quan a Girona hi havia bombardejos ”No tingueu por, el perill ja ha passat; sóc jo, en Carreras! Estigueu tranquils..” “El pobre Jacint Carreras, baixet d'estatura, però una gran persona, ple d'il·lusions, amb afeccions i aptituds artístiques que vivia a la Rambla, al pis més alt de la casa on hi havia la botiga d'en Papitu de Can Capdaygua (...) hagué de deixar l'emissora per anar al front on va trobar la mort” (Mirambell, 1987)

Plega de l'emissora, a finals de l'any 1938, de forma voluntària per preparar el seu casament just quan el seu oncle ha d'exiliar-se per motius polítics. Es casa el 29 de juny de 1939. Va tenir 5 fills. La Mª Lluïsa Figa va morir a Girona, el 19 de març de 1999.

4.2.5.1.-RÀDIO LLEIDA

AURORA TERSA MIRALLES (1912-1961).

Fou realment la 1ª Locutora de Ràdio Lleida, ja que entrà amb el número 1 a les proves que es varen fer per seleccionar locutores, abans que l'estació de Ponent es posés en funcionament. A Ràdio Lleida varen presentar-se ella i la seva germana Maria quedant totes dues dins la selecció per ser-ne treballadores. Corria el 1933 i l'anuari de la ràdio d'aquell any diu d'ella: "Es muy simpatica y de muy clara voz".

Segons la revista *Catalunya Ràdio* Número 136 de 1934, Aurora TERSA, a Ràdio Lleida acompanyava artistes al piano, cosa que segons la seva germana li valia cobrar un sobresou de 50 pessetes per cada acompanyament musical que feia. La revista de Ràdio Associació de Catalunya, *Catalunya Ràdio* de 1934 publica un article on es recullen les activitats de Ràdio Lleida pels volts de Nadal i destaca el concert de cançons nadalenques que es va dur a terme amb l'acompanyament al piano de la senyoreta Aurora TERSA.

L'Aurora Tersa va néixer a Almacelles, al Segrià, al desembre de 1912, just onze mesos després que la seva germana Maria, en una família nombrosa, de terratinents propers a les ideologies de dretes i creients que eren també propietaris de Casa Tersa, el Casino del Poble. Allí, de molt petita entra en contacte amb el món de l'espectacle, doncs al Casino s'hi feia teatre i actuacions musicals. També va ser el marc de les primeres projeccions de cinema mut d'Almacelles, unes exhibicions que eren acompanyades al piano pel seu pare.

Tos els membres de la família tenien nocions musicals i l'Aurora va estudiar piano, tot i que no va acabar els estudis.

A Ràdio Lleida hi plega l'any 1935, s'hi està poc més d'un any, perquè es casa i decideix ella voluntàriament deixar de treballar. Va tenir dues filles. L'Aurora Tersa va morir als 49 anys.

MARIA TERSA I MIRALLES. (1912).

Entra amb la seva germana, Aurora a Ràdio Lleida, després de passar les proves pertinents a finals del 1933. Durant el primer any de funcionament de l'emissora, les dues germanes fan els torns de la locució de l'estació.

La Maria Tersa serà la primera locutora de Ràdio Lleida, al 1934 quan la seva germana plega per casar-se.

En les proves de selecció, que s'havien anunciat en premsa i a les quals s'havien presentat altres noies, la Maria Tersa va recitar una poesia, que encara recorda.

“i el vam, el vam dir el dia del concurs. I era i ...em recordo una mica del començament que deia: “Plaça de l'Ereta, petita, de dolça veu, tronc m'incita a que em tinguis per veí. Viure a prop teu, què més glòria” (Entrevista personal realitzada a l'antiga locutora de Lleida, Maria Tersa, 2001)

Havia anat al col·legi de monges i havia estudiat música amb professor particular, però mai no va acabar la carrera de violí que va escollir. Els seus records d'abans de la ràdio diu que són molt avorrits, doncs l'obligaven a cosir i a brodar, “que eren tasques que les noies d'aquells temps havien de saber fer”.(Entrevista personal realitzada a l'antiga locutora de Lleida, Maria Tersa, 2003)

La Maria Tersa, que pel seu entorn familiar⁹⁹ troba en la ràdio un marc ideal per les seves ànsies de superació i el seu afany per la cultura i la música; esdevé doncs la locutora oficial de l'estació, i té un locutor substituït, Maties Olivé, un col·laborador de l'estació que provenia del quadre de teatre que tenia la ràdio i que actuava, moltes vegades, fent de parella de Tersa. Ella mai no feia teatre a la ràdio, “perquè jo era la locutora i els locutors no fèiem teatre”.

Les dues germanes Tersa, primeres locutores de Ràdio Lleida són obviades a la primera publicació de la història de l'emissora (Siré, 1986).

De diferències notables en el caràcter, mentre l'Aurora Tersa deixa la feina per convertir-se en una senyora casada, la seva germana que li retreu aquest fet, fa just al contrari, troben en la seva dedicació a la ràdio un món nou. Per la Maria Tersa la ràdio és una bona oportunitat que se li obra a una noia de poc més de vint anys que pot passar de viure en un poble petit i pagès, a la capital

⁹⁹ Veure les característiques de la família, en la pàgina anterior.

provincial a finals dels anys 30. Li canvia la vida, trenca amb el seu nòvio i s'aboca de ple al nou ofici que enceta, tal com explica ella mateixa en una conversa amb aquest autora. De fet, la Maria Tersa se n'assabenta que el seu nòvio s'ha canviat de bàndol a la guerra, treballant a la ràdio.

“Doncs que ens enviaven notes del front i les enviaven en castellà, per què? perquè venien del front, no? Me la passaven directament i com que sempre deien més o menys el mateix ...jo llegia. I em van passar aquesta nota, jo la vaig llegir sense mirar-la i com que a vegades veia... què deia? Que s'avisava a la família del soldat tal, no? Que es dona per desaparegut, i aquest soldat era...el soldat que era el meu nòvio!!, i em vaig quedar així tota esgarriada,! perquè no sabia.... sabia que havia anat al front, però no sabia que es volia passar, que s'havia passat amb els nacionals.”(Entrevista personal realitzada a l'antiga locutora de Lleida, Maria Tersa, 2002)

Tot i que Ràdio Lleida continuava amb la seva programació musical i cultural, la Maria Tersa no vivia aliena als fets del carrer. De fet a l'estació tenien contínuament la visita d'escamots de milicians de diferents ideologies que els passaven notes , avisos i proclames, propaganda que la locutora llegia amb el vist-i-plau del director, que no volia mals majors.

Des de la ràdio va veure com uns capellans eren segrestats per uns milicians i això va contribuir a que la noia comencés a tenir consciència política.

“Vaig veure un sis-cents [vol dir un cotxe molt petit] que feien... que uns milicians hi feien entrar a dos senyors que jo vaig reconèixer que eren, eren els frares de santa Teresa!, de santa Teresita, que és a allí on anàvem nosaltres a missa a llavons. Que eren uns frares!, i els feien entrar, els milicians els feien entrar,... i ells anaven tots amb una camiseta blanca, neteta, arremangadets, vestidets de... és que no portaven res de sotana ni res, no? Es veia que eren capellans, i això em

va trasbalsar. Em va fer molt mal, quan vaig veure aquells milicians, que són els que van pujar, si no ells, eren uns altres, que són els que van pujar a dalt amb armes[es refereix a la ràdio a donar-los consignes d'antena], perquè això era horrendo, eh? O sigui que per part dels uns i per part dels altres, va ser horrorós!! Només que aquests eren desarmats sense cultura [vol dir els milicians] i els altres eren en nom de Déu [vol dir els franquistes] , que després d'acabada la guerra... Encara mataven.!!! I per això, aquest sentiment nostre és ja, que és diferent, però bueno tot va ser horrendo, tot va ser horrendo.!!”(Entrevista personal realitzada a l'antiga locutora de Lleida, Maria Tersa, 2001)

La Maria Tersa marxa de Ràdio Lleida pels bombardejos a la ciutat, quan hi entren les tropes nacionals, juntament amb la seva família. Lleida és fortament bombardejada l'abril de 1938 durant la retirada. 5 mesos abans, però la capital del Segrià ja havia estat durament castigada amb un bombardeig just a l'hora que la quitxalla plegava de l'escola.

El director de l'emissora, Alexandre Figa ja ha marxat i ella i el seu company Maties Olivé són a casa els Tersa decidint què fer quan els obliguen a marxar, abandonant totes les seves pertinences.

“el dia que van entrar.... el dia abans, nosaltres estàvem a casa i al marxar, els, els, els rojos diguéssim, ens van agafar, ens van fer marxar a tots. Entre nosaltres hi havia l'Olivé també, tota la família, ens van agafar i arrossegar cap a fora, diguéssim cap al, cap als rojos, no? I a llavors van entrar els nacionals i nosaltres marxàvem i la ràdio va quedar ja a mercè dels que vinguessin” (Entrevista personal realitzada a l'antiga locutora de Lleida, Maria Tersa, 2001)

Durant la guerra fa un periple molt interessant, travessant una Catalunya destrossada amb la seva família, buscant l'aixopluc de familiars que viuen en zones on els nacionals encara no hi han entrat i la vida és més suportable. Arriben a Barcelona, es refugien uns mesos a casa de la família materna, els

Miralles de Terrassa, i així la Tersa pot anar a RA de C a deixar les seves dades per si tingués possibilitat de tornar a treballar a la ràdio. La oportunitat li és donada però, per fugir dels bombardejos que pateix la capital catalana, els seus pares decideixen fugir novament i finalment, els Tersa arriben a Girona, on treballa a la ràdio durant 9 mesos fins que torna a Lleida¹⁰⁰, i canvia completament de vida.

Després de la guerra, li ofereixen tornar a l'emissora, però ho refusa "per què no eren els meus, ni la meva ràdio" i amb un germà seu munten una sabateria. La Tersa s'acabaria jubilant de governant d'un hotel a Calella.

La Maria Tersa, en el moment d'escriure aquestes ratlles té 96 anys i una vida completament activa a Barcelona.

4.2.5.1.1.-RÀDIO VILANOVA.

NÚRIA FRAIRE (1920-2002).

Aquesta fou la primera locutora de l'emissora en plantilla. Hi entra el 1933, guanyant-se el lloc a les proves.

Tot i que la feina que feia era tan senzilla com la que duïen a terme tots els locutors de ràdio d'aquells temps, i bàsicament es cenyia en posar música, la Núria Fraire, pel fet de ser primera locutora, va protagonitzar una retransmissió

¹⁰⁰ El periple de Tersa a Girona, l' explicarem en l' apartat de la Guerra Civil

des de l'exterior dels estudis que va recollir el cronista oficial de Ràdio Vilanova, en la seva història d'aquesta estació.

“Per primera i última vegada, Ràdio Vilanova, en combinació amb Ràdio Barcelona i Ràdio Reus, transmetia a tot Catalunya el reportatge d'aquesta festa única [vol dir del Carnaval de Vilanova de 1936] . (...) Ho feien Serra-Novas i Núria Fraire, des del balcó del Foment. La patrocinava els calçats Wamba, novetat en aquells anys, de la casa Pirelli” (GARCIA, 1982: 123)

La Núria Fraire era la filla d'una família treballadora però ben situada, que havia estudiat català, mecanografia, taquigrafia i també anava a cosir. Arriba a la ràdio després de passar unes proves i segons que va dir ella mateixa en el decurs d'una de les entrevistes mantingudes per a aquesta recerca, a la ràdio va fer de tot, però no li importava perquè li encantava treballar en un lloc tan espectacular, vist per la gent de fóra. Fraire comentava com se sentia orgullosa d'aquest ofici que tenia un reconeixement social i es lamentava de l'esclat de la Guerra que li ho va estroncar tot.

“Oh nena... era la ràdio!!!(...) Radiàvem principalment al vespre, i els meus amics es posaven allà a les Rambles a sentir-ho, que hi havia altaveus i fer gaudir els meus amics i ja està..., els hi agradava sentir coses més modernes aquella època. Posar discos, tornar-los a col·locar...” (Entrevista personal realitzada a l'antiga locutora de R. Vilanova, Núria Fraire, 2002)

Plega de la ràdio, l'any 1937 per què a casa seva, la mare vol que tingui una feina més ben pagada, ja que amb la guerra les coses no els van bé. El seu pare mort aquell 1937 i el seu germà gran, que era al front, no les podia ajudar.

“La Núria era rossa, baixeta, plena, amb veu molt apta. Era tota una polla, tot i que sempre es manifestà responsable fent la seva missió amb zel, més d’una vegada, juganera com era, encara en feia un per anar a picar les portes, junt amb les amigues, quan sortien d’aprendre de cosir.”
(GARCIA, 1982: 98)

Fraire va morir el juny de 2002¹⁰¹.

CANDELARIA SIMÓN (1916-1998).

A Ràdio Vilanova hi arriba al 1934 Candelaria Simón, tal i com va signar, en un certificat al qual hem pogut tenir accés per aquesta recerca, al 1940 el director d’aquells moments de l’estació, Josep Maria Cucurella. Mercès a aquest mateix document sabem que la locutora s’hi va estar fins al 1938 i que era la segona locutora, doncs el certificat explicita que la Candelaria Simón havia secundat en les tasques de locució a la Núria Fraire, que hi va treballar durant el mateix període de temps, essent però primera locutora de l’estació.

“Després d’unes proves quedaren nomenades les noietes Núria Fraire i Candelaria Simón, aquesta, però, de moment, només per les sessions de diumenges i festius.” (GARCIA, 1982:98)

¹⁰¹ En una de les entrevistes mantingudes per la elaboració d’aquest escrit, la locutora va manifestar que des del 50 aniversari de l’estació de Vilanova, mai ningú més li havia preguntat per la seva feina a la ràdio.

El seu caràcter enigmàtic i la seva tendència a la parapsicologia són records presents en la Núria Fraire però que també relata en el seu llibre, el cronista oficial de la història de l'emissora.

“La Candelaria, una mica més gran que la Núria, de disset anys, era al revés, alta, elegant, que vestia bé i feia goig. Expandia molta simpatia. Potser no es pot dir que fos cap bellesa, però era interessant, amb un cos molt ben fet, uns llavis molsuts, que atreïen, amb monyet al darrera. Però el que atreïa més de tot eren els seus ulls, potents, de gran força, penetrants. Era molt afeccionada a la poesia i a la música. Erta una gran ad*Miradora* de Wagner i de Chopin. (...) Era telepàtica.(...)Tothom tenia consciència que es trobava davant d'un cas enigmàtic. Se sabia que mostrava unes actituds i unes predisposicions de poders enigmàtics des de la primera infantesa. (...) altres vegades va pronosticar alguna malaltia...”(GARCIA; 1982: 99-100)

Aquesta afecció a la parapsicologia ha estat corroborada per la família del difunt marit de la Simón, que afirmen aquest era el *modus vivendi* de la dona un cop va deixar la ràdio.

Tot i que ha estat impossible trobar més dades, sí que hem pogut saber que la Candelaria Simón havia nascut a Vilanova i la Geltrú al 1916, però que la seva família va arribar a la costa provinent de la Vall d'Aran.

Quan plega de l'emissora l'any 1938, es casa i es queda a viure al Vendrell amb el seu marit. Després viurà també a Barcelona i finalment va tornar a viure a Badalona, on va morir, de càncer al 1998. No va tenir fills, ni li queda família.

Fins aquí les vides de les locutores que treballaven a les ràdio de Catalunya, que són marc del nostre estudi , fins que esclata la Guerra Civil. Hem de constatar que a Ràdio Barcelona encara hi havia la Rosita Cotó, que havia entrat a la ràdio a la dècada dels 20, però que la locutora Mª Cinta Balagué

havia deixat les seves emissions per dones, que ara capitanejava l'escriptora Mercedes Fortuny, a la direcció i Rosa Cotó a la locució, mentre que Mª Carme Nicolau dirigia aquestes emissions dins '*La palabra*.'

Si fins aquí hem pogut observar la dimensió pública que tenia l'ofici de locutor de ràdio, sobretot en la dècada dels anys 30, abans que esclatés la Guerra Civil, també és interessant de conèixer abans d'endinsar-nos en la ràdio durant el conflicte bèl·lic, quines són les característiques que hem descobert que tenen en comú totes les noies que fan de locutora de ràdio a les estacions que van començar a emetre a partir del Decret de 1932.

4.2.6.-CARACTERÍSTIQUES COMUNES DE LES LOCUTORES QUE TREBALLAVEN A LA RÀDIO FINS A LA DÈCADA DELS 30

1-Totes tenen estudis primaris i van a escola o a centres d'estudis, fins com a mínim els 16 anys. Si entren a la ràdio massa jovenetes, continuen els estudis mentre hi treballen (casos de Boris i Sorribas)

2-Totes tenen coneixements musicals. Algunes, carreres acabades de piano o altres instruments.

3-Totes parlen i llegeixen correctament, tenen bona dicció en català, a les emissores que fan antena en català: RA de C i les seves associades; i en les locals, Vilanova, Badalona, però a Ràdio Barcelona i a Radio Catalana han de saber català i castellà, ja que les emissions són bilingües.

4-Si arriben a la ràdio procedents del món del teatre, son actrius consolidades i de més de 30 anys d'edat. Algunes passen dels 40, com és el cas de Carmen Martínez-Illescas Naveiras a Ràdio Barcelona.

Si no tenen aquest passat, i arriben a la ràdio mitjançant les proves de selecció que fa l'emissora, són noies molt jovenetes de 20 anys o menys .

5- Totes menys les del Vallès, que venen de famílies obreres lligades al ram del tèxtil, procedeixen de famílies adinerades o benestants, o com a mínim sense problemes econòmics i d'ideologia de dretes, però catalanistes i creients. Típica menestralia catalana de l'època d'ideologia, propera a la Lliga Regionalista.

6-Per elles la feina a la ràdio "era una feina preciosa". Tot i ser rutinària i senzilla. Es consideraven famoses a l'època. Tenien entrades de franc per anar als llocs de "culte" de la seva ciutat. Les tractaven amb deferència tant a la feina com a fóra ja que ser locutora era prestigiós i era també freqüent que rebessin obsequis de les cases comercials de les quals feien publicitat en antena.

A més totes han rebut cartes -que ningú ha guardat- d'admiradors o d'oients dient que els agradaven molt els seus programes.

7-Mai no s'han plantejat si feien una feina igual o diferent a la dels homes. Feien la seva feina i cobraven segons si eren primera o segona locutora. Quan ho expliquen, a requeriment meu, tant les locutores, com els locutors i els tècnics entrevistats coincideixen en afirmar que feia la mateixa feina a la ràdio un locutor que una locutora i es queden estranyats que una investigadora els faci una pregunta que per ells no té cap sentit. Això indica que realment era un costum de la ràdio del moment que tant les locutores com els locutors fessin el mateix.

Sempre que és possible locuten en parella per enriquir l'antena i perquè estan de moda els diàlegs per introduir música o retransmissions, estil que arrenca als albors de la ràdio, a la dècada anterior.

8.- Els locutors de ràdio a RA de C (encara que siguin d'una emissora petita associada) no fan ràdio teatre, encara que hagin arribat a la TSF mercès a aquest món quan són fitxats com a locutors. A Ràdio Barcelona, els locutors són actrius i actors alguns dels quadres escènics propis i altres vinguts de fóra però que ara s'hi integraran i simultanegen les dues feines: la locució i els quadres escènics.

9-Durant la guerra, les locutores fan antena i llegeixen proclames polítiques que, com abans hem vist, mai no escriuen elles. Els textos els fan o els directors o els responsables de la programació o els encarregats de Propaganda de la Generalitat, institució que en cap moment discrimina una locutora alhora de llegir comunicats des de Palau.

10-Totes han fet algun programa des de fóra dels estudis. Les locutores que treballaven en les estacions de Barcelona, degut a que aquestes emissores eren més potents econòmicament parlant, en feien sovint, però fins i tot una estació tan petita com Ràdio Vilanova a la mateixa època va fer retransmissions del seu carnaval, i les va fer la locutora de la casa, acompanyada d'un periodista col·laborador. L'única tasca que és diferent entre locutores i locutors són les retransmissions esportives, però tal i com afirmàvem en parlar d'aquest extrem ara les periodistes catalanes tampoc en fan, majoritàriament.

Els homes no faran mai més la locució de programes femenins, des que aquests els comencen a dur a terme les locutores, a finals dels anys 20.

11-Deixen la ràdio:

A.- Per culpa de la Guerra Civil

1. per què esclata la guerra: això les obliga a marxar de la ciutat on viuen, o a buscar-se una feina més ben remunerada.
2. són depurades pel nou règim, que les aparta de l'antena, i segons els casos amb més bona o més mala sort. Si no hi hagués hagut la guerra haguessin continuat a la ràdio.

B.- Per què es casen i decideixen abandonar la feina voluntàriament.

En resum, fins abans de la Guerra Civil, i tal i com destaca la professora Bonet (1999) la ràdio no tenia el seu futur gaire clar. La iniciativa que la mantenia era privada i la publicitat sola no podia afrontar les despeses que generaven les estacions.

“Davant de la impossibilitat de confiar plenament en la publicitat comercial i sense rebre cap ajut oficial(no obtenien cap part del canons sobre l'ús i tinença dels receptors), la ràdio va assajar altres sistemes de finançament amb resultats no gaire esperançadors: quotes d'associats i socis protectors, quotes de la indústria, i el comerç de la ràdio. Les inversions en millora tècnica i programàtica no podien ser massa grans, ni oferien massa perspectives, si *La palabra* que va acompanyar la ràdio espanyola d'aquells anys fou: precarietat. A més, les emissores havien de pagar un tant per cent a l'Estat dels ingressos obtinguts mitjançant la publicitat” (BONET,1999:100-101)

Tot i que des de la vessant més empresarial abans de la Guerra, les estacions de ràdio a Catalunya es poden considerar empreses en precari, des del punt de vista de les seves antenes són ràdios amb estructures programàtiques innovadores (hem vist que aquesta és la dècada dels nous formats i dels nous gèneres) que sorgeixen per la necessitat que té la ràdio de consolidar-se i de fer-se amb un públic fidel. Això en bona part és gràcies a l'aparició de RA de C que fa ombra a la degana i fruit d'aquesta lluita, declarada en les diverses publicacions que hem llegit, entre estacions es nota una evolució en les formes, en els programes i , que és el que ens ocupa a nosaltres en aquesta investigació, en la manera com es busquen, s'escullen i es mimen els locutors de les estacions i se'ls encarreguen unes o altres atribucions.

Abans que comenci la Guerra, les locutores de ràdio a Catalunya tenien feines ben definides en les distintes estacions en les que treballaven i feien tasques de continuïtat igual que les que feien els locutors. De fet, també hem observat que la feina d'uns i d'altres era titllada de poc importat per la majoria de

radiofonistes, que la consideraven una feina senzilla. Aquest aspecte començava a canviar arran de *les emissions cara al públic* que les estacions de ràdio començaven a fer a mitjans dels anys 30 i que la Guerra va paraitzar. Gràcies a aquestes sortides *glamuroses* fóra dels estudis, la ràdio publicita i empra la imatge dels seus locutors com a reclam comercial, tot i que a la premsa de l'època la fotografia encara és molt poc important i per tant està molt poc present, ocupant un espai reduït en general. Són diaris, setmanaris o revistes que tenen molt de text i molt poques fotografies. A més una gran part de les imatges dels diaris i les revistes són dibuixos.

Aquesta podria ser una explicació del per què les dones, però també els homes, surten poc fotografiats en diaris generalistes. Ja hem vist que les imatges de les persones que surten més retratades són personatges amb una dimensió pública molt notòria: Presidents, Caps d'estat, Reis o artistes. En aquests dos últims camps, el de la reialesa i el dels actors de cinema, tant fàcil és trobar fotografies de dones com d'homes, tenint en compte la premissa inicial que ni uns ni altres abunden sobre el paper, a no ser que siguin dibuixats.¹⁰²

Les actrius acostumen a aparèixer més en revistes que els actors i ocupen espais més grans. Si apliquem sentit comú veurem que la història es repeteix: una actriu o una cantant guapa ven més que un cantant o actor. I si porta roba escotada, encara més, tal i com podem comprovar en les nombroses portades de la revista femenina *Mundo Gráfico*.

Mentre que els artistes si que tenen la seva òbvia dimensió pública, els locutors de ràdio no tenen desenvolupada aquesta faceta. És molt difícil trobar, en les publicacions de la dècada dels trenta a Catalunya, ja sigui premsa especialitzada o no en el món de la ràdio, imatges de locutors que fossin protagonistes d'un article o que il·lustressin un reportatge.

¹⁰² En l'Annex d'aquest estudi inclourem, en detall, tot el treball dut a terme per poder fer les afirmacions que assegurem en aquest resum final del capítol dedicat a la dècada dels anys 30.

1. En premsa o revistes generals, no hem trobat cap referència, tret del diari abans analitzat *L'Instant*, que com hem esmentat tenia lligams empresarials amb Ràdio Associació de Catalunya¹⁰³.
2. En revistes de ràdio surten fotos només dels locutors i locutores en els anuals, com hem descrit, o en alguna portada o il·lustrant un reportatge. En aquests casos, i segons les revistes consultades de forma aleatòria, sempre coincideix que el locutor o la locutora són a més "celebrats" actors o actrius. Aquest és el cas de Rosita Cotó, que decora la revista Número 183 de *Ràdio Barcelona*, però sota el títol de ARTISTAS NOTABLES DE EAJ-1. Per tant minimitzen la seva faceta de locutora per potenciar la d'actriu. Toresky és l'altre locutor-actor a qui se li dediquen articles sencers, però sempre per la seva dedicació a la ràdio beneficència i per la seva condició d'actor- ventríloc i creador d'en Miliu. No és només un locutor.

La resta de locutors no tenen rellevància en la premsa especialitzada del sector que acostuma a emprar fotos soles dels enginyers i dels directors de les ràdios. També hi ha fotos de família, com hem esmentat abans, d'altres àrees de les emissores: l'àrea administrativa, la part tècnica, l'orquestra de l'emissora fent un assaig a la ràdio, etc. I sobretot trobem fotos de les emissores quan aquestes són l'escenari de visites il·lustres, com ara quan el president del govern hi anava a fer una elocució. En aquests casos sempre surt envoltat, i distingit al peu de foto, per l'estaf directiu i no pels locutors.

Si realment la feina de locutor era tan senzilla com els mateixos protagonistes han repetit en infinitat d'ocasions en les converses mantingudes, és evident que tampoc necessitaven ocupar cap dimensió pública o de notorietat. I per això mateix al no requerir uns coneixements tan especialitzats com els que requerien els tècnics de so de la ràdio, la podien fer tan homes com dones. Els locutors i les locutores no són protagonistes i per tant no surten en premsa. Els

¹⁰³ A la bibliografia anomenem tots els diaris consultats, per no fer aquesta referència més llarga.

directius, els tècnics o els aparells que són els imprescindibles per què les emissores funcionin, igual que les orquestres, els discos o els conferenciantes, sí que surten reflectits en la premsa, sempre que es considera necessari.

Una altra de les evidències que volem destacar en aquest sentit, és el fet de la publicació dels anuaris de la ràdio, que no s'editen coincidint amb el naixement de la TSF, a mitjans dels anys 20, sinó que; tant el primer dels publicats al 1933, com el del 1936 volen ensenyar la cara dels qui parlen per la ràdio quan aquest ja és un invent seguit per un gruix important d'oients. I això, que no se li escapi a ningú, és un reclam publicitari, com dèiem, de primera magnitud per unes empreses que sempre més van tenir dificultats per mantenir-se econòmicament estables. A les emissores els devia agradar força la idea de mostrar públicament els rostres de les seves veus, que com hem observat eren tractats d'igual manera nois i noies, perquè en veuen una rendibilitat a mig termini: són les mateixes cares que després col·locaran dalt d'un escenari en una emissió benèfica (i per tant recaptatòria) , comercial o d'espectacle patrocinat.

CAPITOL 4.3.

1936-1942:

LA GUERRA CIVIL ESPANYOLA...i el primer franquisme.

“És un quart de sis. El locutor de Ràdio Barcelona anuncia la terrible notícia: `Ciudadans: ha arribat el moment que tant temíem; l'exèrcit ha traït la seva paraula i el seu honor i s'ha llençat al carrer a combatre la República. Per als ciutadans de Catalunya, ha arribat l'hora de les grans decisions i dels grans sacrificis: s'ha de destruir aquest exercit facciós. Que cada ciutadà compleixi amb el seu deure.

Visca la Generalitat de Catalunya! Visca la República!

Aquesta crida que es comunica amb altaveus a la gent, se sent juntament amb les càrregues que procedeixen de la plaça d'Espanya, on els obrers han tingut els primers enfrontaments amb els sublevats.”

(ESPINET, 1997: 294)

Tot i que temporalment la Guerra Civil Espanyola s'emmarca dins la dècada dels anys 30 que acabem d'estudiar, les seves característiques pròpies i la dificultat d'anàlisi que *per se* representa en una recerca història, un període bèl·lic com el nostre, ens porten a fer un capítol per fixar-nos què fan la ràdio i les seves locutores durant aquests tres anys de guerra i que els succeeix amb l'entrada del nou règim al govern.

Si durant els anys 20 observàvem els models estrangers que la ràdio espanyola adopta i durant la dècada dels 30 la vèiem madura i implantada com a mitjà de comunicació; en aquests moments finals dels anys 30, durant la guerra i als primers dies del franquisme podrem mirar com la ràdio a poc a poc, mentre creix, es va deixant moldejar, assolint les noves formes que després seran motiu d'anàlisi pels experts de la Comunicació de Masses i que passen per l'ús conscient i intencionat que d'aquesta mitjà en fan tant els seus oients com els governants de torn durant el conflicte bèl·lic.

4.3.1.-ESTRUCTURA POLITICOSOCIAL: LA VIDA I LA RÀDIO EN GUERRA AL FRONT I A LA RERAGUARDA.

El país està en guerra i la guerra significa la pèrdua de bona part de les llibertats socials que el govern de la República havia atorgat, en alguns casos per llei i tot. "Al 1938 es deroga el matrimoni civil i l'únic que val és el canònic. (...) al 1939 s'aboleix definitivament la llei republicana del divorci". (ORANICH, 78: 71).

No és l'objectiu d'aquest treball reconstruir el dia a dia de la guerra, però sí que ens hi hem de referir, de passada, per observar què hi passa amb les estacions de ràdio que són un objectiu del nostre estudi.

4.3.1.1.-DURANT LA GUERRA: EL PROTAGONISME FEMENÍ A LA RERAGUARDA.

Tota la vida i totes les relacions que d'ella se'n deriven giren al voltant de la guerra. La dona fa material de guerra i roba pel front. Els homes marxen a lluitar i les dones sovint ocupen els seus llocs a la feina. Així la dona s'incorpora al món laboral de ple, ocupant tasques que són ara vacants per falta de ma d'obra masculina: fan de paletes, de lampistes, porten tramvies; però també es fan càrrec de feines més qualificades que per culpa de la guerra necessiten ma d'obra amb urgència, encara que sigui sense qualificar del tot. En aquells dies hi hagué un gruix important de dones que es feren infermeres. A les fàbriques les treballadores han de fer anar, quan hi ha electricitat, màquines que eren veda dels homes abans del 1936. I algunes, de joves, van al front: Les milicianes del bàndol republicà foren fins i tot icones en els cartells de propaganda d'aquells anys. Al front, no estan en primera línia de foc, però fan guàrdies i a més rentaven la roba, feien el dinar i ajudaven en el que calia. És fàcil trobar referències a altres *tasques*¹⁰⁴.

Es necessitava tanta ma d'obra femenina que fins i tot la mateixa premsa arenga les dones per tal que treballin. Els diaris parlaven de la dona com a ítem informatiu, oferien reportatges on es reivindicava una dona més activa i es denunciaven els àmbits laborals on la dona no podia treballar i el que és més

¹⁰⁴ És curiós com el fet de les malalties de transmissió sexual és un punt que preocupa o que està en boca de moltes dones que varen viure la Guerra Civil des d'associacions femenines, però també és un dels temes que treuen en converses sobre la guerra, homes que opinen sobre la dona i la Guerra Civil espanyola.

En aquest sentit reproduïm un fragment d'una tertúlia que per Internet va reunir per parlar de Guerra i dones, a la Catedràtica de història de la UB., Mary Nash i a l'escriptora Dulce Chacón entre d'altres:

” UN TERTULIANO: (...) tengo que decir que la mujer en el frente solo duró hasta octubre de 1936, momento en que se empezó a organizar el ejército republicano; además hubo muchas enfermedades venéreas por la promiscuidad”.

CHACÓN: “De todas formas el machismo español también se vio en el frente. La mujer fue apartada de la primera línea de fuego con la excusa que el sexo estaba demasiado presente. De la misma forma, en la guerrilla está poco estudiado el papel de la mujer, y la mayoría de los guerrilleros niegan las acusaciones que se vierten sobre ellas, las que les adjudican un papel de meretrices en el monte.”

TERTULIANA: ¿pero las enfermedades venéreas fueron causadas por las milicianas?

CHACÓN: La enfermedades venéreas tanto las transmiten mujeres como hombres.(...) Remedios Montero, guerrillera en la Agrupación Guerrillera de Levante y Aragón, podría contar cómo era la vida en el monte. Ella misma afirma que las mujeres eran tratadas en igualdad, y que el sexo estaba prohibido, precisamente para evitar todas esas acusaciones.” (2002)

sorprenent, la premsa demana els sindicats que no s'oposin a que les dones treballin. No eren els sindicats els agrupaments més esquerranosos? Això és només un exemple de l'enranou social que hi havia i de la dificultat d'establir fronteres ideològiques o de saltar-se-les, per més republicà que es fos.

DIRARI: LA HUMANITAT.
DATA: 10 novembre 1937.
TEMA: Notícia sobre el I congrés nacional de la Dona.
ESPAI DEDICAT: - ¼ de pàgina. - porta una foto de la ponent (suposem, Ma. Dolors Bargalló), però no té peu ni identificatiu.
TEXT: <p style="text-align: center;"><u>Cal incorporar la dona a totes les branques del treball.</u></p> Els homes al front, les dones a la reraguarda, en el treball, en l'optimisme diari, vencent les dificultats que s'oposin a la normalitat, a la victòria. Un dels punts que més han de merèixer l'atenció nostra és el transport, car les dones podrien fàcilment aprendre a conduir autobusos, tramvies, metros, trens elèctrics. Cal que els sindicats donin facilitats a aquest fi.

El cert és que a la societat femenina ara encara es noten més marcades les dues tipologies de dona que conviven a Catalunya. Són estereotips que sovint tenen una arrel en l'origen social d'aquesta dona: camp o ciutat.

Mentre a les zones agrícoles de Catalunya, l'evolució social de la dona durant la República només es notava en les dones de famílies adinerades o terratinents, a les ciutats els canvis que varen viure les dones es van fer més evidents entre les dones obreres. Al món rural, les senyores benestants eren les que tenien

accés a la vida pública sense tants entrebancs però tot i els avenços en matèries polítiques i socials que havia promogut el govern republicà, elles s'ho miraven des d'una òptica força conservadora; a la ciutat la radicalització de postures entre dones era més manifesta.

Les classes benestants trampejaven les mancances de la guerra, com podien (com tothom) però sense estridències, mentrestant el teixit obrer dels voltants de les grans urbs es torna, en iniciar-se la guerra molt més radical. No hi ha mitges tintes, perquè la situació no s'ho val. És el moment en que neixen més associacions per dones obreres, sovint feministes com ' Mujeres Libres.'

“una organización femenina española, de orientación anarquista, cuyo periodo de actuación va de abril de 1936 a febrero de 1939(...)contó con 20.000 afiliadas, la mayor parte obreras. (...) La región con más agrupaciones de Mujeres Libres fue Cataluña, donde con excepción de las agrupaciones de las barriadas de la ciudad de Barcelona, se alcanzó el número de 40 agrupaciones en diversos pueblos y ciudades de la región” (NASH, 1975:7-14)

N'hi havia a Lleida, Girona, Sant Sadurní d'Anoia, Igualada i Barcelona. Els analistes socials coincideixen en afirmar que la dona fou la gran derrotada del conflicte bèl·lic.

“es fácil constatar una vez más, el olvido del papel que las mujeres tuvieron en ella [es refereix a la Guerra Civil] y también durante la post-guerra. Y esto, a pesar que las mujeres (...) se sumaron, des de un primer momento a la lucha contra el fascismo, o a través de las milicias o, especialmente, des de la retaguardia, y a pesar, también que sufrieron la derrota por partida doble: como población vencida y por su condición de mujeres, por que el “nuevo estado” las consideró siempre población de segunda.” (PUIG,1990:189)

En el moment de la guerra, a Catalunya hi conviuen dues maneres de fer que marquen també la programació de les estacions de ràdio que emetien per aquells temps: la vida al front i la societat a la reraguarda.

La situació al front era confusa i difícil, la República tenia un exèrcit poc professional, format per massa voluntaris i segons els historiadors aquest fou un dels punts claus que li varen fer perdre la guerra al govern legítim. Els sublevats eren militars professionals que no varen posar-se al costat del govern republicà i que es movien sota estratègies ben dissenyades amb armes i reforços internacionals per aguantar i avançar.

Al front, i a tots dos bàndols, la ràdio hi jugava un paper molt important, com observarem més endavant, amb els camions que feien propaganda i hi portaven música. I a la reraguarda, la ràdio posava música i explicava què passava al front, feia programes per recollir fons pels necessitats o els orfes de guerra, radiava crides per buscar desapareguts o refugiats i fins i tot organitzava espectacles per obtenir sang pels hospitals que es muntaren a molts indrets per guarir i atendre la població militar ferida al front, entre d'altres tasques.

4.3.1.1.1.-LLUNY DEL FRONT. OBJECTIU: MENJAR I EVADIR-SE DE LA GUERRA.

D'altra banda, la vida a la reraguarda, a les ciutats i pobles lluny del front, s'intentava acostar a la normalitat. Ja hem explicat que les fàbriques, capitanejades per mans femenines, treballaven tant com podien sobre tot les que havien de proveir al front de material de guerra.

A Catalunya, territori republicà, les escoles funcionaven, tot i les circumstàncies, ajudant a donar visos de normalitat en una societat prou ferida. Les laiques respiraven més tranquil·les que les escoles religioses, que van patir les ires dels radicals en alguns indrets, en forma d'incendi, però aquesta no fou la

tònica dominant. Es podia anar a l'escola, quan no hi havia risc de bombardeig, i si n'hi havia els escolars anaven als refugis amb els seus mestres, que continuaven amb la seva tasca d'intentar inculcar als alumnes el seu esperit republicà i democràtic (segurament arran d'aquests principis, els mestres de la República foren un dels col·lectius més represaliats i depurats pel nou règim de Franco).

Les botigues obrien si tenien productes però eren molt cars i sovint quedaven tancades per por dels assalts desesperats. Aconseguir menjar, a les ciutats, era una de les tasques més importants i que requeria més enginy i més esforços, entre les dones velles de les famílies i els homes que no podien anar a lluitar. Caminar hores fins arribar a una zona més rural o amb horts, o agafar un tren per arribar-se fins a casa d'uns parents de pagès eren feines feixugues que s'havien de fer per poder menjar. Gairebé fites impossibles, ja que sovint el menjar era incautat pels *burots* que controlaven el tràfic de mercaderies a les entrades de les ciutats i afavorien el mercat negre, tan en boga per aquells dies.

Però tot i les restriccions, es procurava tenir una vida el més semblant a la que es feia abans d'estar en guerra, per això els elements claus de l'oci social: els teatres i els cinemes continuaven amb les seves programacions, es projectaven pel·lícules i es feien estrenes (només cal veure la premsa d'aquells dies) tot i que a vegades, durant algun bombardeig, s'hagués de sortir precipitadament de la sala per anar a un refugi, record molt comú entre els joves d'aquell temps, entrevistats per a aquest treball.

La ràdio, l'altre gran element de distracció d'aquells moments tenia una múltiple funció en aquells dies de conflicte armat. Informava o desinformava (la propaganda), avisava la població (bombardejos o desapareguts) i distreia amb una programació bàsicament musical, sempre i quan no hi haguessin talls en el subministrament elèctric, cosa molt freqüent en temps de guerra. El govern republicà, fins i tot, conscient de la força de la ràdio, l'empra en aquest sentit:

publica anuncis a la premsa per alertar a la població, per exemple, de les disposicions de llum i força en cas de bombardeig, i explicita a l'anunci del diari "que aquesta mateixa nota serà radiada per les emissores de Barcelona" (LA HUMANITAT, 28-2-1937).

La guerra s'acaba en diferents moments temporals a cada indret de Catalunya, segons l'ocupació que fan les tropes del general Franco de cada lloc, però la situació desesperant de la població de la reraguarda és molt semblant: la població civil té gana i té por. Els bombardejos rasants de les tropes de Franco, ajudades per l'aviació nazi, atemorien els habitants dels llocs que els patiren de tal manera que són records inesborrables en les ments de molts nens d'aquella època, ara avis, que han volgut recordar-los per explicar-los en les entrevistes que s'han dut a terme per a aquesta recerca .

Els franquistes arriben a Barcelona a principis del 1939, el 26 de gener, i a la frontera francesa de la Jonquera el 10 de febrer d'aquell mateix any, data en la qual es considera que s'ha acabat la guerra a Catalunya, ja que Franco ha aconseguit que el govern republicà, després d'una última sessió de les Corts Republicanes al Castell de Sant Ferran de Figueres, l'1 de febrer de 1939, travessi la frontera amb França. Però el cert és que a alguns indrets del territori, els més propers a l'oest, (front d'Aragó) que és per on avançaven els sublevats contra la II República, com ara Lleida, l'ocupació és molt abans. Després d'un bombardeig esfereïdor el novembre del 1937 es pot considerar que l'ocupació s'ha tancat a la capital del Segrià i que la població es comença a adaptar, a partir d'aquell moment, a la nova situació. A Ràdio Lleida, per exemple, se li estronca la història després d'aquest bombardeig, com explicarem tot seguit, i quan torni a tenir veu, serà ja en castellà i en mans dels representats del nou règim.

4.3.1.2.-LA RETIRADA.

És el nom amb què es coneix el moment en què l'exèrcit republicà, o dels rojos, marxa d'una població en no poder resistir més els atacs de les tropes d'en Franco. Hi ha llocs com Lleida, com dèiem fa unes línies, on la retirada és més aviat i d'altres com Girona que marquen el final de les tropes republicanes a Catalunya i signifiquen la porta cap a l'exili de milers de ciutadans, mentre arribava l' exèrcit dels insurrectes que ja se saben vencedors del conflicte.

És un moment aterrador, que mercès a les celebracions per commemorar els 75 anys de govern de la República a casa nostra, hem pogut veure en imatges d'exposicions o documentals. Són files inacabables, cues de persones carregant algunes de les seves pertinences i marxant cap a la Jonquera, passant per Girona primer o Figueres més endavant. Persones que eren metrallades des dels avions que volaven a ras d'ells.

De les nombroses publicacions editades recordant aquest passatge de la nostra història, hem volgut recollir alguns testimonis que il·lustren el moment. Per la plasticitat pròpia de les descripcions hem suspès qualsevol interpretació o narració dels fets.

Testimoni de l'Emília Alibés, Barcelona. La protagonista estava amagada al Maresme.

“durant dies i dies vaig veure passar fileres d'homes, dones i nens...Vaig veure l'èxode...la cosa més amarga i desesperant que he vist mai” .

(SANCHEZ i LUCAS,2003:28)

“La caravana seguia el seu curs, lent, feixuc, cap a la frontera. De tant en tant, els avions alemanys els ametrallaven i la gent es llençava a la cuneta. Alguns ja no s'aixecaven. (...) La Meri feia poc que havia llegit *La*

Divina Comèdia i mentre enfilaven camí cap a Girona li van venir al cap les mateixes imatges que havia llegit. Era un èxode esborronador de milers de persones que fugien espantades, cap un futur incert.” (OLESTI, 2005:130)

En aquest moment final de la guerra, el descontrol és la tònica dominant en el govern que no sap què fer amb la ràdio. És un moment ple de contradiccions que queda ben reflectit en els documents que s’emetien des de la Generalitat i que recollia la premsa.

Segons una nota publicada al diari *La Humanitat*, el 20 de gener de 1939, la direcció General de Seguretat avisa a tota la població de “L’obligació de tot ciutadà i entitat, sense distinció de cap mena, que tenen de lliurar llur aparell de ràdio, per a ésser precintat, a la comissaria de Policia del districte i en el termini improrrogable de quatre dies, aquesta Direcció General de Seguretat fa avinent al públic l’exacte compliment d’aquesta obligació, per evitar les sancions a que hi hagués lloc”. Tot i això, el lliurament d’aparells es va ajornar. Al mateix diari i només 4 dies més tard, s’explica que s’ha paralitzat, fins a nova ordre, el lliurament d’aparells de ràdio i es convida als ciutadans que varen lliurar-los a anar-los a buscar novament. El govern català ja no va tenir temps de tornar a insistir en aquest tema.

D’aquestes notes, i amb la perspectiva de la història, es desprenen dues afirmacions molt clares:

1.-La Generalitat tenia la imperiosa necessitat de barrar als ciutadans el coneixement de l’imminent arribada de la tropes nacionals a Barcelona, cosa que s’explicava des de diferents emissores faccioses que a Catalunya s’escoltaven sense problema, com hem vist.

2.-Si es tornaven els aparells de ràdio, la població no tindria la sensació de normalitat que la ràdio, a instàncies del govern català, intentava mantenir amb les seves programacions musicals i d'entreteniment.

3.-La població sense aparells de ràdio no rebria els encàrrecs del govern català, ni podria sentir les seves darreres proclames i instruccions de retirada.

Aquestes contradiccions governamentals varen propiciar que els propietaris de receptors de ràdio els amaguessin, per por a que els fossin presos i que els escoltessin d'amagat per veure com acabava aquell conflicte.

La retirada és una referència important en moltes publicacions sobre història de la ràdio, ja que s'ha fet servir d'excusa per explicar que les emissores locals deixaren de funcionar justament en aquest moment perquè les tropes roges, en la seva fugida desesperada, malmeteren totes les estacions que pogueren. Aquest extrem no és exacte i haurà quedar demostrat en aquestes pàgines.

4.3.1.3.-1939: ENTREN ELS FRANQUISTES.

A la majoria de contrades catalanes l'arribada del franquisme no es viu amb una gran alegria, -els d'ideologies més esquerranes ja s'havien exiliat-, però es celebra. Són tantes les ganes d'acabar amb la guerra i de tenir menjar que els ciutadans donen la benvinguda als ocupants que, a mesura que fan les entrades triomfals a les diferents ciutats i pobles, reparteixen menjar, pots de llet, xocolata i altres queviures que els ciutadans catalans feia anys que no tastaven.

4.3.1.3.1.-ELS SOLDATS VENCEDORS DONEN MENJAR.

L'entrada a Girona de les tropes de Franco, mercès a la memòria de l'antic tècnic de Ràdio Girona, Jaume Pol (2002) serveix per posar en primera persona uns moments històrics que varen tenir visos semblants arreu del país.

Pol que havia estat soldat voluntari quan tot just era un adolescent va desertar de l' exèrcit republicà quan va arribar a Palamós, en vaixell, procedent de Barcelona que ja havia estat ocupada. És el final de la guerra.

Pol i sis amics seus, arriben a peu a Girona des de la costa, abans que les tropes ocupants. Tenen temps d'amagar-se i viure l'entrada de les tropes franquistes, per diferents indrets de la capital. El seu relat és una bona crònica social del moment que ens ocupa.

“El Trenta-nou, i el dia cinc,[vol dir de febrer] trobem tots els carrers de Girona empastifats amb un bàndol [vol dir uns bans] diguent que els que tinguin necessitat de... de, d'una caritat, no sé,... o de beure o i de menjar... Varen instal·lar quatre cotxes, que eren de l'exèrcit italià, que no eren res més que quatre cuines, i casi la meitat de la població de Girona que poder eren... poder hi havia dos mil o tres mil persones, de Girona, -encara que va ser una sorpresa perquè no sabies d'on sortia la gent, estaven amagats!!!-... Resultat d'això et donen un plat, un plat de macarrons i una... i una, i mig *xuscu* .

Això no només va passar un dia. Això va passar el segon dia, i el tercer dia, en canvi, ja van instal·lar un cotxe que era un *colmado*, i...(...). Els... els *colmadors* aquests, als *colmadors* aquests poc hi podies anar a buscar res perquè tot eren diners dels altres!. No hi podies anar a buscar res... si de cas havies de fer un canvi d'alguna cosa.

Nosaltres [es refereix a ell i als seus companys amagats]quan ens vam enterar d'aquests *colmadors*, mira si anàvem ben preparats, que vam tirar una bomba de mà al riu, i van sortir sis o set carpes. Els soldats italians quan veien aquells peixos aixís grossos, les carpes, ens ho donàvem [vol dir que ho intercanviaven per productes dels italians per menjar] ”
(Entrevista personal a l'antic tècnic de Ràdio Girona, Jaume Pol,2002)

Si bé als primers dies la gana passava per sobre de qualsevol altre preocupació, quan encara no fa una setmana que els tropes franquistes s'han instal·lat a casa nostra comença la veritable postguerra.

4.3.1.3.2.-LES CRIDES "A PRESENTAR-SE".

És el moment de l'aparició dels bans per totes les ciutats i pobles demanat que la gent es presenti voluntària per donar la seva filiació a les noves autoritats. I aquí comencen les represàlies més cruentes, fruit d'ideologies recalcitrants, però també fruit d'enveges entre veïns. Hi ha presó i afusellaments a tot arreu.

"Els mesos següents fins a l'ocupació total de Catalunya són segurament les pàgines més tràgiques de la història de Catalunya. (...) les tropes de Franco. A tot arreu, aquestes tropes maten i empresonen, d'una banda, i proclamen que Catalunya ha perdut els seus drets nacionals, de l'altra" (...) A Catalunya, tal i com ha estudiat l'historiador Josep M. Solé i Sabaté, van ser executades pel règim franquista entre 1938-1939 i 1953, exactament 3.385 persones." (RIERA, 1998: 17-19)

La segona setmana de febrer de 1939 ja no queda ni un sol poble a Catalunya que no hagi estat ocupat per les noves autoritats. El govern s'afanya a dur a terme una reconstrucció, que és un capgirament social i que significa, com dèiem a les pàgines finals del capítol passat, les pèrdues de les llibertats que la II República havia portat. La nova societat que cal construir es fa sota l'atenta mirada de la Falange Española de las FETS y las JONS.

"Su sección de Prensa y Propaganda se responsabilizó de la censura y el control de los medios de opinión, mientras los servicios de Información e Investigación trabajaron junto a la policía civil y recurrieron a menudo a métodos violentos para inspirar temor y erradicar la oposición al régimen." (RICHMOND, 2004:20)

4.3.1.3.3.-ARRIBEN NOUS CIUTADANS.

Tot i la Guerra Civil, la població de Catalunya no pateix una davallada general en el nombre d'habitants censats a les 4 províncies catalanes, respecte al nombre d'habitants que hem anat assenyalant que vivien al nostre país en les dècades precedents. Això segurament es pot explicar pel fet que al 1940 a Catalunya s'hi instal·la molta gent que ve d'altres regions espanyoles, alguns forçats pel nou règim i altres per treballar en una indústria que ha de recuperar l'empenta perduda durant el conflicte armat. Cal refer fàbriques, vies ferroviàries i carreteres, entre d'altres, que són sectors, igual que ho serà la ràdio dels anys 40, que apleguen molts nouvinguts que tenyiran la llengua catalana amb l'idioma que serà l'únic oficial en aquell moment: l'espanyol.

A Catalunya, al 1940, hi ha censades més de 2.800.000 persones, però encara no s'ha arribat als 3.000.000 d'habitants.

ANY1940: Habitants a Catalunya

TOTAL HAB. DE LA PROVINCIA	HOMES	DONES
PROV. BCN 1.931.875	888.184	1.043.691
PROV. GI 322.360	156.979	156.381
PROV.LLEI. 297.440	147.422	150.018
PROV. TGN 339.299	160.145	179.154

Font: Elaboració pròpia a partir del cens de població.

De les dades sociològiques que fem per anar resituant el marc de la nostra recerca, hem sabut que a la dècada dels anys 40 es registra l'índex més important, fins aquells moments, de noies estudiant batxillerat al nostre país: 4.259 dones, mentre que els homes continuen essent molts més en xifres absolutes, però es mantenen dins d'una tendència equilibrada: són 8.428. El cas de les dones és espectacular ja que en les dècades anteriors no s'havia produït mai un augment tan gran en estudis d'aquest nivell: representa que en només 10 anys, a Catalunya hi ha un 578 % més de noies fent batxillerat, i això sense cap mena de dubte fou mercès a la política educativa que va promoure el govern republicà.

Entrada la dècada dels anys 40 del segle XX, aquesta estadística ja immersa en un món governat amb una nova ideologia, ja no tindrà probablement un índex tan afavoridor per les dones estudiants.

Però tot i tenir més estudis, les dones al 1940 pateixen un retrocés en el món laboral. És en aquesta dècada que es comença a notar una davallada de l'índex de dones treballadores, fruit com veurem tot seguit, de la ideologia fascista imperant i també al fet que els homes que tornen del front han d'ocupar un lloc al mercat laboral.

Per acabar, hem considerat oportú d'incloure una gràfica, d'elaboració pròpia, a partir de les dades del cens de població per conèixer l'evolució de la població activa femenina, durant aquestes tres dècades, per la qual es passeja el nostre estudi.

ANY	POB. TOTAL ESP.	POB. ACTIVA	%TT ACTIU	%HOMES	% DONES
1920	21.389.842	7.962.400	37'23	66'1	9'37
1930	23.677.794	8.772.500	37'05	66'25	9'16
1940	25.363.230	9.325.912	36'76	66'99	8'88

Font: Elaboració pròpia a partir del cens de població.

4.3.1.3.4.-EL NOU ROL SOCIAL DE LA DONA.

La política franquista refusava el fet que les dones tinguessin una vida laboral cosa que xocava frontalment amb els seus ideals. La principal missió de la dona era ser esposa i mare i per estendre aquest principi entre la població no només no en van tenir prou amb la promulgació de lleis que podien obligar a les dones casades a deixar la feina, per exemple; sinó que van arribar a buscar excuses mèdiques. La feina era dolenta per a la salut de les dones i per tant per la salut del país, segons Antonio Vallejo Nágera¹⁰⁵, un psiquiatra que fou l'ànima dels valors sanitaris dels falangistes. Era necessari premiar les famílies nombroses i que els nens no es morissin, per això es van dedicar molt a la maternitat i a l'atenció infantil.

“La Sección Femenina intentó establecer una reglas básicas –además de no competir con los hombres, las mujeres debían ‘evitar escollos: la frivolidad y la pedantería’ (...) con repetidas afirmaciones que el trabajo era para muchas un mal necesario y, en cualquier caso, una opción menos valiosa que el matrimonio y la vida familiar.” (RICHMOND, 2004:35)

¹⁰⁵ Les pràctiques mèdiques d'aquest ideòleg de la política sanitària de Franco, molt semblants a les dels seus col·legues nazis, queden perfectament definides i il·lustrades en els documentals i els llibres que sobre el franquisme han elaborat Belis i Armengou (2004)

En aquest marc, les dones es veuen relegades a quedar-se a casa i a ser una *subordinada de l'home*. Aquesta idea de submissió de la dona, la compartia perfectament en aquells temps l'Església catòlica, que agafa la volada que durant la República havia perdut, tot i que a Catalunya malgrat que la república era un govern laic, els ciutadans continuaven anant a missa de forma majoritària i casant-se per l'Església. La religió, cristiana i catòlica, esdevé un element clau de vertebració social i marca els tempus de la societat: les festes i les celebracions catòliques fixaven el calendari laboral, escolar i vacacional, pels qui podien permetre-s'ho. És el moment de recuperar les celebracions populars i religioses com les romeries o les peregrinacions als sants. I a la ràdio aquest pes catòlic s'escamparà per tota la programació a partir dels anys 40 amb retransmissions de misses, els programes religiosos o les campanades de l'Àngelus.

“A los ojos de la Iglesia u del régimen, el fin único de la mujer española era casi exclusivamente el matrimonio, y una vez contraído, la más alta misión que la mujer tenía encomendada – aquella que Dios, la Naturaleza y el Estado le exigía- era la maternidad.” (PIEROLA, 2003:885)

Amb aquesta mentalitat al govern, és fàcil d'entendre com en aquesta dècada desapareixen aquells mitjans de comunicació impresos, de tall més feminista, als quals hem fet referència en capítols precedents i a quins accedien les dones dels trenta –feministes i no feministes- i empraven per escriure i per divulgar les seves idees més modernes. Als anys 40 la dona s'està a casa i té accés a la ràdio, si pot tenir un aparell -cosa encara no del tot generalitzada, però sí més que a la dècada passada¹⁰⁶- o a les revistes per senyores que no tenien gaire varietat temàtica i si un únic objectiu: contribuir a la ideologia del règim.

“Unas de carácter religioso-asistencial y otras centradas en los aspectos

¹⁰⁶ Segons que recollíem en la Tesina prèvia a aquest treball, l'any 1943, la penetració de la ràdio dins la societat espanyola és molt alta: més de 80% a les zones urbanes, i prop del 65% a les rurals.

más lúdicos: belleza, decoración, etc. (...) donde el punto de cruz y el adoctrinamiento fascista convivían sin problemas. (...) ella [vol dir la dona] está designada a intervenir en los negocios que hacen la prosperidad de las familias, ha de educar a los hijos, proporcionar felicidad al marido" (VERA: 1998; 27)

En aquest capítol hem de veure *el final republicà* de les estacions de ràdio catalanes que es preparen per enfrontar-se amb aquesta nova etapa política. Un moment que serveix per reafirmar el doble paper que jugarà la ràdio:

- 1.-S'afiança el rol hegemònic dins de societat de masses que ja havia assolit la TSF a finals dels anys 30, mercès al paper que juga la ràdio durant la guerra.
- 2.-Es converteix en l'única nota de color d'aquella societat fosca i grisa.

"Barcelona era una ciutat trista i fosca. La gent tenia por. Es parlava d'afusellaments de coneguts, de gent que fugia per les muntanyes, d'emigrants que passaven la frontera clandestinament. Trobaves antics companys pel carrer i no sabies què fer perquè ningú no sabia de quin bàndol era." (OLESTI, 2005:43)

Joaquin Soler Serrano, un radiofonista que a partir dels anys 40 es convertirà en una veritable estrella de la ràdio, recorda que la ràdio va ser una llum important: tenia musiques, humor, acudits, concursos i sobretot feia companyia.

"La ràdio ho era tot. Era una injecció de vida permanent. Després, ha anat canviant en molts sentits, jo mateix dins la ràdio he fet molts girs d'un cantó a un altre he anat experimentant. La ràdio representava un canvi de ritme de la vida. La gent no tenia res a casa seva, estaven sols, avorrits, i la ràdio era companyia permanent, la que informava de les coses que calia saber" (Soler Serrano a Capçalera, 2003)

4.3.2.-EMISSORES DE LA SOCIETAT DE MASSES I LA PROPAGANDA.

4.3.2.1.-LA RÀDIO ÉS EL MEDIA MASSIU.

Ens trobem en un país immers en la Societat de Comunicació de Masses, tal i com hem observat en el capítol precedent, ja que Catalunya segons la definició de Tresserras i Espinet (1999) és a l'època de la guerra: econòmicament productiva, políticament democràtica, socialment contradictòria i viva en el seu ecosistema comunicatiu. Balsebre (2001) defensa la teoria que la ràdio es pot considerar mitjà de comunicació de masses quan arriba al 20% de la seva audiència, cosa que segons aquest autor passa al voltant de la Guerra Civil. És el moment en el qual els dirigents de les dues parts enfrontades en conflicte, prenen consciència que cal intervenir-la. De fet, contemporaniament a la guerra espanyola, Arnheim ja alertava del perill que suposava per l'audiència aquest fet.

“Trabajadores y vagos, pobres y ricos, jóvenes y viejos, sanos y enfermos, todos, sin distinción, oyen lo mismo. Esto constituye lo más grande, lo más tranquilizador, lo más peligroso y lo más terrible de nuestra época. (...) el altavoz suena durante todo el día, dirigiendo sin limitación alguna las ideas y los sentimientos, y es muy significativo que cuando el radioyente, en raros casos, cambia voluntariamente de emisora para elegir un nuevo programa, suele hacerlo para evitar el esfuerzo de cooperar intelectualmente.” (ARHEIM, 1936:153-155)

Controlant la ràdio es pot controlar el conflicte o si més no, es pot controlar el què saben del conflicte els ciutadans i per això tant Franco, com el govern republicà no tarden gens en fer-ho. El que no s'imaginaven, segurament, en un bon principi aquests dirigents, era que els ciutadans, els oients de ràdio, sabrien emprar-la a favor seu, tal com hem pogut comprovar en aquesta recerca.

La guerra, a més a més, juga a favor de la ràdio en el sentit de donar-li aquesta hegemonia de mitjà de comunicació de masses, per sobre de qualsevol altra que en aquests moments busqui donar informació. La premsa, que recordem arribava només als no analfabets, durant la guerra és escassa ja que no hi ha paper, els formats es redueixen i els atacs impedeixen que puguin imprimir-se diaris amb certa assiduitat. Per tant, alguns rotatius desapareixen momentàniament i molts no es poden comprar perquè el diari no és pas un element de primera necessitat en cas de guerra.

El posicionament de la ràdio en el camp de la comunicació queda establert el primer lloc. A més a més, es pot deduir aquesta preponderància social que agafa la ràdio a partir de la importància que li atorguen les esferes judicials als fets revolucionaris dels primers dies de guerra, quan moltes de les estacions de ràdio catalanes foren assaltades, de forma més o menys violenta, per grups d'insurrectes que volien posar els micròfons a favor dels qui s'havien sublevat contra la República. Arran d'entrevistar antics radiofonistes hem pogut esbrinar que episodis com els descrits aquí passaren a Lleida, a Girona, a Vilanova, a Manresa o a Sabadell, per citar només algunes ciutats.

Els primers moments de la Guerra, els de l'incertesa i les conseqüències primeres d'aquell cop d'Estat són molt importants. En el moment de l'aixecament militar al Marroc, 18 de juliol del 1936, les ires, els atacs, les revenges ocupen els carrers de moltes localitats i els intents militars per acaparar els micròfons van ser actuacions generalitzades i molt semblants a moltes de les estacions de ràdio de Catalunya que hem estudiat.

Un cop acabada la primera crisi de la Guerra Civil i reconeguda l'hegemonia del govern de la República a casa nostra, es van demanar explicacions als qui havien provocat aldarulls i assalts d'aquestes primeres hores de revolució, molts dels quals ho havien fet a través dels micròfons de la ràdio, com deïem, fent crides a l'aixecament contra el legítim govern. Aquesta gent va passar a mans dels tribunals.

Els locutors d'algunes ràdios van haver d'explicar davant dels jutges republicans què havia passat a la seva emissora, tal i com van fer els treballadors de Ràdio Girona.

L'Autonomista, 9 d'octubre de 1936 publica una notícia sobre el Consell de Guerra que es va obrir als militars revoltats a Girona. En aquest text s'assenyala com els locutors de l'emissora gironina i el director de la mateixa foren cridats per explicar què havia passat a la ràdio.

Baltasar Llorens, director de Ràdio Girona l'any 1936, va explicar que l'emissora local fou presa pels militars facciosos i va afegir que es varen radiar comunicats i parlaments contra el règim legal de la República. Al seu torn, Jacint Carreras, locutor de Ràdio Girona relata l'ocupació militar de l'emissora. Diu que, per telèfon, li digueren que l'estat de guerra es declarava d'acord amb la Generalitat. Represa la sessió, i segons que escriu la premsa, es cridà Maria Lluïsa Figa, locutora de Ràdio Girona. Per ella, l'actitud de l'ex-tenent Santos va ser de correcció. Figa afirmà, en el decurs del judici, segons l'Autonomista, que el tinent coronel Alcubilla no va parlar per l'emissora, però que si que es pronunciaren parlaments de caràcter facciós¹⁰⁷.

4.3.2.2.-LA RÀDIO QUE MANIPULA EL GOVERN.

La societat vivia pendent dels focus de lluita. Qui més qui menys hi tenia un parent o amic lluitant, en un costat o a l'altre. Tot i que Catalunya geogràficament va quedar inclosa dins la zona republicana en haver-hi "l'alzamiento" del 1936, molts catalans anaren a lluitar al costat dels facciosos, "es passaven de bàndol" era l'expressió popular per definir-los.

¹⁰⁷ L'Alcubilla era tinent coronel i el director de l'aixecament militar a Girona en declarar-se la Guerra Civil, al 36.

I el desenvolupament de la guerra s'anava escoltant per la ràdio: comunicats que arribaven del front en forma de cròniques i comunicats oficials de la Generalitat de Catalunya que s'alternaven dins les programacions d'entreteniment de les emissores amb propaganda de sindicats, partits polítics i ajuntaments que donaven consignes, anunciaven mitings o senzillament radiaven comunicats buscant desapareguts. Aquesta era la informació que imperava durant els anys de conflicte armat a la ràdio espanyola.

Durant aquests anys, la ràdio s'ha popularitzat molt, com veiem, perquè és de fàcil accés per l'audiència, encara que els oients, com deia Arnheim, a la seva 'Estética Radiofónica' (1936) no podien mai respondre als ímputs rebuts des del nou mitjà. Aquells qui escoltaven la ràdio primerenca eren oients que rebien missatges que no podien contestar, però que els ajudaven a passar els dies amb unes informacions i unes músiques molt necessàries.

" (...) Por las condiciones técnicas a que está sometida la radio, se impone que el oyente pueda escuchar pero no contestar. (...) esto ha producido un alto grado de pasividad.

(...) El receptor de radio ha pasado a adquirir una tan gran importancia, sobre todo, por adaptarse tan bien con sus noticias y conferencias a las actuales formas de la sociedad. La radio: donde uno habla sin poder oír y donde todos los demás oyen sin poder hablar."(ARNHEIM, 1936:160)

4.3.2.2.1.-LES EMISSORES QUE S'ESCOLTEN D'AMAGAT.

Els dirigents espanyols conscients del pes de la ràdio en la societat d'aquell temps no varen dubtar en apropiarse-la i en emprar-la per tal d'enviar missatges a la població. No en va, per influir en la percepció que del conflicte tenien els ciutadans, el govern va incautar-se de les estacions de ràdio operatives al país. A Catalunya, els comunicats de guerra s'escriuen des de la Generalitat i es locutaven des d'uns micròfons instal·lats a Palau, on s'havien de

dirigir les locutores i els locutors tant de Ràdio Barcelona com de Ràdio Associació de Catalunya encarregats de llegir aquestes informacions signades des del govern. En l'etapa darrera de la guerra aquestes informacions són llegides únicament per locutores.

Encara era molt aviat per tenir estudis sobre repercussions o efectes dels missatges radiofònics sobre l'audiència però si la ràdio era el media escollit per l'audiència i pels governs per alertar de bombardejos també ho era per saber què passava al front, i aquesta informació s'havia de controlar.¹⁰⁸

L'audiència d'aquells anys li atorgava a la ràdio un poder molt gran, mercès a les informacions que es rebien del front. El fet de poder retransmetre esdeveniments mentre aquests passaven col·loca a la TSF a l'altar de l'hegemonia comunicativa. Aquesta relació de maridatge entre la ràdio i els seus oients li dona credibilitat al mitjà, però no credibilitat cega ja que a aquestes alçades de la dècada, els oients ja saben què volen de la ràdio i com aconseguir-ho. Els qui escolten la ràdio són capaços de sintonitzar diferents

¹⁰⁸ L'establiment del nostre país, quan actua així encara no ha pogut tenir coneixement d'un estudi, contemporani a la Guerra Civil espanyola, que es va fer als Estats Units per analitzar els efectes de l'emissió de la famosa: Invasió des de Mart de la CBS (Columbia Broadcasting System) de Nova York per la teatralització de la Guerra dels Móns, a càrrec d'Orson Welles i el seu grup MERCURY THEATRE, la tardor de 1938 (30 d'octubre).

És l'estudi de la Psicologia del pànic de Cantril, que es fa a l'oficina de Radioinvestigacions de la Universitat de Princeton. Entre els investigadors hi ha també Lazarsfeld que conclou dividint els oients de ràdio de finals dels anys 30 en les següents categories, a partir del grau d'influència que reben amb la transmissió. Els oients majoritàriament es creuen el que els diu la ràdio i per això es desencadenà el pànic.

1.-**Els que van comprovar la veracitat interna de la transmissió.** No es van espantar, perquè van descobrir que era una ficció.

2.-**Els que van contrastar la radiotransmissió** amb altres informacions i van veure que era una representació. Van sintonitzar altres emissores de ràdio per a veure si deien el mateix: notícies de la invasió.

Els oients dels dos primers grups van resultar ésser els que tenien més estudis.

3.-Els que **varen voler verificar comparant** el programa amb altres programes **però que tot i així pensaven que era cert** el que escoltaven.

A partir de les entrevistes que van fer a aquest grup de persones es despren que aquests oients no escoltaven altres estacions de ràdio per a veure si també parlaven de la invasió de mart, sinó que el que buscaven era saber si parents o amics estaven bé o també havien estat invadits.

4.-Els que **no van voler comprovar si era veritat** o no.

L'estudi posa de manifest com la majoria d'oients d'aquest grup estaven tant espantats que ni van pensar que no fos verídic.

estacions segons que els convingui. Ja s'ha perdut l'aura de *màgic invent* que embadalia i que paralitzava a la primera audiència radiofònica que rarament canviava de dial. Ara la ràdio ja no és una tècnica de difusió, és un mitjà de comunicació. S'ha convertit en un invent útil que serveix per tenir informació de la guerra, i que fins i tot possibilita tenir accés a un tipus d'informació, que no està permesa de sentir perquè l'emeten les emissores del bàndol contrari, però que tècnicament es rep a Catalunya i a la qual l'oient hi pot tenir accés, si vol no respectar la llei.

I la prohibició del govern català d'escoltar emissores faccioses es saltava amb certa assiduitat, ja que no és estrany trobar oients que saben sintonitzar aquestes estacions de fóra de Catalunya, tal i com vàrem poder comprovar amb la tesina anterior a aquesta recerca, entre el grup de discussió d'oients (GdD) durant la Guerra Civil a Girona, i com es recull a diferents publicacions sobre història d'aquell període.

"la acusación de '*oía siempre la radio roja*' era siempre una prueba importante para la condena del detenido(...) Una horchatería de Barcelona, situada en la Rambla de Cataluña, la llamaba la gente 'Radio Sevilla' en lugar de 'Jijonenca' como era su nombre auténtico y más de una vez la policía republicana efectuó allí redadas a sabiendas que la mayoría de los clientes eran de simpatías 'nacionales'" (DÍAZ-PLAJA, 1994:323)

En aquest temps de conflicte armat, els oients de ràdio eren conscients que el govern els explicava *una veritat* sobre la guerra. Durant les entrevistes que hem fet, hem pogut copsar que, com a mínim, alguns oients se sabien omplerts de propaganda en les informacions que es generaven des dels estaments governamentals i que es difonien per la ràdio. Aquest ítem, al nostre entendre, és prou significatiu perquè posa en evidència que els oients de ràdio a la Catalunya de la Guerra Civil ja són *adults* i saben emprar aquest mitjà per obtenir la satisfacció que més els convé. Hi ha oients, nenes gironines en els

anys de la guerra, entrevistades per a aquesta recerca, que varen manifestar el seu coneixement que els seus pares i els seus veïns escoltaven emissores de ràdio prohibides a Catalunya (Radio Sevilla) durant la guerra perquè volien saber què passava exactament ja que les emissores catalanes “de Barcelona només deien que tot anava bé” (GdD,2004) i ells ja veien que res no hi anava de bé. Aquestes escoltes, que es feien d’amagat, eren prou populars i només es podien fer de nit, que era quan l’OM de Sevilla posava en antena les famoses arengues queipo de Llano i a més quan es podia rebre a Girona amb certa nitidesa la freqüència d’aquella estació. Aquest exemple és només un cas però estem convençuts que no és aïllat i si no, per què el govern republicà va publicar escrits a la premsa de l’època, tal com hem vist, en els quals obligava als catalans a lliurar els seus aparells de ràdio?.

Radio Sevilla era una veu coneguda per molts oients de ràdio catalans d’aquells temps de guerra, alguns per afinitats polítiques –que també n’hi havia- i d’altres per poder contrastar, a la seva manera, allò que escoltaven de la guerra a través de la seva emissora catalana. Però sobre tot al gener del 1939, si els catalans no haguessin tingut aparells de ràdio no haguessin pogut sentir el comunicat que donava la guerra per conclosa i li atorgava el títol de *invicto* al *Caudillo*. I això el govern republicà tampoc ho va poder impedir i RA de C ara en mans dels vencedors, ho va explicar.

D’aquesta manera i mercès a la Guerra Civil, la ràdio rep en aquest període sagnant un impuls important en la seva evolució tècnica i en el seu assentament a tota la geografia espanyola. Radio Nacional, al bàndol franquista, arrenca de fet amb la Guerra Civil a Salamanca a partir de l’ús d’unes estacions de petita potència que, amb l’ajut dels enginyers alemanys, acabaran convertint-se en una xarxa consolidada d’emissores que seran després de la guerra, les estacions de Radio Nacional d’Espanya.

A tots dos escenaris, la tècnica permet ja portar unitats mòbils fins al front, en parlarem més endavant, i incloure a la programació de les emissores cròniques d'enviats especials i corresponsals de guerra. Per tant l'evolució del mitjà no és només tècnica, sinó també d'assaig de nous formats i nous gèneres radiofònics.

Per aquest mitjà de comunicació, la guerra, no va significar cap pas enrere, cap alentiment de projectes o de formes, ans al contrari, un creixement molt important i una popularització més evident dels seus missatges. Aquell nou mitjà de comunicació va provar noves formes d'expressió. La propaganda emprava la ràdio com a arma infal·lible i això s'havia de notar a l'antena que s'omplia sovint de veus amb arguments i girs tan populars com els que s'empraven al carrer.

“En contraste con las voces educadas de locutores, actores, conferenciantes y políticos respetuosos con las convenciones parlamentarias, las distintas campañas electorales acercaron a los micrófonos de la radio nuevos líderes políticos con un sonido menos literario, igualmente persuasivo, pero más próximo a las formas de hablar de muchos ciudadanos” (BALSEBRE, 2001:274)

La Generalitat s'incauta de les emissores de ràdio, uns mesos després que la guerra hagi començat. El 27 de juliol de 1936 el president Companys signa un decret pel qual el govern català es fa càrrec de les dues emissores de Barcelona: Ràdio Barcelona i Ràdio Associació de Catalunya. La responsabilitat de les seves respectives emissions caurà en dos personatges que faran de *censors* de la informació que s'hi radiï: Jaume Miravittles és el comissari en cap del Comissariat de propaganda de la Generalitat i Josep Fontbernat que és el màxim dirigent de la Comissaria General de Radiodifusió. Aquest intervencionisme s'emmarca sota una tutela de mare protectora: el govern ha de vetllar per les emissores perquè sinó les empreses explotadores no les poden mantenir. És l'excusa que explica Teodor Garriga, locutor de RA de C i delegat de la Generalitat en aquesta emissora a finals de la guerra. Durant la

guerra, la publicitat desapareix de la ràdio i això té uns efectes que aviat es comencen a notar en la programació, que ha de ser més minsa, més musical i s'han de començar a retallar despeses.

“Mira en primer lloc, la publicitat va desaparèixer, al desaparèixer la publicitat, eh? pensa que nosaltres teníem una emissora, una orquestra de catorze músics cada dia, catorze, eh?... dirigits pel mestre Sant Per i en Joaquim Serra, el, el músic, eh? Això va desaparèixer, va desaparèixer, van seguir però poc, eh?... a les altres emissores no hi havia diners. No havia diners perquè la publicitat va desaparèixer, la Generalitat es va fer càrrec, es va fer càrrec de les emissores i llevores pagava els sous i les despeses que hi havia. E... el... l'interventor de la Generalitat a les emissores de ràdio era el germà del president que es deia Camil Companys, que es va suïcidar a Montpel·lier quan va saber que s'havia afusellat al seu germà. Doncs és clar, funcionàvem d'una manera, no irracional, però del dia a dia.. de lo que hi havia i eren les retransmissions d'un míting, aquí un lloc a un altre, eh? “

(Entrevista personal al locutor de RAC, Teodor Garriga, 2002)

4.3.2.2.2.-FER-SE CÀRREC DE LES EMISSORES ÉS CAR.

Això segurament fou veritat, però també ho era que la Generalitat tenia molt clar que controlant les estacions de ràdio podia controlar el país: decidir què se sabia de la guerra, animar la població, o donar avisos i notícies que els convinguessin, etc. Però, el govern català no tenia pressupost per assumir el cost de manteniment d'aquestes empreses (si no en tenia per formar un gran exercit professional) i els treballadors tardaven mesos a cobrar, tal i com ho demostra la carta dels empleats de Ràdio Girona (situada a l'apartat d'annexos) per la qual els radiofonistes gironins amenacen amb tancar l'estació si el govern no els fa efectius els seus sous endarrerits.

La guerra se segueix per la ràdio, i la censura que estableix la Generalitat fa referència a les informacions que s'hi radien: només poden ser les que faciliten els governs locals i de la Generalitat, que estan supervisades pels interventors i delegats del govern a cada estació, càrrec que sovint era ocupat per un dels treballadors de l'emissora, el director o un dels locutors, encara que a vegades podia recaure en una persona aliena a la mateixa.

La Generalitat però no es posa per res a la resta de la programació de les ràdios cosa que si que passarà amb la censura que establirà només dos anys més tard el govern de Franco, on s'arriba a intervenir fins a tal punt en les emissions musicals, que fins i tot era pràctica habitual censurar discos que duïen cançons en anglès, o títols amb algun mot que el censor de torn considerés poc apropiat. És una forta diferència.

Per tant no podem deixar d'escriure aquest capítol sense resumir quines són les funcions que té la ràdio durant la guerra. Al nostre entendre les estacions catalanes varen complir tres objectius:

1.-Serviren d'element organitzatiu de la mateixa societat (ESPINET, 1997): a través de la ràdio es crida a incorporar-se als llocs de treball, es transmeten les ordres d'organitzar dels primers comitès locals o es fan les crides d'organització sanitària o de buscar desapareguts.

2.-Alertava de perill de bombardeig.

"Ciudadans, hi ha perill de bombardeig. Aneu als refugis. La Generalitat vetlla per vosaltres. Passat l'atac s'afegia: "Ciudadans, ja ha passat el perill, la Generalitat vetlla per vosaltres."

Aquesta proclama era inalterable a totes les estacions de Catalunya, segons que hem pogut comprovar arran de les converses mantingudes amb diferents locutors protagonistes d'aquests moments. A Ràdio Girona, el locutor Jacint Carreras hi afegia una cua que deia: "Sóc en Carreras, el perill ja ha passat"

amb l'ànim de garantir el màxim de credibilitat, ja que la proximitat de la ràdio local en aquells moments atorgava una dosi de confiança molt important.¹⁰⁹ Cal esmentar que aquestes proclames d'alerta no només s'emetien per les estacions de ràdio. Recordem que als anys de la guerra encara hi havia moltes llars que no tenien aparell receptor i per això, el govern difonia aquests avisos per uns altaveus que les ciutats i els pobles tenien instal·lats en punts claus i centrals per tal que fossin rebuts per tota la ciutadania. Eren els mateixos altaveus que els testimonis de la guerra recorden, amb horror, que emetien les sirenes prèvies als bombardejos.

“Si, bueno... aquells altaveus tocaven les sirenes. Eren les sirenes d'una fàbrica d'allà els Químics [és veïna de Girona] que avisaven dels bombardejos i anàvem als refugis. Tocaven la sirena també, en aquesta fàbrica per anar a treballar. I llavors... per la guerra, tocaven les sirenes quan hi havia bombardejos i per aquests altaveus deien que tothom se refugies. No varen venir gaires vegades...ja varen venir per desgràcia ja!!!, però....Deien que tothom se retirés que hi havia perill de bombardeig, que s'ha n'anessin allà on podien. I quan acabaven, quan l'alarma havia passat tornaven per aquests altaveus... que ja podien sortir per anar-se'n cap a casa seva.”(*Catalina Roig, pel GdD, Tesina, 2004*)

Aquests avisos també existien en forma de cartell, en els quals es podia llegir “Calma, calma, calma” i es donaven consignes sobre què s'havia de fer en cas d'atac.

3.-Per difondre els comunicats de guerra. Aquesta era la tercera gran ocupació que tenia la ràdio, ser l'altaveu d'allò que passava al front, tot i que el que s'explicava era de la conveniència dels governants i els ciutadans ho sabien, tal

¹⁰⁹ També hem pogut escoltar, en el decurs de les entrevistes fetes per a aquest treball, casos anecdòtics de locutors que es van equivocar en l'ordre de radiació d'aquestes consignes, que estaven enregistrades, enviant a la població fóra dels refugis abans que comences el bombardeig.

com ja hem apuntat, i actuaven en conseqüència i segons les seves conviccions: era el moment de la ràdio clandestina.

“Anàvem a casa d’un veí.(...) Per què sentíem es clar la ràdio dels rojos, però a nosaltres lo que ens interessava era, teníem els homes al Front, era mirar què deien del Front i sentíem l’altre bando. Escoltàvem aquesta emissora d’amagat, per què aquí no es podia sentir, diguéssim aquí a la banda dels rojos no es podia sentir aquesta i escoltàvem aquesta per què aquesta si sabíem alguna cosa d’allà on eren dels fronts. ” *Guaita avui han atacat a tal puesto* i nosaltres... els d’aquí no ens deien res. Tot era bo. Entens que vull dir? A la banda dels rojos hi havia Ràdio Barcelona que deien les notícies que volien. Si sabíem alguna cosa... que anaven avançant els nacionals era per què escoltàvem altres ràdios.”
(*Catalina Roig, pel GdD, Tesina, 2004*)

4.3.2.3.-LES EMISSORES: ESTRUCTURES I PROGRAMES.

“Aquella *radio para las elites* de la Dictadura de Primo de Rivera, tras el aprendizaje “informativo” y “comunicativo” de la etapa republicana, que havia consolidado un mercado (audiencias y publicidad), necesitó de la experiencia terrible de una Guerra Civil para transformarse en verdadero medio de comunicación de implantación universal y popular, usado por radioyentes de todas clases sociales. Las 67 emisoras comerciales en funcionamiento en España en julio de 1936, encuadradas una mayoría en la propiedad o tutela de Unión Radio, fueron instrumento de la propaganda más eficaz al servicio de la guerra. Incautadas por el ejército de Franco, la República o por Falange Española, según el emplazamiento territorial en cada momento” (BALSEBRE, 2001:369)

A continuació observarem què s'escoltava en aquelles estacions catalanes durant la Guerra Civil *brutes* de proclames i propaganda. Primer cal que coneguem quines eren les estacions operatives a Catalunya i quines eren les que es podien escoltar en aquestes contrades, que emetien de fóra de Catalunya.

4.3.2.3.1.-CENS D'EMISSORES.

A l'esclatar la guerra, les estacions radiofòniques que operen a l'Estat Espanyol queden dividides entre els dos bàndols enfrontats. A Catalunya, les emissores queden controlades pel govern republicà, però també com introduïem anteriorment, els catalans podien escoltar d'amagat estacions espanyoles, que per potència i necessitat de propaganda dels sublevats arribaven, als vespres, amb prou nitidesa a les llars catalanes. Aquestes estacions eren conegudes pels oients d'aquí, que trobaven com les informacions que explicaven de la guerra, servien de contrapunt a les informacions que radiava el govern de la República. Entre les informacions partidistes de les emissores enfrontades, els oients podien dibuixar-se un mapa més aproximat del conflicte i obrar en conseqüència, tal i com explicaren en diferents ocasions alguns dels entrevistats durant les tasques prèvies a la redacció d'aquest treball.

Quadre d'estacions amb emissions regulars al 1936

EMISSORES DEL BÀNDOL REPUBLICÀ	EMISSORES FRANQUISTES¹¹⁰
Ràdio Barcelona	Radio Sevilla
Radio España de Madrid	Requeté de Pamplona
Radio València	Radio Ceuta
Radio Madrid	Radio Melilla
Radio San Sebastián	Radio Nacional a Salamanca ¹¹¹
Ràdio Associació de Catalunya	
Ràdio Terrassa	
Ràdio Sabadell	
Ràdio Badalona	
Ràdio Vilanova	
Ràdio Manresa	
Ràdio Lleida	
Ràdio Tarragona	
Ràdio Girona	

Font: elaboració pròpia

Les seves programacions es nodreixen, bàsicament, de:

- 1.-Informació.
- 2.-Entreteniment.

¹¹⁰ Aquestes emissores tenien subministraments de material radioelèctric de les tropes alemanyes que havien ajudat Franco a tirar endavant Radio Nacional a Salamanca. (Vivanco, 2006)

¹¹¹ Cal especificar que aquesta emissora al 1936 era local i funcionava sense pertànyer a cap xarxa, cosa que canvià a principis de l'any 1937, quan la Jefatura de Prensa y Propaganda ja té mitjans tècnics que permet unir telefònicament les estacions de Sevilla, Salamanca i Burgos, i que amb aquest enllaç constitueixen l'embrió de la xarxa de Radio Nacional, ja que ofereixen comunicats i cròniques de guerra de forma conjunta.

4.3.2.3.1.1.- LA PROPAGANDA EN MAJÚSCULES.

El contingut de la programació poc difereix del que hi ha abans de la guerra tret que ara la informació és dirigida des del govern, d'un o altre costat del front, i que l'objectiu de la informació no és aportar dades veraces del què està passant al lloc dels fets, sinó fer trontollar la moral de l'enemic a base d'emprar discursos contaminats que acabin provocant l'abandonament i la deserció dels combatents per anar annexant territoris de l'enemic al cantó dels qui van avançant, i amb això les tropes d'en Franco hi tenen la ma trencada.

Tenen locutors que omplien l'antena de les seves emissores, cada vespre, amb els Partes Oficials, que explicaven cada dia la desfeta dels rojos en un lloc diferent però a més a més, dibuixaven una imatge dels republicans absolutament caricaturitzada, més propera a la dels monstres de la ficció o a la dels ingenus de les pel·lícules, segons el dia, que a la idea del que havia de ser un soldat valerós en lluita. Aquestes arengues incendiàries que aviat foren molt seguides per tot el territori, com hem vist d'amagat i tot, tenien a més a més el suport poderós de la Legión Cóndor. Aquesta legió alemanya d'aviació que ajudà les tropes de Franco bombardejant poblacions des de l'aire en la retirada però també atacant batallons amb els seus tancs, feia i aprovava pamflets que eren llençats pels avions sobre la població civil, exhortant-los a que es rendissin. En aquests fulletons s'assegurava als ciutadans que si es volien passar al bàndol nacional serien molt benvinguts.

La maquinària republicana de la propaganda no tenia aquesta dimensió, ni la infraestructura que empraven els nacionals, tot i tenir al seu abast emissores de ràdio de més envergadura. Es limitava a informar sobre la lluita al front, sobre el valor dels soldats republicans i els seus ideals i a difondre la idea que aviat la República tornaria a ser el govern de tot l'Estat perquè derrotaria els facciosos. Els republicans desmentien com podien, sense massa encert incendiari, les arengues propagandístiques que els ciutadans seguien de les emissores franquistes.

A *La Humanitat* del 14 de febrer de 1937, hi ha un article que explica que "Radio Verdad" és la suma d'un seguit d'emissores que emetien des d'Itàlia per dissuadir els republicans de la lluita en la guerra. L'article diu que el comissariat de Propaganda de la Generalitat de Catalunya desmenteix categòricament que aquesta sigui una nova emissora i que és la demostració evident que Itàlia intervé en els afers d'Espanya. Amb aquest lèxic i amb aquest to era difícil contrarestar en el públic els efectes que podien tenir els "Comentarios Burlescos" de Radio Nacional que tenien títols tan significatius com: '*Miliciano Remigio pa la guerra es un prodigio*' o els simulacres de retransmissions que feien des de Salamanca sota l'epígraf '*Flota Republicana*'. Un dels guionistes d'aquests espais de propaganda franquista, Jacinto Miquelarena, explica en una carta perquè decidí d'escriure en un to tan ofensiu contra els republicans:

"(...)A la muchedumbre roja, soez, patibularia, descreída, había que hablarle en su lenguaje, fustigarla, atraerla, atormentarla, mediante el uso aproximado de los mismos instrumentos de expresión que manejan sus explotadores y activistas" (VIVANCOS, 2006:263)

És evident que un abisme separava les dues maneres de fer propaganda.

Com que el govern de la República era instal·lat a València a finals de 1936 (abans de traslladar-se a Barcelona, per passar després a l'exili) i a Madrid només hi quedaven els comandaments militars, les emissores més importants de la República foren Unión Radio Madrid i Radio València, de la mateixa xarxa, a banda de les estacions catalanes de Barcelona. Per aquestes emissores, i per les moltíssimes estacions d'OC i de petita potència que neixen durant el conflicte armat a mans de sindicats i partits, en nombroses ciutats espanyoles, es feien les emissions propagandístiques de la República, que tenia una de les seves peces clau en la multidifusió dels discursos del president del govern, Manuel Azaña i d'altres autoritats polítiques a partir de l'enregistrament en discos, mercès a un equip de gravació que Radio Valencia havia comprat a França (Balsebre, 2001).

4.3.2.3.1.2.- L'ESTRUCTURA DE LES EMISSORES.

Ningú pot dubtar ja que les estacions són empreses i que, per tant, tenen una estructura i un organigrama prou complex. Aquests ítems són l'eix central d'un extens article de l'Anuari de la ràdio que es publicà al 1936.

Mercès a la publicació sabem que en una estació de ràdio hi ha tres departaments que han de funcionar bé, com a qualsevol "empresa moderna y organitzada", tècnic, artístic i administratiu. Per la nostra recerca ens interessa especialment el segon, el departament artístic que és el responsable dels programes.

"La sección artística se preocupa de la organización de todo lo que afecta a las emisiones, o sea: confección de programas, dirección de orquestas y masas corales, prueba y acompañamiento de artistas actuantes y rapsodas. Cada uno de estos aspectos se diversifican en otros."(ANUARIO, 1936:39)

Estem parlant de grans empreses, però de mals negocis. Era molt costós mantenir estructures tan importants per exemple com la que tenia RA de C just quan esclata la Guerra Civil. Tenia més de 80 empleats.

"una incompatible envergadura, actuin mensualment als seus 4 magnífics estudis , 50 solistes vocals i instrumentals, que interpreten unes dues centes obres, dues companyies de teatre, una de teatre líric amb un conjunt de 25 instrumentals, 3 masses corals, 3 organistes, l'orquestra permanent de 14 professors, amb una radiació de 6 mil discos gramofònics i 7 locutors regulen les emissions de 4 estacions"(CATALUNYA RÀDIO, 1935)

Si en capítols precedents ja hem descrit els problemes econòmics endèmics de la ràdio des del seu naixement i com les quotes de les diferents tipologies de

socis que tenen les emissores no serveixen per sufragar aquest dèficit, a mesura que avança la guerra, costa ben poc imaginar-se com devien patir els empresaris radiofònics, que a més a més de veure com la publicitat anava desapareixent de les seves antenes hagué d' assumir com la Generalitat es feia càrrec de les estacions, tot i que això tampoc significà que les pogués mantenir amb folgança.

Per això, i també perquè la guerra demana la incorporació a files de periodistes i locutors, la ràdio d'aquell moment ha de començar a desfer-se de grans orquestres pròpies i canviar-les per Quartets o Trios musicals que hi col·laboren de tant en tant; i de molts col·laboradors quedant-se amb un quadre reduït de locutors¹¹², bàsicament locutores, que no han d'anar a la guerra i que treballen *Els discos dedicats*, tot i el conflicte, per anar ingressant diners.

4.3.2.3.1.3.-LA PROGRAMACIÓ.

Ara veurem el detall, en blocs temàtics, d'allò que configurava la graella programàtica de les emissores catalanes, durant la Guerra Civil. A les estacions locals o comarcals la programació es passava moltes hores en connexió amb les seves respectives emissores capçalera: Ràdio Barcelona o Ràdio Associació. Les aportacions locals com a tals eren les que venien dels programes propis de beneficència o de discos, quan aquests no arribaven des de Barcelona. La informació del front i les proclames governamentals sempre arribaven en connexió des de la seu central barcelonina.

4.3.2.3.1.3.1.-INFORMACIÓ.

Tots els subtipus de gèneres¹¹³ que anirem descrivint a continuació tenen com

¹¹² Els locutors que a finals de l'any 38 encara estan treballant en les emissores estudiades per a aquesta recerca són molt pocs i es dona la circumstància que estan absents d'incorporar-se a files perquè són fills de vídua, cosa per exemple que li passa a J.M.Tarrasa a Ràdio Tarragona.

¹¹³ Hem cregut imprescindible clarificar que en aquest apartat ens referim a subgèneres informatius, i d'entreteniment, respectivament, en l'accepció de Martí (1990) que els qualifica com les formes que s'inclouen dins de formats de programes. Tot i això, ja hem relatat que a la ràdio de la guerra, els únics

a element comú el fet de ser informació orientada en menor o major mesura des de l'establishment del moment, amb la finalitat d'informar de qüestions diverses vinculades a la guerra, per la qual cosa es podien inserir en diferents horaris de la programació ja que les informacions, amb el format o gènere que fos, i la música eren el 100% de la ràdio que es podia sentir durant la guerra. Ara descriurem què era i com era aquesta Informació.

1.-Els reporters radiofònics, del directe.

Fórmula perfectament assentada. De fet aquesta pràctica de retransmissió en directe d'un esdeveniment mentre passa és molt pròpia de les emissions de ràdio que es feien durant la República i molt en boga durant la Guerra Civil.

“Añadamos que la radio es un elemento de tan palpitante actualidad, que toda emisora que se precie en algo, ha de disponer de personal¹¹⁴ encargado de recoger las noticias más sensacionales, en el mismo momento en que se producen los hechos, con el objeto de darlas a conocer en seguida. Otros agentes se enteran del paso por las poblaciones de los personajes de relieve a los cuales hay interés en hacerlos hablar ante los micrófonos; otros vigilan las *tournées* de los artistas de fama, cualquiera que sea el ramo de sus actividades, también para darlos a la voracidad del radioyente; y otros, en fin, llevan el equipo de transmisiones al lugar mismo donde se celebra un *match*¹¹⁵, se exhibe un espectáculo, se da un concierto o se celebra un miting que tengan interés preponderante. El radioreportaje es un procedimiento rápido de periodismo que se va poniendo muy en boga.”(ANUARIO, 1936:40)

programes que com a tal existien eren els femenins. Aquests que descrivim en aquest apartat del treball són les maneres que ocupaven bona part de les emissions de ràdio ja que, en aquell moment històric, la informació a la ràdio era una barreja de notícies i comentaris, fonent així en un soll els dos gèneres principals de la informació periodística primera, segons que defensa Martínez Albertos (1983) quan classifica els gèneres típics del periodisme.

¹¹⁴ Volem fer notar en aquest punt que es diu PERSONAL no locutors. Es diferencia un cop més entre la feina d'un locutor i la d'un reporter, en aquest cas.

¹¹⁵ Novament ens topem amb un mot anglès per definir un concepte vinculat amb modernitat. Podrien haver escrit “partido”, però ho fan en anglès per que eestava de moda.

Aquesta modalitat d'espai a Ràdio Associació la varen popularitzar molt amb uns reportatges en directe, fets des de diferents pobles de Catalunya, que feien abans de la guerra la Francina Boris i en Teodor Garriga. El contingut era senzill, des del lloc dels fets, tal com va recordar Boris per a aquesta recerca. La locutora i el locutor llegien uns guions que explicava les meravelles de l'indret i parlaven amb els alcaldes o altres personatges del lloc.

Durant la guerra, els reportatges del directe queden reduïts a cròniques des del front, com veurem d'aquí a unes línies.

2.-Els comunicats.

Eren els escrits no massa llargs, dels diferents sindicats, partits polítics o comitès, que es radiaven durant la guerra. Sovint eren els mateixos escrits d'aquestes agrupacions que els locutors de la ràdio havien de llegir. Les ondes hertzianes es veuen ràpidament polititzades, es radien proclames i contraproclames, els anuncis de la Generalitat o els parlaments del president Companys, que empra la ràdio sempre que pot per dirigir-se als ciutadans. A més a més es difonen discursos dels nous càrrecs polítics que són escollits en el transcurs de la guerra, com és el cas del que va fer, al 1937, el President del Tribunal Suprem.

3.-Els discursos propagandístics.

Eren les xerrades o conferències llargues que en forma de discurs dirigien els polítics als seus soldats i seguidors, al seu bàndol, però també al bàndol contrari que sabien que els seguia i a qui volien minvar forces per la via psicològica. Sovint es feia per boca dels mateixos protagonistes de la guerra, o dels intel·lectuals que feien la xerrada. Eren introduïts per un presentador o presentadora, indistintament. Aquests mítings, a vegades, es retransmetien en directe des del lloc on es produïen.

I el mateix general Franco va fer servir la ràdio per adreçar-se en un anglès, força macarrònic per cert, al món des de Tetuán donant compte del Alzamiento.

Després va seguir el general Queipo de Llano, que des de Sevilla, com hem comentat, feia elocucions radiofòniques vespertines diàries.

“(…)les emissores de ràdio foren posades al servei de l'autoritat en cada una de les dues zones en que Espanya va quedar dividida. EAJ 15, Unión Radio Sevilla va ser posada al servei dels insurrectes pel seu director Antonio Fontan, tinent coronel d'enginyers, i des del dia 18 el general Queipo de Llano féu ús dels seu micròfons, amb unes xerrades, primer tres cops al dia i més endavant una sola vegada a les 22'30, després de “El Parte de guerra”. (...)Radio Sevilla arribava a cobrir tota la Península sempre que no ho impedissin els interferències de la República. (GUILLAMET:1994,161)

4.-Les cròniques.

L'altre gran nucli de informació de la ràdio era el que explicava què estava passant al front, amb gran quantitat i varietat de detalls que l'autor, periodista, corresponsal o enviat especial acostumava a dictar per telèfon a la ràdio, on les taquígrafes la recollien i la passaven a les secretàries que l'escriuien per tal que els locutors i les locutores la possessin en antena: eren les cròniques des del front.

A partir del número 629 de *Radio Barcelona* sabem que l'estació degana té al 1936, una emissora de ràdio instal·lada al front aragonès i que té per indicatiu ALES ROGES. Aquesta emissora acompanya al regiment d'aviació de la 3ª Esquadra d'aquest front, i està sota la direcció del periodista Alfons Junyent. Des d'allí es retransmetien programes que s'escoltaven al mateix front entre els soldats i milicians, sempre que el temps ho permetia, i també s'enviaven espais a Barcelona, amb qui es connectava cada dues hores, des de les 8'00h. fins les 20'30h., per passar cròniques des del front.

Pels micròfons d'ALES ROGES hi van passar, des del camp de batalla, Durruti, Estivill o el general Villalba, per posar només alguns exemples.

El periodista encarregat de passar les cròniques publicava articles a la revista de la ràdio explicant detalls d'aquestes connexions i així hem sabut com funcionava aquesta estació mòbil de TSF que va començar a emetre pocs mesos després que esclatés el conflicte armat.

5.-Els altaveus al front.

Aquesta és una nova manera de fer ràdio: **la ràdio al front** o **els altaveus de guerra**, tal i com els anomenaven els locutors que n'eren responsables. I aquesta si que és una tasca única i exclusivament masculina, doncs les noies locutores no van sortir cap al front a fer cap d'aquestes emissions, que si que feien Alfons Junyent a l'EAJ-1 o Teodor Garriga a RA de C.

“Al front, nena, jo vaig ser responsable durant dos anys dels altaveus, al front hi havia... a la propaganda que es feia al front hi havia uns camions enormes, eh?... i que portaven uns altaveus a sobre i en aquests camions hi havia una impremta al qual aquest camions anaven pels fronts i a les companyies els hi feien un butlletí de la companyia, posem per cas, amb una petita impremta, hi havia màquines de fer fotografies..., de de cine i els hi passaven pel·lícules i després al front acostaven la, la, el camión i amb l'altaveu feien propaganda a l'altre banda, eh? Llavors als franquistes i aquest altaveu també servia per escoltar, els que estaven a allà si volien, emissions de ràdio, eh? (...)es retransmetien, retransmetien les emissions que es sentien de Ràdio Barcelona o de Ràdio Associació de Catalunya, eh?”

(Entrevista personal al locutor de RAC, Teodor Garriga, 2002)

Era la propaganda bidireccional: cap als contraris i cap als soldats del propi bàndol explicant, re-emetent emissions de Barcelona, en les quals se'ls encoratjava a seguir lluitant i se'ls explicava que la guerra anava bé. S'havia de minar l'autoestima dels contrincants i enaltir la pròpia, tal com recorda Garriga que fou un dels responsables de la Generalitat en aquests assumptes propagandístics.

Aquestes connexions permetien dotar a les cròniques que s'hi passaven o als reportatges d'un to molt realista ja que posaven antena el so de la guerra.

" del rumor del fuego de artillería que filtraban en la distancia los micrófonos de los primeros reporteros de guerra, cuando retransmitían en directo des de las emisoras móviles de la retaguardia, muy cerca de las trincheras, las emisiones comunistas del "Altavoz del Frente" o las proclamas franquistas de los locutores de "Propaganda en los Frentes" que invocaban la deserción al grito de "Soltad las armas...El Caudillo perdona y redime!!!" (BALSEBRE, 2001:369)

Una d'aquestes emissions per envalentir els soldats molt bé podria haver estat la que va pronunciar la jove dirigent de Joventut del Partit Socialista de Catalunya, Teresa Pàmies per ràdio, el 16 de gener de 1939, quan ja tot estava perdut i ella encara cridava a la resistència. (PÀMIES, 2005)

6.-Programes d'ajut.

L'altre gran bloc programàtic de les emissores durant la guerra, vinculat a la informació eren els programes per aconseguir ajut pels refugiats. Programes per aconseguir donacions pels hospitals de sang, per aconseguir mantes pels soldats republicans al front, per trobar familiars perduts i un llarg etcètera de crides i ajuts benèfics que es converteixen en programes de ràdio on participen massivament els oients, fent les aportacions que poden.

Aquests programes o espais, que a vegades es feien des de teatres i es convertien en veritables gal·les radiofòniques, en alguna emissora són només, o també, crides en forma de falca o d'anunci i signifiquen reorganitzacions dels espais de ràdio-beneficència que aquest mitjà de comunicació ha estilat de dur a terme quasi des dels seus inicis.

Abans de la guerra, a Barcelona, existia una rivalitat manifesta entre els programes de beneficència que duïen a terme Ràdio Barcelona, de la ma d'en

Toresky bàsicament, i Ràdio Associació de Catalunya. Mercès a aquests espais es recollien llits per orfenats, mantes per hospitals i fins i tot es feien donacions d'aparells de ràdio a escoles o als hospitals.

7.-Els avisos de perill o cerca.

En aquest bloc dedicat a la informació volem deixar-hi constància que els avisos per la població general, o per particulars, també hi tenien un pes important. Tal com recorden algunes antigues locutores que havien de llegir comunicats per ajudar a trobar algun ciutadà desaparegut, interpellades en aquest aspecte per l'autora d'aquest treball, els avisos radiofònics per familiars o les cerques de desapareguts eren informacions que es varen anar incrementant a mesura que la guerra anà avançant, i que s'intercalaven entre els discos programats.

4.3.2.3.1.3.2.-OCI I DISTRACCIÓ.

L'altra cara de la programació de les estacions de ràdio catalanes, durant la Guerra Civil, era la que s'encarregava de fer oblidar la guerra, per uns moments, i potenciava el divertiment basant-se en la música. La ràdio en la seva faceta més lúdica, més d'entreteniment, va significar la possibilitat de distreure's de les misèries del dia a dia. Aquests tipus d'espais es podien classificar segons la següent tria:

1.-Programes infantils.

Abans de la guerra, parlàvem de les emissions cara al públic, que tot i en plena guerra encara tenien patrocinadors, però no es feien amb la mateixa freqüència. Algunes d'aquestes emissions eren destinades al públic infantil, segurament el que necessitava més tenir una distracció a l'abast de la ma.

D'aquí la programació de música, fins i tot en directe als estudis, tot i les restriccions pròpies d'una guerra, i els programes infantils de cara al públic, que malgrat el conflicte es continuen duent a terme.

Ràdio Barcelona, per exemple, al gener de 1938, fa des del teatre Tívoli un programa per recollir diners pels infants, a dos quarts d'onze del matí (per això en diuen *matinée*) on intervenen l'orquestra de l'emissora i un munt de petits artistes que canten i reciten versos.

2.-Retransmissions de concerts.

Les dues estacions barcelonines fan emissions conjuntes, al 1938, bàsicament retransmissions de concerts. Segons el diari *la Humanitat* de 15 de gener de 1938, quan la Generalitat té incautades les dues estacions de ràdio de Barcelona, des dels estudis de la Direcció General de Radiodifusió es porten a terme concerts de música clàssica, a càrrec de quartets de corda, per exemple, que es retransmeten alhora per les dues freqüències i es pensaven i presentaven per locutors i locutores de totes dues emissores des del palau de la Generalitat.

Els locutors i les locutores eren els responsables de presentar discos i músics, d'introduir les retransmissions teatrals o musicals externes als estudis, i els col·laboradors eren els que s'encarregaven de fer les retransmissions esportives.

Tal i com ja hem vist, els locutors feien la mateixa feina que les locutores i si l'emissora s'ho podia permetre, i per insistir en una aparent normalitat, les parelles es mantenien fins i tot per fer programes o reportatges d'exterior, tal com passava a Ràdio Associació de Catalunya, com hem escrit anteriorment, on Boris i Garriga, acompanyats d'un tècnic de so i d'un cotxe de l'emissora, abans que la guerra fos molt avançada, recorrien els pobles de Catalunya entrevistant les primeres autoritats i explicant detalls dels indrets visitats, o donaven pas als concerts que es radiaven des de qualsevol teatre de Barcelona.

3.-Gal·les i festivals i benèfics.

Una publicació de RA de C de l'any 1937, *Radiopublicitat* parla d'una emissió cara al públic de l'estació amb l'assistència de 3.000 persones. La revista

publica una foto dels 4 locutors de Ràdio Associació fent un esquetx al teatre Tívoli de Barcelona. Es titula: 'Qui vol ser locutor??' . En aquest esquetx, els locutors expliquen què és una emissió publicitària en clau d'humor. Hi van participar cantants, rapsodes, còmics, humoristes i cantatrius. Aquesta emissió era oferta per Brandy 'Oroley', un nou i "deliciós conyac", que acabava de llençar al mercat, en plena guerra, la casa del famós 'Rhumprat'. La publicació, on es resum l'activitat del Tívoli resolt com ha de ser la publicitat per ser efectiva, basant-se en les característiques pròpies de l'objectiu de qualsevol comunicació audiovisual, que sembla, segons deduïm de l'article, que als anys 30 ja es tenia molt clar: informar, formar i entretenir.

"(...) si bé l'acció personal dels intèrprets dona un relleu extraordinari a l'execució, el radiooient pot seguir pas a pas el desenvolupament de la trama, sense necessitat d'apunt de cap mena ni d'explicacions complementàries. (...) La publicitat radiofònica, per fer-se agradable, interessant , eficaç i productiva ha de fonamentar-se en aquestes quatre modalitat radiofòniques [es refereix al títol de l'article: entretenir, distreure, il·lustrar i informar]" (RADIOPUBLICITAT, 1937)

A banda d'aquest tipus de gala amb finalitats comercials per l'emissora, la ràdio de la guerra muntava festivals per distreure l'audiència que esdevenia públic del programa. Eren senzills programes fets des d'un teatre i retransmesos en directe, en els quals rapsodes aficionats, cantants amateurs o nens podien alternar-se amb les actuacions de cantants o còmics professionals. Eren protagonistes d'uns espectacles que sovint s'organitzaven amb finalitats benèfiques: recollir diners per comprar mantes o llits pels hospitals o pel front, eren motius molt recurrents.

4.-Musica en discos.

A finals dels anys 30 del segle XX la ràdio inicia un festeig amb la bidireccionalitat que Bertold Brech reclamava que havia de tenir el mitjà amb l'oient per ser realment un gran mitjà de comunicació. De moment, la situació

encara no permet posar en antena oients a través del telèfon, s'hi està molt lluny a final de la Guerra Civil, però si que s'hi estableix una relació epistolar, que abans de la guerra ja es coneixia i que ara encara es manté, tot i les dificultats. Els programes de discos dedicats que les emissores espanyoles havien endegat feia pocs anys, en les seves respectives programacions amb finalitats comercials, recordem-ho, sobreviuen a la guerra, tot i que no representen en aquests moments cap important ingrés per l'estació que els emet.

Per molts dels professionals de la locució d'aquells dies de guerra, entrevistats per aquesta recerca, la ràdio que s'escoltava durant la Guerra Civil, per culpa de la quantitat de comunicats que emetien diàriament les diferents estacions de ràdio de Catalunya, que saturaven la programació,¹¹⁶ era una mena d'encadenat de música i comunicats. Amb aquesta programació bàsica arriba el final de la Guerra. Una programació que es pot mantenir sempre i quan:

- no hi hagi bombardeig.
- no hi hagi talls en el subministrament elèctric.
- i en les emissores locals, sempre i quan els "recaders" poguessin arribar amb les maletes de fusta plenes de discos des de les estacions centrals de Barcelona, per unes carreteres difícils de transitar.

4.3.2.3.1.3.3.-ELS PROGRAMES FEMENINS.

Quan la guerra esclata, tal i com hem advertit, ens trobem que hi ha un traspàs de la programació femenina de migdia que emetia Ràdio Barcelona cap a Ràdio Associació que es quedarà amb el programa, i els beneficis econòmics que se'n desprenguin, 'Consultori femení de bellesa Eupartol', un espai que

¹¹⁶ Hem recollit testimonis d'antigues locutores que escenificaven la fórmula radiofònica d'aquells moments a la seva emissora definint-la com : *disco-comunicat de la FAI, disco-comunicat de la CNT, disco-comunicat de la Generalitat...i així tota l'estona.*

durant el primers vuit mesos de l'any 1936 s'havia emès per Ràdio Barcelona. Per tant la degana de Catalunya ocuparà aquesta franja del migdia amb una nova edició de la Secció femenina que cada dia de la setmana obra les seves portes a una col·laboració diferent d'entre les distintes entitats de dones que hi ha a la capital de Catalunya.

RÀDIO BARCELONA.

Amb la guerra, la programació de l'estació es redueix i es fa més difícil. La situació al carrer fa complicat el desplaçament de les col·laboradores, i les bombes i els talls en el subministrament elèctric limiten també els programes per dones que, a la força, ocupen uns espais menys ambiciosos. Ja s'ha fet atenció sobre el fet que al final de la guerra, la programació de la ràdio era de música i comunicats.

Al 1939, amb els nacionals recent arribats Ràdio Barcelona es converteix en Radio España Número 1 i en la seva programació d'un diumenge, per exemple, l'única emissió que hi ha de caire femení és un programa que s'emet a les 12'15 de gastronomia i de coneixements útils a càrrec de la revista "Menage."

RÀDIO ASSOCIACIÓ DE CATALUNYA.

A Ràdio Associació la història es repeteix: la guerra fa minvar la programació. Acabada la Guerra Civil, RA de C ara Radio España Número 2, emet a les 12'15 i fins a les 13h. del diumenge el seu programa *Radiofémina*. Es recupera el nom d'un espai que ja no s'emetia però es castellanitza, òbviament, i s'estructura de forma diferent, segons Munsó Cabús(2005) aquest nou espai recupera el patrocini d'Eupartol que a finals del 1936 ja havia pagat un consultori femení, *Radiofémina*.

"La primera vez que pudo escucharse '*Radiofémina*' fue el 29 de mayo de 1939, cuando aún no se habían cumplido dos meses de la firma del último parte oficial de la Guerra Civil (...) sin embargo con anterioridad,

en tiempos de Ràdio Associació de Catalunya, los mismos laboratorios que impulsaron su emisión –los artífices del celebre ‘Eupartol’ –ya habían patrocinado un espacio de características similares, ‘Diari Femení’, emitido entre las doce y la una del mediodía, según consta en el número 15 de 31 de marzo de 1936 de Radio Publicitat, boletín editado mensualmente por la sección comercial de la emisora. En consecuencia ‘Ràdio Fémína’ vino a suponer la continuación de una experiencia refrendada por el éxito a mediados de los años treinta, o dicho de otra manera, la recuperación y puesta al día de una idea que había demostrado ser perfectamente válida para congregar ante el receptor hogareño a un nutrido auditorio femenino.” (MUNSÓ CABÚS, 2005: 23)

Mercedes Laspra, locutora recent arribada a Radio España de Barcelona al 1939 interpretava el paper de Montserrat Fortuny, *era la veu* de ‘El Consultorio de Doña Montserrat Fortuny’ cosa que la convertirà en una estrella de la ràdio de l’època franquista.

Mª Rosa Figueras treballava d’aprenent de secretària a finals dels anys 40 amb l’equip que portava el consultori Fortuny. Va treballar-hi fins que el consultor desapareix, 40 anys després d’haver començat. Afirmar que l’èxit que tenien era en part perquè era molt casolà i per què les cartes que es llegien eren realment escrites pels oients, gairebé totes, i que, evidentment eren censurades.

“No, no, no... d’oients, d’oients...i a cents que les rebíem...és que no ho sé... era una època que no hi havia televisió, que no hi havia moltes coses...i la gent es distreien molt escrivint i a més n’aprenien...era més casolà...era una cosa molt de casa. Eh!!!...casolà, de receptes de cuina, de granets, d’arruguetes o sigui de bellesa..i després sentimental també moltíssim, eh!!!. O sigui es barrejaven varies coses, varios temes molt casolans allavorens eh!!!.(...) Eren com uns “Manaments” hi havia coses que es podien dir i altres que no...o sigui què per això també vem deixar el consultori...per què la vida també ha anat evolucionant. Abans no hi

havia divorci, no hi havia separacions...no hi havia res de tot això...que passa ara...i la Sra. Fortuny s'havia quedat antiquada, el mateix que li va passar a la Francis."(Entrevista personal a Mª Rosa Figueras, de l'equip del consultori de bellesa dels laboratoris Eupartol, 2002)

Amb els programes femenins iniciem la darrera etapa d'aquest estudi, que cronològicament es situa ara, a l'entrada dels soldats de Franco a les estacions catalanes, un episodi que s'ha relatat en diverses ocasions i que aquí intentarem documentar i resituar per veure què va passar amb les locutores que hi havia tant a Ràdio Barcelona com a Ràdio Associació i les que treballaven a les estacions locals de comarques el dia que Franco guanyà la guerra.

4.3.3.- ELS LOCUTORS I LES LOCUTORES DURANT LA GUERRA CIVIL.

En aquest capítol explicarem com es viu en cada emissora de ràdio, i especialment com viuen les locutores de cada estació, el moment en que les tropes franquistes es fan amb el control d'aquests mitjans de comunicació. En alguns casos, el procés va fortament lligat, és a dir, quan arriben els soldats del nou règim a les emissores només hi ha locutores i, el final, tant d'elles com a locutores com de *la seva ràdio* té molt en comú. Hi ha casos en els quals l'arribada dels vencedors no es pot explicar amb veu local, ja que l'estació, per culpa dels bombardejos de principis de 1939, ja havia emmudit.

En qualsevol dels casos, el que sí que s'ha fet en cada emissora ha estat reproduir aquests dies pont que van servir per què la ràdio republicana es tornés franquista.

4.3.3.1.-ELS LOCUTORS VAN A LA GUERRA.

Llegint les revistes, que amb penes i treballs editen durant aquest període les diferents emissores de ràdio, observem, al mateix temps com, a mesura que avança el conflicte, algunes d'aquestes revistes són cada cop més primes, tenen menys pàgines per culpa de la escassetesa de paper i tenen menys plomes que les signen. Algunes acaben sense editar-se durant el temps de guerra. Els periodistes que hi treballen esdevenen soldats i s'han d'incorporar a files. De la sort d'aquests nois ens n'informen les mateixes revistes que algunes publiquen sentides esqueles per la defunció, "*complint amb el seu deure patriòtic del nostre company ...*"

Si la premsa pateix les restriccions del paper i plora la desaparició dels seus redactors desplaçats a la guerra, la ràdio conviu amb les baixades de tensió elèctrica, cosa que dificulta les emissions, i que fa que els tècnics, o altres treballadors de les estacions s'hagin de convertir en vigilants de l'equip emissor que sovint es para per manca d'electricitat, per culpa dels bombardejos¹¹⁷ i per culpa de les restriccions i cal posar-lo en marxa novament.

La incorporació dels locutors al front atorga a les locutores l'estatus d'úniques veus de la ràdio, en molts casos, o el paper preponderant que queda encara més distanciat de la feina del que tenien, per antena alguns col·laboradors músics o actors.

4.3.3.2.-LA FEMINITZACIÓ DE L'ANTENA.

L'esclat de la guerra fa possible una feminització de les estacions de ràdio, i aquest és un canvi important. Abans de la guerra, entrada ja la dècada dels 30 ja ho hem vist, de la locució de les estacions tant se n'ocupaven els nois com

¹¹⁷ Moltes de les persones entrevistades per aquesta recerca coincideixen en recordar l'esfereïment que provocava en la població els bombardejos de la tarda, quan a les ciutats calia apagar els llums, tallant el subministrament d'electricitat, per tal que els avions enemics no fessin diana.

les noies. Ara són les dones locutores les que en molts casos aguanten aquestes emissions, sobretot a comarques de fóra de Barcelona, on d'entrada les plantilles de treballadors eren més ajustades. Els locutors marxen a la guerra, són cridats al front (alguns hi van voluntaris, altres obligats, alguns s'amaguen i altres se'n lliuren) i això fa que les noies locutores, en moltes estacions es quedin soles fent antena.

Les noies locutores que tan aviat posaven un disco com si calia atenien el telèfon o treien la pols, tal i com recordava la Núria Fraire per a aquesta recerca (2002), seran el pal de paller de les estacions de ràdio durant la guerra i en el moment que el conflicte armat s'acaba. En aquestes dates, a les ràdios estudiades, és fàcil de trobar-hi bàsicament, la locutora, el director o propietari (o l'equip directiu bàsic, cosa que en molts casos ja inclou un enginyer o tècnic) i els col·laboradors que hi van intervenint de forma no continuada i cada cop més espaiada, per culpa del conflicte armat, igual com fantambé els tríos o els solistes.

Abans de la guerra hi havia estacions que rebien orquestres senceres o que en tenien de pròpies (Ràdio Lleida o RA de C).

És en aquest moment que algunes emissores de ràdio aprofiten per donar veu a l'antena, com a locutors, a col·laboradors o membres dels grups de teatre que participaven a les estacions normals amb certa freqüència, i d'aquesta manera intentar mantenir en antena aquella alternança de veus que des dels inicis de la ràdio a casa nostra, s'ha considerat necessària per tenir unes bones emissions.

Observem, mercès a aquesta recerca, un curiós moviment social i radiofònic a Catalunya propiciat per l'avenç de la guerra i dels fronts de conflicte. La Guerra Civil entra a Catalunya per l'oest, per Lleida, com hem comentat anteriorment, i per tant aquesta és la primera estació que en pateix les conseqüències. El tancament de l'emissora i la fugida obligada dels locutors Maria Tersa i Maties Olivé i del director de l'estació, Alexandre Figa marxa cap a Barcelona i,

després, cap a Girona on el conflicte arriba uns mesos més tard. Segueixen, de forma avançada, el mateix camí que tenen les tropes que lluiten. De Girona a l'exili hi ha menys quilometres.

A continuació desgranarem estació a estació, què succeí en aquests dies de lluita i de rebombori a les emissores catalanes.

4.3.3.3-A LES EMISSORES HI HA *MOLT MOVIMENT*.

4.3.3.3.1.-RÀDIO BARCELONA.

Un article anònim de la revista *Radio Nacional* de 1939 explica que, en esclatar la guerra, Ràdio Barcelona és ocupada pel diputat d'Estat Català Nicolau Battestini¹¹⁸, pel responsable del Comissariat de Propaganda de la Generalitat, Jaume Miravittles (conegut com Met Miravittles) i per Josep Trabal¹¹⁹. Tots tres obliguen al director a delegar en ells la gestió de l'estació que , sempre segons la revista, la direcció de Ràdio Barcelona ja no va recuperar mai més i que, per tant, en aquella estació no es va informar degudament de l'*alzamiento* .

“En los días 17,18 y 19 de julio no se radiaron desde los estudios de la emisora ninguna noticia ni discursos alusivos al Glorioso Movimiento. Sólo se radiaba música, y por orden de Battestini se realizaron las retransmisiones desde el Palacio de la Generalidad y Ministerio de la Gobernación de Madrid. El Battestini, junto con los hombres armados de la FAI y partidos revolucionarios que se presentaron en la emisora la

¹¹⁸ “[Battestini] era metge municipal a Barcelona i estava destinat al dispensari d'Hostafrancs, el cap del qual era Jaume Aiguader, un dispensari on es conspirava i molt, ja que el pràctic del dispensari i els dos vigilants de sector també eren d'Estat Català. El meu pare, que va arribar a ser el director de l'Hospital de Sant Miquel i de Sant Pau, va ser present al congrés fundacional d'ERC, membre de l'Executiva Nacional i diputat.” Records de Rafael Battestini, metge i fill del diputat.
http://www.esquerra.org/web_nova/arxius/en61.pdf

¹¹⁹ Josep A. Trabal, metge de professió, va ser diputat al congrés per ERC durant la segona República. Era un republicà convençut. La majoria de discursos que pronunciava i que es van publicar versaven sobre el fet de ser i sentir-se republicà. Va treballar estretament amb Companys.

noche del 18, controlaron totalmente los estudios e impidieron que las personas afectas al Glorioso Movimiento Nacional pudiesen actuar.”(RADIO NACIONAL, 1939:79)

Aquesta és l'explicació dels nacionals de, per què en iniciar-se la guerra Ràdio Barcelona quedà sota l'emparedament de la Generalitat, contra la voluntat dels seus dirigents. Una afirmació que es pot deduir d'entre aquestes línies és que el personal de l'estació, des de sempre, fou afecte al règim de Franco, però que no va poder manifestar-ho per culpa de l'intervencionisme del govern català a través dels seus delegats. Aquesta és una veritat a mitges, després d'haver conegut, sobre tot el final d'algunes locutores de la casa amb l'arribada dels franquistes. A Ràdio Barcelona també hi treballaven persones amb ideologies catalanistes i nacionalistes com Mª Carme Nicolau, per exemple, o Rosita Cotó d'un tarannà catalanista més moderat. Potser sí que els dirigents de l'emissora eren més de la corda dels sublevats contra la República, però segurament i fóra de l'equip directiu, Ràdio Barcelona no era l'emissora 'espanyolista' que algunes històries s'han entestat a fer creure.

Ràdio Barcelona va continuar amb la seva programació durant tota la guerra fins que, al final, les bombes obliguen a tancar les dependències d'oficines del carrer Casp i el personal es trasllada a la Rambla, als estudis de RA de C., ja que, recordem, totes les emissores depenien de la Generalitat. El director de l'estació aprofita l'avinentsa per fer desaparèixer les vàlvules de l'emissora i per això l'EAJ-1 no funciona, no pas per què els rojos l'haguessin destrossada, com algú ha volgut fer creure. El record de Maria Queralt és molt explícit quan rememora què va passar.

“Va quedar tancada...que tenia els estudis a la Rambla. Per què els estudis de Caspe 12... com que una bomba va trencar els vidres dels despatxos de direcció que donaven al carrer, es va tancar aquella dependència, aquell pis. Jo tenia la clau. Ho sigui que per entrar-hi per qualsevol... cosa jo tenia la clau. Però no es va utilitzar, ja dic per què en

un dels bombardejos, hi havia la finestra tancada i un dels bombardejos que va anar sobre el Tívoli va trencar els vidres del despatx de direcció. I llavors van dir, "tot lo de oficines fora, per que les bombes cauen a prop i hi pot haver perill per el personal". Només hi anava jo de tant en tant per veure si havia passat alguna cosa(...) Hi va haver un parón per què hi havia caigut una bomba a prop.... I allavors el Sr...Ruiz que era l'enginyer tècnic de la Societat, de la central, Don Joaquín Ruiz Golluri i allavors el Sr. Ruiz va dir "m'haig d'emportar"...Per què ho va fer?? [*s'ho pregunta mentre intenta recordar millor*] "Me'n porto no sé...unes vàlvules de l'emissora". Jo les havia vist per què havia pujat varies vegades [*al Tibidabo, al centre emissor, vol dir*] són unes làmpades des de terra fins aquí [*senyala una distància d'una mica més d'1 m. d'alçada*] i va dir "m'haig d'endur unes làmpades que les vull portar fóra perill, per què són unes làmpades molt cares"...per que cada vegada que se'n fonia una les havien de portar des de l'estranger i valien molts diners..."són unes làmpades molt cares i les vull treure".

I en motiu de treure aquestes làmpades l'emissora va quedar a zero. No funcionava. I llavors la veu de pau, que s'havia acabat la guerra, es va donar des de Ràdio Espanya , però com Ràdio Barcelona. Per que nosaltres, Ràdio Barcelona estava desmuntat."

(Entrevista personal a la secretària de direcció de Ràdio Barcelona, als anys 20, Maria Queralt, 2003)

El professor Balsebre (2001) explica l'actuació dels dirigents de Ràdio Barcelona que no és gaire diferent de la de l'antiga secretària de l'emissora.

"La Generalitat había ordenado semanas antes a su delegado en Radio Barcelona, Jaume Doñabeitia, en funciones de *Director* que desmantelase el equipo emisor del Tibidabo y de la calle Caspe, en previsión de retirada, imaginamos que constituyendo el "equipaje" del gobierno de la Generalitat y de la República en su huída hacia Figueres. (...)la emisora fue desmantelada pero no llegó a formar parte del *equipaje que abandonaría Barcelona* gracias a la intervención del

ingeniero Joaquín Ruiz Colluri, director técnico de Unión Radio Madrid al principio de la Guerra Civil escondido en Radio Barcelona por amenaza contra su vida(...)llenó unas monumentales cajas de chatarra y piedra que fueron las que los organismos oficiales de la época enviaron a Francia.(...)La autentica emisora fue escondida por Ruiz Golluri y personal técnico a sus ordenes en unos almacenes de la Diagonal y así pudo funcionar cuando se normalizó la vida ciudadana. (...)El delegado de la Generalitat en RAC, Teodor Garriga, estuvo tentado de hacer destruir el equipo emisor, instalado en la zona barcelonesa de las Tres Torres, antes de su huída de Barcelona pero no lo hizo.

Ràdio Associació de Catalunya, una emisora en perfectas condiciones de funcionamiento, brindaría sus micrófonos la tarde del 25 de enero a los promotores de los últimos intentos de resistencia "(BALSEBRE, 2001:479-480)

Hi ha publicacions sobre la història de la ràdio que només parlen de depuracions de personal a RA de C, considerant que a Ràdio Barcelona no va passar res perquè no era l'emissora de la Generalitat. El cert és que a Ràdio Barcelona, l'entrada dels nacionals també es fa sentir sobre les locutores existents i sobre el personal en general: molts són depurats, i no només apartats dels seus càrrecs i rebaixats de categoria, sinó acomiadats de la ràdio o obligats a anar a treballar en emissores llunyanes a Catalunya, tal com li va passar a una de les secretàries de *La palabra*, Rosa Alavedra Segurañas¹²⁰, que va acabar a San Sebastián.

Maria Queralt, fou l'encarregada de preparar el llistat dels treballadors de Ràdio Barcelona per les noves autoritats, per tal que aquests decidissin qui es quedava a l'estació i qui havia de marxar. Aquesta va ser una pràctica en tots els àmbits socials. Els nous dirigents reclamaren a treballadors i propietaris de tota mena d'empreses que es presentessin als seus llocs de feina per ser

¹²⁰ Desconeixem si aquesta secretària, és la mateixa persona que a finals de la dècada dels 40 és la guionista de diferents serials radiofònics que es posen en antena a Radio Madrid.

inspeccionats pels nous amos; si no era així, el nou govern de Franco s'apropiava del comerç o fàbrica que passava a mans d'un equip directiu nou i afecte al règim, i la ràdio no en fou cap excepció.

“Jo em vaig ocupar de buscar a tothom. I els vaig dir, “veniu que us heu de presentar”... Vaig presentar una llista de persones que no podien venir, que deien:” no tenim tren”, “no tenim cotxe”...Jo la vaig donar al Sr. Ruiz i ell la va presentar, va anar a Ràdio Associació que allà la havíem de presentar. Per què els guanyadors de la guerra estaven a Ràdio Associació. Llavors havíem d'anar a fer la presentació a Ràdio Associació... I prenien nota que les persones que es presentaven eren fulana, sotana i sotana ,i per tant com que s'havien presentat quedaven acceptats. I jo vaig donar una llista dient que estaven de camí, que no havien pogut arribar a temps (com en Torrents) I eren els que no podien venir. Però els vaig posar a la llista i van ser acceptats. No feia cap mal. Feia un bé en aquells que no es podien moure¹²¹.”

(Entrevista personal a la secretaria de direcció de Ràdio Barcelona als anys 20, Maria Queralt, 2003)

4.3.3.3.2.-RÀDIO ASSOCIACIÓ DE CATALUNYA. (R.A. de C.).

Ràdio Associació de Catalunya fou l'única estació de ràdio que funcionava a Barcelona quan les tropes nacionals arriben a la capital catalana, ja que l'altre estació havia estat prèviament desmantellada.

A partir d'aquí comença un dels episodis més escrits de la ràdio durant la Guerra Civil i, curiosament, hi ha tants escrits com versions però quasi tots coincideixen en assenyalar que quan els soldats nacionals entren a RA de C es

¹²¹ Aquestes manifestacions sonen a excusa de persona que traeix els seus companys que no es volen presentar al nou règim. De fet ella insisteix una i una altra vegada amb la frase ‘No feia cap mal, feia un bé’

troben la locutora Rosalia Rovira fent antena. El que hem pogut anar confirmant mentre avançàvem amb la Història d'aquestes locutores és que la Rovira no fou l'última locutora de RA de C en parlar aquell dia per l'EAJ-15. El dia que els soldats entren a l'estació republicana de les Rambles de Barcelona, Francina Boris també hi treballava. Aprofitem aquesta dada per desfer tots els capdells i explicar, segons el que hem anat enllaçant i descobrint, què va poder passar aquell 26 de gener de 1939 a Ràdio Associació de Catalunya.

A la tarda d'aquell dia, la Rosalia Rovira estava fent antena, com cada tarda. Aquest és un fet contrastat i recollit per diferents autors.

“Anunciaba en catalán la música de un disco. Rovira fue interrumpida de súbito: Si, señorita, digo que ahora, el nombre de la emisora, a ese Aquí Radio Asociación de Cataluña, que usted va a pronunciar, debe tener que añadir “al servicio de España y a las órdenes de el Caudillo” (BALSEBRE, 2001:479-480)

El testimoni de Teodor Garriga sobre aquest moment, recollit en les seves memòries, no especifica mai que la locutora estigués fent antena, però sí que era a la ràdio perquè no la volia deixar. És una diferència que volem remarcar ja que sosté la nostra teoria que Rosalia Rovira era a l'emissora però no fent antena, tal i com anirem desgranant.

“(…) a les cinc de la tarda d'aquell trist 26 de gener de 1939. L'única persona que hi havia en aquells despatxos era l'extraordinària locutora Rosalia Rovira, que no es resignava a abandonar aquella emissora que ella tant estimava i que havia vist néixer al 1931 a la ronda Universitat. Va ser empresonada i, naturalment, acusada de roja separatista” (GARRIGA, 1998:54).

Aquest mateix episodi que Garriga des de llavors haurà explicat infinitat de vegades a diverses publicacions, ja no és igual, quan en motiu de la nostra recerca, l'interroguem sobre aquest punt.

“La Rovira, (...)Es trobava en els estudis de la ràdio quan van entrar els franquistes a Barcelona, aleshores un, un soldat gallec que passava per la rambla, que es deia Garcia Juncal, eh? Em penso, va veure una emissora, va pujar a dalt, va demanar, va demanar l'himne nacional, és clar la Rovira li va dir, estava donant sardanes, la Rovira normal... com si no passés res, eh? I aleshores, és clar, l'himne nacional no el teníem, i és clar... era un pecat no tenir l'himne nacional, la van treure d'una revolada, eh? I aleshores la van portar a la presó. Amb ella, a la Rosa Trias i a la Teresa Elias,[eren secretàries de RAC] les van portar primer amb una... en un local que hi havia a la Via Laietana, cantonada Plaça Urquinaona. A dalt hi havien les dones i a baix hi havia els homes, eh? I les dones tenien que baixar cada dia a treure amb uns covells on els presos hi feien les seves necessitats, i obligaven a les dones a anar a buidar tota la porqueria dels presos.

La Rovira va estar en allà, va estar tres mesos, després tancada, quan la van deixar anar, va haver-hi un veto per ella, ningú, si hi havia ràdio Miramar que l'hagués contractada però no, va haver-hi una, no la van poder contractar mai més. Aquesta dona va anar malvivint, eh?.

Malvivint, quan jo vaig tornar,això no sé si t'ho haig de dir perquè no m'agrada que quedi sobrat...., li fessin, li paguessin una petita pensió, vaig obtenir que en el moment de l'amnistia de Suárez, del 87, l'amnistia i sí a llavors va cobrar una pensió, com cobro jo ara”

(Entrevista personal al locutor de RA de C, Teodor Garriga, 2002)

Francina Boris antiga locutora de la casa, recorda aquest moment i diu que era ella la que estava fent antena. Boris afirma en el decurs d'una conversa per a aquesta recerca que la Rosalia Rovira era a la ràdio però no estava fent torn en aquell moment, tal i com va escriure Garriga (1998) en les seves memòries, ja

que la Rovira acabava el torn a les 6 de la tarda, i a les 6 començava ella, que era segona locutora. Per tant va ser ella la que es va quedar a la ràdio fent igual el torn, amb permís *d'aquells senyors que van venir*.

“(…)per cert que hi ha una cosa que en Garriga ho diu malament, quan van entrar els nacionals hi era jo, no hi havia la Rovira, és mentida allò que diu. En Garriga va mentir amb això. Quan van entrar els nacionals hi havia únicament en Font que era un conserge i jo. A mi em tocava entrar a les sis, vaig entrar a les sis i la Rovira va, va marxar. Vaig entrar jo i aquesta gent va arribar que eren cap a les set de la tarda. Llavors va entrar en Serraclara, va entrar.. en... l'Alfonso Banda, en Serraclara i un basc que no me'n puc enrecordar com se deia. Van entrar tres, i al cap d'una hora, cap a les vuit a llavors ja va venir molta gent. Va venir molta gent i jo plegava a les nou. I a les nou es va quedar en Fernando Ostela¹²², que era un locutor que venia amb ells, i em van dir doncs que ja podia marxar. I a llavors vaig marxar, jo feia de sis a nou del vespre.” (Entrevista personal a la locutora de RAC, Francina Boris, 2002)

Un any més tard, li varem tornar a preguntar sobre el mateix episodi, i les explicacions no difereixen massa.

“Jo recordo que quan van entrar els militars, van entrar... quan van entrar que jo hi era, a la ràdio. Ens van dir que ho continuéssim fent igualment com ho fèiem. En català igualment, i fins, a partir de les nou, jo vaig marxar, que jo acabava, jo hi havia d'anar de sis a nou, hi vaig anar-hi a les sis, i a les nou me'n vaig anar i a llavors va entrar Gerardo Estevan. Gerardo Estevan que aquest era un mal fregit, i aquest, aquest ja no sé... Bueno després, l'endemà, l'endemà passat ja va ser quan ens van dir a nosaltres que ja no podíem tornar a parlar més.”

(Entrevista personal a la locutora de RAC, Francina Boris, 2003)

¹²² Fins el moment present ha estat impossible d'identificar

El radiofonista JM. Salillas quan reconstrueix aquests fets, (1980), ho explica una mica diferent.

“Dos soldados al mando del oficial Martín de Riquer entraron con cierto nerviosismo en el control, donde un técnico de sonido efectuaba sus funciones. Luego aprovechando que el disco se había anunciado y la locutora Rosalía Rovira, tenía cerrado el micrófono penetraron en el locutorio:

-“Arriba España!!

-Buenas tardes.

(...)

-¿Esto que están poniendo, esta música qué es?

-Son sardanas. Díganme qué hago- inquirió la locutora.

-Usted siga haciendo lo mismo, igual.

-¿Igual?

-Todo igual, si. Como si no ocurriera nada, dijo el oficial.

En aquel momento en un despacho (...) se presentaba Arturo Tintoré, con uniforme falangista. Brindándose a dirigir *La palabra* a los radioyentes. Él y sus acompañantes penetraron también en el locutorio, cuando la locutora, con aplomo, seguía anunciando en catalán:

-Continuem el nostre programa de Sardanes. Us preguem d'escoltar a continuació...

No habría más sardanas. Un soldado había ocupado la mesa de control, y Arturo Tintoré, emocionado, con su voz timbrada caliente y joven, gritó más que dijo:

-“Españoles de Cataluña, las tropas gloriosas de nuestro ejército...

(...) Arturo Tintoré pasó días y noches ante el micrófono. No había otro.

(...) se convertiría en un primer actor muy notable y en director del Radio-Teatro de EAJ-15” (SALILLAS, 1980: 42-43)

El diari El País, arran de la donació per part de l'Institut Cervantes de Londres d'alguns documents de la Guerra Civil a l'Arxiu de Salamanca, publicava com va

ser l'entrada dels nacionals a Ràdio Associació, segons que es desprèn de la informació recollida en els *partes* que rebia el Duque de Alba , ambaixador de Franco a Londres per aquells temps. Segons aquests documents, els militars franquistes van ocupar Ràdio Associació de Catalunya el 26 de gener a les 17'15 hores i la situació es va resoldre de la següent manera, segons els detalls del telegrama que es va enviar a l'ambaixador tot comunicant-li la bona nova:

"entusiasmo población indescriptibles stop un episodio curioso ocupación Barcelona ha sido toma posesión de los servicios de radio stop cuatro horas hoy radio asociación Cataluña radiaba aún programa rojo intercalando con música invitaciones resistencia stop un oficial del ejército nacional subió al estudio de radio stop quienes escuchaban emisión oyeron breve altercado en que el oficial amenazaba ocupantes radio con hacer subir a las fuerzas que encontraban se concentradas en la calle stop seguidamente el oficial sin que suspendiérase emisión dió cuenta ocupación ciudad por tropas nacionales stop."

(EL PAÍS, 19-2-2006)

Després de revisar tots aquests documents hem elaborat la següent teoria sobre com van poder succeir els esdeveniments. Si acceptem la versió dels telegrames com a bona, no tindria cap sentit inventar-se la història per impressionar al Duque de Alba, quan el que més li deuria interessar fou que els nacionals entressin victoriosos a Barcelona, podem entendre que és perfectament compatible amb la que descriu Salillas, ja que de fet i no massa anys després, Salillas seria un dels directors de Radio España, fent-hi col·laboracions a partir de 1954 i que molt fàcilment hagués pogut tenir accés a algun tipus de documentació que avalés les seves afirmacions.

La versió de Boris no sembla del tot descabellada, tot i que no s'ha recollit en publicacions sobre història de la Ràdio a Catalunya. És clar que a ella tampoc se l'ha entrevistat amb aquesta finalitat, ja que sempre s'ha recollit el testimoni de Garriga que patia, al nostre entendre, el que hem anomenat en el capítol de la

metodologia, un estat crònic de vedetisme, i que a més era a l'exili quan tot això passava a les Rambles de Barcelona. Tot i així, hi podríem afegir el primer testimoni de Garriga, el de les memòries que és més antic i segurament més ben treballat (s'havia de publicar). La Rovira li cedeix el torn d'antena a la Boris i ella es queda al despatx de la ràdio on va viure amb força pena, l'arribada dels soldats nacionals.

Quan la periodista Silvia Copulo, als anys 80 va entrevistar Boris en motiu d'uns programes fets repassant la Història de la ràdio a Catalunya, emesos per *Catalunya Ràdio*, Boris ho va explicar sense donar-li més importància. De la mateixa manera que ho va dir, en la mateixa dècada, en diferents publicacions gironines que l'entrevisten en premsa escrita, mai però és un ítem destacat en la conversa, cosa que al nostre entendre li dóna un vernís important de credibilitat. La Boris cada cop també se sent més protagonista de la història de la Ràdio a Catalunya, ja que amb el pas dels anys, òbviament, es redueixen els testimonis vius, cosa que dificulta la verificació d'aquests fets.

Podria estar faltant a la veritat, però sembla versemblant el que diu si a més a més, ho contrastem amb dades que es desprenen de converses amb altres vells treballadors de l'estació.

Parlant amb l'Abelard Roure, tècnic de RA de C ja abans de la Guerra Civil, sabem que els primers locutors feien les millors hores d'antena, cosa que reafirma encara més aquesta hipòtesi, Rovira era la primera locutora de RA de C i no tenia perquè plegar a les 21h, quan podia fer-ho la Boris, que per això tenia menys categoria laboral que ella i era més joveneta.

El final d'aquesta història es pot narrar així:

A les 16'00h del 26 de gener de 1939 entren a les dependències de Propaganda de la Generalitat, a la Diagonal de Barcelona, els primers soldats del nou règim vencedor que s'apropien de despatxos i de documentació. Aquesta situació està ben descrita en distintes memòries de ciutadans barcelonins que s'aturen a parlar d'aquell dia.

És molt possible que a les 17'30, tal com recull el telegrama enviat al Duc d'Alba, els primers soldats entrin a RA de C. Allí es trobarien Rovira fent antena i la situació es podria resoldre tal com explica Salillas (1980), fins que un falangista exaltat i convençut com fou Artur Tintoré, agafarà els micròfons per llençar en antena proclames a favor dels nacionals.

Arran d'aquest "altercado" que també recull el telegrama de 'El País' al qual fèiem referència, Rosalia Rovira podria haver estat convidada a abandonar l'antena, quedant-se una estona més als despatxos de l'emissora. Això podria haver succeït així perquè si bé els primers soldats que arriben a Ràdio Associació no tindrien informació sobre els treballadors de l'emissora que just ocupaven. Els militars que hi entren més tard, juntament amb l'Artur Tintoré, ja eren del Servei de Propaganda de Falange i, per tant, tindrien accés als documents o expedients que s'escrivien sobre les persones a les quals calia investigar i per tant, podrien saber perfectament qui era Rosalia Rovira i quines afinitats polítiques tenia.

En aquests moments serien ja possiblement les 18.00h., hora d'entrada a treballar de Boris, que tal i com ella explica, fa com si res, seguint les indicacions de la Rovira que plega, i es posa a presentar música i a llegir els documents que el Servei de Propaganda, que era instal·lat a l'emissora, li anaven fent arribar.

Cap a les 19h., segons Balsebre (2001), entra a RA de C el General Juan Bautista Sánchez, cap de la V División del Cuerpo del Ejército de Navarra del General, Solchaga. Boris ens expressa en les seves converses, com cap a les 19:00h. la ràdio es va omplir de més militars i era un entrar i sortir de gent franquista.

Aquell vespre, el general Juan Bautista Sánchez fou l'encarregat de fer la proclama de l'alliberament de Barcelona a través dels micros de RA de C.

Boris tencà el seu torn a les 21'00h., com cada dia, essent la darrera locutora republicana que va parlar per l'EAJ-15. Després d'ella, les emissions quedaren en mans de soldats locutors que arribaven amb l'exèrcit franquista. Uns dies més tard, s'escoltava per antena la veu d'una jove Mercedes Laspra que entra a l'estació de les Rambles, segons ens ha explicat, quan encara estava plena de militars. És un punt i a part que continuarem en entrar en detall a la biografia de Laspra.

Els administradors de l'estació i els locutors de RA de C ja eren a l'exili, o amagats, i les locutores i les administratives són empresonades, depurades i apartades de les seves feines, tal com explica, la Francina Boris, en uns records que li són molt presents i que reviu a petició de la nostra recerca.

En l'apartat dedicat al somni estroncat de les locutores descriurem pas a pas, com va ser, per les locutores de Ràdio Associació i de Ràdio Barcelona, el pas de passar de treballar en una emissora republicana a trobar-se immerses en una societat feixista.

Tot seguit observarem què va passar a la resta d'estacions de ràdio locals de Catalunya en el moment final de la Guerra Civil.

4.3.3.3.3.-RÀDIO TERRASSA.

L'any 1936, Ràdio Terrassa emetia un informatiu anomenat '*l'Antena*', *diari parlat de Ràdio Terrassa* que estava format per una plantilla de 8 redactors que s'encarregaven de temes variats, des dels esports al teatre. També hi havia dues redactores, l'Antolina Boada que s'encarregava de reportatges femenins i que era la locutora de l'estació, i la Fina Estivill que era la responsable de la secció de Cinema.

Tot això es va anar acabant. Els col·laboradors van desaparèixer per culpa de la guerra i durant el conflicte portaven el pes de l'estació, només la primera locutora, Antolina Boada que hi havia entrat al 1933, i en Francesc Matarrodona, un enginyer elèctric que era el president del Ràdio Club i se n'encarregava de les qüestions tècniques que per culpa de la guerra, el feien anar de corcoll.

Ella sola va acabar assumint tota la programació i l'administració de l'estació de TSF i Matarrodona que va ser president del Ràdio Club fins al 1942, s'ocupà de la part tècnica de la ràdio. L'emissora no va deixar de funcionar durant tota la guerra.

Després de la guerra, com en tantes altres, els militars van fer guàrdia a l'emissora per tal d'assegurar-se que l'emissió es fés en castellà. La ràdio va haver de canviar el seu nom per Radio España de Tarrasa.

L'Antolina Boada va continuar de locutora primera fins que va jubilar-se a la casa. No va ser represaliada, ni apartada del micròfon.

4.3.3.3.4.-RÀDIO REUS.

El conflicte bèl·lic possibilita que una locutora que en períodes vacacionals anava a l'estació es converteixi en locutora oficial. És el cas de l'Adelaida Òdena, que després serà considerada la primera locutora de l'estació perquè s'hi quedarà fins que té el seu primer fill, tot i que en aquests moments de guerra i mentre els locutors de l'estació han de marxar al front, a Ràdio Reus hi va treballar durant uns mesos Antònia Sol.

Sol també marxa de l'estació, segurament buscant l'anonimat i evitant possibles repercussions polítiques i es refugia a les comarques del sud de Lleida, tot i que després de la guerra ja no tornarà a Reus, tal i com hem remarcat en el capítol anterior. Ara però podem retornar sobre aquest episodi perquè és durant la

guerra que la filla de l'amo, en aquell moment, de Ràdio Reus, Milagros Díaz recorda com durant la guerra, a la ràdio hi treballava algú de locutor però no pot identificar qui era. Díaz però té clar que l'Adelaida Òdena va anar a Ràdio Reus després de la guerra, cosa que coincidiria perfectament amb les fotos publicades als llibres d'història de l'emissora, doncs com ja hem expressat, sempre surt envoltada de treballadors de la casa de després de la guerra, mai d'abans del conflicte. El testimoni d'aquesta dona és important, ja que ràdio Reus estava instal·lada a les golfes de casa seva (ella encara viu a l'edifici) i ella i la seva germana de petites jugaven a espiar tothom qui pujava a les golfes. A més a més, segons confessa, anar a la ràdio a passar l'estona era la seva activitat preferida de nena.

"la primera va ser l'Òdena, però crec que n'hi havia una altra.... Potser si. No recordo aquest nom. Però si surt als llibres deu ser veritat!!![sense donar-li més detalls em fa una descripció d'un record que coincideix amb la fesomia de la Sol] Molt guapa.... Deixa'm fer memòria...què era morena?? Molt alta?? Pot ser si. Ara em ve com una sombrad'haver-me-la trobat algun cop per l'escala. Que era molt llamativa....Per que una criatura se'n recordi ha de llamar l'atenció si no...no...Devia ser aquesta, però vaja la principal era Òdena."

(Entrevista personal a la filla del primer director de Ràdio Reus, Joan Díaz, M^aPilar Díaz, 2003)

Tot i els intents i les moltes hores dedicades a intentar trobar Antoñita Sol, ha estat impossible aconseguir-ho, però el que sí que pensem que va succeir és que Sol arriba just quan els locutors marxen a la guerra i que es queda a la ràdio fins que ha de fugir-ne, per motius que desconeixem. És llavors, com ja hem explicat, que Ódena entra com a locutora, després d'haver anat alguns estius a fer pràctiques a l'estació. De fet, la seva filla es reafirma en els records que explicava la locutora de la ràdio, que sempre eren al voltant de la Guerra. Aquest extrem coincideix amb les fotografies que hem vist de la locutora, que sempre es poden datar a posteriori de la Guerra Civil.

“Aleshores doncs van tenir aquests dos bombardejos. Una vegada que, ella explicava, que primer es van trobar el Sr. Díaz i ella amagats sota una taula. “Què ens havíem d’amagar eh??” [recorda com la seva mare li explicava sempre fent la pregunta] Però l’instint de conservació...I la mare agafada del micro sota la taula. I després es van posar a riure tots dos, de l’instint de salvar el micro no!! A sota la taula.

I després quan va acabar el bombardeig van mirar que els fils funcionaven i tot anava bé i van posar la Marxa Triomfal d’Aïda. Això a casa seva, tant a casa el Sr. Díaz com a casa la mare, sabien que no havia passat res!!

Hi havia una sèrie de músiques triades que volien dir algunes coses. Per exemple quan va conèixer el meu pare, per què l’anés a buscar-la; quan volia connectar amb alguna amiga, quan volia dir que havia arribat a l’emissora...com que els programes els feia ella....

Doncs quan volien dir que no els havia passat res posaven la marxa triomfal d’Aïda. Així a casa sabien que eren vius, que no els havia passat res, que no els havien anat a detenir...”

(Entrevista personal a la filla de la locutora de Ràdio Reus, Adelaida Òdena, Adelaida Mariné, 2005)

Reus va ser fortament bombardejada al final de la guerra, cosa que va provocar que el propietari de l’estació decidís de tancar-la.

“El senyor Díaz va reclamar de les autoritats la construcció d’un refugi per prosseguir les emissions i, en negar-se aquestes a fer-ho, decidir tancar l’emissora.” (FRANQUET, 2001:77)

L’any 1939, un cop els nacionals han entrat a la ciutat, li donen els permisos pertinents per tal de tornar obrir. És en aquest moment que Òdena esdevé la primera locutora. En la represa, Ódena és cridada novament per la ràdio però les coses ja són molt diferents i la jove locutora ha de demostrar un cop més la

seva vàlua, sobradament coneguda pels seus veïns, a les noves autoritats franquistes de la capital del Baix Camp.

“Va anar... i li van fer llegir un text davant del governador de Tarragona, que era el Juanjo de Elías Cano, i li va dir: “Lees muy bién, lo has leído igual que en catalán”. I la van deixar quedar però es limitava molt a donar els títols de música que donaven i llavors a llegir els *Partes* que pujaven de Tarragona de governació.

A vegades explicava ella, molt joiosa, que quan va haver de dir que “La guerra havia terminado” i va haver de dir tres vegades “Franco, Franco, Franco” ho va dir amb una veu molt trista, no ho va dir contenta.(...) I aleshores amb ella la van insistir molt per que es vestís de Falange i va dir que no ho volia fer. I això va ser el que potser li va costar desprésl'acabament que va tenir de Ràdio Reus. Perquè quan li van portar a signar la baixa de maternitat, li van portar a signar la baixa total i per això no hi va poder tornar.”(Entrevista personal a la filla de la locutora de Ràdio Reus, Adelaida Òdena, Adelaida Mariné, 2005)

L'estació que havia tornat a funcionar el març de 1939, perd l'accent català del nom però manté l'emblemàtic Radio Reus. Aquesta estació pateix problemes econòmics importants i l'antic propietari, Juan Díaz decideix entrar en negociacions amb la cadena SER de manera que el 7 de juliol de 1944 Radio Reus passa a formar part d'aquesta xarxa (Franquet, 2001), tot i que des dels temps d'Unión Radio, Radio Reus ja hi estava associada.

Quan Adelaida Òdena és apartada de Radio Reus, amb una trampa administrativa segons la seva filla, la locució femenina queda a càrrec de Magina Abelló i més endavant de Isabel Freixinet, que seran locutores d'una programació que porta a l'antena de l'estació tarragonina els programes que s'emetien des de Madrid o Barcelona, sobretot les retransmissions d'obres del Liceu i els serials. Però Ràdio Reus va continuar tirant endavant una important programació pròpia com el famós “¿Qué desea usted saber?” un consultori on

els oients feien preguntes de tota mena, des de qüestions sentimentals a esportives; o el programa "Los pueblos y Radio Reus", unes emissions que es dedicaven monogràficament a un poble concret de la comarca.

ADELAIDA ÒDENA GISPERT (1915-2001).

Estava estudiant batxillerat a l'Institut Gaudí de Reus, quan va esclatar la guerra. Formà part d'aquella promoció de joves que mai no van acabar els estudis per culpa de la Guerra Civil Espanyola.

L'Adelaida Òdena havia nascut a Reus al 1915 , en el si d' una família benestant amb servei a casa. Era la petita de tres germans.

El seu pare que era mestre, i molt amic d'en Cambó, militava a la Lliga Regionalista, i la mare també era professora i per la culta formació de la família anaven molt al teatre Fortuny de Reus i, a Barcelona, al Liceu.

Aquesta situació dura fins la guerra que és especialment cruenta a casa dels Òdena. Van haver de fugir de Reus i refugiar-se en un poble molt petit de la vora de la capital, Vilanova del Camp. Tot i així, el seu pare, per les vinculacions polítiques que tenia, el van empresonar a Tarragona, en un barco-presó, i va ser condemnat a mort. Un germà de l'Adelaida Òdena va morir durant el conflicte i la seva mare i ella varen viure com a refugiades al poble.

Adelaida Ódena arriba a la ràdio perquè la seva família coneixia a un dels integrants del 'Grupo Radio', l'entitat impulsora de les primeres proves de TSF que es fan a Reus, Eugeni Baiget, i a Joan Díaz, titular de l'estació.

Comença a fer-hi col·laboracions als estius, mentre encara anava a l'escola, però quan ja n'és la locutora, Ódena anava caminat a Reus des del poble on la seva família es va haver d'amagar del conflicte. Aquest testimoni biogràfic que ens revela la filla de la locutora evidencia encara més la nostra tesi que l'Adelaida Ódena abans de la guerra no era locutora de l'estació reusenca.

Després de tota l'entrevista duta a terme amb la filla de la locutora podem establir que la cronologia de l'estada d' Ódena a Ràdio Reus és diferent del que fins avui s'havia afirmat, que considera aquesta locutora com la primera de l'estació del Baix Camp, quan en realitat fou la segona locutora que va tenir l'estació, tot i que si que es pot considerar que va ser la primera que fa de locutora amb l'arribada dels nacionals a Reus.

Quan l'Adelaida Ódena entra fixa a la ràdio és quan en Corretger marxa a fer la guerra –posteriorment farà un servei militar de 3 anys-. Per això l'amo de Ràdio Reus, Joan Díaz agafa l'Adelaida que durant els estius anteriors al conflicte ja havia anar a l'emissora a fer alguna col·laboració. D'aquesta manera, Ràdio Reus no es queda sense locutor.

Aquesta reconstrucció dels fets pren més pes arran de les següents evidències:

- 1.-Les diferents publicacions que expliquen la Història de Ràdio Reus sempre vinculen les primeres aparicions d'Ódena a la ràdio amb els bombardejos a la ciutat. Tret d'un: *60 anys de ràdio Reus*, on s'afirma que ella i els altres treballadors aterren a la ràdio al 1931, data en la qual Ràdio Reus no funcionava, com a estació amb indicatiu EAJ, sinó que era una emissora de radioafecionat EAR-5, que Joan Díaz, el propietari i pioner de la ràdio a Reus, havia instal·lat al terrat de casa seva i en la qual ell mateix, i alguns amics seus, feien emissions de prova amb certa regularitat.

A més, Ódena tindria 16 anys i segons la seva filla anava a l'escola i feia batxillerat per tant , aquesta tesi no es pot mantenir.

2.-La filla d'Ódena, tot i dir que la seva mare entra al 1934 a la ràdio, reconeix que tots els records que Ódena té dels primers temps són de bombardejos i vinculats amb el final de la guerra.

3.-L'anuari de la ràdio de 1933 publica les fotos dels tres treballadors que tenia l'estació en aquells moments, perquè tots tres havien fet antena en un moment o altre: Francisco Nolla, a qui titlla de primer speaker de l'estació, Joan Mora que al 1933 el descriuen com a tècnic de l'emissora i Enric Corretger que té una plaça de locutor a la mateixa. No hi ha rastres d'Òdena.

Igual que tampoc n'hi ha al de 1936. En aquest només hi surten fotos de locutors que són, segons la publicació, Antoñita Sol - fotografiada davant d'un micro- i Francisco Nolla i Enric i Corretger que ja eren locutors al 1933.

4.-Una altra pista que avala aquestes afirmacions es troba en les fotos que surten en una altra publicació sobre la història de Ràdio Reus (BAS,1996). En tot el capítol dedicat a la primera època no surt cap foto d'Adelaida Òdena , tot i que si que en surten dels altres companys esmentats i col·locats a la mateixa època.

Quan surten fotos d'Òdena amb gent de la ràdio és de després de la guerra, com dèiem, com l'Enric Cerveró, d'administració, i Pilar Barberà que treballava a les oficines de Ràdio Reus, un cop acabada la Guerra Civil.

Comentades aquestes teories sobre la possible arribada d'Òdena a la ràdio a la seva filla, aquesta no les troba descabellades

“Jo el que sé que explicava ,la mare era que ella hi va anar a finals del 34. A finals del 34 li va dir el Senyor Nolla i l'Eugeni Baiget. El Senyor Nolla i l'Eugeni Baiget i el Senyor Díaz, Díaz Galceran.

Aquests tres senyors, li diuen amb ella....aquests tres senyors eren amics del meu avi, li diuen a ella que estava estudiant a l'Institut si podia anar a l'estiu a intentar parlar a veure si oi... agradava, a veure com ho feia, etc., etc.

Aleshores hi va anar a l'estiu del 34 una temporada. No sé si un mes o mes i mig i després hi va tornar a finals del 34, llavors ja com si es quedés a treballar. Però a part que no constava enlloc, el sou era mira!!!. Ella deia que li pagaven quan se'n recordaven i quan podien. (...) però la mare hi va ser a finals del 34, el 35 i després ja a al 36 quan ells marxen [es refereix a Corretger, el locutor de Ràdio Reus i al seu pare - que era ja el xicot de l'Adelaida i amic d'en Corretger-] van marxar (la guerra esclata el juliol) i llavors ella ja estava considerada com a locutora i llavors ja feia horari normal." (Entrevista personal realitzada a Adelaida Mariné, filla de la locutora, 2005)

Adelaida Ódena sempre va ser una dona forta i presumida. Una avançada a la seva època. Tenia fortes conviccions catalanistes i a la ràdio de després de la guerra ho va passar malament. El propietari de l'estació li torna a demanar que hi vagi, pensem que Ràdio Reus com explicarem tot seguit és tancada l'any 38 a causa de la inseguretats que representen els bombardejos a l'estació. Ódena es quedarà a Ràdio Reus fins que després de casada té la seva primera filla.

En portar la documentació per tenir la baixa per maternitat, el director del moment, Salvador Sedó, li signa l'acomiadament i així la locutora queda apartada de les emissions i de la possibilitat de tenir una paga de jubilació, com recorda amb indignació la filla d'Ódena.

4.3.3.3.5.- RÀDIO SABADELL.

A Ràdio Sabadell hi va continuar la Mercè Sorribas, una nena que havia entrat a l'estació l'any 1933 amb només 13 anys [falsificant la documentació, com si en tingués 15, segons la seva filla (Comps, 2005), i com ja hem explicat]. A principis de 1939 deixa l'estació per dedicar-se al teatre, que era la seva

veritable passió, però abans veu com els responsables de l'estació: Joan Benito Sanz , Lluís Papell i Vicens Comes, de conegut tarannà republicà, foren represaliats per les tropes franquistes que entraren a Sabadell. Ella no va patir-ne les conseqüències, segons la seva filla perquè era massa petita i ja van veure que no era perillosa .

“(...) Durant la guerra van tancar!!! I els van agafar eh!! I va haver empresonats eh!!. La meva mare no per què era petita i se'n va salvar... Però aquests senyors que t'he dit abans: el Lluís Papell i alguns altres dels grans no els hi van perdonar. I cap a València i ...però ella se'n va salvar per això. Va poder justificar l'edat real que tenia i la van deixar. Ella tenia el record. Ho explicava que van entrar i que els van agafar i es clar...li devien veure la cara de criatura i en poder justificar l'edat que tenia..la van deixar. El noi, suposo que tampoc. [vol dir el locutor] Ells dos no, però la gent gran els van agafar tots.! Clar que com que havien de dir Visca la República quan s'acabava l'emissió, per què això sí que ho deien....”

(Entrevista personal realitzada a la filla de la locutora de Ràdio Sabadell, “Merceneta”, Núria Comps, 2005)

La seva programació es mantingué immutable fins el 27 de gener de 1939, data en la qual les tropes de Franco ocupen Sabadell i la ràdio passa a dir-se Radio Nacional de España en Sabadell i queda sota el control de Prensa y Propaganda del Movimiento.

Jaume Truyols (1911-1982) és nomenat nou director. Aquell mateix any havia sigut nomenat Delegado comarcal de Prensa y Propaganda del Movimiento.

Mercè Sorribas fa algun anunci en castellà per què les noves autoritats li ho demanen, durant les primeres emissions amb la nova programació i els nous dirigents, però després sí que es desvincula de l'estació per dedicar-se definitivament a fer teatre.

A la ràdio hi entraria l'Anna Maria Pons que ocuparia el càrrec de locutora durant 25 anys.

El 1942 la concessió de Ràdio Sabadell EAJ-20 és transferida de l'antic propietari, Joan Corbella a l'empresa EMISIONES RADIOFONICAS ESPAÑOLA - ERESA-, que funciona en règim de societat anònima. Jaume Truyols i Prat continua en al càrrec de director de Radio España de Sabadell amb garantia de control i compliment de les directrius que l'emissora havia de seguir. La ràdio en la seva represa té com a locutor a un tal Sr. Cruells, (Ferrada, 1999) que juntament amb un tècnic de so varen ser els qui van ajudar a tornar a posar en funcionament l'emissora en l'etapa nacional.

4.3.3.3.6.- RÀDIO MANRESA.

Què va passar els primers dies de l'esclat de la Guerra Civil amb Ràdio Manresa?. Segons la revista *Radio Nacional* que en un article anònim, fa una reconstrucció d'aquests fets, la programació va continuar normalment fins que el dia 18 de juliol, al migdia, Ferran Boixadós membre de la Junta del Ràdio Club que dirigia l'estació, va rebre l'avís des de Radio Prensa de Madrid de tenir l'emissora preparada i les línies obertes perquè es podia tenir la necessitat d'intervenir en qualsevol moment. Va ser en aquells moments que les ordres i les informacions van explicar els esdeveniments del *alzamiento*.

El dia 19 de juliol membres de les FAI i del POUM es van presentar a l'emissora i hi feien guàrdia per evitar, segurament, que es tornessin a radiar ordres faccioses per antena. Aquests vigilants s'alternaven amb forces de la guàrdia civil. Aquests militars foren els que van deixar Ràdio Manresa sota la direcció del Comitè antifascista, representat per Antoni Camps i Josep Díaz.

“Dueños absolutos de la Emisora, camparon por ella, utilizando el micrófono si así les parecía y obligando al personal empleado en Radio

Manresa a obedecer sus órdenes. No obstante y estas imposiciones, el personal empleado en la emisora estableció turnos para no dejarla abandonada a los citados elementos y a fin de evitar daños a la misma. Radio Manresa dependió pues, desde el 18 de julio de 1936 de las hordas marxistas, hasta que llegó su liberación gracias al Ejército glorioso y a su invicto Caudillo" (RADIO NACIONAL, 1939:81)

És cert, com diu la publicació franquista, que amb la Guerra Civil el personal treballador es va fer càrrec de l'emissora. Els treballadors de l'estació, alguns dels quals formaven part dels iniciadors del Ràdio Club, expliquen la "seva apropiació de l'estació" per tal d'evitar que aquesta sigui controlada per ningú que no siguin els treballadors de l'estació i el comitè de milícies antifeixista. El comitè estava format per afiliats a la CNT, la FAI, el Partit Socialista i el POUM, i eren persones absolutament alienes al món de la ràdio. Durant aquest període en que l'emissora està en mans del comitè obrer de Ràdio Manresa (tal com els mateixos treballadors s'autodefineixen), els responsables de l'estació decideixen abaixar les tarifes de publicitat per fer real el seu lema de "tota la nostra activitat al servei del poble".

Aquesta acció a Ràdio Manresa no era gens diferent del què havia succeït a Terrassa i a Sabadell, els treballadors de quines emissores volien així reclamar "l'estar fixes al servei de l'emissora" i per això esperaven la col·laboració del Comitè Antifeixista de les seves respectives ciutats. (ALOY i SARDANS, 1991)

Tot i l'enrenou, la ràdio continuava la seva vida "en antena" com si res no estigués passant, fins i tot des de la revista de l'estació "Radio Manresa" es feu una crida als subscriptors de la ràdio perquè hi continuessin col·laborant àdhuc portant els seus fills a les Emissions Infantils que programava l'estació. Aquestes emissions infantils es feien cada diumenge al matí, de 11'30 a 12'30h. i eren els fills dels socis de la ràdio els qui llegien contes per antena, cantaven o recitaven poesies. La resta de la programació era pràcticament musical, amb tipus diferents de música segons l'horari: música clàssica, sarsuela o música de

dansa, una programació que a finals del 1936 era força restringida. Ràdio Manresa emetia de 12'30 a 14'00h. i de 19'00h. a 23'00h.

Però, els problemes en la gestió i en l'economia de l'emissora fa que s'escurci la programació, emetent dues hores menys diàriament i incorporant a la seva antena molta informació dirigida.

A les 14'00h i a les 21'00h., un butlletí de notícies des de la Generalitat, que juntament amb les retransmissions de notícies des de Madrid i des de Barcelona, quan calgui –*eventualment*, diu la revista que publica la programació-, la 4ª emissió de *La palabra* a les 21'15h. i la seva ampliació a les 23'00h. són les bases de la programació de l'estació manresana que continua farcida de música variada durant la resta de la seves emissions mentre hi ha guerra.

Així les coses, el març de 1938 el Comitè Municipal de Manresa renuncia definitivament a l'emissora, tot i els intents per evitar-ho del comitè Obrer d'Administració de Ràdio Manresa (els treballadors de la mateixa) que fins poc abans de l'entrada de les tropes nacionals a Manresa encara volien quedar-se l'estació.

Al maig de 1938, les restriccions de la guerra es fan notar cada cop més a la ciutat, i a Ràdio Manresa les coses no van massa bé. De moment la revista de l'estació radiofònica passa a convertir-se en una edició de menys pàgines, així és més fàcil de suportar econòmicament, i des de les seves planes es continuen demanant diners per poder acabar les obres de la nova estació de ràdio i per poder-la mantenir en funcionament, cosa que fa que l'any 1939 amb l'entrada de les tropes nacionals, Radio Manresa quedi sota l'empara de la Falange.

La Radio Manresa de las FES y de las JONS serà curiosament la que obrirà els micròfons a les veus femenines que anteriorment, abans de la guerra, no hi havien tingut cap representació local. Les veus de dues jovenetes, Montserrat

Calafell i Maria Matilde Almendros, seran a partir d'aquell moment les que escoltarien els manresans per la seva estació.

L'estació, com a tants altres llocs de Catalunya, passa a ser controlada pel delegat provincial de premsa i propaganda, Justo Pastor, que va substituir així l'anterior administrador, Eduardo Rute. Josep Mira, que havia lluitat al bàndol nacional durant el conflicte és ratificat com a nou director de l'emissora en la qual, des del 1939, ja col·laborava fent tasques de gestió i de locució al mateix temps.

Mira, que feia teatre amb el Casal Regionalista de Manresa, és cridat des del nou ajuntament per encarregar-se de l'estació. Comença fent de locutor i durant molts anys va compaginar la locució i la direcció. Ell fou l'artífex de portar les dues joves locutores a l'antena de l'emissora en l'etapa franquista, una etapa que s'enceta sense locutora, amb un director, *home orquestra*.

“Un locutor en aquells temps era l'home micròfon ...per tot. I després com que no se'n sortien i donat que jo havia sigut mig director d'empresa, em van nomenar a mi director. Els grupet d'allà...En aquells moments el radioclub estava dissolt. Vaig ser jo que va gestionar que el Ràdio-Club tornés...i em va portar molts disgustos...Per què, es clar, el ràdio club no tenia massa bons antecedents i jo em vaig rodejar de gent molt com cal, eh!!! I vaig fer moltes gestions!! Vaig fer moltes gestions...i...a nosaltres vem acabar essent una filial de Radio España de Barcelona” (Entrevista personal a l' antic director de Radio Manresa de las FETS y las JONS, José Mira, 2005)

La dècada dels 40 va ser la més comercial de l'estació, en part mercès als *Discos Dedicados* però també gràcies als programes cara al públic, que eren una font d'ingressos interessant.

Montserrat Calafell (1924).

Neix a Manresa al 1924, en una família de menestrals. El pare era encarregat d'una ferreteria, i la mare no treballava. Eren dues filles. La gran estudiava i la Montserrat Calafell va començar a fer el batxillerat, però quan va venir la guerra, va estroncar-li els estudis. També estudiava violí, però per culpa de la guerra tampoc ho va poder acabar. Durant la guerra, el pare és tancat a la presó i la família ho passa malament.

La Calafell entra a la ràdio perquè feia teatre amateur, en plena època franquista i allí li ho proposen.

“Jo feia teatre i a través de fer teatre... un de la Junta del Ràdio-Club va dir per què no vens a la ràdio? perquè havien de trobar algú...I per això vaig anar a la ràdio. A través del teatre i m'hi vaig quedar. Em sembla que tenia 17 anys....al 1941” (Entrevista personal a la locutora de Radio Manresa de las FETS y las JONS, Montserrat Calafell, 2005)

La seva feina però no va ser mai única i exclusivament de locutora. Des d'un bon començament fa quasi de tot i s'ocupa de tasques administratives.

“jo era a l'altra banda del vidre i el tècnic els posava, i a vegades, segons els horaris, si hi havia la Matilde, jo li posava discos. Feia de tot. A més a més, jo també treballava l'oficina, portava la publicitat, feia la facturació. Vol dir que allà érem *chicas para todo!*.”

Fer la facturació dels anuncis, segons les vegades radiades, etc.

Els textos els escrivíem nosaltres, els escrivia el Mira d'acord amb l'anunciant eh!!!... Aquesta frase si sona més bé, més malament. Això no tenia gaire importància. Una sintonia musical..." (Entrevista personal a la locutora de Radio Manresa de las FETS y las JONS, Montserrat Calafell, 2005)

Tot i que temporalment Calafell va arribar primer a l'emissora un any abans que la Mª Matilde Almendros, les qualitats fòniques d'aquesta la van convertir en primera locutora, cosa que explica per què quan treballaven plegades, la Calafell li posava els discos, tal i com reconeix en el decurs d'una entrevista sense cap mena de problema, ja que en parlar de la seva antiga companya de ràdio, Calafell sempre en reconeix els mèrits que ja apuntava de joveneta.

Mª Matilde Almendros (1922-1995).

Mª Matilde Almendros neix al 1922 a Manresa. De molt joveneta comença a fer teatre a la seva ciutat, mentre estudia Arts i Oficis i treballa en una fàbrica de sabates.

Poc després de la guerra, col·labora a Ràdio Club Manresa, fent teatre doncs ja era la primera actriu del teatre Apolo de la capital del Bages, però les seves qualitats fòniques fan que el director la posi de primera locutora. Era l'any 1941.

“Ella sempre va anar per davant. El que passa que es va casar, va plegar, el marit no volia. Va estar molt temps que no podia treballar. I després se’n va anar a Barcelona.” (Entrevista personal a la locutora de Radio Manresa de las FETS y las JONS, Montserrat Calafell, 2005)

La seva estada a la ràdio de Manresa va ser molt curta ja que molt aviat debutà fent teatre a Barcelona i a Ràdio Barcelona, on l’any 1943 ja participava amb l’elenc de radioteatre que dirigia l’Armand Blanch. Un temps més tard, Joan Viñas la coneix i la convenç per fer radioteatre a Radio Nacional.

La pròpia locutora i actriu explicava en un text editat pel Col·legi de Periodistes que durant la postguerra era quasi impossible que una dona capitanejés un programa de ràdio, “era molt difícil que una dona fes un programa sencer. No se’ls acudia als directius”.

Així doncs del teatre a la ràdio i als escenaris fa el salt radiofònic i participa en els millors programes de Radio Nacional. El més famós, ‘España para los Espanyoles’, es va emetre diàriament de 1964 fins 1978 i fou el primer programa de ràdio capitanejat per una dona catalana.

Mor al 1995, als 73 anys.

4.3.3.3.7.-RÀDIO GIRONA.

A Girona, a l’època final de la guerra hi feia de locutora, la Mª Lluïsa Figa (neboda de l’Alexandre Figa, director) que es queda sola fent antena quan el seu company Tinet Carreras és cridat al front i mor durant la guerra, tot i que documentalment mai no se li va poder certificar la mort.

La Mª Lluïsa Figa que està preparant el seu casament necessita algú que li faci algunes hores d’antena i la Maria Tersa de Ràdio Lleida serà aquesta persona,

ja que arriba recomanada des de la seu central de l'estació RA de C. de Barcelona, cadena a la qual pertanyien Ràdio Girona i ràdio Lleida.

Per conèixer els detalls dels mesos que Maria Tersa va treballar a Ràdio Girona, dels quals ara en fem un petit resum, i observar la recerca duta a terme per verificar tots aquests aspectes és imprescindible, al nostre entendre, veure el capítol dels annexes d'aquesta Tesi ja que d'altra manera el text de la recerca s'hauria allargat massa. De moment hem d'explicar com és que la locutora de Lleida acaba essent l'última locutora republicana de Girona.

MARIA TERSA, EL DESCOBRIMENT D'UNA LOCUTORA A GIRONA.

Si no haguéssim començat per fer un important treball de camp, en el sentit de recollir moltes Històries de Vida de diferents emissores de ràdio, no hauríem pogut lligar els caps que han permès trobar la locutora que va quedar-se a Ràdio Girona fins que van entrar els nacionals, informació inèdita fins avui.

Mª Lluïsa Figa plega de Ràdio Girona a finals de l'any 1938. Segons el seu fill (Vich, 2002) uns mesos abans de casar-se, per tant és probable que marxés de l'emissora quan el seu oncle també ho fa. El director de la ràdio, Alexandre Figa s'exilia a França, per qüestions polítiques, uns dies abans que els nacionals entrin a Girona (febrer de 1939). Fins aquell moment i d'ençà que ha marxat al front Carreras, la Figa està treballant a l'EAJ-38 amb la locutora de Lleida Maria Tersa.

La història de l'arribada d'una lleidatana a Girona comença amb la fugida de Ponent després que els bombardejos destrossin l'emissora i la capital del Segrià. Maria Tersa ja havia quedat amb el director, Alexandre Figa, que marxarien de Lleida cap a la seu central de Ràdio Associació, a Barcelona, per què la situació bèl·lica a Lleida ja estava resolta i la vida per ells allà era insostenible (amb la retirada, tractant-se d'una família benestant, els republicans els obliguen a marxar de casa seva i a abandonar-ho tot).

“Sí, vam quedar tots que ens trobaríem a Ràdio Associació. Hi vam anar, el director, que no el vaig veure jo, perquè ell va anar directament a Girona. A Girona, es veu, em fa l'efecte a mi, perquè no me'n van parlar, em fa l'efecte a mi, que el director de Ràdio Girona devia ser potser molt de dretes, i va marxar, em fa l'efecte eh?. [Baltasar Llorens és el director de Ràdio Girona, al qual ella fa referència]. Això no ho he sapigut, perquè tampoc, allavorens no m'interessava massa la política i no sabia, sabia les coses una mica pel, pel treball, no sé, no per política. I ara penso: segurament que el director meu que és, que era el senyor Figa hi va anar directament a Girona. (...)Vam anar a Ràdio Associació. Ràdio Associació em van dir que si em volia quedar i vaig dir pues que sí, em volia quedar. Jo vaig dir que sí, iii... els vaig donar l'adreça de casa meva, de Barcelona, dels meus familiars. I em van enviar una nota dient-me que sí, que em podia quedar a Ràdio Associació.

Però entre aquestes, el director de Ràdio Girona,(es refereix a Figa que ja és de nou director a Girona) que estava amb la seva neboda, va venir també, perquè deixàvem l'adreça tots allà a Ràdio Associació... i em van dir, si volia anar a Ràdio Girona, perquè el... locutor que tenien s'havia mort al front, i només hi havia una locutora. I els meus pares, que jo estava amb els meus pares no, (...)els meus pares ho van preferir,.. anar a Girona per por dels bombardejos. I hi vam anar, allavorens vam anar a Girona, i ens vam quedar 9 mesos fins al final!”

(Entrevista personal a la locutora de Ràdio Lleida i Girona, Maria Tersa, 2001)

Aquest testimoni és insòlit, cap publicació sobre Ràdio Girona, ni sobre Història de la Ràdio a Catalunya l'ha inclòs mai, ni anomena aquesta locutora.

Tersa recorda amb total claredat el moment de l'entrada dels nacionals a Girona i a la ràdio. El febrer de 1939, entren els soldats franquistes encarregats d'ocupar l'emissora, que ja no emet programació pròpia, des de que el director

ha fugit de Girona, cap a l'exili francès.¹²³ La Mª Lluïsa Figa ha plegat i la Maria Tersa ja no fa antena.

"és el moment de marxar...tothom marxa, un munt de gent de tot Espanya, tots marxen per Girona. Ell vol marxar (es refereix a Figa) ell ha de marxar...els meus pares volen tornar cap a Lleida. I aquí s'ha acabat tot.

Ja no té objecte que jo estigui donant notícies, ja no n'hi ha més, no hi ha possibilitats, ja s'ha acabat.

(...)a mi em van classificar de roja des del moment en que van entrar a la ràdio, que em van trobar a la ràdio. Vivia al pis de la ràdio. Estava allà, però no al locutori, a casa.

Sabien que era locutora...jo ...Van entrar al pis, jo la veritat és que em vai desfer completament d'ells. Ells van fer lo que van volguer. Tenia una ploma, una...Montblanc molt maca i va desaparèixer per què també ho pispaven tot eh!!. (...) No feien antena, no, no. Miraven la ràdio, els estudis, agafaven coses, però no van fer ràdio. Ja s'havia acabat." (Entrevista personal a la locutora de Ràdio Lleida i Girona, Maria Tersa, 2004)

La locutora i la seva família es queden al pis de l'estació per preparar el viatge de tornada cap a casa seva, a Lleida. Podien entrar i sortir del pis, però ja no s'acostaven als espais de la ràdio, ni al centre emissor, on el pare de la locutora, ajudava en les tasques de manteniment durant aquests mesos finals de la guerra, per tal de tenir uns diners extres i poder-se mantenir. D'aquesta conversa també coneixem que la locutora, i la seva família, vivien dins del pis de la ràdio, i que per tant Ràdio Girona no fou destrossada durant el període final de la guerra, tal i com s'ha publicat.

¹²³ El currículum professional d'Alexandre Figa es pot comprovar amb una explicació manuscrita de la seva filla, realitzada a requeriment de Ràdio Girona en motiu dels seus 50 anys, i amb una carta també manuscrita d'un antic locutor de Ràdio Lleida escrita pel mateix esdeveniment. En cap dels dos escrits s'anomena l'exili del director que és explicat per 2 locutores de Ràdio Associació, per un locutor de la mateixa casa i pel fill d'una altra locutora, cosa que li atorga tota la credibilitat necessària, al nostre entendre.

Les confirmacions necessàries cercades per verificar que Maria Tersa vivia i treballava a Ràdio Girona fins el febrer de 1939 estan degudament justificades al capítol d'annexes; igual que les validacions dutes a terme per poder afirmar amb rotunditat que Ràdio Girona emetia regularment durant la Guerra Civil.

Aquell febrer del 1939, Girona pot escoltar unes emissions de ràdio que es fan des de la Rambla de la ciutat i que alternen la música amb la lectura de comunicats oficials, que els nous mandataris volen fer arribar a la ciutadania. L'artífex d'aquestes emissions, tan primàries, serà Joan Viñas que ben aviat i mercès a les seves relacions amb els nous dirigents de Girona, pots traslladar-se als estudis de Ràdio Girona i fer *ràdio de veritat* des de l'EAJ-8. Viñas es fa amb la col·laboració imminent de la seva futura cunyada, l'Amalia Rexach, que serà la primera locutora de la ràdio després de la guerra.

AMALIA REXACH (1920-2002).

Aquesta noia serà la primera locutora de Radio España de Gerona. No tenia cap coneixement del mitjà però va aprendre del seu parent a posar i presentar discos, i la manera de llegir notícies que el propi Viñas escrivia. Hem considerat adient reproduir un fragment de l'entrevista:

"A.REXACH: Vam agafar una casa, allà a la Rambla, i amb un micròfono, donàvem notícies ell i jo.

SÍLVIA: I d'on les treien les notícies?

AR.: Eh?

S: D'on les treien les notícies? Qui les feia?

A.R.: Les feia ell. [vol dir J. Viñas]

S.: Les llegia vostè?

A.R: Les llegia

S: I qui les escrivia?

AR: Ell

S: Ell les escrivia?

A.R: Les escrivia. Perquè el que passava en aquells moments, tot era, diferent i com que jo parlava bé el castellà, no tenia accent...llegia les notícies les donava jo.

S: Si però...

A.R.: Me les donaven

S: Els hi donaven escrites ja?

AR.: Sí.

S: Vale. I qui les escrivia?

AR: En Viñas.

S: En Viñas, i sobre què eren les notícies, de què parlaven?

A.R.: De les coses que passaven a Girona.

SÍLVIA: De les coses que passaven a la ciutat?

A.R.: A la ciutat de Girona.

S: Però de coses polítiques?

A.R. No de coses...ell ja sabia de què. Ell coneixia molta gent a Girona.

S: I què més feia a la ràdio?

A.R: Jo feia de tot allà.

S: Feia de secretària també si convenia?

A.R.: De tot, de tot. En Miquel Gil feia la part deportiva, saps? Ell anava al partit, i de seguida que s'acabava el partit, venia cap allà, a la ràdio i amb una màquina vella que teníem, d'escriure, pum, pum, pum, pum, ell feia la notícia i jo la donava per ràdio. (...)Posàvem música, jo tenia l'aparato a allà...i hi feia tot allà... de locutora, de tècnica... de tot ho feia jo. Posava els discos, calculava quants minuts dura un disco i quants minuts dura un altre. El temps que podies anar a fer pipí, jo tot

calculava". (Entrevista personal a l'antiga a locutora de Radio Gerona, Amalia Rexach, 2002)

Joan Viñas, al 1935 ja havia fet les seves primeres incursions a Ràdio Girona per llegir-hi poemes, anys abans de la guerra, de jovenet; per tant casaven en la seva persona la devoció al mitjà radiofònic amb el tarannà polític que comportava un càrrec com el de Secretari de Propaganda del nou règim. L'Amàlia Rexach més tard serà la seva cunyada. És una noia culte i amb estudis superiors que ha passat els últims 10 anys de la seva vida a Berlín, on només parlava castellà i alemany.

"Ell tenia una cultura i ell volia algú que sapigués , i una veu radiofònica, ara ja no la tinc.(...)Jo no tenia accent català." (Entrevista personal a l'antiga a locutora de Radio Gerona, Amalia Rexach, 2002)

Amàlia Rexach entra a Ràdio Girona per coneixences amb la família Viñas [aquest festejava amb la seva germana], i tal i com ella reconeix, no fa mai proves ni concursos d'accés a l'emissora, ni tampoc ha de demanar permisos polítics.

En un manuscrit de 1983, la pròpia Rexach explicava així els seus inicis a la ràdio. És significatiu de la seva ideologia política la manera que té de descriure la història de la ciutat:

"Mi primer contacto con Ràdio Girona (en aquel entonces Radio España de Gerona) fue al terminarse nuestra Guerra Civil, recién liberada Girona. Como había estado viviendo muchos años en Alemania no tenía acento catalán, hablaba un perfecto castellano, cosa que por lo visto en aquel entonces, tenía mucha importancia. Juan Viñas que más tarde casó con mi hermana Ana, fue en realidad quien me llevó a Ràdio Girona, donde hacía falta una locutora. " (REXACH, manuscrit, 1983)

Amàlia Rexach neix a Girona al 1920, en una família benestant de la ciutat que es dedica al comerç de queviures¹²⁴. Són 5 germanes, cosa que determina els pares a enviar l'Amàlia, als 7 anys, a Berlín a casa d'uns oncles.

Allà Rexach fa el batxiller i estudia a l'escola de traductors per fer d'intèrpret. Viu a Berlín a la 'Pensión Latina', hotel dels seus oncles "on només es parla en castellà", fins que sembla imminent l'esclat de la Segona Guerra Mundial.

En aquest moment i sota l'aixopluc de la Legión Còndor¹²⁵, Rexach torna a la seva Girona natal. Engrescada per Viñas es passa dos anys treballant a Radio España de Gerona. Al 1942, plega per què marxa a treballar a Madrid, a l'ambaixada de l'Alemanya nazi on s'encarrega de gestionar permisos de treball per immigrants.

Rexach tot i ser una dona d'ideologia molt conservadora (les seves germanes varen ser les fundadores de la Sección Femenina de la Falange a Girona) compagina la seva feina a l'ambaixada amb la criança dels seus tres fills. Mai no deixà de treballar.

Després de Madrid viu 14 anys a València i en quedar-se vídua i posar-se malalta, el seu fill gran la porta a viure, més a prop seu, al Vallès Oriental en una residència d'avis.

Mor el 14 de novembre de 2002. La seva entrevista per a aquesta Tesi recull segurament els seus últims records de la ràdio gironina.

¹²⁴ Anys després de la guerra els Rexach són els responsables d'introduir la firma de supermercats Spar a Girona.

¹²⁵ Aquesta és una altra referència a tenir en compte per explicar el grau de relació amb el fascisme que tenia la seva família. La Legión Còndor no es dedicava pas a transportar viatgers. Era una unitat, bàsicament aèria, que Hitler va oferir a Franco, per tal d'ajudar-lo des de l'aire, a guanyar l'escomesa. D'aquesta manera els alemanys varen provar en una guerra de veritat, unes armes noves que portaven aquests avions.

4.3.3.3.8.- RÀDIO LLEIDA.

A Ponent l'arribada dels nacionals és molt aviat. És la primera capital catalana que les tropes de Franco ocupen.

Aquesta estació ha de tancar al poc temps de començar la guerra i el personal pateix un veritable èxode. Ràdio Lleida havia posat a fer de locutor feia un any a Maties Olivé, un actor del seu elenc teatral (que es va lliurar d'anar al front, per ser fill de vídua) i que només va poder treballar amb la primera locutora de la ràdio, Maria Tersa, un any ja que l'estació es tanca a finals de 1937 després del bombardeig més esfereïdor que va patir la ciutat de Lleida durant la Guerra Civil.

A partir d'aquí començarà, com ja coneixem, una història apassionant, la de la locutora lleidatana que, en plena Guerra Civil, i acompanyada pels seus pares, travessarà Catalunya refugiant-se de les bombes per anar a parar a Girona, on hi ha una altra emissora propietat de Ràdio Associació igual que ho era la de Lleida, i on es retrobarà amb el seu darrer director de ràdio a Lleida, l'empordanès Alexandre Figa. Aquest li ofereix novament feina de locutora, ara però a Girona, i aquí tindrà la seva darrera relació amb la ràdio. És un descobriment fet mercès a les Històries de Vida que hem reconstruir en fer aquesta Tesi, tal com hem detallat.

Ràdio Lleida deixa d'existir, les seves antenes tornaran a tenir veu per dir-se Radio Lérida, però això no serà fins el 28 de maig de 1941, i formarà part de la història d'una nova locutora.

MERCEDES GUMBAU AGUSIL(1921-?).

A Lleida, la primer locutora de l'emissora després de l'arribada del nou règim, Mercedes Gumbau era família del nou capità general de la regió militar de Ponent. La germana de l'antiga locutora, Fortunata Gumbau, explica en una entrevista per a aquesta recerca, com la Mercedes Gumbau aterra a Radio Lèrida per les coneixences familiars.

"(...)Va ser una cosa que se la va fer ella...i no, nosaltres no ho sabíem. Ho devia fer amb el Miquel Cortada, amb la seua família érem molt amics. Tenien lo cine Victòria.

Silvia: Aquest noi feia de tècnic a la ràdio...

F: Potser si

S: Recorda si va anar a la ràdio i li van fer proves per entrar..?

F: de seguida se la van quedar. Se la van quedar de seguida..

S. A casa seva què van dir?

F. Pues contents

S. Els semblava bé que una filla seva treballés a la ràdio?

F. Si, si. I ho va fer d'una manera que ja nos vam enterar quan ja ho tenia fet. Perquè no li diguéssim que no. Per què era molt serio. El meu pare era molt serio....Era el director d'un banc...i teníem la criada i la meua mare tampoc no feia res. Teníem un germà que era més gran que estudiava a l'acadèmia per militar, després una altre que es va casar amb un militar, després jo i la Mercedes que era la més petita." (Entrevista personal a la germana de l'antiga locutora de Radio Lèrida Mercedes Gumbau, Fortunata, 2003)

La relació de la família amb el món militar va ser el desencadenant que va possibilitar que Mercedes Gumbau anés a treballar a la ràdio tot i que hi va ser molt poc temps. La segona locutora de la història de Ràdio Lleida, Maria Tera explica com a Lleida a principis dels anys 40 tothom es coneixia i se sabia perfectament que Mercedes Gumbau va entrar a la ràdio perquè era d'una família afí al nou règim.

“(...) Un cunyat seu, la va posar...i per això va entrar. Eren, una família, eren...la va fer entrar, suposo, no? Així es deia. Ella no va durar gaire, ella es va cansar de veritat, hi va estar potser dos o tres anys.”
(Entrevista personal a Maria Tera, 2004)

La Mercedes Gumbau va néixer a Lleida al 1921, sisena i última filla d'una família nombrosa, conservadora i rica, el pare de la qual era director d'un banc, com hem dit. Havia estudiat batxillerat en una escola privada i no tenia estudis musicals. La Mercedes Gumbau, igual que les seves germanes, duia una vida molt relaxada, pròpia de la seva condició social.

“Nosaltres no fèiem res. No havíem treballat mai.... Pues mira, al migdia mos anàvem a donar un tomb pel carrer Major per la Plaça...per què a casa, no és per dir-ho però estàvem molt bé. I la cuina mos la feien. Teníem la criada. I mira, mos vestíem i anàvem a fer un tomb, amb les amigues, miràvem les botigues...” (Entrevista personal a la germana de l'antiga a locutora de Radio Lérida Mercedes Gumbau, Fortunata Gumbau, 2003)

Durant la Guerra Civil, els Gumbau van passar-ho molt malament, tal i com recorda la germana de la locutora, Fortunata Gumbau, i arran d'aquest testimoni sabem que Mercedes Gumbau havia tingut un fill abans de la guerra i d'estar casada, extrem aquest que no se'ns havia revelat anteriorment.

“La guerra que va ser algo tremendo.... Per què va morir el meu pare, es va enfonsar la casa, va morir el meu cunyat [el de la germana abans d'ella], va morir el meu germà, lo van afusellar...[El que era militar]....Va ser un desastre...a casa va ser un desastre. Vivíem al carrer Major....Per tot els bombardejos del 37...Se mos va enfonsar la meitat de la casa.... Una nena de la meva germana, de la Mercedes, se mos va quedar mig penjada, a punt de caure cap a l'enfonsat...(...) Va morir lo meu pare. Ella era el director del banc i com que la mama no el deixava fumar a casa, ell sempre marxava més d'hora de casa per anar a xerrar amb el vigilant i fumar. I li va caure una bomba quan estava a Cap-pont [sembla el lògic camí que va seguir el bombardeig, segons la premsa de l'època] I al mateix temps que van bombardejar amb ell, mos van bombardejar la casa, la meitat de la casa, per la part de la Banqueta.” (Entrevista personal a la germana de l'antiga locutora de Radio Lèrida Mercedes Gumbau, Fortunata, 2003)

El fet que Mercedes Gumbau tingués una filla abans de treballar a la ràdio, és a dir de molt jove, era un secret familiar que s'havia guardat durant anys. De fet, la filla de Fortunata, que era present en el moment de l'entrevista, desconeixia aquest episodi de la seva tia locutora.

Mercedes Gumbau es va quedar embarassada per primer cop durant la República. Va tenir la seva primera filla, i al cap de molt pocs anys es va divorciar. El pare de la criatura, després de la guerra, se la va emportar i mai més ningú n'ha sabut res. Veient el tarannà de la família no costa de creure que una cosa així es tapés com es podés. Del segon matrimoni, a principis de la postguerra, la Mercedes Gumbau va tenir una altra filla, que hores d'ara viu a Múrcia i que ha estat impossible de localitzar. Aquest episodi s'ha inclòs com a mostra del caràcter que devia tenir la locutora i de com havia de ser considerada per una família que resulta un exemple estereotipat de família conservadora de militars franquistes.

La jove Mercedes Gumbau arribà a Radio Lèrida just quan aquesta ha re-
emprés les seves emissions, a través de les coneixences que tenien amb un

tècnic de so de l'estació. Durant dos anys en fou la locutora i la seva tasca principal, segons la seva germana, era presentar programes.

Gumbau plega de la seva feina a Radio Lérida perquè se'n cansa, segons la seva germana, tot i que d'altres testimonis apunten que deixa l'emissora perquè es casa i va viure fóra de Lleida.

"per què se'n va cansar. Per què com que no li convenia...entén-me, com que no necessitava els diners...potser se'n va cansar, suposo, eh, per què no mos va explicar res. No crec que ho fes tan malament, no?...(…) Allò va ser un capritxo que va tenir. La van escollir a ella. Potser per l'aspecte que tenia [era molt guapa], era guapeta, simpàtica..." (Entrevista personal a la germana de l'antiga a locutora de Radio Lérida Mercedes Gumbau, Fortunata, 2003)

El seu aspecte físic segurament la va condicionar ja que era recordat anys després per els col.laboradors de la ràdio. Segons un músic de *Los Caballeros del Jazz*, orquestra que intervenia a Radio Lérida, quan la Mercedes Gumbau hi treballava, "La Gumbau era espectacular...i damunt de l'escenari encara més" (Espinosa, 1999)

Gumbau tenia fins i tot una locutora substituïda, Fina Farré que s'acabaria casant amb el cap de programes de l'estació, Juan Altura, i també està d'acord en la seva bellesa.

"Bueno ens vem conèixer a l'emissora, a l'emissora ens vem conèixer[es refereix a J.Altura, el seu futur marit]. Vai anar a dedicar uns discos, que aleshores era l'època dels discos dedicats i allà ens vem conèixer. Aleshores ell em va fer entrar com a suplenta. No hi vai estar massa temps perquè llavors ens vem casar i bueno...en fi. Però jo vai estar de locutora suplenta de Ràdio Lleida....D'aquella..La Merche...La Mercedes Gumbau, i vamos!!(…) Bueno que era una noia molt eixerida, molt guapa, que sempre anava molt ben arreglada,."(Entrevista personal a la vídua de Juan Altura, de Radio Lérida, Fina Farré, 2003)

Quan plega Mercedes Gumbau, al 1942 la locutora que es fitxa a Radio Lérida és Mª Teresa Martín Villa, la germana del que serà ministre, Rodolfo Martín Villa, que segons la Vda. Altura fou una imposició política.

A l'estació de Ponent, la postguerra s'estabilitza amb la direcció artística de Juan Altura, sota la direcció de José Siré i amb les veus dels locutors, Mª Teresa Martín Villa i Carlos Fernández Dabau. El radiofonista tarragoní, Martín Marias fa que la ràdio torni a funcionar, igual que ho feu a Tarragona, i amb Siré de director s'assegura una continuïtat afecte al règim.

4.3.3.3.9.-RÀDIO VILANOVA.

A Ràdio Vilanova hi havia la Núria Fraire, de primera locutora i la Candelaria Simón, que feia torns, sobretot el cap de setmana i duia a terme el programa dedicat a les dones. Elles dues van continuar a l'estació on la guerra també va provocar que els col·laboradors masculins de l'emissora deixessin d'anar-hi i fent que elles dues es repartissin el pes de les emissions fins al 1938. En aquest any varen plegar les dues locutores. Primer va plegar la Candelaria Simón i mesos més tard, la Núria Fraire, ja que la seva família començava a tenir necessitats econòmiques (el pare l'havien mort per la guerra i el seu germà era al front) i la seva mare va voler que es busqués una feina més ben remunerada que la de la ràdio, on guanyava 75 pessetes al mes. Fraire es queda a l'estació fins al 1938, que un llamp la destrossa i aprofita l'aturada tècnica per deixar la feina.

"el 18 de juliol de 1936 al voltant de les deu de la nit, Ràdio Vilanova transmetia una proclama feta des de la Generalitat pel President Companys, demanant serenitat i la conservació de la pau, i una altra des del Ministeri de Governació.(...)L'endemà mateix l'emissora va ser confiscada pel POUM(...)fins que un llamp caigut a l'antena de l'emissora el novembre de 1938 inutilitzà bona part de les instal·lacions.
"(FRANQUET, 2001:79)

Aquest fet fortuït i conèixer el seu futur marit, fan també que Simón deixi la ràdio per dedicar-se des d'aquell moment a la parapsicologia, segons les manifestacions recollides per a aquest treball de les seves nebodes polítiques.

L'estació no tornaria a emetre fins dos mesos més tard amb moltes complicacions pels antics propietaris de la concessió, tal com recull el cronista oficial de l'emissora (Garcia, 1982) i que aquí reproduïm resumidament.

“El dia 20 [de gener de 1939] La policia i un comandament de l'exèrcit, que era responsable de les destruccions [dels rojos], es van presentar a l'emissora ordenant que la prepararessin per emportar-se-la. Només volien el transmissor. (...) Cucurella els va convèncer que era millor desmuntar-la i embalar les parts més delicades. (...)Ho va posar tot en peces, en caixes(...) El dia següent [els fascistes ja ocupaven la ciutat] Cucurella va anar a l'emissora, (...) les caixes, ben embalades, continuaven allí. Armant-se de valor (...) va parlar amb el comandant militar de la plaça i li explicà la situació de l'emissora. (...) Li donà autorització verbal per a muntar-la de nou. (...)Al cap d'un parell de dies muntà de nou l'emissora. (...)Se li presentà a casa un vilanoví acompanyat d'un capità. (...) [li diuen que] havien acordat d'emportar-se el transmissor al front per tal de continuar la campanya.

[Cucurella no s'ho creu i decideix d'anar a veure al comandament que li havia permès de tornar a muntar l'emissora, canviant el pany de la ràdio, per evitar *sorpreses*] (...) el presentaren al mateix general Yagüe (...) 'mande a la emisora un cabo y cinco soldados, con relevos de dia y noche. Que nadie se acerque allí'. (...) El primer de febrer tornava a funcionar [vol dir Ràdio Vilanova]. (...) La reobertura se celebrà aquell mateix dia amb un acte solemne, que fou retransmès. (...) (GARCIA, 1982: 180-183-184-185)

Amb la mateixa premura que han de posar en funcionament l'estació, els antics propietaris busquen, entre les seves amistats, una locutora. La primera locutora

que arriba a l'estació en la represa és Carmen Fernández que segons els testimonis tant de la primera locutora Núria Fraire com de la Paquita Galceran que coneixia als pioners de l'estació Fernández arriba a la ràdio perquè el seu pare era militar.

CARMEN FERNÁNDEZ OLIVELLA (1919).

Va néixer al 1919 en una família de militars. El seu pare era oficial de cavalleria i havia estat molt temps destinat al Marroc amb Franco. La mare no treballava i a més a més tenien una assistenta a casa. Només tenia una germana.

De petita va estudiar amb les monges Concepcionistes de la Immaculada Concepció, fins que va fer la Comunió. Després va anar durant 4 anys a classes particulars, i després a una acadèmia comercial. També va estudiar solfeig.

Carmen Fernández arriba a Radio Villanueva, que és així com s'anomenarà l'emissora amb l'entrada dels nacionals a la població, l'any 1939 perquè coneix els propietaris.

“Doncs casualitats de la vida. A la ràdio hi tenia persones conegudes, algun amic i llavors em van dir: “Vine aquesta tarda, per exemple” I hi vaig anar...però tot era inconsciència perquè era molt jove. Hi vaig entrar.(...) Feia locutori, la part musical, fèiem de tot una mica...hi havia molts col·laboradors, JO no!!! Jo era de plantilla, però els demés eren col·laboradors per que eren funcionaris de l'Ajuntament o estudiants o treballaven a la fàbrica Pirelli i....així anaven transcorreguent els anys. I

jo no, jo era l'única que l'empresa cotitzava per mi, Els demés no!!"

(Entrevista personal a l'antiga locutora de RadioVillanueva, Carmen Fernández, 2005)

Les emissions eren bàsicament de música, sobretot de *Discos Dedicados* i de radioteatre, on ella algun cop hi havia participat.

"No hi havia casi publicitat i hi havia els discos dedicats tant a l'emissora de Vilanova com a la major part d'emissores els hi va salvar molt la situació, perquè els Discos Dedicats rendien, donaven uns quants dinerets i ho van poder anar mantenint fins que es va anar refent l'economia i es va poder anar entrant a la publicitat. Llavors doncs ja , ja va tenir uns altres medis de subsistir." (Entrevista personal a l'antiga locutora de RadioVillanueva, Carmen Fernández, 2005)

Fernández reconeix que la feina era molt en precari i que ella mai no va escriure's un guió, "Lo que jo llegia a mi ja m'ho donaven fet, jo no n'escrivia cap de guio, jo llegia" perquè la seva feina era ser la locutora.

Carmen Fernández alternava la seva feina a la ràdio amb el teatre amateur de 'Educación y Descanso', amb la Secció Femenina, on tenia bones amistats.

L'any 1961, als 42 anys, plega de l'emissora per casar-se, després d'haver sigut la locutora oficial durant 22 anys.

Un cop l'estació va estar ben assentada, els programes de beneficència eren molt ben acollits pels oients. Mercès a aquests programes la Paquita Galceran, aquella noieta que a principis dels anys 30 ajudava al seu cosí a provar la nova emissora, torna a trepitjar Radio Villanueva. Durant un temps col·labora amb aquests espais però sempre des d'una vessant altruista i per què la seva condició social li ho permet, segons que ella mateixa va explicar en una entrevista amb aquesta autora.

Ràdio Vilanova tampoc no va escapar-se de les mans de Marti Marias, quan es converteix en Radio Villanueva.

Només calia que l'empresa fos d'algú afí al règim i això va passar quan Marias, que ja tenia les emissores de Tarragona i Lleida es va interessar per la de Vilanova i el 7 d'octubre de 1939 se signava l'escriptura de compra. Però el mes de febrer, l'estació ja havia començat a emetre de forma regular.

4.3.3.3.10.-RÀDIO TARRAGONA.

Al començament de la guerra, l'emissora és protegida per forces de seguretat de la Generalitat, tal com recorda JM. Tarrasa (1995) en les seves memòries.

“El 19 de juliol de 1936 (...) Ràdio Tarragona passà a ser vigilada i protegida per forces segures, que s'instal·laren als estudis de l'emissora. Recordo que eren una parella de la Guardia Civil, una altra de la Guardia d'Assalt i una tercera de Carrabiners. Aquests sis homes estaven de servei permanent. (...) Jo vaig rebre l'avís d'estar sempre localitzable.”
(TARRASA, 1995: 83)

Durant aquells dies a Tarragona es van viure moments molt difícils, ja que es van assaltar nombroses esglésies, fins i tot es van cremar els misteris de Setmana Santa i col·legis religiosos com La Salle també van ser destruïts. És en aquest temps que assassinen Joan Tuset i Arbonés, un dels fundadors i director de Ràdio Tarragona.

Però, tot i així, al gener del 1937 la ràdio ocupa uns nous locals més grans, al mateix edifici de la Rambla on estaven els estudis, el mobiliari de la qual, en part va provenir d'incautacions de mobles de famílies riques de Tarragona, a qui un cop acabada la guerra, va ser tot tornat, segons que explica Tarrasa (1995) en les seves memòries.

L'any 1937 del segle XX és l'any de les bombes sobre Tarragona. El 14 d'abril, dos vaixells de guerra, el Canarias i l'Almirante Cervera bombardegen la CAMPSA des del mar. Tothom té por i la ràdio hi va tenir un paper molt destacat avisant als ciutadans.

“Durant la Guerra Civil , Ràdio Tarragona va fer un paper de protecció civil molt destacat, ja que Tarragona va viure més de cent cinquanta bombardejos i l'emissora, que en rebia l'anunci des de govern Civil, avisava la població del perill” (FRANQUET, 2001:86)

A Tarragona la guerra fa marxar de l'estació Montserrat Parés, una joveneta que havia arribat a la ràdio quasi com per broma i amb només 15 anys. El juliol de 1937, Parés deixa l'emissora i marxa a La Secuita on tota la seva família és perseguida i represaliada per qüestions polítiques. Parés aprendrà a fer la seva vida lluny de la ràdio.

L'emissora és destrossada abans que arribin les tropes nacionals. Tarragona és ocupada el dia 15 de gener de 1939.

“després del band d'evacuació jo no havia rebut cap instrucció. [era el 14 de gener de 1939, el van a buscar a casa, de nit, dos policies de la Generalitat](...) un cop a Ràdio Tarragona, a cops de martell i a culatades, els dos policies, destruïren tot el que allí hi havia: equips de baixa freqüència, micròfons, amplificadors, giradiscos...Àdhuc una bona quantitat de discos. (...)No cal dir que feren el mateix amb l'equip emissor. Tot fou esmicolat.” (TARRASA; 1995:128)

La ràdio no podrà ser refeta fins l'estiu d'aquell mateix any, i es pot tirar endavant mercès a l'amistat de Tarrassa i Martín Marías, que obté la concessió de Ràdio Tarragona, l'abril de l'any 1939 de mans de la vídua de Juan Tuset, primer concessionari de l'EAJ-33.

Marias era l'alcalde accidental de Tarragona al 1939 i Comisario Provincial de Abastecimientos y Transportes. En Tarrasa era el seu secretari. Aviat troben una jove locutora que fa antena, amb Tarrasa, en aquells primers anys de postguerra. Era una noia que tenia bones amistats amb els nous dirigents de la ciutat i ja havia fet teatre amateur amb en Tarrasa: La Není.

El 20 d'agost de 1939, EAJ-33 Ràdio Tarragona de Falange Española Tradicionalista y de las JONS inaugura de nou la seva programació després de la Guerra Civil. Els actes d'inauguració es van poder seguir a través d'uns altaveus que l'emissora havia instal·lat a la Rambla de Tarragona, ara Rambla del Generalísimo.

El programa extraordinari que es va dur a terme per aquest efemèride va comptar amb la participació dels locutors de la casa, "José Maria Tarrasa y Amalia Sanromà que recitaran diversas poesías" . És la primera vegada un diari reproduïx el nom dels locutors en un programa d'una emissió radiofònica després de la Guerra. Alguna cosa comença a canviar.

AMALIA "NENÍ" SANROMÀ ANGUINAO (1917).

Neix a Tarragona el 12 de novembre de 1917. Era la petita en una família nombrosa de 6 germans fills d'un metge de la ciutat.

Estudia batxillerat i "després es va morir el meu pare i ja no vai poder estudiar" i treballa de mestra durant el temps de la guerra.

Arriba a la ràdio perquè coneix alguns dels nous dirigents. El seu nòvio és amic del cunyat del nou responsable de l'estació i alcalde de Tarragona, Martín Marías, i a més a més Není Sanromà tenia inquietuds teatrals, per això coneixia ja en Tarrasa, d'abans d'entrar a la ràdio.

Ella volia anar-hi perquè li agradava llegir poesies i va pensar que seria un bon lloc per fer-ho, ja que la seva mare li prohibia qualsevol vinculació amb el món del teatre.

“Allà no em van fer cap prova [riu](...) Hi fèiem de tot. Triàvem els discos, programes, els discos triàvem els del migdia fins a l'hora de dinar, però no m'enracordo a quina hora entràvem al de matí. Triava una quantitat de discos que a mi m'agradava i la posava. Recordo que la sarsuela m'agradava bastant, altre classe de música també: tangos i tot això, la música de l'època.

I a la tarda hi tornava i llavors triava sempre música clàssica que a mi m'agradava molt, i una vegada em van telefonar... un senyor... Que va venir i em va dir: “así se hace radio en una emisora” No sé si t'interessa?” I em va quedar molt parada:” Pues mire.... I també recitava poesies”

(Entrevista personal a l'antiga locutora de Radio Tarragona de las FETS y las JONS, Není Sanromà 2005)

De la ma de Tarrasa, Sanromà feia emissions des de diferents indrets de Tarragona, presentant sempre actuacions musicals.

Deixa la ràdio un any després d'haver-hi arribat, just quan comença a festejar seriosament amb el seu futur marit, propietari d'una companyia de navegació i Cònsol Honorari d'Itàlia. La seva substituta seria Lolita Savin.

De l'estudi de la resta d'emissores observem com el falangista Martí Marías, que al 1939 fins i tot havia estat momentàniament alcalde de Tarragona, concentra en aquells moments la propietat de diferents estacions de ràdio locals, de

poblacions diferents i la facultat d'intervenir per nomenar directors afectes al règim en altres indrets, tal i com va passar a Lleida, on Marias va col·locar un íntim amic seu de Tarragona de director, tal i com hem explicat .

4.3.3.3.11.-RÀDIO BADALONA.

Els guàrdies d'assalt a les emissores de ràdio eren una rutina normal del moment bèl·lic, de fet totes les estacions en varen tenir en un moment o altre del conflicte, a vegades fins i tot a petició dels propietaris que temien per les seves inversions, doncs la ràdio era un botí molt llaminer que volien controlar els revolucionaris que durant la guerra, en cada poble o ciutat, es volien fer seus els govern locals. Això va passar a Badalona i la incautació no es va poder evitar, tot i tenir un Guàrdia d'Assalt a la porta. Els Vidal, els propietaris, pare i fill anaven cada dia a l'estació, l'engegaven i feien programació normal, suprimint però la informació de Madrid i la local. Els locutors, els germans Barbosa van desaparèixer quan va esclatar la guerra i els propietaris ho fèien tot.

“Fins que mesos, després, un dia a la matinada va venir un grup i van incautar-se de l'emissora. El pare es va quedar a casa, jo em vaig quedar a casa, i aquí es va acabar la història. (ANTON I JULIANA, 1984:74)

L'Ajuntament de Badalona presidit per ERC al 1936 estava format per forces anarquistes, majoritàriament per representants de la CNT, que abans que acabi la guerra tenen la presidència del consell de la ciutat. Els qui s'incauten de l'emissora són els representants de la CNT i de la FAI, que al 1937 anomenen l'emissora Ràdio CNT-FAI i la canvien d'ubicació. Els incautadors recorden que els propietaris van signar un paper cedint-los de forma voluntària l'estació de ràdio. L'emissora fou finalment desmuntada i traslladada, per peces, a Barcelona, a finals de 1937.

“Dues setmanes després de l'alçament militar, la Generalitat va fer una confiscació simbòlica de l'emissora(...), l'estació va ser clausurada i els seus equips desmantellats” (FRANQUET,2001:81)

El 27 de gener de 1939 la divisió Ligorio i uns soldats del Requeté entraven a Badalona. Un escamot es dirigí a casa dels Vidal i se'ls endugueren cap a l'Ajuntament on el nou alcalde nomenat pels vencedors va respondre per ells dient que eren bona gent, cosa que els va valer tenir 72 hores per posar de nou en funcionament la ràdio, desoïnt les explicacions dels antics propietaris que no tenien material.

El que ve a continuació té versions diferents recollides en el mateix llibre que relata la història de l'emissora (Anton i Juliana, 1984), però al final, que és el que a nosaltres ens interessa, és que els antics propietaris de l'estació la tornen a posar en funcionament i la filla d'un vell amic del propietari serà la primera locutora.

MARIA ESCRIHUELA GIRÓ. (1917).

La Maria Escrihuela va néixer a Badalona al 1917 en una família benestant. El pare era pintor industrial i la seva mare no treballava i es cuidava d'ella i del seu germà petit.

Va fer els estudis primaris en una escola de monges de la ciutat i a més a més va estudiar mecanografia, francès i correduria de llibres.

Escrhuella també va tenir preparació musical, va estudiar solfeig i piano però no va acabar la carrera. Era aficionada al teatre i participava de les obres del Círcol Catòlic de Badalona.

Arriba a la ràdio, just quan la guerra ha acabat, per coneixences familiars.

“Bueno per què a Badalona ens coneixem tots!!! El senyor Vidal que era el dueño, diguem de l'emissora, era amic del meu pare...i així un dia en broma em va dir: “vine que et provarem..”...i ja m'hi vaig quedar, ja m'hi vaig quedar...amb en Conte que hi havia ...i allí m'hi vaig quedar. Ell de locutor i jo de locutora.

Això era l'any, recient la Guerra...mira, la Guerra va acabar el 39 i això era així que l'emissora va tornar a obrir hi vaig anar. Just acabada la guerra.” (Entrevista personal a la locutora de Radio Badalona, María Escrhuella, 2005)

La feina que duien a terme a l'estació se la repartien a parts iguals entre ella i el locutor, ja que només consistia en llegir anuncis i posar discos. Com a cosa extra, recorda Maria Escrhuella, parlaven de la cartellera de cinema.

Escrhuella està només un any a la ràdio, que és el lloc on va conèixer el seu marit. La locutora que arribà després d'ella, com passa en altres estacions, entra ja a la ràdio fent pràctiques, Maria Costa, i acabarà essent la jove del propietari de l'emissora.

A Ràdio Badalona li passa una història semblant en la represa, a la que li succeeix a Ràdio Sabadell. El seu antic propietari, Joan Vidal cedeix la seva concessió a ERESA però a canvi manté un 10% de les accions, la vicepresidència i la direcció de Ràdio Badalona. La presidència és per Estanislau Puiggròs.

Els Vidal però, amos de Ràdio Badalona abans del conflicte armat, són els responsables de tornar a posar en marxa la seva emissora. Joaquim Compte i Maria Escrihuela en són els dos nous locutors i la programació continua essent sobretot musical.

4.3.4.- LES LOCUTORES: EL SOMNI ESTRONCAT.

4.3.4.1.- RÀDIO BARCELONA I LES SEVES LOCUTORES.

Amb la guerra les locutores de Ràdio Barcelona corren sorts diferents.

Amb l'arribada dels nacionals, la primera locutora de la casa, Rosita Cotó, passa un procés de depuració, tal i com manifesten els documents trobats per a aquesta recerca sobre aquest extrem. La locutora i actriu s'ha de presentar a les noves autoritats, tal i com obligaven a fer a tothom i si bé en un primer moment és només apartada del micro, a finals de 1940 la Rosita Cotó és acomiadada de Ràdio Barcelona pels nous dirigents de l'Estació. La seva fitxa ho explica així: "Presentada 27-1-39, separada provisionalmente del servicio por la Jefatura de Radiodifusión en oficio, 7-2-39.

Resultado: separación definitiva del servicio de la empresa 9-10-1940".

En l'escrit no hi ha motius que ho justifiquin. No en tenim dades, tot i que és fàcil aventurar que una filla d'un compositor de sardanes, que també n'escriguí, no devia ser, a ulls del nou règim, una perfecta afecta als nous governants. Si bé és cert que el text de la sardana de Cotó és un clar homenatge als seus pares, alguns dels versos es poden interpretar en clau més política, cosa que no afirmem que fessin les noves autoritats, (no en tenim cap referència ni a favor ni en contra) però que claríssimament podria haver tingut aquesta segona lectura si a algú li hagués interessat.

Diuen els versos: “sols queda el ritme de la sardana, d'aquell bell temps tan enyorat”. A més, segons Balsebre, aquesta locutora sí que tenia un passat catalanista i reivindicatiu.

“La locutora de Ràdio Barcelona Rosa Cotó, fue apartada de la emisora por comentarios imprudentes sobre Franco. ”(BALSEBRE, 2001:481-482)

Carmen Martínez- Illescas va continuar treballant a Radio Barcelona amb la represa, tal i com recorda la seva néta, sense massa problemes.

“Ella és a la ràdio i hi van entrar uns homes. Hi havia dues portes per entrar al locutori, una es passava pel control i l'altre pel darrera per un passadís. I van entrar, crec que tranquil·lament –jo era molt petita i tampoc ho entenia gaire, però si se el que m'explicava a vegades -, molt asustada, li van dir: “No, no , usted siga”. No li van posar obstacles. La van deixar seguir, però el trago se'l va emportar!! (Entrevista personal a la neta de la locutora de Ràdio Barcelona Carmen Martínez- Illescas, Dolors Gispert, 2005)

De fet, Martínez-Illescas va continuar a l'EAJ-1 fins la seva jubilació.

L'Enriqueta Benito va alternar les tasques de locutora amb les d'actriu del quadre escènic, fins al 1939. Amb l'entrada dels nacionals és apartada de l'antena i relegada a fer tasques pròpies de control d'emissions, des del mes de març de l'any 1939. No hem pogut reunir més dades.

M^aCarmen Nicolau, la periodista de Radio Barcelona, que com hem explicat tenia fortes conviccions nacionalistes, ha d'exiliar-se amb l'arribada dels nacionals. Va marxar a França perquè era militant d'Estat Català, tot i que primer va estar-se uns mesos refugiada a Puigcerdà a casa d'una amiga seva, lloc on va néixer la seva única filla.

Torna a Catalunya, l'any 1943, però a Radio Barcelona no l'admeten fins al 1947. Hi entra de redactora, a l'oficina, en un despatx.

Durant aquests anys, tal com hem relatat, Nicolau va fent totes les feines que pot, vinculades amb el món de l'escriptura, per tal de poder tirar endavant. Fins i tot, per poder treballar a l'Editorial Bruguera, els ha d'enganyar dient-los que té una germana a França que serà qui escriurà els contes pels nens que ella acabarà redactant. Es jubilà a la ràdio, però mai més va fer antena.

Nicolau, Cotó i Rovira -a RA de C- foren les tres dones de les ràdios barcelonines d'aquell temps que més durament van patir les conseqüències de l'entrada dels nacionals.

Si de Nicolau i de Rovira sabem del seu passat nacionalista, i que durant els fets d'Octubre varen ser les veus principals que s'escoltaven des de les estacions incautades per la Generalitat, aquest no era el cas de Cotó.

“M^a del Carme Nicolau (Ràdio Barcelona) y Rosalia Rovira (RA de C) transmiten los distintos comunicados de la Generalitat sobre la marcha de la huelga general en Catalunya y el resto de España”. (BALSEBRE, 2001)

Per tant al 1939 a Ràdio Barcelona, després de les depuracions hi queda treballant de locutora, Carmen Martínez-Illescas, i aviat n'entra una de nova, que feia uns dies que estava fent proves, segons dades de l'arxiu d'aquesta estació: l'Enriqueta Teixidó que havia arribat responent a una crida del 7-3-1939, per la qual l'EAJ-1 buscava locutors. Amb ella cronològicament s'enceta l'etapa franquista de Radio Barcelona.

El personal de Radio Barcelona va ser citat a les oficines de Ràdio Associació, llavors seu de Radio España de Barcelona, despatxos que ocupaven els dirigents de RNE a Barcelona que foren, com estem veient, els que prenen les decisions sobre les dues estacions de la capital catalana: ells seleccionaven els

locutors i els repartien entre totes dues estacions, i ells, a poc a poc, van anar deixant que aquestes tornessin a tenir programació pròpia i diferenciada.

Ràdio Barcelona va comptar en la represa, amb les influències que tenia dins del nou règim el seu director, tal com afirma Maria Queralt, l'antiga secretaria de direcció.

“El comissari del nou règim a la Ràdio era considerat el Sr. Ruiz. El Sr. Ruiz era Jefe de Ràdio Barcelona. Això va anar molt bé, va anar molt bé per què ell tenia història de gent afecte a Franco. I *La palabra* d'ell va servir per cobrir tot el personal de Ràdio Barcelona com si haguessin estat tots presentats, fins i tot els que no hi eren. Per què vaig donar l'avís com si hi fossin tots. Per què vaig pensar: home també és una pena! [torna a sonar a excusa] “(Entrevista personal a l'antiga secretaria de Radio Barcelona, Maria Queralt, 2003)

Per tant, el primer director de Radio Barcelona en l'etapa franquista no és cap figura desconeguda, just al contrari, l'enginyer Joaquín Ruiz Golluri continua al capdavant de l'emissora i nomena Jaume Torrents, Jefe de Programas.

La Programació de Radio Barcelona al 1940 estava formada bàsicament per música, espais religiosos, les transmissions des del Teatre Tívoli de la secció infantil, pel programes “En un minuto un buen consejo” i “Ondas Animadas”, i per la informació de Radio Nacional i els butlletins i resums de premsa de la FET i les JONS. A més a més, de tant en tant es feien reportatges com “Un viaje a través de nuestras posesiones en el África Occidental” realitzat per Luis de Castilla. Però el que més agradava als oients d'aquella ràdio de postguerra era el teatre radiat.

Segons manifestacions del propi actor de teatre i locutor de Radio Barcelona, Armando Blanch en una entrevista a la pròpia revista de l'emissora, al febrer de 1941, la ràdio ja presenta el seu Quadre Escènic, dirigit per ell amb una peça de Jacinto Benavente.

En aproximadament 7 anys, el quadre escènic de Ràdio Barcelona va posar en antena més de 300 obres de teatre noves. Per tenir però una idea més clara del volum tant important de la programació que era ocupat pel radioteatre, caldria afegir a aquestes tres centes obres d'estrena, les que Blanch anomena segones audicions i "los guiones y las fantasías diversas" (RÀDIO BARCELONA, 1948)

Blanch és l'encarregat de muntar aquest quadre escènic pel qual hi passen actors que seran veritables estrelles de la ràdio en anys posteriors.

És important remarcar, tal i com ja hem comentat en diferents punts d'aquesta recerca, que als anys 40 els locutors no feien teatre a la ràdio. Només tasques pròpies de presentació i de continuïtat, i que els actors de teatre formaven part del quadre escènic i prou, no es dedicaven a la locució. A més a més és ben cert que algun antic actor de teatre de la República, com Carmen Martínez-Illescas que en aquells dies actuava també com a locutora a l'EAJ-1, després de la guerra es dedica només al teatre, abandonant completament les tasques de locució.

Al 1941 a Ràdio Barcelona, la locució la porten Gerardo Esteban i Jaume Torrents que compaginava aquestes tasques amb la seva responsabilitat com a Jefe de Programas de l'emissora.

La ràdio d'aquells dies també es veia obligada, pels gustos del nou règim, a solemnitzar qualsevol ocasió commemorativa d'alguns esdeveniments passats religiosos o bèl·lics, costum aquest molt estès entre els règims fascistes europeus. Per això, cada 26 de gener es fan programes commemoratius per recordar l'entrada de les tropes franquistes a Barcelona.

ENRIQUETA TEIXIDÓ FERRÁNDIZ (1917-2002).

Va néixer el 20 de febrer de 1917 a Barcelona, essent l'única filla d'una família molt vinculada al món del teatre. L'Enriqueta va estudiar en un col·legi de monges i posteriorment 6 anys de piano.

Teixidó va iniciar-se en el món de la ràdio, en plena guerra, entrant a treballar a Ràdio Associació de Catalunya al 1938 segons dades d'una entrevista publicada a la revista *Ondas* al 1955, i segurament per coneixences familiars amb persones del quadre escènic de la ràdio, la mare de l'Enriqueta Teixidó fou la primera actriu de l'Enric Borràs, que treballava amb l'elenc de radioteatre de Ràdio Associació. Teixidó un any després marxà a Ràdio Barcelona, on hi arriba després de guanyar les primeres oposicions per locutora que convoca la ràdio. Després de fer les proves, d'acord amb els arxius de l'emissora, se li demana " que se presente para actuar en periodo de pruebas como locutor (...) presentarse al ingeniero Sr. Ruiz".

Segons la revista *Ondas* (1953) des que va arribar a Radio Barcelona va presentar programes, narrà ambients d'un guió i la majoria de cops llegia publicitat en antena. Però a més a més, Teixidó va actuar davant del micròfon com a locutora, també com a actriu, com a cantant i com a pianista.

D'acord a les dades de la ràdio, l'Enriqueta Teixidó fa de locutora des del 1939 però no serà fins al 1946 que ingressa en plantilla a Ràdio Barcelona i se'n

jubila al 28 de febrer de 1977, després de quasi "cuarenta años de servicio" tal i com resa a la seva fitxa.

"Feia de locutora. Llegia lo que li posaven, perquè no eren periodistes en aquella època. Eren locutors amb una bona veu, una bona dicció, i els hi posaven un paper davant i llegien...i presentava el teatre què feien a la nit...Havia fet un programa musical els diumenges al matí: 'La comarca nos visita'..., havia cantat , jo l'havia acompanyat al piano, a Ràdio Barcelona, havia cantat alguna cançoneta del Toldrà a Ràdio Barcelona, també...una mica de tot.(...) Hi havia turnos. Feien 6 hores i canviaven de turno...La meva mare quasi sempre feia les nits perquè el meu pare estava al Liceu, i coincidien a l'hora de plegar. (Entrevista personal al fill de la locutora de Radio Barcelona, Enriqueta Teixidó, Enric Ponsa, 2005)

Es casa amb el solista de violí de l'orquestra municipal de Barcelona que havia conegut, segons Francina Boris, en una de les actuacions que ell havia vingut a fer a RA de C abans de la Guerra Civil.

"El meu pare l'anava a buscar a la Ràdio quan acabava del Liceu i cap problema en aquella època. Es van casar l'any 40 i ella no va tenir cap impediment per continuar treballant, cap ni un, cap ni un... fins l'any 82, que la van jubilar, cap ni un." (Entrevista personal al fill de la locutora de Radio Barcelona, Enriqueta Teixidó, Enric Ponsa, 2005)

Teixidó va continuar treballant fins i tot quan va tenir els seus dos fills, al 1941 i al 1944. Va morir a Barcelona al 2002.

4.3.4.2.-DE RÀDIO ASSOCIACIÓ DE CATALUNYA A RADIO ESPAÑA I LES SEVES LOCUTORES.

La primera locutora de l'estació, Rosalia Rovira que com hem dit fou durament represaliada , empresonada i, després del seu alliberament, vedada per sempre més per poder treballar a la ràdio, segons va manifestar en el decurs d'una

entrevista per a aquesta recerca el seu company Teodor Garriga. Va ser la locutora de l'estació que més va patir amb el canvi de règim. La resta de companyes de l'antiga EAJ-15, més joves i sense militàncies polítiques com les que ella tenia, no van patir unes conseqüències tan dures, tot i que també foren represaliades.

Rovira va ser una dona estigmatitzada pels vencedors a causa dels seus ideals polítics, i no entenem, després de conèixer la seva trajectòria vital a grans trets, per què no va tastar el camí de l'exili ja que la seva vida a Barcelona va estar plena de penúries de tots tipus. Tampoc va poder tornar al teatre i va mal viure fins que amb el restabliment de la democràcia va poder tenir un subsidi, com a antiga treballadora de la Generalitat, alguns anys abans de morir-se. La que havia sigut primera locutora de RA de C va acabar els seus dies molt malament. Rovira no va tenir fills i la seva família més propera ha estat impossible de localitzar, cosa que ens ha impedit poder relatar la seva biografia tal i com ens hauria agradat.

Al 1939 amb l'arribada dels nacionals és detinguda, juntament amb les altres locutores de la ràdio, i empresonada durant tres mesos ja que era militant d'Estat Català. En sortir torna a Radio España de Barcelona on fa tasques de tècnic de so, que duren molt pocs dies, doncs a la primera ocasió que té afirma que no vol parlar en castellà perquè no és la seva llengua i és acomiadada, segons el testimoni de Mercedes Laspra (2005) en una entrevista personal per a aquest treball.

Francina Boris, l'altra locutora de l'emissora, recorda que quan ella és detinguda i empresonada durant un dia, juntament amb dues locutores substituïdes de RA de C., coincidí a la presó amb la Rovira, que ja hi era i que estava menys espantada ja que havia assumit que la seva estada a la txeca no seria pas curta. Boris fou alliberada sense càrrecs, però Rovira no.

“M'estava a casa meva, a casa meva. Van venir a detenir-me a casa meva i ens van portar, i me'n recordo que ens van portar a la Diagonal, me'n recordo que era la Diagonal, en un lloc que hi havia uns militars, que hi havia un militar, que va ser el que, el primer que em va fer, em va fer com una entrevista, un senyor alt i gros molt simpàtic que em va dir «vete, vete, vete, ¿que quieres haber hecho tu? Nada!» me'n recordo, me'n recordo que ens van portar perquè ens van detenir al... d'allà ens van portar a aquí a la Diagonal, que no sé si era, no sé què era allò, un.....llavors ens van portar, aquells mateixos que em van venir a detenir, ens van portar a la Plaça Urquinaona, amb un lloc que encara el veuria... en un puesto gros, al fondo, allà érem, en un puesto que ni cabien vint, érem cent!!! Una Txeca!! I llavors a allà, quan vaig arribar a allà, la Rovira diu «ui! ens hi estarem almenys tres mesos a aquí» i la Carbonell ja hi era i l'Espona també, i plorant.....totes ploràvem, és clar, totes ploràvem, perquè érem unes cries també, és clar, què vols? Estàvem espantades.... la por, t'agafa una por terrible, eh?

(...)[surten de la presó perquè els nos dirigent de Radio España de Barcelona, les van a buscar] els que ens van venir, ens van venir a treure, els que van venir a responsabilitzar-se, ell se'n responsabilitzava... era aquest Banda, eren els que havien entrat, o sigui que aquells mateixos ja hi teníem com agraïment o com a confiança, és clar, per a nosaltres havien estat els nostres salvadors, ens havien vingut a treure de la Txeca, no? ...i clar vem tornar a la ràdio...però ...ja no era igual. I després quan ens van dir que no podíem enraonar no ens van pas dir «no podeu enraonar perquè això i allò», no, no, no, «tots els que han parlat durant el temps de la guerra, no poden parlar, i bueno «durarà un temps especial i ja us rehabilitarem.”(Entrevista personal a la locutora de RAC, Francina Boris, 2002)

Boris torna a la ràdio, i la releguen de primera locutora a mecanògrafa i secretària, després de comprovar els seus antecedents i uns avals signats per uns familiars militars, vinculats, en certa manera, amb les tropes guanyadores.

“Jo vaig poder portar uns avals, per.... feien portar uns avals conforme la gent del règim t’avalessin, jo vaig portar uns avals de gent que jo.... tenia,...A veure, com t’explico perquè m’entenguis? Una meva tia, una germana de la meva mare, estava casada amb un militar.

Aquest militar, tenia altres militars coneguts, hi havia uns de Barcelona que aquests, em van fer un aval. Em van avalar, perquè el fill d’aquest senyor havia anat també a la guerra i havia tornat dels triomfadors. Però era gent que et coneixia que t’avalaven perquè no havia fet res jo!!... ni m’havia distingit políticament, ni sabia el que era la política a llavors, eh?” (Entrevista personal a la locutora de RA de C, Francina Boris, 2002)

Del 1939 al 1942, Francina Boris va continuar treballant a la mateixa ràdio, ara, Radio España de Barcelona, fent tasques d’administrativa, convertint-se en la secretària de José Fernández Ramírez, un periodista de Falange que havia arribat a Barcelona amb les brigades de propaganda del nou règim. Aquest moment el recorda amb pesar ja que ella mateixa reconeix el mal tràngol passat amb la depuració i la seva falta de preparació per fer tasques pròpies d’una secretària. Tot i així, Boris va tenir la sort de poder continuar tenint una feina, cosa que altres companyes seves de l’emissora Ràdio Associació de Catalunya no van poder tenir.

Torna a Radio Girona al 1941, amb el permís del seu cap, com a locutora perquè hi ha una vacant i s’hi jubila anys més tard. Fins al juny de 2005 continua duent a terme un programa setmanal de sardanes, que deixa de fer perquè la seva salut empitjora de cop.

La Mª Teresa Gay Solà, que ja era molt gran i que portava temps fent tasques de tècnic de so, va continuar uns dies més ordenant la discoteca però molt aviat també fou acomiadada.

I les locutores substitutes, Carbonell i Espona, un cop estudiades les seves credencials, continuen ordenant discos a la discoteca de l'emissora. Carmen Espona però, aviat ha de decidir-se entre el *bel canto* i la ràdio i ho fa per la música, tot i que demana una excedència per provar sort en el complicat món de l'òpera. Al principi de la seva carrera, la música no li va tot el bé que ella voldria i torna uns mesos a la ràdio. Finalment deixa de treballar de locutora per dedicar-se a cantar, professionalment, a les gal·les que per nous talents, organitzaven distintes emissores de ràdio.

Mentre la Francina Boris tornava cap a Girona, a la franquista Radio España de Barcelona hi començava a fer-se un lloc una de les veus que passarien, molts anys després, amb lletres d'or a la Història de la Ràdio Espanyola:

Mª MERCEDES LASPRA HENRICH (1915).

“La Laspra va entrar, va entrar exactament, o sigui quan jo vaig anar a la l'emissora, ella ja era en allà, el.. era parenta d'en Serraclara, aquest la va fer entrar, la va fer entrar aquest, o sigui, que no havia fet mai de locutora aquesta noia, aquesta res, llegia bé, llegia bé la Mercedes.”
(Entrevista personal a la locutora de RA de C, Francina Boris, 2002)

Mercedes Laspra va néixer a Astúries per casualitat ja que el seu pare, enginyer de telèfons, estava treballant allí uns mesos. La fatalitat però va fer que en néixer ella, el seu pare morís de pulmonia i la família va tornar a Barcelona, a Sant Gervasi, d'on eren originaris. La Mercedes era la filla petita de dos

germans. Era una família benestant que la mort del pare no va fer venir a menys.

“Teníem servents. Era una família pudent, diguéssim. Teníem una posició i tot anava molt bé, molt bé. Per lo que m’expliquen a mi... Jo tot ho sé per la meva mare i la meva àvia i per la vida que jo vaig portar de jove eh!!! Jo vaig estar a pensió, que allavors totes filles de cases bones anaven a pensionat oi!!. I llavors vaig estar 4 o 5 anys amb les monges de la Presentació, Concepcionistes, a les Corts” (Entrevista personal a la locutora de Radio España de Barcelona, Mercedes Laspra, 2005, 2002)

Després va estudiar francès, música, anava a cosir, era l’època en que la seva mare es torna a casar(amb un francès) ella tenia 13 anys.

De sempre va voler treballar, considera que es va preparar per això, i va entrar de secretària en una fàbrica de nines, que poc temps després que ella hi comencés a treballar, va tancar. Llavors la Mercedes Laspra marxà a Alemanya, a casa una tia seva i s’hi està dos anys. Aprèn l’alemany i es diverteix amb els seus cosins, que eren fills d’un enginyer de la Siemens. Just abans que comenci la Guerra torna a Espanya i busca feina novament de secretària, entrant a treballar al departament d’Economia de la Generalitat.

“Aleshores quan s’acaba la Guerra, economia va desaparèixer... la Generalitat va desaparèixer, no?’ Aleshores jo es clar, una altra vegada a buscar feina!!. I va venir un cosí meu d’Alemanya a passar una temporada a casa nostre i diu “Mira estant dient per la ràdio que busquen gent per parlar per la ràdio”

I jo vaig dir:” Bueno i què?”

“Doncs per què no ho proves a tu que t’agrada tan treballar i saps idiomes!!?”

“No perquè jo no hi entenc res de ràdio, no hi tinc afició, no, no”

I la meua mare em va dir: " doncs prova-ho, no vols treballar??" "Home es clar a mi m'agrada fer alguna cosa, no estar així sense fer res!, però la ràdio.."

Total que m'hi vaig presentar. Resultat me van fer unes oposicions, vam fer unes proves i al cap d'uns quants dies em van enviar una carta que em presentés a treballar.(...)I...Jo em vaig quedar a Radio España de Barcelona, em vaig quedar 50 anys, o sigui que ja són anys!! (Entrevista personal a la locutora de Radio España de Barcelona, Mercedes Laspra,2005)

Laspra arriba a Radio España al 1939 i encara hi ha militars a l'emissora. Afirmar que ella va ser la darrera locutora que va parlar en català per l'emissora per què li varen fer llegir una oració. Aquest aspecte és totalment inèdit, doncs totes les publicacions estudiades per aquesta Tesi, li atribueixen l'última veu en català a una locutora de l'etapa republicana.

"Home lo primer de tot que vaig fer...com que tenia vigilància darrera, dir-me" Ni una paraula en català, eh, enrecordissen eh!!!" Bueno, dic com que jo també parlava castellà, doncs a parlar castellà. I lo primer que em van fer fer va ser, em van dir:

- "Miri, l'última cosa que vostè farà en català, això els militars eh, eh!!! Eren militars!! jo allavors els tenia al darrera, estava jo sola al locutori i els militars al darrera, no hi havia ningú més allà.

I em van dir: "ara llegeixi això en veu alta, vostè mateixa, a la seva manera, en català, però és l'última cosa que vostè llegirà en català a la seva vida!!!

-I jo dic: "Bueno" I em van donar una oració, em sembla que era a la Mare de Déu de Montserrat, si, si!!!. I vaig llegir l'oració en català i quan vaig acabar em van dir.

"Doncs ara s'ha acabat!: Vostè recordis que el català no existeix i ja està!!!

I llavors ja sempre en castellà" (Entrevista personal a l'antiga locutora de Radio España de Barcelona, Mercedes Laspra, 2005)

A partir de 1939, i durant tota la dictadura, la llengua catalana es va silenciar. La seva feina a Radio España va començar amb la publicitat llegida i molt aviat li van encarregar el que seria un mític consultori de la ràdio de la postguerra: 'El Consultorio de Doña Montserrat Fortuny'. Mercedes Laspra es jubila de Radio España al 1981.

La història de les locutores de Ràdio Associació va tenir finals diferents segons cada persona, igual que passà amb altres personatges que varen escriure la història de Ràdio Associació. Ja ens hem referit al fet que la majoria de dirigents i locutors homes de l'EAJ-15 van marxar al front durant la guerra, a l'exili o bé es van apartar voluntàriament d'una feina tan compromesa. Els col·laboradors també van córrer sorts distintes, segons el seu color polític. D'entre tots ells ens ha cridat poderosament l'atenció el canvi de rumb en la vida d'un dels responsables de la creació de *les maneres de fer ràdio* de l'antiga RA de C, Ramon Pérez Vilar que, així que pogué, es posà a les ordres de les noves autoritats d'una manera extrema, tant que quan l'emissora està sota la direcció de José Fernández Ramírez (1939-1941), Ramon Pérez és el Cap de Programes de Radio España de Barcelona.

El fet que un defensor del model de RA de C ara s'alineï amb els ocupants de l'estació ens porta a plantejar-nos si aquestes actuacions, ja que ell no fou l'únic, van ser fruit d'uns ressentits, o van ser imprescindibles per sobreviure i fruit d'una mera interpretació?. Sigui com sigui, el cas és que moltes persones que primer corrien paral·lels a la República, amb l'arribada de Franco s'apunten a les seves files.

Per això, a les explicacions recollides per a aquesta recerca de la memòria d'antics locutors i tècnics i, a les reconstruccions històriques que apunten en les seves compilacions sobre història de la ràdio qualificats investigadors, caldria, al nostre entendre, afegir-hi un relat publicat a la revista Radio Nacional de 1939, i signat per Ramon Pérez Vilar, que acaba l'article amb un "¡Arriba España!" ben sentit, segurament, després de llegir el suplici pel qual va passar, sembla ser, durant l'etapa en la qual fou un dels pilars de "com fer antena" a la ràdio del

nostre país. Pérez Vilar va estar llargament vinculat a Ràdio Associació, durant els anys de la República, i fou un estudiós de les formes de comunicació i de pedagogia que brindava la ràdio dels anys 30, publicant al 1933 un imprescindible per a aquesta investigació "El Triomf de la Ràdio a Catalunya", un llibre que descriu la manera com, entre d'altres aspectes, cal parlar per ràdio, les diferents seccions d'una emissora i la necessària conducció, al seu entendre, de la ràdio cap a un model de comunicació centrat en la cultura i menys en la política.

Segons l'article que publicà al 1939, i sota la seva interpretació, RA de C no es va fer ressò *del glorioso alzamiento nacional* per què els republicans li ho van impedir, no pas perquè no volguessin fer-ho. La situació política, explica, va portar a que la Generalitat s'apropiés de l'estació i que nomenés un delegat-director en cada estació local, cosa sabuda abastament, i que al seu entendre, *va segrestar* els nacionals que hi havia a l'estació impedint-los-hi de dur a terme la seva tasca de suport a Franco.

"Vino el encumbramiento de los intrigantes y la descalificación de los que fuimos sospechosos desde el primer momento. Nos vimos delatados, postergados y perseguidos; pero todo lo damos por bien empleado habiendo podido, por la voluntad de Dios, llegar al final de la tragedia y poder levantar el brazo para saludar al invicto Caudillo Franco." (Radio Nacional, 1939:79)

Finalment, el 8 d'abril de 1941, el règim franquista procedeix a la liquidació de la cooperativa de Ràdio Associació¹²⁶, i ho notifica per escrit als seus socis de la RA de C. La carta informativa al·lega que la liquidació ha estat acordada en una assemblea general extraordinària—de la qual els socis no en saben res—i segons el que s'estableix en l'article 43 dels estatuts de l'esmentada associació. Però l'article 43 no diu res de la dissolució de la cooperativa i sí que ho fa el 38, on s'estableix que cal l'acord de les tres quartes parts dels socis al corrent de

¹²⁶ Les informacions que aquí es detallen es basen en la reconstrucció que de la seva història han fet els hereus de RA de C.

pagament, per tal de poder dissoldre la societat. Evidentment aquests supòsits legals ja pertanyien al 1941 a un règim mort i per tant no valia defensar-los davant de cap tribunal, cosa que segons el nostre coneixement no es va intentar de fer fins ben entrada la democràcia, però sense èxit.

Així doncs, el 7 d'agost de 1941, la cooperativa es transforma en Societat Anònima i passa a dir-se "Radio España de Barcelona", S. A. (REBSA). La nova societat es forma amb un capital de 600.000' - ptes. (6.500 accions nominals a 50 ptes., 550 accions de 200 ptes. i 330 accions de 500 ptes.) A uns quants antics socis se'ls fan arribar unes accions de 50 ptes. de la nova S.A., però no se'ls permet assistir a les assemblees si no disposen de més de 500 ptes. en accions. El gruix més important d'accions queda en mans dels qui ocuparen l'estació el 25 de gener de 1939.

Un d'aquests nous propietaris de la nova societat anònima de l'emissora, ara REBSA i fou Gonzalo Serraclara que estaria llargament lligat a la gestió d'aquesta empresa on arriba a principis de 1939.

"En 1939 ejerció funciones directivas el abogado, publicista y delegado del consejo de Administración, Gonzalo Serraclara de la Pompa, persona extensamente relacionada con círculos culturales y políticos de la época. (...)Serraclara siempre ha estado vinculado a la directiva de la emisora."
(SALILLAS, 1980: 169)

Francina Boris, locutora de Ràdio Associació en el moment de l'arribada el nou règim, recorda perfectament Serraclara i ens explica una anècdota que reflexaria el seu tarannà i que podria donar-nos pistes de com es degué desfer la societat cooperativa de Ràdio Associació i es construí REBSA, però sobre tot ens fa entendre clarament, la postura de molts dels antics cooperativistes que mai no anaren a reclamar el que era seu.

“Aquest també era mal parit, era dolent com la tinya¹²⁷....Era el més dolent, aquest sí que era dolent, falangista però dolent, perquè els altres també eren falangistes, però es pot ser falangista i bona persona, però aquest era dolent.

Encara me'n recordo que hi havia, que van treure molta gent de Radio España, parlant entre ells, no? Va saltar molta gent.

I hi havia una noia que era cubana, una nena que es deia Lolita Arellano que va ser un drama terrible!. Era una nena que mantenia la seva àvia, i era l'únic sustent que tenia aquella dona i va ser terrible... i me'n recordo que agenollada davant d'en Serraclara perquè no la traguessin, i no hi va haver manera! Va ser un temps una mica difícil... vivia amb la seva àvia, mantenia a la seva àvia, i li deien *la cubanita*, aquesta noia, era una noia que ho feia molt bé, que era una mecanògrafa, i...i la van tirar al carrer. I aquella noia,... me'n recordo que va anar agenollada davant d'ell, demanant-li per favor que no la tragués perquè mantenia la seva àvia. I per terra!! una noia de vint-i-cinc anys i per terra!!! i no pots comprendre?... Amb una noia agenollada al terra!!! Saps aquella gent cruel, freda, que, que són capaços de tot? Me'n recordo, tinc una visió d'en Serraclara, no l'he oblidat.” (Entrevista personal a l'antiga locutora de RA de C., Francina Boris, 2002)

Per tant, amb una nova societat constituïda, uns nous dirigents formats a l'emparedada de Franco i amb una depuració de l'antena feta a consciència, a Radio España de Barcelona la postguerra s'encetarà en un escenari nou, per on circularan les veus de Mercedes Laspra i d'en Gerardo Esteban. De l'antiga RA de C. només en quedaren els estudis, les dependències de la Rambla de Barcelona, i els altaveus instal·lats a la façana de l'edifici, per on varen rebre i aclamar enèrgicament Franco quan va visitar Barcelona, al 1942, en el seu primer viatge oficial.

¹²⁷ Es refereix a Gonzalo Serraclara, un dels nous dirigents de Radio España a qui Francina Boris amb el pas dels anys hauria de freqüentar sovint, ja que un cop a Radio Gerona, la locutora anava amb Serraclara a casa de Dalí a fer-li entrevistes per la ràdio ja que Serraclara i Dalí eren cosins, i a més a més Serraclara tenia un mas a les comarques gironines.

4.3.4.3.-DE LES LOCUTORES DE LES EMISSORES LOCALS DE COMARQUES.

A les pàgines precedents hem observat com a les emissores de ràdio locals de les distintes comarques de Catalunya l'arribada dels nacionals es viu amb intensitats diferents però sobre tot d'una manera menys estrident que a Barcelona.

En algunes estacions, les mateixes locutores, presentades i estudiades pel nou règim, poden continuar amb les emissions, ara però en castellà. És el cas de Radio Tarrasa, de Radio Sabadell o de l'estació de Reus. Aquesta no és la fórmula corrent ja que a la majoria d' indrets les veus de l'estació comencen de zero amb els nous dirigents, i els qui abans eren locutors no tornen a fer antena, tal com passa a Radio Lérida, a Manresa, (que mercès al nou règim estrena locutores per primer cop), a Radio Badalona o a l'emissora de Vilanova i la Geltrú, ara Radio Villanueva. A Girona el cas és sorprenent, ja que fou l'única emissora de Catalunya, on una locutora, que curiosament havia estat la primera en parlar als gironins al 1933, torna després de la guerra a dirigir-los-hi la paraula després d'haver triomfat a l'emissora capçalera de l'empresa (Ràdio Associació, a Barcelona) i d'haver estat depurada pel nou règim de Franco. I el cas de Tarragona també és significatiu, l'artífex de l'emissora republicana, Josep Mª Tarrasa s'adapta als nous temps sense problemes i amb una companya afecta al règim i fóra de tota sospita, endega la nova estació i una de les etapes més brillants de la història de Radio Tarragona, de la ma d'un tarragoní que esdevindrà en aquest període de postguerra un autèntic empresari de la ràdio a Catalunya, Martín Marías, home clau i molt vinculat també, a la represa, de les emissores locals, després de la guerra, de Lleida, i de Vilanova.

En iniciar-se la dècada dels anys 40, les emissores catalanes ja estan novament organitzades i sonen, amb veus diferents en la majoria de casos, tal com marquen les noves directrius franquistes. Ha començat una nova història de la ràdio a Catalunya.

4.3.5.-1939: COMENÇA LA POSTGUERRA: DIES DE GANA I RÀDIO.

4.3.5.1.-LES EMISSORES DE RÀDIO A PARTIR DE 1939: CARACTERÍSTIQUES.

1.- 1939: SISTEMA MIXT DE GESTIÓ.

Les estacions de ràdio catalanes, acabada la guerra, han de passar una depuració política, continuen vivint dins d'un àmbit jurídic estatal però continuen gestionades per particulars, que han de ser afectes al nou règim imperant. Aquesta característica es mantindrà fins al 1942, punt de partida de l'ens que haurà de gestionar el panorama radiofònic espanyol en els propers anys: REDERA, aquest organisme serà l'embrió de la primera xarxa nacional de ràdio d'Espanya RNE que neix, amb aquesta filosofia en la dècada dels anys 40.

“Acabat el conflicte, el panorama radiodifusió espanyol va seguir apostant pel sistema mixt (un espai radioelèctric que segueix essent monopoli de l'Estat però amb la possibilitat de concedir llicències a particulars i empreses privades, així com seguir existint les que funcionaven, prèvia depuració política que garantís continguts adequats al nou règim)” (BONET,1999:101)

2.- INFORMACIÓ = PARTE.

Franco signa al 6 d' octubre de 1939 una ordre per la qual s'obliga a totes les emissores de ràdio de Espanya a retransmetre els Diarios hablados (*parte*, com es coneixien popularment) a les 14'30 i a les 22h., cada dia. Aquests informatius que relleven els anomenats 'Partes de guerra' que s'emetien a les estacions del bàndol nacional durant el conflicte, ara agafen una temporalitat fixa que serà la mateixa franja horària que amb la ràdio informativa ocuparan els principals noticiaris radiofònics de la democràcia.

3.-LES EMISSIONS ESTRANGERES.

Una de les preocupacions més evidents i que afronten amb més premura els nous gestors de les estacions de ràdio, sobretot de les estacions que estan molt a prop de les fronteres, és evitar que emissores estrangeres i democràtiques arribin a Catalunya, cas que ens ocupa a nosaltres, i la població pugui escoltar emissions no proclius al règim. Per això una de les primeres accions del nou govern és assegurar-se que la potencia de les emissores espanyoles es restableix ràpidament i que tapa les emissions que de fóra d'aquestes fronteres poden arribar a llocs com ara les comarques de Girona, tal com ja s'ha explicat. 'La Pirenaica', Radio Pirenaica, l'emissora clandestina, havia començat aquell mateix 1939 les seves emissions.

En la revista *Radio Nacional*, de 18 de juliol de 1939, Antonio Tovar, vinculat als serveis de propaganda de FET i las JONS, primer director de Radio Nacional a Burgos i a partir de 1939 responsable del departament de ràdio de Franco analitza totes les estacions de ràdio just després que "Espanya hagi estat alliberada". El títol de l'article que signa, és prou significatiu: 'La radio como instrumento de propaganda.'

Tovar, que manifesta que "la radio es el elemento de propaganda de más amplio campo", es mostra convençut de la necessitat que la ràdio es pugui escoltar en els llocs més remots del país, per tal de poder garantir a tots els ciutadans el dret a escoltar les manifestacions de El Caudillo quan aquest faci alguna elocució radiofònica.

"Nuestro gobierno ha tomado varias medidas para disciplinar a la Prensa. De la misma manera ha sido puesta en marcha una labor para disciplinar a la radio, organizándola totalmente"

4.-LOCUTORS: HOMES I AFECTES AL RÈGIM.

Però la tècnica no va ser l'única preocupació de la ràdio de Franco, tot i que va ser-ne una de molt important. Aconseguir locutors que parlessin un castellà correcte i que fossin afins al règim, sense cap mena d'esclatxa sospitosa va ser l'altra gran tasca que es va endegar només d'haver ocupat totes les estacions de ràdio que hi havia en territori català.

Les primeres persones que surten per antena a les estacions catalanes al 1939 són militars de les emissores de propaganda del règim, que acompanyaven les tropes del general Franco durant la lluita. Això explica perquè als primers dies no s'escolten veus femenines per les estacions catalanes. Els locutors que hi havia a les estacions, d'entrada, són apartats dels micròfons i s'inicia un procés de depuració que té característiques diferents en cada cas, com hem vist, i per tant, els micròfons són ocupats pels militars que s'encarregaven de la propaganda que s'emetia per ràdio en el bàndol franquista durant la guerra. Per això la ràdio de Franco és majoritàriament masculina, en els seus inicis.

Que les dones siguin apartades de l'antena, no és per una qüestió de filosofia ideològica del règim fascista, que sí que passarà entrats els anys 40, quan el nou govern engega tota la seva maquinària pesant per tal que aixòsigui així; ara, en els primers moments de canvi de règim a l'any 1939 encara no es fa política, s'és senzillament pràctic.

Mentre s'estudien els expedients dels locutors que han quedat a les estacions de ràdio catalanes, (alguns han mort a la guerra i altres han fugit cap a l'exili) i mentre es busquen nous locutors, de fet els gestors de EAJ-1 al 1939 van fer una crida buscant locutors a la qual ja ens hem referit, que després es distribuïran entre Radio Barcelona i Radio España de Barcelona; els soldats-locutors que acompanyaven Franco des de Burgos són els amos dels micròfons catalans i com que els soldats del bàndol nacional són homes, a diferència del

cantó republicà que hi ha algunes milicianes¹²⁸ fa que els primers locutors de les ràdios nacionals siguin homes. A comarques, quan es comencen a engegar les estacions també hi ha aquesta necessitat de trobar nous locutors. En algunes estacions però es mantenen les locutores que havien arribat abans o durant la guerra però en d'altres s'imposen noves noies amb famílies estretament vinculades al règim. Alguns d'aquests primers locutors franquistes a les emissores catalanes foren:

- Emilio Banda, director de Radio España de Gerona, com explica ell mateix arriba a la ràdio fent de locutor: "actuando de locutor de las emisiones en italiano de Radio Nacional de España en Barcelona. "(Antena Gerundense, 1951) Abans d'anar a dirigir l'estació gironina, Banda va estar-se a Radio España de Barcelona, on arriba amb els primers soldats que entren a l'EAJ-15.

-Juan Viñas Bona, era Cap de Propaganda del règim a Girona, quan fa de locutor i, a més a més, s'ajuda de la seva cunyada que pertanyia a la Secció Femenina de Falange.

5.-1941: LES PRIMERES PROVES PER TENIR LOCUTORS PROFESSIONALS.

Si als primers temps quasi que no hi ha dones, perquè són locutors els soldats de Propaganda del Règim que venen de Radio Nacional amb les tropes de Franco que arriben a Catalunya, un cop efectuades les crides per proveir-se de locutors, les places es resolen amb amics, familiars o persones que tenen un expedient personal tirant a conservador.

¹²⁸ Revisant publicacions sobre Guerra Civil no és difícil d'afirmar que les milicianes republicanes eren més simbòliques que no pas efectives durant el conflicte. Les nombroses publicacions que parlen d'aquestes noies soldats coincideixen en afirmar que són poques, que moltes anaven al front sense saber tocar una arma, que acabaven fent tasques domèstiques a primera línia: preparant menjar, rentant roba dels soldats, etc., etc. I que per tant aviat són retornades a la reraguarda on eren més efectives organitzant campanyes de material per dur al front o posant-se al capdavant de la gestió de molts organismes de les ciutats que havien estat col·lectivitzats.

No serà fins al 1941 que es busquen locutors més professionals, es fan proves d'ingrés i oposicions i ja no cal ser família directa o amic del nou director per poder accedir a la ràdio.

Alguns locutors de la República, després de comprovar que no tenen cap vinculació roja, els deixen tornar a l'antena però sempre en un segon pla. Per exemple Boris que tornarà a ser locutora però a Girona, Sorribas a Sabadell que només llegia publicitat o Carmen Martínez-Illescas que no deixarà de sortir per l'antena de Radio Barcelona, però després de la guerra mai més no tornarà a ser locutora, sinó que s'integra al quadre escènic.

6.-LES PARELLES.

Els nous formats radiofònics que es duen a terme durant aquest nou règim, potencien que les estacions, totes les emissores de Catalunya, tenen locutor i locutora. La posta en escena és una preocupació dels directors artístics o del Jefes de Programas que volen fer la ràdio més amena possible.

Però a diferència del que hem observat durant la República, aquí sí que hores d'ara, ja per ideologia del nou règim, la dona ocupà a la ràdio el mateix lloc que a la família: la segona, després de l'home, a qui ha d'ajudar per què les coses surtin bé.

Només els consultoris femenins s'escapen d'aquesta norma i serà en aquests anys que agafen la volada més important de la seva vida radiofònica. De fet acaben essent els programes femenins per excel·lència ja que el format de magazine, encetat als anys 20, pels programes per dones acaben desapareixen sota d'aquests grans consultoris femenins.

7.-LA RÀDIO ES FA EN CASTELLÀ.

A la ràdio de Catalunya no es parla català per imposició i filosofia del nou règim però també perquè, observant els llibres de registre de moltes estacions, molta de la gent que ve a treballar a la ràdio després de la guerra, ve de fóra de Catalunya. Alguns arriben amb les tropes i altres han hagut de marxar de casa

buscant feina. És una societat de nova gent, d'immigrants i de nouvinguts i això es nota amb l'idioma que es parla. A Ràdio Lleida, per exemple, després de la guerra en tasques auxiliars, tant tècniques com administratives, hi arriba gent d' Almeria, Cadiz, Vigo o Granada i és evident que no coneixien el nostre idioma, cosa que d'altra banda interessa a Franco per erradicar l'ús del català al carrer.

4.3.5.1.1.-LES EMISSORES DE BARCELONA FAN LA MATEIXA PROGRAMACIÓ.

Des del gener de 1938, tant Ràdio Barcelona com Ràdio Associació de Catalunya oferien diàriament programes conjunts, que eren pensats i dirigits des de la Direcció General de Radiodifusió de la Generalitat i retransmesos per les freqüències de cadascuna de les dues estacions de la capital. Aquesta era una manera d'abaratir costos de la programació, ja hem explicat com la Generalitat al fer-se càrrec de la gestió de continguts de les dues emissores té problemes reals per poder-los abarcar econòmicament i d'assegurar-se el control sobre el contingut dels missatges que tant l'EAJ-1, com l'EAJ-15 havien de posar en antena, per ordre del govern. Per tant la difusió de programes era simultània, tant si s'emetia un concert , com si el que calia retransmetre era una elocució política.

Aquell any 1938, les dues emissores de Barcelona oferien conjuntament, la mateixa programació de tarda i de vespres, però mantenien alguns dels seus programes de migdia, com els dedicats a les dones que eren diferents. De vegades aquests espais femenins eren canviats o substituïts per una *matinée* en directe des d'algun teatre de Barcelona, en forma de programa benèfic.

La programació que es va oferir de forma simultània fou des de concerts de Beethoven a retransmissions des del Casal de Cultura del concert del Quartet Ibèric, conferències com la del President del Consell Nacional de l'Aliança de la Joventut Antifeixista, un espai dedicat a la Catalunya literària en el qual es parlava de la Institució de les Lletres catalanes, una elocució del President del

govern d'Euskadi o una conferència del President Companys lloant la figura del President Macià en un acte homenatge organitzat pels estudiants de Catalunya. Fins i tot es va radiar conjuntament un concert homenatge al compositor Juli Garreta, pel qual es demanava, a través de la premsa, que la gent que tingués discos els deixés a la Generalitat per tal de poder fer un repertori més complert.

Aquest tipus d'espais que eren els que omplien la graella programàtica de les darreries de la ràdio republicana sempre eren introduïts per la presentació d'una locutora. Aquest sistema de poca programació i més música amb presentacions i lectura de proclames es manté fins els primers dies de l'arribada dels franquistes a Barcelona.

De fet, els nous responsables de radiodifusió del règim de Franco, l'any 1939, continuen mantenint l'estructura radiofònica de l'etapa final de la guerra que la Generalitat havia adaptat per tal de poder controlar millor les estacions i per què Ràdio Barcelona s'havia hagut de traslladar a les dependències de Ràdio Associació per culpa d'un bombardeig, com ja s'ha relatat.

Així doncs, al gener de 1939, les dues estacions de Barcelona tenen encara la mateixa programació, cosa que els nous gestors de la ràdio del Caudillo accentuen, assimilant també en una sola, la programació de matí de l'EAJ-1 i de l' EAJ-15, que perden la seva identitat durant uns mesos, per ordre dels nous governants, ja que els canvien el nom i només els deixen un distintiu, un número. Totes dues són, en un primer moment, estacions que dependran de RNE, que s'acabava de crear a Barcelona com detallarem a continuació.

La revista *Radio Nacional de España, Revista semanal de radiodifusión, de 18 de julio de 1939, 'año de la Victoria'* publica la programació de les dues estacions de Barcelona, que ara i durant uns dies, rebran uns noms ben diferents dels que havien tingut històricament.

EAJ-1, passa a dir-se en aquest gener de 1939: Radio España de Barcelona Número 1 i l'antiga RA de C és ara Radio España de Barcelona, Número 2. Les emissions d'ambdues estacions és diferent només en els programes femenins, ja que eren els únics que tenien patrocinador, la resta de la programació, que no tenia una estructura de programa ben definit, era igual.

Fan conjuntament:

- Música, programant seleccions diferents en cada estació, segons els dia, tant de música per ballar com de música clàssica.
- Campanades des de la Catedral.
- Emissió de Radio Nacional a las 8'30h. 'Noticario'.
- Servei Religios.
- Emissió infantil.
- Emissió de "las FETS y las JONS".

Les diferències són a la programació de les 12'15h. a la franja horària femenina.

<p align="center">Radio España de Barcelona Número 1 EAJ-1</p>	<p align="center">Radio España de Barcelona Número 2 EAJ-15</p>
<p align="center">Emissió gastronòmica "y conocimientos útiles, a cargo de la Revista 'Menage'"</p>	<p align="center">Emissió de <i>Radiofémina</i></p>

Aquest 'Radio Fémina' recupera la fórmula i el nom del mateix programa que es va fer a partir de 1933 presentat per Maria Teresa Gay Solà i amb el suport, aleshores, de L'Institut de Cultura i Biblioteca Popular de la Dona, a la mateixa estació de ràdio, per tant ja era un programa ben conegut pels oients de l'emissora de les Rambles de Barcelona.

La veu d'aquest consultori, Mercedes Laspra arriba a Radio España de Barcelona al 1939 que és el mateix any que Radio Barcelona té la seva nova locutora, Enriqueta Teixidó. Més entrada la dècada dels 40, a la ràdio hi arriben noves veus femenines.

“(…) En lo que hace a las locutoras Mercedes Laspra, Enriqueta Teixidó, de EAJ 15 y EAJ 1 respectivamente figuran al frente seguidas por Carmen Brito y Asunción Soria en la estación de las Ramblas, y Pilarín Montero en la calle Caspe. (Sintonía, 1947)” (FRANQUET, 2001:154)

4.3.5.1.2.- RADIO NACIONAL DE ESPAÑA, RNE, A BARCELONA

A Barcelona, els guanyadors del conflicte armat instal·len una nova estació a la Diagonal, hi serà molt pocs dies, Radio Nacional de España que d'ara en endavant serà l'encarregada d'emetre tres butlletins informatius diaris que seran enviats, via telefònica a Radio Barcelona i Radio España, que els hauran de difondre per les seves respectives antenes.

Però a més a més, RNE tindrà una funció d'organització i control de les dues estacions barcelonines. Ja hem vist que molta de la seva programació és conjunta, durant els primers dies de l'arribada dels nous governants. Des de RNE es fan les crides per agafar nous locutors i es porten a terme les seleccions dels qui a partir d'unes proves hauran quedar-se com a locutors adscrits a alguna de les dues estacions anteriorment citades i que substituiran, en molts casos, a les amistats o familiars (no professionals) que els primers dies del canvi de govern ocupen algunes antenes catalanes mentre que el tema de la radiodifusió s'està definint. Les depuracions dels locutors com hem explicat, estaven obertes i les proves per agafar els qui ho seran professionalment es fan paral·lelament. Entre 1941 i 1942, l'emissora RNE ja ha pogut muntar estructures prou sòlides i afectes al règim tant a l'EAJ-1 com a Radio España de Barcelona que en aquest anys ja tindran plantilles estables i programacions pròpies i ben diferenciades.

En els primers moments però, el personal de RNE s'encarregà de tot, tant de l'administració com de la locució.

“Fou la “III Compañía de Radio y Propaganda de les Frentes” la que facilità els caps i una part del personal de la que seria “Delegación en Cataluña del Departamento de Radiodifusión”-adscrita a la “Dirección General de Propaganda de la Subsecretaría de Prensa y Propaganda del Ministerio de Gobernación”- amb la companyia esmentada van arribar a Barcelona, entre d'altres, Cipriano Torre Enciso, Gerardo Esteban i Alfonso Banda. També ho va fer Antonio Tovar, el qual havia assumit la direcció del “Departamento de Radiodifusión” i per tant, la tutoria de RNE” (MUNSÓ CABÚS, 1993: 65)

Aquests butlletins d'informació local també s'emeten al carrer, concretament a la Rambles de Barcelona, on l'emissora queda ubicada ràpidament, ocupant els estudis i els despatxos de l'antiga estació RA de C hi tenia. Allà hi havia instal·lats des de l'època republicana, uns altaveus que la desapareguda Ràdio Associació de Catalunya ja emprava per difondre missatges o música des d'abans de la Guerra Civil, i per avisar a la població quan calia amagar-se als refugis.

RNE a Barcelona s'aprofita d'aquesta infraestructura tècnica i no només hi passa els butlletins sinó que també emet al carrer els diaris parlats de Radio Nacional - primer només a les 14h. i més endavant també amb una segona edició a les 22h.- Aquests informatius, que eren els únics que tenia la ràdio espanyola d'aquell temps, s'havien de passar obligatòriament per totes les estacions del país ja que estaven perfectament dirigits i controlats pels màxims responsables de propaganda del nou règim i tenien com a objectiu inculcar les directrius franquistes a la població.

Al cap de pocs dies , però, les estacions ja tenen personal civil afecte al règim: familiars o coneguts dels militars, dels nous gestors o dels diferents departaments que la Falange havia estès al nou teixit de la societat espanyola.

El febrer de 1939, Radio Nacional de España a Barcelona emet per antena unes falques que són convocatòries per proveir-se de locutors, abans ho esmentàvem. Aquests anuncis buscant locutors de ràdio es fan també per Radio Barcelona i per Radio España, però en tots tres llocs queda clar que els aspirants han de dirigir-se per escrit, explicant els seu mèrits, al director de Radio Nacional de España a Barcelona que serà l'encarregat de fer la selecció mitjançant unes proves i d'assignar els locutors guanyadors a alguna de les dues estacions de Barcelona.

Un dels primers en contestar a la convocatòria va ser Enrique Fernández Saloni, que passaria la criba i s'incorporaria a Ràdio Barcelona el mateix any 1939. Això mateix va fer l'Enriqueta Teixidó, que ha deixat Ràdio Associació de Catalunya unes setmanes abans del final de la Guerra Civil i va presentar-se a les noves autoritats governants per passar les proves pertinents. Ingressarà de locutora a Ràdio Barcelona.

De fet ella mateixa ho va explicar així en les moltes entrevistes que en motiu de la gran popularitat que va assolir com a locutora li feren les publicacions dedicades a la ràdio en la dècada dels anys 50.

Al 1940, és l'època que s'estabilitzen les plantilles i que totes les emissores ja han estat reparades tècnicament i tornades a mans dels antics gestors, si poden demostrar la seva simpatia pel nou règim, o bé donades a directius afectes al règim i amb carnet de Falange.

La programació de RNE en aquells moments, a banda de la informació dirigida es basava en la música, les retransmissions esportives del Barça i l'Espanyol i les vetllades infantils que com les "Ondas animadas" que protagonitzaven, cara al públic, des del Teatre Tívoli Joaquín Soler Serrano i Gerardo Esteban.

Per tant, i a modus de cloenda, la ràdio que camina pel període històric que esdevé després de la Guerra Civil Espanyola, ja no és aquella ràdio que vivia a Catalunya abans que esclatés el conflicte. Les formes i els continguts han canviat, però sobre tot les veus que s'escoltaven a través de l'altaveu.

Podem acabar aquest relat sobre la història de les locutores que varen treballar a la ràdio de Catalunya entre el 1924 i el 1939 explicitant que allò que un dia guanyaren les dones encarregades de fer antena a casa nostra, esdevenint veritables protagonistes de la locució republicana, ho perderen en acabar-se la Guerra Civil. Per això parlàvem de 'Somni Estroncat' ja que, mercès a la recerca feta per poder escriure aquest treball, hem conegut de primera ma que si no hagués estat per la guerra, moltes d'aquelles primeres locutores mai no haurien deixat una feina que les omplia com a professionals i les formava com a ciutadanes lliures. Dos adjectius, que en femení, no s'han pogut tornar a conjuguar amb la mateixa intensitat a la ràdio de Catalunya fins més de 40 anys després .

5.-LES CONCLUSIONS.

"(...) en este orden de consideraciones de simple sentido común, se da por descontado que los narradores seleccionan las anécdotas, sobre todo si piensan en los efectos que su relato podría tener sobre la vida aún en desarrollo de un descendiente al que se corre el riesgo de proponer una imagen de uno mismo que se juzga como inoportuna.

Pero estas reinterpretaciones, que no son "sesgos" más que en el lenguaje del cálculo matemático, son en ciencias sociales la marca misma de la cultura: es la configuración local y dotada de las representaciones y de las ideas que produce esas selecciones u esas elecciones.

Suscitarlas, saberlas reconocer, circunscribirlas cuando haga falta por otras formas archivísticas de "memoria" es propiamente hablando, la tarea primordial del investigador, ya sea antropólogo, etnólogo, sociólogo o historiador que haya elegido trabajar con materiales biográficos orales. Por supuesto no cabe duda que no se alcanzará la llamada "verdad histórica" fundamentada en la posibilidad teórica de llegar a vaciar con una objetividad relativa los archivos, sino que se espera, des de el punto de vista antropológico, la concretización de los valores o des de el punto de vista histórico, el hilo conductor -por cierto "estructurado"-de una historia de las mentalidades." (CATANI,1990: 161)

Si bé aquesta Tesi s'havia marcat per objectiu saber qui eren i què feien les locutores de les ràdios catalanes entre 1924 i el final de la Guerra Civil, propòsit assolit i redactat en funció de les diferents estratificacions temporals que hem descrit en iniciar aquestes pàgines; la pròpia recerca, però sobretot l'ús de la metodologia que hem emprat ens ha permès fer *descobriments* de persones i de situacions que fins ara no s'havien escrit, i que hem preponderat en les conclusions que llegireu a continuació.

Però a més a més volem remarcar dos aspectes que ens semblen peces importants d'aquest estudi:

1.-El fet de lligar en unes mateixes pàgines tota la informació que hem pogut assolir vinculada al món històric de *les dones de ràdio*. A partir d'ara i en properes recerques això, esperem, podria ajudar a facilitar molt la feina dels investigadors i si s'ha dut a terme és amb aquest propòsit.

2.-La possibilitat que ens ha brindat el fet de treballar amb testimonis orals de reunir material dispers sobre la ràdio d'aquells anys 20 i 30 del segle passat.

Hem tingut accés a arxius personals i a arxius públics, però tancats al públic perquè encara estan per indexar. Llocs on, si no hagués estat per la investigació que aquí hem explicat, possiblement mai no hi hauríem anat.

Hem tingut la oportunitat de recollir les darreres paraules i els darrers records de vells radiofonistes que han mort en el decurs d'aquesta recerca: Maria Queralt de Ràdio Barcelona, Núria Fraire de Ràdio Vilanova i Jaume Pol i Amàlia Rexach de Ràdio Girona. Els hem trobat a faltar re-escoltant les seves entrevistes per la redacció final d'aquest projecte, que s'ha estat imprimint mentre Teodor Garriga també ha mort.

Les conclusions que arriben a continuació volen contestar les preguntes d'arrencada d'aquesta recerca, és a dir venen a respondre qui eren, què feien i com feien ràdio a Catalunya les locutores que hi varen treballar entre el 1924, que neix la ràdio al nostre país i el final de la Guerra Civil.

Les principals conclusions es poden resumir en tres grans blocs que indexem a continuació, per tal que si mai aquest estudi es consultés en recerques posteriors, de camps de treball lligats al nostre, resultés més profitosa.

- 1.-Sobre qüestions de metodologia.
- 2.-Conclusions a partir de respondre a les qüestions d'arrencada d'aquesta recerca.
- 3.-'Descobertes' a partir de la recerca.

1.-SOBRE QÜESTIONS METODOLÒGIQUES.

Escriure i investigar sobre història de la ràdio sense poden sentir com era la ràdio, com sonava, com es parlava, com s'emetia i com es rebia en un moment concret i llunyà del passat és una feina difícil i coixa, al nostre entendre, tal i com hem posat de manifest a l'inici d'aquesta recerca. És estrany fer investigació sobre *sons i sobre veus* sense poder sentir aquests sons i aquestes veus. Però tot i així i mercès a les històries de vida i a tot el material que a partir d'aquí s'ha pogut obtenir, manuscrit, publicat, inèdit i sobre tot parlat de testimonis participants del moment històric i radiofònic que ens ocupa, aporta, segons el nostre parer uns matisos i algunes explicacions que fan que els nombrosos estudis que existeixen sobre la història de la Ràdio a Catalunya s'hagin de tornar a posar damunt la taula, per ampliar-los amb nous punts de vista, alguns, com dèiem, fins avui no coneguts o no recollits mai.

Aquesta és una de les aportacions més interessants, pensem, de les recerques en base a història oral, una de les més riques, que permet incloure interpretacions i opinions personals de testimonis de primera mà sobre fets passats, sovint escrits des d'un únic punt de vista. La confluència de punts de vista diferents i subjectius de persones que varen viure un moment o un procés i, en el cas que ens ocupa, que varen poder treballar en un nou mitjà de comunicació en un període temporal tan ric com el que visqueren els catalans entre 1924 i 1939, fan revisar sovint, la literatura existent igual que estem segurs que passarà amb aquesta Tesi i amb les aportacions que a partir d'aquí es puguin fer posteriorment sobre locutores de ràdio, que de segur que se'n faran. Apostar per la història explicada en primera persona per arrodonir la història escrita, en base a documents que existeix sobre història de la ràdio a

Catalunya, pensem que és una aposta rica però difícil. Cada cop hi menys pioners vius i per tant la recerca a partir de testimonis directes és una eina que difícilment es podrà emprar sempre. El capítol dedicat a la metodologia emprada, i a l'ús que se n'ha fet, també s'ha escrit pensant que potser, algun cop, pot servir de guia per evitar errades com les que aquí s'hagin pogut cometre, quan es torni a investigar sobre el nostre objecte d'estudi.

2.-RESOLENT ELS OBJECTIUS MARCATS A L'INICI DE LA RECERCA.

La resta de les conclusions d'aquest treball s'han redactat per donar resposta al plantejament de l'objectiu de la recerca que recordem es concretava en aquestes qüestions d'arrencada:

Qui eren, com eren i què feien a la ràdio pionera, les dones que hi treballaven de locutores.

Per tant, i resolent aquestes preguntes base, començarem posant noms i cognoms a les locutores, i de forma resumida, les ubicarem en un període històric ja que en el detall de l'estudi hi ha una extensa aproximació a les seves biografies.

Tot seguit parlarem sobre què feien a les ràdios on treballaven, per què aquesta sí que pensem que és l'aportació més important i de més novetat que explica la nostra investigació.

En el tercer capítol de les conclusions ens fixarem en les *'descobertes'*, és a dir en els fets, les situacions o les persones que a partir de l'estudi que hem dut a terme han quedat vinculats a la història de la ràdio, per primera vegada, o que posen damunt la taula un punt de vista inèdit que planteja nous camins

d'anàlisi i recerca d'alguns punts o d'alguns moments de la història de la Ràdio a Catalunya.

2.1.-LES LOCUTORES DE RÀDIO QUE VAN TREBALLAR A CATALUNYA ENTRE 1924 i 1939 foren:

<u>EMISSORES</u>	<u>LOCUTORES</u>	<u>DATES BIOGRÀFIQUES</u>	<u>ESTADA RÀDIO</u>
RÀDIO BARCELONA	M ^a Cinta Balagué	¿?	1927-1928
	Rosa Cotó	1892-?	1928-1939
	M ^a Carmen Martínez Illescas Navieras	1889-1973	1933-1954
	M ^a Carmen Nicolau	1901-1990	1933-1938 1943-1966
	Enriqueta Benito	1894-?	1934-1939
	Enriqueta Teixidó	1917-2002	1939-1977
RADIO CATALANA	<i>Anunciadora</i>	¿?	1925-1930
RÀDIO ASSOCIACIÓ DE CATALUNYA RAC Radio España de Barcelona	Rosalía Rovira	1903-?	1931-1939
	M ^a Teresa Gay-Solà	1898-?	1933-1939
	Francina Boris	1915	1934-1941
	Carmen Espona	1919	1935-1939
	Mercedes Laspra	1915	1939-1980
RÀDIO TERRASSA	Antolina Boada	1910-1997	1933-1975
RÀDIO SABADELL	Mercè Sorribas	1920-2000	1933-1940
	Josefa Figueras	1907-2000	1933-1937

RÀDIO REUS	Antònia Sol	1919-¿?	1936-1937
	Adelaida Òdena	1915-2001	1937-1944
RÀDIO TARRAGONA	Montserrat Parés	1919-2000	1934-1937
	Amàlia Sanromà	1917	1939-1940
RÀDIO BADALONA	Ana Barbosa	¿?	1933-1936
	Maria Escrihuela	1917	1939-1940
RÀDIO GIRONA	Paquita -Francina Boris	1915	1933-1934 1942-1980 1980-2005
	M^aLluïsa Figa	1916-1999	1934-1938
	Maria Tersa	1912	1938-1939
	Amàlia Rexach	1920-2002	1939-1942
RÀDIO LLEIDA	Aurora Tersa	1912-1961	1933-1935
	Maria Tersa	1912	1933-1937
	Mercedes Gumbau	1921-?	1940-1942
RÀDIO VILANOVA	Núria Fraire	1920-2002	1934-1938
	Candelaria Simón	1916-1998	1934-1938
	Carmen Fernández	1919	1939-1961
RÀDIO MANRESA	Montserrat Calafell	1924	1941-1966
	M^aMatilde Almendros	1922-1995	1942-1944

Font: Elaboració pròpia.

2.1.1.-LA MARIA SABATÉ NO ERA LOCUTORA.

Segons que hem comprovat en aquesta recerca, la Maria Sabaté no fou locutora, tal i com s'entén aquest ofici, en el moment en que ella treballà a la ràdio. El que podria haver fet la Maria Sabaté va ser una prova quan l'emissora encara no era ni inaugurada. Ella mateix reconeix que feia de secretaria del director, que va anar allí buscant una feina adient amb la seva preparació i estudis que eren de secretaria i que no recordà haver fet mai cap anunci, ni el mític de l'oli de cotxes "YACO"¹²⁹ que erròniament se li ha atribuït. Descriu la seva feina a la ràdio, com la típica tasca d'una secretaria, però podria ser que algun cop fes antena, doncs recorda amb molta claredat que un cop va haver de substituir una locutora malalta per l'emissió de 'la Festa de la Raza'. De les investigacions dutes a terme per a aquesta Tesi podem afirmar que, segons la seva família, la Sabaté tenia un caràcter tan alegre i decidit que no és gens estrany que s'atrevis a fer antena si el director li ho va demanar, tenint en compte a més a més, que devia saber llegir molt bé, doncs part de la seva feina consistia en llegir llargues tirallongues d'anuncis per telèfon (Ella mateixa manifestà que havien de llegir tal qual estava escrit l'anunci) i sense equivocar-se, per tal que els responsables de les cases que s'anunciaven a la ràdio en donessin el vist-i-plau per telèfon, i es poguessin radiar, cosa que feien els locutors a vegades ajudats per les anunciadores comercials, tasca que no era la seva feina.

No hi ha cap foto de la Maria Sabaté fent antena, ni davant de cap micro, però sí davant de taules de despatx, o davant del telèfon, accessoris típics d'una secretaria.

A més a més la documentació assolida per a aquest treball demostra com el director de Ràdio Barcelona de l'època en que Sabaté va treballar-hi, justifica que ella era la seva secretaria en una carta que la interessada va sol·licitar en

¹²⁹ Aquest anunci surt en diferents escrits de la revista de Ràdio Barcelona com a emblema identificador del locutor de l'estació, Rafael del Caño, que pel carrer la gent el cridava com "el locutor del YACO", tal i com ell mateix explica a l'esmentada publicació.

plegar. La història que Sabaté fou locutora es degué gestar molts anys després que ella plegués de la ràdio, quan demana un subsidi per suportar la seva vellesa. És en aquest moment que es refà un document amb el curriculum de Sabaté, sobreposant a un escrit fet màquina, un afegitó afirmant que la dona va ser la 1ª locutora. El retoc li resta tota la credibilitat que se li hagués pogut atorgar fins el moment, ja que s'observa clarament la manipulació duta a terme, segons que es pot comprovar a l'annex 2.3 d'aquesta Tesi.

La Maria Sabaté surt vinculada a Ràdio Barcelona igual que altres primers treballadors especificant en alguns moments de la revista de l'emissora que era l'anunciadora de la ràdio, cosa que pot explicar que es dediqués a escriure els anuncis que li dictaven i que possiblement algun cop "de necessitat" en pogués llegir per antena.

Si hagués estat la mítica locutora de Ràdio Barcelona com durant molts anys s'ha escrit, la revista de la ràdio se n'hagués fet un ressò igual al que li van dedicar a Del Caño, a Toresky, a la M^a del Carme Nicolau, o a la Rosa Cotó que com a locutora va ocupar portades de l'esmentada publicació, i això amb Sabaté no succeí.

2.1.2.-DEFINICIÓ DE LOCUTOR SEGONS L'ESTRATIFICACIÓ TEMPORAL.

Ara que ja sabem qui eren les locutores hem de saber què significava ser locutora en cada moment del nostre estudi.

2.1.2.1.-EN LA RÀDIO DELS ANYS 20.

Els primers locutors o *speakers* de ràdio del nostre país són homes perquè la ràdio és un invent tècnic i els qui dominen la tecnologia de la radiotelefonía, igual que ho han fet amb el telèfon i el telègraf com a invents tecnològics germans de la ràdio i del segle XX, són homes enginyers, electricistes,

mecànics; tècnics en definitiva, que en el cas de la ràdio, són capaços de portar sons d'un lloc a un altre sense cap connexió de fils, a través només d'ondes hertzianes.

L'interès de l'invent rau en com fer possible aquest transport, el què es transporti a través de les ones hertzianes, en un primer moment, no és important: campanades, música, o unes veus. I, es clar les primeres veus que es proven són, com hem vist en alguns casos les que es tenien més a ma: la del propi enginyer que controlava el procés, la d'una filla o una secretaria atrevida que eren a prop. Quan la cosa rutlla amb garanties, s'empra un professional de la veu, un locutor, una mena de xarlatà amb do de gens i cosmopolita, capaç de llegir o improvisar i ,sobretot, de pronunciar correctament i amb convenciment noms propis o estranys, per estrangers que fossin.

Aquest és un perfil difícil, per no dir impossible de trobar en una dona a meitat dels anys 20 doncs en aquella època, el món encara els estava molt vedat a les dones, tot i que és també aquesta, la dècada en què elles es comencen a deixar veure en públic, sense vergonyes, tal i com hem descrit en començar aquest treball.

L'ofici de locutor tenia noms distints, alguns fruit de la influència anglosaxona que estava de moda, *speaker*, locutor o anunciador.

1.-Speaker o locutor: serien expressions equivalents que es feren servir per anomenar qualsevol persona que parlés per la ràdio, independentment del què digués. Aquesta definició inclou: conferenciants, rapsodes o anunciadors.

Les locutores que hi havia a Ràdio Barcelona en aquells anys 20 eren una col·laboradora de l'Institut de la Dona, Mª Cinta Balagué, i una actriu, Rosa "Rosita" Cotó, que mai no deixarà de compaginar les tasques pròpies de locutora amb les d'actriu o rapsode a la ràdio i fora de la ràdio.

2.-Anunciador: només pot ser-ho el locutor professional de ràdio que es dedica a les tasques de continuïtat dins d'una emissora de ràdio i anuncia, encadenadament els programes que es van duent a terme. És el que ara anomenaríem un presentador, un conductor.

El locutor és un emblema identificador de l'estació on treballa i ha de conèixer no només la seva veu, per emprar-la al màxim de les seves capacitats, sinó que ha de saber com i on col·locar-se i tanmateix ser capaç d'indicar-ho als músics, rapsodes o altres intèrprets que confeccionen les graelles programàtiques de les estacions catalanes que funcionaven professionalment en aquell període: Ràdio Barcelona i Radio Catalana.

Les anunciadores, són les encarregades d'enunciar encadenadament seccions o espais dins d'un mateix programa: les presentadores de les franges horàries dedicades a les dones.

En aquesta època, les locutores només feien antena en programes de franges horàries femenines, mentre que els homes feien el mateix però per totes les hores de programació, tenen una superioritat en l'antena.

En aquesta època també hi ha una subcategoria d'anunciadors que només està integrada per dones: són anunciadores que només llegeixen anuncis per antena, que són les anomenades en aquesta Tesi: anunciadores comercials.

Una mostra més que evidencia aquesta hegemonia dels locutors respecte les locutores la trobem en el film de Ràdio Barcelona. La curiositat que despertava en l'audiència el conèixer les cares d'aquelles veus que sentien per la ràdio és el motiu que porta a la casa Gaumont a editar, a l'11 de desembre de 1926, una pel·lícula sobre Ràdio Barcelona. En aquest film apareixen les instal·lacions d'alta freqüència de l'emissora i també els estudis, els artistes i els locutors. Bo és assenyalar que en aquest cas només queden arrengrats en aquesta

categoria els senyors Toresky i Miret¹³⁰. La resta de treballadors de la casa que surten actuant a la pel·lícula són cantants, músics i “demás personal artístico y técnico de la admirable institución radiotelefónica barcelonesa.” (RÀDIO BARCELONA, Número 121, 1926:8)

2.1.2.2.-A LA RÀDIO DELS ANYS 30.

Tal com hem vist, en aquest període temporal queda ben palès que un locutor o una locutora és un treballador a temps complert d'una emissora de ràdio que esdevé un professional de la veu i l'emblema sonor de l'estació.

Els locutors presenten programes, retransmissions des de teatres, llegeixen publicitat o avisos i proclames en temps de guerra, introdueixen mítings o presenten un concert. També són els encarregats de presentar els espectacles que la ràdio fa des de teatres, fóra dels estudis, i de dur a terme, si la seva emissora en fa com és el cas de Ràdio Associació, connexions en directe des d'indrets diferents a modus de reportatge.

Aquesta accepció de locutor és la que es mantindrà, tot i el canvi de règim polític després de la guerra, introduint-s'hi òbviament els matisos propis de la nova ideologia franquista, que prima el paper de locutor sobre el de locutora, cosa que com hem vist no passava a la ràdio republicana on locutors i locutores feien la mateixa feina. Ara ho analitzarem amb més detall.

Els locutors, però, a la dècada dels 30 són personal fix de les emissores; la ràdio és la seva principal dedicació, cosa que no passava als anys 20. Ara fins i tot les locutores, aspecte que ajuda encara més a defensar que elles i ells feien la mateixa feina, ja no són col.laboradores d'institucions femenines, com passava abans.

¹³⁰ Josep Miret va assolir la categoria de locutor de Ràdio Barcelona, un cop Del Caño ja havia plegat. No és l'objectiu d'aquest punt establir la biografia de tots els locutors de la casa, tot i que si que volem deixar constància que Miret feia tasques de continuïtat a l'estació degana i que col.laborava sovint amb Toresky en els espais de beneficència, cosa per la qual sortia a la pel·lícula en un paper destacat.

2.1.3.-DIFERÈNCIES CONCEPTUALS ENTRE LOCUTORS I LOCUTORES DE RÀDIO.

2.1.3.1.- EN LA RÀDIO DELS ANYS 20

Els locutors fan continuïtat i substitueixen conferenciants. Les locutores fan continuïtat dins els programes per a dones.

La primera diferència és que els locutors poden passejar-se lliurement per tota la programació de l'estació duent a terme tasques de continuïtat, presentant actuacions i solistes i parlant o dient anuncis comercials per enllaçar aquests continguts, mentre que les locutores fan exactament el mateix però només intervenen dins els programes femenins.

Una altra de les diferències és que mentre ells formen part de les plantilles de les emissores, les dones que són les primeres locutores als anys 20 són col·laboradores externes i no estan en plantilla. La documentació contemporània revisada d'aquesta època parla sempre de locutor de l'emissora (un home) i de locutora del programa femení (una dona).

2.1.3.2.-EN LA RÀDIO DELS ANYS 30.

És equitatiu. Fan la mateixa feina, però a més a més cada gènere protagonitza els programes destinats al seu mateix públic, quedant novament equilibrat el repartiment de tasques:

- Només locutores fan programes femenins.

- Només locutors fan retransmissions esportives.

Però a més a més en aquest moment temporal la ràdio té dues característiques que defineixen molt clarament l'ofici de locutora.

I. La línia d'estil de l'emissora.

La línia d'estil de l'emissora també marca el rol que hi tenen les locutores.

Aquesta recerca ens ha permès descobrir les dues diferències més importants que existien entre les veus femenines que sortien per antena a Ràdio Barcelona i a RAC, durant la dècada dels 30.

1.-A Ràdio Barcelona, les locutores participaven també de les emissions de ràdio teatre, mentre que a RA de C això no era possible. Aquesta estació tenia una estructura empresarial i programàtica més ben delimitada i no permetia que el personal d'un departament en participés d'un altre.

2.-L'altre gran diferència rau en el fet que les locutores de RA de C eren molt més joves que les de Ràdio Barcelona, que moltes ja entren a l'estació EAJ-1 essent actrius consolidades i per tant amb una edat que passa dels 35 anys. Ràdio Barcelona és en aquest sentit, el darrer lloc de feina que ocuparan. Les actrius que hi aterren ho fan per jubilar-s'hi i deixar el teatre d'escenari que era molt més dur i sacrificat que el radiofònic.

II.- A la ràdio republicana es cobra el sou en funció de la categoria laboral.

És també en aquesta dècada quan troben la característica més important que ens permet afirmar que l'equitat a la feina dins la ràdio republicana era total.

Segons que hem pogut demostrar en aquesta recerca, durant la dècada dels anys 30 els locutors de ràdio cobraven un sou segons la categoria laboral a la qual estaven adscrits en funció de la seves habilitats davant del micròfon. Un locutor *de primera* tenia millor sou, òbviament, que un locutor substituït, i el gènere del locutor no influïa en aquest salari.

Aquesta curiosa afirmació es demostra llargament en aquestes pàgines en boca d'antics radiofonistes que treballaven en estacions de ràdio de localitats diferents i que no es coneixien entre ells, cosa que encara la dota de més valor.

Les dones, igual que els homes, si eren primeres locutores guanyaven més diners a la ràdio que els locutors substituïts que tinguessin, encara que aquests fossin nois. Això era insòlit a l'època i inèdit, fins ara, doncs mai no s'havia pogut demostrar. Era insòlit perquè tal com hem analitzat, als anys 30 les dones que treballaven en un mateix ofici que els homes podien arribar a guanyar fins a un 50% menys del sou. Hem estudiat com els sociòlegs ho atribueixen al fet que en aquella època el sou d'un senyora es considerava com un afegit al sou de l'home de la casa, que era l'encarregat de tirar endavant econòmicament la família.

Així doncs veiem que a la ràdio això no es complia i que les dones locutores podien tenir més salari en funció de la categoria laboral que ocupessin en la seva estació. També és cert que hem observat en algunes estacions, com a Ràdio Girona, que hi havia maneres de fer per tal que un locutor tingués més sou, se li encarregaven a més a més de la locució tasques administratives i així podia tenir una més alta remuneració (i acostar-se als cànons de l'època de *"l'home" que ha de mantenir la seva família*) Això no ho feien amb les locutores, o almenys no n'hem sabut trobar referències.

I cal afegir que els sous, que eren diferents en cada emissora, són més quantiosos a Barcelona que a les estacions de comarques.

Aquesta situació que és sorprenent, tal i com hem vist si la comparem amb els sous que les dones percebien en d'altres camps laborals, no es donava als anys 20 i no perquè la política dels 20 (Dictadura) fos més restrictiva amb les dones treballadores que la política dels 30 (República), que ho era. Als anys 20, a la ràdio les dones no podien guanyar el mateix sou que els locutors perquè no hi ha cap locutora que faci única i exclusivament el mateix que un locutor, totes tenen menys presència en antena.

A Radio Catalana, les publicacions de l'època ja deixen molt clar que una anunciadora (mai no van posar-li nom) era menys important que el locutor. Per tant amb sou aquest reconeixement devia tenir una traducció de menys vàlua.

A Ràdio Barcelona, una locutora és col·laboradora, per tant no es contemplava que tingués sou en les despeses que tenia l'entitat; una altre locutora és actriu i cobraria sou per tal de fer aquestes dues funcions.

2.1.3.3.-EN LA RÀDIO DELS PRIMERS ANYS 40.

Les tasques que les locutores duen a terme en el moment que acaba la guerra i les atribucions laborals que s'assignen als locutors no es poden conceptualitzar si abans no es tenen en compte tres característiques que exposem tot seguit i que condicionen el paper d'ells i elles a la ràdio des de la guerra i fins a la consolidació del primer franquisme:

1.-Preponderància de veus femenines durant la guerra.

A les estacions de ràdio catalanes, entre d'altres coses per la incorporació al conflicte bèl·lic dels locutors, les locutores de ràdio aguanten les emissions durant tot el conflicte, fins que la situació ja és insostenible en cada emissora, i cada estació corre una sort diferent, tal com ja hem detallat. Les locutores llegeixen emissions i comunicats tant del govern de la Generalitat, ja sigui des dels estudis de ràdio, com des de Palau; com de les forces (FAI o CNT, entre d'altres) que en moments concrets ocupen i s'incauten de les estacions per què es fan forts en els ajuntaments.

Cal destacar que tot i que la guerra es viu als carrers de les seves ciutats, essent més encarnissada en els moments finals, les locutores de ràdio anaven cada dia a la seva emissora (amb por a vegades, com recorden, però hi anaven) i feien antena, malgrat les bombes, la manca de fluit elèctric i la falta de discos, segons que han desvetllat en diferents entrevistes personals dutes a terme en el procés de recerca d'aquesta Tesi.

A finals de la guerra, finals de 1938 i gener de 1939, les dues estacions de ràdio de Barcelona emetien conjuntament. La seva minsa programació es

nodria d'homenatges musicals¹³¹ i de conferències de polítics de primer ordre. Les locutores eren les encarregades d'introduir aquests espais.

2.-La depuració de les locutores.

A Barcelona, tret de Carmen Martínez- Illescas (EAJ-1), la resta de locutores, tant de Ràdio Barcelona com de RA de C són depurades pels nous governants, algunes relegades a oficis menys importants dins la mateixa estació i d'altres acomiadades i fins i tot represaliades. A comarques és més fàcil de trobar exemples de locutores que amb l'entrada dels nacionals continuen al mateix lloc que ocupaven a la ràdio durant la República: és el cas de la Merceneta Sorribas a Sabadell o de l'Antolina Boada a Terrassa, per posar uns exemples.

3.-Les noves locutores.

Arriben a la ràdio franquista i entren per relacions de coneixences o familiars amb els nous responsables locals del règim i ningú no fa cap prova d'accés tret d'Enriqueta Teixidó que passa unes oposicions.

Les locutores amb el canvi de règim fan només tasques de continuïtat quedant relegades en un segon pla, mentre que els locutors, que també en fan, poden portar a més a més el pes dels programes: entrevistes, retransmissions i improvisacions.

Als anys 40 hem vist que les primeres dones que arriben a fer de locutores són amigues, conegudes o família dels nous dirigents de les estacions, i amb totes les que hem pogut parlar, coincideixen en afirmar que cobraven sous petits que no els servien per mantenir-se.

La situació és una mica diferent amb les noies que, també en aquells anys, entren com a locutores després de passar unes oposicions, les que seran locutores professionals i s'estaran molts anys treballant a la ràdio. Aquestes

¹³¹ Com hem vist sobradament, provoquen que la Generalitat demani als particulars que si tenen discos els en deixin per tal de poder ampliar els repertoris. La guerra afecta tots els àmbits de la ràdio.

segurament podrien guanyar un sou que els permetia viure de la seva feina, però que segurament era menor que el que percebia un noi en una situació semblant si ens atenim a la filosofia masclista imperant amb Franco.

Tenint en compte que durant aquesta dècada és quan agafaran força els grans programes de ràdio, i que aquests sempre eren capitanejats per un home, és d'esperar que les locutores de principis d'aquesta dècada cobressin sous menors que els que percebien els seus companys. No podem oblidar que és en aquests moments que la dona a la ràdio passa a ocupar, en programes, el paper de "partenaire" de l'home locutor- presentador i la nostra hipòtesi sobre les categories laborals a modus de raser per fixar el sou a la ràdio, aquí també es podria complir. Per tant les noies locutores, que feien menys programes i es dedicaven a la continuïtat (encara que haguessin guanyat la plaça de primera locutora), ocuparien una categoria laboral inferior i podrien estar cobrant menys diners que els seus companys que ostentaven el títol de primer locutor. Un locutor i una locutora no fan la mateixa feina a la primera ràdio franquista. Les tasques de les noies són de contrapunt o de *partenaire* de les dels nois que fan entrevistes, porten la veu cantant als concursos, fan retransmissions...Per tant si la feina no és equitativa el sou tampoc havia de ser-ho.

A principis dels anys 40, fer de locutora de continuïtat implica en totes les emissores, a banda de la seves tasques habituals, dur a terme els programes de *Discos Dedicats*, i en les emissores que s'estilava, co-presentaven els programes *Cara al Públic* que es començaven a realitzar.

Per tant les locutores foren que les duïen a terme programes amb entitat diferenciada de la resta de la programació, fèien programes per mainada o programes femenins, incloent el famós *Discos Dedicats*.

2.1.4.-ELS LOCUTORS NO S'ANUNCIEN , ELS COL·LABORADORS Sí.

Aquesta afirmació serveix per demostrar que la feina dels locutors a la ràdio, abans que esclatés la Guerra Civil, no era una tasca prou important com per publicitar-la, cosa que si que es feia amb la feina d'un pianista o la d'un humorista, que si que s'anunciaven a la premsa dient que actuarien a l'estació tal o qual, i servien així de reclam publicitari.

Això no passa amb els locutors per què no fan art i la ràdio només anunciava en premsa els artistes. Potser perquè fer de locutor era una feina senzilla, la feien de la mateixa manera els nois que les noies fins que no esclata la Guerra Civil.

Aquest plantejament es pot reforçar si observem les graelles que de la programació d'EAJ-1 es feien els diaris de l'època, o la mateixa revista de la ràdio, cosa que es repeteix amb Ràdio Associació i la seva revista, i amb les emissores locals i els seus butlletins.

Allí mai no surt el nom de la locutora o del locutor de l'estació de TSF i sí que surten els noms de Georgette i Pompadour, vinculades a EAJ-1, o d'Eulàlia Montserrat lligat a Ràdio Terrassa, per posar dos exemples, tal i com passa també amb la resta de col·laboradors i músics de distints espais de l'emissora, cosa que es repeteix en la resta d'emissores de ràdio de Catalunya, en aquesta mateixa època. S'obvien els noms dels locutors dels programes però s'anuncien els noms dels col·laboradors sigui quina sigui la seva tasca: conferències, música, etc.

D'aquí es desprèn que Balagué era la locutora dels guions que escrivien Georgette i Pompadour i que totes tres eren col·laboradores de l'emissora ja que treballaven a l'Institut de Cultura de la Dona.

A partir de reafirmar aquestes dades hem de fer constar algunes deduccions que de forma concloent podem explicitar així:

1.-A la ràdio d'abans de la guerra i de durant la guerra, les locutores i els locutors feien la mateixa feina, i a més a les oients del GdD de la Tesina, els semblà poc rellevant destacar-ho, de tant evident i normal que ho trobaven. Per elles, segons vàrem deduir en la dinàmica de grup, escoltar nois i noies per la ràdio, llegint contes o donant notícies i presentant sardanes, que era la tònica general, era la cosa més natural del món.

2.-És la mateixa actitud dels treballadors i treballadores de la ràdio estudiats. Pels locutors veterans, la praxis típica de la ràdio de la seva joventut comportava els torns de presentació de música (fos en el format que fos: directe o enregistrada), la lectura de comunicats o informacions i d'anuncis. En aquestes darreres feines, quan l'emissora tenia parelles, locutor-locutora, els escrits els llegien alternativament. Sinó, el locutor que hi treballava o la locutora que era "la veu de la ràdio" en aquell moment, eren els encarregats de *fer antena*. Per ells també fou estrany que l'autora d'aquest treball els plantejés una qüestió tan òbvia com aquesta, a modus de requeriment. Per tant, l'estranyesa generada entre oients i locutors als interessar-nos sobre les feines de locutors i locutores a la ràdio dels anys 30, evidencia el que per tothom era IGUAL: un locutor era un locutor i feia igual la seva feina tant si era noi com noia.

2.1.5.-STAR SYSTEM REPUBLICÀ.

La ràdio Republicana viu tan pocs anys que els locutors no arriben a l'estatus d'estrella radiofònica, tot i que en territoris més locals i petits alguns són "famosíssims" entre els seus veïns. La Guerra Civil els estronca la carrera. Però tot i així, d'haver-n'hi hagut, serien dones locutores, no locutors, les que entrarien a formar part de la terna de l'star system radiofònic d'abans de la guerra.

Tant a la revista de *Radio Barcelona*, com a la de R.A. de C. es dóna més preponderància, en articles dedicats i entrevistes a les seves locutores que als seus locutors, cosa que no passava als anys 20, quan en Toresky, per bé o per mal, era el protagonista indiscutible de la literatura radiofònica que generaven les emissores, seguit en un segon lloc per en Rafael del Caño, que si no hagués escrit articles sobre *l'art de parlar per la ràdio*, hauria tingut un seguiment per part de les publicacions molt semblant al que tingué la locutora Mª Cinta Balagué.

Fóra de les publicacions pròpies del camp radiofònic, els locutors tampoc arriben a ser grans estrelles per què, com dèiem, la premsa només publica el nom dels artistes, categoria o qualificatiu que els locutors i les locutores no tenen.

Amb la publicació dels anuncis de les 'Emissions Cara al Públic' de RA de C al diari *L'Instant*, vinculat a Ràdio Associació de Catalunya, veiem com aquesta emissora dedica moltes pàgines a glorificar la figura dels locutors presentadors dels actes que es retransmetran. Són grans actes cara al públic i els anuncis dels locutors, que no deixen de ser un esquer per l'emissora igual que els cantants que també surten fotografiats, serviran per anunciar també les marques o cases comercials que donaran suport a l'estació per poder tirar endavant amb la gala.

Un altre dels motius que explica aquesta manca de locutors estrella de la ràdio republicana és que tot just es començaven a fer els primers programes cara al públic (1935 a RA de C) que esclata la Guerra Civil. Aquestes emissions, des de teatres, es consoliden amb la ràdio franquista i el fet que els locutors-presentadors de les grans emissores pugessin dalt dels escenaris els va catapultar cap a l'èxit i a l'assoliment de l'estatus d'estrella de la ràdio: Soler Serrano, Juan Viñas, Jorge Arandes, Federico Gallo i més tard Mª Matilde Almendros, que és la primera dona catalana que dirigeix la locució en l'equip d'un programa de màxima difusió. Abans d'ella, tret dels programes femenins,

les dones no dirigien espais. El consultori de Montserrat Fortuny, conduït per Mercedes Laspra o els altres programes femenins que des de la dècada dels anys 30 s'emetien tant per RA de C com per l'EAJ-1, són antecedents importants de dones conductores de programes de ràdio, tot i que amb una audiència molt menor, als anys 30, de la que tindria "España para los Españoles de l'Almendros.

2.2.-PES DE LES LOCUTORES A LA RÀDIO.

Les locutores són l'eix vertebrador de les emissores de ràdio de l'època estudiada.

La principal conclusió que aporta aquesta recerca, al nostre entendre, fa referència al paper que tingueren les locutores de ràdio en les estacions que operaren a Catalunya entre 1924 i el 1939. Les locutores de ràdio, contràriament al que fins ara s'ha cregut o explicat, foren sense cap mena de dubte, el pal de paller de les estacions que van existir a Catalunya, tal i com ha quedat demostrar en aquesta recerca pels següents motius:

1.-Tret de Ràdio Manresa durant els anys 30, a la resta d'estacions d'aquesta recerca hi treballaven locutores, que en alguns casos, eren les úniques veus de l'estació. Per tant aquesta figura té una hegemonia en l'antena de l'emissora. Hegemonia que, arran de la guerra, es magnifica ja que els locutors abandonen la feina per motius polítics (exili) o bèl·lics (front) i a la ràdio de la guerra són les dones locutores les que, sobre tot en el període final, s'encarreguen de presentar concerts, gales o proclames i discursos polítics que són els eixos bàsics d'una programació que gira principalment al voltant de la música en discos.

2.-Els primers programes de la història de la ràdio que com a tals, és a dir amb nom propi identificador i amb estructura i format tancat dins del qual les distintes seccions tracten temes ben diversos, són els programes que es fan per

les dones. Quan neixen aquests espais amb aquestes característiques, a finals dels anys 20, a la ràdio només s'hi feia música, en directe principalment, retransmissions, de música o d'esports, connexions per explicar el temps i les còtitzacions de borsa o s'hi llegien contes, pels nens o pels adults, i s'hi recitaven poesies, a banda de llegir-s'hi publicitat. Tots aquests elements eren o bé conferències o diàlegs o presentacions però no eren programes tancats com sí que ho foren els dedicats al món de la dona que, com hem vist, tenien un equip de col·laboradors i una presentadora estable. Per tant la ràdio quan neix és molt femenina, té veus de dones i té una audiència majoritàriament femenina que fa evolucionar el format de programa femení en el gran gènere programàtic de la ràdio de tots els temps: els magazines.

A partir dels anys 30, amb l'informatiu *La palabra* s'observa ja com el format-programa de ràdio s'està fent pas en una programació pensada per elements que ocupaven franges horàries i agafa pes i cos. Els programes femenins, que observant la gràfica feta *ad hoc* a l'inici del capítol 4 es pot comprovar com van canviant de nom, però mantenen continguts, equips i estructures semblants durant tota la dècada dels 30, es fan més importants abans de la guerra, gràcies al patrocini de laboratoris especialitzats en productes de bellesa i de neteja de casa, sembrant-se, d'aquesta manera i abans del conflicte armat, la llavor dels qui seran els programes mítics de la ràdio espanyola de postguerra: els consultoris femenins.

Per tant, estem observant que en el moment històric que estudiem, els dos grans tipus de programes que neixen i que evolucionen, perdurant i adaptant-se als nous temps ho són, i ho fan, mercès a la influència femenina que la ràdio té tant de locutores com d'oients.

L'evolució tècnica de la ràdio en els anys 20 i 30 és un vedat masculí, igual que ho és femení que evolucionin els programes.

2.3.-PER QUÈ HI HA LOCUTORES A LA RÀDIO.

1.-Per què a altres estacions estrangeres també n'hi ha. I ja hem comprovat com els models forànics s'importen i s'adapten a Catalunya. Amb les locutores es fa el mateix.

2.-Per què sonorament, els dirigents de les estacions se n'adonen que l'alternança de veus en antena fa més suportables les audicions i sobre tot perquè la sonoritat de la veu de dona, que és més aguda, i per tant, més ben resolta pels micròfons antics de carbó, ressalten i animen una antena que tenia només veus masculines i per tant més greus i més fosques.

Fins l'aparició de les primeres locutores en plantilla de Ràdio Barcelona, les veus femenines que s'havien escoltat per antena van ser de col·laboradores: una concertista que va gosar explicar les partitures que interpretava, una rapsode, o una presentadora d'un programa femení que llegia els textos de l'Institut de Cultura de la Dona.

Les primeres locutores arriben a la ràdio per guarnir l'antena i fer-la més amena. La ràdio agafa locutores perquè la veu femenina enriqueix i dona més color a l'antena que la veu masculina. Els responsables de Ràdio Barcelona posen dones a fer locució perquè el crític de ràdio de la seva revista, Salvador Raurich,¹³² que després en serà el director, és molt clar en aquest sentit. Raurich afirma categòricament que les emissions de Ràdio Barcelona han millorat enormement en qualitat sonora des que s'hi escolten veus femenines. Diu que des que per Ràdio Barcelona s'escolten més sovint veus femenines "parece como si las audiciones de EAJ-1 resultan más transparentes, más poéticas, más luminosas, más floridas..."

¹³² Salvador Raurich i Ferriol, personatge dotat d'una gran sensibilitat musical, va destacar com a compositor d'una gran varietat d'estils - sardanes, sarsueles, o obres religioses.

3.-Per què en veure la necessitat de buscar senyores que vulguin col·laborar a la ràdio, els responsables de les emissores s'adonen que els temes dels quals parlen aquestes primeres col·laboradores (moda, bellesa o poesia) són els mateixos que surten publicats en revistes femenines i ja hem explicat com els primers programes femenins són la transformació radiofònica de les revistes femenines. I a més a més, aquestes publicacions eren uns canals publicitaris adreçats a dones, que tenien un poder adquisitiu alt, i la ràdio no deixa passar aquesta oportunitat, ja que les dones que poden comprar i llegir revistes femenines als anys vint, i gastar-se diners comprant productes de bellesa que s'hi anuncien, són de ben segur, les mateixes que a casa seva poden tenir un aparell de ràdio, perquè poden pagar-lo. Per tant, per aquesta via, a la ràdio se li obra un important canal d'accés a un públic potencial que s'està acostumant al nou media.

4.-Per fidelitzar públic femení, fent programes per dones quan elles són a casa, que substituiran les xerrades d'un home que parlava sobre temes variats a modus de sermó. Per les dones que escolten, amb l'objectiu de no perdre-les com a oients, els parlen dones semblants sobre temes només femenins i estructurats: moda, cuina, bellesa, música femenina, etc. etc.

Aquest gir de mentalitat dels responsables de programar la graella de continguts de Ràdio Barcelona, de canviar conferències per programes s'emmarca en la línia que l'emissora ha encetat amb la incorporació de les dones a l'antena: millorar el que s'ofereix a l'audiència, buscant amenitat i arribar a més gent, fidelitzant públics tot i engegant una programació per segments o franges horàries.

5.- Un cop s'ha vist la millora de la posta en escena que pateix la ràdio amb la incorporació de veus femenines, és fàcil d'entendre que les locutores que entren a les emissores als anys 30 més massivament, estiguin molt satisfetes amb la seva feina. D'una banda són ben acollides pel mitjà que les necessita i d'una altra per elles és un repte laboral, igual que el que representa poder anar

a treballar mercès a altres tecnologies que són noves en aquells moments. Arriben a la ràdio de la mateixa manera que accedeixen a altres llocs nous de treball (correus, telègrafs o a la companyia Telefónica) sovint fruit de la revolució que pateix la tecnologia de l'època. Aquesta arribada massiva de dones a les emissores de ràdio s'explica en clau sociològica perquè la ràdio obra una nova porta al món laboral.

A les emissores hi treballen dones periodistes (Mª Carme Nicolau a Ràdio Barcelona), locutores com hem vist, secretàries, administratives, actrius, cantants, solistes i fins i tot tècniques de so, com Ángeles Fernández a Ràdio Barcelona.

6.-Si observem la programació de Ràdio Barcelona i Radio Catalana veiem que aquesta segona estació quan arrenca ja té una anunciadora a la seva antena, cosa que no tenia l'EAJ-1; motiu gens despreciable per entendre que Ràdio Barcelona tingués pressa per incorporar veus femenines a la seva antena.

La competència entre les diferents estacions és una tònica que s'anirà repetint durant la resta de la història de la ràdio que aquí relatem i sempre té un impuls positiu sobre el mitjà que evoluciona cap a unes formes més avançades de fer antena.

Ràdio Associació que parteix de la mateixa mare radiofònica que Ràdio Barcelona, l'Associació Nacional de Ràdio, quan té la seva oportunitat de sortir a l'èter, la primera veu que fitxa és femenina: Rosalia Rovira, una actriu de teatre que aprèn les formes pròpies de la ràdio mercès als tècnics de l'EAJ-15., tal i com ella mateixa reconeix en un article. Aquesta estació no es planteja mai posar només locutors, de sempre va tenir parelles en antena , per allò d'alternar les veus i enriquir el so, i sempre va tenir més veus femenines que masculines al locutori.

7.-Tenir una locutora és, en una estació petita i local, sinònim de tenir algú professional fent antena, però també algú que pot posar-se discos, que si cal

endreça la paperassa, que llegeix publicitat, acompanya cantants al piano, i fins i tot i si cal, que obra la porta quan truquen. Les locutores eren més versàtils. Els homes en aquell moment històric no haurien acceptat mai de jugar aquesta duplictat de rols que tenien molt de "feines de casa" per les quals les dones eren preparades gairebé sense adonar-se'n des de petites. Per tant, en estacions de comarques, les locutores ajudaven a estalviar el sou d'una altra persona, secretaria, conserge...Ja hem vist com les emissores de ràdio des del seu naixement són negocis altament deficitaris i estalviar-se personal, a comarques és un fet contrastable.

2.4.-PER QUÈ ES FAN PROGRAMES ADREÇATS A DONES A LA RÀDIO?

Perquè molt aviat, els responsables de les estacions de TSF se n'adonen que els oients principals de les seves programacions són les dones, ja que a les hores que les emissores de ràdio poden emetre durant els anys 30, migdies o vespres, les dones són les que s'estan a casa i per tant la ràdio ha de començar captivant-les a elles que sense cap mena de dubte serviran de fil conductor per enganxar la resta de la família al màgic invent. Però també perquè les primeres locutores que com a tal surten a l'antena de Ràdio Barcelona, són col·laboradores de l'Institut de Cultura Popular de la Dona i, evidentment, no posarien a la graella de la ràdio un espai sobre un tema que els fos aliè o s'allunyés de les temàtiques que les dones aprenien en aquella institució cultural.

Després d'això, cal tenir també en compte que als anys 30 la premsa femenina i la premsa feminista tenen moltes capçaleres diferents i que van nodrides de publicitat.

1.-Hi ha un precedent en la premsa escrita que funciona. Hem observat la gran quantitat de publicacions que conviuen i que sota paraigües diferents s'encarreguen del "món de la dona" (veure annexos relatius a imatge pública de la dona als anys 30). Si en premsa funciona, en ràdio un programa dedicat al

món de la dona també ha d'anar bé. De fet el nom d'alguns dels primers programes per dones de les emissores catalanes no deixen lloc al dubte del que realment s'ha fet és copiar una forma típica de premsa: 'Charlas femeninas' , 'Revista femenina' o '*Radiofémina*'.

2.-Els continguts d'aquests programes també es copien literalment de les seccions que tenen les revistes per dones: consultoris de bellesa, explicacions sobre neteja de la llar, consells sobre cuina o informacions sobre com educar els fills són alguns dels continguts que es poden trobar en aquests formats.

3.-L'interès publicitari que desperta en algunes marques la possibilitat de poder adreçar-se a un públic fidel i segmentat. Si en premsa funciona, no tindria raó de ser que si es copia el format i s'adapta convenientment no funcionés en ràdio que arriba fins i tot als qui no saben llegir. Recordem que la ràdio, en els seus començaments, té seriosos problemes econòmics de subsistència.

2.4.1.-ELS PROGRAMES FEMENINS SEMPRE HAN ESTAT CONSERVADORS.

La publicitat "femenina" no és el motor de la creació dels programes per a senyores. Primer es creen els "Programes femenins" a partir de la col·laboració de dones a la locució durant els anys 20, com hem vist i amb la intenció de fidelitzar oients femenines i fer més agradable l'antena, i després s'entén que es poden comercialitzar aquests espais per senyores, donant a aquests programes un contingut proper a les publicacions que per a dones s'editen al nostre país. D'aquesta manera es busca l'aproximació a les marques que omplien de publicitat les revistes femenines. Amb la dècada dels 30 i els patrocinis tan importants que té la ràdio, com el de la casa Eupartol, que comença patrocinant la franja horària femenina i acaba tenint un programa propi en forma de consultori, el pes de les locutores en antena ja és indiscutible. El fet que l'any 1948 comenci a Ràdio Barcelona el consultori de l'Elena Francis evidencia com la publicitat acabarà condicionant l'antena, els programes i els

formats de les estacions de ràdio que veuen amb molt bons ulls que els departaments comercials intervinguin en la creació de nous programes patrocinats, que seran fonts importants d'ingressos.

Els programes femenins que emeten les estacions de ràdio des dels seus inicis a Ràdio Barcelona, amb "Las Charlas femenines" i fins als anys 40 amb la consolidació del "Consultorio de la Elena Francis", van ser sempre programes conservadors que donaven consells de tota mena a una dona que s'havia d'estar a casa tenint cura de la família i dels fills. De fet els primers guionistes d'aquests espais van ser homes (Arraràs) i tot seguit ja foren les dones les que escrivien els guions dels seus espais femenins. A les franges horàries dedicades a fer ràdio per senyores, les guionistes eren les col·laboradores, a vegades escriptores i altres aristòcrates, les que escrivien els guions que llegien les locutores professionals. Aquesta tendència es va mantenir posteriorment amb el format estrella de les emissions femenines: el consultori. Al consultori Fortuny, per exemple, un equip de senyores escrivien i contestaven les cartes de les oients tant en antena com personalment, segons que ha explicat per a aquest treball una de les responsables de l'equip de redacció i més tard, al consultori Francis, les primeres guionistes del qual també eren senyores, funcionaran d'una forma semblant, tal i com ha explicat fa molt poc temps, una de les responsables de respondre les cartes no radiades del consultori, Pietat Estany en una publicació que porta per títol *Estimades Amigues* (2008). En qualsevol dels casos, o per ideologia conservadora lligada a un estatus social, o bé per imposició del nou règim franquista, el cas és que sempre es donaven respostes conservatives.

El més curiós d'aquesta anàlisi és que fins i tot durant la República, període més obert políticament que la dictadura precedent i la posterior, el tarannà d'aquests programes per dones no canvia i tampoc canvien els temes: modes, bellesa, cuina¹³³. Això s'explica per què encara durant la República la ràdio està

¹³³ Tampoc sorpren. Només cal donar una ullada a qualsevol quiosc i fixar-se en la premsa femenina actual. 'Vogue', 'Cosmopolitan', o 'Elle' per posar només 3 casos són publicacions internacionals que dediquen el 80 % de les seves pàgines a moda i bellesa.

en mans d'uns programadors elitistes o de classe social pudent i que s'adreça a la mateixa tipologia de públic, tot i que amb el pas dels anys, a meitat de la dècada, la ràdio ja està més escampada pel territori i els públics són més populars.

La II República, que com hem vist representa un obrir portes a la societat que venia d'una dictadura i d'una monarquia clarament conservadores, no és un revulsiu en el contingut dels programes que per dones es continuen emeten a les estacions de ràdio. Observant la programació publicada de les distintes emissores catalanes dels anys 30 es pot veure però que s'hi introdueix un element nou que vindrà a formar part de la llista de temes femenins que fins ara ocupaven els espais dels programes de dones: higiene de la dona i dels nadons, aspectes que preocupaven molt a les autoritats republicanes, bona mostra d'això és que sota la rúbrica de la Federica Montseny, com a ministressa de sanitat, es van tirar endavant lleis en aquest sentit com ara la Llei de l'avortament.

La higiene com a element vertebrador d'una salut pública però, no vol dir que per la ràdio de la República es fés cap referència enlloc, almenys no ho hem trobat, que proposés la informació sobre l'avortament o el debat o la informació sobre la llei que el regulava, com a tema o espai propi d'un consultori femení, o d'una conferència, igual que tampoc es va parlar del sufragi femení que hauria d'haver estat l'altre gran tema de debat entre dones dels anys 30 pel gran pas endavant que havia de suposar per elles que en aquells temps, tenien vedat el dret de vot. Potser ha estat en fer l'anàlisi històrica des d'una perspectiva actual, que s'ha donat un valor, importantíssim sens dubte, a aquestes dues reformes republicanes, però que contemporàniament les ciutadanes tenien altres prioritats per atendre, tal i com hem vist en el decurs d'aquesta Tesi, en l'espai dedicat a analitzar l'impacte mediàtic que va tenir en aquella època el dret de vot de la dona.

L'estudi de Lowy (1985) sobre la imatge que de les dones ajuda a dibuixar la ràdio conclou que la ràdio dissenya una tipologia de dona molt concreta: conservadora i mare de família però no per la pròpia dinàmica de funcionament d'aquest mitjà de comunicació sinó per les directrius implícites o més explícites que donen els anunciants a les emissores. Per tant a la ràdio comercial de la dècada dels 30 no li interessa trencar un estereotip que funciona.

Als anys 20, Mª Cinta Balaguer a Ràdio Barcelona ja signava escrits a la revista de l'emissora degana deixant molt clar que les dones que es feien les modernes anirien millor si es quedessin a casa i tinguessin cura de les seves famílies en lloc de llegir novel·les per fer-se les interessants al tramvia.

Les locutores dels anys 30, que majoritàriament com hem demostrat venien de famílies aburgesades i amb ideologies més properes a les dretes que a les esquerres tampoc trencarien aquest tarannà, i els consells que donaven per antena a les dones oients estaven bàsicament orientats a com tenir cura del seu aspecte, del seu intel·lecte i de la seva família. I la imatge que elles donaven d'elles mateixes per antena es cenyia a uns guions que el que buscaven era entretenir, difonent una ideologia catalanista i cultivada.

A principis dels anys 40 la ideologia fascista imperant a Espanya no hauria tolerat que la ràdio s'ocupés de dones que no fossin amables mares de família. Per tant el que assenyala Lowy (1985) al seu estudi ja es comença a cuinar en la ràdio del nostre marc temporal, i tindrà unes repercussions prou importants en el rol que jugaran en un futur les dones a la ràdio.

De fet, la reflexió final a aquest apartat ens la serveix Franquet (1989) en el seu estudi sobre dones a la ràdio dels anys 80. De les conclusions d'aquest treball, ens quedem amb l'evidència que, a punt d'acabar el segle XX, les dones a la ràdio tenien un posicionament, que té alguns visos amb el rol de les dones de la ràdio pionera: llavors tampoc hi havia dones als quadres directius, les dones a la ràdio dels primers temps també estaven abocades a fer de

secretàries d'administració de les estacions i a la locució, i en quan a la presència femenina a l'apartat tècnic, de tota la nostra recerca només hi ha una dona en aproximadament 20 anys de marc històric, Ángeles Fernández. Aquí volem recordar la correlació que trobem familiar per justificar aquest cas i remarcar també el fet que l'oncle de la tècnica de so podria ésser molt bé un home de mentalitat prou "moderna" com per obrir la porta de la ràdio a moltes de les dones que varen entrar-hi.

De l'etapa final nostre estudi (1939) a l'època de l'estudi de la Catedràtica de la UAB (1989) han passat exactament 50 anys i la situació de les dones a les ràdios contemporànies no ha evolucionat gaire en alguns aspectes. Segurament els prop de 40 anys de dictadura franquista en varen tenir bona part de culpa, però això seria una resposta fàcil, igual que també ho seria culpar només a la Guerra Civil, tot i que en aquest punt sí que es demostra una inflexió entre el pes de les locutores abans i després del conflicte, però caldria fer una anàlisi més concreta per observar amb detall com és que l'evolució de les dones a la ràdio ha estat tan lenta, si en un moment de la història foren elles les que serviren de motor per arrencar el format de programa i el de consultori femení radiofònic, dos dels *clàssics* de la ràdio.

Per fer-ho més exacte, també caldria veure què ha passat des de 1989 fins ara, i on són les dones a la ràdio actual, quin paper hi juguen i en quina qualitat...però tot això seran temes per una altra recerca.

3.-'DESCOBERTES' A PARTIR DE RESOLDRE ELS OBJECTIUS.

3.1.-LA VEU DE LA Mª CARME NICOLAU.

Mercès a l'enregistrament trobat de Mª Carme Nicolau fent '*La palabra*' sabem que això que els llibres d'història anomenaven informatius referint-se als noticiaris que es feien a la ràdio durant els anys 30, no ho eren. O si més no, el concepte modern d'informatiu no ens serveix per definir aquells noticiaris que

s'acosten molt més a la idea que tenim avui per avui, d'una agenda d'actes socials o polítics, que és en definitiva el que fa la Nicolau en aquest espai d'informació. De fet, les notícies que es publicaven aquells mateixos anys a la premsa també s'assemblen més al que ara anomenaríem agendes o avisos que al que s'entén formalment com a notícia estricta.

Nicolau a *La Paraula* escrivia un llistat d'actes culturals que es durien a terme a Barcelona, aquell dia, i els radiava amb una veu aguda i impostada de forma un pel exagerada, acostant-se més a la declamació que no a la locució que vol amagar que s'està llegint.

El ritme natural però pausat de Nicolau en la seva posta en escena de *La palabra* ens porta a demanar-nos si era la forma en que es parlava per la ràdio aquells anys. És a dir, si el ritme pausat amb una vocalització que permet una recepció òptima també és un tret que caracteritzava la locució d'aquells anys 30. No podem saber, per manca de més arxius sonors, si aquesta forma de parlar era pròpia d'ella o bé era l'estil de l'època a Ràdio Barcelona i, si aquesta forma era compartida amb les altres estacions o no ni tant sols podem afirmar, si és que no ens volem aventurar a assegurar sense comprovar, que aquest ritme lent de lectura i aquesta extremada vocalització era el que es duia ja des dels anys 20 a la ràdio, quan es feia antena. No tenim més enregistraments per estudiar-ho.

El fet de poder trobar una antiga gravació de la periodista de Ràdio Barcelona, fent el seu informatiu '*La palabra*', ens omple d'esperances perquè ens dóna peu a pensar que potser en un temps no massa llunyà, serem capaços de tenir més enregistraments antics, que a partir d'escoltar-los ens obligaran, sense cap mena de dubte, a refer i rescriure tot el que fins ara s'ha publicat sobre història de la ràdio. És una porta oberta cap a la recerca natural que hauria de poder tenir aquest mitjà de comunicació, que durant molt de temps ha estat tan *descuidat* com per anar perdent retalls sonors de la seva història, patrimoni de tots, sense que a ningú li semblés estrany i denunciabile.

3.2.-UNA NOVA LOCUTORA A LA RÀDIO GIRONA DEL 1938.

La recerca ens ha permès descobrir i comprovar que Maria Tera fou la darrera locutora de Ràdio Girona, l'any 1939, i que a més a més vivia refugiada amb la seva família dins la ràdio.

La locutora de Lleida arriba a Girona fugint de la guerra i treballa un temps amb la locutora de l'estació, M^aLluïsa Figa, que quan plega per casar-se deixa la Maria Tera al capdavant de les emissions gironines. Aquesta serà l'encarregada de posar música i presentar quartets musicals durant els últims vuit mesos abans que la ràdio passi a mans dels franquistes per encetar una nova etapa capitanejada per Juan Viñas.

3.3.-EL PERSONAL ES CANVIAVA D'ESTACIÓ.

La constant migració per diferents indrets de Catalunya de tècnics, representants -i per tant directius- i de locutors de distintes estacions de ràdio va fer possible que als anys 30 les emissores tinguessin estils, programes i maneres de fer molt semblants, qüestió aquesta que es va reforçar pel fet de tenir horaris també molt semblants.

Si no hagués estat per l'ajuda que els tècnics d'una estació proporcionaven als seus companys o parents d'una altra, d'una ciutat diferent, aquestes emissores més petites no haurien arrencat tan aviat les seves emissions.

Al final de la nostra recerca aquest cercle es tanca en la figura de Martín Marías que , en un moment determinat de l'any 1939, acabarà concentrant en la seva persona les concessions de les emissores de Tarragona, Lleida, i Vilanova. ERESA per la seva banda ho fa amb Sabadell i Badalona.

3.4.-RÀDIO GIRONA POT EMETRE AL FINAL DE LA GUERRA CIVIL.

La recerca ens ha donat arguments per tal de poder afirmar que Ràdio Girona no fou destrossada ni bombardejada durant el procés de la retirada, tal i com afirmen nombroses publicacions. Els Tersa eren uns refugiats i vivien dins dels estudis de Ràdio Girona, fins que al febrer de 1939 tornen cap a la seva Lleida natal. Fins aquest moment, el pare de la família tenia cura que el centre emissor de Ràdio Girona no es parés i la Tersa hi feia de locutora, com ja és sabut.

Després d'analitzar totes aquestes dades arribem a la conclusió que Ràdio Girona emetia durant la Guerra com a emissora de la Generalitat combinant la programació pròpia amb la programació de Ràdio Associació. En el moment de l'entrada dels nacionals, la ràdio podia emetre si era engegada, cosa que els Tersa no feren perquè ja es varen desdir de Ràdio Girona. L'estació però continua emetent el senyal que arriba des de Barcelona, per tant les afirmacions de la Revista Radio Nacional, citades per Gil i Minobis (2003) en les quals s'explica que l'emissora gironina no emetia a l'estiu del 1939 per manca de material tècnic no són exactes. La realitat ens sembla que fou diferent. Els nous amos de l'estació, els soldats de Propaganda que venen de Barcelona tenen la missió de fer les innovacions tècniques que calgui per tal que Ràdio Girona surti amb més potència i faci de pantalla de les emissions que es rebien a la ciutat de ràdios clandestines. Per això la ràdio s'atura. La paren els nacionals per augmentar-ne la potència amb una finalitat molt clara. Això es dedueix fàcilment de llegir la revista Radio Nacional en la qual s'explica el nou pla del govern de Franco per fer a totes les estacions properes a les fronteres espanyoles el mateix que fan a Girona. D'aquesta publicació també en poden treure un altre missatge, el propi de la propaganda feixista que ha declarat sempre que els rojos en la seva retirada varen destrossar totes les emissores, cosa que com hem anat descrivint, estació per estació, no es compleix en totes ni de bon tros.

3.5.-LA RÀDIO ARRIBA MÉS TARD ALS INDRETS ON NO HI HA *FEBRE* RADIOFÒNICA.

L' Associació Nacional de Radio (ANR) munta les festes científico-culturals arreu de Catalunya per donar a conèixer com funciona l'EAJ-1 als socis de localitats que no són Barcelona i amb la finalitat que els seus representats en aquelles ciutats puguin aconseguir més socis, i per tant més quotes, i diners que han de servir per sufragar el manteniment de la primera estació. Aquests representants de Ràdio Barcelona seran després partícips de les associacions que desenvoluparan la ràdio en les seves comarques. Hi ha excepcions com Lleida i Tarragona, on l'ANR no munta aquestes festes i ,curiosament, són els llocs que es van a buscar quan l'ANR vol créixer territorialment fent la seva xarxa amb l'EAJ-15 RA de C. És a dir RA de C creix pel territori que no pertany a Ràdio Barcelona.

Lleida i Tarragona no viuen la 'febre de la ràdio'. En aquests llocs on Ràdio Barcelona no hi té representants ni socis, Tarragona i Lleida, la ràdio hi arriba més tard, per tant podem concloure tal com apuntàvem en el text de la recerca que si la ràdio s'implanta a Catalunya és perquè ja s'hi té un terreny abonat, i els responsables d'abonar-lo són els radiofonistes, empresaris i afeccionats, que escampen la febre de la ràdio, donant a conèixer aquest invent a partir de les festes científico-culturals.

Socialment, a meitat dels anys 20 no hem pogut trobar indicis que hi hagués aquella febre de ràdio que existia a Terrassa, a Sabadell ,a Reus, a Badalona o a Manresa abans dels anys 30, que com hem dit possibilitaren ,al nostre entendre, que hi haguessin emissores locals. Alguns dels motius que podrien explicar aquest menor interès pel nou invent podríem trobar-los en:

2.1.- La distància quilomètrica que aïlla aquestes poblacions, respecte a la capital catalana que aglutinava el nombre més important d'experts en la ràdio d'aquells temps. Reus és una excepció doncs un dels impulsors de Ràdio Reus

era familiar directe d'un dels creadors de la ràdio a Badalona, tal i com hem demostrat en la recerca. A més a més era un home que havia viscut en altres poblacions degut a la seva formació militar.

2.2.-Lleida i Tarragona no tenien enginyers industrials, ni cap escola superior de formació en aquest sentit ; cap escola o teixit industrial que no fos vinculat al món agrícola, en el cas de Ponent, o a la pesca en el cas tarragoní.

Per aquesta època, i segons un decret de 1928 el port de Tarragona s'havia d'encarregar d'ampliar els seus equipaments, de comprar grues i altres elements imprescindibles per créixer i per ajudar a fer-ho i dirigir les obres dels ports de localitats properes que s'hanvien de dur a terme com ara els de Salou o Cambrils, que acabarien essent agregats del port de Tarragona.

Si bé és cert que Tarragona a principis del segle XX va tenir una escola d'enginyeria fundada pel jesuïta P. Eduardo Vitòria a Roquetes, el 15 d'agost de 1905 ,sota el nom de " el Laboratorio Químico del Ebro", aquest mateix capellà cercant un entorn més proper a la seva activitat científica i industrial, trasllada el centre a Barcelona que inicia la seva tasca el 15 d' octubre de 1916 amb el nom de 'Instituto Químico de Sarrià', deixant les contrades tarragonines, als anys 30 sense aquest sector, hores d'ara d'indiscutible vàlua al món industrial del nostre país. No serà fins als anys 60 que la indústria química s'instal·la a Tarragona i que es val del port per a créixer.

Curiosament a Reus, als albors dels anys 20 ja es feien demostracions de Telefonía Sense Fils al Cercle de Lectura. Com potser si estan tan a prop?

Perquè l'artífex de la ràdio de Reus, Joan Díaz Galceran havia estudiat la tècnica radiofònica a Vilanova, d'on era originària la seva família.

En el cas de Lleida, només cal consultar qualsevol manual d'història contemporània per entendre que la capital era a principis dels anys 30 una ciutat de poc més de 30.000 habitants, centre geogràfic i econòmic d'una de les

regions agrícoles més fèrtils de l'Estat. Lleida fins i tot exercia de capital, en molts sentits, de les poblacions de la Franja de Ponent, i era més comercial i agrícola que industrial, tot i que a les Terres de Ponent hi havia importants centrals elèctriques.

Aquestes dues ciutats no tenien cap indústria que necessités la tecnologia i els coneixements més avançats (i com hem dit eren lluny de Barcelona) com ara la fàbrica Pirelli o la nombrosa indústria tèxtil tant assentada al Vallès Occidental, que eren indrets on es podien estudiar aspectes tècnics, vinculats a la indústria, o a l'electricitat que després serien aplicats al nou invent de la TSF.

3.6.-LA CATALANITAT DE LA RÀDIO.

És curiós com s'ha escrit la història, associant la idea de ràdio catalana i en català a Ràdio Associació de Catalunya, en detriment de Ràdio Barcelona, que va néixer de la iniciativa dels mateixos prohoms de la cultura nacional catalana, que després perden l'estació EAJ-1 (per impossibilitat de gestionar-la bé econòmicament parlant) en mans de Unión Radio Madrid, i s'espavilen per aconseguir la concessió de l'EAJ-15 per fer una ràdio catalana que ho sigui realment, buscant l'aixopluc de la Generalitat (que durant la Guerra pagava les nòmines dels treballadors de RA de C de Barcelona i també dels de Girona i de Lleida.). Però la Generalitat durant els mesos finals de la guerra té intervingudes totes dues estacions barcelonines, que l'any 1938 del segle passat ,com hem comprovat, emetien la mateixa programació, sovint des de Palau, per tant totes dues eren igual ideològicament parlant i programàticament emetien el mateix.

Cal afegir també que a Ràdio Barcelona, tal com hem descrit, hi hagueren també represalies entre els seus treballadors, amb l'entrada del nou règim a l'estació.

A partir de la gran quantitat de fotos trobades de les emissores de Barcelona, també visionant pel·lícules antigues, es pot observar clarament un predomini de visibilitat pública de l'estació Ràdio Barcelona, que té més presència als documents visuals de l'època que l'emissora Ràdio Associació. Tot i que a l'iniciar la recerca aquesta autora partia de la base, ara veig que equivocada, que Ràdio Associació va ser l'emissora amb més difusió de Barcelona, o de Catalunya, ara sabem, cosa que també s'ha pogut comprovar amb el Grup de Discussió elaborat entre oients de ràdio durant la Guerra Civil, que no és certa del tot. Aquest estudi em va demostrar com els oients escoltaven clarament Ràdio Barcelona i recordaven els acudits de Toresky i els recitals de l'Enric Borràs.

4.-CANVIS MÉS SIGNIFICATIUS DE LA RÀDIO REPUBLICANA A LA RÀDIO FRANQUISTA.

1.-IDIOMA.

A Catalunya no es torna a fer ràdio en català fins els anys 60 que emissores comarcals com Ràdio Girona s'atreveixen a programar un espai de sardanes en aquesta llegua capitanejat per Francina Boris. Ella explica a modus de justificació, en una entrevista personal amb l'autora d'aquesta Tesi (2003) que els censors *feien la vista grossa* per què ja la coneixien i sabien que ella no feia cap mal.

2.-EL PAPER DE LA DONA.

Les dones que treballen a la ràdio durant la República han passat proves de selecció per ésser locutores. Les primeres locutores que arriben amb Franco, són familiars dels locutors o els responsables del Servicio de Propaganda. No serà fins que el nou règim té les emissores controlades que es convocaran

proves d'accés per ser locutors, com les que guanya Joan Viñas a RNE amb el número 1 de la seva promoció¹³⁴.

El fet de portar a terme una feina senzilla i l'estratificació social per gèneres típica d'una ideologia fascista explica com la docilitat de les dones és una de les característiques que es valoren, per part del nou règim, alhora de contractar locutores.

En la ràdio de la República, tant els locutors com les locutores que són els primers en accedir a les emissores de comarques tenen un tret comú: tots, tant els nois com les noies han de passar unes proves de selecció on un jurat format per persones reconegudes dins el món radiofònic i dins de la societat on s'ubica la nova estació, jutjaran les capacitats dels aspirants a ser locutor de l'emissora. A les dues grans estacions de Barcelona, Ràdio Barcelona i Ràdio Associació, els primers locutors no entren a les emissores de ràdio fent aquestes proves d'ingrés sinó que són persones que tenen un alt coneixement de la seva pròpia veu ja que venen del món del teatre.

Amb l'assentament del règim de Franco aquest aspecte també canvia. Les proves d'ingrés a la ràdio són canviades per les influències familiars o per les coneixences per part dels nous directius del règim guanyador de la guerra de l'aspirant a locutor. Si en l'etapa republicana hem explicat que algunes coneixences possibiliten l'ingrés d'algun locutor en una emissora, mai no és però l'afinitat política la que es contempla per assegurar-se que la persona aspirant a locutor és afecte al règim, el motiu que li obra les portes a la ràdio, tal i com si que passa ara. Es valora que els nous locutors siguin persones afins a la nova ideologia, d'una família *sense taques* i que tinguin alguna qualitat artística: que sàpiguen llegir bé en castellà i no siguin persones problemàtiques.

¹³⁴ Caldria estudiar en una altra recerca quantes dones es van poder presentar a aquestes mateixes proves i amb quins resultats.

3.-INFORMACIÓ.

La ràdio de la República és la ràdio de la Informació, primer lliure, després controlada per la Generalitat i durant l'època finals de la guerra amb censura. En arribar el nou règim l'única informació que s'emet és *El Parte*.

4.-DE LAICA A RELIGIOSA.

La ràdio de la República és laica , les seves emissions es preocupen per la cultura, l'ensenyament i pel sentiment català (cas de Ràdio Associació).

Amb l'arribada del nou règim s'incorporen a l' antena capellans que fan retransmissions de misses els diumenges, cada dia s'emet *l'Àngelus* i es difon a la programació la visió de la moral falangista, feixista i de l'Església que té un pes decisiu en el nou règim. Els capellans són responsables de tirar endavant en antena programes amb clara finalitat "educativa" , (hores d'ara hauriem de perfilar el qualificatiu per educativo-repressora).

A partir dels anys 40, els sacerdots omplen moltes hores de la ràdio de l'Espanya de postguerra, amb més o menys gràcia en antena, però que van saber guanyar-se un lloc entre les simpaties dels oients que els recorden amb sana nostàlgia molts i molts anys després.

Quasi totes les emissores de ràdio catalanes tenien un capellà fent el seu programa. És el cas del famós "Consultorio Bíblico" del Padre Luján a la Radio Lérida de finals dels anys 40, o del popular *Maríver*, el pseudònim de mossèn Josep Ma. Verdura, un jove capellà autor d'unes emissions pels joves "Vocación y progreso" que sortien per l'antena de Radio Gerona, a meitat dels anys 40, on el capellà fins i tot s'atrevia a tocar la guitarra.

5.-'L' STAR SYSTEM' DE LA RÀDIO ES CONSOLIDA AMB EL FRANQUISIME.

La ràdio Republicana té tan pocs anys de vida quan la guerra canvia Espanya que els locutors no arriben a l'estatus d' estrella radiofònica perquè no tenen temps per consolidar-se ja que són depurats. Els programes cara al públic que

comencen en la República i els 'Discos Dedicats', que després també continuaran són dues mostres de programació que serviran, en anys posteriors per consolidar grans carreres a la ràdio.

Tot i que en territoris més locals i petits alguns locutors són famosíssims entre els seus veïns, no arriben a la categoria que després ostentaran les veritables estrelles de la ràdio com Joaquin Soler Serrano, Juan Viñas, Jorge Arandes, Federico Gallo o molt més tard Mª Matilde Almendros que triomfaria amb 'España para los españoles' i que entra a la ràdio protagonitzant els serials del radioteatre. Almendros és la primera dona catalana que capitaneja un equip d'un programa de màxima difusió estatal, a la dècada dels 70. Abans d'ella això no havia succeït mai en èpoques franquistes. Per trobar dones *portant* un espai a la ràdio hem de recórrer a la ràdio de la República.

Aquests locutors, en l'etapa franquista, si que tenen anys per davant per poder realitzar-se professionalment en el mitjà i per tant, poden assolir aquesta categoria que la guerra impedeix que assoleixin els locutors de la República.

A més a més, a la ràdio republicana hem vist com la premsa no ajudava gaire a fomentar aquest estatus d'estrella. Els diaris d'aquella època només publiquen les programacions de les emissores, però mai no posa els noms dels locutors, *que no eren importants*, i sí que posaven els de els conferenciantes que feien una *feina més destacable*. Amb la publicació del diari *L'Instant*, vinculat a Ràdio Associació de Catalunya veiem com aquesta emissora dedica moltes pàgines a glorificar la figura dels locutors presentadors dels actes que l'emissora retransmetrà, són gran actes cara al públic. De Ràdio Barcelona, però, això no es feia en aquella mateixa època.

A partir de 1939, la ràdio jugarà fort amb la imatge dels locutors. La ràdio es fa cara al públic i per tant els locutors que presentin els espectacles i els concursos acabaran essent veritables ídols de l'audiència, que els escolta però

també els pot veure damunt d'escenaris als teatres o als teatre-estudis que tindran moltes emissores en aquesta nova etapa de postguerra.

El programa extraordinari que es va dur a terme per la inauguració de Ràdio Tarragona de FETS i de las JONS, l'agost de 1939 va comptar amb la participació dels locutors de la casa, "José Maria Tarrasa y Amalia Sanromá que recitaran diversas poesías" . És la primera vegada que un diari reproduïx el nom dels locutors en un programa d'una emissió radiofònica després de la guerra: el nom dels locutors dóna força a la inauguració de l'estació després de la guerra i per això la premsa ho publica.

6.-LOCUTORS, NO ACTORS.

És important destacar que els locutors de ràdio a partir de 1939, tant si treballaven en una emissores important o en una de menys possibilitats econòmiques, només feien tasques de continuïtat, de presentació de retransmissions d'obres de teatre dels seus respectius quadres d'actors o bé s'encarregaven de presentar els programes especials cara al públic, entrevistant artistes o "aspirants", però deixen de fer teatre.

El teatre a la ràdio el faran els actors dels quadres escènics de les estacions. Un gènere que esdevindrà principal en aquests temps i que a més a més d'entretenir a una audiència àvida d'evasió, servirà per proclamar uns comportaments ideològics que interessaran al govern, i serviran també per construir uns arquetips socials.

"(...)la radio desempeña una función reproductora, cuando no reforzadora de la imagen convencional de la mujer.(...). En realidad este es el tipo que goza de mayor representación en la radio tanto si se considera la publicidad, como si se tiene en cuenta las intervenciones del oyente y el serial" (LOWY et al.,1985:101-102)

7.-EL LOCUTOR JA NO ES POSA ELS DISCOS.

Una altra tasca que els locutors de la ràdio del nou règim deixen de banda és la de posar-se els seus propis discos i la de remenar els controls de baixa freqüència dels estudis. D'això se n'encarreguen auxiliars tècnics, igual que els locutors tampoc indicaran mai més, a partir d'ara, com i on s'han de col·locar els artistes convidats a la ràdio. Això no cal que ho facin per dos motius: no hi ha conferències d'especialistes sols davant del micròfon, com als anys 30, ara les entrevistes, ja situen al convidat al costat de l'entrevistador. I apareixen noves figures gestores, sobretot en emissores grans, com ara el Cap d'Emissions o de Programes que tenia, entre d'altres aquestes obligacions.

8.-DESAPAREIXEN LES CONFERÈNCIES COM A PROGRAMES.

La ràdio de postguerra no té conferenciants fent xerrades davant del micro, cosa que s'estilava molt a la ràdio de la República, perquè la ràdio de Franco no té l'ideal pedagògic que movia la ràdio dels anys 30 de difondre coneixement en molts àmbits diferents per un gruix important de població que d'altra manera no podria accedir-hi per culpa de l'analfabetisme.

A més un expert, si no és afecta al règim és una persona perillosa per parlar en públic. A la ràdio dels nacionals ja se'n fan de xerrades però són "Charlas adoctrinadoras" i parteixen d'objectius molt diferents dels que movien als gestors de les estacions de la dècada passada.

A la ràdio franquista les xerrades i les doctrines propagandístiques s'imparteixen de forma més encoberta, en forma de programa –sempre molt més afable d'escoltar que una conferència radiada- i a mans d'elements que segur que no seran distorsionadors: els programes destinats a "educar i culturitzar" els ciutadans. Els porten a terme, després de la guerra, membres de la FET i las JONS, que tant fan programes destinats a la mainada, com a les dones, per exemple, i que és aquí on s'entrevisten metges i tota mena d'especialistes en diferents disciplines que convé al règim popularitzar per tal de millorar la salut

de la població i frenar la mortalitat infantil que era un problema demogràfic en aquells moments.

9.-EL CAP DE PROGRAMES ÉS UNA AUTORITAT DINS LA RÀDIO.

Els responsables de la programació són veritables directors que controlen la feina, decideixen els convidats que actuaran i que seran entrevistats pels locutors. Fan aparèixer les entrevistes amb certa assiduitat a les graelles programàtiques de les emissores, que són una manera distesa, amable i agraïda d'escoltar, i per tant d'influir directament en la mentalitat de l'oient a través de l'expressió d'un expert que l'audiència no ha d'associar necessàriament amb la propaganda del règim.

Només calia estriar bé a qui s'entrevistaria i la censura que planava per sobre de qualsevol emissió, s'encarregaria de la resta.

I per acabar, cal assenyalar en aquest capítol dedicat a concloure que si bé és cert que políticament la ràdio de després de la Guerra Civil espanyola no es pot moure per la llibertat d'expressió, i que les locutores i la informació en seran dos dels elements més perjudicats (les locutores seran minimitzades en antena i la informació anul·lada) sí que ho és que la manca de llibertat del règim fascista no impedeix que formalment, la ràdio de la postguerra enceti una de les etapes més brillants de la seva història a Espanya, plena de ficció, de música, de concursos i de consultoris. Però aquesta ja és una altra història...

AGRAIMENTS PER ACABAR...

A banda de les metodologies i de l'experimentació, dels descobriments mercès a la recerca, de l'ampliació de coneixences i de coneixements d'un temps no tant llunyà, amb aquesta investigació he après una cosa important que va més enllà de la Història de la Ràdio a Catalunya.

Voldria deixar constància per escrit d'alguns aspectes que s'escapen del purament científic, però que m'han deixat una forta marca que ha anat creixent a mesura que han anat passant els anys que he dedicat a aquesta vasta investigació.

M'agradaria que aquesta Tesi servís per retre un modest homenatge a tota una generació d'homes i de dones que es van fer grans lluitant en una guerra fratricida. Una generació, cada cop menys nombrosa, que ha permès que nosaltres els que vàrem néixer dels seus fills, puguem viure en un país democràtic, estable, modern, confortable i en pau.

Em sembla que mai no se'ls ha agraït prou, i menys públicament, que hagin sabut adaptar-se a les noves formes de vida (molts cops sense judicis ni culpables), aparcant i empassant-se odis a mort, recels i dolors indescriptibles d'una forma conscient, amb l'objectiu que les generacions venidores mai no haguéssim de passar per allò que ells van passar. Hi ho han aconseguit.

Per la recerca de la meva Tesi Doctoral han sigut subjectes objecte d'estudi, a qui jo he remogut aquests records enterrats en la ment amb una finalitat asèpticament científica; però molt més enllà de la ciència, hi ha persones. Per a mi són testimonis esfereïdors que de cap manera podien deixar-me indiferent i que han gravat en el més profund del meu ésser fotografies sonores que difícilment podré oblidar.

En la memòria de la Catalina¹³⁵ hi ha la separació forçosa del seu marit, per culpa de la guerra, dos dies després d'haver parit a la seva filla. En la de la Carmeta, la violació de la seva minyona en una presó roja. La Mercè recorda el so esgarrifós de les bombes caient sobre Barcelona. En Ramon m'explica com als guàrdies moros d'en Franco, la gent els regalava rosaris. La Dolors, el dia que li van dir que el pare no tornaria. En Jaume, el dia que li van donar el primer fusell. La Núria m'explica com torturaven al seu pare en una presó franquista. En Jordi, la por a que el trobessin dins del seu amagatall. La Trini parla de com anaven a casa d'un flequer a menjar d'amagat. La Tresina m'explica la por que feien les sirenes que avisaven de bombarders molt a prop de casa seva. En Benet com va aprendre a sobreviure en un camp de concentració a l'exili francès. La Maria recorda com era la Catalunya devastada del 1938: les destrosses, les cases en runes, els camps sense fruits, el foc, el fum i les cues de gent marxant, a peu, cap un indret més segur, però incert.

Tots tenen històries com aquestes o pitjors, i tots, absolutament tots, van aprendre a viure amagant-les en el racó més llunyà de la seva memòria. Donant el bon dia al veí que els havia pres el menjar, anant al cine i trobant-se a la fila del darrera el germà del seu torturador, anant a comprar a la botiga d'un que ajudava a denunciar els qui estaven amagats, o deixant que els seus fills compartissin pupitre amb els fills d'uns altres que es varen fer rics fent l'estraperlo mentre ells es morien de gana. Uns nens que anaven a les aules d'uns mestres guanyadors que els ensenyaven a cantar el Cara al Sol i a resar el rosari en castellà. Els mateixos mestres que havien ajudat a tancar a la presó a l'oncle d'aquells nens que s'asseien davant la pissarra, que també havia estat mestre...però de la República.

¹³⁵ Per motius de confidencialitat, els noms de les persones que s'empren en aquest paràgraf han estat canviats, no així els fets que es descriuen.

Aquests no són els protagonistes d'una pel·lícula, són testimonis reals, i tots en coneixem. Gràcies al sacrifici personal i individual que van fer persones com aquestes, anònimes, com les que jo he pogut trobar durant quasi 5 anys de recerca de camp per diferents ciutats i pobles de Catalunya, ara puc acabar aquest relat, en forma de Tesi Doctoral que es podrà llegir en el marc polític d'una democràcia que, tímidament, intenta reparar alguns oblits comesos amb els lluitadors antifranquistes.

El professor Vicenç Navarro (2002) diu que el pas a la democràcia en aquest país s'ha fet confontent amnistia amb amnèsia i reivindica el pes i l'honor d'aquestes persones lluitadores "cuya lucha por la democracia ha sido olvidada y hoy se están muriendo sin que el país les haya dicho gracias, dándoles el honor, el agradecimiento y reconocimiento que se merecen, con lo cual tal olvido ha sido la continuación de su derrota durante la Guerra Civil y el Franquismo." (NAVARRO,2002:187)

Tal com va dir, fa un cert temps, el professor Tresseras en el decurs de la lectura d'una altra Tesi Doctoral a la UAB, "les emocions també formen part del procés de coneixement".

Vull agrair també les facilitats que m'han donat tots els arxivers dels diferents arxius consultats arreu de Catalunya, a l'Institut d'Estadística de Catalunya per la seva rapidesa en ajudar-me a cercar dades, a l'Eduard Navarro, al Jaume Serra, al Lluís Puigbert, a la Clara Feliu, a Ràdio Lleida, a Ràdio Reus, a Ràdio Girona, i a Ràdio Barcelona.

Sílvia Espinosa i Mirabet

Girona, estiu de 2008

6.-BIBLIOGRAFIA.

6.-BIBLIOGRAFIA.

- ABELLA R. La vida cotidiana durante la Guerra Civil. La España nacional. Editorial: Planeta. Barcelona 1973.
- ALBA, V. Història social de la mujer. Editorial: Plaza y Janés. Barcelona, 1974
- ALBERCH, R. i ARAGÓ, NJ. 75 anys de Girona, 1909-1984. Edita: Fundació La Caixa. Girona 1984
- ALMARCHA *et al.* La documentación y organización de datos en la investigación sociológica. Editorial: Fondo para la Investigación Económica y social de la confederación española de Cajas de ahorro. Madrid 1969.
- ALOY, J. SARDANS, J. Història gràfica de Manresa. La República (1931-1936). Volum II. Edicions selectes. Manresa, 1991
- ALOY, J. SARDANS, J. Història gràfica de Manresa. La Guerra Civil. Volum III. Edicions selectes. Manresa, 1991
- ALOY, J. GASOL, P. Joves i republicans. La República a Manresa, 1931-1936. Edita: Ajuntament de Manresa, entre d'Estudis del Bages i Centre d'Història contemporània de Catalunya. Manresa, 2001.
- ALTÉS, E. Les periodistes en el temps de la república. Edita: Col·legi de periodistes de Catalunya. Col.: Vaixells de paper. Barcelona. 2007
- ALLPORT, G.W. The use of personal documents in psychological science . Editorial: Social Science Research council. New York. 1942.
- AMELA, V. ". Un dia a *Catalunya Ràdio*". La meva radio. Editorial: Columna. Barcelona 1994.
- ANDRÉS DEL CAMPO, S. Estereotipos de género en la publicidad de la Segunda República española. Editorial: Universidad de Granada.Granada, 2006.
- ANTON, MLI i JULIAN, E. 50 anys de ràdio a Badalona. Editorial: Oikos-Tau. Vilassar de Mar.1984.
- ARGUIMBAU, M. Memòries de Ràdio Joventut. Editorial: Col·legi de periodistes. Diputació de Barcelona. Barcelona, 1994.
- ARIAS CARDONA, J. Guía de las emisoras de radio de toda España. Obra curiosa y de utilidad.1933.
- ARIAS RUIZ, A. 50 años de radiodifusión en España. Editorial: RTVE. Madrid.1973.

- ARMENGOU, M i BELIS, R. Les fosses del silenci. Editorial Rosa dels Vents. Barcelona, març 2004.
- ARNAL, J *et al.* Investigación educativa. Fundamentos y metodologías. Editorial: Labor. SA. Barcelona, 1994.
- ARNAVAT, A. Teatre Fortuny, més d'un segle. Volum I. Reus. Publicat, Reus Consorci Teatre. Reus, 1994
- ARNHEIM, RUDOLF, Estètica radiofònica. Edició castellana: Editorial: Gustavo Gili, S.A. Barcelona,1980.
- AVILA, A. Manual práctico para iniciarse como locutor de radio. Edita: CIMS. Barcelona 2002.
- BALCELLS, A. "La Dona Obrera a Catalunya. Al primer quart del segle XX" a: Dossier La dona a la Catalunya Contemporània. Història del Països catalans. Edita: l'Avenç. Barcelona 1977
- BALSEBRE, A. La credibilidad de la radio informativa. Feed-back ediciones. Barcelona 1994.
- BALSEBRE, A. Història de la Radio En España. 2 volúmenes. Editorial: Cátedra. Madrid,2001-2002.
- BALSEBRE, A, M. MATEU i D. VIDAL . La entrevista en radio, televisión y prensa, Editorial: Cátedra . Barcelona,1998
- BALSEBRE,A. En antena.75 anys de Ràdio a Espanya. Editorial: Promotora General de Revistas S.A. 1999.
- BALSEBRE, A. "Per una defensa dels arxius sonors de la nostra memòria" a: Item, revista de biblioteconomia i documentació. Número.: 32. Desembre de 2002.
- BALLETBÓ, A. "La mujer en la sección femenina" a: La dona a la Catalunya actual. Edicions 62. Barcelona,1ª ed.1978.
- BARANGÓ SOLÍS,F. Reportajes pintorescos. Edita: Progreso. Barcelona, 1934.
- BAREA, P. La estirpe de Sautier. La época dorada de la radionovela en España. (1924-1964). Edita: El País-Aguilar. Madrid, 1994.
- BAREA , P. "El itinerario ibérico de un autor radiofónico llamado Bertolt Brecht." Article publicat al Númeroero 5 de la revista de comunicació ZER.

- BARRACLOUGH, G. Introducció a la història contemporànea. Edita: Gredos. Colecció: Biblioteca Universitaria. Madrid. 1985
- BARRULL, J. De la Monarquia a la República. El 14 d'abril de 1931 a la ciutat de Lleida. Edita: La Paeria. Col.lecció; Antropològica. Lleida, 1997.
- BAS, X. Història gràfica de Ràdio Reus, 1925-1995. Edita: Ràdio Reus SER. Reus, 1996
- BASSETS, LI. De las ondas rojas a las radios libres. Editorial: Gustavo Gili, Barcelona, 1981.
- BELTRAN, M. "Cinco vías de acceso a la realidad social" a VVAA, El análisis de la realidad social. Métodos y técnicas de investigación. Alianza Editorial. Madrid 1996.
- BELLMUNT, C. Darrera el micro. 69 anys de ràdio a Tarragona. Arola Editors. Tarragona 2002.
- BENHABIB, S. Y CORNELL, D. *et al.* Teoría feminista y teoría crítica. Ensayos sobre la política de género en las sociedades de capitalismo tardío. Edicions: Alfons el Magnànim. Valencia, 1990.
- BERTAUX, D. Y BERTAUX Y WIAME, I: Enquête sùr la boulangerie artisanale en France. Editorial: Cordes. Paris, 1988.
- BOADAS, J *et al.* Girona, les imatges del segle. Edita Ajuntament de Girona i Caixa de Girona. 2000
- BONET, M. "Evolució i situació actual de la indústria radiofònica espanyola" a Monogràfic: 75 anys de ràdio. Edita: Societat catalana de Comunicació. Col.: Treballs de comunicació. Conferència de Girona 1999.
- BONET, M. La transformació de la ràdio local a Catalunya. Perspectives de futur. Edita: Col.legi de periodistes de Catalunya. Col.lecció: Ones i bits. Barcelona.
- BORDERÍAS, C. Entre líneas. Trabajo e identidad femenina en la España Contemporánea. La compañía Telefónica, 1924-1980. Editorial: Icaria. Barcelona, 1993.
- BORRÀS, FX. La ràdio a Martorell, crònica de 1926 a 1996. Editorial: Nexos. Barcelona, 1996.

- BOURDIEU, P. " la Ilusión biográfica". Revista Història y fuente oral, Númeroero 2. 1989.
- BLANCH, M. Cómo se miden audiencias en radio. Editorial CIMS. Barcelona 1998.
- BRUACH, A. Terrassa: la cultura del nostre segle. Biblioteca Serra d'Or. Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1993
- BUSQUET DURAN, J. *et al*. La recerca en comunicació. Edita: Universitat Oberta de Catalunya, Barcelona, 2006
- CALZADA TERRADAS, B. Características de la población española deducidas del padrón municipal de habitantes de 1975. Tomo I, Vol. 3. Ministerio de Economía. Instituto Nacional de Estadística. Madrid 1977
- CLARA, J. Girona sota el franquisme. 1939-1976. Quaderns d'història de Girona. Edita: Servei municipal de publicacions de l'Ajuntament de Girona. 1991
- CANTRIL, H. La invasión des de Marte. Estudio de la Psicología del pánico. Edita: Revista de Occidente. Colección: Cosas que importan. Madrid, 1942.
- CAPARRÓS LERA, Jm., Arte y política en el cine de la República (1931-1939). Editorial: 71/2S.A. Universidad de Barcelona. Barcelona, 1981.
- CAPARRÓS LERA, Jm., Introducción a la Història del Arte cinematográfico. Editorial: RIALP, SA. Madrid. 1990.
- CAPMANY, M. A; ORANICH, M; BALLETBÒ, A; PRATS, M.R.; CLARA SIMÓ, I. "El feminisme ara". Dona i Societat a la Catalunya Actual, 1ªed. 1978, Edicions 62, Barcelona.
- CARR, R. Estudios sobre la República y la Guerra Civil Española. Ariel, Barcelona, 1973.
- CARRERAS, LI de. La ràdio i la televisió a Catalunya avui. Edicions 62. Barcelona, 1987.
- CASASSÚS, JM. Periodisme que ha fet història. Edita: Col.legi de periodistes de Catalunya. Barcelona, 1991
- CASTELLS LLAVANERAS, R. *et al* .Girona ciutat. Plànols de la ciutat de Girona des del segle XVII al XX. Edita: Col.legi d'Arquitectes de Catalunya, demarcació de Girona. Girona, 1992.

- CASELLAS MATAS, J. "Les ràdios catòliques a Catalunya" A: Quaderns del CAC. CAC, Barcelona,1999.
- CATANI, M. "Algunas precisiones sobre el enfoque biográfico oral". Revista y fuente oral. Número. 3. Editorial: Publicacions Universitat de Barcelona. 1990
- CAVA MESA, Mª J. "Métodos cualitativos y fuentes orales (un ejemplo aplicado al estudio de la Guerra Civil). Revista Història y Fuente oral. Número 3. Editorial: Publicacions Universitat de Barcelona. 1990.
- CENSO DE LA POBLACIÓN Y DE LAS VIVIENDAS DE ESPAÑA 1960. TOMO I. Presidencia del gobierno. Instituto Nacional de Estadística. Madrid 1962
- CERCAS, J. Soldados de Salamina. Tusquets editores. Colección: Andanzas. Barcelona, 2001
- CERDAN, J. La renovació industrial que convertí a Espña en un país apto para el cine sonoro. Tesis Doctoral. Edita: Universitat Autònoma de Barcelona, UAB. Bellaterra, 1996.
- CHECA GODOY, A. Fuentes sobre radio. Un siglo de bibliografía internacional. Mergablum, edición y comunicación. Sevilla. 2003.
- CHION, M. La audiovisión. Introducción a un análisis conjunto de la imagen y el sonido. Editorial: Paidós. Colección: Comunicación. Barcelona, 1993.
- CHION, M. La voix au cinéma. Editoins L'étoile. Col. Cahiers du cinéma. París 1987.
- COLL, E. "Radiografia de la professió". Reportatge a: CAPÇALERA. Número. Set-Oct, 2004.
- COMPANY i MATES, A. "La recepció del cop d'estat de Primo de Rivera, la proclamació de la segona República i l'aixecament militar del 19 de juliol de 1936 en la premsa diària i la ràdio mallorquina." A : COMPANYY *et al.* La comunicació audiovisual en la història. Aportacions de la comunicació a la comprensió i construcció de la història del segle XX. Edició: Universitat de les Illes Balears. Palma de Mallorca,2003.
- CONSELL MUNICIPAL DE GIRONA. Negociat d'Estadística. Abril de 1937.
- COROMINAS, M. Models de ràdio als països occidentals, evolució i perspectives. Generalitat de Catalunya, Barcelona,1990.

- COSTA, LI. L' autonomista: El Diari dels Rahola. Els orígens del periodisme modern a Girona (1898-1939). Editorial: Col·legi de periodistes de Catalunya i Diputació de Girona.2000.
- CUNÍ, J. Fóra d'antena. Què s'amaga darrera d'un micròfon. Editorial: Planeta. Barcelona,1996.
- DAUTUM, J.P., 10 modèles d'analyse d'image. Editorial Marabout. Allier(Belgique) 1995.
- DELGADO JM. *et al.* Métodos y técnicas cualitativas de investigación en ciencias sociales.. Editorial: Síntesis. Madrid 1994.
- DELGADO, M. La radiodifusió a Mallorca, 1933-1994. Tesi doctoral, UAB. Bellaterra, 1995.
- DENZIN,N.K "Interpretative interactionism and the use of life stories" Revista internacional de sociologia, vol 44, nº3. 1986.
- DÍAZ, L. La radio en España 1923 -1993. Alianza Editorial.Madrid,1992.
- DÍAZ-PLAJA, F. La vida cotidiana en la España de la Guerra Civil. EDAF, Madrid, 1994.
- DRINOT, R. *et al.* Necesidades de formación en las radios locales de Catalunya. Edita: col.legi de Periodistes de Catalunya. Barcelona, 2001
- DOLÇ, M *et al.* Les ràdios lliures, una pràctica alternativa. Editorial: Terranova.Barcelona,1985.
- DORIA, S. Imatges 1930. Barcelonins i moderns. Edicions: La Campana. Barcelona, 2004
- ECO, U. Como se hace una tesis. Editorial: Gedisa. Colección: Biblioteca de educación. Herramientas universitarias. Barcelona, 2001. 1ª edició 1977.
- EL FONTS DE JAUME POL DE RADIOFONIA. Editorial :Ajuntament de Girona. Col·lecció: Les col·leccions del Museu.Girona,1999.
- ESCALERA, de la ,M. , Cuando el cine rompió a hablar. Editorial: Cuadernos Taurus. Santander, 1991.
- EL PAÍS SEMANAL. Número. 1372. " Exilio. La història olvidada. España recupera la memoria de la tragedia más de 60 años después" Suplement especial. Madrid. Enero 2003.

-ESPINET, F. i TRESSERAS, JM. La gènesi de la societat de masses a Catalunya, 1888-1939. Col·lecció: Materials. Edita: Universitat Autònoma de Barcelona, UAB. Bellaterra, 1999.

-ESPINET, F. Notícia, imatge i simulacre. La recepció de la societat de masses a Catalunya de 1888 a 1939. Edita: Universitat Autònoma de Barcelona, UAB. Bellaterra, 1997

-ESPINET, F. "La percepció del cinema pel públic infantil català durant les primeres dècades d'exhibició". A: COMPANYY *et al.* La comunicació audiovisual en la història. Aportacions de la comunicació a la comprensió i construcció de la història del segle XX. Edició: Universitat de les Illes Balears. Palma de Mallorca, 2003.

-ESPINOSA, S. Crònica sentimental de Ràdio Lleida, Editorial: Cadena SER. Lleida, 1999.

-ESTADÍSTICAS BÁSICAS DE ESPAÑA. 1900-1970. Confederación Española de Cajas de Ahorro. Madrid. 1975

-ESTANY, P. Estimades Amigues. Editorial: RBA editores. Barcelona, 2008.

-EZCURRA, L. Història de la radiodifusión española. Los primeros años. Editora Nacional. Madrid, 1974

-FABRE, J. Periodistes uniformats. Diaris barcelonins dels anys 40: La represa i la repressió Editorial: Diputació de Barcelona i Col·legi de Periodistes. Col·lecció: Vaixells de Paper. Barcelona, 1996.

-FABRE, J. Cent anys de vida quotidiana a Catalunya: del fogó de carbó a l'antena parabòlica. Edicions 62. Barcelona, 1993

-FALCÓN, LIDIA. La vida arrebatada. Editorial: Anagrama. Barcelona, 2003.

-FAUS, A. La radio: introducción a un medio desconocido. Editorial: Guadiana. Madrid, 1973.

-FAUS, A. La era audiovisual: història de los primeros cien años de la radio y la televisión. Edicions Internacionales universitarias. Barcelona, 1995

-FAUS, A. La radio en España (1896-1977). Taurus. Madrid, 2007

-FERRADA, S. Ràdio Sabadell EAJ-20, 1933-1995. Edita: Radio Terrassa. Terrassa, 2002.

- FERNANDEZ JURADO, R. Memòries d'un militant obrer. Barcelona, Editorial. Hacer, 1987.
- FERNANDEZ SANDE, M.A. Los orígenes de la radio en España. Editorial Fragua. Madrid, 2006.
- FERRAROTI, F. Histoire et histoire de vie: La methode biographique dans les sciences sociales. Libraire des Meridiens. Paris, 1983
- FIGUERES, JM. 12 periodistes dels anys 30. Col.lecció: Vaixells de paper. Edita: Col.legi de periodistes i Diputació de Barcelona. Barcelona 1995.
- FIGUERES, JM. "El comissariat de Propaganda de la Generalitat de Catalunya: Instrument propagandístic i d'agitació a la reraguarda i instrument de projecció a l'exterior". a: COMPANY *et al.* La comunicació audiovisual en la història. Aportacions de la comunicació a la comprensió i construcció de la història del segle XX. Edició: Universitat de les Illes Balears. Palma de Mallorca,2003.
- FRANQUET, R. Ràdio Barcelona. 70 anys d'història, 1924-1994. Edita: col.legi de periodistes de Catalunya. Col.: Vaixells de paper. Barcelona, 1994
- FRANQUET, R. Història de la ràdio a Catalunya al segle XX. Edita: Generalitat de Catalunya. Barcelona 2001.
- FRANQUET, R. *et al.* Ràdio Reus, 60 anys d'història. Edita: Ràdio Reus. Reus, 1985.
- FRANQUET, R. (directora)La mujer sujeto y objeto de la información radiotelevisiva. Manuscrit. Edita: Biblioteca UAB 1989
- FRANZKE, J. "El mito de la història de vida". Història y fuente oral, número 2. 1989.
- FRASER, R." La formación del entrevistador" a Història y fuente oral, nº 3. Edicions: Publicacions Universitat de Barcelona, 1990.
- FRASER,R. Recuérdalo tu y recuérdalo a otros. Història oral de la Guerra Civil española. Editorial: Grijalbo. Barcelona, 1979. Trad. Jordi Beltrán.
- FOX KELLER, E. Reflexiones sobre género y ciencia. Editorial: Alfons el Magnànim. Generalitat Valenciana. Valencia 1989.
- FUENMAYOR, D. Las catacumbas de la radio. Editorial: Juventud. Barcelona, 1939
- GALLEGO AYALA, J. El sostre de vidre: situació socio-professional de les dones periodistas. Generalitat de Catalunya. Departament de Presidència. Institut Català de la Dona. Barcelona,1993.

-GARCÍA DE CORTÁZAR, F.(dir.)Memoria de España. Edicions: Aguilar. Madrid, febrer 2004.

-GARCÍA GONZALEZ, G. "Diplomacia y radiodifusión. Las emisiones de la BBC hacia España durante la Segunda Guerra Mundial". a: COMPANYY *et al.* La comunicació audiovisual en la història. Aportacions de la comunicació a la comprensió i construcció de la història del segle XX. Edició: Universitat de les Illes Balears. Palma de Mallorca,2003.

-GARCÍA FERRANDO *et al.* El análisis de la realidad social. Métodos y técnicas de investigación. Alianza Editorial. Colección: Universidad textos. . Madrid, 1986. 2ª edició 1996.

-GARCÍA,X. Ràdio Vilanova EAJ-35 ressò del país. Testimoni d'un temps Editorial: Gran Penya. Vilanova i la Geltrú, 1982.

-GARITAONANDÍA, C. "El despertar de un nuevo medio: la radio". A: TIMOTEO ALVAREZ, J. Història de los medios de comunicación en España: periodismo, imagen y publicidad: 1900-1990. Editorial: Ariel. Barcelona, 1989.

-GARRIGA, T. La meva vida i Ràdio Associació de Catalunya. Editorial: Proa. Col·lecció: Perfils. Barcelona,1998.

-GEISELMAN, E. "La técnica e la entrevista cognitiva para victimas y testigos de crímenes" a RASKIN, D. Métodos psicológicos en la investigación y pruebas criminales. Desclée de Bronwer. Bilbao, 1994

-GERVEREAU,L. Voir, comprendre, analyser les images. Éditions la Découverte. Paris. 2000 (és 3ª edició).

-GIL BONANCIA, M. 50 anys de Ràdio Girona Editorial: Carles Vallés. Girona, 1990.

-GIL MUGARZA, B. España en llamas 1936. Editorial: Acervo. Barcelona 1968.

-GIL, R. I MINOBIS, M. Aquí Ràdio. Crònica de les ones a les comarques de Girona (1933-1982). Editorial: Col·legi de periodistes de Catalunya, demarcació de Girona. 2003.

-GIMÉNEZ ARRIBAS, E. Anuario Estadístico de España 1948. Tomo I i II. Presidencia del Gobierno. Instituto Nacional de Estadística. Madrid.

-GOMIS, LL. Teoria dels gèneres periodístics. Centre d'Investigacions de la comunicació. Barcelona, 1989.

- GRAHIT GRAU, J, El cine en Gerona. Barcelona(ç), 1943.
- GUBERN, R. La censura. Función política y ordenamiento jurídico bajo el franquismo (1936-1975), Editorial: Península. Barcelona, 1980.
- GUILLAMET, J. Història de la premsa, la ràdio i la televisió a Catalunya 1641-1994. Edicions: La Campana. Barcelona ,1994.
- GUILLAMET, J. Premsa, franquisme i autonomia. Crònica catalana de mig segle llarg. (1939-1995). Flor del viento ediciones, SA.Barcelona, 1996
- GUILLAMET, J (DIR.) *et al.* El periodisme de guerra. Edita.:Col.legi de Periodistes de Catalunya. Col.: Annals del Periodisme català. Barcelona, 1991
- GUILLAMET, J.(dir.) *et al.* 70 anys de ràdio. Edita: Col.legi de periodistes de Catalunya. Col.: Annals de Periodisme català. Barcelona, 1993
- HERNÁNDEZ SAMPIERI, R. *et al.* Metodología de la investigación. Editorial: MacGraw Hill. México D.F. 3ª edició:2003
- HISTÒRIA DE LA CIUTAT DE MANRESA, 1900-1950. Volum III. Edita: Fundació Caixa de Manresa. Manresa, 1991
- HITA, V. Entrevista a Joaquin Soler Serrano. Revista Capçalera. Número: Març-abril 2003. Edita: Col.legi de periodistes de Catalunya. Barcelona 2003.
- IGLESIAS i FORT, J. El movimiento demográfico en Cataluña durante los últimos 100 años. Edita. Real Academia de Ciencias y Artes de Cataluña. Barcelona 1961.
- INDICADORES SOCIALES. Instituto Nacional de Estadística. Madrid 1991
- JONES, D. Bibliografia catalana de la comunicació: 1796-1996. Edita: Generalitat de Catalunya. Dpt. De Presidència: Centre d'Investigació de la Comunicació, 1997
- L'ABANS. Manresa recull gràfic, 1876-1965. El Bages. Editorial: Efadós. Manresa, 2001
- L'AVI&SOLER. Història de la ràdio a Martorell. Editorial: Ajuntament de Martorell. Barcelona 2001.
- LEWIS,O. Los hijos de Sánchez. Autobiografía de una familia mexicana. México. Joaquín Mortiz. 1973 es la traducció castella . La versió original es del 1961 The children of Sanchez. Autobiography of a Mexican Family. NY. Randon Home.

- LÓPEZ, B i PIQUÉ, J *et al.* . La memòria dels mitjans de Comunicació. Fonts per l'estudi històric de la premsa, la ràdio, la televisió i el cinema. Arola Editors. Tarragona, 2003
- LOWY, A., CRESPO, E. *et al.* La imagen de la mujer en la radio. Análisis. Manuscrit. UAB. 1985.
- MANGINI, S. Las modernas de Madrid. Las grandes intelectuales españolas de *La Vanguardia*. Editorial: Península. Barcelona, 2001.
- MARÍN BONELL, M. La TSH y los radioconciertos al alcance de todas las inteligencias y de todas las fortunas. Edita: Llibreria de R. Urriza. Lleida, 1923
- MARQUÈS, J. Casals de Girona (IV). Edita: Ajuntament de Girona. 1984
- MARTÍ, JM.- La ràdio a Catalunya. CEDIC. Barcelona, 1996.
- MARTÍ, JM. *et al.* "Estructura del sistema radiodifusor català. Aportacions per a un inventari de necessitats de recerca" a Monogràfic: 75 anys de ràdio. Edita: Societat catalana de Comunicació. Col.: Treballs de comunicació. Conferència de Girona 1999.
- MARTÍ, JM. *et al.* 70 anys de ràdio. Annals del periodisme català. Editorial: Col. legi de periodistes de Catalunya. Barcelona, 1993.
- MARTI, JM. *et al.* Modelos de programación Radiofónica. Editorial: Feed-Back. Barcelona, 1990.
- MARTI, JM. Periodisme radiofònic i transició política a Reus. Cossetània edicions. Valls, 1998.
- MARTÍN SERRANO, M. El uso de la comunicación social por los españoles. Centro de Investigaciones sociológicas. Colección: Monografías. número 53. Madrid, 1982.
- MARTÍN, C. Iñaki Gabilondo, ciudadano en Gran Vía. La aventura de 30 años de radio. Editorial: El país Aguilar. Madrid. 1998.
- MATE, R. Entrevista a *La Vanguardia*. 24 novembre 2003.
- MATEU, R. "La ràdio privada catalana: entre la pública i les grans cadenes". Quaderns del CAC, 4. CAC.BCN, 2000.
- McQUAIL, D. Introducción a la teoría de la Comunicación de Masas. Paidós. Barcelona, 1999.

-MENDOZA EGEA, M^aP *et al.*. "L'arribada del cine a les comarques meridionals de Catalunya." A: L'origen del cinema i les imatges del s.XIX. Editorial: Societat Catalana de Comunicació. Barcelona, 1995.

-MIRAMBELL, E. Girona, entre la història i l'actualitat. Fulletó de l'Arxiu de l'Ajuntament de Girona. 1987

-MORENA, de la , JR. Aquí unos amigos. Editorial: El Pais-Aguilar . Madrid,1998.

-MUCCHIELLI,A. Psicología de la comunicación. Editorial: Paidós. Barcelona,1998.

-MUNSÓ,J. Cincuenta años de Radio Nacional de España. RTVE.Madrid,1988.

-MUNSÓ CABÚS, J. "RNE a Catalunya, síntesi històrica" a: Annals del Periodisme Català. 70 anys de ràdio. Edita: Col.legi de periodistes de Catalunya. Barcelona, 1993

- MUNSÓ CABÚS, J. Tiempo de radio (1978-1990):memorias de cadena catalana. Edita: L'esfera dels llibres. Barcelona, 2006.

-MUSEU DEL CINEMA DE GIRONA. "Cine antes del cine". Col.lecció: Tomàs Malloll. Editorial: Ajuntament de Girona. Girona,1996.

-NASH, M. *et al.* Mujeres libres: España 1936-1939. Tusquets Editors. Barcelona 1975.

-NASH,M. Dona i família a la Catalunya contemporània. Edita, Institut Català de la Dona de la Generalitat de Catalunya. Barcelona, 1999.

-NASH, M. *et al.* "La mujer durante la Guerra Civil española" a Tértulias de Història, *cervantesvirtual* :La mujer, las nuevas tecnologías y el nuevo siglo. 5-11-2002.

-NASH, M i TAVERA, S. "Ha estat el segle XX, el segle de les dones??". A la revista *Sàpiens*, Número. 17. Barcelona Març 2004

-NAVARRO, V. Bienestar insuficiente, democracia incompleta. Sobre lo que no se habla en nuestro país. Anagrama. Barcelona, 2002.

-NIERGA, G. Hablar por hablar. Editorial: Planeta. Barcelona,1996.

-NUÑEZ PÉREZ, M^aG., Mujeres trabajadoras en la II Republica. Ministerio de trabajo y seguridad social. Madrid, 1989

- OFFEN, KAREN. "Definir el feminismo: un análisis histórico comparativo". *Signs, Journal of Women in Culture and Society*. Vol. 14 n° 1.1988
- OLMO, L. *et al.*. La radio y yo. Veinte años de "Protagonistas". Ediciones B. Barcelona,1993.
- OLESTI, I. Nou dones i una guerra. Les dones del 36. Edicions 62. Barcelona, 2005
- ORANICH, M. "La discriminació legal de la dona": Dona i Societat a la Catalunya actual. Edicions 62. Barcelona,1ª ed.1978.
- ORANICH, M. "L'Estat franquista i la dona. Crònica d'una injustícia." a: Dossier La dona a la Catalunya contemporània. Història del Paísos catalans. Edita: l'Avenç. Barcelona 1977
- ORTÍ, A. "La apertura o el enfoque cualitativo o estructural" a El análisis de la realidad social. Métodos y técnicas de investigación. Alianza Editorial. Madrid, 1996
- PAGÈS, P. La Guerra Civil (1936-1939).Editorial: Barcanova. Col·lecció: Biblioteca Bàsica d'Història de Catalunya. Barcelona, 1993.
- PAGÈS, P. L'Arnau, revolucionari i milicià. Editorial: Graó. Col·lecció: Biblioteca de la Classe. Barcelona, 1990 (1º ed. 1985).
- PALAU, M. (Coord.) Histèries de la ràdio. Edicions Cossetània, i Ràdio Reus. Reus, 2002
- PÀMIES, T. Estem en guerra. Escrits 1936-1939. Cossetània Edicions. Barcelona, 2005.
- PERNAU, J. Diari de la caiguda de Catalunya. Barcelona 1989.
- PÉREZ PUJOL, R. (director) Anuario de la radio . Edicions Barcelona. Barcelona, 1936.
- PEREZ VILAR, R. El triomf de la ràdio a Catalunya. Barcelona, 1933
- PERONA, J. i HUERTAS, A. Redacción y locución en los medios audiovisuales: la radio. Editorial: Bosch. Barcelona,1999.
- PIEROLA, G. "La publicidad como instrumento político: La imàgen de las mujeres durante el franquismo. A: COMPANY *et al.* La comunicació audiovisual en la història. Aportacions de la comunicació a la comprensió i construcció de la

història del segle XX. Edició: Universitat de les Illes Balears. Palma de Mallorca, 2003.

-PLA, J. Madrid. El advenimiento de la República. Edita : El País. Colección: Clásicos del siglo XX. Madrid, 2003.

-PRADO, E. Estructura de la información radiofónica. Editorial: ATE. Barcelona, 1980.

-PRADO, E. La ràdio a Catalunya. CEDIC. Barcelona, 1996

-PRADO, E. "El movimiento por la libertad de emisión en España" a: Bassets, L. De las ondas rojas a las radios libres. Barcelona, 1981.

-PRADO, E: "La radio española ante el desafío del futuro " a Comunicación Social(1989). Tendencias. Informes anuales de Fundesco, 1989.

-PRESENCIA. Suplement especial dedicat a la Guerra Civil. número, 1620. Març de 2003.

-PRINCIPALES ACTIVIDADES DE LA VIDA ESPAÑOLA EN LA PRIMERA MITAD DEL SIGLO XX. Presidencia del Gobierno. Instituto Nacional de Estadística. Madrid, abril de 1952

-POAL AREGALL, M. Dones d'ara. La novel.la d'ara. Edita: L'avenç gràfic. Barcelona 1924.

-POLO, I. La fascinació del periodismo. Cròniques (1930-1936). Edita: Quaderns Crema. Barcelona, 2003

-POSA, E. "Cada dona un vot. El primer vot femení: les eleccions del 1933" a: Dossier La dona a la Catalunya contemporània. Història del Paisos catalans. Edita: l'Avenç. Barcelona 1977

-PUIG VALLS, A. Resum de les III Jornadas de estudios monográficos: la mujer en la Guerra Civil española. Análisis Histórico y fuentes documentales. Salamanca. 1989

-PUJADAS MUÑOZ, JJ. El método biográfico: el uso de las historias de vida en ciencias sociales. Editorial: CIS. Colección: Cuadernos metodológicos. Madrid, 1992.

-QUINTANA, A, i PONS, J., L'origen del cinema i les imatges del segle XIX. Editorial: Fundació Museu del cinema de Girona. Col.lecció: Tomàs Malloll. Ajuntament de Girona. Girona, 2001.

- RÀDIO ASSOCIACIÓ DE CATALUNYA. RA de C. Barcelona 1935
- RICHMOND, K. Las mujeres en el fascismo español. La sección femenina de Falange, 1934-1959. Edita: Alianza . Col.: Ensayo. Madrid, 2004.
- RIERA, I. Opressió i resistència, El franquisme (1939-1975) Editorial: Barcanova. Col·lecció: Biblioteca Bàsica d'Història de Catalunya. Capellades, 1998(1ªed. 1991).
- RIFÀ, E. Articles. Edita: Generalitat de Catalunya. Departament de Presidència. Barcelona, 1999.
- RISQUES,M. (dir) Història de la Catalunya contemporània. Edita: Enciclopedia Catalana SAU. Barcelona, 2006.
- ROIG, M. *et al.* "La dona a la Catalunya Contemporània", L' AVENÇ juliol-agost 1977.96 pàgs. Editorial: AVANCE, Barcelona.
- ROVIRA I VIRGILI, A. Catalunya i la República. L'autonomia, el federalisme, el republicanisme. Barcelona. Editorial: UNDARIUS. 1ª edició 1931.
- RODRÍGUEZ, A. La construcción de una voz radiofónica. Tesi doctoral. Universitat Autònoma de Barcelona, UAB. Bellaterra, 1989.
- RUIZ-VARGAS, JM. Psicología de la memoria. Alianza Editorial. Madrid, 1998.
- SALILLAS, JM,. Història de Radio Tarrasa. 50 años en las ondas. Edita el propi autor. Terrassa, 1978.
- SALILLAS,JM. Radio Catalana. Editorial: Radio Terrassa. Terrassa,1980.
- SALILLAS, JM. Història de Radio Ibérica. La primera emisora de España. Edita: el propi autor. Viladecavalls, 1989.
- SALILLAS, JM. Pioneros de la radio. Edita: el propi autor. Viladecavalls, 1988.
- SALILLAS, JM. RAFEL LLENA, A. 50 años de EAJ 15. Radio associació de Catalunya, Radio España de Barcelona. Ediciones: Picazo. Barcelona, 1980
- SALILLAS, JM. El museo municipal de radio Eudaldo Aymerich. Edita el propi autor. Terrassa, 1980.
- SALILLAS, JM. Nombres propios de Radio Terrassa. Edita el propi autor. Terrassa, 1982.

- SANCHEZ SALAS, D. "La figura del explicador en los inicios del cine español". Conclusiones del VI Congreso de l'Associació espanyola de Històriadors de cinema. Actes en commemoració del centenari del cine a Espanya, celebrats a la UAB. Bellaterra, 1995.
- SANCHEZ, M.J. i LUCAS, M. La república que vam viure. Editorial Columna. Col.lecció: Textos. Barcelona, 2003. 1ª edició.
- SANTAMARINA, C.; MARINAS, J.M. "Històrias de vida e història Oral". Métodos y técnicas cualitativas de investigación en ciencias sociales. (Coordinat per Delgado, J.M. y Gutierrez, J.) .Síntesis, Madrid 1ªed.1994.
- SARSANEDAS, O. "*Catalunya Ràdio* , la radio nacional de Catalunya". Editorial: Col.legi de Periodistes, Col.lecció: Annals del periodisme català. Barcelona, 1993.
- SENTÍS, C. i AYÉN, X. Memòries de Carles Sentís. Editorial: La Campana. Barcelona, 2006
- SIERRA BRAVO, R. Ciencias sociales. Epistemología, lógica y metodología. Editorial: Paraninfo. Madrid 1984.
- SIRÉ, J., SOL, R., TORRES, C. 50 anys de Ràdio Lleida. Editorial: Diputació Provincial de Lleida. Lleida, 1986.
- SCANNELL, P. Radio, TV and modern life. A phenomenological approach. Blackwell publishers. Massachusetts, 1996.
- SEBASTIÀ SALAT, M. Thesaurus D'història Social De La Dona, 1ªED. Generalitat de Catalunya. Comissió interdepartamental de promoció de la dona. Març, 1988.
- SEGURA, I, i SELVA, M. Revistes de Dones: 1846-1935. Edhasa editors. Barcelona 1984.
- SERRA, J. La ràdio a Lleida, la transformació del mitjà. (1980-1999). Editorial: Ajuntament de Lleida, Lleida, 1999.
- SOLÉ SABATÉ, JM. (Dire.) Catalunya durant la Guerra Civil, dia a dia. Els anys de la Segona República (1931-1936) .Edicions 62 i *La Vanguardia*. Barcelona, 2006
- SOLER, P. La investigación cualitativa en marketing y publicidad. El grupo de discusión y el análisis de datos. Editorial: Paidós. Colección: Papeles de Comunicación 12. Barcelona, 1997
- SOLDEVILA, C. Fulls de dietari. Una antologia. Editorial: Empúries. Barcelona, 2004.

- SOLDEVILA, F. Les dones en la nostra història. Episodis de la història, 1^a ed. Barcelona 1961. Barcelona Rafael Dalmau Editor (2^a ed., Barcelona 1998)
- SOTO VIÑOLO, JUAN. Querida Elena Francis. Editorial: Grijalbo. Barcelona, 1995.
- TAMAMES, R. Anuario Económico y Social de España. 1975. Editorial: Planeta SA. Barcelona 1976
- TARRASSA, JM, *et al.*. Josep M. Tarrassa: una vida, memòries per llegir en veu alta. Editorial: Club Maginet. Tarragona, 1995.
- TASIS, J, *et al.* Història de la premsa catalana. 2 volums. Editorial Bruguera, Barcelona, 1966.
- TAYLOR, S.J. i BOGDAN, R. Introducción a los métodos cualitativos de investigación. La búsqueda de significados. Editorial: Paidós. Barcelona, 1987.
- TIMOTEO ALVAREZ, J. Història de los medios de comunicación en España: periodismo, imagen y publicidad: 1900-1990. Editorial: Ariel. Barcelona, 1989.
- THOMAS, W. Y ZNANIECKI, F. The polish peasant in Europe and America. New York. Dover ed. Original 1918-1920. (versió original. De 1984 és la versió reduïda de l'editorial de la Universitat de Illinois Press)
- THOMPSON, P. "La història oral y el històriador" a : Debats, 10. 1984
- TORRENTS, J. Vida i acudits d'en Toresky. Editorial: Miquel Arimany, SA. Col.: Anima Popular. Barcelona, 1961
- VALLÉS, S.M, Técnicas cualitativas de investigación social. Editorial: Síntesis, SA. Madrid, 2000.
- VAZQUEZ MONTALBÁN, M. Història y comunicación social. Editorial: Bruguera. Barcelona, 1980.
- VERA, BALANZA, MT., Mujer, cultura y comunicación. Entre la història y la sociedad contemporánea. Edita Málaga digital, S.L. 1998.
- VILAR, P. Iniciación al vocabulario del análisis histórico. Editorial: Crítica. Colección: Libros de història. Barcelona, 1999, 1ª edició 1980.
- VISAUTA, B. Técnicas de investigación social. Recogida de datos. Editorial: PPU, S.A. Promociones y publicaciones Universitarias. Colección: LCT-7, Lecturas, Ciencias y Técnicas. 1ª edició: 1989.

-VIVANCO, J. Guerra Civil y Radio Nacional. Salamanca 1936-1938. Edita: Instituto Oficial de Radio y Televisión RTVE. Madrid, 2006

-WALKER, M. Cómo escribir trabajos de investigación. GEDISA. Colección: Biblioteca de educación. Barcelona, 2000.

-WOLF, M. Els efectes socials del mitjans de comunicació de masses. Editorial: Pòrtic. Col.lecció: Media. Barcelona 1992.

_WOLF, M. La investigación de la comunicación de Masas. Crítica y perspectiva. Paidós. Barcelona, 2000.

6.1.-FONTS.

1.-ENTREVISTES.

1.-Entrevistes personals als següents radiofonistes.

1.-POL, J. Tècnic de Ràdio Girona després de la Guerra Civil i auxiliar de tècnica abans d'anar a la Guerra.

2.-BORIS, F. Locutora de Ràdio Girona 1933-1934, 1942-2005.

Locutora de Ràdio Associació de Catalunya. 1934-1939.

3.-TERSA, M. Locutora de Ràdio Lleida. 1933-1938.

4.-JUNCOSA, J. Guionista de JM. Tarrasa a Ràdio Tarragona.

5.-FRAIRE, N. Locutora de Ràdio Vilanova des de 1933-1937

6.-ROURA, A. Tècnic de Ràdio Associació des d'abans de la G.Civil.

7.-REIXACH, A. Locutora de Ràdio Girona 1939-1942

8.-GARRIGA, T. Locutor de Ràdio Associació de Catalunya 1931-1939

9.-HARRIS, E. Tècnic de Ràdio Vilanova 1933.

10.-ESPONA, C. Locutora de Ràdio Associació de Catalunya. 1935-1939.

11.-LASPRA, M. Locutora de Radio España de Barcelona.1939-1980.

12.-FERNÁNDEZ, C. Locutora de Radio Villanueva. 1939-1961.

13.-ESCORIHUELA, M. Locutora de Radio Badalona, 1939-1940.

14.-SANROMÀ, A. "Není". Locutora de Radio Tarragona, 1939-1940.

15.-MIRA, J. Locutor de Radio Manresa 1939.

16.-CALAFELL, M. Locutora de Ràdio Manresa, 1941-1966.

2.-Entrevistes personals a familiars dels radiofonistes desapareguts.

1.- ALTURA, F. Filla del locutor de Ràdio Lleida JUAN ALTURA.

2.-FIGUERAS, Mª R. Ex-coordinadora del Consultori Radiofònic Femení Montserrat Fortuny

3.-SIRÉ, R. Pintora. Filla Sr. Josep Siré, primer director de Ràdio Lleida després de la Guerra Civil.

4.-SOLÉ, C. Oient de ràdio a Girona durant la G. Civil.

5.-FIGUERAS, T. Oient de ràdio a Girona durant la G. Civil.

6.-ROIG, C. Oient de ràdio a Girona durant la G. Civil.

7.-FARRÉ, T. Vidua d'Altura, locutor de Ràdio Lleida després de la G.Civil.

8.-DÍAZ, M. Filla del primer director de Ràdio Reus.

9.-SABATÉ, M. Germana de Maria Sabaté pressumpta 1^alocutora de Ràdio Barcelona

10.-VICH, J. Fill de Mª Lluïsa Figa, locutora de Ràdio Girona 1934-1939.

11.-GOMBAU, F. Germana de Mercedes Gumbau, locutora de Ràdio Lleida 1940.

12.-TOLDRÀ, M. Filla de Montserrat Parés, locutora de Ràdio Tarragona.1934-1937

13.-IGLESIAS, F. Pressumpta col.laboradora de Ràdio Reus durant la República.

14.-GISPERT, D. Néta de Carmen Martínez- Illescas Naveiras. Ràdio Barcelona.

15.-SARAÑANA NICOLAU, R. Filla de M^aCarme Nicolau. Ràdio Barcelona.

16.-PONSA, E. Fill Enriqueta Teixidó.Radio Barcelona.

- 17.-TERSA, T. Germana locutores de Ràdio Lleida durant la República.
- 18.- SABENC, JM. Col.laborador musical de Ràdio Girona dècada dels 40
- 19.-GALCERÀ, F. Col.labora en un programa de Radio Villanueva, després de la Guerra Civil
- 20.-MARQUÉS, M. Neboda política de Candelaria Simón, locutora de Ràdio Vilanova. 1934-1938.
- 21.-COMPS, N. Filla de Mercè Sorribas, locutora de Ràdio Sabadell, 1933-1940.
- 22.-Directora i assistent social del geriàtric on vivia, Josefa Figueras, locutora de Ràdio Sabadell, 1933-1937.
- 23.-FLORES BOADA, E. Neboda d'Antolina Boada, locutora de Ràdio Terrassa, 1933-1975.
- 24.-MARINÉ, A. Filla de l'Adelaida Òdena, locutora de Ràdio Reus, 1937-1944.
- 25.-DÍAZ CODINA, M^ªP. Filla del primer director de Ràdio Reus, Joan Díaz.
- 26.-COMAS, V. Antic locutor de Ràdio Manresa, després de la Guerra Civil.
- 27.-QUERALT , M. Secretaria de Ràdio Barcelona des de finals dels anys 20.

3.-Entrevistes per documentar la recerca.

- 1.-Dr. QUINTANA, À. Professor de cinema a la UdG.
- 2.-VERA, M. Últim propietari del cinema Coliseo de Girona.
- 3.-MALLOLL, T. Membre d'honor de l'Acadèmia espanyola de cine, col·leccionista i "donador" de la col·lecció del Museu del cinema de Girona.
- 4.-BAÑULS, I. Operador de cinema al Gran Via, des d'abans de la Guerra Civil fins a la seva jubilació.
- 5.-GUBAU, E. Últim de la nissaga d'empresaris de cine itinerants a les comarques de : el Gironès, el Pla de l'Estany, l' Empordà i la Selva. Ara jubilat.

- 6.-TERRIBAS, G. Cinèfil i llibreter de Girona.
- 7.-Dr. CERDAN, J. Professor de història de mitjans audiovisuals a la UAB i a la URV.
- 8.-Dra. BORDERÍAS, C. Autora del llibre de les Telefonistes a Barcelona i professora a la UB.
- 9.-Dr. TORRELLAS, JM. professor de Ciències de l'Educació de la UDG i coordinador dels programes per Gent Gran de la UDG.
- 10.- Dr. CLARA, J. professor de Història contemporània a la UdG.
- 11.-MORENILLA, R., locutor/retirat de diferents emissores catalanes.

2.-ARXIUS.

2.1.-ARXIUS PÚBLICS.

- 1.-L'Arxiu Històric Comarcal de Reus .Centre de Lectura de Reus
- 2.-Biblioteca Pavelló de la Republica. Barcelona.
- 3.-Arxiu Municipal Administratiu, situat a l'edifici central de l'Ajuntament, al Raval de Montserrat de Terrassa.
- 4.-Arxiu Històric de Terrassa.
- 5.-Biblioteca Municipal de Terrassa. Fons d'història local.
- 6.-Arxiu Nacional de Catalunya . Barcelona.
- 7.-Arxiu Històric de Sabadell
- 8.-Arxiu de Vilanova i la Geltrú. Castell de la Geltrú.
- 9.-Arxiu Històric de la Paeria. Lleida.
- 10.-Institut d'Estudis ilerdens. Lleida.
- 11.-Arxiu històric de Badalona.
- 12.-Arxiu Històric de Tarragona.
- 13.-Arxiu històric de la ciutat de Girona.

2.2.-ARXIUS PERSONALS O PRIVATS.

1.- Arxius de les emissores:

Ràdio Barcelona.

Ràdio Girona.

Ràdio Lleida.

Ràdio Reus.

2.-Arxiu personal de F. Boris.

3.-Arxiu personal de M. Tersa.

4.-Arxiu personal de N. Fraire.

5.-Arxiu personal de T. Garriga.

6.-Arxiu personal de R. Morenilla.

3.-INTERNET.

-<http://www.bonnemaison-ccd.org/història.html>

-<http://www.gencat.es/història>

-<http://www.peluqueros.com/peinado>

-<http://www.pce.es/foroporlamemoria>

-<http://personal4.iddeo.es/mende/pirenaica/inicio.htm>

-<http://wzar.unizar.es/siem/articulos/definir.doc>

-http://www.arrakis.es/ajmm/muj_her.html

-<http://mondx.astro-radio.com/civilwar.html>

-<http://www.egoibarra.com/Eibar/història>

-<http://www.acracia37>

-<http://gw22-vtls.diba.es>

-<http://www.xtec.es/-xripoll/hcinec1.htm>.

-<http://www.weblandia.com/radio>

-<http://www.ehu.es/zer/zer5/12barea.html>

-<http://www.udec.cl/-ivalfaro/apsique/desa/vejez.htm>

-<http://www.cervantesvirtual.com/tertulua/suscripcion.shtml>

-<http://www.portalmundos.com/mundoradio/acontecimientos/mundos.htm>

-<http://www.ucm.es/info/especulo/numero8/wells.htm>

-<http://www.estat-catala.org/>

<http://www.artehistòria.com/frames.htm?http://www.artehistòria.com/història/contextos/3154.htm>

<http://profesor.escuelai.com/contenido/08actcult/eimalaga/museomusica.htm>

<http://www.eca.usp.br/alaic/material>.

4.-FONTS HEMEROGRÀFIQUES.

Diaris i revistes.

1.-REVISTES.

REVISTA ANTENA GERUNDENSE. Publicación de Radio España de Gerona para sus señores socios y clientes. Primavera 1951.

REVISTA DE GIRONA. Quadern: Cent anys de Cinema. Ed. Diputació de Girona. Girona, 1996.

RADIO VILANOVA EAJ-35, 1934

REVISTA DE RÀDIO TERRASSA, des del Número, 1, (Nov. 1929) al Número 47, (Des. 1936)

RADIO CLUB TERRASSA, 1931

REVISTA EAJ-51 RADIO MANRESA, 1936, 1937, 1938

CATALUNYA RÀDIO, 1928,1932, 1933, 1934,

RÀDIO ASSOCIACIÓ DE CATALUNYA, 1932,1933, 1935

RADIOSOLA, 1923, 1924.

RADIO BARCELONA, 1924, 1925, 1928, 1929, 1930, 1931, 1932, 1933, 1934,
1935, 1936, 1937, 1938

RÀDIO CATALANA, 1925, 1929

RÀDIO TÈCNICA, 1928

RÀDIO POPULAR, 1935

RÀDIO LOT, 1927, 1928

RADIO AFICIÓN, 1935

RADIO SPORT, 1929,1930

RADIO REVISTA, 1938

RADIO MAGAZINE, 1942, 1944

REVISTA TELEGRÁFICA, 1928, 1933, 1939, 1944

LA RADIO, 1932

RADIO GRESCA, 1925

ECOS DE TELEFUNKEN, 1939, 1931

BOLETÍN DE LA ASOCIACIÓN NACIONAL DE RADIODIFUSIÓN, 1929-1931

BOLETÍN TSH, 1932,1933,1934,1935,1936,1937,1938

BOLETÍN DE RADIOTELEFONÍA, 1931, 1932, 1933

BOLETÍN DE INFORMACIÓN TÉCNICA, 1959

ELECTRICAL EXPORT, 1922

L'ONDE ELECTRIQUE, 1951

ONDAS, 1928

LA INDUSTRIA ELECTRICA, 1931

ELECTRICIDAD EN AMERICA, 1931

RADIO NACIONAL, 18 julio 1939

MUNDO GRÁFICO, 1920 1924,1934,1936,1940

D'ACÍ I D'ALLÀ,1922,1924,1926,1930,1931,1932, 1935

DESTINO, 1937,1938,1939,1940

L'ESQUELLA DE LA TORRATXA, 1939

JOVENTUT CATALANA. Any 2on. Número.:22. Barcelona, 25 abril 1925.

REVISTA DE SABADELL, 1934

FULL OFICIAL DEL COMITÈ DEL FRONT POPULAR, 1936

RADIOPUBLICITAT, 1937

2.-DIARIS O SETMANARIS.

LA VANGUARDIA, 1897-1910,1924,1930, 1934,

EL CORREO CATALÁN, 1931,1934,1936,1938,1939,1940

LA HUMANITAT, 1931,1933,1934,1936,1937,1938,1939

L'INSTANT, 1935,1936,1937,1938

LA VEU DE CATALUNYA, 1924,1930, 1932,1934,1937

LA PUBLICITAT, 1930, 1934,1936, 1937,1938, 1939

L'OPINIÓ, 1931,1932, 1933,1934

L'AUTONOMISTA, 1933, 1934,1935, 1936,1938, 1939,1944

EL GIRONÈS, 1933

EL CORREO, 1933,1934

LA MAÑANA, 1941

LA TRIBUNA, 1935

DIARI DE LLEIDA, 1933

FRONT, 1934,1937

EL PIRINEO, 1939, 1940, 1941,1942

L'ECO DE BADALONA, 1933

UHP, òrgano del partido y juventudes socialistas unificadas y Unión General de Trabajadores, 1937

ACRACIA, òrgano diario de la CNT y la FAI, 1937

MUNDO, 1940

AVANT, Periòdic obrer. 1936

CIUTAT, 1926,1927,1928.

PATRIA. Diari independent d'avisos, 1929.

EL TIEMPO, Diario de avisos y noticias, 1924.

PRESENTE. Órgano de Falange Española Tradicionalista y de las JONS. 1939

DIARIO DE MANRESA. AÑO I. 1942

DIARI DE SABADELL, 1932, 1933

EL PAÍS, 2006

5.-FONTS FILMOGRÀFIQUES.

Pel.lícules , documentals.

-BELIS, R. ; ARMENGOU, M. *et al.* Els nens perduts del franquisme. Documental de TV3. Programa: 30 minuts. 2002.

-BELIS, R; ARMENGOU, M. *et al.* El preu de la memòria. Documental de TV3. Programa: 30 minuts. 2002.

-El meu avi. Programa de TV3. Edició especial dedicat a les esposes de diferents catalans il·lustres. 2004.

-Guerra Civil a Catalunya. Testimonis i records. Edita la Diputació de Barcelona. Producció Pyrenne. Huesca 2002. Reportatge sobre la Guerra Civil.

-La guerra cotidiana. Una visión personal sobre el absurdo de la guerra y la grandeza del ser humano. Editorial Planeta-Història. 2004.

-TRUEBA, D. Soldados de Salamina. Cinema.

-TORNATORE, GIUSEPPE. Cinema Paradiso. Oscar a la millor pel·lícula estrangera 1989.

-PALACIOS, MANUEL(director) Documental de Sogecable i Canal +. "Rejas en la memoria". 2003.

6.-ALTRES FONTS.

-CATALUNYA MÚSICA. Novembre de 2004. Programa especial per commemorar els 80 anys d'emissions de EAJ-1, Ràdio Barcelona. : "El naixement de la ràdio". Espai emès per primer cop: novembre de 2003. Direcció: Victòria Palma.

- "Las radios de Antaño, 1920-1940". Col.lecció de RBA, 2002.

-ORWELL, VIATGE A UNA GUERRA. Exposició sobre G. Orwell a Catalunya i al front d'Aragó. Girona 2003.

VOLUM II: ANNEXES

**AUTORA:
SÍLVIA ESPINOSA I MIRABET**

LES LOCUTORES DE RÀDIO A CATALUNYA

1924-1939

**TESI DOCTORAL
(ANNEXES)**

AUTORA

Sílvia Espinosa i Mirabet

DIRECTOR

Dr. Armand Balsebre

DEPT. CAP

UAB

Girona, juliol de 2008

ÍNDIX DE CONTINGUTS

ANNEX 1.-Validacions per construir la vida d'una locutora.....	4
1.1.-A partir d'una conversa. El cas Tera i el funcionament de l'emissora de Girona.	
1.2.-A partir d'una fotografia.	
ANNEX 2.-Documents acreditatius.....	21
2.1.-Carta de la Creu Roja enviada als Tera a Ràdio Girona.	
2.2.-Carta de reclamació de sou per part dels treballadors de Ràdio Girona a la Generalitat.	
2.3.-Cartes de Maria Sabaté i certificat sobre el seu ofici a Ràdio Barcelona.	
ANNEX 3.-Representació pública de gènere a partir del cas de les locutores de ràdio de Catalunya a la dècada dels 30.....	27
ANNEX 4.-Dones periodistes als anys 30 a Catalunya.....	52
ANNEX 5.-Qüestionari base emprat per confeccionar les Històries de vida i algunes entrevistes.....	73

Annex 1

1.1. VALIDACIONS PER CONSTRUIR LA VIDA D'UNA LOCUTORA A PARTIR D'UNA CONVERSA. EL CAS TERSA.

1.1.-INVESTIGACIÓ DUTA A TERME PER VALIDAR EL TESTIMONI QUE MARIA TERSA VA SER LOCUTORA A GIRONA A FINALS DE LA GUERRA I QUE VA VIURE AL PIS DE LA RÀDIO.

El primer coneixement que tenim sobre el fet que Maria Tersa, segona locutora de Ràdio Lleida acabés treballant, al final de la Guerra Civil, a Ràdio Girona ens surt d'una conversa amb la mateixa dona parlant de la seves experiències a la ràdio lleidatana.

Si bé el seu testimoni ens sembla creïble ens plantegem corroborar-lo amb d'altres converses, amb altres persones o amb documentació, abans de donar-lo per bo.

En un primer moment ens adrecem a la primera locutora de Ràdio Girona, Francina Boris que en aquells moments finals de la guerra treballava a RA de C. Boris diu que no ho recorda i que desconeix qui és Tersa. També diu no saber qui eren els locutors que treballaven, com ella, a la resta d'emissores que Ràdio Associació de Catalunya tenia per tot el país. Només recorda els locutors de Girona, d'on ella venia, i els que treballaven amb ella a Barcelona.

Amb aquest testimoni hi hem insistit diverses vegades, en motiu de les diferents hores d'entrevistes realitzades amb l'objectiu de confeccionar la seva història de vida, i el resultat sempre ha estat el mateix. Francina Boris diu no conèixer Maria Tersa, quan aquesta afirma haver conegut la gironina en la seva visita a RA de C. i amb qui va estar passejant un dia per Barcelona. Segons Tersa totes dues van anar a casa d'una tia de la Francina Boris.

Boris sí que afirma haver tingut una tia a Barcelona, al lloc on la lleidatana explica haver estat. Però diu que no recorda l'esmentat episodi. Es dona per tancat aquest testimoni, però sembla creïble el que explica Tersa ja que si no hagués anat a casa la tia de Boris no n'hauria tingut referències.

Interroguem amb els mateixos objectius, Jaume Pol, antic responsable tècnic de Ràdio Girona. Desconeix si la locutora de Lleida estava a la ràdio, a finals de la guerra, ja que ell estava al front.

Fruit d'una nova conversa amb Maria Tersa, l' ex-locutora ens explica que és el mes de juny del 38 quan arriba a Ràdio Girona, on no només treballà durant 9 mesos, entre els anys 1938 i 39, si no que ella i els seus pares vivien a dins el pis de l'emissora. De la conversa en sortim amb la següent descripció del pis de la ràdio.

“perquè era molt gran i hi havia per tot, i com que nosaltres no teníem pis i jo estava amb els meus pares...” (Entrevista personal a la locutora de Ràdio Lleida i Girona, Maria Tersa, 2003)

Un any més tard, s'insisteix novament amb aquest tema. La resposta és la mateixa.

“Per què nosaltres vivíem a les habitacions que hi havia al pis de la ràdio. Saps?? [sembla que no es recordi que jo ja ho sabia] Era un pis molt gran...dels jueus allà al barri jueu. Una casa molt antiga. ..I com que era tan gran nosaltres, el pare, la mare i jo vivíem a les habitacions.” (Entrevista personal a la locutora de Ràdio Lleida i Girona, Maria Tersa, 2004)

En aquest cas, se li demana una descripció del pis per tal de poder-la cotejar amb altres explicacions d'altres subjectes que es pensen buscar.

“Era un pis molt gran. Era el mateix pis on vivíem [vol dir la ràdio]. Nosaltres entràvem hi havia un rebedor, a l'esquerra hi havia la cuina i les nostres habitacions. I lo demás queda completament aïllat.(...) La ràdio tenia només dos habitacions. Entraves i hi havia una gran sala que hi havia el piano i un despatx, al mateix temps el despatx del director.

No!!.., el despatx del director tenia una altra habitacioneta més petita.(...) Era una habitació interior que donava al Salon, que era molt més gran. Llavors hi havia aquesta sala amb el piano. En aquesta sala hi havia un balcó que donava al carrer de la Força i continuant en aquest balcó hi havia un altre balcó que donava al locutori. El locutori era petitet, també donava al carrer de la Força. i com que era al primer pis es veia a la gent que passava.”(Entrevista personal a la locutora de Ràdio Lleida i Girona, Maria Tersa, 2004)

Aquesta descripció s’adiu perfectament amb la distribució que tenia la ràdio al carrer de la Força de Girona els anys 30. Els detalls per triangular els demanem al tècnic, Jaume Pol que afirma que com que el pis era molt gran, s’hi cabia perfectament.

“(...) hi havia la.. la gran amb el piano, i llavors hi havia el locutori que donava amb un balcó, a la sala gran hi havia dos balcons(...)donaven tots tres al carrer de la Força” (Entrevista personal al tècnic de Ràdio Girona, Jaume Pol, 2004)

En aquest punt, Francina Boris també hi està d’acord, quan li ho preguntem, sense explicar-li per què ni relacionar-ho amb el cas Tersa. Senzillament li demanem una descripció del pis de Ràdio Girona d’abans de la Guerra Civil.

“Ocupava les habitacions del davant, si. Teníem un estudi molt gran en allà i el locutori.(...) A la resta del pis hi havia els despatxos. El despatx del director i després quan vaig tornar era en el mateix puesto el despatx del director. Després un altre despatx per oficinistes i després hi havia la discoteca, que després allavors anàvem amb discos d’aquells grossos. Era un pis molt antic, molt antic, però era molt gran...era d’aquells pisos que hi ha al carrer de la Força...molt antic. (...)Bueno és que les habitacions eren les que vem utilitzar després com despatx del director, que donava llavors en un pati. Que és el pati que dóna en el puesto dels

jueus. O sigui, allà davant hi havia l'entrada, hi havia una gran entrada, que hi van posar un taulell que rebíem en allà a la gent que venia a dedicar discos i tot això. I llavors al costat hi havia el que abans era una habitació de dormir, suposo no?, que era el despatx del director.”

(Entrevista personal a la locutora de Ràdio Girona i RA de C, Francina Boris, 2004)

Tot i que Boris desconeix si algú hi va viure, si que sap que en el pis s'hi podia viure, i havia una habitació per dormir-hi, tal com recorda i a més a més diu saber que la família Figa hi havia viscut i la Sra. Figa, esposa del primer director de Ràdio Girona hi havia cuinat.

“No se si els primers dies que hi va haver-hi,¹ però hi va estar molt poc, els primers dies que va arribar el director van utilitzar una mica la cuina per menjar, però per dormir, que s' estaven aquí, anaven a casa d'uns parents de Les Lleones, uns parents que tenien aquí botiga, que es deien Lleones. A la Pujada de les Ballesteries. Però la cuina la va fer servir aquella senyora, la dona del director poder 15 dies per què allò era molt destatalat. Hi havia un wàter que Uuuuuhhhh!!!! [cridant] horrorós!!, era horrorós.” (Entrevista personal a la locutora de Ràdio Girona i RA de C, Francina Boris, 2004)

Tot i així a l'autora de la recerca li sembla que cal esgotar altres vies d'aproximació i s'intenta trobar els propietaris de l'antic pis que Ràdio Girona ocupava al carrer de la Força, número 8 de Girona. L'objectiu: saber què recorden de la lleidatana i els seus pares refugiats de guerra.

Era el primer pis, i segons les dades aconseguides en un llarg periple pel Registre Civil, des del 1924 al 1975 els amos del pis eren el procurador de les Corts gironines, Narcís Martí Trayter i la seva esposa, Pilar Calloï Admetlla.

¹ Es refereix quan Alexandre Figa arriba per dirigir Ràdio Girona al 1933 provenint de Barcelona on feia de periodista.

El matrimoni no va tenir descendents, per tant per aquest cantó també ens és impossible trobar algun parent que pugui donar fe de les afirmacions que ens ocupen en aquesta recerca.

A través del Col·legi de Procuradors de Girona és des d'on ens arriba la confirmació que el matrimoni no va tenir cap fill, i que els dos cònjuges són morts. Fem uns quants intents de trobar nebots o parents. Resulten infructuosos.

D'una altra de les converses amb Francina Boris coneixem que al replà de Ràdio Girona, a la porta el davant hi vivien unes germanes solteres, les senyores Vila que tenien una fàbrica de paper a Celrà. També ara són mortes i tampoc van tenir descendència, però la seva fàbrica, l'única que aleshores hi havia al poble, li van deixar en herència a un nebot. Aquest extrem també surt publicat al llibre de Gil (1990).

Intentem localitzar-lo per tal de saber si les seves ties li havien comentat mai, que en temps de guerra al pis de la ràdio s'hi varen refugiar una família de Lleida que a més treballaven a la ràdio. És impossible trobar el nebot, tot i que si localitzada la fàbrica, que amb els anys ha acabat essent un centre cultural del poble. Decidim donar per esgotada aquesta via per què requereix massa temps de recerca.

En una nova entrevista telefònica amb Maria Tersa li insistim que ella remeni i trobi algun paper que la relacioni amb Girona, durant els 9 mesos del final de la guerra que ella afirma ser-hi. Com que en principi només se li vol demanar això no ens preparem per enregistrar, però el fet que ella comença a explicar coses inèdites fa que agafem notes molt interessants.

“Si, alguna cosa que demostrï que vaig ser a Girona. Bé, només hi ha una cosa, que no sé si la trobaré, no ho sé si la trobaré. Com que la nostra família a Lleida ja estava al bando franquista i nosaltres no, no

ens hi podíem relacionar i volíem escriure'ls, i la Creu Roja ens va fer de mitjancera. Vem rebre una carta a casa i es clar ens la van enviar al carrer La força número 8" (Entrevista personal a la locutora de Ràdio Lleida i Girona, Maria Tersa, 2004)

De la conversa surt a col·lació que el pare de la locutora s'encarrega del centre emissor de Girona, que abans de la guerra estava situat al carrer Carreras Peralta, molt a prop del estudis en un terrat, a sobre d'un galliner.

Aquesta afirmació és totalment nova per l'autora.

"El pare anava al centre emissor. Si, si. És que el Sr. que vigilava l'emissora havia marxat...amb la guerra ja se sap...i ens van dir si el pare volia anar-hi...i ell anava cada dia a vigilar la ràdio, bueno la ràdio, el centre emissor, l'emissora eh!!!!. S'estava allí...bueno feia igual que el Sr. que teníem a Ràdio Lleida. Que allí també hi havia un Sr. que vigilava que quan emetíem tot anés bé, que no es parés res...Ui si!!... mira si els vem ajudar molt als de Ràdio Associació!!."(Entrevista personal a la locutora de Ràdio Lleida i Girona, Maria Tersa, 2004)

En les converses posteriors mantingudes insistim la Maria Tersa en que recordi llocs o persones per tal que puguem corroborar-ho.

"Recordo una botiga on anàvem que era d'una germana del Sr. Figa....ai...no recordo el nom, ni què venia" (Entrevista personal a la locutora de Ràdio Lleida i Girona, Maria Tersa, 2004)

Aquesta afirmació es correspon amb un fragment d'una conversa amb Boris on aquesta manté que el director de l'estació gironina durant la Guerra Civil, tenia unes parentes que regentaven una botiga prop del carrer de la Força.

“tenien uns parents que tenien aquí botiga que es deien Leones. A la Pujada de les Ballesteries.” (Entrevista personal a la locutora de Ràdio Girona i RA de C, Francina Boris, 2004)

Això tenyeix de veracitat el testimoni de Tersa. La lleidatana recorda algunes persones que intentem de trobar.

“El que si que recordo era un senyor que tocava a l’orquestra de Ràdio Girona....(*es nota que pensa*) ai, ai, xateta no recordo el nom!!. Era músic i treballava a l’Ajuntament d’això me’n recordo molt bé per que aquest senyor em donava llet condensada. Llavors teníem molta gana...i ell sempre em donava uns potets de llet condensada.

Però no sé com es deia. Tocaven molt bé...tocaven Islas Canarias que llavors era molt boniqueta, si, si.” (Entrevista personal a la locutora de Ràdio Lleida i Girona, Maria Tersa, 2004)

Es demana al professor de la UdG, Josep Clara, especialista en història i Guerra Civil a Girona si sap qui podria ser aquest músic. La resposta és afirmativa. Una persona que treballava a l’Ajuntament com a professor de música, justament a l’escola de Belles Arts, era Francesc Casellas que a més a més era músic. Revisant novament les Històries de Vida gironines observem com el fill de Mª Lluïsa Figa explica que un tal Casellas ja feia coses a la ràdio quan la seva mare hi era.

“¿No hi havia hagut un col·laborador que es deia Casellas?. Em sona com si fos un seu company”. (Entrevista personal al fill de la locutora de Ràdio Girona, Maria Lluïsa Figa, Joaquim Vich, 2002)

Així les coses, una setmana després de l’última conversa telefònica amb Maria Tersa, rebem una trucada seva on confirma haver trobat la carta de la Creu Roja a la qual feia referència. Per tant ja tenim un document escrit que demostra que la locutora va viure a finals de la guerra a la mateixa adreça de

Ràdio Girona. Les concordances en les descripcions es fan creure que vivia dins del pis de l'emissora, on ella va treballar.

En una de les seves converses Tera justifica que els nacionals no li fessin res, tot explicant que un dels soldats que van entrar a la ràdio li va demanar per sortir. Tampoc cal oblidar que la família Tera eren uns terratinents adinerats de Lleida i d'ideologia conservadora tot i que catalanista, i que probablement això també els deuria ajudar a sortir sense massa entrebancs.

En unes declaracions atribuïdes a Viñas, per Minobis i Gil (2003) aquest antic locutor explica que l'encarregat de reconstruir l'emissora al 1939 Joaquim Arnau, nou director que s'envia des de Barcelona mentre es fan proves tècniques per què la ràdio funcioni amb més potència "festejava amb una noia de Lleida".

Segons els diaris de l'època, aquest radiofonista era Joaquin Arnal, podria tractar-se de la mateixa persona i d'una errada tipogràfica. Maria Tera ha confirmat però, que ella desconeix aquest nou director tècnic de l'emissora ja que un cop entrats els nacionals a Girona, ella juntament amb els seus pares marxen al cap d'una setmana, durant la qual no es passeja gaire per la ràdio per por als soldats nacionals que han arribat.

"Vem marxar al cap d'una setmaneta o així. El temps que un germà meu vingués a buscar-nos amb un camió d'un amic seu" (Entrevista personal a la locutora de Ràdio Lleida i Girona, Maria Tera, 2004)

L'antiga locutora desmenteix la seva relació amb Arnal. Però trobem un nou punt de verificació. Tera anava a casa d'un ciutadà important de Girona a buscar discos per poder fer antena durant la guerra, ja que els transports per carretera des de Barcelona eren molt complicats.

La feina que la maria feia a la ràdio consistia en posar discos, però com que el servei amb Ràdio Associació estava trencat per culpa de la guerra anava a buscar discos a casa d'un particular de Girona.

“Perquè com que era, era temps de guerra, doncs no hi havia tampoc massa cosa a fer, no hi havia, culturalment estava molt pobre, a llavors venia una orquestra si era a Ràdio Girona, a allà a Girona, una orquestra molt maca que venia cada setmana a tocar, me'n recordo de l'orquestra i discos, molts discos. Anava jo a buscar discos a casa del Dalmau, un senyor que es deia Dalmau, era, que anava amb cadira de rodes, i tenia una discoteca fabulosa, preciosa, de música clàssica i cada setmana jo mateixa hi anava i agafava els discs que me'ls deixava ell, li tornava els altres i posava música clàssica molt bonica.”(Entrevista personal a la locutora de Ràdio Lleida i Girona, Maria Tersa, 2003)

Jaume Pol, el vell tècnic de l'emissora, explica que Dalmau Carles Pla era un impressor molt important de Girona i una de les persones més riques de la ciutat. També fou, segons aquest testimoni, un dels primers en tenir discos de pedra. De vasta cultura, Dalmau va ser un dels jurats de les proves per escollir la primera locutora de Ràdio Girona, per tant tenia una antiga vinculació amb l'estació, que pot explicar que durant la guerra hi tornés a col·laborar.

“Aquest Dalmau Carles Pla, de la famosa llibreria Dalmau Carles Pla, que jo quan anava a col·legi pues... només... tots els llibres Dalmau Carles Pla, els llibres principals...Dalmau Carles Pla... en cadira de rodes. L'única persona a Girona que (en aquells temps vol dir) jo he vist en cadira de rodes a la dècada dels anys 30, a la època de la guerra civil. (...)Era riquíssim!! Hombre!! Tenien la famosa casa...poder va ser de les primeres impressores que hi va haver a Girona. (...)Tenien gramola, una de les primeres gramoles a manivela...va ser a Can Dalmau Carles Pla.”
(Entrevista personal al tècnic de Ràdio Girona, Jaume Pol, 2004).

No és estrany doncs, que per la seva coneixença amb el director Alexandre Figa i la seva vinculació amb el naixement de l'estació radiofònica, durant la guerra donés un cop de ma a la ràdio deixant els seus propis discos que Maria Tera anava a buscar.

Aquest descobriment que posa de manifest la recerca que aquí escrivim, serveix també per assegurar que Ràdio Girona, tot i el que han escrit alguns cronistes, mai no va deixar d'emetre durant la Guerra Civil. Per tant, la pròpia recerca ens obliga a examinar amb detall si l'estació gironina fou destrossada o podia emetre quan la Guerra Civil es va acabar. Aquest és el resultat.

1.1.1.-VALIDACIONS PER COMPROVAR SI RÀDIO GIRONA VA EMETRE O NO EN EL PERÍODE FINAL DE LA GUERRA.

Tera recorda que la retirada dels rojos i l'entrada dels nacionals a Girona van ser uns moments horrorosos.

“Hi havia bombardejos, hi havia...lo que van fer de bombardeig quan ja estaven quasi... quasi entrant a Girona, que no calia que ho fessin per què tots los que havien de marxar, ja havien marxat, o ja marxaven...No tenien per què bombardejar i ho van fer!! (...) Però quan nosaltres marxem, a la ràdio no ha passat res. Se n'han incautat els franquistes, s'han incautat de la ràdio, la tenen a la seva disposició, fan lo que volen, per què tot està intacte...i nosaltres quan podem, que estem esperant que ens vinguin a buscar per marxar. I no sé què passa(..) Jo tinc idea que Ràdio Girona si que s'havia de sentir, per què no tinc idea que la destrossessin, no tinc ni idea. Per què quan ells van entrar, els nacionals a la ràdio, estava completament intacta i funcionava. Per lo tant...”

(Entrevista personal a la locutora de Ràdio Lleida i Girona, Maria Tera, 2004)

De les declaracions de la locutora podem deduir que Ràdio Girona va funcionar mentre el director estava a Girona i les locutores hi anaven a treballar. En el moment de l'exili del director, la Maria Lluïsa Figa també abandona la ràdio i l'altre locutora s'hi queda per què hi viu a dintre. La lleidatana hi va a treballar, segons explica ella mateixa, tal i com hem introduït anteriorment, fins que hi arriben els soldats i entren a les dependències de la ràdio.

Per tant, quan l'emissora interromp la programació pròpia és perquè no hi ha ningú fent antena i per què els soldats franquistes l'aturen per potenciar-ne la potència amb la intenció que serveixi de pantalla per evitar que els ciutadans de Girona puguin rebre nítidament emissions forànies, estrangeres o clandestines.

L'estiu de l'any 39, segons la revista Radio Nacional l'emissora de Girona no emetia. És en aquest temps que Joaquin Arnal Arana, el nou responsable de l'estació ha de solventar una preocupació que ve de Radio España de Barcelona. Tal i com cita la mateixa revista, hi ha una necessitat molt urgent que les ciutats frontereres deixin de poder escoltar estacions forànies.

“Y el radioyente del Norte de Cataluña escucha con mayor facilidad las emisoras francesas. Ello hace que la urgencia de las grandes emisoras nacionales del nuevo Plan de Radiodifusión sea inaplazable, porque, lo mismo que a Gerona, a todas las ciudades y pueblos pirenaicos interesa hacerles llegar con eficacia la buena nueva de la unidad que nuestro Caudillo quiere y la justicia de nuestra Revolución nacionalsindicalista”
(MINOBIS I GIL, 2003:64)

Les bombes de la retirada que teòricament segons Gil (1990) han destrossat els estudis del carrer de la Força, segons la bibliografia consultada per corroborar aquest extrem a l'Arxiu de la ciutat, mai no van caure ni a la casa de Ràdio Girona, ni al carrer Carreres Peralta on hi havia el primer centre emissor. Marques (1984) relata amb tota mena de detall on varen caure aquestes bombes i quan fa el repàs del call i del carrer de la ràdio demostra que cap bomba malmeté el número 8 del carrer de la Força.

Jaume Pol, tècnic de la ràdio que estava amb l'exèrcit republicà, però ja a Girona amagat, mentre els nacionals ocupaven la ciutat, recorda perfectament que les bombes que varen caure més a prop de l'emissora van danyar la Catedral, però que a Ràdio Girona no n'hi va caure cap. Reproduïm la conversa íntegrament per aclarir aquest punt.

“No no, es clar que no [referint-se a les bombes al carrer de la Força]. En cau una o dues a la Catedral. (...)

Sílvia: Però als estudis??

POL: intactes, els estudis intactes!!. Sempre ho han estat d'intactes, sempre!!!. Si algun cop algú ha dit que hi havia caigut una bomba és un lio això. Això és ganer d'enraonar, ganer d'inventar-se coses que no han existit mai!!

Sílvia: El llibre del Gil diu que amb la retirada els rojos varen destrossar els estudis de Ràdio Girona!

POL: Això no!!(...) destrossat, destrossat, res!! . Bueno, això, (...)això ho diu algú que ho ha somiat. Ho ha somiat, no! Lo que si que alguna vegada algun dels dos punts d'apoió de l'antena de Ràdio Girona, els *Junkers* alemanys que venien de Mallorca, per poc per poc, no bombes, eh!, però passaven rasant i no estaven a punt, però no, no.”(Entrevista personal al tècnic de Ràdio Girona, Jaume Pol, 2004)

Aquest tècnic refereix que les úniques parades de Ràdio Girona en aquella època devien ser les provocades per la manca de fluït elèctric, ja que era el moment de refer tota la ciutat i no hi havia gaire energia.

Aquesta aportació és molt significativa ja que als anys 30, les emissores de ràdio tenien uns encarregats dels centres emissors que engegaven l'emissió cada dia i l'apagaven. Si aquesta persona no hi era és evident que la ràdio no podia funcionar. Però si algú engegava l'emissora, encara que no tingués

programació pròpia, podia emetre connectada amb Ràdio Associació, de fet així s'omplia la graella programàtica.

El grup de Discussió d'oients de Ràdio Girona ens aporta una nova llum. Les oients no només recorden haver sentit la ràdio tota la guerra, sinó que a més a més recorden haver escoltat el *Parte* de final de la Guerra. Un comunicat que es va llegir pels micròfons de Radio España de Barcelona i que va ser retransmès per Girona.

"Totes tres: Si, si.

Cris: Els pares i nosaltres!.

T.: Coi!! el *parte* del final de la guerra. O si!! Coi, allò: "*Desarmado el ejercito.....*sembla que ho sento com la primera vegada....clar ja en tenia 12 , ja no en tenia 10, que era molt diferent[es refereix a que ja era més grandeta i per tant ho recorda molt millor]"(GdD, *Tesina*, 2004)

Després d'analitzar totes aquestes dades arribem a la conclusió que Ràdio Girona emetia durant la Guerra com a emissora de la Generalitat combinant la programació pròpia amb la programació de Ràdio Associació. En el moment de l'entrada dels nacionals, la ràdio continua emetent i encara que la Maria no trepitgi el locutori el senyal que arriba des de Radio España de Gerona es rep sense problemes.

La *versió oficial* del què va passar es va construir segons els interessos dels qui van guanyar la guerra, és la mateixa que defensa Emilio Banda, director de Radio Gerona des del 1939 que manifesta en una entrevista a la revista *Antena Gerundense*, òrgan oficial de Radio Gerona al 1951, que l'any 1939 Ràdio Girona era una estació destartalada.

"Como sabes tu muy bien, vine en plan organizador, ya que los rojos, en su huída, habían desmantelado totalmente la antigua Radio Gerona, no encontrando en ella, además de los locales, más que un informe montón de papeles destruidos"

D'aquesta manera es fabrica la història oficial. Desaparèixen els papers antics de l'emissora i ningú sap exactament qui hi va treballar abans de la Guerra. Els que sortiran a partir d'ara al *llibre de registres* de la ràdio són els que arriben a Girona amb el nou règim. Mantenint Francina Boris, que segurament va imposar el seu caràcter per conservar l'estatus privilegiat de "Primera Locutora de Ràdio Girona", els nous relators de la "Història Oficial" s'eviten ésser considerats culpables d'inventar-se-la.

El periple de Maria Tèrsa a Ràdio Girona s'acaba quan entren els nacionals, ja ho hem explicat. L'emissora pot funcionar per què no està espatllada i els bombardejos de la retirada no li han afectat, com acabem de comprovar.

Tot i així, la manca d'electricitat que podia haver fet aturar l'emissora degué impossibilitar que tornés a emetre ja que no hi havia ningú preparat per engegar-la, malgrat que no havia de ser una tasca gaire complexa ja que durant la guerra la dugué a terme el pare de la locutora, que no era precisament enginyer. Fos com fos, el que convé tenir present és que l'emissora si s'engegava, funcionava.

Els programes tornen a l'antena d'aquesta emissora quan el director Emilio Banda agafa el relleu del responsable tècnic que augmentà la potència de la ràdio en acabar-se la guerra, i ja havia finalitzat la seva comesa. Al 1940, Banda porta Joan Viñas i la seva cunyada als estudis del carrer de La Força. Ells *feien antena* per la megafonia d'alerta i propaganda de la Rambla de Girona, i seran les primeres veus de Radio España de Gerona.

"Visità les autoritats per exposar-los les circumstàncies de l'emissora i demanà ajudes. Com la majoria de gent, s'arribava a la Rambla, on els militars havien instal·lat uns equips amb altaveus, al primer pis del Cafè Norat. (...)Les notícies les donaven en Joan Viñas i l'Amàlia Rexach. Es posaren en contacte amb ells i acceptaren ésser locutors"(GIL, 1990:59)

Aquesta *historia oficial* és la que s'explica al llibre dels 50 anys d' Història de Ràdio Girona (Gil, 1990) i és la mateixa que relata Amàlia Rexach, que va treballar a Ràdio Girona amb l'autor d'aquesta primera història en aquells primers anys 40.

De fet, en el decurs de la conversa que varem mantenir amb la locutora, tota l'estona i a moltes preguntes de l'autora, Rexach demanava si no ho havia llegit al llibre d'en Gil això que li estava preguntant. És evident que moltes de les seves respostes havien estat *adaptades* en funció de les explicacions de l'esmentat llibre.

“Tot, tot, a més l'emissora la van trencar, la van espatllar, els rojos, els republicans, lo que vulguis dir-ho. (...) I va haver d'arreglar-se tot, perquè en uns estudis han de tenir moltes cortines i han d'estar aïllat completament. Saps?”(Entrevista personal a la locutora de Radio Gerona, Amalia Rexach, 2002)

El que s'ha pogut contrastar amb la premsa de l' època és que Joaquín Arnal és un director amb un perfil tècnic, no gestor, que mentre s'encarrega de readaptar l'emissora als nous interessos polítics, veia amb bons ulls com el Cap Provincial de Propaganda, Juan Viñas duia a terme la seva feina des d'una *peculiar emissora de ràdio* instal·lada a la Rambla de Girona. Aquestes pintoresques *emissions* eren molt populars a la ciutat, tal com ho demostren les explicacions i els records d'un antic pianista de la ràdio d'aquells dies.

“Explico la història, eh? A... aleshores això jo sí que ho sé!!, i ell [vol dir Joan Viñas], parlava.... Sempre anava funcionant aixís això. Ell transmetia des de la Rambla. Em sembla molt i inclus em mullaré una mica més, em sembla que allà on hi ha l'Arcada, al Cafè Norat. Sí, sí, sí. Amm.. i.. i amb la condició que de tant en tant, a la més petita que es presentava l'ocasió tocaven la... l'himne nacional, i et veies obligat en plena Rambla d'aixecar el braç. (...)Al

trenta-nou, quaranta, o sigui que aquells moments de transició.(Entrevista personal al pianista de Ràdio Girona, després de la G. Civil, Josep M^a. Sabenc, 2002)

Per tant, els Tercers abandonen Ràdio Girona pocs dies després que els soldats nacionals hagin arribat a la ciutat i que el nou director tècnic ja hi treballi per tal de tapar les emissores estrangeres. Emilio Banda agafa el relleu a la direcció de Radio España de Gerona portant-hi Viñas i Rexach i acollint Francina Boris l'any 42 que torna a la seva primera emissora, quan ja és rehabilitada i pot ser la nova locutora de Girona.

**1.2.-VALIDACIONS PER CONSTRUIR LA VIDA D'UNA LOCUTORA A
PARTIR D'UNA FOTOGRAFIA.**

LA RECERCA PER TROBAR JOSEFINA FIGUERAS, LOCUTORA REPUBLICANA DE RÀDIO SABADELL.

Localitzar-la costa molts esforços per què no té família i només partim de l'Anuari de la Ràdio de 1936. Aquesta guia ha estat irrefutable, fins a aquest moment, ja que sempre que ha publicat el nom i la cara d'un locutor ha tingut raó en atribuir-li ofici i estació de ràdio. Altres documents consultats han quedat desacreditats durant el propi procés de la recerca ja que a vegades atorgaven l'estatus de locutor a un simple col·laborador.

Les publicacions sobre Història de Ràdio Sabadell no parlen de Figueras. La investigació per trobar-la va començar a l'actual Ràdio Sabadell on cap de les fonts consultades en té referències. Tampoc saben dir-nos com cercar documents antics. L'empresa ha canviat molts cops d'amos i de mans i no saben adreçar-nos-hi. Tampoc és viable el camí resseguit a partir del testimoni d'un antic tècnic de so, consultat només a propòsit d'aquest tema.

Pensem que és interessant descriure la cerca duta a terme, que forçosament s'encamina fora de la ràdio.

La cerca va començar a l'Arxiu Històric de Sabadell, on mirem tot el cens de població de 1934. Allí tenen el llibre d'honor de Ràdio Sabadell, i hi ha la signatura de Josefina Figueras.

A través del padró trobem unes quantes noies amb el mateix nom, massa. Per edat deduïm quines poden ser, i comencem a buscar. Passen mesos, i per fi, fora de Sabadell, trobem una adreça que podria correspondre-hi. Trobem el telèfon. Ja no viu allà, però els veïns ens confirmen que és allà on vivia l'antiga locutora de Ràdio Sabadell, morta, a l'igual que el seu marit i la seva única filla.

Els parents que li queden són llunyans i viuen dispersos per Madrid. Saben dir-nos com es deia el geriàtric on va viure els últims anys de vida, amb el seu marit, però no recorden a quin poble. Tot i així els vells veïns de la Josefa ens posen damunt un bon camí.

Trobem el geriàtric i demanem una entrevista amb la directora, que es recorda perfectament de "la Pepa", així era com li deien els seus amics, i accedeix a rebre'ns, juntament amb l'assistent social que la portava i el seu metge. Entre tots tres i els arxius que disposa la llar d'avis, poden explicar-nos alguns passatges de la seva vida. A més tenen un llibre de poesies de la locutora on es detalla part del seu currículum vitae.

Amb això a grans trets podem refer la seva història a Ràdio Sabadell, tal com s'ha pogut llegir en el volum principal de la Tesi.

Els passos duts a terme per biografar Figueras s'escriuen com exemple d'una praxis que en aquesta investigació s'ha estilat en més d'una ocasió. Un recorregut molt semblant s'ha fet també per trobar dades que ens ajudessin a vertebrar la vida d'Antònia Sol a Ràdio Reus al 1936. També s'ha procedit d'una forma semblant per resituar el rol d'una col·laboradora de Ràdio Terrassa que alguns escrits titllaven de locutora; per saber més detalls de la vida, a Ràdio Barcelona, de l'Enriqueta Benito i per conèixer millor alguns aspectes vitals del passat de Rosalia Rovira a RA de C.

En alguns casos, les cerques han donat resultats molt positius, en d'altres s'han assolit menys detalls biogràfics dels desitjats, però en tots hem acabat sabent coses que fins ara desconexíem de les vides de les protagonistes.

Annex 2

2.1.-DOCUMENTS ACREDITATIUS: Carta de la Creu Roja enviada als Tersa a Ràdio Girona.

Aquest document evidencia com els Tersa vivien l'any 1938 dins l'edifici de Ràdio Girona, al barri jueu de la capital.

2.2.-DOCUMENTS ACREDITATIUS: Carta de reclamació de sou per part dels treballadors de Ràdio Girona a la Generalitat.

En aquesta carta es poden observar els sous dels treballadors de Ràdio Girona, l'any 1937 i les bestretes per les quals percebien els ingressos.

2.3.-DOCUMENTS ACREDITATIUS: Cartes de Maria Sabaté i certificat sobre el seu ofici a Ràdio Barcelona.

2.3.1.-Certificat oficial d'Unión Radio pel qual demostrem que la Sabaté hi treballà de secretària.

2.3.2.-Carta de Maria Sabaté demanant ajut econòmic a la ràdio.

2.3.3.-Document on la pròpia Sabaté acredita i refà, sense massa traça, el seu *Curriculum Vitae* a Ràdio Barcelona.

Annex 3

3.-ESTUDI PER CONÈIXER LA REPRESENTACIÓ PÚBLICA DE GÈNERE A PARTIR DEL CAS DE LES LOCUTORES DE RÀDIO DE CATALUNYA A LA DÈCADA DELS 30.

3.1.-Introducció.

3.2.-Objectius.

3.3.-Paràmetres de la investigació.

3.4.-Eines per l'elaborar la metodologia.

3.5.-La fitxa per l'anàlisi.

3.6.-L'anàlisi comparativa.

- Les fotos dels locutors/es als anuaris.

- Les fotos dels locutors/es a la premsa.

- Les fotos a la premsa generalista d'homes i dones.

4.-Conclusions.

3.1.-INTRODUCCIÓ.

Aquest estudi és només una petita aproximació per veure si des del punt de vista de la seva imatge les locutores de ràdio dels anys 30 de Catalunya sortien reflectides en premsa i si això passava, si les locutores sortien amb la mateixa assiduitat i representativitat que ho feien els locutors. No és una investigació detallada ni a fons ja que si fos així, ens estariem endinsant en una nova recerca doctoral, i no és aquest el nostre propòsit. Només volem aportar unes petites pinzellades a partir de l'anàlisi aleatòria d'alguns mitjans impresos dels 30 per veure si les locutores, i /o les dones hi surten tant com els homes.

3.2.-L'OBJECTIU.

L'objectiu d'aquesta anàlisi és per tant esbrinar a través de les fotos de l'època si les dones que feien de locutores a les ràdios catalanes dels anys 30 tenien la mateixa repercussió als mitjans de comunicació, i per tant a la societat, que els seus companys locutors.

Aquest objectiu es materialitzarà trobant eines que permetin establir una anàlisi qualitativa de la imatge que públicament tenien les locutores. Mitjançant les fotografies dels anuaris i d'algunes fotos aparegudes en premsa intentarem esbrinar si la dimensió pública d'aquestes dones ocupava el mateix espai, tenia el mateix ressò mediàtic, que les fotografies dels seus companys de professió.

Per acostar-nos a aquí partirem de la hipòtesi, que a la Catalunya dels anys 30, els homes i les dones que treballaven com a locutors de ràdio feien exactament la mateixa feina, cosa que amb la Tesi s'ha evidenciat.

3.3.-PARÀMETRES DE LA INVESTIGACIÓ.

Analitzarem material de premsa generalista i de revistes dels anys 1933 i 1936 ja que són, dins la dècada dels 30, els anys dels quals tenim els Anuaris dels locutors que serveixen de base per la investigació.

Amb l'esclat de la guerra observarem com a la premsa no trobem anuncis impactants, ni grossos de les emissores de ràdio. És una ràdio que no té imatges, només lletres. S'anuncien conferències d'agrupaments o sindicats, s'anuncia l'aparició d'alguna emissora sindical o d'algun partit polític, però no s'han trobat referències fotogràfiques en cap d'aquests anuncis. Es perd el *glamour* d'aquelles fotos de locutors del 36 i del 33 dels Anuaris o de *L'Instant*² on les locutores i els locutors es deixaven fotografiar emulant les estrelles de Hollywood.

3.4.-EINES PER ELABORAR LA METODOLOGIA

A l'intentar construir una fitxa de partida que sigui la màquina que radiografiï les nostres fotografies i que ens en doni uns resultats que permetin extreure'n conclusions ens topem amb un problema important d'entrada: moltes de les dades que semblen bàsiques no les sabem per que analitzem fotos no famoses, de persones no famoses i de fotògrafs no famosos.

Són fotografies que tenen al voltant de setanta anys. Això implica que els fotògrafs de les imatges són impossibles de localitzar, igual que els tallers on es varen imprimir i els responsables de les capçaleres que les varen contenir o igual que els personatges que surten a les fotos. Cercar-los implicaria massa temps i es desestima fer-ho ja que no es tracta del corpus principal de la Tesi.

² El diari *L'Instant* era de la mateixa empresa que Ràdio Associació per la qual cosa reproduïa fotografies dels locutors de RA de C, essent l'únic rotatiu dels 30 que hem trobat amb fotografies de locutors de ràdio.

Aquest és un problema típic quan analitzem retalls de la història. No passa però si treballem amb imatges emblemàtiques: un quadro clàssic, una foto d'una famosa, etc, que no és el nostre cas i que deixen una petja que es pot seguir millor.

Però com que el que ens interessa veure no té tanta relació amb l'autor o autors de les fotografies, i sí amb en el tractament i en l'impacte de notorietat que ens proporciona la foto, aquest problema inicial queda relegat a un segon pla.

3.5.-LA FITXA PER L'ANÀLISI

Després d'estudiar les propostes que per analitzar imatges fan dos autors francesos Dautum i Gerverau³ i de tenir molt en compte les consideracions crítiques que fa Vallés (2000) sobre la selecció de fotografies i altres materials audiovisuals per les investigacions metodològiques qualitatives⁴ arribem a la elaboració d'aquesta fitxa bàsica que ens ha de servir per acostar-nos a l'objectiu de la nostra recerca.

Ja que tal com escriu Vallés (2000) ningú pot discutir el pes de la fotografia a les investigacions, ja que en alguns casos representen l'única base sobre la que s'articula una recerca⁵ cosa que ens ha succeït en aquesta Tesi.

Les fotografies que analitzarem les passarem per la fitxa següent que hem realitzat amb aquest propòsit.

³ Aquest dos autors publiquen en sengles llibres, catalogats a la bibliografia, i d'una manera molt planera, les seves propostes per aprendre a analitzar imatges. Parteixen de la base literal que una imatge no diu res i que el sentit que té depèn del sentit que hom sap donar-li. Sigui com sigui de la lectura dels seus llibres hem extret el material hàbil per fer la fitxa d'anàlisi que aquí proposem.

⁴ A *Tècniques cualitativas de investigación social*, aquest autor dedica part del capítol 4 a recollir les aportacions que diferents estudiosos fan sobre la interpretació de imatges i sobre com aquests documents s'han de considerar miralls o reproductors d'una època.

⁵ L'autor cita la recerca de Goffman, E. de 1959, *La presentación de la persona en la vida cotidiana*, on l'investigador a través de fotografies aparegudes en premsa i revistes analitza la expressió cultural del gènere.

MODEL DE LA FITXA CREADA PER ANALITZAR FOTOGRAFIES

DESCRIPCIÓ DELS ELEMENTS DE LA FOTO

- Què hi veiem
- Format de la foto
- Colors
- Perspectiva
- Composició dels elements
- Porta text o títol?
- Interpretació:
 - 1.-COM S'INTERPRETAVA A L'ÈPOCA
 - 2.-PER QUÈ SERVIA
 - 3.-COMPARATIVA AMB ALTRES FOTOS SEMBLANTS
- Data de la imatge:
 - 1.-D'emissió de la foto
 - 2.-De realització de la foto

2.-AUTOR DE LA FOTO

- El seu talent s'associa a les seves fotos?
- El món del fotògraf
- Com s'identifica. Signa?

3.-COM VAN FER LA FOTO

- Foto d'estudi

4.-.IMPRESSOR

- Mateix que l'editor
- Com s'identifica
- Relació amb el seu context històric

5.-TÍTOL DE LA REVISTA O EL DIARI ON ES PUBLICA

- Tipus de revista
- Format
- Localització de la foto en la revista

3.6.-L'ANÀLISI COMPARATIVA

LES FOTOS ALS ANUARIS.

Analitzem comparativament i a partir de les fitxes, les fotos dels locutors i de les locutores doncs sembla més entenedor poder apreciar semblances i diferències en cada moment. En acabar l'anàlisi dels quadres hi incloem una bateria de conclusions preliminars.

Analitzarem les fotos dels anuaris de 1933 i de 1936 per separat ja que s'observa que en algunes emissores de ràdio els protagonistes són diferents.

En una mateixa fitxa incloem el resum de totes les fotos, tot indicant les especificacions pròpies de cada cas.

1.-ANUARI 1933: GUIA DE LAS EMISORAS DE RADIO DE TODA ESPAÑA. OBRA CURIOSA Y DE UTILIDAD

AUTOR: j. ARIAS

PARÀMETRES	DONES	HOMES
Què hi veiem	-El rostre i el coll de dones joves i de mitja edat que somriuen. -Estan col·locades de perfil, tant cap a la dreta com cap a l'esquerra. Només 1 mira a càmera. -Cap de les 11 dones analitzades porta barret, però si joies. -Totes porten mitja melena i només una, de 15 anys, porta trenes. -Cap porta ulleres.	-Rostre en primer pla o primaríssim primer pla d'un senyor d'entre 35 i 55 anys. ⁶ -Estan col·locats de perfil, tant a la dreta com a l'esquerra -Quasi tots porten barret i ulleres
Format	Petit: quadrat de 4'5 cm. de costat.	IDEM
Colors	Blanc i negre	IDEM
Perspectiva	No hi ha elements posteriors al bust que ens en doni pistes	IDEM
Composició	Primer pla del rostre o Primeríssim primer pla.	IDEM
Text o títol?	Totes les fotos van acompanyades de: -Nom de la protagonista -Text glossant aspectes de: <ul style="list-style-type: none"> • la seva personalitat: simpatia, alegria, agradable, bondadosa, o de la seva bellesa. • dient l'edat si se sap i és jove. Si no, no es diu. • la seva experiència 	ÍDEM, però aquí els elements que es glossen són l'experiència del locutor, si te estudis, i si es relaciona d'alguna manera amb el món de la cultura. Mai no es fan referències al seu aspecte físic ni a la seva

⁶ Com que posen la data de naixement observem que els locutors són molt més grans que les locutores. Hem d'exceptuar dos locutors jovenets: un de 17 anys i un altre de 25 , la resta tots són senyors amb experiència, tal com resen els textos adjunts a la foto.

	<p>radiofònica o teatral.</p> <ul style="list-style-type: none"> • En alguns casos es destaca la seva veu o la "su agradable forma de hablar" 	<p>simpatia, però si a la seva filantropia i als seus coneixements.</p> <p>També es parla de la veu en alguns casos.</p>
Interpretació contemporània	<p>L'autor explica que fa la GUÍA per tal que el "lector curioso" conegui als qui escolta habitualment. Això fa suposar que hi havia cert interès en conèixer aquelles veus amagades darrera un aparell de ràdio.</p>	IDEM
Per què servia?	<p>-Per satisfer la curiositat dels "radioescuchas", com diu l'autor.</p> <p>-Per donar a conèixer qui eren els locutors que treballaven a la ràdio en aquell temps.</p>	IDEM
Comparativa d'altres semblants amb fotos	<p>-A les fotos de la resta de locutores espanyoles és fàcil trobar-ne posant amb barret, a Catalunya no n'hi ha cap.</p>	No hi ha cap diferència remarcable entre les fotos del locutors catalans i els de la resta de l'Estat
Data emissió	1934	IDEM
Data realització	<p>Aproximada: Principis de 1934. A les tapes de l'anuari, l'autor especifica que aquesta guia està revisada a partir del Pla de Lucerna, que s'aprova a Espanya el desembre de 1933.</p>	IDEM
Autor de la foto	No se sap. Segurament cada locutor/a va fer arribar la seva pròpia foto a l'editorial de la Guia,	IDEM

	doncs quan no hi ha foto, l'autor diu : No se ha podido obtener la foto , però escriu el text igual, el mateix J, Arias Cardona. ⁷	
Talent demostrat	No se sap	IDEM
Veiem món del fotògraf	No. Són fotos molt semblants i d'estudi	IDEM
Signa?	No el fotògraf, si l'autor de la guia que com hem vist són persones diferents.	IDEM
És foto d'estudi?	Suposem que sí ⁸	IDEM
Impressor=editor?	Suposem que sí. Només tenim la signatura de Juan Gustems a la darrera pàgina	IDEM
Com s'identifica impr.	Posa nom i telèfon a la última pàgina	IDEM
Relació amb seu context	Desconeixem	IDEM
Títol revista o diari on es publica	Guia de las emisoras de Radio de toda España. Obra curiosa y de utilidad	IDEM
Tipus de revista	Anuari	IDEM
Format	De petit llibret:21 cm. x 16cm. Té 92 pàgines.	IDEM
Localització foto	Totes les col·loquen a la part esquerra superior. Cada emissora ocupa una o més pàgines, segons el número de locutors que té. Si en té més d'un, les fotos sempre es col·loquen dibuixant una diagonal.	IDEM

⁷ Hem fet la consulta a dues locutores, per separat, i coincideixen en no recordant-se'n de com i quan es van fer la foto. Això sí, a la ràdio a vegades els demanaven de portar fotos. Si que recorden anar-se a fer fotos d'estudi, ara bé, si fou pel seu compte o pel de la ràdio ja no ho recorden.

⁸ Tot i que desconeixem si en aquesta època es feien fotografies tamany carnet, si que hem trobat altres documents que essent de la mateixa època mostren fotos de característiques similars a les dels anuaris. Per tant entenem que era una de les maneres emprades pels fotògrafs de l'època per fer fotografies en primer pla.

2.-ANUARI 1936: ANUARIO DE LA RADIO 1936

PARÀMETRES	DONES	HOMES
Què hi veiem	<p>-Senyores d'entre 17 i 55 anys que miren la càmera en bastants casos o que estan col·locades de perfil, tant dret com esquerra.</p> <p>- Són primers plans o primeríssims primers plans.</p> <p>-Gairebé totes estan somrient</p> <p>-Porten el cabell a la moda⁹: mitges melenes curtes i ondulades i amb clenxa al costat</p> <p>-només una locutora està llegint un text, davant d'un micro del qual n'apreciem un fragment, la resta posen pel fotògraf.</p>	<p>-Són homes grans majoritàriament, igual que hem vist en l'apartat anterior, a diferència del qual només tres porten ulleres rodones.</p> <p>-5 dels locutors estan interpretant o llegint textos, i un porta els auriculars posats.</p> <p>-La resta estan col·locats en primer pla o primeríssim primer pla.</p> <p>-Miren a càmera, tot i que estan posats de perfil tant cap a la dreta com cap a l'esquerra.</p>
Format	Foto quadrada de 5cm.x5cm.	IDEM
Colors	Blanc i negre	IDEM
Perspectiva	Només en tres fotos, observem darrera de la locutora unes cortines fosques, que tampoc ens situen massa, però que podrien indicar que s'està en un estudi de ràdio. ¹⁰	IDEM en un cas
Composició	És un bust. La foto està tallada per sota de les espatlles.	ÍDEM. Els que porten barret surten amb aquest escapçat per dalt.
Text o títol?	Totes porten un Peu de foto amb el nom de la persona i	IDEM

⁹ La moda en perruqueria dels anys 30 ve marcada per l'impacte del cinema. Es porten les mitges melenes ondulades i amb molt volum, marcat pels rulls, segons que publica en la seva tercera part la Historia de la perruqueria de la web Peluqueros.com

¹⁰ En aquella època els grans cortinatges es feien servir per amortir el so i insonoritzar alguns estudis de ràdio, per tant podríem descobrir que la foto en aquest cas no és d'estudi de fotografia, sinó que està feta a la ràdio. A més observem la locutora en posició de llegir.

	l'emissora on treballen. No hi ha més textos.	
Interpretació contemporània	<p>Aquest anuari està fet per persones vinculades al món de la radiodifusió des dels seus inicis¹¹. De fet s'observa una més gran professionalització en les explicacions que no són només dels locutors sinó del món de la ràdio i la TV en general, a Espanya i fora. Igual que l'any 1934, es justifica aquest anuari que és el primer de la sèrie d'aquests editors, per la demanada reiterada dels radiooients de saber més d'aquest món.</p> <p>Interpretem doncs que tot allò relacionat amb el magnífic invent, cridava l'atenció de molta gent, sobre tot el fet de tenir fotografies dels locutors com és aquest el cas.</p>	IDEM
Per què servia?	L'Anuari tenia una finalitat comercial, valia 2'50 ptes. I estava ple d'anuncis de cases de radiotelefonía. Les fotos dels locutors eren un reclam més per fer-lo més atractiu al gran públic.	IDEM
Comparativa amb d'altres semblants fotos	Totes les fotos estan fetes segons el mateix estil	IDEM
Data emissió	1936	IDEM
Data realització	Segurament el mateix any, doncs hi ha articles datats al desembre de 1935	IDEM
Autor de la foto	Desconeguts	IDEM
Talent demostrat	No	IDEM

¹¹ En la presentació del Anuari s'identifiquen i signen en la manxeta de l'estaf directiu les persones que el dirigeixen i l'escriuen o dibuixen. En la primera pàgina és on descobrim que és el número I d'una sèrie que pensen tirar endavant (desconeixem si van poder o la Guerra els ho va aturar) i que les fotos són facilitades per les pròpies emissores, per Ràdio Associació i per Unión Ràdio. Això sí, en cap moment es donen més detalls al respecte.

Veiem món del fotògraf	No, però en els casos que les fotos són fetes a l'emissora, es veuen elements típics de les ràdios d'aquella època.: micròfons molt grans, grans cortinatges, i auriculars molts senzills.	IDEM
Signa?	NO	NO
És foto d'estudi?	Ho suposem tal com hem demostrat anteriorment.	IDEM
Impressor=editor?	Impressor: Taller Atlàntida de BCN. Editor: Edicions Barcelona	IDEM
Com s'identifica impr.	Signa a la contraportada	IDEM
Relació amb seu context	Desconeixem	IDEM
Títol revista o diari on es publica	ANUARIO DE LA RADIO	IDEM
Tipus de revista	És una publicació especialitzada. Està estructurat a partir d'un índex. Te diferents continguts sobre el món de la radiodifusió	IDEM
Format	Te forma de llibre, de 20cm.x25cm. Té 250 pàgines.	IDEM
Localització foto	Són la part central de l'anuari. Les fotos són idèntiques i ocupen tota la pàgina. Estan distribuïdes en files i columnes de 3	IDEM

CONCLUSIONS D PRELIMINARS: DIFERÈNCIES I SEMBLANCES ENTRE ELS PROTAGONISTES ALS ANUARIS

Després de comparar els locutors i les locutores en aquests dos anuaris observem que el tractament fotogràfic que reben uns i altres és exactament el mateix.

1. Les fotos s'ordenen per emissores i els locutors o les locutores són col·locats sense cap ordre aparent. No és alfabètic i no és protocol·lari en el sentit que mai no es posen primer les fotos de les noies i després les dels nois. Es col·loquen aleatòriament.
2. Totes les fotos ocupen el mateix espai i són del mateix estil. Segurament la moda de l'època¹² doncs tal i com hem vist per les declaracions de les locutores preguntades i per les explicacions de l'anuari del 36, eren les pròpies emissores les que facilitaven les fotografies. Són molt poques les que estan fetes als estudis de ràdio. I això només passa en el llibre de l'any 1936, com hem comentat. A l'any 33 les emissores que no van fer arribar la foto tenen un quadrat buit, que explica que la foto no ha estat rebuda.
3. En tots dos anuaris es nota que les fotos són un reclam publicitari més del món de la ràdio.

En el de 1933 els textos doten d'una expressivitat més gran a les fotos. Aporten més detalls i diferencien un locutor d'un altre. Les fotos poden arribar a fer-nos confondre dues persones amb trets semblants de tant que s'assemblen totes.

A l'anuari de l'any 36, les fotos no porten textos però sí que són en un llibre sobre ràdio. Són només una informació més, i potser la més desengrassant del llibre que no dubte ni un moment de presentar-nos diferents articles sobre tècniques de muntatge d'aparells de ràdio i de televisió o d'acostar-nos a diferents emissores estrangeres.¹³

¹² Podem observar com la pàgina d'història que la Generalitat té dedicada a la II República, a Internet, hi apareixen fotos de format idèntic al dels locutors analitzats aquí. Això ens fa reafirmar en la idea que la moda marcava els posats d'aquestes fotografies.

¹³ En aquest cas es reafirma la tesis que avala la recerca general de la qual forma part aquest estudi: els locutors, a la ràdio d'abans de la guerra civil, eren tan poc importants que els seus noms no sortien ni en

4. Els únics canvis que s'aprecien en les fotos de nois o noies són absolutament irrelevantes i marcats per les modes del moment: nois amb barret, noies amb ondes al cabell. En cap cas, després d'analitzar les fotos podem concloure que uns o altres eren públicament més importants. Les fotografies tenen el mateix tamany. A tots dos anuaris les fotos de nois i de noies ocupen el mateix espai, estan col·locades als mateixos llocs de la pàgina i són del mateix estil. Busts posats de perfil o mirant a càmera. Són fotos d'estudi i sovint, els protagonistes surten somrient. Estan barrejades, i no estan posades seguint cap ordre. Tot això ens fa concloure que són igual de importants o de poc importants pels editors de les respectives publicacions analitzades.
5. Hem de fer una excepció dins l'anuari del 1933. En aquest cas i com que les fotos van acompanyades de text, si que s'observa que les dones reben un tractament textual diferent al dels nois.

D'elles, quan és possible, es parla de bellesa i de trets que dels homes no es contempen com ara la bondat d'una locutora, l'emoció que desperta quan llegeix contes pels infants, etc. Sigui com sigui però, aquest tractament també el podríem trobar reflectit avui en dia en qualsevol guia de televisió o de programes de ràdio. (Encara ara de les presentadores es glossa la seva bellesa, o la seva personalitat, en aquest cas només si no són molt guapes i joves i, dels presentadors el seu talent, la seva gràcia en antena, etc.).

El que sí que cal remarcar en aquest punt és el fet que les fotos són arguments secundaris del editor. Si no, per què escriu el text fins i tot quan no té la foto? Li interessa explicar coses dels locutors i de les locutores i si a més l'audiència els pot veure fotografiats, millor que millor.

les programacions dels diaris. Veiem que en la premsa especialitzada del sector són un reclam més per il·lustrar les explicacions tècniques.

LES FOTOS DELS LOCUTORS A LA PREMSA

Després de veure com locutors i locutores reben el mateix tractament fotogràfic i per tant social als Anuaris, analitzem com són tractats al diari *L'Instant* de l'any 36 les fotos dels locutors de Ràdio Associació de Catalunya, RA de C.

El diari era una publicació de tarda que neix l'any 1935 sota l'aixopluc de la Lliga (Guillamet, 1994:123) i és l'únic diari que hem pogut trobar dels anys 30 que publicava anuncis amb fotos personalitzades dels locutors, com dèiem, i encara que només publiqui les instantànies dels locutors de RA de C, la comparativa ens pot resultar força interessant.

Les altres emissores que quan surten anunciades en premsa és en moments àlgids de la seves històries: inauguració oficial, estrenes d'estudis o emissions cara al públic, mai no empen fotos personals dels locutors. Usen fotos de família on destaquen sobre tot els directius de l'emissora. En les famoses *Emissions Cara al Públic* és típic trobar fotografies de les orquestres que amenitzaven els programes.

La característica bàsica d'aquestes fotos publicades a '*L'Instant*' és que són exactament les mateixes fotos que hem descrit de l'anuari del 36, on s'explicitava que les havien fet arribar des de la pròpia Ràdio Associació.

Vist aquest punt no té sentit tornar a repetir la fitxa d'anàlisi però si que ens hem de fixar en uns ítems que ara, a la premsa, cobren una importància més gran.

Si tenim present la ubicació de les fotografies dels locutors i les locutores en aquesta anàlisi al diari, aquí sí que podem apreciar com sempre les fotos de les senyoretetes es compaginen abans que les dels senyors. En el text això també és

així, primer escriuen el nom de les locutores en el programa d'actes i després dels locutors. Segurament obeeix, tal i com hem esmentat abans, a una condició de polidesa típica del comportament social que marcaven els bons costums d' aquella època.

La comparativa està feta amb dos exemplars del mateix diari, de dates diferents però que publicitàven *Emissions Cara al Públic*.

	DONES	HOMES
Relació de la foto amb seu context	Estan barrejades en una pàgina plena de fotos dels artistes que actuen en l'emissió cara al públic que s'anuncia. ¹⁴ -Hi participen 3 locutores	IDEM -Només hi ha un locutor
Títol revista o diari on es publica	L'Instant	IDEM
Tipus de revista	Diari de tarda	IDEM
Format	Llençol	IDEM
Localització foto	-En l'exemplar 1: .Fotos de 3 locutores col·locades en la part més dreta del diari, en forma de columna. .Tenen les mateixes mides que les altres 10 fotos de igual format dels artistes, però són més petites que les 4 fotos dels artistes centrals. -Exemplar 2: .Només hi ha 2 locutores .Les fotos són totes de la mateixa mida i estan col·locades a l'última fila de 3, a la part central. .Tot el muntatge fotogràfic ocupa la part alta del diari, de la meitat en avall hi ha el programa d'actes.	-Exemplar 1: .L'única foto d'un locutor està col·locada darrera de les de les seves companyes, en la mateixa compaginació -Exemplar 2: .Hi ha dos fotos de locutors i estan posades darrera de les de les noies, tancant la fila de fotografies de tots els que intervenen en l'acte

¹⁴ La barreja és tan gran que un forani desconeix si les fotos són dels artistes o dels locutors de RA de C. L'embolic es desfà gràcies al text central que explica el programa i situa a cada persona on li correspon.

LES FOTOS A LA PREMSA GENERALISTA DE DONES I HOMES.

Si en les fotografies dels Anuaris de la Ràdio locutores i locutors tenen el mateix tractament i al diari de RA de C s'observa una certa deferència en la compaginació de les instantànies a favor de afavorir la col·locació de les fotos de les locutores als llocs més destacats (a Ràdio Associació sempre es primà l'hegemonia i importància de les locutores per sobre de la dels locutors, com a mínim en les revistes que editava la pròpia estació és més fàcil trobar articles, comentaris o reportatges dedicats a les locutores de l'estació que als locutors), ara és el moment d'observar si en la premsa generalista de la dècada dels 30, homes i dones surten representats amb equitat.

Ens proposem de fer l'anàlisi a partir de les dues qüestions següents.

A) Les dones surten poc a la premsa, facin el que facin¹⁵, per què socialment són poc considerades?

B) Els homes tenen més repercussió en premsa per què socialment ocupen rols més importants?

La premsa d'aquesta època que analitzem és molt escrita i molt poc gràfica, i està més preocupada per parlar de política i polítics que no pas de temes de societat o cultura que són les àrees on trobaríem informacions referents a les dones tenint en compte que les que tenien oficis eren principalment: actrius, escriptores, infermeres, secretàries, telefonistes, mestres o modistes per posar només alguns exemples¹⁶.

Això també és pot aplicar a l'espai que ocupen els textos. En cultura i societat són columnes petites, en política hi trobem pàgines senceres. Per això també és fàcil d'entendre que surtin poques senyores reflectides. La política no era pas

¹⁵ Ens referim independentment de l'ofici que tinguin

¹⁶ Segons dades de l'Institut Català d'Estadística, les dones als anys 30 majoritàriament eren mestresses de casa.

un món de dones, tot i l'obertura de mires de la II República. De *La Pasionaria* en parlen els textos i hi ha fotos seves fent mítings, de la família reial holandesa també se n'ocupen, destacant, és clar, la figura de la reina i de les seves filles princeses, (en aquest cas el Príncep és el consort i ocupa el segon lloc, tant en fotos, que sempre surt darrera, com en els textos on només està anomenat) però justament posem aquest parell d'exemples perquè és gairebé impossible trobar a les pàgines de política o economia dones protagonitzant els fets a partir dels quals s'escriuen les notícies.

Analitzem alguns dels rols i de les imatges més típiques de les dones en premsa en la dècada dels 30 i veiem que a les dones les col·loquen en reportatges que parlen de la vida a la reraguarda, en anuncis determinats, opinant sobre algun tema d'actualitat o bé essent protagonistes d'alguns temes pintorescos. A continuació n'exposem exemples concrets. Cal començar però, sabent que En l'anàlisi de la publicitat en premsa, hi ha 2 fets remarcables:

-El dibuix en un 90% és superior a la fotografia.

-Les dones, sempre que és possible, surten ensenyant més parts del cos que els senyors, encara que anunciïn el mateix producte: un aparell de ràdio per exemple.

EXEMPLES DE CONTINGUTS EN ELS QUALS LES DONES SÓN PROTAGONISTES

1.A LA GUERRA: (a finals de la dècada)

-A la revista *Acracia* trobem fotos de dones amb nens que il·lustren la vida a la reraguarda. Aquesta imatge femenina també es pot veure en diaris (en forma de dibuixos). Els reportatges tant parlen de la incorporació de les dones a les

fàbriques, com de les necessitats que passaven les famílies. Sigui com sigui elles són les úniques protagonistes.

-També surten dibuixos de dones milicianes per il·lustrar crides a la incorporació a l'exèrcit o reportatges que parlen d'igualtat. Aquests són típics de les publicacions que apareixen durant la guerra i no surten a *La Vanguardia* o a *L'Instant*, premsa molt més conservadora.

2.EN PUBLICITAT:

A *El Correo Catalán* trobem senyores dibuixades que fan anuncis de xocolates, d'aparells de ràdio, de sabons i de magatzems de roba. Els homes en fan de roba, de productes capil·lars i de productes pel mal d'estómac.

Aquests productes són els que normalment i majoritàriament s'anuncien a la resta de premsa revisada que indexem a la bibliografia.

Hem trobat el curiós i significatiu cas de FÓSFORO FERRERO, (un tònic d'aquells que ho curaven quasi tot) que s'anuncia a el *Mundo* al 1940 i que els creatius responsables de l'anunci en fan una doble campanya, segons el gènere.

2.1.-La que s'adreça a dones

En aquest anunci es destaca que el tònic combat l'apatia.:

"(...)aumenta el apetito y vence la apatía. (...)Es el tónico que vence los aplanamientos nerviosos. "

El text és la base d'un dibuix que ocupa el 80% de la pàgina on es veu una dona jove i formosa, extremadament prima, amb faldilla llarga, davantal i mocador al cap, bevent d'un càntir al mig d'un camp ventós. No és una pagesa per què porta les ungles llargues i ben tractades i no duu cap eina que indiqui que està treballant. El dibuix no va signat.

2.2.-La que s'adreça als homes

Aquí es destaca que vigoritza l'intel·lecte. El dibuix porta un titular que l'encapçala:

"Cerebros fatigados..."

El text, tot i vendre el mateix producte destaca qualitats *més masculines*, segons que entenem per la suma de la imatge i del text.

"(...)es el alimento específico del sistema nervioso; vigoriza y aclara el entendimiento, proporciona nuevas energías, mayor capacidad para el trabajo(...)".

El dibuix que també ocupa la major part de la pàgina situa a un senyor jove i guapo, excel·lentment vestit, darrera d'una important taula de despatx. Està preocupat o cansat, doncs s'aguanta el cap amb el colze i fa mala cara. Té molts papers per mirar-se a sobre la taula i li han caigut llibres per terra.

És només un exemple a l'atzar però segurament diu molt de la imatge pública i dels papers socials que en aquella època s'esperaven dels homes i les dones.

3.TREBALLANT:

A la Revista femenina *Mundo Gráfico* és fàcil trobar reportatges dedicats a les feines que fan les dones, secretaries, infermeres, cuineres, mestres, etc.. Les fotos són abundants, però els textos de reportatges que aparentment semblen seriosos i que parlen de temes tan important per la dona com el sufragi¹⁷ estan escrits en un to tan significatiu com aquest.

¹⁷ L'estudi que sobre el vot femení va publicar Posa (1977) posa de manifest que contemporàniament aquest tema no va tenir gaire ressò en els mitjans de comunicació.

"¿Yo intervenir en las elecciones? ¿Para que me sacudan los de derechas o los de izquierdas, o todos ellos...? Vamos...con lo bién que se está en la cocina o charlando por el patio!...dice Antonia Guijarro".

La senyora Guijarro que apareix sobre la foto que il·lustra aquest peu¹⁸ és una dona jove d'uns 30 anys, vestida amb robes cares, l'abric porta un coll de pells generós, i va pentinada a la moda: mitja melena curta d'ondes. Està aturada davant d'una parada de flors on sembla que estigui a punt de comprar. Està somrient i mira a la càmera. És una dona moderna i desinhibida. Sembla una dona com moltes, d'una certa classe mitja. Al no poder tenir més dades de la foto i del text podem fer-ne dues lectures:

A.- Foto i text estan *prefabricats* perquè interessa que representi "una imatge majoritària i típica" de dona i per tant d'una manera de pensar que convé que s'estengui davant el fet imminent del sufragi femení.

B.- No hi ha manipulació i és una mostra veraç. La seva imatge i la seva manera de pensar sí que realment identificaven a la majoria de senyores de la seva categoria als anys 30.

La vida pública de les dones a la premsa també la trobem en columnes de societat, on sense fotografies, en els apartats de casaments sonats i de naixements de fills de persones molt conegudes, les dones són més protagonistes que els homes.

No podíem acabar aquest petit rastreig sense donar una ullada a la Meca del cine. A Hol·lywood, en aquesta època ja fa temps que s'hi fabriquen les imatges de moda. Les dones que volen "ser algú" o assemblar-s'hi han de copiar models procedents del cinema: perruqueria, moda o estil, per posar alguns exemples.

¹⁸ Per cert, desconeixem el nom del periodista que ha escrit el reportatge i el del fotògraf que l'ha il·lustrat. No signen

Això es nota molt en les fotografies que hem analitzat de les locutores ja que l'allau de publicitat que hi ha a revistes femenines sobre qüestions vinculades al món del cinema és molt important, i a més a més el cine, com a contingut per les publicacions és una bona font de reportatges, amb fotografies, que des de 1924 hem pogut trobar dedicats a actors i al món del cel·luloide en general.

Podria ser casualitat, però és ben cert que les postures de les nostres locutores de ràdio són una còpia idèntica dels posats que fan algunes dives de Hollywood en una reportatge de *Mundo Gráfico* de 1924. Observarem també com els locutors són fotografiats com els actors.

Sigui com sigui, els formats de la fotografia són els mateixos, l'enquadrament i la diagonal en que se situen els rostres també. Canvia la mirada a càmera: evidentment la dels actors és més atrevida i més intencionada que la dels locutors que és més professional.

3.7.- CONCLUSIONS

1.-A la premsa de l'època que ens ocupa, dècada dels 30, la fotografia encara és molt poc important i per tant està molt poc present, ocupant poc espai en general. Són diaris, setmanaris o revistes que tenen molt de text i molt poques imatges. A més una gran part de les imatges són dibuixos.

Aquesta podria ser una explicació del per què les dones, però també els homes, surten poc fotografiats en diaris generalistes.

Ja hem vist que els que surten més són persones amb una dimensió pública molt notòria: Presidents, Caps d'estat, Reis o artistes. En aquests dos últims camps, el de la reialesa i el dels actors de cinema , tant fàcil és trobar fotografies de dones com d'homes, tenint en compte la premissa inicial que ni uns ni altres abunden sobre el paper, a no ser que siguin dibuixats.

2.-Les actrius acostumen a aparèixer més en revistes que els actors, i ocupen espais més grans. Si apliquem sentit comú veurem que la història es repeteix: una actriu o una cantant guapa *ven més* que un cantant o actor. I si porta roba escotada encara més, tal i com podem comprovar en les nombroses portades de la revista femenina *Mundo Gráfico*.

3.-En aquest apartat ens hem de fer ressò de la dificultat que hem tingut per trobar, en les publicacions de la dècada dels trenta a Catalunya especialitzades o no en el món de la ràdio, imatges de locutors que fossin protagonistes d'un article, o que il·lustressin un reportatge.

A.-En premsa o revistes generals, no hem trobat cap referència d'imatges de locutors o locutores, tret del diari abans analitzat *l'Instant*.¹⁹

¹⁹ A la bibliografia anomenem tots els diaris consultats, per no fer aquesta referència més llarga.

B.-En revistes de ràdio surten fotos només dels locutors/es en els Anuaris, com hem descrit, o en alguna portada, o il·lustrant un reportatge. En aquests casos, i segons les revistes consultades de forma aleatòria, sempre coincideix que el locutor o la locutora són a més “celebrats” actors o actrius. Aquest és el cas de Rosita Cotó, que decora la revista número 183 de *Radio Barcelona*, però sota el títol de ARTISTAS NOTABLES DE EAJ-1. Per tant minimitzen la seva faceta de locutora per potenciar la d’actriu. Toresky és l’altre locutor-actor a qui se li dediquen articles sencers, però sempre per la seva dedicació a la ràdio beneficència i per la seva condició d’actor i creador d’en Miliu. No és només un locutor.

La resta de locutors no tenen rellevància en la premsa especialitzada del sector, que acostuma a emprar fotos soles dels enginyers i dels directors de les ràdios. També hi ha fotos de família, com hem esmentat abans, d’altres àrees de les emissores: l’àrea administrativa, la part tècnica, l’orquestra de l’emissora fent un assaig a la ràdio, etc. I sobre tot trobem fotos de les emissores quan aquestes són l’escenari de visites il·lustres, com ara quan el president del govern hi anava a fer una elocució. En aquests casos sempre surt envoltat, i distingit al peu de foto, per l’estaf directiu i no pels locutors.

C.-En alguns llibres consultats²⁰ que recullen la història de la ràdio, igual com hem dit que passava en les revistes de les emissores, els locutors que surten són en Toresky per la seva condició d’artista, i alguna locutora que a més és una “coneguda” actriu. Les poques fotos que acostumen a portar aquests llibres quan parlen dels anys 30 són d’aparells, de cartes i documents manuscrits, també en mostren dels responsables tècnics i dels directius de les estacions radiofòniques.

4.-També veiem com es referma la nostra hipòtesi de partida que independentment del gènere, els locutors/es de ràdio tenien un paper secundari en el món radiofònic.

²⁰ A la bibliografia en donem la referència.

A.-Potser per això podríem explicar que aquesta feina, que era tant senzilla i de continuïtat, la podien fer de la mateixa manera els nois que les noies.

B.-Potser també per això podem argumentar que com que no és una feina rellevant tampoc cal que tingui un paper destacat en els mitjans de comunicació social del país que recullen els protagonistes dels fets.

Els locutors i les locutores no són protagonistes i per tant no surten en premsa. Els directius, els tècnics o els aparells que són els imprescindibles per què les emissores funcionin, igual que les orquestres, els discos o els conferencians, sí que surten.

Sigui com sigui, i segons que es desprèn de les pròpies explicacions dels Anuaris, interpretem que tot allò relacionat amb el magnífic invent de la ràdio, cridava l'atenció de molta gent. Sobre tot el fet de sentir veus que no tenien cara. Això es resol amb aquestes guies.

Però el cert és, i no s'escapa a ningú, que els anuaris apareixen en el moment en que la ràdio és més professional i és més comercial²¹. Conèixer més d'aprop els que surten per la ràdio ajuda a fidelitzar oients que s'hi senten més propers, per què ja saben com són els qui els parlen.

I una ràdio amb més oients i amb locutors/es que a vegades surten als diaris (encara que molt poc), és una ràdio que es pot explotar millor comercialment.

²¹ És a partir del 1932 que la ràdio explota els seus programes patrocinats.(Balsebre,2001) i els anuaris són de 1933 i 1936.

Annex 4

4.-DONES PERIODISTES ALS ANYS 30 A CATALUNYA.

4.1.-Introducció.

4.2.-Fonts de procedència.

4.3.-Dones que treballen en premsa.

4.3.1.-Les periodistes.

4.3.2.-Dones que escriuen en revistes feministes o femenines.

4.4.-Conclusions.

4.1.-INTRODUCCIÓ.

El que segueix a continuació és una relació de noms i biografies de dones que eren considerades periodistes en l'època que nosaltres hem situat a les locutores de la nostra recerca, 1924-1939, per tant no formen part del *corpus* principal d'aquesta investigació però hi tenen punts en comú. Segons Guillaumet (1994) els anys 30 són una dècada molt important pel periodisme català ja que algunes capçaleres com la de *La Vanguardia* arriben a tirar fins a 250.000 exemplars. La premsa generalista introdueix pàgines femenines a la majoria de diaris i això dóna fe de l'interès que tenia la premsa per les possibles lectores.

Les biografies de les locutores i de les periodistes -una sola, la Mª Carmen Nicolau- que treballaven a la ràdio a Catalunya en aquest temps no formen part d'aquest llistat doncs són relatades en la Tesi Doctoral.

El que aquí relatarem és documentació que d'entrada no és principal per aquesta Tesi, però ja que s'ha pogut trobar i recopilar, l'autora ha cregut interessant d'adjuntar per tal que de forma manejable, pugui ésser emprada en possibles investigacions futures que tinguin objectes d'estudi semblants.

El nostre recull s'ha dut a terme abans que el Col·legi de Periodistes publicés *Les periodistes en el temps de la República* (2007) de l'Elvira Altés en el qual es fa un treball de fons molt important sobre algunes de les dones que nosaltres només introduïm, i al qual remetem si es volen ampliar coneixements en aquest sentit.

Altés (2007) especifica que perquè hi hagi hagut dones periodistes a la premsa generalista dels 30, hi ha d'haver hagut un nombre important de dones que col·laborés de diverses maneres en premsa i això és el que demostrem en aquest capítol d'annexes.

4.2.-LES FONTS DE PROCEDÈNCIA.

-COL·LEGI DE PERIODISTES DE CATALUNYA.

-INSTITUT CATALÀ DE LA DONA.

-ASSOCIACIÓ D'ESCRITORS EN LLENGUA CATALANA.

<http://www.estat-catala.org>.

-FIGUERES, JM. 12 periodistes dels anys 30. Col·lecció: Vaixells de paper. Edita: Col·legi de periodistes i Diputació de Barcelona. Barcelona 1995.

-SEGURA, I, i SELVA, M. Revistes de Dones: 1846-1935. Edhasa editors. Barcelona 1984.

-SANCHEZ, M.J. i LUCAS, M. La república que vam viure. Editorial Columna. Col·lecció: Textos. Barcelona, 2003. 1ª edició.

4.3.-LES DONES QUE TREBALLEN EN PREMSA A CATALUNYA DINS EL NOSTRE MARC TEMPORAL.

4.3.1.-LES PERIODISTES.

Les dones que omplen aquest capítol són oficialment les que el Col·legi de Periodistes de Catalunya considera que poden ser anomenades periodistes per la seva dedicació a la informació des de mitjans d'àmbits generalistes.

Podem remarcar alguns trets comuns: la premsa era la seva font principal de subsistència i això les col·loca dins d'un mateix col·lectiu i les diferencia de les dones que col·laboraven en premsa o hi treballaven en aquests mateixos anys, però que la premsa no era la seva principal ocupació, que són les que detallarem al proper epígraf d'aquest apartat.

Altés (2007) també conclou, després d'analitzar 26 publicacions diàries i revistes generalistes, que el periodisme era una professió per a algunes

d'aquestes dones i que elles mateixes deixaren plasmat el seu convenciment dins el text dels seus articles ja que en els mateixos es refereixen a elles emprant mots com ara, *aquesta periodista* o *aquesta redactora*.

1.-ANNA MURIÀ I ROMANÍ.

(Barcelona, 1904 - Terrassa, 2002). Anna Murià i Romaní va néixer al carrer Regomir de Barcelona, al cor de la ciutat vella, el 1904. Filla del director de cinema i periodista Magí Murià i Torner, va cursar els primers estudis en diferents escoles religioses i després va ingressar a l'Institut de Cultura i Biblioteca de la Dona (1918-24), on va estudiar comerç, comptabilitat i anglès. També va fer uns cursos nocturns a l'Ateneu Enciclopèdic Popular (1932-36), després de treballar, primer a la Junta Provincial de Protecció a la Infància i després, en una adrogueria. Més endavant va treballar com a funcionària de la Generalitat de Catalunya i, durant la Guerra Civil espanyola (1936-1939) va ser secretària de la Institució de les Lletres Catalanes on es va encarregar principalment de l'arxiu de premsa i de la primera tramesa de biblioteques al front.

Anna Murià, que mai no s'havia declarat feminista militant, va tenir sempre una preocupació per la qüestió femenina. També es va sentir atreta per la política. Així, des de molt jove, va participar en campanyes per l'indult dels presos del complot del Garraf (1930), o d'ajut als presos dels fets del 6 d'octubre del 1934, o en la recollida de signatures per demanar l'Estatut de Catalunya. Va ser militant dels partits polítics Acció Catalana, Esquerra Republicana (1932) i Estat Català (1936), del qual va formar part del comitè central. I encara es va vincular a la Unió de Dones de Catalunya i va ser secretària del Club Femení i d'Esports. Va ser un dels membres fundadors del Grup Sindical d'Escriptors Catalans.

Va començar l'activitat literària amb col·laboracions a *La Dona Catalana*, *La Rambla* on feia entrevistes a personatges d'actualitat.

“Em deien “Mira, hauries d’entrevistar Fulano o fer un article parlant d’això o això altre...” Vaig poder entrevistar els caps polítics principals i tots em resultaven molt interessants. (...) Tot i els avenços les dones cobraven menys. ”

(SANCHEZ i LUCAS, 2003: 135)

Durant els anys 30 també va treballar a *La Nau*, *Meridià* i *Diari de Catalunya* que el dirigeix l’any 1938.

“ En agafar la direcció tenia la intenció de fer un diari d’impacte i molt directe” [explica ella mateixa al calendari del col·legi de periodistes].

“Però en català pot dir-se que vaig ser la primera i única dona directora. Ara que el diari era tan petit...quatre pàgines. Hi havia moments en que apareixia amb només 1 pàgina, quan hi havia penúria i escassetat de paper.” (FIGUERES, 1995:27)

Es va iniciar en la novel·la amb Joana Mas (1933) i La peixera (1938). Va publicar els assaigs La revolució moral (1934) i, El 6 d'octubre i El 19 de juliol (1937).

En acabar la Guerra Civil espanyola, es va exiliar amb la seva família (1939), inicialment a França. Des del mes d'abril del 1939, va viure prop de París, al castell de Roissy-en-Brie on, el mes d'agost, va arribar Agustí Bartra amb qui va emprendre una vida de parella i van tenir dos fills (Roger i Eli). El 1940 es van traslladar a la República Dominicana -Dajabón i Santo Domingo- i el 1941 a Cuba i a Mèxic, on van fixar la seva residència durant trenta anys.

A Mèxic va treballar com a traductora de l’anglès i el francès al castellà. Anna Murià va col·laborar assíduament a les revistes de l’exili català a Amèrica com *Catalunya* de Buenos Aires, *Germanor* de Santiago de Xile, *Lletres*, *La Nova revista* i *Pont Blau* de Mèxic.

Va acompanyar el seu marit, als EUA en diverses estades per a activitats acadèmiques del poeta, gràcies a dues beques que ell havia rebut de la Fundació Guggenheim.

A Mèxic, va publicar les narracions líriques *Via de l'est* (1946), i el conte infantil *El nen blanc i el nen negre* (1947). El seu estil poètic, brodat, s'exemplifica en *Crònica de la vida d'Agustí Bartra* (1967), obra que va començar a escriure a Mèxic, i *L'obra de Bartra* (1975), on explica la vida que va viure amb ell, tant pel que fa a l'aventura familiar com la intel·lectual.

Un dels seus llibres, *El meravellós viatge de Nico Huehuetl a través de Mèxic* (1974), va obtenir el Premi Josep Maria Folch i Torres, un relat per a joves, escrit amb un estil refinat, amb el qual va retrobar la novel·la; aquí el protagonista, un noiet, descobreix el seu país i alhora el passat i present del seu poble. El relat va acompanyat d'un glossari de veus asteques i maies. També va guanyar premis com el de narrativa curta de Cassà de la Selva (1973) i el Recull (1978).

Va tornar a Catalunya, amb Agustí Bartra, el 1970, primer a Barcelona i de seguida van fixar la seva residència a Terrassa. La seva obra literària va continuar amb les narracions *El país de les fonts* (1980) i *El llibre d'Eli* (1982). Ha conreat, també, la literatura infantil: *A Becerola fan ballades* (1978), obra de teatre, i *Pinya de contes* (1982). Entre les novel·les, també cal destacar *Res no és veritat*, *Alícia* (1984) i *Aquest serà el principi* (1986). Ha publicat, també, la seva correspondència amb Mercè Rodoreda (*Cartes a l'Anna Murià*, 1985). Ha col·laborat també en revistes com *Cavall Fort*, *Tretzevents* i *Serra d'Or*.

El 1999, Anna Murià va cedir l'arxiu del poeta Agustí Bartra, mort el 1982, i el seu particular a la ciutat de Terrassa.

2.-De l'època que ens ocupa és també **MARIA LUZ MORALES EGUILUZ**.

Primera directora de *La Vanguardia*, nomenada al 1936. És el primer càrrec d'aquestes característiques que assoleix una dona.

Neix a La Corunya 1892 i ve de petita a Barcelona. Comença a col·laborar a *El Hogar Y La Moda*, on arriba a ser la directora. També va col·laborar al diari madrileny *El Sol*, a *Lecturas*, *Films Selectos i Mediterráneo*. També Va Treballar a *El Noticiero Universal i La Hoja del Lunes* i va fundar una editorial, publicant llibres sobre cine i moda.

Al 1923 publica el primer article a *La Vanguardia*. Fa crítiques de cine i teatre i algun cop les publica a *La Noche*, o a *Imatges*, fent servir el pseudònim de Fèlix Centeno, segons l'Institut Català de la Dona.

En aquest cas diferim de l'aportació de l'Institut Català de la Dona que és la Institució que ha elaborat el calendari que serveix de font base per aquest capítol. Només hem pogut trobar el pseudònim de Felipe Centeno per atribuir-lo a la periodista. Félix Centeno era, a la mateixa època, el director de "LA PALABRA" a EAJ-1 i seria estrany que una periodista adoptés el nom d'un col·lega com a pseudònim, més si coincidien en el temps. Adjuntem fotografies de Centeno a Ràdio Barcelona a la pàgina següent.

Després de la Guerra Civil, és empresonada i apartada del món del periodisme fins que amb el pseudònim de Felipe Centeno, 1948 es vincula al *Diario de Barcelona*, com a crítica teatral, comentarista de moda i articulista fins que es jubila. Se li reconeix la feina abans de morir, als 82 anys a Barcelona.

AQUÍ HI VA LA SEVA FOTO DEL CENTENO

3.-ROSA MARIA ARQUIMBAU.

Comença a escriure contes de molt joveneta i és al 1929 que publica *La dona dels ulls que parlen*.

L'any 30 escriu uns reportatges de caire social a la revista *Imatges*. També col·labora a *La Rambla*, on causava molta controvèrsia als diaris més conservadors amb les seves columnes. Hi tenia una secció fixa titulada "Whisky i soda".

Militant d'ERC, fou presidenta del Front Únic Femení Esquerrista, creat al 1932. Entre 1934 i 1970 té una gran producció literària.

Mor a Barcelona, al 1992, quan té 82 anys.

4.-ANNA MARIA MARTÍNEZ SAGI.

Neix a Barcelona al 1907 en una família burgesa. Amb 20 anys col·labora a *Las Noticias*, *La Noche* i *La Revista Mujeres*.

Al 1932 entra a treballar al servei de premsa de l'ajuntament de Barcelona. Publica al setmanari *La Rambla*, i a la revista *Crònica*, fa entrevistes a persones del món de la cultura, articles sobre el dret de vot o el divorci, reportatges sobre professions femenines, crítica teatral i cròniques esportives. Era una gran esportista.

Integrant del Front Únic Esquerrista de Catalunya, quan esclata la guerra va al front com a corresponsal, enviant cròniques a *La Noche* i el diari *El Tiempo* de Bogotà.

S'exilia i en tornar viu a Mallorca, Barcelona, Moià, i Santpedor, on mor als 93 anys.

5.-LLUCIETA CANYÀ MARTÍ

Neix a La Bisbal d'Empordà el 1907.

Als 20 anys entra a la redacció de *La Veu de Catalunya*, segons l'autor anònim dels textos de l'Institut Català de la Dona per "la seva vinculació a la Lliga Regionalista, la incipient necessitat de les diverses forces polítiques de influir en les dones i sobre tot per la seva capacitat expressiva i divulgadora". Escriu a la secció diària *Món Femení*. A més fa entrevistes al personatges del món cultural i polític, conferències i col·labora a *D'ací, D'allà i Joventut Catalana*. Es declarava feminista però afegia que calia també preservar la feminitat.

Autora de *L'Etern Femení*, que es va seguir editant després de la guerra, escriu també poesia i *L'estudiant de Girona*, i *L'Etern Masculí*, entre d'altres.

Mor a Barcelona 1980.

6.-IRENE POLO ROIG

Neix al 1909 a Barcelona. Als 20 anys ja escrivia a la premsa. A la revista *Imatges*, al setmanari *Mundo Gráfico*, és redactora de *La Opinió* de *La Rambla* i del diari de tarda *Última Hora*. A més va ser vicesecretària de l'Associació Professional de Periodistes i va conrear tots els gèneres: opinió, reportatge social, i crònica política.

Polo en una publicació a modus de memòries (2003) parlava de la satisfacció que li produïa la seva feina i com es preparava i lluitava per entrevistar els personatges més rellevants de l'època, evitant com podia la censura que envoltava la seva feina al diari.

Al 1936 s'embarca amb la companyia de la Margarita Xirgu cap a Amèrica. S'instal·la a Buenos Aires, fins al 1941 que víctima d'una depressió es suïcida als 33 anys.

CONCLUSIONS PRELIMINARS: TRETS COMUNS DE LES PERIODISTES

A modus de resum podem concloure afirmant que:

1.-Aquestes dones són les úniques periodistes que actuen a Catalunya entre els anys 20 i els 30 del segle XX ja que el periodisme en premsa és el seu *única modus vivendi*.

2.-Treballen o col·laboren en més d'un mitjà escrit.

3.-Publiquen algun llibre.

4.-Es preocupen per temes que afecten a les dones o per temes femenins (moda, bellesa...) però també escriuen reportatges, entrevistes o articles de i sobre temes o personatges d'actualitat.

4.3.2.-DONES QUE ESCRIUEN EN REVISTES FEMENINES O FEMINISTES.

Tot i així, per trobar més dones al davant de mitjans de comunicació, com a directores o bé com a redactores, columnistes o col·laboradores hem d'endinsar-nos en les revistes femenines o feministes que són les que habitualment, impulsades des d'associacions de dones que existien en aquestes dates a Catalunya, donaven sortida a més dones amb *vocació de periodista* o a dones que escrivien articles per difondre una ideologia d'un partit o d'una associació. Quasi totes les publicacions són feministes o de l'òrbita feminista, però ens sembla significatiu el nombre important d'edicions d'aquest tipus que s'editaven abans de la Guerra Civil.

És el cas de *La Revista Blanca*, publicació quinzenal, editada de 1923 a 1936 a Barcelona. Vinculada a la família de Federica Montseny. Ella hi publica articles com: "La mujer, problema del hombre". Tot i que la Federica Montseny col·labora amb diferents edicions de les publicacions de *Mujeres Libres*²² discrepa amb aquesta organització femenina.

"(...) no existía un problema específico de la mujer sino que existía únicamente un problema general humano: la liberación del Hombre como persona humana. Al mismo tiempo creía que la solución de este problema tenía que buscarse a nivel individual, no a nivel de una organización.

(...)Consideraba que la procreación de los hijos representaba el punto culminante de la vida de la mujer. Estimaba tan importante la maternidad que llegó a afirmar que la mujer, que no era madre, era una mujer incompleta, no realizada". (NASH et al., 1975:21 i 33).

Una altra publicació feminista era *Estudios*. S'autodefinia com eclèctica. Comença dient-se *Generación consciente* a València 1925-1928 i de 1928 a 1939 es diu *Estudios*. Té una tirada d'entre 65.000 a 75.000 exemplars. Es considera, entre els estudiosos del feminisme, una revista precursora en la divulgació de la campanya d'emancipació sexual.

Tiempos Nuevos, també dins d'aquesta tònica es publicava a Barcelona des de 1934 fins 1938. Primer va ser un setmanari i després sortia mensualment.

Umbral, *Solidaridad Obrera*, *El libertario*, *CNT*, *Ruta*, *Tierra y libertad* són altres exemples de publicacions plenes de firmes de dones amb diferent grau de vinculació al feminisme.

Hi ha col·laboradores des d'òptiques més o menys conservadores a les més radicals. D'entre les redactores d'aquestes publicacions, algunes periodistes i

²² D'aquesta publicació en parlem al volum principal de la Tesi, al capítol dedicat a la II República. Era una revista feminista amb una forta implantació social a la Catalunya d'aquesta època.

altres col·laboradores per ser militants d'algun moviment feminista, cal fer especial esment de TERESA CLARAMUNT (1862-1931), una anarquista que era obrera tèxtil de Sabadell.

A banda de les revistes anarquistes o feministes, existien en aquells anys 20, 30 i primers anys 40 les revistes femenines que són força conservadores en les anàlisis que fan de la vida que expliquen a les seves pàgines i independentment de la dècada que s'esculli per estudiar. Aquestes revistes, sovint firmades per homes vinculats a partits o sindicats, eren també l'òrgan de difusió d'aquesta ideologia.

“El resto de la oferta comunicativa, la lectura, se limitaba a las revistas específicamente dedicadas a las mujeres. Unas de carácter religioso-asistencial y otras centradas en los aspectos más lúdicos: belleza, decoración, etc. (...)donde el punto de cruz y el adoctrinamiento fascista convivían sin problemas.(...)ella [vol dir la dona] está designada a intervenir en los negocios que hacen la prosperidad de las familias, ha de educar a los hijos, proporcionar felicidad al marido” (VERA:1998;27)

Un treball molt interessant és el que recull les revistes que es publiquen a Barcelona fins la Guerra Civil. Mercès a aquest estudi podem conèixer no només les publicacions que s'editaven, sinó també altres aspectes que van des de la ideologia social imperant, fins al nombre de dones que signen articles o al nombre de dones que poden dirigir aquestes publicacions.

Tot plegat és prou complet doncs ens permet dibuixar un mapa social força significatiu del pes i del valor que se li donava en aquells temps al fet de ser dona i al fet de poder treballar en un mitjà de comunicació.

“En aquest període la ideologia que impera és la de la dona burgesa que es dedica a ajudar que les obreres entenguin la importància de ser una bona *capitana de casa* (...) la de convertir cada dona en defensora dels

interessos de classe, ajudant en aquesta tasca els homes que fan política." (SEGURA i SELVA, 1984:52)

Les publicacions que estudien aquestes autores, Segura i Selva (1984), són agrupades en diferents categories: revistes de modes i patrons, familiars o domèstiques, que analitzen la condició de la dona, religioses o d'higiene. Algunes formen part de l'anomenada Premsa Domèstica, la que pretén educar les dones i donar-los una bona formació per poder portar bé la casa.

"(...) intentarà abraçar des de les seves planes tot allò que pot tenir interès específic per la llar (receptes de cuina, lectures edificants, consells d'higiene i primers auxilis, entreteniments, patronatge, etc....) N'hi haurà que es presentarà amb l'objectiu d'atendre la llar i no com una premsa que anirà dirigida a un públic més general.

(SEGURA i SELVA, 1984:48)

En aquesta publicació, les autores demostren com els temes d'interès per les dones van agafant volada per què tindran un rendiment electoral.

"A poc a poc la dona ha anat convertint-se en material rendible des de l'òptica electoral, i en aquest sentit la premsa es farà ressò de tot un debat que, com a mínim de cara a un sector concret, té una importància cabdal: el vot de la dona i la seva incidència política.(...) per això apareix una premsa(...) no autònoma però si vinculada a través d'escriptors i periodistes a diaris i d'altres publicacions de partits polítics" (SEGURA i SELVA, 1984:49)

Tot i així, i tractant-se d'un tema molt important per la dona deduïm que la importància se li ha donat al dret a votar ha estat a posteriori i que a l'època contemporània que es succeïen els fets que envoltaven el sufragi femení, aquest tema era notícia, però de cap manera portada, emprant expressions del periodisme actual. Així si més no, també ho apunten les afirmacions de l'estudi

que sobre el vot femení va publicar Posa al 1977.

"L'obtenció del sufragi femení tingué escàs ressò en la premsa catalana.(...) La Veu de Catalunya, òrgan de la Lliga, no hi dedicà cap article durant el mes d'octubre.(...) El diluvi de tendència radical d'esquerra, publicà diversos articles en els quals es negava en nom de la República el dret a vot de les dones. (...) Només La Publicitat , diari d'Acció Catalana que presentava unes candidatures de coalició d'esquerres republicanes, denunciava un intent d'utilització electoral de les dones i afirmava que cap partit havia elaborat una política femenina." (POSA.1977:42)

Deixant de banda el que podria haver sigut "el tema estrella" de les dones a l'època de la nostra recerca, revisant les conclusions de l'estudi de les revistes femenines observem una altra dada molt interessant: només hi ha dones directores de revistes en les publicacions que s'ocupen de sectors laborals femenins.

"Les dones bàsicament exerceixen com a directores de revistes clarament vinculades a : òrgans de divulgació d'agrupacions femenines i òrgans de divulgació d'associacions professionals femenines.

Al llarg del segle XX, rarament es presenta una dona al front d'una revista de les que qualificaríem com a destinades a dones, però que no es fan ressò de la problemàtica concreta que l'afecta en els camps professionals, socials, associatiu, etc(...) generalment seran conduïdes per homes.(...) es dones en moltes ocasions, s'encarregaven dels apartats de modes, figurins, models de patrons economia domèstica, receptes de cuina, etc i els grans temes es dedicaven a les plomes masculines," (SEGURA i SELVA, 1984:86)

L'estudi de Segura i Selva, que s'enceta a la premsa de dones de finals del segle XIX, canvia de rumb amb el canvi al segle XX, i això tal i com remarquen les investigadores va en detriment de les dones que redacten articles.

“Però aquest protagonisme de les directores i redactores de la premsa de dones del segle XIX aviat farà aigües. És cap al tombant de segle quan s’inicia el procés que les portarà a perdre el protagonisme dins les publicacions i seran substituïdes per prohoms que s’atorgaran el paper de definir què i quin és el vertader feminisme. A partir d’aquest moment, perden progressivament importància en la revista.” (SEGURA i SELVA, 1984:120)

A continuació relacionem dones que col·laboren en més d’una revista des de 1924 a 1935, o que en dirigien però que no són considerades només periodistes, ja que molts cops la seva feina principal era una altra.

Algunes d’aquestes dones col·laboradores de revistes són escriptores de reconegut prestigi, altres professionals del món del periodisme generalista, moltes però han passat a la història per què se les ha relacionat amb el món del feminisme més que no pas per ser considerades periodistes.²³

COL·LABORADORES DE PREMSA.

1.-Carme Karr: Directora: Feminal; Col·laboradora: Or i Grana, entre d’altres.

2.-Dolors Monserdà de Macià. (defensora del feminisme catòlic): Or i Grana, entre d’altres.

3.-Regina Opisso: Fémina Art.

“D’un periòdic intel·lectual a un de popular. [Parlant de La Rambla] Fixeu-vos en aquestes caricatures d’Opisso on apareix tota la redacció. Sembla una redacció ben divertida.”(FIGUERES,1995:24)

²³ Aquest és un llistat elaborat a partir de les dades de la publicació de Segura i Selva de 1984 que aquí hem referit.

4.-Angelina Ferrer, és de les poques que escriu articles de fons sobre oficis i sous de les dones: Fémina Art.

5.-Aurora Bertana: Bondat-Bonté, i Evolució.

6.-Rosa Sensat: Claror.

7.-Víctor Català: Claror.

8.-Aurelia Capmany: Claror.

9.-Lola Anglada: Claror.

10.-Francesca Bonnemaison: Claror.

4.4.-CONCLUSIONS.

Com a conclusió podem apuntar que la presència de les dones a la premsa²⁴ escrita dels anys 20-30 i 40 no és residual ni simbòlica. El gran nombre de publicacions que existien a Catalunya dedicades al món de la dona des d'òptiques molt diferents, radicals o menys feministes, així com el nombre de dones que hi escrivien avalen aquesta afirmació.

L'important nombre de publicacions que s'editaven en aquest sentit ens fa pensar que hi havia un públic significatiu de destinatàries d'aquestes revistes, la seva pròpia existència ho evidencia, i que per tant eren una plataforma publicitària interessant per arribar a un públic concret.

²⁴ Insistim que M^oCarme Nicolau, l'única periodista de la ràdio en aquells temps forma part del capítol de la Tesi dedicada a les dones de ràdio a la II República, però hem de fer-ne referència forçosa en aquest detall, ja que Nicolau era redactora i col.laboradora de nombroses publicacions en premsa i literatura, durant els anys 30, i que va ser directora de la Dona Catalana.

REPÀS PER LES CAPÇALERES.

Aquest recorregut que hem palesat sobre el món femení en la premsa, en les publicacions diàries, setmanals o mensuals és una nova aportació que reforça l'explicació del per què a la ràdio apareixen programes només dedicats a dones, tal i com hem evidenciat al capítol de conclusions de la Tesi

I finalment en aquest capítol també ens hem volgut fer ressò de la vinculació de les dones a les revistes d'interès general com ara *Mundo* o *D'ací i D'allà*.

Si bé fins ara hem analitzat publicacions on les dones hi escriuen o les dirigeixen, al món de les revistes generalistes el paper de les dones queda relegat a ser part dels individus que surten a la revista essent contingut quan formen part dels "fets d'interès general".

Les dones que surten a *Mundo* durant els anys 20 eren les protagonistes de reportatges sobre les artistes de *varietés*, d'anuncis de colònies, sabons i productes de bellesa o higiene. També es publiquen reportatges sobre obreres treballant a la 'Fabra Coats' de Barcelona; o a recrear la vista dels lectors amb unes *entranyables* escenes de les platges de Barcelona on noies i nois jugaven junts i prenien el sol en banyador.

Una altra de les revistes generalistes seleccionades, és de tarannà més conservador *D'ací i D'allà*. En un número a l'atzar de l'any 1922 hi trobem articles de fons, contes, crònica social, articles sobre flors, tot regat amb anuncis variats. De fet aquesta publicació té continguts molt semblants en tots els números observats per la recerca. Tot i que hi ha temes d'interès general, alguns, sovint dedicats al món de la dona, com una entrevista a una jove escriptora Lola Anglada, els que signen acostumen a ser homes.

Fins ara totes les revistes observades en aquest estudi, feien referència al període d'abans de la Guerra Civil, a partir d'aquestes ratlles, hem volgut posar

algunes publicacions de després de la guerra, només a modus de pinzellada, per observar si en els primers anys de dictadura franquista les revistes generalistes s'ocupen "de temes de dones" i si canvia la perspectiva.

A *Mundo*, dels anys 40, que es publica setmanalment i que s'ocupa de temes d'economia i política exterior, entre d'altres, els arguments centrats en dones són per parlar de les *camaradas* de la Falange cubana, de dones treballant en un menjador *d'auxilio social*; de la família real holandesa, o de la feina que tenen les dones angleses, en forma d'un extens article de fons sobre treball i dona a Anglaterra.

Per tant, podem veure com en les revistes generalistes, el paper de les dones no canvia substancialment en passar de la República a la Dictadura. Si bé per aquestes revistes les dones han sigut sempre una forma més de contingut, (surten reflectides en els articles, però no els signen) sí que és cert que la ideologia imperant es nota en les editorials o en els articles d'opinió.

Seria molt interessant analitzar com és la publicitat que inunda les pàgines de les revistes per dones, tant les feministes més radicals, com les femenines més moderades i les revistes d'interès general o els diaris i setmanaris. Amb la interpretació de la publicitat, dels anuncis dels productes que es destinen directament a les dones observariem quina és la imatge social que en aquests anys 20-30 i fins després de la Guerra Civil s'ha construït de la dona a través de les publicacions que es fan o s'editen a Catalunya. Però el propi pes d'aquesta recerca ens porta a emplaçar-la fins a unes altres pàgines.

CONCLOENT...

Per tant després d'aquest extens repàs a la vinculació de les dones amb la premsa a Catalunya des dels anys 20 als anys 40 observem que:

1.-On hi ha més dones que "treballen" o col·laboren en revistes és en les publicacions feministes, tot i que aquestes col·laboradores són militants i no periodistes.

2.-En les revistes femenines el percentatge de plomes de dones es comença a reduir a mesura que passen els anys, tot i que encara estan escrites per moltes senyores, la majoria de redactors són homes.

3.-A les revistes d'àmbit més generalista la presència femenina signant articles es redueix a una col·laboradora d'una secció habitual, per tant s'observa un distanciament en el terreny respecte al protagonisme que hi tenen els homes que hi treballen o col·laboren.

4.- Als diaris i setmanaris, com hem vist a l'iniciar aquest capítol, les dones que exerceixen de periodistes són molt poques i molt ben catalogades pel col·legi de Periodistes.

Sens dubte aquest capítol podria ser objecte d'una investigació independent, i aquest resum només pretén ser una nota de color per demostrar que des de 1924 fins la Guerra Civil no era estrany trobar dones periodistes, columnistes, redactores, col·laboradores o fins i tot directores de premsa a Catalunya.

Cosa que ens serveix també per entendre que si les dones es relacionaven amb comoditat amb la premsa escrita, també podien fer-ho amb la ràdio, tot i que en aquest cas, tal com hem explicat anteriorment, la ràdio no sigui considerada un mitjà de informació, en les seves primeres èpoques.

Aquest seria un argument de pes important per explicar per què a la ràdio dels anys 30, a Catalunya hi treballen moltes dones: també ho fan en revistes i en altres publicacions del món del periodisme que no són estrictament de informació.

Annex 5

QÜESTIONARI BASE EMPRAT PER CONFECCIONAR LES HISTÒRIES DE VIDA I ALGUNES ENTREVISTES.

A continuació incloem el qüestionari base que hem emprat per fer les entrevistes, tant per les primeres de les Històries de Vida, com per iniciar les entrevistes en profunditat. En el moment de repetir les entrevistes, òbviament aquest qüestionari ja no s'ha emprat.

Són ítems demanats a totes les locutores entrevistades (o els seus familiars directes) amb l'objectiu de poder establir paral·lelismes entre elles.

QÜESTIONARI BASE

- 1.-Nom complert.
 - 2.-Data de naixement i Data de defunció i motiu.
 - 3.-Lloc de naixement.
 - 4.-Estudis realitzats.
 - 5.-Tipus de família. Té família que treballi a la ràdio.
 - 6.-Germans. Nombre i ubicació d'ella a la família.
 - 7.-Per què va a treballar a la ràdio.
 - 8.-Com hi entra: fa proves d'accés, de quin tipus.
 - 9.-A quina edat.
 - 10.-Feina que hi feia.
 - 11.-Persona que li ensenya la feina i la hi supervisa.
 - 12.-Combina la feina a la ràdio amb els estudis.
 - 13.-Programes que realitza.
 - 14.-Té locutora substituïda. Qui és i què fa.
 - 15.-Amb qui fa parella.
 - 16.-Relació amb la resta de companys.
 - 17.-Els locutors i les locutores: quines feines fan
 - 18.-Qui és més important a l'emissora un locutor o una locutora.
 - 19.-Quines diferències hi ha entre un locutor i un locutor substituït
 - 20.-Quines diferències hi ha entre un periodista i un locutor
 - 21.-Què passa quan esclata la guerra a la ràdio: qui hi treballava, què els passa als locutors, quins programes especials es fan...
 - 22.-És depurada pel nou règim
 - 23.-Quina feina passa a fer i qui fa la feina que vostè feia
 - 24.-Quan plega de la ràdio i per què
 - 25.-Es relacionava amb persones d'altres emissores?. Amb qui i de quina manera. Coneixia les locutores o els locutors de comarques, a quins recorda.
- [Aquesta pregunta només era per fer a les persones que treballaven a Barcelona]

